

HOLMI

XXVI. évfolyam 12. szám

2014. december

Alapító főszerkesztő: Réz Pál,
szerkeszti: Várady Szabolcs (megbízott főszerkesztő, vers), Radnóti Sándor (bírálat,
értekező próza), Závada Pál (széppróza), Szalai Júlia, Voszka Éva

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter,
Göncz Árpád, Kocsis Zoltán, Lator László,
Ludassy Mária, Nádasdy Ádám, Rakovszky Zsuzsa.
Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kurtág György–Zelk Zoltán:* Felelj, ha vagy! • 1500
Esterházy Péter: Kár – a végekről – • 1502
Kántor Péter: Ikarosz bukása • 1504
Ferencz Győző: Az egyenlet bal oldala • 1506
Nádasdy Ádám: Újra itthon • 1507
Imre Flóra: I. O. M. • 1508
Nativitás • 1509
Tóth Krisztina: A tanítvány • 1509
Wilheim András: Költészeti Holmi • 1511
Lőcsei Péter: Válaszutak. Mozaikok a „háromesztendős
irodalom” korszakából • 1522
Ferencz Győző: Jegyzet Nemes Nagy Ágnes „Csillagszóró”
című verséhez • 1535
Nemes Nagy Ágnes: Csillagszóró • 1536
Rakovszky Zsuzsa: Fortepan (III). Helyszínek
Cirkusz, éjszaka • 1540
Falu • 1541
Kornis Mihály: Ági pillanata • 1542
Elszakadás • 1561
Beck András: Vakfolt a vákuumban. Petri György
és a „Nihil” • 1563
Kun Árpád: Megint visszavárunk (*Regényrészlet*) • 1577
George Szirtes: Hét nyílt színi változás (*Szabó T. Anna
fordítása*) • 1589
Imreh András: Versfordítás • 1599
Majomház • 1599
A 21-es buszon • 1600
„Vols cantar?” • 1601

- Mesterházi Mónika*: „Kipusztult fajok álma”. Imreh András újabb verseiről és költői hangjáról • 1602
- Mózes Huba*: Egy Kovács András Ferenc-sonett nyelv- és formatanáchoz • 1609
- Pályi András*: Még Borbély Szilárd • 1610
- Kocsis Zoltán*: Mindörökre árnyékban? Bartók Béla: Húsz magyar népdal, BB 98 • 1615
- Milbacher Róbert*: „A felébredt nemzet ebben az énekben magára lelt”. A Hymnus „nemzetiesítésének” folyamatáról • 1624
- Jónás Tamás*: Amire nincsen magyarázat • 1641
- Bán Zsófia*: Ida (Négy kézfogás) • 1643
- Parti Nagy Lajos*: (...) Prológféle a Mohácsi testvérek Örkény színházbeli „Számodra hely”-előadásához • 1645
- Jemnitz Sándor*: Az internált naplója (1944) (*Közreadja Jemnitz János*) • 1646
- Kőrözs Imre*: What Happens in Shanghai • 1663
- Vertigo • 1664
- Sandra, biciklin • 1665
- Ráadás • 1665
- Sopotnik Zoltán*: Mándy Iván / film / árnyék / csapda • 1666
- Darvasi László*: Luxemburg, avagy a novellairás nehézségei • 1667
- Szigeti Csaba*: A herceg és Hodierna. Darvasi László „Jaufre Rudel” című elbeszéléséről • 1672
- Vlagyimir Viszockij*: [Itt összesimul remegőn a fenyő] • 1686
- Adjatok húst az ebeknek (*Marosi Lajos fordításai*) • 1687
- Áfra János*: Majdnem időben • 1688
- Amputált angyalok • 1688
- Tatár Sándor*: Játosztársam már nem akarok lenni?? • 1689
- Jenei László*: Tears Tears Go Away • 1691
- Szilasi László*: Utoljára Budapesten • 1703
- Czilczer Olga*: Lépcsőből a homály • 1711
- Szokott órán • 1711
- Lázár Bence András*: Tisztos halállal • 1712
- Egészen és egyszerűen • 1713
- Csuka Botond*: Egy diskurzus kibomlása. John Baillie esszéjéhez • 1714
- John Baillie*: Esszé a fenségesről (*Csuka Botond fordítása*) • 1719
- Friedrich Schiller*: Matthisson költeményeiről (*A szöveget Papp Zoltán, a verseket Halasi Zoltán fordította*) • 1733
- Kurdi Imre*: Balatoni képeslap, 2014 • 1746
- Vörös István*: A kipusztulás hét strófája • 1747
- Szélfúttá akarat • 1748

FIGYELŐ

- Visy Beatrix–György Péter:* Bíráló és kommentár (Rakovszky Zsuzsa: Szilánkok) • 1749
- Bazsányi Sándor–Sántha József:* Két bíráló egy könyvről (Dragomán György: Máglya) • 1756
- Szűcs Teri:* Pár közbevetett szó (Jónás Tamás: Lassuló zuhanás) • 1763
- Lengyel Imre Zsolt–Nemes Z. Mária:* Két bíráló egy könyvről (Havasréti József: Űrérzékeny lelkek) • 1765
- Tóth Gábor Attila:* Kik vagyunk mi? (Kis János: Mi a liberalizmus? Esszék, tanulmányok, 1985–2014) • 1772
- Geréby György:* Egy érsek és egy rabbi Argentínából (Jorge M. Bergoglio–Abraham Skorka: Az égről és a földről) • 1776
- Karády Viktor:* Az áldozatcsere (Sonia Combe: Une vie contre une autre. Échange de victime et modalités de survie dans le camp de Buchenwald) • 1788
- Takó Ferenc:* Találtam egy könyvet (Urs Bitterli: „Vadak” és „civilizáltak”. Az európai–tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténete) • 1790

• Búcsú a HOLMI-tól •

- Réz Pál:* Így kezdődött • 1799
- Radnóti Sándor:* A hétfők • 1799
- Závada Pál:* Búcsúm a lapomtól • 1803
- Szalai Júlia:* Az én hétfőim • 1804
- Voszka Éva:* Civil a pályán • 1806
- Várady Szabolcs:* Lapzárta • 1807

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
 Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
 Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok
 Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág
 Tördelte: Kardos Gábor. Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A HOLMI honlapja: www.holmi.org

ISSN 0865-2864

Kurtág György–Zelk Zoltán

FELELJ, HA VAGY!

Dobsszav László emlékére
 Dobsszav Klárimnak és Agónának
 Zelk Zoltán: Felelj, ha vagy!

Largamente, con slancio
 [Pantando - rubato, ma sempre pulsato]

f *[rit]* *[rit]* *p* *poco ritard.*

Szél-füt-ta le-vél vi-lág. De

pesante, sonoro *intempo* *pp, misterioso*

hol az ág? De hol az ág? De Ki az

ág? *|| utica II. | csendesen elmondani a verset: |*

II Szél-füt-ta le-vél a világ. De hol az ág? De Ki az ág.

G. 4. *ppp*

T.T *ppp*

2014.X.7

Előadási javaslatok

I. Klarinét játssza a bari előadási jelekkel „parlando” a dall. Az énekemő suttogva, vagy majdnem suttogva a hangmagasságot jelzőjeivel vele mondja a verset. Folytatólagosan II, csendesen, a vers ritmusában is a kelet kérdés felmutatásával. elmondja a verset. Az ütőhangszerek, különösen a Tamtam szerepe fontos, a nagy dob ppp-je élő dinamika legyen, távolról, de reagáljon a történésekre. A A-t lehet „secco” játszani, akkor pontot tesz a vers végére, de lehet kíséretben is, akkor nyitva marad a kérdés.

Ha klarinétra gondolsz, Klement Csabát hallom, de játszható angolkurton is, akkor Heino Holliger ajánlandom (mindig doc. 4/4) tombán is elképzelhető Tarkovszkijhoz.

Természetesen I, elképzelhető szóló ének is, de a II akkor is kötelezően kövesse!

Esterházy Péter

KÁR

– a végekről –

Induló folyóiratba írni jó, ilyenkor valami zsbongó bizsergés bizsergeti az ember mellkasát, előre köszönnek neki a személyi számítógépek, a szakácsa pedig, mert mért ne volna szakácsa (kinek is?), meglepetésül bárányfarkat ad föl rántva, ami olyan, mint a borjúláb, csak még finomabb, mert remegőbb, törekenyebb: édesapám, e marcona, barokk főúr, elnézést, elkevertem (szándékosan, hogyan is másképp), vissza a kezdéshez, megszűnő folyóiratba nem jó, ilyenkor valami zsbongó bizsergés bizsergeti, kuss! Nem jó, de főleg nehéz, hacsak nincsen készen valami adható. De adható-e *most*? Most, amikor. Fölvetődik, ami máskor nem vagy nem okvetlenül, a szükségszerűség hiánya; az *utolsó*, ha nem is különöset, de valami sajátost igényel, ami aztán anyagidegen meghatódottsághoz vezet. Búcsúbeszédfoszlányok kavarnak hirtelen, hüppögő asszonyok és lelassult, néma férfiak, drágahalottunkalegnagyszerűbbapaeosztályvezetőhelyettes, tompán puffannak a közhelyesen nehéz göröngyök. Csak hát temetésen, halottbúcsúztatón az ironia útjai járhatatlanok. És drága halottunk érdemei érdektelenek. Veszteségeink számbavétele csupán önzés. Régi sérelmek fölhánytorgatása neveléses. Az örökkévalóság mint koordináta-rendszer – hát azt most aktuálisan (délelőtt, szemerkél az eső, az imént ismét hazugságon kapták a kormányt, és a forint is javult) épp nem leljük.

*

Eredendően Eörsi Istvánról lehetett volna, akartam volna írni, jó is lett volna, úgy értem, kéne. Nincsenek most kéznél a könyvei, mert ha itt lennének, lehetne kis kollázst csinálni, pontosabban olvasgatni, jegyzetelni, vele lenni, és erről hírt adni.

Vele kapcsolatban első az automatikus sóhaj, hogy de hiányzik most, hangsúly a moston, hiányzik a hadakozó okossága (amely sokszor volt igazságtalan, sokszor bántott meg embereket), amellyel nekirontott minden tekintélynek vagy inkább a tekintélyelvű gondolkodásnak, mert abban a gondolkodás hiányát látta, üres hivatkozást, hazugságot. Tudnék anekdotázni itt, kárára, hasznára. Manapság aranyélete volna a harci kedvének.

Megint eszembe jut a halála előtti arca. Ahogy a szemgödre egyre mélyebb lett, és megváltozott a szemének örök csillogása. Elszállt a remény. Vége van, mondták a szemek, és semmi mást nem mondtak akkor már. A kétféle arca, a vigyorgó, amely védte egész életében, így mondta, enni, inni, sőt, zabálni (azok a szépen lesütött fűszeres húσαι!), meg ez a végső, a szem, benne a semmi. Ennyi, ilyen, ez jut az eszembe, írtam volt, meg ez: *ecce homo*.

De még egyszer már nem akarom írni, nem tudok mást, mindig ugyanezek jutnak az eszembe: a politikai vagy inkább társadalmi hiánya, hiánya mint hazafié, aztán az életet élvező, ki vigyorogva fut át (anti Bóni grófként) az életen (eggyel több az élet a mondatban, de ez legyen az én problémám; az), a tisztessége, ahogy végignézett a saját ötvenes évekbéli, rákosista múltján, múltfeltárás, melyben a társadalom egésze a mai

napig nem követte, eszembe jut az is, hogy milyen másképpen gondolkodtunk szinte mindenről. Ahogy játékos-komolyan mondta: „Nem esett jól, hogy nyilvánosan megvédte.” Valahogy így. De jólesett neki. Meg nem is.

Kéne csinálni egy Best of Eörsit.

*

A homárgyilkos, így nevezték, és mint ilyen szerzett nevet magának. Magyarországról a homárok mára már elmenekültek, elébb az óceánok, aztán a tengerek és így a homárok is. (S csak utána az egyetemisták, és azok se mind.) Hősünk a magyar homárgyilkosok keserű kenyerét ette hát. Hol vannak azok a régi, rőt páncélos idők, midőn még üptre kibérelték őket, olykor egész napra akár... Miközben mindenféle gyilkosok, rablók és más gazemberek részesülnek a társadalom elismerésében, a homárkillereknek csak megaláztatás a részük. Örök inkognitó immár a sorsuk, nix fényes szerződések, víg gyilkolászások, vad évések.

Az az igazság, hogy már nincs is Magyarországon demokrácia, tollhiba, nincs is már homárgyilkos, ezt az egyet, a miénket kivéve, ő megmaradt magnak. Nincs egyszerű élete. Ahhoz például, hogy eljusson Smögen szigetére, ahol a svéd ősz egy bizonyos(?) napján már évszázadok óta úgynevezett homárnapot tartanak, ahol ő... de várjuk ki a végét, a véget, szóval ahhoz előbb amolyan fedőműveletként el kellett jutnia a göteborgi könyvvásárra. Hát ehhez persze még előbb írnia kellett egy regényt. Illetve lett volna egy újabb jól működő polito-lojaló út, de azt valamiért nem akarta. Vagy csak későn jelentkezett? Ne már, hogy minden bokorban egy hős szülessen! Mindenesetre azt mormolta maga elé, hogy tehetnek egy szívességet. Maradt a regénynél, igaz, ami lett, nem lett egészen úgy regény, ahogy például *A kőszívű ember fiai*, de manapság ki tudja, mi is a regény. Úgy igazán.

A fordítója lakott a szigeten. A homárgyilkos úgy tett, mintha egy hátaltelt magyar regényíró volna, vagy hát olyan prózás, és megérkezett a szigetre. A sziget apraja-nagyja homárlázban égett. Északi szélben nem mozdul a homár, ezt mondták azután a halászok kora délután, mikor az első bárkák visszaérkeztek a vártnál kevesebb zsákmánnyal. Szóval északi szélben nem, bólintott a homárgyilkos, örökre megjegyezve e bölcsességnek tetsző, tapasztalatnak látszó és igaznak tűnő mélysvéd ízét.

Ám a szomszéd, a halász, kinek természetesen az apja is halász volt, viszont a nagyapja a Manchester Cityben futballozott, akárha egy elrontott Darvasi-novelettben, mégiscsak elhozta a három megígért darabot, mintegy a szájától elvonva a falatot. A homárgyilkos önkritikus családással vette tudomásul, mennyire hidegen hagyja őt ez a száj. Mennyire nem szolidáris evvel a szájjal. Igen, a homárgyilkosnak a homár és a gyilkolás mindennél fontosabbnak mutatkozott. Továbbra is úgy tett, mintha jókedvű, kiegyensúlyozott magyar író volna (mint ilyen egy raritás), de, ahogy a költő mondja, szemében különös fény villant, és a nagy fazékban vizet kezdett el forralni segítőkészen. Hidegen, hideg szívvel eresztette be, inkább pottyantotta, pottyantotta be a három állatot, a három élő lényt a (nagyon) meleg vízbe.

Tette, mit tennie kellett, nevetségesnek találta volna a lelkifurdalást vagy effélét. Homár vízben, van-e ennél természetesebb? Kereste a szemüket ott a csápok és ollók közt, a tekintetüket. Mélyen a szemükbe nézett. Ennyi volt... De nem mondta ki hangosan. A rákollók le voltak kötözve, így csak kis mocorgás lehetett a fazékban. Ennyi, urak. Lehet, hogy nők. Dámák. Milyen nemű lehet egy rák? Gimnáziumi anyag. *A homárgyilkos*, nem is volna rossz cím. Eine Erzählung. Na ja, egyszerű történet, sacra

száz oldal. A bugyborékoló vízben a homárok az utolsókat rúgták. Valahogy oxigén is jött belőlük, ők is bugyborékolnak, halk zajcscák, mintha az utolsó lehetőséget lehelnék ki.

A természet brutális és szép. Schönheit ist kompliziert, mondta állítólag Goethe Schillernek, mielőtt szájon csókolta volna jó nevű szellemi társát. Nehéz volna megmondani, hogy a homároknak vagy a gyilkosnak jutott-e eszébe Peter Rudl, német aranyköpő mondása: Nincs megrázóbb, mint a szépség.

Ahogy mindig, a vég közeledtével a homárgyilkos igyekezett megnyugtatni a homárokat, örök életet ígért nekik – aiolival. Telt az idő, a fehér hús elvált a páncéltól, fehérborok repültek a fehér abrosz fölött, víg baráti beszélgetés zsongott a kései órákig, lassan az utolsó fények is kihunytak a szomszédos házakban, a halászok hajnalban kelnek. A homárok könnyű álmot ígértek.

*

„Édesapám fölszólította a gyerekeit, mondjanak mondatot az apjukról. Pontosabban: ha mondani kéne egy mondatot (szót, történetet), mi volna az. És hogy ez neki fontos volna, bírna némi fontossággal, de ne csináljanak belőle ügyet, vagyis ne gondoljanak a felelősségre, majd ő, édesapám, gondol rá, mire másra is volna egy édesapa, nemde. És hazudhatnak is (a gyerekei), ha úgy könnyebb, egyébként, jegyzi meg, nem könnyebb, édes mindegy, neki kell majd ezekből, akár az igazságból, akár a hazugságból, igazságot csinálnia. Azok hallgattak. Egy szót sem értettek. Édesapám segíteni próbált. Hát például, hogy meghal, és hogy akkor, hogy akkor mit mondanátok. Kár.”

Kántor Péter

IKAROSZ BUKÁSA

P. Brueghel azonos című festménye nyomán

Csak zuhant és zuhant és zuhant,
közben látta a tengert és látta a földet,
legelező birkákat, egy földművest, egy halászt,
látta a fák leveleit külön-külön és együtt,
de őt mintha senki se látta volna, még az eget kémlelő pásztor se.
Hát hogy lehet valaki ennyire láthatatlan?

Már hogy ne lehetne? – felelte saját magának,
hiszen ő aztán igazán tudja, milyen az, mivel járhat,
ha valaki nem oda néz, ahová néznie kell,
vagy ha nem fordítja el időben a fejét,
ha nagyon belefeledkezik abba, amibe nem szabadna.

De lám elfordulnak előle még a vitorlák is a tengeren,
még a fák zöld levelei is mind egytől egyig,
míg a távolban hófehér, sziklás hegyek ragyognak,
s fülébe nem halkuló, fojtott hang zsolozsmázik.

Mintha valaki egyfolytában beszélne hozzá. De mit mond?
Vagy ez csak a mindig magát ismétlő tenger zúgása?
Egy végtelen hosszú litánia: szerelmi vallomások, eskük,
himnuszok és zsoltárok, vádiratok, panaszkönyvek,
és törvények és kiáltványok, siratók és köszöntők.
De ki tarthat mindent számon? Mindenre ki emlékszik?

Hallgatta azt a hangot. Vajon mit akarhat tőle?
Felébreszteni valamilyen álomból, vagy elaltatni őt lassan?
Hogy eleméssze a tűz, vagy hogy megfagyjon benne a vér?
Lehet, hogy régen tudta, vagy úgy képzelte, hogy tudja,
ha volt is az a hang, más volt, azt hitte, szárnyzuhogás.

Közben ő is beszélt, ő is magyarázott valamit szünet nélkül,
érvelt és fogadkozott, minthogyha bárki is hallaná,
forgott, mint hús a nyárson, két karja kifeszülve,
valamilyen közös ügyet is emlegetett, lobogott, mint a zászló.

Csak meg ne kövesedjenek apránként szájában a szavak,
mert akkor felhagy majd a beszéddel és elnémul végleg,
vagy nem hagy fel vele soha, suttog magában tovább,
mialatt zuhan át a világon mint pörgő falevél,
szépen és fölöslegesen, akár egy bukott eszme,
egyre láthatatlanabban és egyre sebesebben.

Nem hunyta be a szemét, számolt, még mindig számolt,
még messze attól, hogy valamilyen nyugvópontig érjen,
hogy végleg elmerüljön, vagy fennakadjon egy ágon,
egy véletlenül rávetett tekintet viaszcsöppjén,
egy kósa szellőn, ami magával sodorja.

Hosszú idő telt el így, a nap már lemenőben volt,
aztán egyszer csak felcsapott a víz és szétnyílt a tenger,
és aztán csönd támadt, de mintha valaki a magasban
újra kezdte volna a számolást, vagy talán abba se hagyta.

Ferencz Győző

AZ EGYENLET BAL OLDALA

K. S.-nek és S. I.-nek; vagy inkább magammak

Nemhiába foglalkoztál magasabb matematikával,
hogy tovább tudd tökéletesíteni a szív rendellenességeit
diagnosztizáló digitális mérőeszközeidet,
pontosan felmérted, hogy visszafordítani nem lehet,
ezért hát megpróbáltad visszafelé átlépni azt az időt,
amit ifjúkori ritmuszavarában kihagyott a szíved.

Talán azt gondoltad, hogy mivel a végeredmény
itt mindig előre meg van adva,
ha te az ismeretlen helyes értékét keresed,
nem a szokványos módon kell megoldanod,
hanem visszafelé számolva,
a bal oldalon kell átalakítanod az egyenletet.

Ebben valószínűleg igazad volt, azonban,
őszintén megvallva, ritka találkozásainkból
nem tudtam extrapolálni, sőt, elképzelni sem tudtam,
mi minden fért a – hagyományos fogalmak szerint –
újra megtalált szerelem kívülről és távolról nézve
olyan igazságtalanul szűkre szabott, de ahogy
elfojthatatlan aggodalommal kellett látnom,
szinte rendellenesen felfokozott, kiszámíthatatlan
és szédítő gyorsasággal felélt idejébe.

Mindenfajta társaságok szóváltartója és szórakoztatója,
nyilván felettébb szellemesnek találtad,
hogy a szívspecialistával, miközben konyhájában
vacsorához készülődik, gyors szívroham végez.

Vagy inkább lassú. Egy hétig vívtad
ismerős közegedben, kórházi ágyon, a haláltusádat,
hogy végül ötvenkilencedik születésnapod előtt
egy nappal feladd. Feladd? Nem hiszek ilyesmben.
Ötvenkilencedik születésnapod előtt egy nappal
meghaltál, vagy még szárazabban, ötvenkilencedik
születésnapod előtt egy nappal haltál meg.

Annak sincs jelentése, hogy ez a tizenhetedik prímsszám,
ez nem új feladat, legfeljebb együtt induló életünkben
lehetett volna valami érzelmi töltése vagy többlete.
Lányod szerint akkor is úgy emlegettél, a legjobb barát,
amikor már soha nem kerestük egymást.
Azok voltunk, én is így gondoltam rád.

Ötvenkilenc, tizenhét, az elmúlás kezdetén az ifjúság,
amit nem újraélni, hanem, ha már a szerelem és szakítás,
a házasság és válás, aztán megint (vagy közben végig
lappangva, lobogva) a szerelem úgy alakult,
ahogy alakult, sokkal inkább kikerülni akartál.

Azt jelenti-e ez a kegyetlenül pontos időzítés,
ha mégis jelent valamit, hogy hiába minden, nem lehet,
a végeredmény felől sem lehet
visszaszámolni a bal oldalon az egyenletet?

Nádasdy Ádám

ÚJRA ITTHON

Amikor fölnéztem, jó messzire,
győzködtem magamat, hogy majd oda,
oda fog ívelni a röppálya, a drága;
de földet túrtam inkább, mint finom
szaglású disznó, erdei avart,
puha humuszt, szarvasgombát keresve.
Túrtam gusztustalan, energikus,
sertési ösztönnel, alkalmazott
szimatolással. Inkább föl se néztem.

Ám hiába, akkor is ott a táj,
a vasútállomás-bódé előtt
egymásra néz két megkopott kutya,
már meg se ugatnak. Néha az egyik
annyit mond félhangosan: buff, jelezve,
hogy szolgálatban vannak. Némi gúnnyal
körülnéz: itt akarok tisztaságot?

A temető tiszta, de nem fogad be,
öntözőkannás néni-szemeket
látok kibújni sírkövek között,
mint kisvárosi főutcán, mikor
meglibben egy-egy ablak függönye.

A posta nyitva van. Reklámmajom röhög.
Utánam mi marad? Gyászoltam eleget,
most könnyelmű vagyok. Lángoló főszerep?
Az kilobban hamar. Inkább tartós parázs.
Örök jövőben élek. Hátracsavarom
a fejem, hogy a mából lássak valamit:
harsogva üzeni, hogy nyitva van az ajtó,
hogy föl kell adnom már az értéklevelet,
jó messzire, oda, ahova nem megyek.

Imre Flóra

I. O. M.

napom holdam és csillagom
a fényes égbolt a szemed
derű gyöngédség irgalom
a lázakjárta völgy felett

ó nyájas domboknak ura
közel a földhöz itt az ég
hibiszkuszok bimbaira
leszálló színes semmiség

konvex konkáv felületek
örök coincidentia
égbolt domb összeillenek
az egynek két részhalmaza

nap hold csillag kéken ragyog
a legjobb és a legnagyobb

NATIVITÁS

(Santa Maria in Trastevere)

Viharos, kelletlen idő volt.
Zuhogott, egyre zuhogott;
a fémes, baljós, arany égbolt
hátterén farkas csillagok –
Kotorékba bújt, ami élt ott.

Valami kis fedél alá.
Istálló, barlang, mindegy is:
pásztorok, bolyongó család,
megzsúfolódva kémlelik
annak az éjnek hajnalát.

Aztán egyszer felsírt a gyermek.
Betekerték valami rongyba.
Az emberek várták a reggelt,
ki szitkozódva, ki szorongva.

Nyomasztó, fáradt éjszaka.
Valaki néha rászólt a kutyákra.
A szalma zizegett csak a
monoton fénylő félhomályba.

De az állatok felismerték:
mellé heverték nyújtózkodva,
élvezték nyugodt *jelenlétét*.

Mert a test, nos, az mindig tudja.

Tóth Krisztina

A TANÍTVÁNY

Mert minden rím! – ismétlem lelkesülten,
és hangokból szőtt háló a világ,
és e háló ott rezeg mindenütt, csak
füleljetek, ti legyetek a pók!

Hogy ő nem pók: ezt látom az arcán,
és hál' istennek nem hall hangokat,
gyűlöl viszont, hogy hétfőn tartom az órát,
kilenckor ő még aludni szokott.

Nézzétek, mondom, körben mennyi rím van!
Vegyük itt ezt az imádkozó csatot:
ha ez egy kéz, az az ablak az oltár.
A látvány mélyén mindig ott a vers.

Van, aki látja. Bámulnak a csatra,
ablakkeresztre néznek, jegyzetelnek.
(Kíváncsi volnék, mi kerül a füzetbe.)
Annál a lánynál soha nincs papír.

Mit keres itt? Kellek a kreditekhez?
Kék szeme van, már csak neki beszélek.
Mondom, minden szó hangjegy, és a vers
létünk dalához néma partitúra.

Na, ez így sok. Öt perc van csengetésig,
a szőke lány már diszkréten pakol.
Belelátom a fád médiamunkást,
telefonján a hangfájl most betelt.

Reggel, mesélem, a fürdőbe lépve
döglött kaszáspók feküdt a kövön,
és a járdán egy kifordult esernyő
megkéssett rím volt: elázott halott.

A lány nem érti. Tudom, hogy nem érti.
Szünetben aztán mégis odalép,
elé tolom a jelenléti ívet,
befejeztük mára a pókokat.

Azt mondja, várta, hogy majd én, hogy egyszer
megpillantja e titkos szálakat,
csak hogy a világ egyszerűbb. A rímet
mi vetítjük a dolgokba bele.

Felmarkolja a cuccát, de a sálban
megbotlik és a kezébe fogott
könyvtári Sorstalanság lapjai közül
egy régi sorsjegy a padlóra hull.

Wilheim András

KÖLTÉSZETI HOLMI

*Réz Palinak – mert szereti az ilyesmit,
meg köszönettel a Holmiért*

1. Egy betűcseréről

A mai szöveggondozói gyakorlatban ritka, ha a józan észre hallgatva bárki is a bevett textus módosítására tesz javaslatot megfellebbezhetetlen filológiai bizonyíték nélkül. Nem csupán az irodalomban; ugyanez a bornírt okosság akadályozza meg emendált kottakiadványok létrejöttét is. Mintha a közreadó félne attól, hogy kritikus a beleköt a csak érvekkel, stílusismerettel és ízléssel alátámasztott változtatásba – jóllehet neki sem áll rendelkezésére más, csak másféle érvek, másfajta ismeretek és bizonyítékok másféleképpen megalapozott ízlés. Pedig az efféle javaslatok – persze, bizonyítékokkal a filológián – a műértelmezés új távlatát nyithatják meg akár, ám már akkor is nyereségnek számíthatnók őket, ha csupán egy-egy rövid szöveghely megértését gazdagítanák.

(Ritka vendég a költészetéről szóló irodalomban a szövegkritika – mintha a pontos szöveg igénye nemigen tartoznék a mai versolvasók érdeklődési körébe. Pedig máig emlékeztető a Réz Pál által indítványozott nyomozás és együtt gondolkodás Kosztolányi Hajnali részegség-ének egy gyanítható előírásáról; de ugyanígy tanulságos Szilágyi Péter verstani meggondolásokon alapuló bírálata Szabó Lőrinc szonettjeinek posztumusz kiadásáról – megjelent a FORMA ÉS VILÁGKÉP című tanulmánygyűjteményében is.)

Bizonyára kevesen emlékeznek már arra, hogy Petri György KÖRÜLÍRT ZUHANÁS című kötetében (1974) pompás sajtóhiba adott szárnyakat az anekdotának, miszerint a költő gyöngybetűvel írt *imprimatur*-ja és szignója engedte nyomdába az A. M.-NAK egy sorát: „Kigondoltad – helymegtakarítás / végett – a négyzögletes parancsot.” (A kötet 53. lapján.) A versszövegből szó szerint is, de a szövegösszefüggésből is egyértelműen kiderült, hogy *narancsról* van szó. Kétségtelen, hogy egy érdekes képpel lehetünk volna gazdagabbak – ám a szövegromlást nem lehetett (volna) költői erénnyé stilizálni; Petri első gyűjteményes kötetében,¹ s azóta is, így összegyűjtött műveiben is, természetesen a helyes szöveg jelenik meg.

E *p/n* betűcserének azonban alighanem akár jó másfél százados múltja is lehet a magyar költészetben. Vörösmarty A' GUTTENBERG-ALBUMBA címmel ismertté vált versének első disztichonja, valamennyiünk számára ismerősen, így hagyományozódott:

*„Majd ha kifárad az éj 's hazug álmok' papjai szűnnek
'S a' kitörő napfény nem terem ál tudományt;”*

Ez a szöveg jelent meg először 1840-ben, majd a költő életében közreadott gyűjteményes kiadásokban is. Eredeti kézírata nem ismeretes; egy későbbi saját kezű leírásáról Rexa Dezsőné számol be,² de hasonmást nem közöl. Így voltaképpen csak az eredeti kiadás tekinthető forrásnak – még ha talán Vörösmartyra visszamenő szövegváltozatokról említést tesz is a mára egyébként jócskán avultnak tekinthető (s éppen az első kötet szövegközlésének pontosságát tekintve már Kodály által is megbírált) kritikai kiadás.³

A szöveghagyományozódás azonban nagy valószínűséggel pontatlan első közlésre támaszkodik. Kétségtelenül érdekes kifejezés a „*hazug álmok papjai*” (s avathatta Waldapfel József meg Pándi Pál szemében Vörösmartyt a „papi áltudomány” elleni küzdelem élharcosává), ám a kép kibontása mégis logikusabbnak tűnik, ha a halványan érződő szóismétlés ellenére is inkább *napokról* s nem „*papok*”-ról esnék szó. Van persze értelme a hagyományozott szövegnek is: Vörösmarty gondolhatott (volna) akár az antik kultúrák álomfejtésre szakosodott papjaira is, akik *ál tudományt* építettek hazug álmokból; bár kevésbé valószínű, hogy a költő ennyire társadalomkritikai hangot ütött volna meg, nem töprengve el azon, hogy az álomfejtés abban a korban még valódi tudománynak számított (aligha olvashatta erről Komoróczyt). Arról nem is szólva, hogy Vörösmarty pontosan tudta: papok sok mindent csinálhatnak ugyan, de aligha „*szűnnek*”.

A sorra következő disztichonok párhuzamos szerkesztése azonban általánosabb, sőt egyetemesebb jelentést sugall. Hiszen az *erőszak* sincs pontosítva, a *barom* s *ördög* sem feleltethető meg pontosan a *népzsaroló dúsnak* és a *nyomorúlt pórnépnek*: mindkettő „*emberiségre javúl*” ugyanis. Ezért azután az olvasó számára is izgalmasabb az *éj* szót napszakként felfogni, míg a hazug álmok napjait időtartam-jelölőnek, mintegy a napra nap értelmében, s így a szóismétlés is eltűnik a jelentés gazdagodásának köszönhetően.

Ennek a fejtegetésnek persze ellentmondani látszik, hogy a vers első megjelenésekor, a kötet következő oldalán a vers német fordítása is megjelent („*und der Priester lügenhafte Träume verschwinden*” – I. a kritikai kiadás 703. lapján). Ezt azonban talán mégsem kellene csalhatatlan filológiai érvként elfogadni, hiszen akár a fordító jóhiszeműségéből is fakadhatott. Nincs ugyanis okunk föltételezni, hogy Vörösmarty korrigálta volna a nyomdai levonatot – sőt, valószínű, hogy csak a kész kötetet látta már. Miért ne csúszhatott volna sajtóhiba az eredeti, nem is Magyarországon, nem magyar nyomdász által előállított könyvbe? Hiszen a verset megelőző Mailáth-szövegben is van hiba – s a költemény későbbi közléseiben is kisebb eltérések az első közléshez képest. (Bár az első sor végi *szűnnek* – ellentétben a későbbi közlések megoldásával – valószínűleg helyesebb volna rövid magánhangzóval – jobb a hangzás, és a szótag hosszúsága így sem változnék.)

Kétségtelenül merészség kanonizált szövegek pontosságát megkérdőjelezni – különösen, ha azt inkább megérzés meg ráció, nem pedig papíron olvasható „bizonyíték” támasztja alá. De talán éppen a versolvasás fantasztikus élményét bizonyítja, ha az olvasó, meglehetősen elképedve, a maga szerény kérdőjelével igyekszik gazdagítani egy szöveg eredendő, dúsz jelentését, biztatásul remélhetőleg minden leírt szó soron következő, majdani hermeneutáinak.

2. Egy Csokonai-versről

„*A verstan nem tartozik a népszerű irodalmi szórakozások közé*” – írja Nemes Nagy Ágnes a TARTÓZKODÓ KÉRELEM keletkezését elemző esszéjében.⁴ A verstan azonban nemcsak elméletként, hanem gyakorlati tudásként sem megbecsült ismeret; mára odáig jutott a magyar versértés, hogy mértékes verset olvasni se igen tudnak, vagyis hogy a versépítés ez esetben legalapvetőbb tényezőjét, a verslábak teremtette formát nemhogy elolvasáskor-felolvasáskor érzékeltetni tudják, de még észrevenni, azonosítani, követni se nagyon. Márpedig nem lesz így más a versmondás, mint ahogy Jékely bizonyára nem véletlenül disztichonokban fogalmazott versének végén mondja: „*harmadik osztályú / újhitű / verstemetés*” (NÉMELY ÚJMÓDI VERSMONDÓRA). A mértékes szerkezet helyes interpre-

tációja pedig elengedhetetlen, hiszen a vers megannyi tulajdonságát a metrika és ritmus határozza meg, ezek hívják fel figyelmünket egy-egy szóra, első pillantásra furcsa szórendre – vagyis hogy a verselés módja, a vers szerkezete, strófafélelete, annak olykor automatizmusa, sőt kényszere sem éppen lényegtelen a szövegezés alakítása szempontjából.

Csokonai verseinek népszerű kiadásai (Vargha Balázs szöveggondozásában)⁵ sajnos nem is használhatók verselési kérdések vizsgálatakor. A modernizált helyesírás nem is egy esetben elfedi a versmértéket, mert olyan helyesírási alakokat hoz létre, amelyek megváltoztatják a metrikát megteremtő szótágok hosszát. A tárgyalni kívánt versben a verskezdő {A} mellől eltűnt aposztróf nem jelzi, hogy e szótag eredetileg hosszú volt (*A' hatalmas...*), az *orvossa* betűkettőzése Csokonainál természetesen megnyújtotta a szó második szótagját; a *teljesítsd* írásmód ejtéváltozatát megsemmisíti és ritmikailag szétzúzza a {teljesítsd} standardizált alakja, az {amire} szó eredetileg más ritmusú: első szótagja ugyanis hosszú (*a' mire*). Nem Csokonai munkáinak közkézen forgó kiadásai az egyedüli példák erre a rosszul értelmezett szerkesztői eljárásra. Mindezek a jó szándékú modernizálások hozzájárulnak azonban a magyar versértés valószínűleg immár visszafordíthatatlan romlásához. A következő fejtegetések ezért a kritikai kiadásban közölt szövegváltozatokon alapulnak.⁶

Csokonai remekművé verse, melyet két változatban is ismerünk – korábbi alakja Egy TULIPÁNTHOZ, a későbbi TARTÓZKODÓ KÉRELEM címmel jelent meg –, főleg verselésével érdemelte ki az elemzők érdeklődését. Ősi magyar nyolcasokban íródott-e, avagy ott van mögötte a ionicus a minore? – ki-ki másként értelmezte; Babits a mértékes versre szavazott, Horváth János azonban úgy látta, hogy e verset ütemesnek kell tartani, s a mérték csupán ráhúzott díszítőelem. Úgy tűnik, a verstani irodalomban mostanra a ionicus a minore szerinti értelmezés diadalmaskodott; így értelmezte tanulmányában már József Attila is, teljességgel elvetve a hangsúlyos verselés szerinti olvasatokat.⁷ Nemes Nagy megengedőbb; ő úgy látja, hogy „*ez a tündöklő tulipántos vers nem eleve elhatározott ritmusszándékból született, hanem írása közben váltódott át hangsúlyosból antikosmértékesre*”.⁸ Szellemes keletkezéstörténeti fejtegetését most mégsem elemzem részletesen – annál kevésbé, mert úgy vélem, hogy a rekonstrukció inkább az ő költői gondolkozásmódjára jellemző s nem Csokonaiéra. Gyanítom ugyanis, hogy a *tulipánt* nem véletlenül beugrott rím szó, hanem – akármit jelöljön is – a költemény kiinduló képe. De most elsősorban nem a szöveg, hanem a forma értelmezése érdekel.

Nemes Nagy a verstani látszat birodalmába utalja ugyan a költemény hangsúlyos olvasását, mégis úgy véli, hogy legalábbis az első két sorban Csokonai még ütemesen, magyarosan mondta magában a verset, majd *megérezte* a mögötte lebegő antik metrumot – vagyis írás közben tudatosult benne, hogy eredeti elgondolásán túllépve valójában ionicus a minore-t ír.

A formai elgondolás azonban ennél valószínűleg egyszerűbb is, bonyolultabb is. A költő valódi indítékait persze lehetetlen megfejteni – még akkor is, ha vannak lehetséges támpontok. Tudjuk, hogy Csokonai egyik legkedveltebb versformája a Földinél már látott 8 és 7 szótagú sorpárok-ból álló négysoros, kereszttrimes strófa – igaz, csaknem kizárólag hangsúlyos, ütemes szerkezettel. Könnyen lehet, hogy az ötlet (Földitől függetlenül akár) ahhoz a 15 szótagos, páros rím-ben végződő sorpárok-ból építkező formához is kapcsolható, amelyben néhány episztoláját fogalmazta (pl. TROCHEUS LÁBAKON;

AZ ÉN ÉLETEM). Verstani jegyzeteiben pedig azt olvassuk, hogy hosszabb sorokban (12, 13, 14 és 15 szótagos sorok) mindenképpen kötelezőnek tartotta a cezúrát: „ezekben már nem csak szép a megszokás, hanem a’ tsinos műzsák törvénye szerént elmulthatatlan is, és a’ ki ezt elmulatja, letakarodjék a’ Heliconról”.⁹ Ha éppen a 8. szótag után szakasztja meg a sort, már előttünk is áll a négysoros strófa képlete – igaz, a 15 szótagos sorban a cezúránál nincs belső rím. Tudjuk azt is, hogy Csokonai módszeresen vizsgálta a lehetséges versalakzatokat. Egy – sajnos csak részben kiadott – feljegyzésében megtaláljuk a Jonicus szótag- és rímképletét, illetve ritmusjelzéssel is lejegyezve a teljes strófát.¹⁰ A Csokonai ritmikai feljegyzéseinek teljes kiadása azonban nagyon hasznos lenne – a már kiadottakból s egyetlen facsimileoldalból¹¹ ugyanis jól látható az a módszeresség, amellyel logikusan végigvezette a ritmusok-verslábak s a cezúrák lehetőségeit. Az itt következő fejtegetésekhez könnyen lehet, hogy még filológiai megerősítést is lehetne találni a költő 8 és 7 szótagú sorvariációkat és rímképleteket is felvázoló jegyzetei között.

Aligha lehet ellene vetni bármit is Nemes Nagy kiindulópontjának: Csokonai bizonyára hangsúlyos, ütemező versben gondolkodott először – még hozzá pontosan tudva a strófa rímképletét. Abban viszont már nem vagyok biztos, hogy azonnal a ionicus a minore képletére asszociált. A tizenkét soros vers ugyan végigmondható mechanikusan, erre a képletre (ahogy azt József Attila teszi, ha nyilván nem hangsúlyozza is a második versláb elejét), s még ha tudjuk is, hogy a ionicus a minore sorokban *nincs* cezúra (ahogy azt Nemes Nagy nyomatékosítja az ütemes olvasás elleni érvelésében), hamarosan feltűnik azonban, hogy a versben igenis megjelenik egy jellegzetes cezúra, de a *harmadik* szótag után. Igen, de nem mindegyik sorban: az első háromban bizonyosan nem, s az utolsó előtti sorban sem. A többiben azonban, épp e cezúra megjelenése révén, jól érzékelhető egy ismereteim szerint nem kanonizált ritmusképlet, amely ritmizálásában megegyezik ugyan a ionicus a minoreval (a második sorban a hiányzó utolsó szótaggal), ám metruma másként áll össze:

○ ○ – / – ○ ○ / – –
○ ○ – / – ○ ○ –

Könnyen lehet, hogy Csokonai a ionicus a minore-nak ezt a sajátos átoszthatóságát ismerte fel; valószínűleg intuitíve az EGY TULIPÁNTHOZ – vagyis az első változat – írásakor, s immár tudatosan a TARTÓZKODÓ KÉRELEM megfogalmazásakor. Számomra evidensnek tűnik, hogy inkább e verstani felismerés az oka annak a változtatásnak, amelyet a kritikai kiadás szerkesztője, a tartalom felől közelítve, a „*költői regény logikájával*”¹² próbált indokolni. A „*Te vagy orvossa sebemnek*” sorban ugyanis vagy eltűnik, vagy „rossz helyen” van cezúra (ionicus a minore szerint, cezúra nélkül olvasva pedig a szó utolsó, rövid szótagja a versláb megállása miatt szinte leszakad a szóról), míg a „*Te lehetsz írja sebemnek*” cezúrája pontosan a fenti ritmusformula elrendezéséhez igazodik.

Ha a rendszeres verstanok nem ismerik is ezt a sorképletet, miért ne feltételezhetnők, hogy Csokonai valóban virtuóz verselése, verstani fantáziája kiterjedt egy új versforma megalkotására is? (Korunkból véve a párhuzamot: Weöres ritmusgyakorlataiban is számos „megnevezhetetlen” sor- és strófaképletre bukkanhatunk.)

Ha elfogadjuk ezt a javaslatot, a költeménynek nagyon intenzív és aktív olvasatát, mondhatni zenei előadását kapjuk. Anélkül, hogy a zenei gondolkodást mint párhuzamot erőltetni akarnám, mégsem zárkozom el bizonyos, a zenei előadásból származó párhuzamok, tapasztalatok alkalmazásától. Klasszikus zenét hallgatva minden, zeneileg

valamennyire is művelt (vagy tapasztalt) hallgató érzékeli a forma legalapvetőbb építőelvének, a periodikus gondolkodásnak a jelenlétét, s tudja, hogy a szerző mikor tér el attól – így irányítva hallgatója érzékelésmódját; vagyis a legkülönfélébb eszközökkel fedi el, módosítja, esetleg teljesen elmossa a szabályos megoldások látszatát is, ám mindig hivatkozva a csorbítatlan alakra mint a viszonyítás alapjára.

Így tesz Csokonai is. Az első két sorban („*A' HATALMAS Szerelemnek / Megemésztő tüze bánt*”) jószerével bizonytalan a metrikai érzetünk; a *hosszú* névelő valójában el sem indítja a verset, hanem mindjárt szinte megakasztja: így nem is tudjuk még felvenni a szövegmondás tempóját.¹³ A mai olvasónak a következő szó nagybetűs írásmódja talán különös emfázist is jelent – bár valószínű, hogy inkább csak korabeli tipográfiai divat volt (a kéziratban legalábbis nincsen nyoma). A sor első fele trochaikus lejtést valószínűsít, amelyet azonban megállít, átrendez a „*Szerelemnek*” szó: mivel mássalhangzóval indul, *hosszú* szótaggá minősíti át az előzőt, s tiszta ionicus a minore ritmust ad. Ez a bizonytalan lejtésű sor egészében nem adhat mintát a következőnek, jóllehet ionicussal indít, ám efelől nézve a következő láb csonka; aligha okozott meglepetést a nyolcas és hetes sorok váltakozásához szokott kortárs olvasónak. A fent javasolt sorfajt alkalmazva azonban sajátos hangsúlyt érezhetünk a „*bánt*” szón: ha elfogadjuk, megérezzük az anapesztus–dactilus váltást, éppen lábhatárhoz értünk, s az egy szótagú szó kiemelődik – csaknem olyan megállító szerepe lesz, mint az előző sor névelőjének. Sőt, egy pillanatra még kétértelművé is válik: ne feledjük, itt még nem tudhatjuk, hogy a vers az egyes szám első személy helyzetéből íródott; e két sor lehetne akár általános érvényű megállapítás is. Csak a következő sorpárban válik világossá, hogy vallomás – és épp itt jelenik meg tiszta formájában, formaképző elemként az anapesztus–dactilus–spondeus verslábakból összeálló sor (a páros sorokban természetesen csonka, hét szótagos alakjában). („*Te lehetsz írja sebemnek / Gyönyörű kis tulipánt!*”) Kiderül, hogy a sorképlet valójában tényleg magában foglal egy fontos cezúrát a harmadik szótag végén; ezáltal az „*írja*” szó némi nyomatékot kap, ami értelmezi a mondatot. A sorvégi vessző hiánya kinyilvánítja, hogy a szórend sokszoros inverziót foglal magában – ennek költői jelentőségét majd a harmadik versszak igazolja.

A második versszak a már jól bejáratott sorképletet alkalmazza, a tartalmi párhuzamot aláhúzza a cezúrák pontos elhelyezésével már-már kérkedő formai párhuzam. A versszak tökéletesen zárt; a háromstrófás kisforma középrésze, voltaképpen epizód.

A harmadik versszak visszakapcsol az elsőre; az ott megpendített gondolat itt folytatódik, kimondatik a *kérelem*. Az első két sor között a kiadások – a vers eredeti megjelenését véve alapul – vesszőt tesznek, ám ez a kéziratban nincs! Szerintem jó okkal. A két sor ugyanis rafinált inverziókban gazdag („*Telyesítsd angyali szókkal / Szeretőd a' mire kért.*”) – a vessző azonban épp e két sor értelmezhetőségét szünteti meg (azaz: {teljesítsd, amire szeretőd angyali szókkal kért}); a sorfaj természetéből s a vers eddigi folyamán szerzett tapasztalatainkkal megérezzük, hogy az „*a' mire*” nem pusztán vonatkozó névmás, hanem magának a kérelemnek a tárgya – s talán attól *tartózkodó* e kérelem, hogy megfogalmazása távolító harmadik személybe kerül, s nem mondja ki, hogy mi is volna e kérés. Az utolsó sorpár („*Ezer ambrózia csókkal / Fizetek válaszóért*”) megint formai bravúr is: a sorokban való pozicionálás egyértelművé teszi, hogy az „*a' mi*” voltaképp a válasz maga.

Verstanok visszatérő közhelye, hogy egy költői szövegnek nem tesz jót, ha a lábhatárok és a szavak vége egybeesik. Csokonai e verse mintha épp az ellenkezőjét bizonyí-

taná. Ám ennek előnyeit, sőt költői telitalálat voltát akkor érezni igazán, ha az olvasó valóban megpróbálja előadni, mintegy megszólaltatni a verset, megízlelni, hogy mekkora súlyt tehet egy versláb indítására – zenei értelemben. Ha elfogadom, hogy alapvetően négymorás verslábakkal dolgozik a költő, ez szabályos periodicitást ad a versnek (a csonka láb szünettel egészül ki), de a szóhangsúlyok, a jelzős szerkezetek árnyalják, interpretálják az üres formaképletet. Valóban zenei megoldások alkalmazására van szükség: a súly nem emfatikus nyomaték („hangsúly”), hanem az idővel való virtuóz bánásmód (értsd: a cezurális gazdagságnak a szünethosszok kis változtatásával való kifejezése). Erre a fajta versmondásra gondolhatott Jékely, mint számára ideálisra, amely értelmezni képes a „*többrétü, színes mondatfajták*” palotáját. Csokonai biztosan ezt érdemli.

3. Néhány ismeretlenek hitt Weöres-verssor fölött való korai öröm

Weöres Sándor úgy gondolta, hogy „*egy életmű utólagos megrostálása mindig nehézségekbe ütközik*”. Mert „*még a rosszul vagy rosszabbul sikerült művek is tartalmaznak olyan karakterisztikus elemeket, amelyek nélkül az ember és a mű is megcsönkul, eltorzul*”. Ez természetesen korántsem a kritikátlan elfogadást kell jelentse: „*ilyen értelemben legalább háromnegyed része az én dolgaimnak is kidobható volna. De ezzel mégis olyan szálak esnének ki, melyek nélkül az egész nem volna látható*”.¹⁴

A költő utókora sem tehet mást: nem hagyhat figyelmen kívül egyetlen sort, egyetlen jelentéktelennek tetsző feljegyzést sem; a pályakép megrajzolásakor, elemzésekor, értékelésekor bizonyosan nem, de valószínűleg még a művek olvasgatásakor sem, hiszen nem lehet tudni, kiben-kiben melyik szó, kifejezés, jellemző ritmusalakzat idéz föl egy másikat, talán fontosabbat, lényegbevágót. Tudjuk, Weöres-filológia – évtizedekkel a költő halála után! – nem létezik, a kiadások pontatlanok, zűrzavarosak, megbízhatatlanok. Még az életmű valóságos dimenzióit sem ismerjük használható bibliográfia, kéziratjegyzék, hozzáférhető hagyatéki leltár híján. Így minden apró észrevétel alkalmi hozzátétel csupán a majdani *összeshez* – s nem mellékesen: igénybejelentés hasonló bűvárlatokra.

Tudható volt, hogy Weöres szívesen bibelődött maga fabrikálta titkosírásokkal. Alkotómunkájának ahhoz a rétegéhez tartozik ez, ahová a képzelt birodalmak, városok, népek, azok topográfiája, történelme, nyelve is.

Három, első pillantásra talán sormintának tetsző mutatványt találunk a WEÖRES SÁNDOR KÉZÍRÁSOS KÖNYVE¹⁵ lapjain: a 102. oldalon a HEXAMETER, a 110. oldalon a KÜRT s a 154.-en az ARRÓL című vers alatt, a metrumképlet vagy a rajz mellett vagy pusztán illusztrációként furcsa, egyenesek kombinációiból és pontokból álló jelsorozatokot látunk. Nemigen csábítottak eddig „megfejtésre”: kulcsot nem kaptunk hozzájuk, de egyébként talán sejthető volt, hogy ezek az ábrák valamiféle titkos jelsorrá, arabeszkké transzformálják az oldalak élén olvasható költeményeket.

Megéri pedig a fáradságot a betűk és jelek összevetése. Különösen, hogy a jelsor (hiányos) ábécéje megjelent nyomtatásban; igaz, meglehetősen obskúrus, mára jószerével föllelhetetlen kiadványként, Weöres Sándor ÜDVÖZLET NIMOLITÁNIÁBÓL című rajzkiállításának leporellókatalógusában.¹⁶ Itt az egyik illusztráció hat ábécé: a mindannyiunk által használatos latin betűs meg öt Weöres kitalálta, rajzos jelsorozat – némelyiket talán nem is gyakorlati céllal, hanem valóban illusztrációként rajzolta csak meg, különösen, hogy még a jelek száma sem azonos. Kis igyekezettel persze ezek is megfeletthe-

tők lennének az „igazi” ábécé betűinek – de mégis azt hiszem, inkább dekoratív szándékkal születtek, hol görög, hol más, archaikus betűsorok mintájára. Emez ábécék között a harmadik jelsorozat ismerős: éppen ezekkel a jelekkel írta le a kézirásos könyvben Weöres a három költeményt.

Gondosan számba véve és elemezve az ábrákat, megállapítható, hogy a gyakorlatban a katalógusban szereplőknél több jelet is használt a magyar ábécé kettős betűinek, ékezetes és hosszú magánhangzóinak lejegyzésére, s kitalálta azokat a jeleket is, amelyekkel a vesszőket, pontot, szóvégeket tudta jelölni. Titkosírás-kalligráfiájában egyfajta „folyóírást” használt, összekapcsolta az egyes betűk rajzát; így nem is könnyű mindig rájönni, hogy bizonyos összetett kombinációk hogyan adódnak a betűk egyedi alakjából, főleg, hogy a jelek nem egy képzelt soron helyezkednek el, mint a rendes írásban, hanem feljebb, lejjebb, úgy, ahogy az egyes betűk kényelmesebb folytathatósága adódott. (Ezért bizonyos kombinációk többféle alakot is ölthettek.) S látható az is, hogy Weöres – bizonyára gyakorlatlanságból – többször is hibázott: elvétette egyes betűk helyes alakját, irányát.

Nem felesleges „megfejtetni” ezeket a kódolt sorokat. Ha nem jelentősek is az eltérések, olykor változatszámbe menő eltérésekre bukkanunk – még ha szinte biztosak lehetünk is abban, hogy a hagyományos írással írt vers tükrözi a helyes alakot.¹⁷

A katalógusban található ábécé meg a KÉZÍRÁSOS KÖNYV „rosette-i kövének” fényében most már meggyőződhetünk arról, hogy az ÁTHALLÁSOK-kötetben közölt „rajz”¹⁸ – a megnevezéssel ellentétben – inkább szöveg, sőt verskezdemény, amelynek ritmusszerkezete nagyon is beleillik Weöres hasonló hangpróbáinak sorába:

*„Fáznak az ágak és vacognak a felhők.
De a tél várat magára.”*

Ki tudja, nem egy elvetélt (kallódó?) hosszabb költemény töredékével van-e dolgunk? Mindenesetre jellemző, hogy Weöres legapróbb, rögtönzésnek tetsző firkája is szöveget rejt, költői formát ölt – persze aligha véletlen, hogy éppen ezt a lapot választotta verseskönyve élére, mintegy mottóként. Még ha rejtett üzenetként is, hiszen valószínűtlen volt, hogy valaki is megfejti a titkosírást a kód ismerete nélkül. Ha e megfejtés most sikerre vezetett, azzal a figyelmeztetéssel kell járnia, hogy érdemes lesz átvizsgálni a költő hagyatékában megmaradt „firkákat” is; ha egyszer már felbukkantak rejtező sorok, kell ott még lenniük másikatknak is.

Itt lezárulhatott volna ez a rövid írás – ám a felfedező szenvedély további keresésre csábított. Első fogalmazványom így folytatódott:

„Mégis: ezt a költői-grafikai játékokat szívesen játszhatta, miként azt egy másik kötetéből is láthatjuk. A jó tíz évvel későbbi KÚTBANÉZŐ című kötetben,¹⁹ a 94. lapon, a TÖVISTERMŐ című vers alatt az immár jól ismert jelsorozattal első szemrevételezésre egy sormintával tagolt hatsornyi, alaposabb vizsgálatra azonban hét sornak megfelelő szöveget találunk.

Azonnal feltűnik, hogy ez nem lehet a fölötté olvasható vers átfordítása. A katalógusbeli kulcs meg az eddig átkódolt szövegek olvasási tapasztalata után – nem könnyen ugyan, de – ilyenformán lehet megfejteni a szöveget:²⁰

*Az nem igaz, hogy nem bírod el.
csak sírni szeretsz.
Bilincs ez a bánat,
arany perec.
Íly kincset balga, ki eldobál,
habár
baltüzü fém ez a matt opál.*

A sorokra tördelés gondos szerkesztő szándékra vall, a mértékbe szedett ritmika, a rafinált rímelés mutatja, hogy nem csupán vázlattal van dolgunk, hanem valóban alkotással.

Weöres kötetében nem találtam nyomát ezeknek a címtelen soroknak. Azt sem lehetett megállapítani a jelenleg hozzáférhető anyag ismeretében, hogy teljes versről vagy töredékről van-e szó, egy nagyobb kompozíció részéről, amelynek kézírata a hagyatékban lappang valahol. Jó lenne meglelni más forrásokat is, mert az tisztázhatná az olvasat esetleges bizonytalanságát, korrekt központosítását.²¹

Ennyi tartható csak meg a rövid írás első megfogalmazásából – mert az utolsó bekezdés helyett el kell mesélnem az ismeretlen Weöres-sorok fölötti öröm utótörténetét is, számomra sokszoros tanulságul.

Gazdagabbak lettünk hát néhány Weöres-sorral, gondoltam én; örültem persze, és örültek neki azok is, akiknek megmutattam. Meg se néztem, nem jelent-e meg ez a verstöredék az új, sokkötetes gyűjteményben; gyanítottam ugyan, hogy nem lesz benne, mert szerkesztője bevallottan nem foglalkozott a kéziratok hagyaték feldolgozásával. Mivel ezt a nem túlzottan vonzó kötetet nem birtoklom, elhatároztam, hogy – az ördög nem alszik alapon – föllapozom az Írók Boltjában, ha majd arra járok. De már nem került rá sor. Mert az ördög valóban nem aludt, csak mint kiderült: *máshol* nem.

Fölhívott Várady Szabolcs, aki munkába vette kéziratomat, hogy van számomra egy jó híre: megfejtésem valóban pontos, bizonyosságot nyert – de a szöveg nem Weörestől való, hanem Babbitól, a NYUGTALANSÁG VÖLGYE-kötet BILINCZS EZ A BÁNAT című versének első versszaka. Biztonságérzetből s teszem hozzá én: vérbeli szerkesztői ösztöntől vezé-

reltetve, beírta a Google keresőjébe az első sort. Nekem soha nem vált véremmé ez a pofonegyszerű s hasonló esetekre oly kínálózkodó módszer – neki, szerencsére, igen. Azonnal kiderült ugyanis az, ami generációkkal előttünk járók legnagyobbjai számára talán evidens lett volna, mármost hogy ha a verhallás nem gyanította volna is az idegenkezűséget (ami a rengeteg allúzióval dolgozó Weöres esetében talán megbocsátható esendőség), páratlan verstudásuk, az ezernyi kívülről tudott sor és teljes vers fejben őrzött példatárából azonnal fölbukkant volna a Babits-vers.

Valahogy mégsem hatott leforrázóan egyikünkre sem ez a bizonyíték – inkább biztatásnak, hogy ideje lesz újra elővenni a Babits-verskötetet, megismerni az esetleg olvasatlant, s fölfrissíteni a felejtettet. Nincs ok szégyenkezésre, de sajnos ez esetben sem ad fölmentést, hogy nem lehet, nem kell mindent tudni. Például versek ezreit, fejből. Ahogy Szöllősy András, aki álmatlansága hosszú óráit múlatva, csak mondta, mondta föl magának, fekvé a sötétben, a magyar, a francia, a román költészetet.

Ezt a tudást mutatja Weöres példája is. Ő is fejből tudta Babitsot – könyv nélkül idézte föl magában, s jegyezte le a maga kalligrafikusnak is szánt titkosírás-kódjával. Kihagyott ugyanis egy verssort, Babits 5. sorát: az „*arany pereg*” sora után következő sort: „*eltörni szánod.*” – így más persze a nyolc szótagos strófa belső ritmusa, az eredeti központozás másként sugallja a hangsúlyokat.

A történetnek itt lehetne a vége; korai örömből nem lett késő bánat – nevezük most már nevén a dolgot: kínos blamázs, ha eredeti formájában jelenik meg a dolgozat. Ám talán mégsem itt van a vége.

Ami játéknak indult – gyerekkori SÁNDOR MÁTYÁS-olvasás óta ki ne szeretett volna titkosírást fejteni –, lett egy időre a filológiai fölfedezés fölötti öröm, s végül kikerekedett belőle egy meggondolkoztató irodalmi, alkotáslélektani talány.

Mert Weöres tévesztése ugyanakkor meggondolkoztató is. Az ő emlékezete számára Babits verse a leírás perceiben így volt teljes. Erősebbnek érezte így az első négy sor kapcsolatát, zártabbnak, ezért is tette ki a különírt „*arany pereg*” után gondosan még a pontot is. S az is lehet, hogy nem is akaratlanul, hanem szándékosan hagyta el Babits sorát: saját verset csinált az eredetiből, furcsa fordítást, amelyben redundánsnak hatott (volna) ez a bizonyos, sokat próbálgatva valóban kissé magyarázósnak ható sor. „Objet trouvé modifié” – hivatkozhatnánk Duchamp-ra.

Az már túlzás lenne, ha a titkosírásban valóban rejtőzködést, titkolózást látnánk, mondván, hogy Weöres nem akarta nyilvánvalóan a világ elé tárni, hogy megmászította Babitsot. Sokkalta inkább többszörös áthallást lehet sejteni eljárása mögött. Az értelmetlennek látszó ákombákom valamikori megfejtést nem kizáró fedőréteg, amelyet megbontva fölsejlik egy egész rejtező világ. Bármilyen bolondosnak tűnjék is a külső alak, ezúttal éppen Babitscsal jelképezve: ott van mögötte az egész magyar költészet. Weöres kisajátította a maga céljára költőtársa versét – belehallotta Babits versébe a magáét.²² Az ilyen nyilvánvaló áthallás nem arra biztatja-e az irodalom búvárlóját, hogy ott keresse, az irodalombarátot, hogy ott érezze minden Weöres-verssor mögött a költő számára állandóan, folytonosan, egészében jelenvaló költészeti hagyomány csillámain, jelzőköveit, eleven lüktetését?

Meg vagyok győződve arról, hogy Weöres nem véletlenül engedte megjelenni ezt a kalligráfiát élete utolsó verskötetében. Nem hiszem, hogy csak úgy belékerült, a kötetet díszítő rajzként. Ő el tudta olvasni – s joggal bízott abban, hogy egyszer majd elolvassák mások is.

Addendum

Egyébként Weöres munkásságát illetően sem árt az éberség – még akkor sem, ha közvetlenül hasznosítható filológiai eredményre nem vezet is. Csak éppen arra tanít esetleg, hogy a vers formakövetelménye olykor másként működik, mint az egyszerű szóalkotás. Vagy hogy az időmértékes versek helyesírásának engedékenysége milyen megfontolásokhoz vezethet.

Az egyik legismertebb Weöres-szóalkotás a Dzsájadéva-fordításban található „*szekfűvirágleheletzuhatagos*”. Nyilvánvaló, hogy a helyesírásbeli licencia, a szegfű szó *k*-val írása a jó hangzás érdekében szerepel így, az *ű* megrövidülése pedig a versmérték miatt. Weöres példaként citálja is az egész verssort A LÉLEK IDÉZÉSE című fordításkötetében megjelent verstani magyarázatában. (Sajnos, a további gyűjteményes fordításkötetektől ez a verstani jegyzet kimaradt.) Eszerint „*Dzsájadéva heptameterre rokon az ógörög hexameterrel*”.²³ Ennek a hétütemű sornak az első hat üteme dactilus vagy proceleusmaticus, az utolsó pedig spondeus vagy trocheus. Példaként idézi is a teljes sort:

„*Szekfűvirágleheletzuhatagos-örömillatu délövi szélben.*”

Így jelent meg azóta is, minden újraközlésben, a GÍTA GÓVINDA teljes fordításában is. Tökéletes sor. Még akkor is, ha a dactilusok sorát megtörő negyedik versláb proceleusmaticusa nehezen indul, akaratlanul is metszet vágja ketté, s bizony mondásakor nehéz elhelyezni mind a *zuhatagos*, mind az *örömillatu* tagnak a szóösszetételt értelmezőtagoló mellékhangsúlyait.

Éppen ezért talán nem meglepő, hogy egy Weöres-interjú megszövegezésében a szó más helyesírással szerepel.²⁴ Így: *szekfűviráglehelletzuhatagos!*

Kétségtelen: az eredeti metrum, Dzsájadéva jellegzetes versformája sérül így. Ám a két megnyert hosszú szótag mintegy formát ad a szónak, érthetőbbé teszi alkotóelemeit, a *lehellet* megállójával lendületet ad a két fél szónak, megerősíti a *szekfűvirág* és az *öröm* értelmi párhuzamát, s nemkülönben lehetőséget ad a másik, az egyszerű jelző, a *délövi* megfelelően hangsúlyozott indítására.

Nyilvánvaló, hogy ezt az interjúban megőrzött írásformát nem szabad visszavezetni a fordításszövegbe. Mégis, talán adalékként nem árt ezt az előfordulását is emlékezetben tartani.

Jegyzetek

1. VALAHOL MEGVAN. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1989. 117.

2. Rexa Dezsőné: CSALÁDUNK KAPCSOKÖNYVE. Székesfehérvár, 1912. 10.

3. VÖRÖSMARTY MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI. KISEBB KÖLTÉMÉNYEK II. (1827–1839.) Sajtó alá rendezte Horváth Károly. Akadémiai Kiadó, 1960. A vers a 260., a kommentárok és szövegekritika a 701–707. lapon.

4. Nemes Nagy Ágnes: VALÓDI TULIPÁNT. EGY CSOKONAI-VERS KELETKEZÉSE. A költő életében megje-

lent utolsó, javított közlése: in: Nemes Nagy Ágnes: SZÓ ÉS SZÓTLANSÁG. ÖSSZEGYŰJTÖTT ESSZÉK I. Magvető, 1989. 149–155. Id. hely: 150. Megjegyzendő, hogy Nemes Nagy nem vesz tudomást arról, hogy a TARTÓZKODÓ KÉRELEM a vers második változata; e második változatot elemzi úgy, mint ha *ennek* írásakor töprengett volna Csokonai ütem és metrum költői problémáin...

5. Legutóbb (korábbi gyűjtemények után): CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY MINDEN MUNKÁJA I–II. Össze-
gyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzete-

ket írta Vargha Balázs. Szépirodalmi–Magvető, 1973. Magyar Remekírók.

6. EGY TULIPÁNTHOZ: Csokonai Vitéz Mihály: KÖLTEMÉNYEK 4. 1797–1799. Sajtó alá rendezte Szilágyi Ferenc. Akadémiai, 1994. 6. A szövegre vonatkozó kritikai apparátus: 267–278.

TARTÓZKODÓ KÉRELEM: Csokonai Vitéz Mihály: KÖLTEMÉNYEK 5. 1800–1805. Sajtó alá rendezte Szilágyi Ferenc. Akadémiai, 2002. 230. A szövegre vonatkozó kritikai apparátus: 864–867.

7. József Attila: ÜTEM ÉS FOGALOM. = JÓZSEF ATTILA ÖSSZES MŰVEI. III. kötet. Akadémiai, 1958. 269–271.

8. Nemes Nagy: i. m. 155.

9. [A MAGYAR PROSODIÁRÓL.] = CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI. TANULMÁNYOK. Akadémiai, 2002. 22.

10. L. CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY ÖSSZES MŰVEI. FELJEGYZÉSEK. Akadémiai, 2002. 267., illetve 269. lapon.

11. Uo. 11. tábla.

12. KÖLTEMÉNYEK 5. Id. kiadás: 865.

13. Vita tárgya lehet, hogy a hiányjeles névelő *h*-val kezdődő szó előtt rövid vagy hosszú. Nem járatos történeti verstanban, s különösen nem történeti hangtanban, csak a szakirodalomra hagyatkozhatom. Úgy tűnik, nem született csalhatatlan érvényű döntés a kétféle lehetőség felől – van olyan nézet is, mely szerint éppen Csokonai volt az, aki valóban mássalhangzóként értelmezte a *h* hangzót, mások nem fogadják el szótagképző szerepét. (L. erről legutóbb Büky László: A „TARTÓZKODÓ KÉRELEM” RITMIKÁJÁRÓL. *Magyar Nyelv*, 106/4. [2010.] 450–454.) Megkockáztatnám azonban azt az állítást, hogy a költői hallás – minden szabály ellenére – elfogadhat olyan megoldásokat, amelyek az adott helyen lehetővé tesznek az általam fent javasolthoz hasonló értelmezéseket is.

14. NEM VÁLTOZÓ CSILLAGOK. SZÜCS IMRE LÁTOGATÓBAN WEÖRES SÁNDORNÁL [1974]. = EGYEDÜL MINDENKIVEL. WEÖRES SÁNDOR BESZÉLGETÉSEI, NYILATKOZATAI, VALLOMÁSAI. Összeállította, szerkesztette,

sajtó alá rendezte Domokos Mátyás. Szépirodalmi, 1993. 257.

15. WEÖRES SÁNDOR KÉZÍRÁSOS KÖNYVE. Szépirodalmi, 1981.

16. ÜDVÖZLET NIMOLITÁNIÁBÓL. WEÖRES SÁNDOR KIÁLLÍTÁSA. Helikon Galéria, 1982. július 1–15. (Nem mellékesen említendő, hogy a katalógusban Tandori Dezső két, másutt közöletlen szövege is megtalálható.)

17. A HEXAMETER első sorvége: „*Lenn ellankadnak a léptek*”, a titkosírásban így módosult: „*Lenn ellankadnak a fények*.” – A KÜRT harmadik sora: „*zenévé váljatok*”, múlt idejű alakban jelenik meg. – Az ARRÓL című vers – „*Arról lehet tudni, hogy tavasz van, / ha élednek a bogarak*” – szövegváltozatában a „*ha*” szócska helyett ismételten „*hogy*” áll.

18. Weöres Sándor: ÁTHALLÁSOK. Magvető, 1976. [3.]

19. Weöres Sándor: KÚTBANÉZŐ. Magvető, 1987.

20. A lejegyzés természete folytán nincs lehetőség igazi szövegkritikára. Mindenesetre hallgatólagosan pótoltuk a vélhetően elmaradt írásjeleket, s hallgatólagosan javítottuk a nyilvánvaló betűhibákat. A sor eleji nagybetűket, Weöres kései költészetének gyakorlatát követve, a föltételezett mondatok elején tettük ki.

21. Az utolsó sor furcsa neologizmusa, a „*baltüzi*” csak nehezen olvasható, de más megoldás nem kínálkozott.

22. Weöres Sándor átírásairól, mintául vett versek „kisajátításairól” Lőcsei Péter legutóbbi kötetében (WEÖRES-MOZAIK. Magyar Nyugat Könyvkiadó, Vasszilvágy, 2014) és kötetben eddig sajnós meg nem jelent tanulmányaiban (elsősorban a *Vasi Szemlében*) lehet fontos dokumentumokat találni.

23. Weöres Sándor: A LÉLEK IDÉZÉSE. MŰFORDÍTÁSOK. Európa, 1958. 887.

24. MILYEN SZEREPE VAN A KÖLTŐ ÉLETÉBEN A FORDÍTÁSNAK? VITAELODÁS ÉS KARDOS TIBOR BESZÉLGETÉSE WEÖRES SÁNDORRAL [1972]. = EGYEDÜL MINDENKIVEL. Id. kiadás (1. jegyzet): 200.

Lócsei Péter

VÁLASZUTAK

Mozaikok a „háromsztenđős irodalom” korszakából

„A művész legyen szabad. [...] A szabadság különös valami; az ember nem lehet egy kicsit szabad vagy félíg szabad; ha a szabadságból egy cseppet elvesznek, az egészet elvették.”

(Hamvas Béla)

A második világháború sokkja után a korszak politikusai, gondolkodói, művészei nem csupán visszafelé, hanem előre is tekintettek; miközben okokat tártak fel, érzékenyek voltak a fenyegető árnyakra. Mi történt? Miképpen történhetett? Tehetünk-e valamit, hogy ne ismétlődjön meg? A múlt értékelése ugyanakkor jövőépítés is: összefügg a hatalom megszerzésével és megtartásával. A kérdések nyilván másképpen vetődtek fel a győztesek oldalán, mint a legyőzöttekén, különösen eltérő módon a megszilárduló szovjet érdekszférában. Az első békeévekben mást jelentett például a kultúrához való viszony, a művészek, filozófusok szabadsága. A l'art pour l'art csak a Lajtán innen lehetett égető (olykor művészetpolitikai) kérdés; tőlünk nyugatra fel sem vetődhetett.

Szűkítsük a kérdést a magyar irodalomra! Gondoljuk végig, mi minden változott meg! Felsorolni is hosszú lenne a személyi és intézményi veszteségeket. Nem feledhetjük a több százezer áldozatot; a földönfutóvá váltakat, a kivándorlókat, a kultúra teremtőinek és befogadóinak tragédiáját. Bálint György, Elek Artúr, Gelléri Andor Endre, Halász Gábor, Pap Károly, Pásztor Béla, Radnóti Miklós, Reichard Piroska, Szerb Antal mellett ki mindenki élhetett, alkothatott volna még évtizedekig? Az *Új Időkön* és a *Sorsunkon* kívül alig maradt jogfolytonos irodalmi folyóirat. A *Nyugat* (és a *Magyar Csillag*) egykori munkatársaival együtt feltámaszthatatlan volt. A kezdetben ingatag, később egyre riasztóbb politikai viszonyok miatt sok száz magyar művész, tudós nem tért vissza emigrációjából. Márai Sándoron, Cs. Szabó Lászlón, Veress Sándoron, Takács Jenőn, Fenyő Miksán kívül hányan választottak új hazát?

Egyszerre volt jelen a vád, a hallgatás, az önvizsgálat. A fellélegzés öröme, az elszámoltatás igénye. A korszak folyóiratainak, köteteinek, leveleinek olvasása közben rendre a választási kényszerekkel találkoztam. Menni vagy maradni? Visszatérni? Örökre búcsút inteni? Megszólalni, hallgatni, tűrni, kitartani? Belesimulni? Hangadóvá válni? És akkor még nem említettem az újra felmerült, szégyellt vagy letagadott népi-urbánus vita frontjait, szekértáborait.

1945 és '48 között sok művész, tudós kapott lehetőséget arra, hogy ösztöndíjként vagy meghívott előadóként heteket, hónapokat töltsön Svájcban, Franciaországban vagy Itáliában. A kiutazók minden bizonnyal abban reménykedtek, hogy nem csupán lakóhelyüktől búcsúznak, hanem a korabeli ideológiai vitáktól is. A fennmaradt dokumentumok azt bizonyítják, hogy a hazai pártcsaták és művészeti villongások hírei, pletykái követték őket Nyugat-Európába.

A *veszedelmes világnézetek* körüli viták élesen vetődtek fel 1945 után. Szigeti József Valéry, Heidegger és Karl Mannheim egy-egy írásának magyar kiadása kapcsán fejtette ki véleményét. Világképük mellett közelmúltbeli elítélhető vétségeiket is szóvá tette. (HÁROM ESSZÉRŐL. *Magyarok*, 1946/5.) Szabolcsi Miklós az *Újhold* első számában az intellektus ellen indított kíméletlen nyugat-európai hajszáról írt. Példákkal igazolta, hogy előretört az irracionlizmus: Huxley új regényével bizonyította, hogy hódít a misztika, Sartre gondolataival, hogy újraéled az egzisztencializmus. Az antiintellektualizmus veszélyét így nyomatékosította: „*a filozófiai tankönyvből koncentrációs tábor és gázkamra keletkezhetik; s hogy halált hordoz az elme játéka*”. (AZ ANTIINTELLEKTUALIZMUS FELTÁMADÁSA. *Újhold*, 1946/1. 67–68.) A gondolatsort az ÉRTELEM ÉS IRODALOM című írásában folytatta a *Magyarok* 1947/5. számában. Az irodalom, a politika és a filozófia viszonyáról a Moszkvából visszatérő Lukács György több összefüggésben értekezett. (A MAGYAR IRODALOM EGYSÉGE. *Fórum*, 1946. szept. 1–16.; ARISZTOKRATIKUS ÉS DEMOKRATIKUS VILÁGNÉZET. *Fórum*, 1946. nov. 197–216.; AZ EXISZTENCIALIZMUS. *Fórum*, 1946. dec. 295–313.) Úgy vélte: csakis az új demokrácia elfogadása jelentheti a magyar irodalom egységének szubjektív alapját. Az egzisztencializmusban ő is veszélyt látott. Szerinte Sartre népszerűsége részben a sznobok, részben a reakciós írók körében erősödött. A francia filozófust elsősorban szabadság-felfogásának irracionális, önkényes, ellenőrizhetetlen volta miatt bírálta. Úgy vélte, eszméitől egyenes út vezet a morális nihilizmusig, a szélsőséges individualizmusig, a demokrácia elutasításáig. Szalai Sándor a *Népszavában* Bergson, Sartre, Heidegger, Jaspers nézeteit ítélte meg sommásan: az egzisztencializmus a társadalmon kívüli emberek bölcselete; filozófiai divat. Képviselőik ahelyett, hogy helyüket keressék, elkülönülésre törekednek; társadalomellenessé válnak: „*hitvallói tulajdonképpen a fasizmus megsemmisült seregeinek filozófiai hírmondói*”. (AZ EXISZTENCIALIZMUS ÉS A POLGÁRI ÉLETFORMA VÁLTSÁGA. *Népszava*, 1946. dec. 8. 11–12.) Gogolák Lajos és Madarassy Zsuzsa a *Haladásban* szólt hozzá a kérdéshez.

Az említett írások nem tértek ki magyar szerzőkre és követőkre. Sugallatuk azonban kétségtelen. Kulcskifejezéseik közül az *individualizmus*, az *elkülönülés*, a *nihilizmus*, a *rezisztencia*, a *demokrácia elutasítása* rövid időn belül a hazai művészek bírálataiban is feltűnt. A megállapítások megbélyegzővé váltak. A baloldali, elsősorban kommunista értékelők türelmetlenül kérték számon a gazdasági, társadalmi fejlődésbe vetett hitet; véteknek számított a szomorúság, a csalódottság, a szorongás kifejezése. A *lelkessedni restek* megkaphatták az „*örökké egy-körben-forgó pesszimista tépelődés*”, a „*belső üresség*”, a „*vérnélküli árnyművészet*”, illetve a „*látzalköltészet*” minősítést. Más esetekben azt, hogy elmenekülnek a valóság elől, hátat fordítanak az értelemnek, nem jutnak el az összefüggések dialektikus feltárásáig. Nem kellett sokáig várni, hogy kiderüljön: „*korszakunk igazi költője csak az lehet, aki szélesre tárja inspirációja kapuját a népi demokrácia életének problémái előtt. [...] Sohasem szabad elfeledni, hogy a feladat: a népi demokrácia problémáival állandóan érintkező teljes ember minden oldalról történő megmutatása*”. (Lukácsy Sándor: SEREGSZEMLE. *Magyarok*, 1948/6. 383–384.)

Megszaporodtak a lekezelő, kicsinyeskedő jelzők: „*pattogó zöngemény*”; „*züm-mögő kórus*”; „*révíült dadogás*”. Vádként hangzott el, hogy egyes művészek csupán az „*érzelmek anatómiájának bonctechikáját*” finomítják, miközben felélik tartalékaikat. „...*Makai Gusztáv az az egérke, amely ezzel az elfogulatlansággal cincogja Márai Sándor apoteózisát*.” (Keszi Imre: DIÁRIUM. *Emberség*, 1947/2–3. 128.) A tiszavirág-életű pécsi folyóiratot, az *Ívet* ez a gúnyos megjegyzés búcsúztatta: „*A mondanivalónak még írmagját sem sikerült felfedezni*

ebben a hamar zátonyra futott próbálkozásban.” (Lukácsy Sándor: VIDÉKI FOLYÓIRATOK. *Valóság*, 1947/1. 47.) Az *Emberség* című kiadvány rovatának címe is beszédes volt: *Bunkócska*. Ebben többek között Sík Sándor, az *Alkotás*, a *Vigília*, Rónay György, Zsíkó Gyula, Cs. Szabó László, Sinka István kapott lederongoló bírálatot.

A célba vett személyek rendszeresen hangadóként, mások eszmei félrevezetőként tűntek fel. Hamvast például úgy bírálták, hogy rajta keresztül a *Sorsunk* köre, elsősorban Várkonyi Nándor és Weöres Sándor is értsen belőle: „*A demokrácia a józan ész, a gondolkodó értelem politikai rendszere, és aki ellensége a józan észnek, ellenségévé válhat a demokráciának is. Hamvas Béla pedig maradék jóhiszeműségével vigyázzon tevékenysége eredményeire és azokra, akik, egyre láthatóbban, mögötte állnak.*” (Keszi Imre: A SZIGET OSTROMA. Dante, 1948. 92.)

Az eszmélkedő irodalom korai fóruma volt a Debrecenben megindított *Magyarok*. Juhász Géza és Kéry László folyóiratának első számaiban többek között Sötér István, Kassák Lajos, Kádár Erzsébet novellájával, Berda József, Rába György, Nemes Nagy Ágnes, Rónay György, Weöres Sándor, Vas István, Hajnal Anna, Szabó Magda verseivel, Devecseri Gábor és Szabó Lőrinc fordításával, Thurzó Gábor, Földessy Gyula, Szabolcsi Miklós, Lukács György, Vajda Endre tanulmányával, esszéjével, bírálatával találkozott az olvasó. Életkori, esztétikai, világnézeti tekintetben is sokszínű gárda. Ez a változatoság az utolsó számig jellemző maradt. A szerzők köre Füst Milánnal, Pilinszkyvel, Szentkuthyval, Jékelyvel, Lator Lászlóval, Zelk Zoltánnal, F. Nagy Lászlóval (a későbbi Nagy Lászlóval), Juhász Ferencsel, Kuczka Péterrel és Bóka Lászlóval egészült ki.

Weöres hűséges szerzője volt a *Magyaroknak* (MEGHALNI, A SZERELEM RŐL, KÚTBÓL SZÁLLSZ FŐL, EIDOLON, NAGYPÉNTEK, NAPLÓJEGYZET, A VÖRÖS PALÁST, A FOGAK TORNÁCA, ITALIA stb.). Kardos László nevezetes, elismerő, de aggodalmát sem palástoló írása is itt jelent meg róla. A legeredetibb és legtalálhatóbb Weöres-portrét Szentkuthy Miklós rajzolta meg a folyóiratban. Úgy beszélt a költőről és életművéről, hogy a lépten-nyomon felvetődő kérdésekre (például a realizmus politikai jellegű kisajátítására) is bátor választ adott. (ELVEK ÉS ARCOK. WEÖRES SÁNDOR. *Magyarok*, 1947/9. 605–615.) Mértékadó írását kicsinyes glosszában próbálta hitelteleníteni k. i. e. (Minden bizonyonnyal Keszi Imre.) (DEMOKRATIKUS JUTALMAZÁS. *Csillag*, 1948. február. 62.)

Pilinszkytól a *Magyarokban* olvasható a MERT ÁZTATOK ÉS FÁZTATOK, az EMILY BRONTË EMLÉKÉRE ÉS a TANUK NÉLKÜL, Jékelytől pedig a BARÁTSÁG, a „MIGNON”, a PÁLYÁM EMLÉKEZETE, a FUTBALLISTÁK ÉS a GÜL BABA FÜRDŐJÉHEZ. Fontos, bátor írásokkal volt jelen Vas István, Illyés Gyula és Nemes Nagy Ágnes.

A folyóirat első fél évét Király István mérlegelte. Számonkérő összegzésében több szerzőre hivatkozva állította: „*az irodalom figyelője a belső emigráció jól ismert formáira talál majdnem mindenütt. Az író – egy kis töredéktől eltekintve – nem tudott elhelyezkedni az új magyar életben, kívül van a társadalmon, megmaradt bizalmatlankodó, rosszaló [sic!] emigránsnak.*” (IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI. JEGYZETEK A MAGYAROK MARGÓJÁRA. *Magyarok*, 1945/6. 277.) Felvetéseire közvetlenül vagy áttételesen többen is válaszoltak. Komlós Aladár szerint a szabotálás vádjá előtt megfontolandó: „*vajjon [sic!] nem a társadalom állapota fagyasztja-e meg a dalt a költő ajkán.*” (IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI. *Magyarok*, 1946/8. 468.) Keszi Imre többféle hallgatást különböztetett meg. Amíg az író a fasiszta politika elől menekült a szótlanságba, viselkedése jogos lehetett, mai némasága azonban mindenképpen káros: a népi demokrácia ellenében történik. (IRODALMUNK A FELSZABADULÁS ÓTA. *Valóság*, 1947/1. 27–38.)

A fél évtizedig sem működő *Magyarok* látszatra sem volt egységes. A szerkesztőség átalakítása és Kolozsvári Grandpierre Emil programadó tanulmánya jelentős változást hozott. (AZ IRODALOM ÖNTUDATA. *Magyarok*, 1947/6. 389–397.) Egyoldalú bírálatára Sötér Istvántól érkezett határozott felelet: az APÁTLAN IRODALOM-ban tételesen cáfolta Kolozsvári vádjait. Az új hangütésre Márai verskötetét említette példaként; a fiatalok kísérletező kedvét látványos eredménynek tartotta. Külön szólt a sokak által bírált Weöres Sándor bátorságáról: „*Hiába olvastuk eddig is kitűnő verseit Weöresnek: új és igazán újító csak most lett ő igazán.*” (APÁTLAN IRODALOM. *Válasz*, 1947/7. 69.) Nehezményezte a folyóiratok kritikáinak gyengülő színvonalát. Szóba hozta az egyre inkább tapasztalható elvtelen polarizálódást is: „*A munkáspárti lapok többnyire csak arról vesznek tudomást saját oldalukon, amit dicsérni, s a másikon, amit támadni lehet.*” (Uo. 72.)

A türelmetlenség, a gyanakvó rosszindulat a recenziók, viták egész során nyomot hagyott. A meggyőzés helyett a kiszorítás szándéka volt érzékelhető. A kötetek minősége helyett gyakran az alkotók világnézete, személyisége került előtérbe. A művészet függetlenségéért szót emelő Hamvas Béla aggodalmát Keszi Imre azzal utasította el, hogy az alkotói szabadságot nem fenyegeti semmi. Vitapartnerének stílusa, indulata, valóságfelfogása miatt Hamvas kételkedett a kinyilatkoztatás hitelében. Ekképp érvelt: „*Keszi Imre értesülései ebben a kérdésben hiányosak. Nem tud arról, amiről általában és sokan tudnak: alig múlik el nap, hogy valamilyen alakban ne vetnék akár festő, akár muzsikus, akár költő szemére: nem közeledik a közérthetőség felé, nem fejez ki eléggé kollektív ízlést, szélsőségesen egyéni irányba halad, sőt: »ez mégiscsak sok, hogy mit enged meg magának«. Igen, a politikus érdekelttség a művészt befolyásolni kívánja. Ha Keszi Imre a sajátját csak két-három hétre visszamenőleg átnézi, ennek a befolyásoló törekvésnek több jellegzetes példáját fogja találni.*” (VÁLASZ KESZI IMRÉNEK. *Diárium*, 1946. április–szeptember. 25.) Tanulmányként fogalmazta meg: „*a teremtő szabad szellem nem önszántából, de kénytelen volt irracionálissá lenni, individualistává lenni, elszigetelődni, védekezni, lázadozni és kivonulni, nem, mert neki ez így tetszett, hanem kizárólag csakis azért, mert ő a teremtő szabad szellemet és e szellemből fakadó szabad kritikát és igazságszenvédelmet nem adta fel.*” (Uo. 31.) Úgy vélte, az autonómiát igénylők most is ezt követnék; a politikus azonban az új történelmi korszakban választhatna új utat.

Keszi rövid idő múlva azt bizonygatta, hogy „*a mai magyar politika korifeusai*” nem sok jelet mutatnak arra, hogy szabályozni kívánnák a szólásszabadságot. Nincsenek rendőrségi ügyek. A szigor helyett inkább a megbocsátás jellemző. Még azokban az esetekben is, amelyekben a költők korábban nyilvánvalóan vétkeztek. (IRODALMUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEL. *Magyarok*, 1946/10. 629.)

A Hamvas által igényelt függetlenséget a politika nem adta meg. Nyilvánvaló lett, hogy az általa előlegezett, elvárt gondolkodói magatartást kevesen képviselték olyan következetesen, mint ő. Választás volt ez is. Az izoláció nem csupán védett. Magányossá is tett. A kirekesztett gyakran maga is kirekesztővé vált. Hamvas például nem csupán fórumait veszítette el, hanem barátainak, lehetséges vitapartnereinek jelentős részét is.

A krisztusi életkorhoz érkező Weöres Sándor irodalmunk egyik legtermékenyebb alkotója lett. A nagy áttörést hozó MEDÚZA után megjelent A TELJESSÉG FELÉ (1945), A SZERELEM DICSÉRETE (1945), a GYÜMÖLCSKOSÁR (1945), az ELYSIUM (1946), A FOGAK TORNÁCA (1947). Az olvasók seregnyi fórumon találkozhattak verseivel, egyéb műveivel. Többségükben nem csupán tőle, hanem róla is szóltak írások. Az *Új Idők*ben 1945-től jelen volt (ELESETT KATONÁK, ATLANTIS, KEMENESI TÉL, FUTÓZÁPOR, A TÖLGYFA, PATAKMONDA, BORÚ

stb.). A lapban Károlyi Amy sorolta a GYÜMÖLCSKOSÁR érdemeit. (MAGYAR ÍRÓK SZÓLNAK A GYEREKEKHEZ. *Új Idők*, 1946/16. 269.) Dicsérő szavai összecsengtek azzal, amit Weöres gyermekverseinek céljáról Trencsényi Waldapfel Imrének vallott 1944-ben.

A *Sorsunkra* Weöres régi otthonaként tekinthetett. Nem csupán munkatárs és barát volt, hanem rangjához méltón értékelt szerző is. Csorba Győző a legújabb kötetét tette mérlegre (WEÖRES SÁNDOR ÚJ KÖNYVEI. *Sorsunk*, 1946/1. 45–48.); Bajcsa András A FOGAK TORNÁCA mellett a költő pályaképét is vázolta. (WEÖRES SÁNDOR. A KÖLTŐ ARCKÉPÉHEZ. *Sorsunk*, 1947. 549–558.) Itt szerepelt Martyn Ferenc Weöres-portréja is. (Uo. 551.)

A *Diáriumban* Hamvas Béla azt a Weöres-értékelést árnyalta, amelyet a korábbi MEDÚZA-ismertetőben megfogalmazott. Előbb A TELJESSÉG FELÉ, majd Weöres újabb köteté adott alkalmat számára, hogy a költő világképéről, lírájának nagy ívű eredményeiről és lehetőségeiről szóljon. (A TELJESSÉG FELÉ: WEÖRES SÁNDOR KÖNYVE. – BÍRÁLAT ÉS VALLOMÁS. *Diárium*, 1946. január–március. 54–56.; A FOGAK TORNÁCA. *Diárium*, 1947. ősz.)

Az 1946-ban újraindított *Válaszban* Weöres Sándor több mint negyven tétellel szerepelt. Olyan nagy művekkel, mint a BÉKEOLTÁR, a XX. SZÁZADI FRESKÓ, a CANZONE, a HÓDOLAT ARANY JÁNOSNAK, A MÁSNAPOS, a NYOMOR (IJEDTSÉG) és az AMULETT. Akad közöttük, amelyik másutt is napvilágot látott. Itt közölte A TÜNDE-R-t, amely Schridde Éva FANTÁZIA című, 1932-ben írt háromstrófás versének remek átdolgozása. Zelk Zoltánról, Károlyi Amyról és Csorba Győzőről szóló könyvismertetői fontos állásfoglalások voltak. Sárközi Márta öröme (nemegyszer bosszankodására) Szabó Lőrincsel vitázva, kötődve Weöres Sándor véleményezte a *Válaszhoz* érkező verseket. Műveiről Sötér mellett Vajda Endre szólt a folyóiratban.

A Kassák szerkesztette *Alkotás* első számában gyermekkori verseivel mutatkozott be (A TÖLGYFA, SIRHALOM, CASSIUS CHAEREA, ÉLET, EMLÉKVERS). Pár soros bevezetője alighanem fontosabb volt, mint az öt költemény. Megköszönte, hogy első próbálkozásaitól az ország figyelve táplálta. Név szerint Babitsot, Kosztolányit, Kodályt említette: „*Alighanem példátlan, hogy egy nemzet a saját anya-melegével neveljen költőt magának; s aligha erőtlen és sorvadó nemzet, amelyik ezt meg bírta tenni. Adja Isten, hogy szavainak csakugyan hasznát lássa.*” (*Alkotás*, 1947/1–2. 40.) Keszi Imre folyóiratának első lapszemléjében Hegedűs Zoltán megkérdőjelezte a rossz minőségű zsengek közreadását (*Emberség*, 1947/1. 44.). Az *Alkotás* 7–8. számában szereplő TÍZ EPIGRAMMA utolsó darabját Weöres minden ideológiai ellenfele válasznak vélhette, hiszen így kezdődik: „*Ne a népet gyógyítsd, ne országot világot! / Magadat gondozd-fürdesd, / tisztasággal ajándékozz minket.*” A RÓZSÁK DALAIBÓL és A MÁSNAPOS a folyóirat első évfolyamának 11–12. számában olvasható.

Weöres a kezdetektől megosztotta barátaival, mestereivel műhelyének időszerű kérdéseit. Babitsnak, Kosztolányinak, Várkonyi Nándornak gyakran írt műfaji, tematikai, prozódiai kísérleteiről. Útkeresését 1946. augusztus 5-én ekképp jellemezte Fülep Lajosnak: „*Hajlalom is, szándékom is, hogy mennél teljesebben a lelki, értelemfölötti, hyperreális, misztikus rétegbe hatoljak lényemmel és verseimmel; Professzor Úron és Hamvason kívül ezt majdnem mindenki rosszallja. Szerencsém, hogy kettőjük biztatásában megfogozhatok. Törekvésemet antihumánusnak és antiszociálisnak tekintik – pedig épp a humánus magas és tiszta réteget fürkészem, nem magannak, hanem olvasótáboromnak, vagyis bárkinek; tehát szándékom humánus és szociális.*” (EGYBEGYÚJTOTT LEVELEK. Szerkesztette Bata Imre és Nemeskéri Erika. Pesti Szalon–Marfa Mediterrán K., 1998. I. 444. A továbbiakban: WSLev.) 1947. február 27-én arról panaszkodott, hogy bizalmasai csalódtak újabb írásaiban. Szándékait

félreértik, vádakkal illetik. Név szerint Székely László papköltőt és Korein Andort említette. Munkáját kockázatosnak tartotta, de úgy vélte, kudarc esetén csak őt érné kár, eredményeiből viszont mindenki részesedne. Öntudattal vallotta: „Az ő dolguk, hogy aggódva visszahívjanak a veszélyes útról; s az én dolgom, hogy ne az aggodalomnak engedjek, hanem a veszélyes útnak.” (FÜLEP LAJOS LEVELEZÉSE, V. 1945–1950. Szerkesztette F. Csanak Dóra. Bp., 2001. 180.)

A megnevezetteken kívül nyilvánosan is sokan írtak Weöres természetéről. Rónay György, Szentkuthy Miklós, Bajcsa András, Lengyel Balázs alapos elemzésein túl sorra jelentek meg róla sommás, egy-egy idézetbe kapaszkodó, igazságtalan ítéletek. Lengyel Balázs kötetnyi Weöres-kritikája közül az első három 1946 és '48 között született. Az *Újhold*-ban az ELYSIUM és A FOGAK TORNÁCA kapcsán kételyeit is szóvá tette; A MAI MAGYAR LÍRA című könyvében önálló fejezetet szánt neki. Folyóiratában jelentette meg Tóth Sándor reflektálását (EIDOLON, A KETTŐSKÉPLET. *Újhold*, 1947/1–2. 65–67.). Ezért a szerző és a szerkesztő is kioktató sorokat kapott Keszi Imrétől az *Emberség* 1947. június-júliusi számában. Lengyel a KÖLTŐK ÉS UTAK-ban az ELYSIUM szerzőjének nyugtalanságáról, lehetetlenbe törő vállalkozásáról fejtette ki véleményét. (*Újhold*, 1946/2. 148–150.) Egy évvel később merészségét, következetességét, verseinek szuggesztivitását dicsérte. Elismerte lélekfeltáró erejét, továbbá azt, hogy nagy témáit jelentős kompozíciókká tudta alakítani. Kiemelkedő eredményei közül a TÉLI REGGEL-t, a TAVASZI REGGEL-t és a TAVASZI VIRRADAT-ot említette. Bírálóan jegyezte meg, hogy magaslatait egyre kevesebben tudják megközelíteni. Nehezményezte, hogy újabb műveiben háttérbe szorult a tárgyi világ. Bírálta látásmódjának öncélú elemeit. Arcképvázlatát metaforák sorával zárta; elismerését és aggodalmát is kifejezte: „Költészetének levegője a kísérlet mesterséges ózonával dúsított. Ez a levegő felélénkít és virgonccá tesz, majd táncoltatja a szívet és fulladoztat. Kevés benne a mindennapok korma-füstje; a természeti világ, az ellobbanástól óvó nitrogén.” (NÉGY ARCKÉP. *Újhold*, 1947/4. 159.) Első könyvének Weöres-fejezetében nyomatékossította korábbi bíráló szavait: „a megfoghatatlant felfoghatatlan módon akarja hálójába fogni: vagyis egyre távolodik verse a konkrét tartalmaktól. [...] A költőt visszavezeti a magányra kárhözhatott, a mesterségesen lecsonkított lélek misztikus elrévüléseibe”. (A MAI MAGYAR LÍRA. Officina, 1948. 105–107.)

Amikor Lukácsy Sándor a Sorsunkat minősítette, Weöres lírájáról mindössze ennyit jegyzett meg: „a Reménytelenség himnuszát éneklé, meg azt, hogy: »ne akarj szabad lenni: reménytelen«”. (VIDÉKI FOLYÓIRATOK. *Valóság*, 1947/1. 47.) Keszi Imre soraiból hasonló roszallás olvasható ki: „Külön hang és egyre különválóbb hang a Weöres Sándoré, a külvilággal egyre kevesebb érintkezést találó, már-már szoloecizáló formanyelvével, tökéletes érzéketlenségével minden kívülről jövő élmény iránt (kivéve talán az irodalmi természetű élményt).” (IRODALMUNK A FELSZABADULÁS ÓTA. *Valóság*, 1947/1. 37.)

Bár Weöres Sándor nem önmagáról kívánt szólni, akár hatásos védőbeszédként is olvashatjuk azt az okfejtését, amelyet Rómába indulása előtt közölt a *Magyarokban*. Háromoldalas vázlatában fölényes tárgyi tudással, az igazság szenvedélyével, de személyeskedéstől mentesen, következetes logikával érvelt. Abból indult ki, hogy az új utakat kereső művészet igazi műzsája az irracionális. Hogy a félreértéseket, félreértelmezéseket elhárítsa, azt is tisztázta, hogy ez nem azonos az antiracionálizmussal. Bartók, Picasso, Joyce, Gide, Pirandello, Giraudoux, Valéry, Wilder, Krúdy, T. S. Eliot alkotásai mellett a modern tudománnyal kívánta igazolni, hogy a gyökeresen megváltozó világ az eddigiektől eltérő kérdéseket tesz fel, és másféle megoldásokat igényel. Nem

divatról, hanem az igazságkeresés elementáris vágyáról van szó. A következő sorok költői hitvallásaként is megállják helyüket: „*A modern művészet, mint mondtuk, irracionális, de nem antiracionális; nem az ész, hanem a tudattalant testesíti meg, de nem észellenes; sőt a modern művészet sajátos paradoxona, hogy irracionális remekmű megalkotásához sokkal csiszoltabb, fegyelmezettebb, önellenzőbb intellektus kell, mint egy ésszerű, érthető remekműhöz. – S a másik paradoxon, hogy ez az irracionális művészet nem irreális, hiszen az emberlélekből újonnan feltörő elementumot, a legforróbb valóságot szolgáltatja [szólaltatja?] meg, tehát minden látszat ellenére is realizmus; legfeljebb azzal a különbséggel, hogy a múltbeli művek a téma-feldolgozásmódjuk által lettek reálisak vagy irreálisak, a modern mű pedig maga a realitás, a mélyből feltörő valóságnak megtestesülése.*” (VÁZLAT A MODERN MŰVÉSZETRŐL. *Magyarok*, 1947/10. 709.)

*

A fennmaradt levelek, visszaemlékezések többsége megörökítette az Itáliába indulók izgalmaikat, a bürokrácia útvesztőit. Csorba Győző pontokba szedve sorolta Takáts Gyulának, hogy mire ügyeljen a hivatalos papírok beszerzése során. Többek között a belügyminiszterhez írt kérvényre, szakminiszteri ajánlásra, vízumra, orosz kiutazási engedélyre, születési anyakönyvi kivonatra és „lakbizonylatra” volt szükség. (Takáts Gyula: HELYÉT KERESŐ NEMZEDÉK. *Magvető*, 1984. 302–305.)

A kiutazók szinte minden osztályozási lehetőséget kimerítettek. Voltak visszatérő vendégei Itáliának, Svájcnak, Franciaországnak, mások most találkoztak először Nyugat-Európával. Egyesek ekkor határozták el, hogy elhagyják Magyarországot. Az elkötelezettség mellett a család, a munka, illetve a bizonytalantól való aggodalom a reményvesztettek többségét is visszatartotta a kivándorlástól. Akadtak ösztöndíjasok, meghívott előadók, egyedül utazók, barátjukkal vagy házastársukkal érkezők. Volt köztük istenkereső, materialista, apolitikus, munkásmozgalmi múlttal rendelkező. Zenész, képzőművész, író, költő, tudós. Átutazó és örökre távozó. A római magyarok életéről, mindennapjairól többek között Lengyel Balázs emlékezéséből (KÉT RÓMA. KÉT SORSFORDULÓ. Balassi, 1998. 271–305.), Csorba Győző naplójából (RÓMAI FÖLJEGYZÉSEK. Pannónia Könyvek, 2002) és az érintettek leveleiből, beszélgetéseiből, nyilatkozataiból alkothatunk képet. A kiutazók, ott-tartózkodók – közel sem teljes – listája is tekintélyes: Ferenczy Béni és felesége, Kerényi Károly és családja, Takáts Gyula, Takács Jenő, Pasteiner Éva, Klaniczay Tibor, Weöres Sándor, Károlyi Amy, Cs. Szabó László, Pilinszky János, Tol-dalagi Pál, Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Lukács György, Szervánszky Péter, Solymos Péter, Fülep Lajos, Jékely Zoltán, Otlík Géza, Somlyó György, Márkus István, Eöze András, Kopányi György, Csorba Győző, Hunyady József. Jelentős hányadukat Kardos Tibor igazgató hívta meg a Római Magyar Akadémiára (Palazzo Falconieri). Vendégeivel komoly fordítói és egyéb kulturális tervei voltak. Ő alapította a *Janus Pannonius* című folyóiratot. A tiszavirág-életű kiadvány a magyar–olasz művelődési kapcsolatok eredményes fóruma lehetett volna.

Weöres Sándor 1947. március 3-án arról értesítette Fülep Lajost, hogy öt hónapos ösztöndíjat kapott a Collegium Hungaricumba. Ekkor még szó sem volt házasságkötési szándékáról. Az elhúzódo adminisztráció és a bizonytalan helyzet miatt olaszországi tartózkodásuk csaknem egyéves nászúttá vált; Károlyi Amyval 1947 novemberétől 1948 októberéig maradtak. Többek között Kardos Tibortól, Sötér Istvántól és Basch Lóránttól kaptak segítséget. A képzőművészeti és egyéb kulturális élményeken kívül említésre

méltó, hogy Rómában találkozott Lénárd Sándorral, T. S. Eliottal és Paolo Santarcangelivel. Weöres 1947. november 24-én értesítette Sárközi Mártát arról, hogy Veneziában vannak, jól érzik magukat. De megjegyezte: „*az otthoni gondok még ide is utánunk jönnek*”. (WSLev. II. 208.) 1948. január 15-én szintén tőle érdeklődött válogatott verseinek kiadása felől. Helyzetükről is beszámolt: „*A magyar kollégiumban úgy élünk, csupa magyar egy kupacban, mint egy doboz szardínia, messze szakadva a tengertől és fej nélkül.*” (WSLev. II. 209.) 1948. március 8-án Várkonyi Nándornak írt élményeiről: „*Rómába úgy bele lehet feledkezni, hogy szinte semmit sem lát az ember, csak úgy tapadnak rá a látnivalók önkéntelenül, mint az eső nyomai az ablaküvegre.*” Barátjától azt kérte, hogy az általa kezdeményezett antológiából hagyja ki *aktuális-politikai* verseit. (WSLev. II. 547.) A lírai válogatás nem jelent meg, hamarosan a *Sorsunk* is megszűnt.

1948. május 27-én keltezett levelében képzőművészeti élményeik nyomasztó gazdagságáról írt barátjának, édesanyja kezelőorvosának, dr. Haitsch Emilnek: „*Egylőre cifra gomolyagban él bennünk mindaz, amit Olaszországban láttunk, kétezer év pogány és keresztény művészetének lehangoló termékei; melyeknek jótékony és pihentető ellentétei a lateráni múzeumban látható néger, pápua, inka stb. faragványok.*”

Eddig a régi olasz s görög-római művészetet jobbra csak reprodukciókról ismertem, és nem hittem volna, hogy ha egyszer szembesítődöm veled, ennyire megdölgöztél.” (Lelőhelye: MTAK Ms 10.750/49.)

1948. július 17-én Basch Lóránttól ötven dollár átutalását kérte. Levelében új terméséről is beszámolt. A MOZGÓ MIKROKOZMOSZ-FÓL (AMALFI) hasonló hangnemben vallott, mint öt évvel korábban Várkonyi Nándornak a HÁROMRÉSZES ÉNEK-FÓL: „*Sikerült úgy megszólalnom, hogy a vers motívumai, képei, hangjai megszabadultak minden tárgyi elemtől, teljesen feloldódott bennük a külső és belső valóság, az élmény, érzelem, gondolat; a vers végre nem mint a valóság hordozója jelenik meg, hanem mint önálló teremtett valóság: a fészekből felröppenő madár tollazata és dalolása ilyen. Úgy érzem, sikerült megvalósítani Mallarmé és Valéry ábrándját, az »abszolút verset«, mely nem jelent semmit, csak önmagát.*” (WSLev. II. 469.)

1948. július 19-én Keresztury Dezsőtől valamilyen fordítói vagy tudományos feladatot kért. Elsődleges indokként azt jelölte meg, hogy szeretnének tovább maradni Olaszországban, esetleg Franciaországban. Feleségével együtt kortárs olasz és francia művek fordítását ígérte. Az ösztöndíjra és az időnyerésre egyaránt szükségük volt. Weöres szabadsága letelt, emiatt jelentkezésre szólították fel. Útlevelük lejárt, pénzük elfogyott. A férje iránti aggodalomról árulkodnak Károlyi Amy sorai: „*egy akadémiai vagy művészeti-tanácsi megbízással, mely a további itt-tartózkodásnak legalább erkölcsi bázist adna, elibét vehetnék annak, hogy Sanyi alig elhangzott viták puskaporos hangulatába kerüljön bele. Ettől az életet és művészetet rontó vita-circulus vitiosustól nagyon tartok, s életfontosságú lenne, ha ki tudnánk várni, hogy egy nyugodtabb Sanyi kerülhessen majd haza.*” (WSLev. II. 327.)

A félelemnek kétségtelenül az volt az alapja, hogy a magyar kulturális és politikai élet riasztó hírei Rómába is eljutottak. Weöres Sándor 1948. július 28-án írt az ellene folyó támadásokról Vas Istvánnak: „*Az utóbbi időben, többnyire hivatalos vagy félhivatalos lapokban kb. 20-30 sajtótámadás nevez reakciónak, irracionálisnak stb. Nem tudom, megkérjék-e arra, hogy válaszolj rájuk, nem mintha restellnék kérni Tőled, hanem mert aligha érdekesek válaszra. Eddig még én sem, más sem felelt rájuk egy kukkot sem.*” (WSLev. II. 72.)

A már említett Weöres-bírálatokon kívül hármat említék. Az *Új Szántás* névtelen értékelője elismerte verseinek bravúrijait, de számonkérően jegyezte meg: „*Ez a sok*

különös játék mind csak arra való, hogy a költő elbújhasson a tarkaság mögé. Az utolsó lírai hírt 1944-ben adta saját magáról, hogy elrejtőzik a förtelmek elől. Nem lesz már hosszú egy kicsit és ok nélküli ez az elrejtőzés?” (Új Szántás, 1947/8. 501–502.)

Kövesdi László Weörest a legnagyobbak közé sorolta. Értékelése azonban jó szándéka ellenére vádirattal ért fel. Szerinte művei „*azt a benyomást kelтик, hogy írójuk túltette magát a lehetőség és valóságosság birodalmán, és olyan szférába jutott – nem mondtuk, hogy emelkedett –, ahol már nem is számít arra, hogy anyától született és agysejtjeivel gondolkodó, szívvel élő ember követhesse. Weöres ezzel a kötetével elvágta az utolsó szálát is, amely költészetét még az emberekhez, a világhoz kötötte, és elérte célját – mert minden valószínűség szerint ez volt a célja: egyedül maradt”.* (WEÖRES SÁNDOR: A FOGAK TORNÁCA. Tiszatáj, 1947/6–7. 90–91.)

Horváth Márton a közelmúlt szépirodalmának értékelése során kárhóztatta Weöres pesszimizmusát, arisztokratizmusát, a tömegektől való elfordulását, múltba révedését. Szerinte művei az irodalmi ellenforradalmat szolgálják. Vádjait A TELJESSÉG FELÉ néhány mondatával kívánta igazolni. (A MAGYAR DEMOKRÁCIA IRODALMI ÉLETÉNEK MÉRLEGE. Csillag, 1948. március. 52.)

Nincs tudomásom arról, hogy Weöres levele után Vas István megvédte-e a költőt. Ha hallgatott, biztosan nem gyávaaságból tette. 1945 és '48 között több alkalommal határozottan, egyenesen nyilvánított véleményt. A kérdéses időszakban látványos módon szűkült a bírálatokra adható válaszok lehetősége. A művekkel kapcsolatos hiteles gondolatok tekintélyes része kiszorult a nyilvánosságból.

Egy határozott kiállásról mindenképpen szólnom kell. Arról a portréről, amelyet Sötér István vázolt a magyar líra legjobbjairól. Ebben Weörest olyan jelentős, formagazdag művészként, szenvedélyes gondolkodóként jellemezte, akitől rendkívüli műveket várhatunk. Nem kísérleteitől féltette. Nevek említése nélkül „*támadóinak csapatától*” és „*bálványozóinak szeptájától*” óvta. (KÖLTŐ-ARCKÉPEK. Válasz, 1948/10–11. 767–768.)

A bizonytalan helyzetben lévő Weöresék ügyében Basch Lóránt a Clevelandben élő Reményi Józseffel vette fel a kapcsolatot. Üzeneteikben többször szóba került a költő házaspár esetleges kitelepülése. Reményi 1948. július 31-én ezt írta Budapestre: „*Szerintem, ha élete nem forog veszedelemben, mint m a g y a r költőnek ajánlatosabb volna hazamenetele, mint Amerikába való »kirándulása«.* Innen persze a magyar sors végtelenül komornak látszik. Viszont műveltségének megfelelő angol nyelvismeret nélkül s amerikai tapasztalatok hiányában attól tartok, hogy ennek a zseniális s méltán érzékeny magyar poétának igen nehéz sorsa volna itten.” (Lelőhelye: OSZK Fond 145/211. 4.) Basch 1948. szeptember 7-én adott némileg megnyugtató választ: „*Weöres Sanyinál veszélyről egyáltalán nem lehet szó, legfeljebb kritikai élű támadásokról és rokonszenv hiányáról, de ez is csak egyes személyek részéről; az irodalom szakértői tisztában vannak jelentőségével. Úgy látszik azonban, nehezen szánja rá magát a hazajövetelre.*” (Lelőhelye: OSZK Fond 145/211. 6.)

1948. szeptember 13-án Weöres Sándor édesanyja Csöngéről aggódó levelet írt dr. Haitsch Emilnek, akit egyetlen reményének nevezett. A professzort arra kérte, hogy keltse fel fia lelkiismeretét, a szülei iránt táplált aggodalmat. Attól tartott, hogy a romló körülmények között, bizonytalanságban lévő gyermeke és felesége az emigrálás mellett dönt: „*Tegnapelőtt kapott az uram levelet a gyerekektől. Egyáltalában nem olyat, mint szerettem volna. A hazautazási engedélynek a lejáratát 2 hónap. Amy olyanformán ír, mintha esetleg ennél előbb is megjönnének. De valahogyan az egész halanzsabenyomást kelt. Olyan az érzésem, hogy Amy legalább annyira nem akar megjönni, csak nem mondja meg.*” (Lelőhelye: MTAK Ms

10.750/57.) Október 6-án borúsabb panasszal fordult az orvoshoz: „Cca 3 hete kaptam tőlük levelet, semmi határozottat nem írnak, és így az én rekord aggodásomnak igen jó tápot adnak. A collegiumban a szállást felmondták nekik, így lehet, hogy már nincsenek ott, de azt biztosan tudni fogják, hogy hol laknak. Azt szeretném, a fiamnak értésére adnák, hogy ha most nem jön, akkor megtörténhet, hogy 10-15 évbe is beletelik, amíg a határ számukra megnyílik. És ez egyáltalán nem biztos, hogy én még akkor élni fogok. [...] És akkor ők még a halálos ágyamhoz sem jöhetnek. Ezzel kell nekik is számolni, ha maradni gondolnak.” (Lelőhely: MTAK Ms 10.750/58.) Utolsó üzenetében, 1948. október 23-án végre megnyugtató hírt közölhetett: „A sok aggodalom és izgalom véget ért. Ideje volt már. Valószínűleg magát már értesítették a gyerekek megérkezésükről.” (Lelőhely: MTAK Ms 10.750/60.) Weöres egy ideig az MTA Kézirattárában dolgozhatott. Elbocsátása után elsősorban fordításából élt. A HALLGATÁS TORNYA című kötete 1956-os évszámmal, valójában 1957 márciusában jelent meg. Felesége szintén 1957-ben adhatta ki a HOLDISTENNŐ-t.

Fodor András naplója szerint 1947. november 24-én őt kérte meg Fülep Lajos, hogy útlevelének ügyében ajánlást vigyen Lukács Györgytől a Belügyminisztériumba. Bár a szükséges támogatást megkapta, a professzor csak két hónap múlva indulhatott Rómába. Közben 1948. január 10-én lebeszélte Tolnay Károlyt arról, hogy Magyarországra jöjjön. Hosszan sorolta saját megélhetési és egyéb nehézségeit. Fogyatos reménnyel nézte a hazai tudomány és művészet helyzetének alakulását. (Ebben az időben már javában zajlottak a támadások az Eötvös Collegium ellen.) Az útlevél és a vízum kérése miatt 1948. január 26-án érkezett az olasz fővárosba. Két – nagy visszhangot kiváltó – előadása után Firenzébe és Velencébe is eljutott. Ez volt utolsó itáliai látogatása. Amikor Fodor András 1949 januárjában megkérdezte tőle, hogy áll újabb olaszországi útja, tagadó választ kapott. Nem akar odamenni, szeretné tanítványainak körében hasznosítani utolsó éveit. (Fodor András: A KOLLÉGIUM. Magvető, 1991. 207.) Egy alkalommal arról beszélt hűséges látogatóinak, hogy a Svájcba emigrált Veress Sándor Stravinsky sorsára juthat. Az orosz zeneszerző mellett Thomas Mann és Bartók elviselhetetlen otthontalanságát említette. Úgy vélte, jobb volna, ha Veress hazajönne: „Nem lehet Bernben, háttal Magyarországnak Erdélyi táncokat írni.” (Fodor András: EZER ESTE FÜLEP LAJOSSAL. Magvető, 1986. I. 137.)

Pilinszky János nem egészen három hónapot töltött Rómában. Két tucat levelét ismerjük ebből az időszakból. 1947. december 14-én Genfből értesítette Sárközi Mártát, hogy rövidesen Itáliába utazik. Két hét múlva már onnan kérte édesanyját, hogy Sötér István-tól szerezze meg a nyolcszáz forint útiköltséget. Több alkalommal említette Róma kimeríthetetlen szépségét, benyomásai mégis vegyesek voltak. Anyagi viszonyai és környezetének ellentmondásai is borongóvá tették. Nem maradt közömbös a kollégiumban folyó irodalmi, világnézeti viták iránt sem. Magyarországról rendszeresen érkeztek hírek, álhírek, pletykák, és Budapestre is bőven jutott a római beszámolókból. Sárközi Mártát Ferenczy Béni, Weöres Sándor és Pilinszky is tájékoztatta a magyar kolónia ügyeiről. Utóbbi felelevenítette, hogy milyen nehezen vergődött zöld ágra Weöressel és Lengyel Balázzsal. Szerinte Weörest leginkább saját dolgai foglalkoztatják, és Rómát sem szereti. Lengyel Balázzsal nyilván elköteleződését számon kérő gesztusa miatt különbözött össze. A rövid életű *Újhold*-ban egy versén kívül egy fordítása jelent meg. A nemzedéki szempontból jóval vegyesebb *Válasznak* több írást adott. A folyóirat min-

denesének ezt írta: „nem hiszek az irodalom kor szerinti tagolódásában, s különben is jobb oda tartoznom, ahol szeretnek, mint oda, ahol marnak, ha még talán ott is volna a helyem”. Nehezen viselte az Akadémia belterjes viszonyait: a „sűrített Pest”-et, a „töményített Magyarország”-ot, a kirajzolódó esztétikai, világnézeti frontokat. Hosszasan részletezte megdöbbenését, melyet Kerényi Károly személyeskedő, katonás értékítélete, értetlensége váltott ki belőle. Leveleiben nem találkoztam azzal, hogy foglalkozott volna az emigrálás gondolatával. Egy idő után a maradásával sem. Honvágya és a „társas együttléttel” kapcsolatos rossz érzése egyre közelebb hozta számára a hazatérést.

Sárközi Márta a rá jellemző szarkazmussal számolt be Pilinszkynek a lap körüli bonyodalmakról, a pénzügyi bizonytalanságról és saját sanyarú állapotáról. A *Válasz* kezdetektől a támadások kereszttüzeiben állt. Hol egyes szerzőit, írásait bírálták élesen, hol a folyóirat egészének irányvonalát minősítették negatívan. Példaként elég a korszak folyóiratszempléire és Nagy László (B. Nagy László) egyoldalú, előítéletes elemzésére hivatkoznom. (A VÁLASZ ÚTJA. *Valóság*, 1947/6.) Sárközi Márta arról is értesítette Pilinszkyt, hogy a közelgő debreceni esten Simonffy Margot tőle (a „*Válasz legifjabbjától*”) is szaval majd. Leveléből kiderül, hogy a folyóiratból a Római Magyar Akadémiára különböző jogcímenek hat példány járt. (MTAK Ms 5953/94.) Minden bizonnyal más hazai kiadványok is eljutottak a Palazzo Falconieribe.

Hafner Zoltán Pilinszky János római tartózkodásának bonyodalmáról azt írta, hogy hivatalos papírjainak gondjai miatt a költő azt fontolgatta, hogy végleg külföldön marad. (Pilinszky János: BESZÉLGETÉSEK. Századvég, 1994. 269.) E szándékáról egyéb forrásból nem értesültem, megtaláltam viszont egy enigmatikus üzenetváltásának itáliai dokumentumait. Azokat a leveleket, amelyeket Kerényi Károlyné küldött neki Budapestre. (Tegna, 1948. márc. 2.; 1948. márc. 9. Lelőhelye: MTAK Ms 5951/343–345.)

Pilinszky 1948. március 17-én többek között Szabó Magdával, Darázs Endrével, Rába Györggyel együtt az *Újhold*-esten szerepelt az Eötvös Collegiumban. Fodor András naplója szerint a CSAK AZT FELEDNÉM (FRANCIA FOGOLY) című verse hangzott el. Az irodalmi összeállítás utáni „rossz irányba tolódott” vitában már nem vett részt. (Fodor András: A KOLLÉGIUM, 94.)

A költő évekig korrektorként dolgozott. Az 1952-ben írt APOKRIF 1956 nyarán, HARMADNAPON című kötete 1959-ben jelent meg.

Jékely Zoltán a második világháború előtt és 1940-ben is járt Itáliában. Itt született verseiből csupán néhányat említék: „IL PENSIEROSO”; TASSO TÖLGYFÁJÁHOZ; RÓMA, 1940; GONDOLADAL. 1948-as olaszországi útját beárnyékolhatta sok egykori élménye, szülőföldjének elvesztése, családi gyász, megannyi erdélyi és magyarországi csalódása. Érzékenyen érinthette mindaz, ami az Eötvös Collegium körül zajlott. Két, Itáliából keltezett levele volt diáktársához, Sötér Istvánhoz szól. Fájdalmasan szép, önmagukért beszélő dokumentumok.

„Kedves Pista,

az elmúlt évek sok mindentől fosztottak meg mindnyájunkat. Ezek közé tartozik a külön úton járó karrierok elidegenedése olyanok között, akiknek közülük van egymáshoz.

A társadalmi helyzet, az érdeklődés, munka-szisztéma és stílus viszonylagos távolságain át Gombocz úr utolsó éve felől nyújtom feléd a kezem, mert tudom, hogy az a lékör nemcsak a helyes távolságot, hanem a szolid kapcsolatokat is szabályozta két

kollégista között; különben nagyon nehezemre esnék szólanom veled: állandónak látszó izolációm sokszor eltorzítja a helyes arányokat, elsősorban ilyen apró dolgokban, mint annak az eldöntése, hogy az idő változását túlélte-e egy nem ápolat barátság.

Mindenesetre felhasználom azt az alkalmat, hogy hivatalosan kapcsolatba kell lépnem veled ösztöndíjúgyben, s az önkéntelenül növvő távolság enyhítésére egy keveset írok magamról.

Nagyon sok barátom vesztettem el; sokan meghaltak, s ugyanannyian erkölcsileg. Te többször leptél meg azzal, hogy a megtalált stílus könnyedségét erkölcsi bátorsággal töltöttem meg. Jelenlegi hivatalos és eszmei pozíciód ellentmondással teli légkörünkben minden pillanatban kétértelmű is lehet. Baloldali írónak lenni ott, ahol ennek az esztétikáját még csak sejtik páran, hivatalos képviselői pedig durva tévedéseikkel akadályozzák a kifejlődését, egy erkölcsi igényű, haladásra elég bátor, alkotó embernek gyakran jelent fojtott és sokoldalú harcot – önmagával is – a világos stílusért.

A Kollégium szelleme felhígult, s a saját kockázatukra bátran vállalkozók helyébe a csoportok támogatására számító akarnokok hideg önzése, kíméletlen taktikája s megriadt, saját árnyékuktól is féltő menekülő léptek. A Kollégium mythosza pedig nem bírta ki az idők változásait.

Mint utolsó maradék kincsünkre apellálok arra a kollégiumra, amelyik tele volt ugyan hibával, de a változás minden lehetőségével is, s amelyiknek köszönhetjük, hogy megengedte erkölcsi igényeink abszolút megformálását.

Számíts erre, Pista kétségeidben és nehéz óráidban, mert ez még sokunkat összekapcsol.

Ha a kollégistamítosz nem is bírja ki a kritikát, egy eszmei és gyakorlati kollégista-magatartás sokunknak a legszilárdabb alapunk.

Én most keresem ennek a megvalósítását s egy közös emberi nyelv lehetőségét. Számomra ez olyan fontos, hogy az ellenszenves, betegítő téli Velencét nem tudtam odahagyni, mert azt tapasztaltam, hogy a halálos monomániák sehol sem olyan gyökeresek, mint itt, e rabszolgaketreben, s a megoldásai – pl. Tintoretto – sehol sem olyan megszabadítóak, általánosak, mint itt. Szeretném, ha egyszer már nem ilyen gyötrődő improvizációk, hanem megformált stíluson keresztül léphetnék fel, s akkor egymáshoz való viszonyunk is szerencsésebben, nemcsak a múltunkban stabilizálódnék.

Nem tudom, hogy mi alakul ki abból, amit csinálok, de mind határozottabban érzem, hogy az én kielégítetlen vágyaimban Közép-Európa s talán Európa katasztrofális ellentmondásai keresik a kifejezést, a megoldó tisztázódást.

Kísérletnek tekintem magam, s az életem a problémáimon. [Sic!]

Engem meghülyítettek és kismizmiztek otthon. Most megformálódom. Ma már reményem van arra, hogy sikerül. Ha kész leszek, hazamegyek. A kompromisszumot 30 örömtelen év után könnyű szívvel elvetem. Az én idegbajom Ady idejében is Közép-Európának nevezték. Ha megtalálom a megoldást: hazamegyek. Ha bántanak otthon: magukat bántják. Megnyugodtam és bizakodom, mióta megérezttem: a szenvedésben eltöltött évek buta és szégyenletes kínjaikkal, összegezésben, az életem formálták, ismeretlen helyzetekre és jövőendő problémákra edzetek.

Befejezem, mert kifogytam az időből. Ha az ügyemet jogosnak és a kérvényem indokoltnak érzed, légy szíves támogasd, s ne felejtse el, hogy tavaly az ösztöndíjtanácsnál eltüntették a kérvényem. Én mindenképpen kinn maradok, ha úgy szükségét érzem, mint most, s a következményeit is vállalom egy ilyen lépésnek, szívesebben tenném

azonban legálisan. Egyébként az otthoni problémák megoldására formálok magam, s nem óhajtok emigrálni.

Tudom, hogy nagyon el vagy foglalva, de azért jólesnék, ha akár két-három szót diktálnál gépbe a kisasszonyodnak a számomra.

Isten áldjon meg Kedves Pista, vigyázz az egyensúlyodra és az idegeidre.

Szeretettel Zoltán
Velece [1948.] márc. 18.”

(Lelőhelye: MTAK Ms 5973/117.)

„Édes jó Pistám!

Tegnap végre megérkezett a várva várt akta, mely lehetővé tette »Herr K.«-nak a kastélyba való bebocsátását... Most érzem csak igazán, mi mindent köszönhetek Neked; hálám nagy és elévülhetetlen, mint barátságom és szeretetem.

Római napjaimban gyakran jut eszembe prágai és svájci útinaplód, és csak most csodállak igazán, látván és érezvén, hogy az átélt csodákból én milyen keveset tudok ez idő szerint a világgal közölni. Nem hiszem, hogy egy rakomány Tasso-jegyzeten s néhány versen kívül bármit is hazahoznék tarsolyomban; viszont némileg vigasztal, hogy [a] Tasso-könyv anyaga már félig-meddig együtt van. Érthetetlen számomra, hogy mért nem írt még senki magyarul bár egy Officina-kiadványra való Tasso-könyvecskét, illusztrációkkal, szemelvényekkel – talán Zrínyi ihletőjének dukál ennyi hála és kegyelet ma is, hogy ne érezzem munkámat eleve kiadhatatlannak és hasznavehetetlennek. Egyszóval dolgozgatok, s talán idővel bizonyíthatom majd, hogy nem érdemtelenül ettem az Akadémia kenyerét...

W-t tragikus állapotban találtam. Sokszor beszélgettem vele olyan értelemben, ahogy megfogadtam volt; ha a Zelk-féle galád támadás nem jön közbe, talán már haza is ment volna. De ez új kétségeket zúdított rá. Mindazonáltal remélhető, hogy október folyamán felkerekedik, mindenre elszántan. Mennyi hozzá hasonló, nála is megtörtebb, purgatóriumba illő lélek úton-útfélen! Én még vagy már nem tartozom közéjük, bár velük érzek, s úgy szeretnék rajtuk segíteni. November elején otthon leszek, ha Isten engedi.

Verának kézcsókomat küldöm, téged hálás szeretettel és örök barátsággal köszöntelek az örök városból.

J. Zoltán
Róma, 1948. IX. 15.”

(Lelőhelye: MTAK Ms 5973/118.)

A levélben említett „Zelk-féle támadást” nem sikerült egyértelműen azonosítanom. Jékely – ígéretéhez híven – visszatért Magyarországra. 1948-ban meghirdetett kötete, az *ÁLOM* a cenzúra áldozata lett. Itáliai ihletésű nagy versei (*ANGELUS; EGY LÁNYHOZ, AKI VÉGIKMENT A VIA APPIÁN; NAPLEMENTE A TENGEREN; PALACKPOSTA; A RÓMAI TORONYÓRÁK*) az 1957-es *TILALMAS KERT* című kötetben jelentek meg. Tasso-könyve befejezetlen, kiadatlan maradt.

Ferencz Győző

JEGYZET NEMES NAGY ÁGNES „CSILLAGSZÓRÓ” CÍMŰ VERSÉHEZ

Nemes Nagy Ágnes CSILLAGSZÓRÓ című, nyomtatásban meg nem jelent verse egy teljes és egy hiányos gépiratban maradt fenn. A teljes szöveg hét számozott A4-es lapon, kétféle írógéppel készített első példány, a hiányos változat ennek első öt oldalának indigóval készített másolata. A teljes példány második és negyedik lapján autográf kézírással, kék színű golyóstollal szerzői javítások vannak a szövegbe bevezetve. Szerzői betoldás olvasható továbbá a hetedik lap verzóján (a rektón hiányjellel pontosan megjelölve a helyét). A teljes példányon egyéb, kék és fekete golyóstollal, valamint fekete grafitceruzával, idegen kéztől származó kézírással technikai jellegű megjegyzések olvashatók. A gépiraton a vers címe fekete golyóstollal, nem Nemes Nagy Ágnes kézírásával szerepel. A gépelt szövegben a cím helyén ez áll: *Összekötő szöveg*. Fölötte kék golyóstollal, szintén idegen kéztől: *Színes szöttes. Mese felnőtteknek*.

A hagyatéék rendezése során az 1990-es években Lengyel Balázs a következő megjegyzést fűzte egy 10 × 10 cm-es papírlapon: „*Ágnes verse / a rádióknak csináltunk valamikor (60-as évek) egy karácsonyi műsort. Különböző részletek voltak a műsorban. Pl. Fallada Kis-karácsonya. Ágnes összekötő szöveget készített. Később Csillagszóró címen megjelent egy része.*”

A Kossuth Rádióban 1973. december 24-én 16 órakor hangzott el az ELŐTÚNNEK A MESÉK. KÉT ÓRA GYERMEKEKNEK – KARÁCSONYI MESEMŰSOR című, két óra időtartamú program részeként. Nem sikerült adatot találni arról, hogy ez az adás ismétlés volt-e (azaz a vers valóban az 1960-as években készült-e, ahogyan Lengyel Balázs emlékezett).

A gépiratban az egyes szakaszok között zárójelben azoknak a műveknek a szerzője és címe szerepel, amelyek az összekötő szöveget megszakítva a műsorban elhangzottak. Ezeket a helyeket a folyamatos olvasás érdekében a mostani szövegközlés csillaggal jelöli. Az elhangzott betétek sorrendben:

- I. Hans Fallada: KISKARÁCSONY (ford. Lengyel Balázs)
- II. Francis Jammes: IMA AZÉRT, HOGY SZAMARAKKAL MEHESSEN A PARADICSOMBA (ford. Szabó Lőrinc)
- III. Kosztolányi Dezső: A SZEGÉNY KISGYERMEK PANASZAI (nincs részletezve, a ciklus melyik verse vagy versei)
- IV. Fodeba Keita: GYERMEKKORI KARÁCSONY (ford. Nemes Nagy Ágnes)
- V. Victor Hugo: A KOLDUS (ford. Nemes Nagy Ágnes)
- VI. Lev Tolsztoj. KÉT ÖREG (ford. Szöllősy Klára)

Nemes Nagy Ágnes a hetedik lap verzóján kézírással a műsorhoz zenejavaslatot is tett: „*Zene: Mendelssohn, Debussy, Gluck, Bach.*” Hogy a műsorban milyen zeneszámok hangzottak el végül, ha elhangzottak, további kutatásokat igényel.

A CSILLAGSZÓRÓ alkalmi, felkérésre készített vers, amelynek azonban számos jellegzetes fordulata, költői képe Nemes Nagy Ágnes más költeményeiben is feltűnik különfé-

le változatokban, vagy visszautalva korábbi műveire, vagy megelőlegezve később véglegesen kidolgozott motívumokat.

Itt mondok köszönetet Kerek Verának, aki rendelkezésemre bocsátotta a gépiratot, és hozzájárult a mű megjelentetéséhez.

Nemes Nagy Ágnes

CSILLAGSZÓRÓ

A barlangvasutat mindig szerettem.
Egy sárkány húzta a Városligetben.
Legalábbis sárkány volt a feje,
zöldből, aranyból minden pikkelye,
a sárkánytestben meg apró padok,
ott kuporogtunk a sötétben,
amíg a sárkány sínen ballagott,
mind sötétebb lett, vaksötét,
és a falból egyszerre csak
kiléptek a mesék.

Felgyúlt a fény, öblöt vetett a barlang,
s Hófehérkét láttuk, a Halhatatlant,
sohasem láttam olyan hófehéret,
mint akkor, ott, a vaksötét után.
Aztán fal jött, majd újabb báb-mutatvány,
Jancsi, Juliska és mézeskalács,
s újra sötétség és szívdobogás,
és fény és fal és fény és fal megint,
olyan volt ez a vonulás,
mint egy szüntelen leküzdött veszély,
olyan volt, mintha évszakok között
vonulna lassan ez a sárkány,
és kétoldalt kísérmé végtelen
a gyönyörűség és a félelem.

És épp ma délután
az utcán jártam, s láttam, hogy borul
a téli ég barlangja kőre, útra,
az emberkígyó hullámozott a járdán –
barlangvasút volt az az utca,
s láttam kétoldalt a kirakatok
nagy fényeit, amint kiugranak,
láttam talpig selyemben bábukat,
s bársonyra téve óriási tál

fénylett, mint egy ezüst, barlangi nap.
És kiugrottak az illatok is,
és üdvözöltek: Jónapot!
Frissen pörkölt kávé vagyok.
Én meg olajban táncolok,
de tudhatod: lángos vagyok.
S kopár vadgesztenyék alatt,
ahol kezdődik a sötét,
egy zöld lámpás fényében áztak
jószagú szelíd-gesztenyék.
S mikor leszállt az éjszaka,
az aszfaltra telepedett
egy fenyőerdő illata.
S oly régi volt, s oly hirtelen jött
e réges-réges-régi szag,
mint nagy fenyőfaoszlopokon át
őskori távirat.

S fönt a neon-betűk kigyúltak,
s végig égtek egymás után,
mint a csillagszóró a fán.
Megint kigyúltak és megint letűntek –
nem is tudom, mi szebb: az ünnep,
vagy az ünnep előtti délután.
Hazajöttem. Karácsonyi
csomagjaim letettem.
A nagyvillanyt leoltom. Így.
S most indulok szememmel,
hogy a szobám barlangjában keressem,
amit kínál a félsötét,
s meg is találok a mesét,
mivel bölcs szerkezet:
a réges-régi sárkány, az vezet,
a megjuhászodott emlékezet.

De nem akármilyen mesét kívánok:
legyen benne nagy, hűvös szürkesség,
vattakabátos decemberi ég,
az ég alatt néhány gyerek,
s fenyő, fenyőfa-rengeteg.

*

A sárkányt megszelídítettük.
Húzza tovább a barlangvasutat.
Legyőztünk farkas-hadakat,
a kígyó és a leopárd
pórázra fűzve, mint az indulat.

S hogy szeretjük a nagyvadak
apró képét az asztalunkra tenni!
Plüss-tigrist, mese-medvét
készíteni a győztes gyönyörével!
Dehát a többiek?
A szelídek, az engedelmesek?
Ha ránk tekint egy-egy állat szeme,
milyen mese,
amit elmond a megszorítottak,
a megalázottak tekintete?
Jutalom kell nekik, fény, földi, égi!
Mert nehéz olykor a szemükbe nézni.

*

A szánkózásra emlékszel-e még?
Mert ha a szánkót elfeledheted,
nem érdeveled, hogy rádtekintsen
december hóse: a gyerek.
A nagy lejtőre emlékszel-e még?
Alján langyosvízű patak,
ott töltik a falu edzett libái
rövidke, téli napjukat,
és fönt a dombon vagy harminc gyerek,
a hangjukról ítélve száz is,
száguld, kiáltoz, föl-le mászik,
fejük búbjáig hóba hemperedve,
az ott négykézláb kúszik fölfelé:
piros-sapkás, öklömnyi barna-medve –
és ha leszáll hamar a téli alkony,
a libák mind összegyűlnek a parton,
s megemlékezve őseikről
szállni kezdenek fölfelé,
nehézkés, lassú szárnycsapással –
az azután a merészség:
szembe szánkózni a libákkal.
Hisz mintha griffek szállanának
két méterrel fejük fölött,
nagy, nehéz, fehér madarak
fehér ég, fehér föld között,
s a súlyos, téli szürkületben
átcsapnak rajtuk, mint a tenger.
De bátor a gyerek. Mind tud nevetni.
Ha meghatódnánk, rejtsük el.
Ha nem vigyázunk, ő nevet ki.

*

Vannak egészen más karácsonyok.
 El tudsz-e képzelni karácsonyt
 pálmák között, dzsungel alatt?
 Hiszen már az is képtelenség,
 hogyha mimóza áll az asztalon,
 s babérlevél közt fénylik a narancs,
 s egy olasz utcán járkálsz kiskabátban,
 miközben szól százmillió harang,
 s a ciprusok, a mirtuszok
 sötét nyáréjjelében hallhatod:
 karácsonyi éjfél üt minden óra –
 Hát még a trópusi dob –
 el tudod-e képzelni most
 az alkonyatkor kihűlt homokot?
 S mi történik december éjjelén
 a pálmafák alatt, tudod?

*

Az állatok, a gyermekek,
 a csöndesek, a kedvesek
 érdemelnek most ünnepet.
 De nemcsak ők, hanem a tűrők,
 kiknek fényből annyi jutott csak,
 amennyi istálló-zugoknak
 résein át vág ki a hóba,
 akik egy ajtónál megálltak,
 egy tündöklő jászolt csodáltak,
 s arcuk merő várakozás volt.

Mert annak, aki vár,
 szemében mintha lámpa égne,
 és arcára kiül a fénye,
 annyira, hogy nem tudni már:
 mi fényesebb. A messzi fény-e,
 vagy annak arca, aki vár.
 S el nem rejtheti semmi sem,
 se felhős ég, se rossz köpeny,
 a tiszta szándék átvilágít,
 s apró lámpákkal szórja be
 a tél derengő éjszakáit.

*

A végső kép felé halad
 bölcs sárkányunk: a gondolat.
 Milyen képet kívánjunk tőle most,
 a barlangvasút végső szögletében?
 Nem könnyű ez. Láttam a mesefát

(mindenki látta egyszer életében)
s oly óriás volt, végtelen,
a lomb hegyét nem látta szem,
percenként hajtott új kacsot,
és minden levél-tenyerében
egy fényes csillag bujdosott.
Dobhatja bármelyik virágát,
adhat bármilyen levelet, –
de én szeretném látni azt az embert,
ki mesefáról gyümölcsöt szedett.
Gyümölcsöt szedett s nem tartotta meg,
gerezdenként osztotta szét,
szeretném látni a kezét,
s nemcsak gyümölcsöt ad, jó ízeket
melléjük: fényes levelet,
az ajándékozás bölcsességét kínálja.

*

Egy öregember jár az utcán
december éjjel, ablakunk alatt,
és én tudom, hogy ajándékot ad,
tudom, mi az a halvány-fényű folt,
ami megvillan olykor a sötétben:
öreg tenyere fénylik, mint a hold.

Rakovszky Zsuzsa

FORTEPAN* (III)

Helyszínek

Cirkusz, éjszaka

Hideg harmatban, kinn a ketreceknél.
Az út túloldalán a sötét lakótelep,
tengerjáró hajó, az éjfél után egy óra
öblében vesztegel. A sátor óriási
csonka kúpja üres mező fölött sötétlik.
Néha egy-egy autó reflektorának

* Az interneten elérhető fényképgyűjtemény. A képek az 1900–1990 közötti időszakból származnak.

fényén kirajzolódnak
 a csapzott fűcsomók. Különben néma csend.
 Mint minden délután, ma is lement
 a két előadás: az ingalengés
 a két trapézon tíz méter magasban,
 a három elefánt
 szomorú trappolása körbe-körbe.
 Fehérre meszelt lárvaarcon nagy piros folt,
 papírorr, csetlés-botlás, röhögés.
 Karikán átugró, nyírott kutyák.
 Lángoló krepp-papír.
 Kígyók, hideg haláltömlők a vékony
 szoláriumtól bronzarany derékon.
 A kés, ahogy megáll remegve
 a deszkában, egy lüktető
 verőértől alig fél centire.
 És egy lepusztult, életunt oroszlán.

Körben a közönség: baseballsapkás apák,
 nagyanyák – májfoltos kar, nagyvirágos
 ruha –, kisminkelt, holtfáradt anyák,
 és gyerekek, vevők minden csodára.
 „Mama, ez megenné a kis nyuszit?”
 „Csináltathatunk egy fényképet az oroszlánnal?”
 S egyetlen, síró hang, minden bizonynal
 a Sátáné, a lét örök ellenfeléé:
 „Fázom! Menjünk haza!”

Most csönd van és sötétség.
 Nincs más hang, csak a tücsökcirpelés,
 fémesen és kitartóan, akár egy
 gigantikus trafóház zümmögése.
 Úgy tűnik, hogy a csillagok
 hideg fényű izzók, és ők is ettől
 az áramingadozástól remegnek.
 Mögöttük a sötétség táguló
 méhében tejfehér, halott világok úsznak,
 mit sem tudva rólunk és önmagukról.

Falu

Viaszliliomok és széttiport
 szilvák szaga a hátsó kert felől.
 A kényes városi gyerek borzadozása
 az udvari deszkabódé mésszel leöntött

mélyétől, a tojás- és krumplihéjjal
teli, fedetlen szemetesvödörtől,
a szókinccs otthon nem használatos,
egy nyelvű szótárban vulg.-gal jelölt
elemeitől. Forró délután van,
ülünk a hűlő rántottcsirke-szagban,
egy légy dörzsöli össze vézna lábát
a hájas tészta hátát borító porcukorban.
Elkergetjük, de mindig visszatér,
akár a légyként gyötrő gondolat,
amelyre itt minden utalni látszik,
hogyminden ember – igen, még te is,
legszebb, legkedvesebb, világom napvilága,
te rózsás és hold, tenger és titok,
testből vagy és terád is igaz minden,
ami ebből következik: az undor,
a félelem, a fájdalom, a szégyen
képei perzselik az öntudat
érzékeny felhámját, akár a lábam
a reggeli csaláncsípés nyoma.
Képek sora vonul behunyhatatlan
belső szemem előtt, újra meg újra,
mígnem letörli ólom
kézzel elmém faláról a délutáni álmom,
amelyből émelegve ébredem fel,
fél arcomon a díványpárna hímzett
rózsáinak piros lenyomatával.

Kornis Mihály

ÁGI PILLANATA

1

Ismerkedj meg vele, mondja: a feleségem.

Ránézek, és... Abban a pillanatban tudom.

Tudja ő is, tudom én is, csak a férje nem tudja.

Miért tudná?

Én sem tudtam, amíg a szemébe nem néztem.

A srác, aki a Dürer, több mint tizenegy évvel fiatalabb nálam, és még csak pár napja
barátkoztunk össze, nem ez a jó szó, megtaláltuk egymást, otthon vagyunk a másik-

ban, de nagyon, annyira jóban lettünk, hogy naponta többször is beszélünk kell, személyesen vagy telefonon, már előző életeinkben is ennyit beszélgettünk, és ez már nem is fog változni köztünk, csak azt találgatjuk, most miért is találkoztunk, mármint ebben az életben, biztosan lesz egy nagy közös projektünk, kell, hogy legyen. Vajon micsoda?

Ő az Ági, mondja.

És nevet! A zavarunkon. Vörös a fejetek, mondja, nagyon helyesek vagytok, meg vagytok illetődve, a feleségemnek nagy ember vagy ám, azt tudnod kell, olvassa a köteteidet, te meg, Nikosz, fogadjunk, hogy még az életben nem láttál egy ilyen kócos szökét, most rázzátok meg egymás pracliját, így mondja, örül neki, hogy a felesége ennyire zavarba jött, lesüti a szemét, nekem is kigyúlnak arcomon a himlősebeim, azonnal izzadok, rágom a szájamat, de érezzük Ágival, hogy abból lesz a kisebb baj, ha most megfogjuk egymás kezét, és színészkedve megrázzuk, ha azt parancsolja a férje, Ágnesnek a pír már a nyakába fut le, onnan a keblére, hátradobja a fejét, úgy kacag, ne lássa a férje az arcát, gondolom, én öregesen mosolygok, mindenesetre igyekszem öregesen hatni, lenézek a presszóasztal kopott lapjára, nehogy Ági arcára tévedjen a tekintetem. Nem fog. Azóta is egymást nézzük.

Ez túrheteren lesz, vérlázító és szégyenletes.

Most kéne felállnom, elmennem szó nélkül, az utánam rohanó Dürert lerázni, mégpedig a legdurvábban, a legegyszerűbben, majd hívlak, ilyen bolond vagyok, ne törődj vele, eszembe jutott valami – és nem hívnám fel többet! Ha levelet ír, nem válaszolok, ha megutál, elviselem, a beszélő viszonyt se erőltetem köztünk, míg csak hetven év múlva, de reméljük, még később, százötven év múlva ez a nő egyszer el nem megy. Fel nem száll az égbe. Akkor, csak akkor, és nem a temetésén, mert még arra se mennék el, hanem a temetése után fél évvel, úgy kábé, amikor szembecsoszogok a férjével az utcán, megmondanám neki, ne haragudj, Dürer, de hát az katasztrófa volt, amikor bemutattál a feleségednek, én ilyen kívánatos nőt még az életben nem láttam, én azonnal úgy belezügtam, mint Schönberger a kómába, másfelől a barátság számomra szent dolog, azért nem mentem ki a temetésére sem, mert vele kapcsolatban nekem még mindig elmondhatatlanok a gondolataim, máig előttem van a testi valójában, amely szerintem romolhatatlan, ellentétben velem, úgyhogy most váljunk el egyszer s mindenkorra, csak ezt még el kellett mondanom, hogy ne nyomja a lelkem. Drága barát. Ezt kellene tennem.

Más lapra tartozik, hogy ő ezt nem értené.

És volna igaz!.

Dürer nem csupán tizenegy évvel fiatalabb nálam, nem egyszerűen a Képzőművészeti Főiskola végzős nagy titánja – a nyolcvanas években vagyunk –, hanem egyike a legcsinosabb pasiknak Pesten, akiért bomba nők garmadája harcolt volna (vagy talán harcolt is), ha nem maga Ági ült volna Samu biciklijének a hátsó ülésére, de még gimnazista korukban, ebből lett a világ legjobb házassága, legendás szövetség, igazi emberpár, ráadásul egy, a környéken nincs sármosabb fickó, így mondták, és a *hát valami észbontóan jól kinéző Ági* megbonthatatlan frigye; mióta találkoztak, percig se tudnak egymás nélkül lenni, mondogatták róluk, még csak nem is hitetlenkedve, akik ismerték őket már akkor is, amikor az én tragédiám – hogy ránéztem az Ágira – még nem következett be.

Meglepődtem ennek az Ágnesnek a szemén.

De nem csak erről van szó.

Itt arról is szónak kéne végre lennie, hogy a legcsúnyább férfi vagyok Pesten. Szerintem. Na mindegy. Utálom a pofám. Különösen az ilyen történetek miatt. Mikor azonban Kara-Galla Ágnes a szemembe nézett, vagysis néz, ez a pillanat örök, most is tart, most is az ő pillantásában égvé próbálok elmakogni, ami azóta is történik velem, én elvesztem a pillantása mélyén, abban a Paradicsomban, amibe úztettem, tehát azt szeretném, ha legalább, amíg a történetem hallgatod – vagy olvasod, Ági? –, Te is bennem lennél, másképp talán nem fogod érteni, hogy mi történt velünk. Miért lett olyan a világ mára, amilyen. Egyik a másiktól következik. Ági pillantásában az is benne volt, hogy nékem önála nincs esélyem mint férfinak.

Természetesen.

Hát az föl se merül.

Roszsul mondom: nem is csak Ágnes szemében volt teljes elutasítás, kizárása annak, hogy én nála szóba jöhetek – miért jönnék?! nála senki sem jöhet szóba e téren, csak Dürer –, de a mohó, bár éppannyira félnék pillantásom is nyomban így kiáltott, magamnak, befelé: látom, hogy nem kellek!

Jaj, nem kellek.

Persze hogy nem kellek. Félreérthetetlenül, ételleírások jelzőjével szólva *gazdagon* volt ez benne abban, ahogy Ági a szemembe nézett.

A szemembe néz.

Nem kellek. Mégis, van a pillantásában még valami más is. Tombol benne valaki, aki – nem nekem ugyan – mást mond. Nem fogok tudni felkelni a székből, barátkozni fogok velük, míg nem süllyedek a sárga föld alá, és még ott is csak arra fogok várni, hátha Ági egyszer nyitottabban néz rám. Azóta is képtelen vagyok kikeveredni ebből az egyetlen, egymás szemében talált pillanatunkból. Abban élek. Ami történt, az ebből következik, a hármunk lavinaként alágördülő szerencsétlenségével együtt, *gazdagon*.

Az igazi dolgok láthatatlanok.

2

Évekig nem mondtam meg Dürernek: beleszerettem a feleségébe. A feleségének se mondtam meg. Igazság szerint magamnak se mondtam meg, az a baj. Ó, nagyon szép kis csaj, pedig nincs is jó alakja, az alsóteste sokkal nagyobb, mint a felső, meg hát minden, és én a férje legjobb barátja vagyok, ő is nekem, azért járok fel hozzájuk, olyankor persze találkozom Ágnessel is, de hát az óhatatlan, nem tudjuk egymást átlépni, gondoltam a találkozásunkat követő órákban, hónapokban, években. Szégyelltem, és még mindig szégyellem ezt a történetet. Ne kívánd felebarátod feleségét!

Még csak rá sem nézek.

Ő néz engem.

Akkor is, ha nem.

Látom a szemét.

Azt mondja a szeme:

Nekem minden férfi kell, de nem elég, talán azért választottam még kiskoromban magamnak a Samut, hogy nagyobb baj ne legyen, ő édes, hát nem?, olyan, mint a tesóm, az ikertesóm, szép és ártatlan, bár én még nála is ártatlanabb vagyok, viszont ő jobban tud a világban eredményt elérni, komoly arcot vágni, mert komolynak kell lenni, tudom én, és tehetségesnek, mint te, vagy a Samu, hogy ki lehessen vele állni aztán, és az emberek tapsoljanak, ismerjék el, hogy ti vagytok valakik, és a nézők boldogan elisme-

rik, hát a hatalom nem, de az emberek szeretetet adnak a munkáitokért, nem sokat, a zsenitekhez képest, de amennyit kaptok, azt nem lehetetlen elfogadni, mint nekem, a különféle ajánlatokat. Nekem nem kellene ajánlatok. Engem nem érdekelnek az ajánlatok! Ha nem maradnék a fenekemen nyugton, én tenném az ajánlatokat. Minden férfinak ajánlatot tennék. Teszek is. Pedig nem akarok. Mint a rádium. Nem akarok bomlani. Csak bomlok. De nehogy azt hidd, hogy észreveszik a férfiak! Éppen a férfiak nem veszik észre. A férfiak érzéketlenek, attól férfiak. A Samuka meg te művészek vagytok, az édes és ártatlan, nem is veszitek észre a férfiakat, ti nem a férfiak iránt érdeklődtök, ti szerencsések vagytok, a művészet lefoglalja az izéiteket. Az én izémet nem foglalja le.

És még azt is mondja a szeme:

Nekem az volna a dolgom, hogy akivel csak érdemes, egy életre szóló és nagy – hogy utána ne tudjak felállni. És ő sem. De ezt nem kívánhatom. Ezer okból. Csak lángol a szemem, mint a bengáli tigrisé. Nem az erkölcs, kit érdekel, a hazugokat érdekli az erkölcs, még csak nem is a férjem miatt, bár azért ő jó fék, köszönöm az égnek, hogy ő úgy bízik bennem, akár én őbenne – itt könny futotta el pilláit, amitől még őrjítőbb lett a kívánatossága, tudta és restellte, két tenyerét szorította rájuk, utána tapsolt, mint aki rászól a rosszaságára, mire a könnycseppek eltűntek, s újra a lángoló pillantását láttam csak, mint nyári eső után a még kavargó felhőkön áttörő napot –, nekem az kellene, aki tömör szemétláda. Férfi. Így is mondhatom. De megállom. Illetve nem állok oda neki. Pedig értem vergődik reggeltől estig, rázkódik – ő, drabális minden férfi, mint egy ugráló légalapács, aki az isten kezéből végleg kicsúszott, nekem kéne megfogni, mert olyan vagyok, én meg tudnám őket fogni, elkapnám a szarvuk, a testüket magamra emelném, mert a betonomat kellene föllazítani, tudod, azt jól föl kellene törni, nem imádni, azt ti nem értitek, azért vagytok imádni való lovagok, művészek, én meg félni akarok egy igazi férfitől! Gyerekeket akarok, börtöncellát, a végső nagy elhízást. Miatta. El akarom baszni az életem. Tudnád ezt te adni?

Az utolsó, pimasz kérdést persze csak ugratásból teszi fel.

És még azt is mondja: „Szeretlek. Nem szeretlek. Szeretlek.” Ez nincs. Meg tudlak-e ölni? Az egyetlen kérdés. Nem tudlak megölni. Ha férfi lennél, megölnélek. Akkor megérdemled. Egyetlen élvezetem ugyanaz, mint megölni a világ legjobb nőjét egy átlagférfinak. Ez történik, amerre csak nézel, kaszabolja egymást a férfi meg a nő. De te szerencsére veszélytelen vagy. Egy lilium.

Nem igaz?

3

Egyszer csak látogatni kezdett.

Nem magyarázta meg. Becsöngetett, ajtót nyitottam, nyeltem, nem tudtam megszólalni, mind a kettőnknek vörös lett a feje, épp mint az első találkozáskor, ő most is fölnevetett, én meg most sem tudtam, elkomorodtam, a homlokom ráncoltam, ő a téli szoknyája végét fölemelve belépett a lakásba, ahol akkor laktam, ahhoz három lépcsőfokot kellett lelépnie, onnan beviharzott fűtött szobámba, ledobta bundáját a székemre, ahol addig írtam, hólatyakos csizmáját is mindjárt lecsavarta, lekapta egyiket a másik után, és felugrott az ágyam tetejére, akár egy nagy fenekű macska, mielőtt késedelem nélkül pucérra vetkezett volna. Nem kellett bejelentenie, még a blúza első kapcsához sem ért, mikor már a nevemnél pontosabban tudtam, hogy ezért jött. És meg se fog szólalni,

amíg itt van, hanem a teste lesz. Az tölt be majd mindent. Ahogyan akkor sem szóval meg, mikor náluk üldögélek, csak a teste van, míg én úgy teszek, mintha a barátommal beszélgetnék, a férjével, akit ő árva pillanatra nem hagy magára, mindig szorosan mellette ül, hát én meg ott vagyok velük számtalan estén át. Nemigen hagyja el szó a szájacskáját, hanem csak néz, míg bír, nagyokat nevet, aztán lehajtja a fejét.

Hogy ne lássuk a szemét?

Vagy csak én ne lássam?

Ma azonban eljött hozzám, szembesíteni akar avval, ami az ő teste valóban, mert már úgy lapozgat a fejemben a testéről szóló képek között, ahogy én szoktam. És dühíti, amit lát.

Azt akarja mondani...

Vajon mit?

Nem tudtam.

Azért jött, mert még mindig nem tudtam. A nők, ha méltók magukhoz, nem adják tanújelét annak, nem törődnek vele, mit gondol róluk az, akinek ők nem akarják magukat odaadni, de azért fontos, hogy ha a férfi fontos – mármint nekik, az édes jó szívüknek –, még ha nem is úgy, ahogy a férfiak szeretnék, de mégis fontos; nekik azt tudni kell, hogy mi vajon helyesen képzelődünk-e róluk? Őket akarjuk? Biztosan?! Vagy csak akárkit, egy bárki mást? Nagy hiba, piszkolás. A meg nem történt szerelem összekoszolása. Férfi-guanó. Kitakarítandó. Nem tűri, hogy az éhező szívem ne vele legyen összemaszatolva, ha már idáig jutottam, ha idáig züllöttem, ha már vele álmodom, és nem tudok megkapaszkodni sehogy se a lejtőn, legalább a valósághoz tartsam magam.

Hozzá.

Azt lássam benne, akit látni kell.

Ha meg ahhoz nincs erőm, vájjam ki a szemem.

Azért jött.

Először a mandzsettáit gombolta ki, utána kagylófehér nyersselyem blúza gombjait, a legfelsőn kezdve, de nem ám sztriptíztáncosnő módjára, egyáltalán nem lassan, nem is dühösen, nem megbotránkoztató, leckéztető vagy zavarba hozni vágyó szándékkal, nem is azért, hogy megszegyenítsen, vagy a tűrhetetlenségig korbácsolja a vérem – azon már egy éve túljutottunk, illetve éppenséggel nem juthattam még túl, nem is fogok, hiszen természetesen csak képzeletben történik, ami történik, azt mind a ketten tudjuk, de mikor a tekintetünk összekapcsolódik – és a többi mellett erre is sor kerül, ó, naponta ezerszer –, beront hozzám kihevülve, piros foltokkal a nyakán felpattan az ágyam tetejére, annak is a kupacba pakolt ágyneműje sötétkék polártakaróval takart dombjára, és a sarokban álló hangulatlámpa szelídsárga fényében, igenis hogy direkte előttem ez a bitang meztelenre vetkőz – azért, hogy lássam, őt, ne csak nézzem, végre fogjam fel, éljem át a testét, legalább léleken; hogy azután szellemben képes leszek-e, hát azt ő nem tudhatja, azért ő már nem kezeskedik, de az viszont halálkomolyan, jóval túl a szexen – meg még innen is – fontos neki, hogy – ha már! – tudjam, hogy én valójában mit akarok tőle. Azért meg is teszi, ami tőle telik. Blúzából két gömbölyű karját és széles barna vállát úgy szabadítja ki, mint az eleven igazságot, miképp a századfordulón a szüfraszettek, mondjuk a női rabszolgaság intézménye ellen küzdő dámák valamely Dél-Afrika felé tartó tengerjáró fedélközi homályában, haragjukban pusztá kézzel tépik fel a szorosan egymás mellé szegezett léceit egy ostoba ládának, aminek a börtönében valamely élő, eleven, lélegző, halálra rémült nőtársuk, embertársuk, másfelől mégiscsak – még itt is – hibátlan húsú négus szépség, rabszolgánő, óriásnő reszket.

Egy pasa rendelése. Egy pasi rendelése.

Ám Ágnes nem négus és nem is óriás. De óriási nő. Itt-ott vörös. Aranyvörös pihék. Vörössesszőke. Elakad a szó.

Ági az ő maga.

Így, pontosan így, mindenével együtt. Ez a *maga az Ági* nem is hasonlít egy felöltözött Ágnesre. Csak most fogom fel, valójában azért jött, hogy a különben számára is botrányos és felfoghatatlan húsát jól megfontoltan a pofámba nyomja, no persze nem konkrétan, bár talán úgy is, de abban az értelemben, hogy ha ugyan a telibekarambolt most talán még elkerüljük is, a barátság és a kölcsönös emberség okán, hahaha, hohohó, azt nem kerülhetjük el, hogy – mindjárt megmondom, mit.

Addig is szerelemnek nevezem.

Haha.

Azt nem kerülhetjük el, hogy miután ingerülten szétkapcsolta nagy sleppű szoknyáját, ki is taposta magát belőle, és letaposta a pamutnak tetsző, valójában szerintem ehetően finom libapöttyizöld harisnyanadrágját, amit a szikrázóan szép valaga legszelebb pontján erőteljesen meg kellett azért rántania, hogy utána viszont a tenyere valami egészen különösen bravúros, rollnizó mozdulatával, egyetlen kurta kézsimitásával tomboló talpa alá pöndörítse, amit, mondom, sajnáltam, mert ha lehetséges, hamm, bekaptam volna, de a látvány ízt megmérgezte a féltékenység felszökő, felpukkanó gejzírje: hát hogy tudja így levenni?! Napjában mégis hányszor veszi le? Kinek szokta? Minden este ez megy?! Férfinek ilyen lányok-asszonyok nem szoktak csinálni!

Vagy igen?!

Lefosztotta magáról a láthatatlan bugyit, ezt az áttetsző valamit, amit nem láttam tisztán, és fölösleges is lett volna, már káprázott a szemem ennyi sok szépségbe, fejt fölvetve az ágy tetejéről, a haját a szeméből kifújva a szemembe nézett, így, újra belém nézett komolyan, szomorúan és éppoly izgatottan, amilyen bús, ámbár fölkaavart lélekkel én álltam ott, miközben ő megpróbálta két karjával átfogni a testét, igazán nem takargatni óhajtvá azt a rengeteg mindent, aki ő, hanem csupán megpróbálta a szemembe kapaszkodva ráncba szedni izgalmasan eleven, ártatlanul izgó-mozgó, tenyérbefoghatatlanul sok meg sokféle húsa társaságát, nem cáfolni próbálva annak valóságát, mint oly sok nő teszi, aki nem ér föl önmagához. Aki elhitte akárkinek, hogy a nőnek a lelkével cáfolnia kell és *szükséges* a testét, mintha lehetne; mintha volna az emberben bármi is, ami megcáfolhatná azt; mondjuk a nő tekintete, az égi nemtudommije... De mi megmutatjuk egymásnak magunkat abban a pillanatban, amikor egymásra pillantunk. Egyszerre rántjuk le egymásról a ruhát. Egymás tekintete elől nincs menekülés.

Testnek látjuk magunkat.

Hát még a másikat!

Merő test a lelkünk, vagyis merő lélek a micsodánk.

Mint mindenkié. Csak hát azoknak pofa be a sorsa, akik ezt tudják. Azok azt is tudják, hogy a többiek nem tudják. A legtöbben nem tudják. Ha tudják, elfelejtik. Ha nem felejtik el, nem tudják megtanulni, hogyan kell elhallgatni, nem belepusztulni. Nem elzülleni. Nem álszentnek lenni.

A mi esetünkben Ágival még a civilizált köszönés is álszent.

Tulajdonképpen férfi és férfi között is az, bár egészen más okból. Szó sincs buziságról, már ahol éppen nincs. Valójában halálvágyról van szó, örökös vérszomjrról, megverekedésről. A farkasok őszintébbek. Az oroszlánok is.

Nő és nő között sem lehetséges béke, amennyiben még vonzók. A lelkük vonzza egymást, ó, igen. Megállíthatatlan szóáradat tör fel. Köztünk nem. A mi esetünkben csúf férfi az egyik test, világszép nő a másik lélek. S viszont.

Tudjuk, mi kéne a másiknak, ha volna. Mivel nincs.

Ez, így ki van mondva köztünk, azzal, hogy nincs. Nincs viszony.

Nincs semmi.

Meztelen vagyok, mint ő is előttem, éjjel-nappal.

Nem nézünk egymásra.

Hogyha egy mód van rá.

Általában nincs. Például előző pillanatban még az eszemben sincs, a következőben meg már rajtam fekszik, ruhástul elborít, mint Pompejit a Vezúv; fickándozom alatta, ezt ő mondja így, és nagyon röhög, én is röhögök, mi mást tehetnék?, de azért szeretnék egyszer fölébe kerülni, csak hogy azt nem hagyja, legalább két okból, az egyik, hogy akkor nem tudnánk megállni; hát ez teljesen világos, meg ne csaljuk Dürert, ebben egyik vagyunk, tehát csak birkózunk; elkapjuk egymás szándékait, aztán erőnek erejével visszafordítjuk, visszanyomjuk oda, ahonnan jöttek, miáltal ízről ízre, minden porcikánkban, tetőtől talpig átérezzük egymást, észleljük a kapálódzó embert éppúgy, mint a kapálódzó majmot, aki már sikít, aki már morog, aki már fuldoklik és köhög, és kéri, hogy a másik, ha nem akarja megölni, szálljon le róla; de hiszen te fekszel rajtam, Ági, mindjárt megfulladok, zihálok, adj egy kis levegőt; nem kapsz levegőt!, villog a szeme, nem adsz te se nekem, nem adsz magadból semmit; de ő meg odaadja magát nekem, azt álmodom; az egész tömör, súlyos testét mindig és mindinkább, hogy érezzem a hihetetlen mellét teljes súlyában, minden ékes, megfoghatatlan tulajdonságában a tűzvészölét, ha már ilyen erkölcsös vagyok: az ölemmel üzenetek neki?! Akkor tudjam meg, hogy az övé mit üzen rá. És még mit mond, és még mit! S hogyan fogja be az enyémet – és a mójéval. De ha még ennek ellenére is nekem állna följebb, meneküljek, ahova tudok. Úgysem tudok. Világ sírköve alatt fekszünk, egyik a másikon. Kezdünk rosszul lenni, mégsem hagyjuk egymást. Ebben aztán egymásra találtunk. Ez a másik, amiért nem hagyjuk abba ezt a hülyeséget: nem gombolkozunk ki, és nem követjük el az emberárulást, hogy jó hosszan szenvedjünk. Ilyenkor aztán boldogok vagyunk.

Azt képzelem.

Azt képzeli, mondja.

Nem tudom, világosan fejezem-e ki magam.

Évek hosszú során át ülünk egymás mellett, és úgy teszünk, mintha nem egymást néznénk, nem egymás alatt rúgkapálnánk piszok boldogan. Helyesbíték. Én rúgkapálok, ő meg se moccan. Én maradtam a pillanatban, ő nem tud rólam semmit, nem is akar, neki nem piszkos a boldogsága, mivel nincsen néki énbennem semmije.

Ő a Samué.

Ezt hasztalan igyekeztem memorizálni évek hosszú során, hogy ne röhögtessem már ki magam. Már hogy magam előtt. Tudtommal én Samu Simon barátja vagyok. Isten látja lelkem, ha egyáltalán, és – ugye, mikor hogy – képes voltam tudatában lenni annak, miféle piti és szálnalmas: nevetséges bűnt követek el, amikor a legkedvesebb, talán legtehetségesebb tanítványom nőjébe vagyok... Szerelmes?

Annál ez sokkal rosszabb.

Hogy hívják azt, mikor egy állat mindenáron fel akar falni valamit, egy csinos papucsot, de annyira, hogy nyüszít, és nem azért, mert azt nem lehet; tudja, hogy nem lehet,

meg van neki tiltva, ő egyet is ért gazdája tiltásával, erkölcsileg helyesli; nem neki való, bele a bendőjébe, ott undorító lenne az a szép, pomponjait hetykén fityegtető, húséges papucs, annak álmában sem jut eszébe, hogy egy házi kutya megegye. Ezt magyarázni se kell, nekem kellene magamnak megmagyarázni, miért vetek szemet a legkedvesebb barátom élete társára. Hogy lehetek már ennyire barom?

Ezeket mind tudtam, ha véletlenül kiment a fejemből az Ági. Nem ment ki. Holott igyekeztem örökké együtt látni őket még magamban is, még akkor is, ha nehéz, én együtt akartam látni ezt a két gyönyörűségezen tiszta és szép arcot, Dürert és az Ágit, mesebeli párt, hazánk legszebb házasságát, végtére is én csak egy öregecske költő vagyok, Pilinszky-epigon, mondják, mit akarhatok én egyáltalán nőtől? Különösen, ha e nő az egyik felebarátomnak a fele. Én csak egy ismerősük vagyok, mit képzelek. Samu imádott ágyaspajtásának, Ági düreri tudású és szépségű férjének idősebb pályatársa vagyok, a fehér szakállú erkölcsi példaképe... Szakadj le, ég, szakadj a fejemre! Pokolba velem.

És akkor...

Jön Ági, és megint rám veti magát.

Elborít.

4

A teste.

Mellkasi szőrzetemmel játszik, én meg fölemelkedem, ráhajolok, hallgatom a szívét. A lányoknak a szívét, ott a mellük fölött, ha ugyan fölött, lehet meghallgatni. Ehhez a fülemnek érintenie kell a melle bőrét. És a fülcimpám, állítólag az tehet róla, hogy a melle beleborzong. A fülem is beleborzong. Szorítsam jobban rá. Nem akarom. Nem szólunk egy szót sem, úgy beszélgetünk. Azt hiszem, ezért jön.

A két szép szemedért. A hallgatásodért.

Az a különös, hogy ha odaadom neked, mondjuk, a cicim, illetve hát neked nem adom oda, de mondjuk, van, akinek oda szoktam adni – akkor vége van, ami szerelem, annak vége van, Samuka nem figyel, elborul, már ingerelni vágyik, ti, fiúk azt hiszitek: minden nő motor, nyeregbe pattantok, kisfiúsan berregtetek, újra és újra nyomjátok a pedált, ti akartok lenni az abszolút elsők? Igaz? Sose lesztok elsők. Így aztán. Másodikok se. Utolsó előttik, azok vagytok, kivéve téged, mert te nem tudsz megszólalni, ha meglátod a testem, de engem te csak képzelsz, ugye azt tudod, így aztán sose fogsz megkapni, hála az istennek. Persze a nő is hibás: szereti belefektetni magát, a derekát meg mindenét valaki markába, úgy egy lapátkézbe, beléd tenni teljes súlyomat, mielőtt megbillentesz, hogy végre alád kerüljek, ezt nevezed az én testemnek, az akaratodat, én is azt hívom a tiédnek, hogy vágysz rám; aranyfényben ragyog a bőröd, Nikosz, talán mert görög vagy, én meg a kagylóból kilépő nagy seggű istennőd, épp, amint elkapsz, a tenyerembe fogom a tarkódat, azt szeretem a legjobban, hogy olyan csúnya vagy, azt hiszed, fekete, májfoltos, ráncos és drabális, ez a mi két testünk, a mi két szomjunk, egymás képzelt kezében szomjasak vagyunk, azok is maradunk, ne félj, nem rontunk el semmit, veled álmodom. Amit te.

Most is.

Egymásra hasonlítunk, de senki nem látja. Ezért a szerelmünk leleplezhetetlen. Mikor például egymásba csókolunk, te lehunyod a szemed, mint egy kisfiú, én meg nyitott szemmel utánad ájulok, és attól különben, attól, hogy látom a szemed, akkor is, hogy ha becsukod, annyira zúdulsz rám, úgy rettegsz, hogy elfogadlak-e, mert annyira bátor

vagy, esztelen és védtelen hülye, hogy megnyitom magam, és szállok beléd, a vihar templomába, ott megvédesz magamtól, a rémületemtől, azért húzódom rád, ahányszor tudok, vagy akár alád, ahogy akarod, ilyenkor monszun van, lejön az ég, megkönnyeb-
bülök.

Veled nem az történik, amitől félünk.

Minden lány attól fél kiskorától – tudod, milyen hamar felmered a lányokban e téma? –, eleve olyan duzzadt a téma, ösztönösen túl sok, túlakart, túlerezett, állati feladvány – ez a lányképzelet. Mint amikor ajtó alatt bemászik a nagy pók, a célratörő, sunyi és potrohos zabagép, aki szűrni akar rögtön, behálóz nyállal, így rak el télire. Majd lassan megemészt. De ha észnél vagyok, közel nem is engedem, vagy ha már bejutott, a fenekem sarkával szétaposom, könyörtelenül elpötytesztem, pritty, pratty, prutty. Ezt nem tudják a pókok. Illetve nem értik. Azt hiszik, elmentek. Hát igen, el is mentek! Itt se voltak, bennem nincsenek. Nem voltak. Nincsenek sehol. Csak a valóságban. De a mi vágyunkban nincs kielégülés. Ez a valóság. Nincs, szerelmem, ugye, nincs?

Tulajdonképpen kínoz.

Azt mondja, én kínozom. Nem szállok le róla. Ő nem száll le rólam. Nem szeret leszállni, azt mondja, nem szeret, a vére hajtja, arról nem tehet. A tekintetem szegzi őt belém, ha sokat piszkálok. Amit egyébként szeret, csak piszkáljam tovább, jó helyen piszkálok, nekem is szükségem van piszkálni őt, lássam be, a nevető szemét lássam be, a fájdalomt szeretem benne úgy, lássam be a szívét, az ígéz, hogy látom, hogy ő a hatalmas nagy búbján nevet, mert arra nincs gyógyszer. Vagy csak én, vagyis te, te is pontosan ilyen vagy, telhetetlen vagy, suttogja, miközben falhoz szorít a faburkolatú liftben, ahol ötödmagammal álldogálok árván, és a nyolcadikig ráérősen kiszívja a nyakam a Művelődésügyi Minisztérium páternoszterében, hogy inog a nagy fülke, mert a cipómre is rááll, és alul kapaszkodik, de én nem adhatok hangot, nekem vigyáznom kell, mindig vigyáznom kell. Hajnalban a bimbója cumiját találok a számban, méz csurran belőle, *ilyen mézes tej?, úristen*, kóstolgatnám, akár egy csecsemő, nem hagyja, hajnal van, álmodunk, suttogja gonoszul, álmodik a költő, és teletömi a szájam ugráló mellével, sőt mindjárt kettővel, nincs elég nagy szád, ugye, az a baj?, nem is lesz, szépen visszaalszol, itt a hasamon, bújj ide, holló, te Nikosz, te holló vagy, egy hollóhajú panda, bocs, szégyenlős kis panda, aki a puha, gömbölyű hasam köldöke kávján kapargál körmével tétován, elanyátlanodva keresi a bambuszt, hát hol a bambusz rügye, nézz körül, nem ott van, mássz lejjebb, még lejjebb! És én megint csak nem tudok ellenkezni.

Nincs is hozzá kedvem, az is igaz.

Teljességgel tehetetlen vagyok, amikor a Széchényi Könyvtár halálos csendben kultúrát emésztő olvasótermében, minekutána Stuhl Armanddal kihordattam magamnak a régi Athenaeum összes félvásonba kötött, legporosabb évtizedeit, hogy a Szigetnek szánt Hamvas Bélákat végre a kezembe vehessem, a Kerényi Károly cikkeivel együtt, megtudni, hogy miből lett a Sziget, ám helyette a Kara-Galla Ágnes két tömör vádlíját kell hirtelenjében a markomba kapnom, nehogy mindjárt hanyatt essek az ósdi székkal együtt, mikor Ági hátulról és felülről és bukórepülésben, mint a réti sas rárepül a tarkómra, a nyakamban lovagol, hajamat borzolja, azzal kapaszkodik, nem érzem a súlyát, a nagy combját érzem, abban a figyelmét, amivel átkulcsol, megérezem benne a szeretetét, így érzem a legjobban, azért csapott le rám, hogy arcom bőre is érezze combja forróságát, szőke hangulatát, a vörösseszőke bánatát, selyembugyiban jött, micsoda figyelmesség, nem kell látnom tudni, hogy őrvítségében, én vagyok a hamvas, sűgja,

magadat kérdezd, miért, magadat okold, hajol a fülemhez, legyél a nyakad, a bőröm lesz a nőd. Csókolom a kajla fülcimpád, beljebb is. Ne mocsanj. Bírd ki.

Bírd el!

Mi vagyunk a Sziget, nincsen más sziget. Sose volt.

Mi vagyunk egymásnak. Azért, mert az lehetetlen. Ha megtennénk a valóságban is, én öt perc alatt átköltöznék, te meg öt perc múlva otthagynál, azért, mert szeretnék, éppen azért, ezt nem bocsátanád meg, nem szokták megbocsátani a férfiak, nekem szüleim vannak és foglalkozásom, én virágkötő vagyok a belváros közepén, az utca vágya tárgya, te meg egy görög vagy, féltékeny, főznöm kellene rád, mindennap, utálok, zavarja, a Samut nem zavarja, a férjemnek a feltétele vagyok, láthatatlan vagyok neki, mint a levegő, de éppannyira fontos, ő akkor eszik, amikor én, és ha semmit, semmit, abból él, hogy élek, virágzok, modellt állok neki, létezésemmel bizonyítom, hogy az alaknak aurája van, értelme, én gondolati vagyok, ne röhögj, nagy könnyebb-ség ám egy nőnek dunyha lenni otthon, kis éjszakai szél, este magára húz, ő is takar engem, szépséges uracsám, nekem ő kiskertem, minden úgy van benne, amint én akarom, nem látszom ki mögüle, micsoda áldás ez! Vele foglalkozik szüntelen a világ, én meg csak egy tulajdonsága vagyok neki, a legvilágosabb, legártatlanabb vonása, az, hogy te vagy, jaj, te nem számítasz, te férfiboszorkány vagy, aki engem meglát, az a poklot látja, nagyon jól tudod, mozdulatlan égő ketrecet, és nem akarsz együtt élni egy ilyen ketrecel, zavarja a mennyszagodat. Ne nyúljak semmidhez, mármint hogy ha az nem a kiskakasod, márpedig neked minden a kiskakasod: ne telefonáljak, ne jógázak, ha írsz, füstölőket ne füstöljek, hagyjalak olvasni, ne tegyek szemrehányást, ne bögjem el magam, legyenek süketnéma, még inkább ne legyenek, mondanád egy szép nap, bár nagy élmény voltam, és sosem felejtés el, mert te, öreg és csúnya emigráns költő, akinek ez a nép otthont adott, nem hitted volna, őrzőangyalt is ad, akihez nem is vagy úgy igazában méltó, és így tovább, és mostanáig tartott, hogy ezt belásd, hogy te nem tarthatsz fel engem, itt hagyod a lakást, visszamehetek a férjemhez, azt pártolnád, ennyivel tartozol, ne fogd be a szám, igenis tartozol neki, de majd néha felhívsz, már ha éppen nem élek Dürerrel. Csak én ne hívjalak! Mert akkor nem bírod ki. Így vagyunk. Nem vagyunk.

Belém halsz, ha csak tudsz! Naponta többször.

Bírd ki.

Nem bírtam ki.

5

Harmadik éve néztem a szemébe anélkül, hogy a szemébe néztem volna. Mindez régen történt a valóságos életben, több mint húsz évvel ezelőtt. Már nem tudom, talán nem is akarom elárulni magamnak, hogy miért mondtam meg Dürernek, hogy szerelmes vagyok a feleségébe. Természetesen reménytelenül, mondtam, de ez, így, ahogy van, most már lehetetlen, és abszurd és vérlázító és szégyenletes, mármint az én érzésem vagy micsodám – ezt nem mertem részletezni előtte –, de másfelől az is, hogy ezt csak most közlöm veled, mikor már az első találkozásunk alkalmával meg kellett volna tennem. Mármint az Ágnessel.

Nem kellett volna megtenned, mondta Dürer.

Úgy értem, vágtam közbe kétségbeesetten, mikor bemutattad nekem az Ágit a preszszóban, nekem akkor kellett volna felállnom, abban a pillanatban, és elmennem szó

nélkül, hogy most ne kelljen ezt mondanom neked, bocsáss meg, gyenge voltam a barátságunkat feláldozni ezért, mindjárt a kezdetén. Talán érthető. Végül is miért? Áginak én egy félreérthető gesztust nem tettem, és... Ekkor ő vágott közbe, de akkor már a gyomromban is tudtam, hogy ezt az én kis problémámat nem lett volna szabad szóba hoznom, mégis azt hittem, hogy valamit mondanom kell, mielőtt lelépek...

Miért akarod, hogy én tudjam ezt, Nikosz? – kérdezte.

Szelíden nézett rám, komolyan. Talán már hidegen. Talán csöppet türelmetlenül. Végére ő egy kukkot sem értett ebből az egészből, nem is fog és nem is szabad neki – abból, ami „bennem”, ő így mondaná, „az ő feleségével kapcsolatban zajlik”. Undorodik, nyilván. Túl akar lenni már az egészen, minél hamarabb. Nem csoda. Mintha valakit, szép nyári délután, könnyű séta közben, elegáns erkélyről nyakon öntenének egy bili pisivel.

Ági nem volt otthon, direkt akkor mentem.

Azért akartam tudtadra adni, hogy mindent elrontottam, hadartam, mert tisztellek, a nemzedékedben te vagy a legkülönb, és mint ember is megérdemelsz ennyit. Én nem érdemellek meg téged. Szégyellem, hogy így alakult. Ő is, mondta. Muszáj erről beszélgetni nekünk?

Nem, mondtam. Most én elmegyek.

Parancsolj – mondta.

Még hozzátette: nem ért egyet a döntésemmel, ő a helyemben ezért nem számolna fel egy komoly barátságot. Bár vele ilyesmi nem szokott történni, az is igaz. A helyemben ő elintézte volna még a legelején ezt, elnyomta volna magában, mint egy szűnyogot. Ez a morális különbség köztünk, mondtam. Ugyan, ugyan. Csak nincs róla mit beszél-nünk egymással. Mondtad volna meg akkor, nagyot röhögtünk volna mind a hárman, Ágival együtt. Elmúlt volna az egész öt nap alatt. Milyen igazad van. Rád bízom, mondtam, hogy elmondod-e a feleségednek, ha hazajön, miért nem lát többet. – De ez is milyen átlátszó volt, visszatekintve, hát egy röhej voltam és vagyok mind a mai napig, hogy ha rólad van szó, Ági. A lelkére kötöttem a férjednek, nehogy elmondja neked, hogy szeretlek.

Úgy rohantam ki a házatokból, hogy szerettem volna elesni.

Itt volt az Evarisztosz, képzeld. Azért jött, hogy megmondja, hogy ő nem akar ezután a barátom lenni, a barátunk lenni, és azért szakít meg velünk minden kapcsolatot, mert szerelmes beléd. Azt mondja. Már évek óta. Szégyelli magát érte. Véget akar vetni a tisztátalanságnak. Tisztátalannak érzi, azt mondja, képzeld el, új életet akar kezdeni. Amibe mi már nem férünk bele. Beléd fért? Jól van, csak kérdeztem. Azért ez a fickó tényleg el van szállva. Közepes nagy költő. Nem csinált semmit, oké, hallottam, rendben van. Engem átbaszott. – –

Az egész úgy volt rossz, ahogy volt!

De hát elkerülhetetlen is.

Előtte megmagyaráztam magamnak, miért kell szakítanunk, a felső kapcsolatomnak tartozom vele. De milyen ócskán sült el! Felmondtam, amit előre megfogalmaztam, és piszok rosszul hangzott, még magam előtt is. Az ő szemében is láttam. Remegett a hangom, azt éreztem végig, hogy hazudok, holott véletlenül az igazat mondtam. Eddig se hazudtam Dürernek, mégse mondhattam neki azt sohasem, ami van. Nem a teljes igazság, amit ő egyáltalán tudhat. A teljes igazságnak nincs realitása! Döbbsentem rá hazafelé botorkálva az eső áztatta kockaköves úton, fel, garzonkastélyomba!

Nevetséges, öreg Kékszakáll.

Az én három éve dühöngő szerelmem nem közös. Lássuk be.

Talán nem közös.

Hogy lehetne közös? Csupán bennem él. Hogy felejthettem el?

Úgy felejthettem el, hogy nem szeretsz.

Vagyis én se szeretlek, épp az. A tested akarom, te meg a vágyamat. Még büntetésnek se mertem gondolni, hogy eztán nem látom a szemed. Kiharcoltam.

Felszabadítottam a rabszolgánóm. Elengedtem.

Nemes tett.

Megpróbáltam örülni neki. Nem tudtam. Még csak nem is láthatásod elvesztése fáj. Az volt a jó, az a megkönnyebbülés! Lelkem rendetlen szennyesének legaljára nyomtam be a vészes Kara-Gallát, ezt a Caracallát, szívem zsarnokát, így hívtalak, eltakartalak mindenféleképp, ne jussál eszembe. Helyetted is imádkoztam, ezen lehet nevetni, pedig jól ki lehet magunkból imádkozni egy nőt, talán egy férfit is. Csak Dürert nem akartam kiimádkozni magamból, mert őt nem a lába köze követelt magába, hanem ő a barátomnak hitte magát! Viszonozni szerettem volna. De nem tudtam.

Nem voltam rá képes.

Mind a mai napig fel-felmerül bennem és fájdalmasan furkál, úgy a végsőig keserít egy beszélgetésünk a holdfényes Mechwart tér sarkán, forró, nyári záporos éjszakán. Többórás csavargás után megáll, rám néz, azt mondja: tudja, hogy én tudom a legfontosabbat.

Amiről nem lehet beszélni.

Mert az nekem a nemtudommicsodámban is benne van.

Hogy én tudom.

Azért kell nekünk közösen megélni a dolgokat.

Értem?

Megfogta a galléromat, ingemnél fogva közel húzott magához, ilyet ő nem szokott, kutatva a szemembe bámult, holott nem volt szokása a szemembe bámulni. Samu Simonban, akit a világ Dürernek becéz máig, arisztokratikus távolságtartás él, volt és lesz mindenkiel szemben, ő Apollón isten megtestesülése, háromlépésnyire mindentől, mindenkitől... talán még tőled is? Ezt nem tudtam. Néha ez is eszembe jutott, mikor azon gondolkodtam, miért van a te szemedben, ami benne van. De én most a Samu szeméről beszélek, bocsánat.

Tudod, miért?

Kérdezte újra.

Nem tudom, mondtam.

Az idő tájt esett ez a beszélgetés, amikor mi, te meg én, egymás nyálát ittuk, ha csak nyeltünk. S azt nagyon szerettük. Nyeldekelttem, ahányszor csak tudtam. Benne voltam a hasadban, ezt most körülírtam, ott laktam, nemigen mozdultam ki, hacsaknem azért, hogy újra betaláljak, neked játszottam, éltem, azt éreztem, belőled nőve vagyok az, aki, azt teszem, amit te akarsz, és te azt akarod, hogy töltsék ki, és ne okozzak fájdalmat avval, hogy nem vagyok jelen.

Ám csakis akkor legyek jelen, ha ketten vagyunk. Vagyis egyedül vagy.

Megszépülsz, azt is mondtad sokszor, jót tesz a bensődnek a vágyam, több, mint amit az élet ad, hiszen ha valaki, érted, a pusztá létezésedért tovább éhezve jóllakat, és azzal

maga is jóllakik, jobb szerető, mintha valóságos volna. Éjjel-nappal kiült ránk az éhség, akár iskolások az ablakba, napozni, ha előnti a fény, ők ki a párkányra, ami veszélyes, igaz, de meg kell csinálni, ha itt a tavasz. Diadalmas érzés. A legszemérmetlenebbül szemérmesen azt tenni, amit senki nem mer.

Kilépünk magunkból, és szerelmeskedünk.

Miért?

Kérdeztem Dürert.

Azért, felelte lassan, föl-alá sétálva pillantásával bennem, mivel ez közös bennünk. Az, hogy én is tudom. Mondjuk, ennyi. Ezt nem kéne megmondanom neked, de úgy érzem, valamiért iszonyú fontos, hogy egy alapvető élményünk közös. Én is tudom. Az emberek már ejtették a közöst. Elbizonytalanodott, legyintett, nem pontos, nem vagyok a szavak embere, sok is ez így, de... Nézz fel a holdra! Fel is mutatott: a nyári tintaszínű égen, a kis felhőcáfatok közt lázas volt a hold. Hófehéren, halottfehéren sütött... Izgagtottan, kísértetiesen. Valamit mond.

Látod?

Azt hittem, elájulok. Hihetetlen szar voltam, ahogy ott álltam, és nem tudtam neki mit mondani. Újra eleredt az eső. Most rémlik fel, hogy én akkor döntöttem el, ezt az egészet abba kell hagyni. Szakítani akarok, tarthatatlan. Valamit feleltem, zavartan dadogtam, tán megöleltem Dürert, a vállát csapkodtam... Haza akartam menni.

Mondtam, most már fázom, nem tudok mit mondani, de sose fogom elfelejteni, amit mondtál, itt és most, azt az egyet megígérhetem. Két ütemet vártam, két-három hetet vagy hónapot, mikor már csak az volt bennem, hogy minél előbb legyen vége az egésznek. De még ma!

És akkor felmentem hozzátok, hogy a barátom nagyon megutáljon.

És te is!

De...

Azt nem tudtam kitalálni, te majd végül is mit szólsz az egészhez.

6

Egy év múlva, talán annyi se, azt hallom: Nebaszki, Galla Ági elhagyta a Dürert! Az Izéért. Az Izé Bizé. Igen! Ismered a pofát. Mindenki ismeri, olyanokat csinál. A feltörekvő gizzgaz. Nem az, hogy szemét, de abból tényleg nem emelkedik ki. Az Izé, na. Ó Áginak a választottja. Képzeld.

Senki nem is akart a fülének hinni.

Az Izé?! Nehogy már...

De. De. Ó kell az Áginak! Évek óta kell. Biztosan megkapja tőle a magáét. A srác be is fog futni, itt a rendszerváltás. Négy gyereke van és hozzá felesége. Még. Kórházba került... De állítólag még egy előző házassága is volt, azt is otthagya. Mint Ági most a Samut. Annyira szerelmesek, egy napon mondták meg, így volt megbeszélve. Hogy egyszerre...

És a Samu mit szólt?

Megnémult. Ki se jön már a műterméből. Senki nem is meri meglátogatni.

Ez az egész nem igaz! – mondtam.

Ott-hagy-ta-a-Dü-rert-a-Ka-ra-Gal-la-Ági. Mint Pál a Zolát. Felfogtad? Ennyi.

Hallani olyan volt ezt, mint annak az ürgének lehetett, aki idejében leszállt a villamosról, amit egy perc múlva a Margit híddal együtt robbantottak a nációk bele a Dunába,* hallania kellett. Vagy mintha egy megőrült porszívó ellenem fordulva, közvetlen közletről köpné, fűjná, okádná az arcomba porzsákja tartalmát. Se látni, se hallani, se beszélni nem tudtam. Arra vigyáztam, az arcom le ne essen, el ne bíborodjék a himlőhelyes pofám. Ne meredjen fel fejemen az agancs! Átfutott bennem, hogy fölszaladni a Dürerhez azonnal, egy nagy üveg chartreuse-zel, a 60 fokossal, azzal a miénkkel, mi ismertünk egy helyet a városban, ahol pult alól adták, szilveszterkor ittuk, hármásban, mámorítóan lehetett segrészegnek lenni két pohár után... De szájon vágott az ötletem és visszakézből, eldobtam. Olyan rosszkedvű lettem, ami még az én kudarcos életemben is párját – mi mását? – ritkítja, így aztán mindössze csak két-három hétig, hónapig vagy évig élveztem a fájdalmam, míg a csámcsogó pletyka az Ágiról meg az új farkáról közszájon kitartott, míg nagy nehezen el nem folyt, míg életben tartották, jaj, élénken cumizták, szájrul szájra adták, nyálazták, azért se mondom el, hányféleképpen ócskán, irigyen és vastagon mesélték, ahányan csak beszéltek róla, mind az úgynevezett művészeti élet, a legények eleje.

Ez is olyan itt, mint a helyi történelem.

Szájalt. Légből kapott.

Mert hát persze nem is volt igaz. Tudtam, hogy nem igaz. Tudom, hogy szeretted, biztos vagyok benne, mindent tudok rólad. Nem ért meglepetés. Láttam magam előtt azt az ugyancsak izzadós, szép testű állatot, akinek eszeveszetten szeretted a szagát, a szeme ragyogását, a vágyát meg a tenyerét. Meg a butaságát. Ó, azt bizony nagyon szeretik a nők, ha egy férfi buta. Nem a gyilkossághoz, ahhoz nem buta. De nem művész, nem tudós, nem fizikus, hanem fizikum. Úgy mondja, szerelmes. Életét adja érted, minden percét, erejét, melóztat, részeltet. Neked adja a szavát. Szívének grammját se. Felcsinál. Neki nem szíve van.

Fölfal, akár a pöttyös leopárd.

Itten, közép-kelet-Sírlankán.

Hol ide dug belőled egy darabot, hol oda: gerincedet a felső ágra, májadat és szívedet a földbe. Meg ne találja más. Te már az övé vagy és voltál.

Mit akarsz?

Száját hosszan, gondosan nyalogatja utánad.

Ó, mennyire értem!

Azt hittem.

Annyira értettem, hogy aztán már nem is szerettem gondolni rád.

Éltelt huszonkét év.

Kedves hallgatóink, kedves nézőink, amint Önök azt jól tudják, Samu világsztár lett, New Yorkban, Párizsban, Londonban állít ki. Hold-konceptjét Banksy „Isten-árnyékú” lézerháza falának társaságában vitték fel a holdra, Samu Simon képe tükröződik a világűrbe sugárzó tükörben. Sugárzik. Helyi szinten, ki ne tudná, én is befutottam, Kossuth-díjat kaptam, szégyen-gyalázatban telt-múlt az idő, a nevedet évtizedekig nem is hallottam, nem ejtik ki a körben, ahol mozgok, azt hiszem, én is elnyomtalak ma-

* Az elbeszélő így tudja, nem ismeri az idevonatkozó újabb kutatásokat. – K. M.

gamban, mint egy leégett csikket, szórakozottan kisöpörtelek a szívemből, nem azért, mert még dúlt köztünk, ami dúlt, te azonközbe' mással, hogy te a valóságban mindig-mindig mással...

Ez nincs bennem. Nem is volt.

Tudom, hogy tudod. Ahogy te bennem, benned is én változatlanul kiismerem magam. Mi nem *kefélünk* mással. Velünk kefélnek mások. Mi nem kefélünk. Hát nem. Nem is fogunk.

Gondoltam.

Ezért nem is hiányoztál. Talán inkább fájta. Fájdalmas lett az egész történet, nem csak az rossz benne, hogy Dürer végül nem lett a barátom, habár köszön, én meg előre köszönök neki, nem csak azért, mert nagy művész, de nem vitatható, hogy álnok voltam hozzá. Eltávolodott. Mikor újra szóba hoztalak, egyetlenegyszer – huszonkét év alatt négyszer váltottunk szót, de csak kétszer többet, mint három mondatot – megfogta a vállam, legszelídebb düreri mosolyát vette elő, hallod-e, öregem, mondta, most már ne edd magad, hát van ilyen. Ilyen van. Mellette ült a következő felesége, az is mondta: Nikosz, ilyen van! S villantott felém bátorító mosolyt. Hálát éreztem. Szörnyű távolságot. Ám azóta nincs lelkifurdalásom. Ami maradt, az csak fájdalom. Azzal visszajöttél.

Elmondjam, hogy történt?

Hadd mondjam el, akkor is, ha tudod. Úgy nem tudod elmondani magadnak, ahogy én magamnak.

Azt kérdi Illatszér, aki a legbolondabb barátnőm, több mint harminc éve igazi jó barát, az évek múlásával mind megbízhatóbb, csak fontos dolgok miatt hív fel, ritkán, de úgy, mintha ma is egy ágyban ébredtünk volna: hapikám, figyelj ide, van egy új barátnőm, azt mondja, már nem fogsz emlékezni rá, borzasztó helyes lány, sötét a kedve, valaha nagyon szép volt, most töltötte be az ötvenet, szerintem depressziós, de nem amiatt, isten tudja, miért, a gyerekei már nagyok, mind elköltöztek tőle, ő nem megy ki az utcára, kizárta magát minden nyilvánosságból, úgy, mint te, innen jutottál eszembe, kérdeztem tőle, nem akarja, hogy a születésnapomon összehozzalak titeket? Az Evarisztosz is besüllyedt magába, hát ő neked való lenne, mondom, erre összecsapja a kezét, te ismered a Nikoszt? Ő már úgyse fog emlékezni rám, és nevetett, aztán sírva fakadt. Úgy hívják, Kara-Galla Ági. Mond valamit neked a név? Azt mondta, nem fog, biztosan nem fog, könyörgött is, hogy ne szóljak, ne kérdezzek, mert ő olyan régről és távolról ismer, hogy nem szeretné tudni, emlékszel-e még rá. Úgyhogy ezt most majd nem is mondom meg neki. Csak kérdem. Ismered?

Tartottam a fülelem a mobilt.

Illat úgy tett, mintha nem is értené, mi van. Halló? Ha nem vagy itt, felhívlak újra. De nem rögtön, mert akkor keresztbe hívjuk egymást. Metróba' vagy? Hol vagy?

Eljössz vasárnap a születésnapomra?

S amikor ott feszengetem a születésnapján, egy olyan partin, amilyenre én már nagyon, de nagyon régen nem szoktam elmenni, ahol zsúfolásig telnek a kis szobák, tolonganak, kiabálnak, salátalevet freccsegve egymást tapossák az emberek, s kizárólag azért vagyok ott, hogy téged lássalak, de nem állok szóba senkivel, pontosabban velem nem áll szóba

senki, helyesen, mert világosan látják, még csak nem is teszek úgy, mintha figyelnék bárkire, aki hozzám beszél, nemhogy arra, mit válaszolok neki; forgatom a fejem, csak téged kereslek, s nemigen veszem tudomásul az ő tolatkvó személyét, azt, hogy ő létezik; magatartásommal közlöm veled, téved, ő nincs; ebben a tekintetben valóban szörnyetegnek látszom, holott végső soron csak játszom, utánzom ezt a részvétlen országot, ahonnan nem tudok elmenni, mert öreg vagyok, s nem érdekel, ki miként önigazol ilyen szeánszos kínjában; ha muszáj, kutyafuttában vetek neked koncot, kérdezek, sokszor halandsanyelven, hogy vegye már észre magát, álljon el az utamból mondjuk ez a fotós barom és az ő multiprosti kurátor neje.

Bolo, kolo, boló: boglo, Kratice! Evitte, alag?

Dühükben őrjöngve gázolnak át rajtam, még löknek is egyet, és túsarokkal taposnak, letaposnak. Taposanak.

Rájuk se nézek. Téged kereslek.

Az is eltart háromnegyed órát, mire kinyomozom, hogy azért nem talállak, mert még el se indultál hazulról. Illatszertől tudom meg, de nehogy most elmenjek, mindenképpen várjak, mert már elindultál, mostanáig gondolkodtál, útközben hívtad, ott vagyok-e még? Maradjak. De hát még sokáig verekedtem anélkül, hogy segítettél volna, a karomat megérintened elegendő lett volna, hogy ne lökdösődjek ott. Végre feladtam, a kabátom kerestem, és –

Megpillantottalak.

Az előszobasarokban üldögéltél, a közvetlen közelemben végig. Sámli görnyedezve, jól megöregedve. A padlót bámultad.

Kínlódtál.

Te is kínlódsz, gondoltam, hogy itt vagyok, túl akarod élni, nem akarsz fölnézni, valójában nem is akarsz itt lenni, de hát mégis itt vagy, csak már nem tudsz mit kezdeni velem, azt várod, hogy minél hamarabb vége legyen. Örültél volna, ha nem talállak meg, ha dühöngve elmegyek.

Ez örülne, gondoltam.

De akkor már tudtad, hogy nézlek, láttam rajtad.

Mielőtt rád rohantam volna, még az is végigfutott bennem, mint valami borzongás, hogy nem igaz, amit képzeltem, hogy mióta szakítottunk, mi nem láttuk egymást. Minden pillanatban egymást látjuk. Ha engem kérdezel. Nem veszünk tudomást róla.

Kezünkre játszik a realitás.

Akkor mit kell gondolnom az életről?

Nem a tiédről, rendben, az enyémről. Hogy van ez az egész? Azóta is egymást nézzük, de ha nem kezdtünk vele semmit, akkor nem is történt semmi. Holott ez volt a mi időnk.

Pillanatnyilag fölemelni sem tudod a fejed.

Szeretnéd pedig, úgy látom. Kiszolgáltad, hogy nehezedre esik rám nézni. Jól megöregedve. Huszonkét év után nem csoda, hogy szinte lehetetlen belenézni a szemembe. Mikor mást se csinálsz. Én se. Sőt. Rendben, csak én vagyok, aki néz, anélkül, hogy tudnám. Te csupán tudod. S nincs köztünk semmi. Nem is volt.

Mire ment az élet? Mentettem az irhám?!

Elkaptam a kezéd; nyirkos volt, de meleg; a két tenyerem közé vettem. Eléd guggoltam, mintha mindig is így beszélgettünk volna. Ági, de jó látni téged. Tudja maga, hogy én ki vagyok? Az is átcikázott rajtam, nem lett volna szabad így leguggolni, mert most

nem fogok tudni felegyenesedni, segítséget kell kérnem. Te meg azt játszottad, mintha csak ebben a pillanatban vettél volna észre, először huszonkét év után megmutattad nekem a szarkalásbas szemed alját, egészen közelről, szemed környéke alvadt vér színét, a mindig karikásat. A finom, vékony bőrödöt is ott. Az is milyen rajtad. Mindig is olyan volt. Dögös.

És mi van, kérdeztük. Mi lenne, válaszoltuk.

Nem teszek úgy, mintha szó szerint emlékeznék rá, mi minden történt köztünk két perc alatt – semmi különös –, nem tudom, hogy végül te engedélyezted-e a menekülésem, vagy én harcoltam-e ki, áh, szokás szerint leléptem, az eszelős izgalom elkergetett, már az is földúlt, hogy centikre vagy tőlem, és ha nem szeretkezünk, én nem tudok veled mit kezdeni. Ez régen is így volt, de sose jobban, mint most.

Sokat leszünk együtt, mondtam neked, meglátod; biztosítottalak, megfenyegettelek, bólogattál és le-lenéztél, azt mondtad, érdekes, mennyire megfiatalodtam, most már egyszerűen gyönyörű vagyok, amin megsértődtem, gondoltam, gúnyolódsz, add meg a számod, kérd el Illattól, szeretem a kezedet, Nikosz, menj, ez a hely itt nem neked való, majd mindent megbeszélünk, persze te beszélsz majd; én meg közben kötök; jó volt látni, köszönöm, hogy jöttél.

Ennyi volt az egész.

8

Találkozni fogunk!

Kiverkedtem magam a lakásból, hazaszaladtam, otthon bevágtam magam a fejtámlás fotelba, de még mindig fáztam. Be kellett takaróznom három nagy pokróccal, akkor villant belém, elfelejtettem bevenni az esti gyógyszereim! Azért fázom. Magamba döntöttem kéttenyérfi bogyót, az esti adagom, többségük nem is gyógyszer, mindenféle ásvány, halálfélelem elleni csacsacsca. Visszasüllyedtem a vénkori fotelba. Magamba.

Ágiról álmodni.

Újra veled lenni.

Átgondolni a jövő napokat.

Akkor párolgott fel a kép, ahogyan az imént ott guggolok az előszobában: ismeretlen, törődött arcú nő néz vissza, remegő pillákkal, zavartan, kedvesen. Jóindulatúan.

Ismerős, az biztos.

Egy távoli ismerős. Sok embert ismerek.

Ez nem az én Kara-Galla Ágim. Sose volt az enyém.

Ez egy másik ember.

Vagyis: én nem vagyok. Akkor én sem vagyok. Micsoda hülyeség, dehogynem vagyok, itt vagyok. Fázom. Vegyük előlről, mi történt ma este. Akkor aztán elszorult a szívem. Lehetne mondani másképp is, hogy ne legyen ennyire ciki, de nem mondom. Ha egyszer elszorult. Levegőt nem kaptam! Hozzátartozik történetünk végéhez.

Üres a szemed.

Oly esetben, mint a miénk, annak a jele ez, hogy én vagyok üres. Azért látom a szemedet üresnek. De szó se lehet róla, hogy én azért volnék üres, mivel te nem töltötted ki az életem. Kitöltötted.

Én is a tiéd – amíg le nem léptem.

A lelki üdvösségem féltve le nem léptem! Árulás.

Megmentettem-e lelkem üdvösségét?

Semmire se vittem: se családom, se barátom, se nagy életművem. Várom, hogy kúshassak be a föld alá mielőbb, semmivé rohadni. Előbb kellett volna.

De még aznap éjjel, amint a szorongástól meg tudtam mozdulni, mégiscsak megszerzem összes telefonszámod meg az e-mail címed, összes lehetséges elérhetőséged, és még hajnal előtt nekiálltam neked leveleket írni, telefonálgatni – nem vetted fel. Értetőknek vettem, a méltóságérzeted megnyilatkozásának, szerettelek érte, amiért nem akartál tüstént, még aznap telefonon is beszélni velem. Meg hát különben is szerettelek, mert szeretlek. Ez karakterjegyem, a csapásom. Abban reménykedtem, hogy te is túl fel vagy most zaklatva, annyira örülsz, hogy azt érzed, most már talán túlörülsz magad, és azt nem szabad, gondolod, tartsuk csak be a határokat, küszködöl magaddal, te is azon dolgozol, hogy túlkapaszkodjál minden rosszkedveden, a betegségeiden. Most tudod, mi jön! Ismersz, várod a levelem, minden új írásom, és ha nem is veszed fel a telefont, mert igenis ellenállsz, azért két párnát vetve a hátad mögé, pukkadozva nevetgélsz a bezúduló esemeseimen, beviszed őket a paplan alá is, hogy kivilágítva nézd, hogy még mindig olyan hülye vagyok-e, mint régen, igen, olyan hülye vagyok, még mindig neked írok, a szavaim mögötti gondolatok a lábad közé nyílnak. Ne hazudj már ekkorát. De így van, és így volt, így lesz. És ezt te mindig is tudtad, habár nem mondtam senkinek, mert erről nem lehet beszélni. De mondtad, minden nőnek ezt mondtad. Nekem nem volt más nőm. De volt. De azok nem voltak a nőim. Hanem akkor mik voltak? A szerelmeim voltak. És én mi vagyok? Csak elképzelés. Igen?

És akkor megcsókolysz.

Még mi nem is csókolóztunk.

Hát arra nem volt időnk, nem volt érkezésünk, fiatalabbak voltunk, könnyörtelenebbek, türelmetlenebbek, boldogtalanabbak.

Ahhoz kell csak erő, boldogtalanoknak lenni!

Millió halaszthatatlan teendőnk előjátékként akkoriban úgy csókoltuk meg egymást, mint gyerekek rántják föl a nagyajtó kilincset, mikor végre bemehetnek a Karácsonyfaszobába, vagyis ők bemennek, most már berontanak, tovább bírhatatlan, be kell oda menni. Ott van a Jóisten. Ami úgy is volt.

Azt hittük.

Mára fölocsúdtunk, fáradt hússá lettünk, nem halhatatlan lélekké, hát eléggé szerényekké és tudatlanokká ahhoz, hogy kérdezősködve csókoljuk meg egymást, módszeresen faggatva ki a másikat, hosszan, a nagy csöndben.

Akkor nyugodtam meg.

A szájad kíméletlenül kérdezősködő módjától kívántalak meg újra, kérdéseidnek a szó legszemérmertlenebb értelmében lusta, mégis megvesztegethetetlenül igaz tempójától, a máig kérlelhetetlen ritmusérzékedtől, felismertelek, és benned magamat is, azt is, hogy még mindig érezlek, már amennyire férfi érezni képes, hetvenkedőn, akaratosan, mind mohóbban és türelmetlenebbül; már meg is tudlak írni, már ki tudlak mondani, a végén még el is tékozolnám szerelmünk, ha nem kérdenél újra meg újra, ha nem pecsételéd le a szájamat, mielőtt kibuggyanna rajta az első hazugság, ha nem kényszerítenél kérdéseid jóságával, komor édességükkel arra, hogy a legszelídebben csókoljak vissza, fiókaként tátogva, mondd, hogyan kell kérdezni szépen azt egy nőtől: mit akarsz tudni?

Biztosan a halált.

Tőled elfogadnám.

Akarlak.

Én is.

Elviselhetetlen.

Ebben megnyugodtunk.

Így aludtam el.

Aztán másnap se vetted fel a mobilt. Se a vezetékest. Még egy hét múlva se, napon-ta sem, óránként sem, félpercenként sem. Szóltam az Illatszernak, hogy mondja meg neked, ezt ne csináld. Mondta. Azt mondta. Mégse válaszoltál, egyetlen levelemre, üzeneteimre se, amiket végül már virágnyelven, háromszoros sürgősségű postai táviratban volt bátorságom eljuttatni hozzád. „Tarthatatlan helyzetbe kerültem. Tudnánk-e beszélni?”

Gáz. Borotva. Leukémia.

Hát hiszen emlékszel! Akkor hülyeségeket csináltam, ami már teljesen lemeztele-nített, gondoltam, közröhejjé váltam. Éppen ideje. Jé, de érdekesen kattant meg a Nikosz, az az agglegény katolikus költő. Hallottad?

Illatszernak kellett jönnie végül, aki mindig mindent ért, akkor is, ha nem, nem kell neki mindent tudnia ahhoz, hogy szeressen, bár az is lehet, hogy tud, de én őt többet nem kérdeztem rólad, és miattad nem tettem, nem is kellett kérdezniem, ő fölmetszette sebem, négy éve már ennek is, felhívott, úgy éjjel egy óra után, csacsogott, udvarolt, vigasztalt, hogy neki nemcsak a verseim, hanem az is jó, hogy vagyok, létezek, ilyesmik, váratlanul belém szúrt a bizonyosság akkor: te akarsz valamit mondani az Ágiról nekem?

Azért hívsz?

Tűrhetetlen vagyok most már neki?

Nem vagy tűrhetetlen. Egyáltalán nem vagy tűrhetetlen. Ne hívd többet. Ne bánts-d. Vissza van ő húzódva már. Neki kevésbé virágzik ám az élet, mint neked. Nem is tudja pontosan, mi van vele. Én se tudom. Örülök, hogy bemutathattalak titeket egymásnak, ti is örültetek, úgy láttam. Hát ennyi.

De... mondom, de...

Még úgy belekérdeztem, valami rossz kényszer rávitt, ne hagyjam annyiban, mivel megfordult bennem, mint a csontfájdalom szokott, végigömlött bennem, hogy hisz már négy-szer lezajlott ez a beszélgetés is köztünk, ez a vénkor átka! – milyen türelmes ez az Illatszernak, kibír; elviseli, hogy újra és újra föl nem foghatom, mi oka lehet annak, hogy Kara-Galla Ági még ma se veri földhöz a szépséges fenekét afeletti örömeiben, hogy... Hogy? Most? A magányos költő barátkozna vele? A lánoló lélek sztár? Neked nincs barátod, nincs egy olvasód? – Elhallgattam. Röstelltem az egészet. Untam is magam.

Menjünk aludni, mondta az Illatszernak. Letettük a kagylót.

Személyesen tehát nem látlak. Nekem ez megfelel, most már megfelel. Nem lettél a nőm. Azért az szép dolog, Valahol. Nem? A szakításunk után, hadd hívjam így, huszonhat év alatt egyszer találkoztunk, akkor is két percre. Nincs közünk egymáshoz, bárkinek mondhatnánk. Ennyit a tényekről. Mégis, mikor eljön a minden éjjel, a sötétben előbb-utóbb kinyitom a szemem. Hogy láthassam a tiéd.

Anélkül nem alszom, nincsen esélyem rá.

Hány millió nőd volt?

„Csak a valóságban?!“ Mmmm.

Volt köztük különbség?

Nem a nők közt, hanem a szeretettedben vagy midben, irántuk. Volt?
Éspedig micsoda?

Ha nem millió, hanem csak kettő volt, amúgy igazában, na jó, kettőt nem hiszek el, de mondjuk huszonkettő, szorozva kettővel, az nem ugyanannyi, mint a millió?

Ti férfiak, szerettek ti valakit magatokon kívül?

Nem veszed le rólam a szemed.

ELSZAKADÁS

Azt se tudom, hány éves vagyok, szerintem háromnál nem több, inkább annyi se. Fekszem a lepedővel behúzott ágyon, oda vagyok fektetve. Onnan nézem, az ágyról, hogy egy fiatal nő mossa a mellét meg mindenét egy lavórállvány előtt. Nem látom a mellét, még a szót sem ismerem, vagy nem úgy, nem annak ismerem, aminek ma. Háttal áll nekem, háttal ring, moccan és hullámszik, torokszorítóan izgalmas. Nyári alkonyfény cirógatja a szoba falát. Lehúzva az elsötétítőt. Mert a nő lehúzta, mielőtt mosdani kezdett, ám az elsötétítő vászna szakadt s keskenyebb is, mint az ablak. És napfény játszik a nő nyakán, a haján. Előtte odatett az ágyra, azt hittem, hogy utána kimegy, és zokoghatok. Rám csukja az ajtót. De nem ment ki, hanem csak csöndesen becsukta, és levetkezett. Derékgig, elfordulva, de mégiscsak előttem. Kiemelte a lavórt a háromlábú állványból, a fali csapból vastagon vizet csurgatott belé, és derékgig lemeztelenítette magát. Igaz, nekem háttal. Mindegy az. Kerekre nyílt a szemem. Hol láttam, hol nem láttam a cicijét. Bonyolult, mit látunk, mit nem látunk ilyenkor. Nem tudtam: miattam, szántsándékkal teszi? Sokkal több, felfoghatatlanul több volt, amit ezzel adott, mint ami elegendő lett volna ahhoz, hogy ne sírjak. Mert én tudok sírni.

Itt kiesik ez-az.

Amit újra látok, valamivel ezt előző pillanat: már akkor ez a nő megnyert magának, elfogadtam őt: hálóingben, a kisszoba ajtajából nézem, ahogyan ágyaz. Mintha egy királynak. Gondosan kihúzza a lepedőt, kifeszíti, fölpaskolja a párnát, utána hozzám lép, átölel, fölemel, a lepedőre tesz háttal, nem tiltakozom.

Már sejtem.

Megsejtetem, mellém fog feküdni. Mellém akar feküdni. A megtiszteltetéstől levegőt nem kapok. Abban sem vagyok biztos, hogy illik-e arra nézni, amerre épp mosdik. Nem ment ki a fürdőszobába, itt mosdik előttem. Itt is lehet. De itt mi sose szoktunk. Vagy én nem tudom. Szivaccsal mossa magát a lavór előtt. Felfoghatatlan, hogy ekkora szerencsém van. Hogy ez a nő ilyen, mellém akar feküdni, velem akar aludni, majd ő is lefekszik mellém, biztos vagyok benne, magam se tudom, miért. De előtte elengedhetetlen, hogy mossa meg a mellét. Meg mindenét megmossa a dereka fölött, a karját, a nyakát... Talált magának törülközőt, honnan? Módszeresen végigdörzsöli magát, még sose láttam ilyet.

Nem néz felém, és nem szól hozzám, mintha nem is lennék. Azt gondolja, hogy én már régen alszom. Nem is nézem őt, hadd gondolja azt, miért nézném, de mást se

látok, mint őt, amit nem szabad, a hátát, a vállát, a bőre alatt kanyargó izmokat. Érzem a kettőnk valamiként titkos együttlétének, együtt pihenésének közelgő boldogságát, a megengedhetetlenségét is, és azt is, ez most nem érdekel minket. Délutánig alszunk. Meglátjuk, kettesben. Már csak várnom kell, mint egy férfinak. Hát azt nem tudom, ezt gondoltam-e, de azt ujjongva éreztem, hogy már csak várnom kell, türelmesen és szép csöndesen várnom.

És vártam.

Szüleim kiöltözve toporogtak a kis szoba küszöbén, amikor már menni akartak, vártak, hogy megnyugodjak, mielőtt elmentek volna, úgy bögttem, hogy sehogy se mertek elindulni. Elmegyünk, sírhatsz, akkor is, ő veled marad, mire fölébredsz, már itthon is leszünk. Már nem számított. Vártam a nőre. Lassan végzett, de egyszer csak jószagúan kész lett, kibújt a pillanatra végül maga elé kerített spanyolfal mögül, már rajta volt az alvóblúza, nem volt begombolva, kicsit be volt, vagy nem?

Úristen, mi történik mostan.

Már addig is sokat gondoltam arra, hogy majd először az ágy szélére ül, mesét mesél, hogy a kisfiú elálmosodjon, mielőtt ő mellé fekszik. De a legteljesebb összhangban titkos legbelső várakozásommal, nem mesélt: azonnal mellém dőlt, mellém siklott, félig magára emelt, hogy kényelmesen kinyújtózhasson ő is, és azután letett a lepedőre, úgy, hogy a fejem a vállá gödrében maradt. Fél karjával tartott, másik kezével könnyű lepedőt dobott kettőnkre. És máris aludtunk.

Vagy nem.

Amikor végtelen idők múlva magamhoz tértem, beléfészkeltem volna a fejemet mohón, és még jobban, csak hogy nem találtam, azt hittem, kijebb csúszott, addig tekergőztem, hogy elérjem, hogy kis híján leestem a földre. Arra ébredtem fel, hogy meg kell kapaszkodnom, mert már lógok. Le. Nincs mellettem.

Kinn van talán.

Ő nem tudott aludni.

Ő felnőtt.

Ül a konyhában. Várja, hogy fölébredjek és valamit játszunk.

– Hol vagy? – kiáltottam.

– Itt vagyok – kiáltotta édesanyám. – Látod, már itthon is vagyunk. Fölkelhetsz.

Ekkora csalódás azóta se ért sok.

– Hol van?

– Mi?!

Nem azt mondta, hogy ki, nem úgy kérdezett vissza. Dühös volt.

– Mi hol van?!

– A... a... a... Az a... Aki vigyázott. Hol van?

– Az hiányzik neked, aki itt volt?

– Jöjjön ide.

– Igen? Hát kisfiam, az a nő már elment. Kénytelen leszel megelégedni velünk.

Nem tudok megszólalni.

Beck András

VAKFOLT A VÁKUUMBAN

Petri György és a „Nihil”

1

Az újabb magyar líra történetének leggazdagabb recepciója Petri Györgyhez köthető, írta a költő akkor még lezáratlan életművéről monográfusa, Keresztury Tibor. Ő hangsúlyozza azt is, hogy Petri nem induló, hanem kész költőként lépett a színre, első kötete nem a költői hang próbálgatásának terepe, hanem „*egyfajta határozott verseszmény és kialakult poétikai eszköztár felmutatásának alkalma volt*”.¹ Mindkét állítást széles szakmai konszenzus övezi, s összefüggésük is nyilvánvaló: a fogadtatástörténet intenzitása épp annak köszönhető, hogy fellépésének első pillanatától erős impulzusként hatott Petri költői beszédének kiérleltsége, verseinek lakonikus intellektualizmusa, a ráismerés erejével ható köznapi regisztere. A költővel első kötete, a MAGYARÁZATOK M. SZÁMÁRA megjelenése után interjújt közölt az *Élet és Irodalom*.² E szöveg jelentőségét nem csupán azért nehéz túlbecsülni, mert ez volt az első alkalom, amikor Petri a sajtó nyilvánosságában fűzhetett magyarázatokat verseihez, hanem azért is, mert majdnem két évtizedig, a Kádár-korszak végéig, ez maradt az utolsó is.³ Itt a következő szavakkal tájolja be a maga költői gyakorlatát: „*De miért ne lehetne más típusú lírát csinálni? Sőt, nekem úgy tűnik, hogy ma éppen József Attila-típusút nem lehet csinálni. Ezt sajnálom, mert tulajdonképpen konzervatív vagyok. De az, hogy milyen lírát tudok én csinálni, az nem csupán személyes óhajomtól függ. És végtére is mi van akkor, ha nem líra? Hanem valami, ami csak emlékeztet arra? Ha sikerül néhány embernek segítenem az élete értelmezésében, akkor meg vagyok elégedve. Karinthy írja a Nihil című versében: »És ha neked ez nem képez művészetet / Kedves Ernő: hát akkor nem művészet – / Nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; nem az a fontos. / ...az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat.« Az idézet vége talán nem a legtalálóbb az én verseimmel kapcsolatban, de hát minden hasonlat közelítés csupán.*”⁴

¹ Keresztury Tibor: PETRI GYÖRGY. Kalligram, Pozsony, 1998. 18.

² Az Alföldy Jenő készítette interjú JÁTÉK NINCS, ÉLMÉNYEK VISZONT VANNAK címmel az ÉS 1971. szeptember 11-i számában jelent meg.

³ Mindössze még egy interjú jelent meg vele az első nyilvánosságban 1989-ig, Domokos Máttyás A PÁLYATÁRS SZEMÉVEL (1982) című kötetében, az is nehezen. Domokos „1978-ban beszélgetett Petrirel, az akkoriban futó rádiós sorozatába számvá a felvétel. A Magyar Rádióban a költő ellenzéki tevékenységére hivatkozva nem került adásba, s amikor a beszélgetések szöveganyagát Domokos Máttyás kötetébe formálva benyújtotta a Gondolat Kiadónak, akkor a hivatalosan nem létező cenzúra szűrőjén két név akadt fenn: Csoóri Sándoré és Petri Györgyé. Az interjú készítője megmaka-csolta magát, így a kézirat hosszú ideig a megjelenés minden reménye nélkül vesztegelt, míg végül a Magvető Kiadó »különleges státusú« igazgatója, Kardos György szabad utat adott neki.” (Szerkesztői jegyzet. = PETRI GYÖRGY MUNKÁI III. ÖSSZEJÚJTOTT INTERJÚK. Magvető, 2005. 649.) Ennek az 1978-as beszélgetésnek a situációja, kontextusa és akusztikája természetesen merőben más, mint az 1971-esnek: Petri ekkor harmadik kötetének verseit írja, épp hogy csak tűrt szerzőként, az irodalmi élet margóján. Mikor pedig az interjú évek múlva napvilágot lát, már az Örökhíftő (1981) szamizdatköltője: végleg szakított az első nyilvánossággal és az is vele.

⁴ JÁTÉK NINCS, VISZONT ÉLMÉNYEK VANNAK. = PETRI GYÖRGY MUNKÁI III. ÖSSZEJÚJTOTT INTERJÚK. Magvető, 2005. 10.

Petri tehát példaként idézi a НИИЛ-t egy olyan költészetfelfogás és költőszerep illusztrálására, mely rokon a sajátjával. A magyar költészeti hagyományból idéz fel egy verset, és épp ezt a verset, amely hasonlóságot mutat a maga költői programjával. Ez eléggé jelentékeny gesztusnak tűnik. Ehhez képest meglepő, hogy Petri költői jelentkezésének és készenlétének ez a mozzanata nem kapott semmiféle figyelmet a Keresztury könyvének megjelenése óta eltelt másfél évtizedben tovább gazdagodó recepcióban.⁵ Az embernek az az érzése, hogy a Karinthy versére való hivatkozás, a НИИЛ hat sorának szó szerinti beidézése még ismeretszinten sem része a Petri-irodalom emlékezetének, noha a költőről értekezők nagy része nyilván ismeri az interjút, amelyben szerepel. Ebből persze még nem következik, hogy e hiányt a Petri-recepció vakfoltjának kellene tekintenünk. Oka lehet az is, hogy e mozzanat az irodalmárok szerint nem érdemel különösebb figyelmet: nem következik semmiből, és nem következik belőle semmi. Ha valaki azt hiszi, hogy egy vakfoltra csak úgy egyszerűen rá lehet mutatni, hogy a vakfolt szinte kiveri a szemünket, alighanem téved. A jelentéktelen epizód versus vakfolt kérdést nehéz dűlőre vinni. Az mindenesetre tény, hogy Petri esetének a НИИЛ-lel nincs nyoma a kritikai irodalomban. Ez pedig épp elég ahhoz, hogy e hiány maga is esetté váljon, írásom pedig esettanulmányá.

2

Petri fellépése nemcsak verseinek fajsúlya, formátuma miatt keltett szokatlanul nagy figyelmet, hanem azért is, mert jelentősége kezdettől fogva túlmutatott önmagán. Már első kritikusi reprezentatív költőként tekintettek rá – ki egy értelmiségi közérzet, ki egy költőnemzedék, ki egy új költőszerep és verspoétika reprezentánsaként –, akár erős ideológiai fenntartás hatotta át egyébként elismerő hangjukat (Agárdi Péter), akár a versek poétikai újszerűségének világos tudata (Fogarassy Miklós és Várad Szabolcs).⁶ Ezt a reprezentatív jelleget erősítette, hogy Petri a *KÖLTŐK EGYMÁS KÖZT* (1969) című versantológiában közölt rövid ars poeticájában, majd a kötete megjelenése után készült interjújában is nagy nyomatékkal hangsúlyozta a József Attila-féle hagyomány folytathatatlanságát. Bár ezt a kielezett kijelentést József Attila elemi hatásával folytatott korábbi birkózása és a saját hangjára való rátalálás öntudata motiválta, *csatakiáltásszerű akusztikáját* a kortárs költészet regiszterének morális pátosza és epigonizmusa elleni protestálás adta.

Tudvalevő persze, hogy a költők nyilatkozatai nem mérvadóak költészetükre nézve. Várad Szabolcs joggal figyelmeztetett erre, miután írásában maga is hosszan idézte Petri egyik önjellemzését. Mindenesetre az, hogy az ő – Agárdi által sommásan „*Petri-apológia*”-ként aposztrofált – írásának, illetve Agárdi ezt ellensúlyozni szándékozó, ideológiai kritikával csipkézett szólamának is ezek a provokatív megnyilatkozások adták egyik ugrópontját, jól jelzi Petri korai nyilatkozatainak funkcióját költői indulásának színrevitelében.

⁵ Egyetlen kivétel mégis akad, Vajda Mihály 1994-es írása. Erről később.

⁶ Agárdi Péter: MAGYAR LÍRA 1971-BEN. *Irodalomtörténet*, 1972/4.; Fogarassy Miklós: KELET-EURÓPAI KÖLTŐ VERSEI 1968–1970-BÓL. PETRI GYÖRGY KÖLTÉSZETE. *Híd*, 1971/10.; Várad Szabolcs: KÉT KÖLTŐ. TÖREDÉK TANDORI DEZSŐRŐL; MAGYARÁZATOK PETRI GYÖRGYHÖZ. *Valóság*, 1972/2.

Természetesen az, ahogy a saját verseit pozicionálta, elválaszthatatlan a korszak irodalmpolitikai kontextusától. Mai szemmel talán kevésbé égető és érdekfeszítő kérdés, hogy milyen affinitást mutat Petri korai költészete, világszemlélete a nyilatkozataiban említett T. S. Eliot, Beckett, Hölderlin vagy akár József Attila művészetével. Ezeknek a referenciáknak azonban akkor, a hatvanas-hetvenes évek fordulóján megvolt a maguk üzenete, súlya és helyi értéke, asszociációs holdudvara és kalkulálható hatása. Világképek vezérszavai, költői attitűdök és életérzések rövidítései, viszonyulások, választások és hagyomány-összefüggések mintái, áthallásos hívószavai voltak ezek a nevek. Eliotot maga Petri nevezte a József Attila-hagyomány terhe alól felszabadító példának; a német romantikus költőkhöz – köztük Hölderlinhez – „*a lezajlott és megtörténni mégsem akaró forradalom utáni történeti szituációban való értelmiségi szerepvállalás*” aktualizált képletét kapcsolhatta hozzá úttörő tanulmányában Fogarassy Miklós; a pillanatnyi világállapot egyedüli konzekvens ábrázolójának mondott Beckett pedig, szintén nála, a költői romeltakarítás utáni építkezés mértékadó mestere, míg Agárdinál ugyanezen építkezés hiányának, a távlattalanság pusztaságának emblematikus alakja lett.

Ki így, ki úgy kapcsolt tehát e nevek hallatán, használta őket orientációs pontként, szötte meg segítségükkel az első, durva szövésű referenciális hálót a MAGYARÁZATOK beméréséhez. Az idézett interjúrészletben Petri ebbe az ideológiai-poétikai összefüggés-arszenálba dobta bele a NIHIL-t.

Csakhogy Karinthy versével más a helyzet, mint a többi referenciával. Ezt világosan jelzi, hogy az említett első kritikák egyikében sem található rá utalás. Meg hát, hisz épp erről beszélek, a későbbi Petri-irodalomban sem. Az embernek az az érzése, mintha a NIHIL minden kontextustól függetlenül lebegne ebben a történetben, sehol sem találva helyét az értelmezések és hagyomány-összefüggések hálójában. Persze azt, hogy semmi sem lebeg csak úgy, szabadon irodalmi tudatunk vákuumában, éppoly jól tudjuk, mint azt, hogy „*a költők nyilatkozatai nem mérvadóak költészetükre nézve*”. Vagyis ennek a vákuumnak is megvan a maga kontextusa. És épp e kontextus rekonstruálása segíthet annak értelmezésében, hogy miért vált vakfoltta Petri esete a NIHIL-lel a Petri-recepcióban, s hogy e vakfolt miképpen függ össze a Karinthy megítélése körüli masszív és máig eleven ambivalenciákkal.

3

Hogy Petri 1971-ben saját költészetének, költői szerepfelfogásának megvilágítására Karinthy versét használja, először is azért figyelemre méltó, mert a NIHIL, mely eredetileg éppen hat évtizeddel korábban, 1911-ben jelent meg a *Nyugat*ban, ekkoriban jószerevel ismeretlen vers.⁷ Költői önértelmzésének demonstrálásakor Petri egy lényegében elfeledett verset fedezett fel, hozott játékba. Karinthy költői életművét (mely egyébként a maga alig félszáz versével az egyik legtakarékosabb költészet az egész magyar irodalomban) a háborút követő negyedszázadban mindössze egyszer adták ki, közvetlenül a forradalom után, 1957-ben. A korszak költészeti kánonjának első számú kútfője, a HÉT ÉVSZÁZAD VERSEI című antológia hatvanas-hetvenes években futó kiadásai öt verset hoztak tőle, ezek közt azonban a NIHIL nem szerepelt. Amikor tehát Petri e vers hat sorát szó szerint idézte, e sorok alighanem még az irodalomértők nagy részé-

⁷ A NIHIL recepciójáról lásd: Beck András: SZAKÍTÓPRÓBA. A NIHIL ÉS VIDÉKE I–II. *Jelenkor*, 2011. január. 65–75., 2011. február. 195–203.

nek sem csengtek ismerősen. Már csak azért sem, mert Karinthy általában sem tartották számon nagy, jelentős vagy akár csak komoly költőként.

Néhányan mégis voltak, akik igen. Erről tanúskodik az '57-es kötetről író Rónay György kritikája, melynek első mondata így hangzik: „*Vannak jelszó-nevek, melyeket irodalmi szekták tagjai suttognak egymásnak a beavatottság rejtelmes hangján, mint valami profánoknak érthetetlen titkot; – így beszéltek egyesek a költő Karinthyról is.*”⁸ Nem kell különösképpen kifinomult fül ahhoz, hogy ezekből az összeesküvést szimatoló szavakból kiérezzük: Rónay nem tartozott Karinthy titkos hívei közé. E felütés intonációja után az sem meglepő, hogy sietett szétozlatni a nagy költő lábra kapott legendáját. Az viszont igen, hogy Rónay mondatának tónusa a politikai inszINUÁCIÓBA hajló kritikák hanghordozását idézi (suttogó szekták, beavatottság, ezoterizmus, érthetlenség, „egyesek”), azokét az íráskét, melyekre az '56 után következő néhány évben bőven akadt példa. Meglepő, mondom, hiszen Rónay esetében nyilvánvaló, hogy semmi ilyesmiről nincs szó: Karinthyval szembeni, szinte minden szaván átütő idegenkedése nem ideológiailag motivált, hanem – amennyiben mondható ilyesmi – tisztán és mélyen irodalmi természetű.

Ez a fajta averzió ugyanakkor Rónaynál és másoknál sem csupán a költővel kapcsolatban érhető tetten: napjainkig nyúló, régi hagyománya van annak, hogy Karinthy megítéléséhez némi leereszkedő tónus társul. A Karinthy-recepciónak ez a deficitje kronologikusan is jól kirajzolódik mint irodalmi rangjának lejtmenete. Kortársai, a *Nyugat* első nemzedékének olyan óriásai, mint Babits, Kosztolányi vagy Móricz világosan látták, hogy Karinthy kilóg közülük, kilóg az irodalom bevett regisztereiből, mégis nagyra értékelték rendhagyó látásmódját. A második nemzedék írói és kritikusai már sokkal kevésbé számoltak vele komolyan. Talán csak Bálint György, Kardos László és Komlós Aladár. A többiek vagy élesen bírálják, vagy mélyen hallgatnak róla. Beszédes tény, hogy a nemzedék olyan meghatározó kritikusai, mint Szerb Antal vagy Halász Gábor még a nevét se nagyon írják le.⁹ Ellenérzésüknek, fenntartásaiknak később Kolozsvári Grandpierre Emil adott hangot Karinthy műveinek kétkötetes, az ötvenes évek homályából épp csak előbukkanó 1956-os kiadásának előszavában. A Karinthy-legendát sok oldalról megtépző írása 1959-es *LEGENDÁK NYOMÁBAN* című könyvében is megjelent egy-egy szép, Szerb Antalt és Halász Gábort méltató esszé társaságában. A harmadik nemzedékből aztán már szinte senki sem akad, aki valamelyest is méltányolná Karinthy munkásságát, nemhogy lelkesedne érte.¹⁰

Rónay György ehhez a nemzedékhez tartozik. Rövid írásánál azért érdemes hosszabban időzni, mert a hatvanas évek irodalmi-kritikai életének egyik szellemi és emberi értelemben is mértékadó figurájáról van szó, olyan nagy kultúrájú és érzékeny kritikusról, akinek ráadásul a Kádár-korszak katolikus folyóirata, a *Vigilia* rendszeres és viszonylag független fórumot is biztosított.

⁸ Rónay György: *AZ OLVASÓ NAPLÓJA (A KÖLTŐ KARINTHY...)*. *Vigilia*, 1958. március. 175.

⁹ Szerb esetében ellenszenvének explicit nyoma is van. 1941. szeptember 22-én írja, egy felkérésre: „*ne haragudjatok, ha nem vállalom a Karinthyról szóló előadást: Karinthyt nem szeretem, úgyhogy a róla szóló őszinte véleményem egyáltalán nem alkalmas egy emlékkönyv céljaira.*” = SZERB ANTAL VÁLOGATOTT LEVELEI. Petőfi Irodalmi Múzeum, 2001. 107. A levél címzettje Plätz Rudolf.

¹⁰ Vas István önéletrajzi regényének utolsó kötetéből értesülhetünk arról, hogy Örley Istvánnak és Ottlik Gézáknak sokat jelentett Karinthy, s ebben eltértek nemzedéktársaiktól. „*Nemcsak Kassákot nem ismerték, de Babitscal, Kosztolányival sem találkoztak soha – ők a Karinthy köréhez tartoztak, érte viszont rajongtak. [...] Hiába, gondoltam, ezek az újonnan jöttek régmódibbak nálunk.*” Vas István: *AZUTÁN*, 2. kötet. Szépirodalmi, 1990.

„Ő volt talán a legjobb jellem az írók között” – mondta Réz Pál Takáts Józseffel beszélgetve Rónay Györgyről.¹¹ Takáts pedig a hatvanas-hetvenes évek egyik legjelentősebb kritikusanak nevezte Bán Zoltán András pamfletjével vitatkozva, azzal a kiegészítéssel, hogy „műbírálnói gyakorlata távol áll a Főítésben [Bán Zoltán András pamfletjében – B. A.] glorifikált »levágós kritiká«-tól. De az elhelyezés munkáját gyakran kiválóan végezte”.¹² E megállapítás érvényéből vagy Rónay érdemeiből mit sem von le, hogy kérdéses kritikájában ugyancsak kurtán és kemény szavakkal tette helyre a költő Karinthyt: „ezeknek a kudarcba fúlt tehetségeknek a legendája legalábbis gyanús”; „a nagy művet» nem írta meg; s nem »elfelejtett nagy költője« korának”.¹³ Noha pontosan érzékeli a kései versekben a számadás minden verstani kötöttséget elsöprő igényét és ennek összefüggését Karinthy életműve beváltatlannak érzett ígéretével, írása mégis azt mutatja, hogy esélyt sem ad a verseknek. Az alig kétoldalas írás felépítése, retorikája és dinamikája felütésének intonációját követi. Ha volna itt ilyesmire hely, mondatról mondatra ki lehetne mutatni alig leplezett, tanáros ellenérzését, mely lehetetlenné teszi, hogy Karinthy kései verseit méltányosan tegye mérlegre. Mikor azt olvassuk, „most itt áll előttiünk, hogy számot adjon róla... hogyan kamatoztatta költői talentumát”,¹⁴ Karinthy alakjára önkéntelenül is egy tábla előtt álló, zavart kisdíák képe vetül rá, a TANÁR ÚR KÉREM rossz tanulójának képe, aki „én készültem”-jét hajtogatja, szemközt a tanár gúnyos és kérlelhetetlen tekintetével.

Persze nem arról van szó, hogy mindenestül Rónay nyakába szeretném varrni azt, hogy Karinthy kései versei sem akkor, sem az azóta eltelt fél évszázadban nem találták meg méltó irodalomtörténeti helyüket. Épp ellenkezőleg: Rónay attitűdje általános érzületet példáz, tesz láthatóvá. „Hogy költőnek milyen jó lehetett volna, azt csak három vers sejteti 1926-ig” – írja, a MARTINOVICS-ot, pontosabban ennek az ügyes önképzőkori versnek különösen jól sikerült utolsó három versszakát, a kedvesen bravúroskodó PITYPANG-ot (mely valójában 1926 után született) és az ingyenkedő játékoságával együtt is felejthető ALMAFÁ-t emelve ki; hozzátéve, hogy „a többi nem jelentős”. A NIHIL-ről tehát külön nem emlékezik meg, de itt sem önmagában e hiányra érdemes odafigyelni, hanem e hiány rajzolatára, „a többi nem jelentős” kitétel – Rónay kritikai gyakorlatára egyébként nem jellemző – kategorikus verdiktjére, amellyel a NIHIL-t is elparentálja a jelentéktelen versek jeltelen tömegsírjába. Ugyanilyen meglepő Rónay ítélete a kései versekről is: „azok a legjobb darabjai, ahol a hőmpölygő mondandónak mégiscsak van valami epikus vagy lírai medre (Mindszenti litánia, Érdi erdő, Tomi), s a bőven ömlő verbalizmusnak mégiscsak van valamilyen evokatív funkciója s ezzel művészi értelme”.¹⁵ Figyeljünk ismét az intonációra! A fölényeskedő „mégiscsak van valamilyen... művészi értelme” kitételre, ami implikálja azt, amit a korábbi verseknél Rónay nyíltan is kimondott, hogy: „a többi nem jelentős”. Ebbe a többibe olyan versek tartoznak, mint a SZÁMADÁS A TÁLENTOMRÓL, a KARÁCSONYI KARÉNEK, a KARÁCSONYI ELÉGIA, A REFORMNEMZEDÉKHEZ VAGY AZ EGY REGGEL DÁTUM NÉLKÜL. Rónay szerint tehát ezeknek nincsen semmiféle művészi értelmük. (Hogy egy ilyen kaliberű versértő miképp részesítheti előnyben a felsoroltakkal szemben az ÉRDI ERDŐ-t, az megint csak rejtély.) Az embernek az az érzése, mintha valami erős, szinte zsigeri el-

¹¹ HATALOM, KÁNON, KLIKK. = Takáts József: TALÁLT TÁRGY. Alexandra, Pécs, 2004. 98.

¹² Takáts József: ELLENTMONDÁSOK. = Uő: KRITIKUS MINTÁK. Kalligram, 2009. 125.

¹³ Rónay: i. m. 176.

¹⁴ Uo. 175.

¹⁵ Uo. 176.

lenézés munkálna itt.¹⁶ Ez teszi zárójelbe a művek megértését és magyarázatát szem előtt tartó kritikusi alázatot, amit néhány évvel később oly ékesszólóan vett védelmébe az elvi kritika, a „*mindent jobban tudó nádpálca-suhogtatás*” ellenében. A programot, melyet kritikusi gyakorlatára szinte maradéktalanul példáz.¹⁷

Rónay valóban biztos ítéletű, érzékeny kritikus volt, aki, mint OLVASÁS KÖZBEN (1971) című kritikagyűjteménye mutatja, nemcsak az újholdasok és társutasaik, Pilinszky, Mátyás, Vas István, Ottlik, Mészöly vagy Nemes Nagy Ágnes műveit helyezte értékrendjének centrumába, de értéket és értékelhetőt talált mondjuk Garai Gábor és Galambos Lajos műveiben is. Ebben az összefüggésben lehet érdekes és beszédes az, hogy „*a hatvanas-hetvenes évek egyik legjelentősebb kritikusának*” ízlésvilágától és irodalomszemléletétől milyen tökéletesen idegen volt Karinthy írói habitusa és regisztere. Rónay, aki a harcias állásfoglalások helyett a megértést, az alázatot és a temperált hangot tekintette a legfontosabb kritikusi erénynek, Karinthyval kapcsolatban szinte öntudatlanul ad szabad utat lesújtó véleményének.

Kritikájának talán csak egyetlen gesztusa vall finom érzékre, az, hogy Karinthy jól ismert verseiről hallgat. Pedig akkor, és azóta is, a saját retorikájának túlságosan is felülő ELŐSZÓ vagy a hamisan deklamáló „STRUGGLE FOR LIFE” forogtak leginkább közszájon, és ezek a rimes-míves bravúrdarabok reprezentálták költészetét az antológiákban. Karinthy a harmincas évekig a szépen zengő szavak, a panaszosan melldöngető üzenet és a túlpoentúrozott rímek költője, ekkor azonban versei egyszerűen és váratlanul ledobják magukról a hagyományos költészetnek ezeket a ballasztjait. A NIHIL ennek az eszköztelenségnek, lírai fejtörletételnek, a mindennapi beszédfordulatok vállalásának korai, harciasan egyszerű előképe, jelzése annak, hogy negyedszázaddal későbbi szabad versei mégsem egészen váratlanul, nem a semmiből hömpölyögtek elő. A NIHIL recepciója ekképpen összekapcsolódik a kései művek értékelésével, s ebben az összefüggésben lesz figyelemre méltó, hogy a HÉT ÉVSZÁZAD VERSEI-ben nemcsak a NIHIL, hanem e szabad versek egyike sem szerepelt.

4

Ha a NIHIL és a kései versek recepciódeficitjének hátterét kutatjuk, alighanem arra a mélységes ambivalenciára bukkanunk, mellyel a háború utáni irodalmi élet így vagy úgy mértékadó, így vagy úgy véleményformáló figurái Karinthy alakjára tekintettek. Nem, nem arról van szó, hogy életművének különösen mostoha lett volna a recepciója. Végtére is 1961-ben vaskos monográfia jelent meg róla, 1962-nen pedig kötetet kapott a – téglavörös vászonkötésében ötvenes évekbeli eredetét híven őrző – MAGYAR KLASSZIKUSOK sorozatban. Füst Milán, Szép Ernő, Csáth Géza vagy Szomory Dezső, hogy csupán néhány nagy kortársát említsem, ezekben az években a közelébe se jutott efféléknek. És mégis ez utóbbiak hatvanas évekbeli megítéléséről talán több joggal mond-

¹⁶ Erről tanúskodik Rónay tíz évvel korábbi A REGÉNY ÉS AZ ÉLET (1947) című könyvének Karinthy-fejezete, pontosabban annak utolsó bekezdése, mely az általa ismertett két regénytől elszakadva az ÍGY ÍRTOK TI különös ostromozásába csap át: „*paródiába burkolt – igen szellemes, élesszemű, de alighanem túlértékelt – kritikájával pedig nem az ízlést nevelte, hanem szárdéka ellenére az ízlés romlottságát igazolta*”. (Kiemelés tőlem – B. A.) Rónay György: A REGÉNY ÉS AZ ÉLET. Káldor György Kiadóvállalat, 1947. 341.

¹⁷ Vö. Takáts: i. m. 126.

ható el az, hogy nevüket néhányan „*a beavatottság rejtelmes hangján suttogták egymásnak*”, hogy egy bizonyos körben, ha nem is jelszónevekként, de olyan nem méltányolt íróként emlegették őket, akiknek a neve valamit markánsan jelent, képvisel és felidéz. Füst Milánnak, Csáthnak még kultusza is volt az írók és irodalomértők között, de Szomorynak és Szépnek is voltak kitartó hívei. Karinthy ugyan az ÍGY ÍRTOK TI megjelenésétől kezdve népszerű író, nagy olvasótáborral, az ő kultusza, olvasóinak köre egészen más jellegű volt, mint az említetteké. E kultusz száalai nem annyira a kifinomult irodalmárok, hanem a mérnökök, tanárok és orvosok köreibbe vezettek, vagyis egy szélesebb réteg olvasótáborába, laikus baráti asztaltársaságok tájaira. Míg Füst vagy Csáth emlegetéséhez az irodalomértés pedigréje és a beavatottság érzése társult, a Karinthy iránti rajongáshoz inkább a dilettantizmus íze. Lelkesedni Karinthyért valamiképp az éretlenség jele, olyasmi, amit az ember jó esetben kinő. Nem jut eszembe egy jelentős író vagy kritikus sem az utóbbi fél évszázadból, aki Karinthyt olyan hő- és hatásfokkal emlegette volna, mint Nemes Nagy Babitsot, Ottlik Kosztolányit, Tandori Szép Ernőt, Esterházy Ottlikot vagy Térey Szomoryt. És ha megnézzük az '56 utáni Karinthy-irodalom iparosainak társaságát – Abody Béla, Ungvári Tamás, Szalay Károly, Halász László, Fráter Zoltán –, mintha működésükből hiányozna valami, Karinthy életművére átsugárzó, emberi/szakmai nyomaték.

Ezen a ponton azonban meg kell emlékeznünk Kardos Lászlóról, aki korszakokat és nemzedékeket átívelő módon foglalkozott Karinthyval. Alighanem neki köszönhető, hogy az író 1962-ben helyet kapott a MAGYAR KLASSZIKUSOK sorozatban, s az általa összeállított kötet jól reprezentálja Karinthy életművét. Ez épp a versek válogatásánál különösen szembeűnő. A Karinthy líráját képviselő tizenhárom mű között öt kései hosszú szabad vers is olvasható a közízléssel és a HÉT ÉVSZÁZAD VERSEI-nek hangsúlyaiával gyökeresen szakítva, és itt van a NIHIL is. Mi több, a kötet bevezető tanulmányában Kardos megkülönböztetett figyelmet szentel neki. „A NIHIL – írja –, *ez a feledhetetlen recitatív, merőben zengéstelen zengésével, útszéli, elszántan lapos prózaiságával biztosítja a figyelmet. A sivár, zsákutcásan reménytelen hang megrendítően hiteles. Ez a magyar irodalom legköltőietlenebb költeménye. Egyben Karinthy költői növekedésének a krízispontja.*” Kardos az egyetlen szerző, aki a háború után ír a NIHIL-ről, és nem is akárhogyan: „*feledhetetlen*” versnek nevezi, a magyar irodalom egyik rekordteljesítményének, „*legköltőietlenebb költeményének*” mondja.

Igaz, ezek a mondatok nem a hatvanas években íródtak: megtalálhatók már Kardos 1946-ban megjelent kis Karinthy-könyvében. A MAGYAR KLASSZIKUSOK-kötet előszava voltaképp e tanulmány bővített változata, s a kiegészítések jórészt annak köszönhetőek, hogy Kardos ideológiai szerelvényekkel látta el korábbi szövegét. Kevés hely akad, ahol érdemben tett hozzá valamit írásához. Az egyik azonban épp a NIHIL-t érinti. Úgy látszik, az idő múltával ez a vers még jelentékenyebbé vált a szemében, továbbgondolásra, értelmezésének kibontására készítette. A '62-es szöveg így folytatódik: „*Ez a különös vers elmállasztja a költészet határait, s minden művészi tradíció végletes tagadásával próbál tiszta helyzetet teremteni a vers és a költő problematikájában. A lant húrozatát a legrenyhébb prózai hangzatokig ereszti le, az ihletet a legsivárabb közöny és cinizmus váltja fel, az eszme, az alapgondolat, az érzelmi mondanivaló a teljes önfeladás, a halál küszöbéig jutott életmegvetéssel azonos. Olyan tragikus kizengésű, torz kísérlet ez a vers, amely után a költő vagy örökre leteszi a tollat, vagy újjászületik. Jellemző, hogy Karinthynek ez a legekrugaskodottabb verse is kristályosan logikus, gáncstalannul intellektuális alkotás.*” Kardos tehát a vers művészi tétjének fellillantásával és kielezésével viszi tovább mondandóját. Egyszerre hangsúlyozza erős

emocionális hatását és intellektuális jellegét, a „*vagy örökre leteszi a tollat, vagy újjászületik*” kényszerítő erejű választását, végletekig kijátszott egzisztenciális-gondolati képletét nyomatékosítva. A háborút követő évtizedekben Kardos egyedül áll a Nihil jelentőségének felismerésében, legalábbis ő az egyetlen, aki ennek a felismerésnek írásban is hangot adott.

Másfelől még sincs teljesen egyedül. A hatvanas években társul hozzá néhány hang a múltból. Több olyan gyűjteményes kötet jelenik meg ekkoriban Karinthy egy-egy kortársának írásaiból, amelyek elszórt passzusaiából jószerevével összeállítható a Nihil hézagos befogadástörténetének szólama. Halasi Andor 1964-ben kiadott kötetében például ezeket az 1915-ben papírra vetett mondatokat olvashatjuk: „*A Nihil című verse annak idején úgy hatott, mint egy izmos harapás, amely be akar roppantani minden formáságot, amire az élet rácsáfol. Ez volt a forradalma, a terrorja. Ez a verse barrikád volt.*”¹⁸ Halasi a tízes évek jelentékeny kritikusa volt, akinek nevét az sem mentette meg a feledéstől, hogy e lendületes, forradalmas-barrikádos Nihil-futam – a vers általam ismert első méltatása – után néhány hónappal őt kérte fel Kassák első avantgárd lapja, a *Tett* egyik programcikkének megírására. Tóth Árpád prózai írásait 1969-ben adták ki, köztük azt az 1922-es szöveget, amelyet Karinthyról, a költőről írt, különös tekintettel a Nihil-re: „*a Parnasszus felhős magasairól álmodó diák a New York kávéház karzatának tengerszíni magasságában ismerkedik meg kortársai költészetével, s kiábrándulást, sőt csömört érez a lírával szemben... Nagy hévvel támad a kor l'art pour l'art-ízű lírikusai ellen, s megírja a Nihil című versét, amely egyenesen verstelen vers akar lenni: rím, zene, kompozíció nélküli, prózai kitéllekkel brutalizáló költemény, amelyben a holdfény ezüstjének és az alkonyi ég aranyának előkelő lírai valutája helyett vakmerő póriasságú, nyers ércek csengenek... Egy pillanatra úgy tetszik, mintha Karinthy, a lírikus, teljesen meghasonlott volna a lírával.*”¹⁹

Kardos, aki a kötet írásait sajtó alá rendezte, nemcsak a Karinthy-irodalom becses darabjaként, de Tóth Árpád monográfusaként is jól ismerte ezt a szövegrészt, akárcsak Tóth Árpád debreceni költőtársának és barátjának, Nagy Zoltánnak a *Nyugatban* megjelent tanulmányát Karinthy költészetéről (és benne a Nihil-ről), mely Nagy Zoltán prózai írásainak 1967-es gyűjteményében jelent meg újra. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy Kardos az 1962-es Karinthy-kötet előszavát tanulmányainak 1966-os kötetébe is felvette, elmondható, hogy azoknak az elszórt szövegeknek, amelyeket a Nihil-ről a megjelenését követő hat évtizedben írtak, szinte mindegyike felbukkant és hozzáférhetővé vált a hatvanas évek második felében, vagyis abban az időszakban, amikor Petri rátalált saját költői hangjára. És ami hat évtized alatt szétszórva észrevétlen maradt, az néhány évre koncentráltan akár még szembeütővé is válhatott. Belebotlott-e bármelyikükbe Petri, olvasta-e Kardos László tanulmányát, hogyan és mikor került a Nihil a látókörébe? Minderről semmit sem tudunk. A versre összegyűjtött műveinek négy kötetében, az interjúkn kívül, nem találunk több utalást. Várady Szabolcs egy helyütt beszél ugyan Kardos Lászlóról, akinek műfordító-szemináriumára „*nagyon kellemes kis sziget volt*” az egyetemen; „*rendkívül finom fülű irodalmár*”-ként jellemzi, akitől „*kellemesen lehetett sokat tanulni*”,²⁰ de ebből persze nem következik, hogy Kardosnak lett volna bármi, akár csak áttételes szerepe abban, hogy a Nihil-t Petri György, a költő eltette magának, hogy aztán a kérdéses interjú egyik fontos pontján elővegye.

¹⁸ Halasi Andor: *A JÖVŐ FELÉ. Szépirodalmi*, 1964. 91.

¹⁹ Tóth Árpád: *SZÍNEK ÉS VÁLTOZATOK. Szépirodalmi*, 1986. 369–370.

²⁰ BESZÉLGETÉS HALASI ZOLTÁNNAL. = Várady Szabolcs: *A REJTETT KIJÁRAT. Európa*, 2003. 444.

Eddig azt a kérdést próbáltam körülárkolni, hogy Karinthy művének és személyének megítélése miképpen játszik bele abba, hogy Petri első interjújának jelentőségteljes NIHIL-hivatkozása visszhangtalan maradt. Természetesen legalább ilyen érdekes az is, hogy Petri választása miért eshetett a NIHIL-re. Miért épp ezt a verset emelte ki a magyar költészet hagyományából, közelítésül saját költői gyakorlatához?

E kérdések ugyanakkor viszonylag egyszerűen megválaszolhatók. S hogy a dolog még egyszerűbb legyen, egyetlen tanulmányt hívok segítségül az affinitások lehorgonyzásához Karinthy kevéssé számon tartott korai remeke és Petri első kötetének költői programja között, Fogarassy Miklós KELET-EURÓPAI KÖLTŐ VERSEI 1968–70-BÓL című írását, mely elsőként tett érdemi kísérletet Petri költészetének karakterizálására.²¹

Fogarassy tucatnyi költő említésével térképezi fel a versek kapcsolódásait a világirodalom és a magyar költészet hagyományában. A NIHIL e „*rokon képletek*” (36.) között természetesen nem szerepel, minthogy azonban a szöveg az ÉS-interjú megjelenése előtt született, ezen igazán kár volna fennakadni. Ha viszont szem előtt tartjuk e rokonítás lehetőségét, írása meglepően sok támpontot kínál érintkezési pontjaik felismerésére.

Fogarassy nagy hangsúlyt fektet arra, hogy a költészethez társított hagyományos szerepképzetekkel szemben határozza meg Petri költői alapállását. Az általa képviselt felfogás szerint a költő nem „*vátesz*”, „*sámán*”, „*lángoszlop*”, „*próféta*” vagy „*megváltó*” (31.), nem „*naiv dalnok*”, hanem az értelem embere (értelmiségi), aki szűkebb és tágabb világának magyarázatára, intellektuális szituálására vállalkozik. Nos, ha volt a magyar irodalomban vers, amely a költőszerep romantikus hagyományával szakított, sőt nyíltan perelt vele, mégpedig akkor, amikor mindenki egy vátesz, prófeta és megváltó költőnek, Ady Endrének adózott hódolattal (lásd ehhez a *Nyugat* 1909-es Ady-számát), akkor az a NIHIL volt.²² Fogarassy a kötet címében szereplő „*magyarázat*” szót, az önreflexió, a versekbe beleépített ars poetica fontosságát emeli ki: „*már nem lehet M. számára semmit sem elmondani, megmagyarázni anélkül, hogy számot ne vetnének e szavak formálásának, értelemmel való átvilágításának*” kérdéseivel (39.). „*S ha ez megtörténik... kétségessé válik a »költőiség« megannyi rekvizituma*” (39.). E szavakat megint csak nem nehéz a NIHIL-re vonatkoztatni, gondoljunk csak a vers centrumában álló kérdés- és állítássorozatra, mely a művészet mibenléte és jelentősége körül forog, filozofikus elmeállással metszve le róla a rutinszerűen értett és gyakorolt művésziség, a megemelt hang, a morális pátoz kellékeit. Ez a beállítódás Karinthy-nál és Petrinél is elválaszthatatlanul összefügg a nyelvhasználat és dikció köznapiságával, prózaiságával. Ugyanakkor az intellektuális jelleg, a filozofikus hang mindkettejüknél mélyen bele van ágyazva a közvetlen és konkrét életvilágukba. Fogarassy a MAGYARÁZATOK fűlszövegét idézi – „*egy megfogható személyt akartam felidézni, életének tárgyi motívumain keresztül*” –, jelezve, hogy Petrinél „*teljesen városi, hétköznapi, értelmiségi a nyelv anyaga*” (36.). A NIHIL-ben ugyanígy sorjáznak a hétköznapi és prózai mozzanatok, a „*vettem gesztenyét*” („*de nem tudtam*

²¹ A tanulmány a *Híd* című vajdasági folyóirat 1971/10. számában jelent meg, így a magyarországi olvasók előtt jószerével ismeretlen maradt. Lásd: Fogarassy Miklós: KELET-EURÓPAI KÖLTŐ VERSEI 1968–70-BÓL. = Lakatos András (szerk.): A NAPSÚTÓTTE SÁV. PETRI GYÖRGY EMLÉKEZETE. Nap Kiadó, 2000. 31–47. A továbbiakban e kiadás oldalszámait zárójelben a fűszövegben jelzem.

²² Karinthy nem véletlenül pécézte ki az említett Ady-számból barátja, Tóth Árpád Ady-versét, és állította parodikus fénytörésbe (ami azt illeti, ma az eredet is nehéz másképp olvasni, mint a vátesz költő iránti ájult tisztelet paródiájaként), és az sem lényegtelen adalék, hogy az Ady-szám kórusából csupán egy hang lóg ki, a Karinthyé. Erről bővebben Beck András: SZAKÍTÓPRÓBA. KÖZELEBB A NIHILHEZ. *Holmi*, 2011/5.

lenyelni”!)–től a Rottenbiller utca konkrét megnevezésén át egészen addig, hogy a kávéházban olvasott tanulmány a „*versköltészet céljáról*” szól. A NIHIL-nek és Petri versvilágának sem csak a gondolati reflexió a természetes közege, hanem a városi táj is, annak minden konkrét rekvizitumával.

A Petri első kötetéről írottak verkliszertű ráolvasásából a NIHIL-re, a kettő rokonságát bizonyító példákból ennyi talán elég is.²³ Két közös mozzanattal mégis érdemes az eddigieket kiegészíteni. Az egyik a szerelmi költészet (romantikus) hagyományával való szakítás. Ennek paradigmatiszma verse a MAGYARÁZATOK-ban A SZERELMI KÖLTÉSZET NEHÉZSÉGEIRŐL – „*Mért nem lehettem régi költő? / Nem volna kérdés, hogy szeretlek-e*” –, emlékezetes továbbírása pedig a kicsit későbbi A FÁJDALMAS SZERETŐ ÉNEKEIBŐL („*Unlak, kedvesem, unlak! / S ezt szeretném most közölni veled / ilyen parlagian, durván és félreérthetetlenül*”). Úgy gondolom, hogy ezekhez hozzámérhető a NIHIL versbeli „szakítópróbája”, emfatisz „*Végleg elbúcsúztunk, már nem szeretem*”-jének radikalizmusa, mely – ahogy arra korábban rámutattam – legalább annyira a szerelmi költészet konvenciójával van összefüggésben, mint hősnének érzelmi háztartásával.²⁴

A másik mozzanatot talán először kellett volna érinteni, hiszen bizonyos értelemben ez a leginkább szembeötlő. A nihil életérzéséről van szó, arról a szóról, melyet Karinthy versének címévé tesz. Aligha kell bizonygatni, hogy az „*ez nem ideje semminek*” rossz közérzete, Petri első kötetének átható alaphangja erre rezonál, s hogy az, amit a kritikusok más-más szavakkal emlegetnek – „*dezillúzió*”, „*negativitás*”, távlatlanság (Agárdi), „*illúziótlanosság*”, „*csömör*” (Várady Szabolcs) –, magától értetődő módon találja meg a helyét a nihil asszociációs holdudvarában. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy a „nihil” még ekkoriban is szerves részét képezte a kultúrpolitikai megbélyegzés szókészletének.²⁵ És azt is, hogy e szó szinonimái rendre előkerülnek a kritikákban, miközben a nihil rutinszerű használatát bizonyos fokig megnehezítette, hogy a Karinthy-féle nihil radikálisan ágáló hangoztatásának verbális arroganciájához az adott kontextusban nem társítható semmiféle ideológiai töltet.

A nihilhez társítható a (le)pusztulás képzete is, Fogarassy szavaival a tett, a művészet és az élet lehetőségeit és adottságait illető brutális borúlátás (34.), az elnémulás csőd-energiája (41.). Ez a sötét tónus ott van Karinthy versének „*mindent abba kell hagyni*” kitételében, az öngyilkosság, „*a halálba menekülés*” Fogarassy emlegette „*burléskijére*”

²³ Petri költészetének természetesen számos megközelítése adódik, mely nem érintkezik a NIHIL versvilágával. A legfőbb különbség alighanem abból a – Fogarassy által szintén kiemelt – mozzanattól adódik, hogy a személy és rekvizitumainak történelmi konkrétsága, rajzossága Petri verseit politikai karakterűvé, politikai jelentésűvé teszik (42.).

²⁴ A NIHIL szakításáról a szerelmi költészet konvenciójával lásd: Beck András: i. m. 593.

²⁵ Egy kis csokor a nihil szó használatának hetvenes évekbeli ideológiai virágoskertjéből: „*különbséget kell tenni eszmei mondanivaló szempontjából olyan »újbalos« irányzatok között, amelyek kétségtelenül a nihilizmust és a cinizmust hirdetik, és azok között, amelyek valóságos társadalmi jelenségek ellen protestálnak*” (Köpeczi Béla: KULTÚRA – SZUBKULTÚRA – SZUBLITERATÚRA. *Helikon*, 1976/1. 15.); Király István a szocialista dezillúzió elemeként emlegeti „*a nihil gondolatát*”, és a „*nemzeti nihilista*” látásmódot ostorozza (HAZAFISÁG ÉS FORRADALMISÁG. Kossuth, 1973. 33. és 164.); Agárdi Péter említett tanulmányában „*»ontológiai« nihil*”-ről beszél, igaz, nem Petri-re vonatkoztatja; a 70-es, 80-as évek fordulóján pedig a nihil szó „*lesüllyedt kultúrjav*”-ként tarkázza Vadász Ilona, a Nemzeti Színház rendezőjének és párttitkárának a színház igazgatójához, illetve egyenesen Kádár Jánoshoz írt leveleinek frazeológiáját: „*A nihil végül is nem a szocializmus talaján virágzik, ne akarjuk ide ültetni*” (Imre Zoltán: A NEMZET SZÍNPADRA ÁLLÍTÁSAI. *Ráció*, 2013. 207.), „*az életet szeretni kell, és nem a nihil, túlnünk minden szempontból idegen életérzését propagálni*” (uo.). A nihilizmus fogalmának viszonylag késői ideológiai kidolgozásához, sűrű utalásokkal Beckett-re, lásd: I. Szlavov: IRÓNIA, NIHILIZMUS ÉS MODERNIZMUS. = ESZMÉK HARCA AZ ESZTÉTIKÁBAN. A REAKCIÓS ESZTÉTIKAI NÉZETEK MARXISTA–LENINISTA BÍRÁLATA. Corvina, 1976. 223–248.

(46.) pedig a Nihil utolsó sorai rímelnék: „(Még ott, volt szeretőmnél) arra gondoltam, / Hogy most meg kellene dögölni / És kiöltetni a nyelvemet.” De a tragikus hang és annak prózai, ironikus lefokozása Karinthy versében és Petri világában is egymás mellett áll, nem kioltja, hanem erősíti egymást.²⁶

Ezek a hasonlóságok alighanem indokoltá teszik, hogy a Nihil-t is azon „*inspiratív rátalálások*” sorában emlegessük, melyek megmutatják Petri „*verseszményének potenciális érintkezési pontjait*”.²⁷ S mindezek fényében érdemes ismét feltennünk a kérdést: vajon miért marad ki mégis rendre a sorból az *ÉS*-interjú nyomatékos hivatkozása ellenére is?

A dolog alighanem összefügg azzal, hogy szemben az efféle felsorolásokban emlegetettek – Eliot, Kavafisz, Beckett, Vas István vagy Várady Szabolcs – nevével, Karinthyé nemhogy semleges, hanem egyenesen semmitmondó: nem hív elő, nem testesít meg semmilyen művészeti irányt vagy programot. Nehéz lenne még valakit találni a magyar költészet nagyjai, de még az apraja közül is, akinek a neve hasonlóképpen működne. Miközben Karinthy neve persze sok mindent előhív bennünk, az „*ez a marha volt köztünk az egyetlen zseni*”-tól a „*humorban nem ismerek tréfát*”-on át a nevető bölcsig, az *ÉS*-interjú kontextusában ezek egyike sem találja a helyét, nincs segítségünkre a Petri által kínált „hasonlat” értelmezésében vagy kibontásában. Olyan hivatkozás ez, mely sem bírálóinak, sem értelmezőinek nem jöhetett kapóra, s ma is hosszas magyarázatot igényel, és még hosszabb differenciálást, elhatárolódást, értelmezői sasszét, s végső soron, ahelyett, hogy magyarázattal szolgálna bármire is, összekuszálja vagy félreviszi Petri költészetének karakterizálását. Beckett, Hölderlin, Eliot és József Attila neve mellett a Karinthyé nem orientál, inkább zavarba ejtő.

6

Mindezek után érdemes kicsit közelebről megnézni újra azt a passzust, amelyben Petri előhívja a Nihil-t. „*De miért ne lehetne más típusú lírát csinálni*”, mint a József Attiláé? – teszi fel a kérdést –, mely egy „*három évtizeden át... termékeny, de mind több másodlagosságot teremtő hagyomány*” (Fogarassy, 37.) felülírását célozza, egy olyan költészet lehetőségét vetve fel, mely nem líra, hanem „*valami, ami csak emlékeztet arra*”. Vajon arra az epikus (tehát nem lírai) költészetre kell gondolnunk itt, mely Vas István és az ő közvetítésével Kavafisz és Eliot példája nyomán Petri szeme előtt lebegett?²⁸ Nem biztos. Ezután mindenesetre nem Kavafiszra, Eliotra vagy Vas Istvánra hivatkozik, nem őket idézi, hanem Karinthy Nihil-jének sorait. Ráadásul nem is a vers első hat sorát a lépcsőházi szakítással, a Rottenbiller utcával és a gesztenyével, amit hőse nem tud lenyelni, mely rokon Petri versvilágával és epikus költészetével. Hanem a versnek azt a helyét, melyben nem is a költészet kérdése forog kockán, hanem a művészeté. Sőt felveti annak lehetőségét is, hogy az a valami, amiről itt szó van, még csak nem is művészet: „*És ha neked ez nem képez művészetet / Kedves Ernő: hát akkor nem művészet – / Nem is az a fontos, hogy művészet-e / Vagy sem; nem az a fontos.*” Mindez azért különös, mert Petri korai verseivel kapcsolatban senkiben sem vetődött föl, hogy az „*nem képez művészetet*”, legkevésbé magában Petriben, aki ugyanitt saját konzervatív alkatát emlegeti. De Karinthy versének hőse még itt sem áll meg, hanem azt találja mondani, hogy a művészet és nem művészet

²⁶ Lásd: Margócsy István: PETRI ÉS AZ IRÓNIA. *Holmi*, 2001. december.

²⁷ Keresztury: i. m. 44.

²⁸ Köszönöm Takáts József idevágó megjegyzését, mely talán segített írásom e pontját világosabbá tenni.

megkülönböztetése nem is igazán fontos kérdés. Nihil ez a javából, sőt dupla nihil. Az az érzésem, hogy a MAGYARÁZATOK Petrijének nincsenek ilyen erős kétségei a költőiség rekvizitumaitól megfosztott, konkrét személyre szabott vers jelentőségével kapcsolatban. Mégsem ezen a ponton jelzi eltérését a NIHIL-től, hanem az idézet végét illetően. Erről – „...az a fontos, hogy figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat” – mondja, hogy „*talán nem a legtalálóból az én verseimmel kapcsolatban, de hát minden hasonlat közelítés csupán*”. Vajon miért? Közvetlenül az előtt, hogy a NIHIL-t előhozná, maga is megfogalmazza, hogy számára mi a fontos: „*Ha sikerül néhány embernek segítenem az élete értelmezésében, akkor meg vagyok elégedve.*” Elsőre úgy tűnik, mintha ez nem esne távol a NIHIL konklúziójától. Minek szól akkor az egyértelmű elhatárolódás?

Ehhez Petri hét évvel későbbi, második interjúja ad kulcsot. Itt arról beszél, hogy a hatvanas-hetvenes évek fordulóján mik voltak azok a kérdések, amelyeket a magafajta empirista beállítottságú költőnek át kellett gondolnia. Az első épp az empirizmus kérdése: „*Ki vagyok én a magam tényleges tapasztalataiban?*» *S erre azt kellett felelnem, hogy nem látok vagyok, nem vátesz, nem próféta, nem Isten küldöttje, hanem a hatvanas években felnőtt, író foglalkozású budapesti lakos.*” Erről már esett szó, és arról is, hogy ez a jellemzés mennyire egybevág a NIHIL író foglalkozású, mélyen az empíriába ágyazott, budapesti lakosának státusával. Az eltérést a következő kérdés, „*a »kinek a nevében beszélek?«*” világítja meg: „*Itt azt kellett és lehetett végiggondolni – mondja Petri –, hogy vajon jelenthetnek-e még valamit a ködös univerzálék, hogy nép, nemzet, emberiség... hogy nem kellene-e szerényebben, de konkrétan meghatározni, hogy mi az a közösség, kiből áll az a kör, akiknek a problémáit megfogalmazom, és akikhez jó eséllyel úgy tudok szólni, hogy megértik, amit mondok.*”²⁹ Vagyis nemcsak a költő alakjának kíván minél konkrétabb, szociológiailag meghatározott formát adni, hanem ugyanezzel számol a befogadónál is. Ahogy Fogarassy megjegyzi: „*A költő nem csalja magát: aktuális s éppen ezért fontos olvasói a mai értelmiségiekből toborozódhatnak csak.*” (38.) Míg a NIHIL hőse szerint az a fontos, hogy figyeljenek „*az emberek*”, Petri adottságnak tekinti az egységes kultúra szétesését, s fontosnak e tény vállalását: azt, hogy a művészet az emberek számára nem magától értetődő, vagyis a költő nem számíthat az emberek, csupán egy bizonyos csoport figyelmére. Majd hozzát teszi: „*természetesen kialakultak a tömegkultúrának olyan új formái, amelyek képesek az erős tömegérzelmeket kifejezni... De nem szabad összekeverni a funkciókat: másra való az egyik, és másra való a másik*”.³⁰ A Karinthy-féle „*emberek*”-kel szemben Petri csupán néhány ember figyelmére számít. És persze van itt még valami, ami ezt a különbséget, mely hirtelen a művészet és a tömegkultúra különbségévé táguul, tovább erősíti. Vas István a KÖLTŐK EGYMÁS KÖZTI-antológiában bemutató írásában jegyzi meg, hogy Petri nemzedéke számára a jó érzés nem a rossz érzés ellenpontja, hanem „*inkább mintha bizonyos engedménynek, valamiféle konformizmusnak tekintenék*”.

Láttuk, hogy Petri világához mennyire hozzátartozik ez a rossz közérzet, és azt is, hogy a NIHIL – a címétől a zárósoraiig („*arra gondoltam, / Hogy most meg kellene dögölni / És kiöltetni a nyelvemet*”) – szintén nem a jó érzés csillagzata alatt áll. A különbség mégis látványos. Petri a kultúra egységének széttöredezésével párhuzamosan a befogadók konkrét kis köreivel számol, a tömegesen közvetíthető érzelmeket pedig a művészettől élesen elválasztott tömegkultúrához köti. S persze elsősorban a jó érzést delegálja ide. Mert a rossz közérzet nem egyszerűen az „itt nem lehet normálisan élni” jelzése, hanem valamiféle ellenállás is. Amikor tehát a NIHIL-ben azt olvassa, hogy „*az a fontos, hogy*

²⁹ Petri: i. m. 18.

³⁰ Uo. 26.

figyeljenek / Az emberek és jól érezzék magukat”, akkor ez áthelyeződik a szórakozás és a szórakoztató művészet területére. Ettől pedig el kell határolódnia. Hogy a NIHIL kérdéses mondatainak olvasatát mennyire befolyásolja, hogy íróját Karinthy Frigyesnek hívják, ki-ki döntse el maga. Akárhogy is, a Petri-féle költészetre minden alulstilizáltsága és köznapisága mellett is jellemző marad egyfajta értelmiségi elitizmus, az értelem és a művészet elitizmusa. Ebbe alighanem belejátszik a tömegkultúra Adorno-féle nagy hatású és kíméletlen kritikája,³¹ mely része volt a Lukács-iskola és -óvoda anyanyelvének, annak a szűkebb és jól meghatározható körnek, melyhez Petri is tartozott, s amelyből olvasóinak egy része is kikerült. Persze az elitkultúra és a populáris kultúra közti szakadéknak ettől függetlenül is masszív tradíciója van, amire a Kádár-korszak kultúrpolitikája a maga módján még rá is erősített. Mindez attól kap különös jelentőséget itt, hogy e szakadék áthidalásának vagy áthidalhatatlanságának emblemikus alakja a magyar kultúrában Karinthy Frigyes. Figurájának és művének zavarbaejtősége és behatárolhatatlansága nagyrészt ebből származik, vagy ide csatolható vissza. Nem véletlen, hogy a NIHIL egyetlen mozzanata, melytől Petri szükségesnek tartja az elhatárolódást, szintén ide vág. Úgy látszik, ez a mechanizmus Karinthyval kapcsolatban szinte automatikusan és öntudatlanul működésbe lép. Alighanem ekörül érdemes keresni annak okát is, hogy az *ÉS*-interjú NIHIL-t idéző passzusával senki sem tudott mit kezdeni, s hogy ez a korántsem hangsúlytalan epizód kihullott a Petri-recepció emlékezetéből.

7

Jeleztem már, hogy e vakfolt uralkodó szabálya alól akad egy kivétel is. Petri beszélgetéseinek 1994-es kiadásáról írva Vajda Mihály idézi a NIHIL-t idéző Petrit.³² E kivételességbe belejátszhat az a tény is, hogy Vajda nem szakmabeli irodalmár, hanem filozófus, sőt magát a filozofálás akadémikus művelésétől is eloldozó gondolkodó, olyasvalaki tehát, akit nem köt a szakmai protokoll és etikett, s aki számára ez pozíciójának és hangütésének konstitutív eleme.³³ Kis túlzással azt mondhatnám – ezek a kis túlzások! –, hogy Vajda olyan szabad szellemként áll előttünk, aki még azt is megengedheti magának, hogy Petri kapcsán Karinthyról is szót ejtsen. A NIHIL-idézet utolsó sorától,

³¹ Tudjuk, Walter Benjamin másképp gondolkozott a tömegek és a művészet viszonyáról, mint barátja, a populáris kultúrában nem az emberek homogenizálásának és kontrollálásának eszközét látta, nem mákonyt, hanem művészi lehetőséget szimatolt „a szórakozás útján történő befogadásban”. Ennek ugyan épp nevezetes írásában, *A MŰVÉSZET A TECHNIKAI SOKSZOROSÍTÁS KORÁBAN* című esszéjében szentelt egy gondolatfutatot, a szórakozott befogadás szisztematikusan leírásával azonban adós maradt, s már csak ezért is fejthetett ki jóval nagyobb hatást az Adorno és Horkheimer által sokszor és módszeresen sulykolt nézet. Adorno és Benjamin írásainak egy-egy válogatása a hatvanas-hetvenes évek fordulóján Magyarországon is megjelent, de Petri akár németül is olvashatta ezeket.

³² Vajda Mihály: „CSAK TÉBLÁBOLOK ITTEN”. = *UÓ: NEM AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK*. Osiris–Gond, 1996. 410.

³³ Outsiderségét Vajda is kellőképpen nyomatékosítja: „nem ismerem kellően magát Petrit sem, nemhogy... a »Petri-irodalmat«”. Ahogy az sem mellékes tény és aligha pusztán véletlen, hogy a legfigyelemreméltóbb könyvet is egy kívülálló írta Karinthyról, Dolinszky Miklós, szakmája szerint zeneesztéta. Az meg még jellemzőbb, hogy a szakma e könyv létezéséről sem vesz tudomást. Olyan, mintha nem jutott volna el hozzá a könyv megjelenésének híre. Legalábbis az új spenótként emlegetett többkötetes irodalomtörténeti összefoglalás Karinthy-tanulmánya ezt mutatja. „Jelentéses – írja itt Bónus Tibor –, hogy az utolsó ilyen kísérletre [ti. a Karinthy-mű újraértelmezésére] is másfél évtizede került sor.” Minthogy ezt 2007-ben írja, Bónus megállapításának „jelentőségét” leginkább az adja, hogy látóköréből egyszerűen kiesik Dolinszky 2001-es kötete.

Petrihez hasonlóan, ő is elhatárolódik, mondván „*az nekem nem fontos, hogy az emberek ettől jól érezzék magukat (Amúgy kívánom nekik a legjobbakat, s főleg jó szórakozást)*”. E zárójeles megjegyzésben én érzek némi leereszkedést, de lehet, hogy tévedek. Akárhogy is, a jó érzés és a tömegkultúra, illetve a jó érzés és a szórakozás összekapcsolása korántsem magától értetődő, különösen nem az a Nihil kontextusában. Vajda írásában azonban nemcsak a Petri–Nihil-ügy pusztá említése a figyelemre méltó, hanem ennek scenírozása is. „*Petri, most hogy újra rápillantottam a Petri idézte Karinthy-versre, látom, maga is hozzátette: »Az idézet vége talán nem a legtalálóbb az én verseimmel kapcsolatban, de hát minden hasonlat közelítés csupán.«*” E stilizált írásjelenet a Karinthy-idézetre adott reakció gyorsaságára, automatizmusára játszik rá. És ezt erősíti fel a folytatás is. Amikor ugyanis Vajda „*újra rápillant*” az idézetre, azt kell látnia, hogy voltaképpen Petri rá következő szavait ismételte el, azelőtt, hogy olvasta volna őket. Így nyomatékosítja, hogy saját gondolkodása és a Petrié ugyanarra a srófra jár. Ehhez a srófhhoz pedig, úgy látszik, az is hozzátartozik, hogy Karinthy neve azzal a kíváncsisággal társítva, hogy az emberek érezzék jól magukat, reflexszerű elhatárolódást vált ki. E reflexet Vajda mondatainak scenírozása mégis gondolkodói szabadságának jelévé változtatja át, amennyiben nem egyszerűen egyfajta gondolati reflexet követ, hanem erre azonnal reflektál is.

8

A reflexet, amely Petrinél és Vajdánál inkább csak felsejlik, teljes kifejttségében és öntudatlanságában tanulmányozhatjuk Vári György Cserna-Szabó András második kötetéről írt kritikájában. Írásának címe: AZ ÉLET (ÉS IRODALOM) VENDÉGLÁTÓIPARI SZEMPONTBÓL. Vári a következőképpen jellemzi Cserna-Szabó „*szolgáltató irodalomescménységét*”: „*Az írás annyiban nem autonóm, hogy feladatából adódóan alkalmazkodnia kell tőle idegen normákhoz, tudniillik közönsége igényeihez. Van feladata: szórakoztatni. Az a próza pedig, amelyik szórakoztatni akar, nyilván nem tekinti feladatának, hogy »meghaladjon«, hogy elbizonytalanítson, kiszolgáltatni igyekszik elvárásainkat, nem pedig átrendezni.*” Hogy mi köze ennek a Nihil-hez? Vári a versből választotta kritikája mottóját. Első mondatai pedig ezek: „*A mottó szerzője, Karinthy Frigyes – úgy hiszem – Cserna-Szabó András legközelebbi rokona. Művészetfelfogásában, ha szabad ezt a nagyképpű, Cserna-Szabóhoz egyáltalán nem illő kifejezést használnom. Abban, amit arról gondol, hogy a művészet mire való.*”³⁴ Vári magától értetődőnek tekinti, hogy a közönség igényeihez és elvárásaihoz igazodó irodalom atyamestere és védőszenjje Karinthy, és úgy csinál, mintha ennek a szórakoztató irodalomnak a Nihil volna a kiskátéja. Sem az, sem ez nem szorul szerinte bizonyításra, így írásában nem is veszteget rájuk több szót.

Mégsem hagyta a dolgot ennyiben. Ötletét olyan frappánsnak találta, hogy egy évvel később, Cserna-Szabó újabb könyvéről írva, újra elővette, ott folytatva az író „*művészetfilozófiájának*” boncolgatását, ahol a múltkor abbahagyta: „*Viszont, ha semmi sem fontos, csak az, hogy amennyire lehet, jól érezzük magunkat, akkor kár is a novellák rendes megírásával törődni, mi történhet, legfeljebb mindaz, amit írunk, nem lesz művészet, de nem is az a fontos, hanem, hogy jól érezzük magunkat.*”³⁵ Ja igaz: még előtte, a „szórakoztatás” csillagzata alatt álló irodalom manifesztumaként ismét a Nihil mottóként választott hat sorát idézte. Ugyanazt a hat sort, amit az ÉS-interjúban Petri.

³⁴ Vári György: „AZ ANGYAL A RÉSZLETEKBE...” Kalligram, Pozsony, 2004. 122–123. A kritika eredetileg a *Korunk* 2002/9. számában jelent meg.

³⁵ Vári György: KÉNYELEM ÉS TESPEDÉS. *Magyar Narancs*, 2003. július 10.

Kun Árpád

MEGINT VISSZAVÁRUNK

Regényrészlet

2005 őszen egyik napról a másikra kellett hazaköltöznünk Bordeaux-ból, ahol magyar lektorként tanítottam az ottani egyetemen. A magyar állam hiába küldött ki négy évre, a dékáni hivatalban nem hosszabbították meg a tanév kezdetével a két évre szóló szerződésemet. Nem mintha elégedetlenek lettek volna a munkámmal, az, hogy az óráimon mit kezdek a diákokkal, egyáltalán senkit sem érdekelt. A tamil származású dékán, a szép nevű Singaravelou vérekes, barna szemével úgy nézett rám, hogy érzem: kettőnk közül én vagyok az egzotikusabb, amiért az államközi szerződés kötelező erejére hivatkozom, majd szabatosan elmagyarázta, mintha gyöngyök peregnének a szájából, azt, ami már a fellebbezésemre írt válaszlevelében is benne foglaltatott, tudniillik, hogy a rektori rendelet alapján ők kétéves szerződést kötnek minden egyes lektorral. Kiadagolt udvariassággal adta a tudtomra, hogy már azzal külön kegyben részesít, hogy korábbi akadémikusodasomra személyesen fogad a dolgozószobájában. Néhány perces diskurzusunk után megköszönve eddigi munkámat, kezét szorított velem párnás tenyerével, de a kijáratot már magamnak kellett megtalálnom, mert ő – némileg teátrálisan – visszatemetkezett az irataiba.

A következő héten a magyar rendszámú kamion teljes szélességében kitöltve a szűk Minvielle utcát, ahol laktunk, óvatosan tolatott befelé az egyirányú forgalommal szemben, amíg az egyik első emeleti erkély kiugró részén fenn nem akadt a rakodótere: a vastag autóponyvát meghorzsolta a likacsos mészke, amely a hajdan itt ringó tenger csigáinak házából üledett le az évmilliók folyamán, majd az utóbbi pár száz évben a borkereskedői paloták építőköveként szolgált. A kamionos kiugrott a vezetőfülke magasából a bitumenre, míg körülötte sárgásfehér kőmorzsalék szitált a levegőben.

– Ezt persze nem bírta jelezni az a kurva GPS – morogta a fogai között, majd már hangosan hozzátette: – Meg ugye maga se árulta el az előbb a telefonban.

Az utóbbi megjegyzést már nekem címezte, aki, meghallva a tolatás pityegését a nyitott ablakon át, közben odaértem. Az arcán megjelenő kifejezéssel, ami a szemrehányás és a felelősségre vonás keveréke volt, a bordeaux-i utcán nem találkoztam az utóbbi két évben, viszont korábbról, a magyar hétköznapiokból az unalomig ismertem, ahogy most kakukktójásként felbukkanva, a másmilyen díszletek között riasztó idegenséggel hatott.

Orsiról néhány hete derült ki, hogy terhes a második gyerekünkkel, akit aznap hajnalban már keservesen el is siratott, mivel egyszer csak megszűnt a mellfeszülés, a késszúrászerű alhasi fájás, minden olyan terhességi tünet, amit szerinte folyamatosan kellett volna éreznie, ráadásul több véres cseppnek a nyomát fedezte fel a bugyijában. De még nem hagyott fel minden reménnyel, nem cipelt, csak csomagolt. Mégis sikerült hamar bepakolnunk a holminkat a néhány házzal távolabb megálló kamionba egy helyi rockzenekar tagjaival, akikkel együtt szüreteltem a szőlőt azon az őszen Rothschild bárónő pauillaci birtokán.

A Balassi Intézet, amely két éve Bordeaux-ba küldött magyar lektornak, a hazaköltözésünk után kegyelemből Budapesten is foglalkoztatott: a kínai piac vietnami árusait, akiknek ez a tanfolyam a tartózkodási engedély feltétele volt, taníthattam magyarul beszélni, de, ahogy az intézet vezetése kikötötte, csak arra a tanévre és csak félállásban. Az innét kapott fizetésem az óbudai lakásunk rezsijét sem fedezte, mégis boldogultunk anyagilag annak a munkanélküli-segélynek köszönhetően, amit a francia egyetemi állásom után folyósítottak. Ahhoz azonban, hogy erre az úgynevezett „állástalálási támogatás”-ra egyáltalán jogosult legyek, kötelező módon folyamatos és röghöz kötött munkahelykeresésben kellett volna részt vennem a francia munkaerőpiacon. Ezért a bordeaux-i állásközvetítő irodának azt a látszatot kellett keltenem, hogy még mindig helyben lakom. Jean-Pierre-nél, az egyik bordeaux-i barátunknál volt a hivatalos lakcímem, odajött a postám, amiből a legfontosabbak az állásközvetítőtől érkező levelek voltak. Azokat Jean-Pierre mindig felbontotta, értesített, hogy mit írtak, és hogy nem kell-e személyesen is megjelennem. Ez utóbbi csak kétszer, hónapokkal előre beütemezve fordult elő. Akkor az Orient expresszel Budapesttől Párizsig, majd onnét a nagy sebességű vonattal Bordeaux-ig utaztam, és úgy sétáltam el a Garrone-parti irodaházig, léptem be az előadóhoz, mintha néhány utcával arrébből, tíz perc séta után érkeztem volna meg. A jogosultságom fenntartásához csak a rendelet betűje szerint volt szükség franciaországi jelenlétre, istenigazából nem, elég volt hozzá havonta felhívnom egy számot, ahol a gépi hang utasításait követve a különböző menüpontok között lépkedtem a gombok lenyomásával.

Ötévesen láttam először a konyhánkban anyám egyik barátnőjét, ahogy kisterpeszben állva felgyúrte a szoknyáját, és a lába közötti sötétségben matatva, leakasztott az egyik oldalról egy rúd nyári turistaszalámit, a másiktól pedig egy szép szelet, kétrét hajtott dagadót. A munkahelyéről, a húsüzemből jött, ahol a portai ellenőrzésen ilyen módon elrejtve hozta át a lopott árut, amit az anyám jóval a bolti ár alatt vett meg tőle. Az elkövetkező években a vajás kenyereinkre otthon vastagra szeletelt nyári turista került télen-nyáron, ahogy vasárnapi ebédként meg sokszor töltött dagadó gőzölgött a tálon. Mindkettő a fogamra való volt, nem tudtam megenni őket, közben pedig ellestem ebből és más példákából, hogy az intézmények meglópása nem számít bűnnek. Amíg az egyes emberé viszont továbbra is az maradt, mint azt annak a farmernadrágnak a példája is megmutatta, amely 1976. május elején a ruhaszáritó kötelünkön lógott. Bár a szemem sarkából már megállapítottam, hogy ott van, de csak azután néztem meg alaposabban, hogy az anyám leszedte a kötélről, és az egyik reggel odanyújtotta, hogy vegyem fel, miközben magyarázta, hogy valaki kitehette száradni, de már egy hete feléje se nézett, ami azt jelenti, hogy többé már nem kell neki. Tizenegy évem hajlíthatatlannak hitt logikájával megvizsgálva, anyám érvelését hibátlannak találtam, készséges társa lettem az önámításban. Kezembe vettem a tulajdonosát vesztett farmert, amihez hasonlót nem érintettem addig soha, csupán néhány kiválasztotton csodáltam meg, és legfeljebb ködös álmom volt róla, hogy majd egyszer nekem is lesz, hiszen a Magyar Népköztársaság területén ilyet akkoriban nem árultak boltban, egyedül feketén vagy külföldről lehetett beszerezni.

Nem világmárka volt, inkább jugoszlávnak nézett ki, ami csak annál különlegesebbé tette a szememben. Sose találkoztam még ilyesfajta viselkedésű ruhaanyaggal, amely kérgesre száradt, mintha az emberi testtől függetlenül is külön étellel bírna, ennek ellenére engedelmesen rám simult. Ez a konkrét darab egyenesen úgy állt rajtam, mintha rám öntötték volna. Rögtön éreztem, hogy más emberré válok benne. Az utcán

magabiztosabban jártam, az iskolában határozottabb lett a fellépésem, és hiába teltek az órák, nem akart múlni bennem az újdonság bizsergető varázsa. Ahogy a következő három napon sem, amikor éjjel-nappal rajtam volt a varázserejű ruhadarab. Negyedik nap az iskolából hazafelé az utcánkba fordultam be a hirdetőoszlopnál, amikor egyszer csak megrántottak hátulról a farmernadrágnál fogva. Olyan keményen tartottak ujjal az egyik hátsó övtartóba akaszkodva, hogy a törzsemmel nem bírtam rendesen megfordulni, a fejemet is hátra kellett csavarnom. Éva volt az, a szomszéd nagylány.

– Most azonnal leveszed a nadrágomat! – kiáltott rám.

Éváék az egyemeletes házban felettünk laktak. A ruhaszárító kötél az ő ablakaikkal szintén szemben volt, mint a mieinkkel, a lépcsőházuk viszont a ház másik végében vitt fel az emeletre. Nekik kerülő lett volna odateregetniük, ezért a fürdőszobában volt a fregolijuk. Csak hébe-korba került egy-egy ruhájuk mégis a kötélre, ahogy ez a farmer is.

A nadrág szerencsére megakadt a derekamon, Éva hiába kezdte rángatni, nem csúszott lejjebb. Addig könyörögtem, amíg végül sikerült elérnem, hogy legalább a házunk sötét kapualjába bevonuljunk.

Éva nyolc évvel volt idősebb nálam, magyar fiúja sose volt, csakis idősebb olasz férfakkal levelezett, akik meg-meglátogatták. Időnként beléjük lehetett botlani a közös udvaron: sötétbarnák voltak, lófogakkal teli, széles mosollyal, a szememben egytől egyig Adriano Celentanóra hasonlítottak, akit nemcsak rádióban hallottam, de tévében is láttam. Még hozzá éppen Éváéknál, akikhez be szoktunk kéredzkedni a bátyámmal esténként tévét nézni, mivel saját készülékünk akkor még nem volt. Az egyik este úgy érkezünk meg, hogy Éva éppen befejezte az esti zuhanyozást, és, mintegy csapdába esve, kénytelen volt a belépésünk előtt beugrani a paplan alá az ágyba. Amikor a közben elkezdődött filmben éjszakai jelenet lett, kihasználta a félhomályt, felkelt a paplanba bugyolálva, de a paplan lépés közben a lába alá gyűrődött, és letaposta magáról. Köztünk meg a képernyő között már anyaszült meztelenül rohant át, amíg el nem érte a szomszéd szoba ajtaját, amit sikítva csapott be maga után.

A pucér rohanás a bátyámnak szólt, de talán nekem volt emlékezetesebb: én ekkor láttam először meztelen női testet a valóságban. Szabályos volt keményen ringó mellekkel, nem nagyokkal és elomlóakkal, mint amelyeneket esténként láttam olyankor, amikor anyám, nem zavartatva magát restelkedő jelenlétemtől, kibújt a melltartójából. Ezek nem voltak annyira az ízlésem szerint valók, mint az anyáméi, de azért izgatók. Rácsodálkoztam, mekkora különbség van Éva öregasszonyos arcának és szabálytalan orrának rondasága és testének kívánatos szépsége között.

A kapualjban lehúzza a slicc cipzárját, eredményesebben rángatta a farmert, mint az előbb, ráadásul csúszott vele az alsógatyám is. Még azelőtt odakaptam, hogy előhimbált volna félelemtől kukaccá zsugorodott szegény faszom, de az így is lelepleződött, hogy az ágyékom még teljesen szörтелен. Miután kiléptem a nadrágszárból is, Éva elviharzott jogos tulajdonával, én meg befaroltam két kuka közé, hogy időt nyerjek.

Már nem a nyílt utcán voltam, hanem félig otthon, mégis jó hatvan métert kellett még megtennem az ajtónkig a közös udvaron, végigmenni a függőfolyosó alatt, ahol, mint mindig, Weisz bácsi üldögélt a kerekesszékben, aztán a másik szomszéd, Bognárék ablakai mellett, végül a Pajricsék borospincéje előtt. Weisz bácsi elég rossz szögből láthatott rám, de Bognár néni híres, fehér muskátlijait öntözte kihajolva, ahogy a pince lejárataánál meg vadidegen szesztestvérek támasztották a hámló vakolatú falat. Bár mekkora nagyfiú voltam, gatyátlan vonulásom alatt bömbölve sírtam, mint egy alsós, olyan hangerővel, hogy senki megjegyzését se halljam.

Az intézményekkel szembeni ügyeskedés tehát része volt a neveltetésemnek, és azt azóta se szüntem alkalmazni. Így például a távoli Garrone-parti irodába útra kelve, az Orient expresszre az utolsó magyar állomáson, Hegyeshalomnál szálltam fel, ott, ahol leszállt az a magyar kalauz, aki gyanútlan nyugat-európai kollégáival ellentétben rögtön kiszúrta volna hamis román vonatjegyemet, amit titkos hálózaton keresztül, közvetítőtől vettem a valódi jegyár töredékéért, és a saját kezemmel tölthettem ki rajta a nekem tetsző útvonalat.

Minden dörzsöltségem ellenére is megfeküdte a lelkiismeretemet a havi egyszeri, egyoldalú beszélgetés a gépi hanggal. Hiába mantráztam magamban, hogy ahhoz képest, mekkora összeghez jutok hozzá magyar viszonylatban, micsoda semmi kis szabálytalanságot kell végrehajtanom, mégis már napokkal előtte szorongtam, a határidő szerinti utolsó napig halogattam a hívást, és miután rászántam magam, idegességemben sokszor rosszul pötyögtem be a magyarnál két jeggyel hosszabb franciaországi telefonszámot, ami miatt először egy éneklő női hang sajnálkozott, mondván, hogy nem létező számot tárcsáztam, próbáljam újra. Az én beszélgetőtársam a másik nemhez tartozott, és minden gépies jellege ellenére számomra azzal a jellegzetes baritonnal szólt, amit Jean Gabintól Mitterrand-ig minden francia férfihangba belehallottam. Emiatt, miközben az utasításait követve lépkedtem a menüpontok között a billentyűzet nyomkodásával, a szívem mélyén végig attól tartottam, hogy ez a hang mégiscsak egy valóságos személyhez tartozik, aki bármikor el tudna térni a betáplált szövegtől, például nyomatékosan felszólíthatna, hogy ne vegyem igénybe törvénytelenül a dicsőséges Ötödik Köztársaság szociális ellátását a továbbiakban.

A telefonhívás végeztével fellélegeztem, néhány napig boldogított a tudat, hogy a következő beszélgetésemről egy hónapnyi távolságra kerültem. Arra a néhány napra az állandó gyomorégésem is enyhült, amit még Bordeaux-ban szedtem össze magamnak azzal, hogy minden vacsora után bőséges sajtjálalt kóstolgattam csersavas vörösborokkal. Budapesten azután hiába maradt el a sajtjálalt és csökkent a borokban a csersav mennyisége, a gyomorégés csak annál hevesebb lett. Orsi vizsgálatokra küldött, ahol gipszet nyeltem, szondát eresztettek le belém a nyelőcsövön át, kezdődő polipot vágtak ki a gyomorfalamból, és egy agilis doktornő szörnyülködve fedezte fel a röntgenen óriási, kétes foltokkal tarkázott májamat, ami miatt két hétig, amíg a leletem készült, a nyakamba vettem a biztosan ölü májrák lidércét, bár emlékeztem rá, hogy apám mája minden absztinenciája ellenére szintén akkora volt, mint egy jókora ponty. Mindenesetre, amikor reggelente a kínai piac vietnamijait mentem tanítani a Balassi Intézetbe, és átszálltam egyik buszról a másikra az Erzsébet hídnál, mindig betértem a betonlehajtó alatti ivócsarnokba, amelynek márvánnyal borított, kopár falai között mintha anyám régi társaságának alakjai ácsorogtak volna a Hévízi-tóról, ahová be szokták utalni a rossz forgói miatt, csupán a hetvenes évek óta elfelejtették pajzán vicceiket, és kedélytelen nyugdíjasokká öregedtek. Közöttük döntöttem magamba a homályos falú üvegkorsóból a fél liter gyógyvizet, ami egy időre valóban elmulasztotta a gyomorégésemet, cserébe viszont kénese ízűeket böfögtem, miközben az alanyi és tárgyias ragozásra oktattam a riadt arcú vietnamiakat.

A Garrone-parti irodában már nem egy gépi hangot, hanem a rám kiosztott előadót kellett megtevesztenem. A fémváz, könnyű íróasztal két oldalán, amely nem változtatott át minket mellszoborrá, mivel az asztalrész üveglapja a test lenti részét is látni engedte, két hús-vér ember ült egymással szemben: egy férfi és egy nő. Ez a fajta személyesség mindig is az elemem volt, elő tudtam adni régi, jól begyakorolt szerepemet: a

mérsékeltlen szerencsétlen, fellegekben járó intellektuel pasast, aki általában boldogul a mindennapokban, de most, ahogy zavartan utal rá, anyagilag nehezebb szakaszba jutott az élete. Az elkerülhetetlen ferdítésekben mintegy mellékesen siklottam át, azt viszont, hogy hogyan tervezek kitörni az úgynevezett munkanélküliségemből, ihletett lendülettel ecseteltem. Ezen a ponton a hazugságom lelkiismeret-könnyítő féligazsággá változott. A valóságnak ugyanis teljes mértékben megfelelt, hogy versenyvizsgára készülek, amelynek sikeres letétele után biztos állás vár mint európai uniós szakfordítót.

Az ötlet a versenyvizsgáról Bordeaux-ban fogant meg bennem még azelőtt, hogy a lektori szerződéseim körüli bonyodalmak elkezdődtek volna. Egyik napról a másikra szélesvásznú vízióm lett jövőndő brüsszeli életünkről, amelyben jól kereső uniós hivatalnokként tevékenykedünk Orsival valami panorámás, posztmodern irodában, szabadidőnk pedig egyre több gyerekünkkel töltjük békés biztonságban. Csak azt nem láttam még, hova illeszthető be a képbe az én írói elhivatottságom, de ezt egyelőre a jövőre bíztam, és ugyanazzal a vakhittel, ahogy régen az ógörög nyelvbe vetettem magam, meg ahogy később franciául tényleg megtanultam, belekezdtem a vizsgára való felkészülésbe. Orsi eleinte tartózkodó volt, de lassacskán sikerült fellelkesítenem, és Budapesten már, miután kiderült, hogy a második gyerekünkkel mégsem vetélt el, tanulással töltötte ki a terhesség nyugodtabb időszakát. Beszereztük az Európai Unió történetét, sőt a maastrichti szerződést is németül, angolul, franciául, magyarul, sőt dánul is, becsületesen átrágtuk magunkat rajtuk választott nyelveinken, szakszövegeket fordítottunk magyarrá, és tesztkönyveket oldottunk meg, ahol a feladatsorok azt a szövegértési gyakorlatot modellezték, amely a jelentkező logikájának pontosságát és legfőképpen gyors felfogását volt hivatva lemérni.

Aztán eljött a versenyvizsga napja. Elmentünk metróval az Örs vezér térig, ahol Orsi hét hónapos hasához igazítva a tempónkat, kényelmesen átsétáltunk a buszmegállóba. Ott már jól ki lehetett szűrni a várakozók között a velünk hasonszórú bölcsészeket, akik mind ugyanoda tartottak, ahova mi. Kissé elkedvetlenített, hogy ez az én nagyszerű vizsgaötletem, amelynek meg kellett oldania a jövőnket, számtalan más embernek a fejéből is kipattanhatott, és azon – hiába hittem személyes tulajdonunknak – ennyi mindenkivel vagyunk kénytelenek osztozkodni. Amikor felszálltunk a buszra, szóba elegyedett velünk egy vörösesszőke lány, Petra, aki rögtön észrevette magának Orsi hasát. Bár a „hányadik hónapban vagytok?” kedélyes és obligát kérdése után a vizsgáról beszélgettünk, átütött a viselkedésén a magányos nő gyerek utáni sóvárgása, ami miatt a boldog ember pozíciójából, mintegy felülről lefelé szólhattam hozzá, miközben persze civilizáltan leplezni próbáltam ezt a szintkülönbséget. Felsőbbségem tudatát csak megerősítette, amikor kiderült, hogy nagy vonalakban ugyan átnézte az Európai Unió történetét, de, velünk ellentétben, a szövegértési feladatra nem készült, az általunk beszerzett tesztkönyvekről még csak nem is hallott, és soha nem oldott meg egyetlen feladatsort sem.

– A szövegértésre egyébként sem lehet felkészülni. Annál úgyis az számít, milyen gyors az ember felfogása – hallottam tőle, és lesajnálva állapítottam meg, hogy menyire felkészületlen, tájékozatlan és naiv.

A BNV területe, ahol a buszról leszálltunk, már nyüzsgött a bölcsészkinézetű figuráktól, akik közül többen is ismerősek voltak a múltból az egyetem folyosóiról, egyesek pedig az irodalmi életből. Kénytelen voltam belátni, hogy én is ehhez az éhenkórász siserahadhoz tartozom. De még reménykedtem, hogy különb vagyok az átlagnál.

Hús évvel korábban már jártam ezen a helyen. Akkor sikerült fordítanom a sorsomon.

Abban az 1985-ös évben a Felszabadulás negyvenedik évfordulóját április 4-én katonai parádéval ünnepelte a magyar néphadsereg. A parádét előkészítendő felvezényelték Budapestre a bajai lövészezrednek azt a századát, amelybe előfelvételis katonaként be voltam sorozva. A mi szakaszunk nem jutott el a Dózsa György útra, ahol a gyakorlás, majd a felvonulás zajlott, mi a kiszolgáló személyzethez tartoztunk, azon a konyhán mosogattunk, amely a BNV területén, az egyik csarnokban üzemelt. Miután a fehér és fekete mosogató többhektós vályúiban letisztítottuk az edényeket, tányérokat, és áttettük őket a csöpögtetőbe, szusszanásnyi időnk lett, hogy elszívjunk egy cigarettát a szabadban. Reggel még hűvös volt a levegő, de dél körül a csarnok fala mellett, árnyékban már langyosan cirógatott a nap. Azokban a hetekben szedtem össze, mosogatóléttől csöpögő gatyában a hideg betonon ülve, egy életre az aranyeremet, miközben a szolgálat után, délután és este nagy tervemet próbáltam valóra váltani.

Előzőleg kétszer jelentkeztem a budapesti bölcsészkarra. Másodszorra már mind a négy gimnáziumi év történelem- és irodalomtankönyvét bemagoltam, olyan alaposan, hogy lapszám szerint fel tudtam idézni az apró betűs részeket is, legyen szó akár Lenin Finnországba meneküléséről, akár az ironia romantika korabeli értelmezéséről. A túljelentkezés és a gimnáziumból hozott pocskék jegyeim miatt azonban akkor sem vettek fel. A szabályok szerint a harmadszori jelentkezésnél már a vizsgán szerzett pontokat megduplázva számították ki az összpontszámot, ami megnövelte az esélyeimet. Csakhogy a másodszorra elért alacsonyabb pontszámommal közben felvettek egy vidéki főiskolára, és előfelvételis katonaként be kellett vonuljak. Márpedig – úgy számítottam – ahhoz, hogy rendesen felkészüljek harmadszorra is a felvételi vizsgára, előtte legalább egy hónapig mindennap tanulnom kellett. Ezt a szabad egy hónapot sorkatonaként nem tudtam sehogy másként megszerezni, csak úgy, ha betegszabadságot veszek ki. Felmerült tehát a kérdés, hogy milyen betegséget szedjek össze vagy, jobb híján, szimuláljak.

A fekete mosogató vályújánál párban sűrűltük a százötven literes edények odakozmált alját egy biológia szakra felvett fiúval. Miután előadtam neki a gondomat a leégett ételmaradéktól barna színű, az Ultrától pedig selymes tapintású mosogatólé fölött, ő a legközelebbi cigarettaszünetben leülve mellém a hideg betonra, olyan tippet adott, amit a bátyja egyik barátja kipróbált, és neki bejött.

Aznap este vettem magamnak a szakácsoktól másfél kiló füstötlen zsírszalonnát, amit másnap hajnalban, ébresztő előtt előhúztam a párnám alól, és, miközben még az egész szakasz aludt a körletben, éhgyomorral, diszkrétan elkezdtem befalni. Eleinte nagy szeleteket nyiszáltam a kincstári kanálgép életlen késrészeivel, hangosan sercegett a zsírszövet rostja a fogaim alatt, elszántan nyeltem és nyeltem. A hófehér szalonnaréteg azonban túl lassan fogyott a bürke kemény táblájáról ahhoz képest, hogy az öklendezés viszont nagyon hamar jelentkezett a nyelőcsövemben, és utána egyre csak erősödött. Az undortól végül már se rágni, se nyelni nem bírtam. Akkor egészen apró kockákat vágtam, amiket közvetlenül a torkomba dobva próbáltam leküldeni. Az új módszerrel csak rövid ideig tudtam becsapni a perisztaltikámat, utána megint visszajött az öklendezhetnékem. Minden újabb szalonnadarab magamba kényszerítésével azt kockáztattam, hogy kihányom az előzőeket. Kénytelen voltam feladni. A megkezdett szalonnatáblát betettem az ágy alá, visszafeküdtem, és félálomba merülve arról fantáziáltam, hogy talán ennyi is elég lesz az áhított epegörchöz. De nem lett elég, csak

arra, hogy még két napig időnként szalonnás ízűt böfögjek, miközben, mint valami belső áram, minden porcikámat úgy megrázta az undor, hogy belevonaglottam.

Az egyik bőffenés után odajött hozzám egy másik előfelvételis, aki a keringő pletykákból értesült a gondomról, és bizalmasan újabb tippel szolgált. Ő egy szimuláns vakbeles esetét ismerte az ezredből, aki simán megműtette magát. A tanácsára ott nyomban felhajtottam két pohár jól megszózott langyos vizet, amitől hamarosan előntötte arcomat a forróság. Elmentem a gyengélkedőre, megmérték a lázamat: 39,2 volt. Ezenkívül alhasi fájdalmakra panaszkodtam, ami nyomásra és bizonyos körkörös lábfejmozgásra jött elő. Az orvos azonnal átkísértetett a rajvezető tizedesünkkel a legközelebbi kórházba, ott fel az első emeleti sebészetre, ahol pizzámát nyomtak a kezembe. Miután átöltöztem, egy nővérke átvett a tizedestől, akinek elcsíptem még irigykedő pillantását a becsukódó ajtó résében, amikor a folyosóról egy szűk helyiségbe léptem. Odabent csak egy viaszosvászonnal letakart ágynak volt hely, ahova a nővérke utasítását követve le kellett feküdnöm, miután a fenekemről letoltam a nadrágot.

Ez a nővérke volt hosszú hónapok óta az első nőnemű embertársam, akivel találkoztam. A jelenléte olyan varázslatosan hatott rám, mintha összesűrűsödött volna lényében az anyám, nagyanyám, nagynénéim és minden általam ismert és ismeretlen lány és asszony. Nagy-nagy gyengédség és erős sóvárgás fogott el iránta, amit csak az abból fakadó kínos érzés tompított, hogy a pucér hátsó részemet kellett feléje fordítanom. Lopva megvizsgáltam, hogy milyen látványt nyújthatok. Sajnos csak két szőrös, rikítóan fehér fenékpofát láthattam, amelyeknek sötét vágata viszont megnyugvásomra nem árulta el, hogy legújabbán aranyérral küszködöm.

Egy szusszanásnyi haladékom volt a szégyenkezésben, mivel a nővérke egyelőre háttal nekem tevékenykedett. Összecsavart gumitömlőt vett elő, kihajtotta, az egyik végét rácsavarta a kézmosó csapjára, majd kerített egy tölcser formájú eszközt, és azzal a kezében fordult vissza hozzám.

– Na, nézzük azt a popót – mondta, inkább csak magának. A tenyerét szinte oda-csapta az egyik fenékpofámra, félrehúzta, míg a másik kezével a tölcser egy avatott mozdulattal felnyomta a végbélnyílásomba.

– Mit tetszik csinálni? – kérdeztem elborzadva.

– Beöntést kap a műtét miatt – felelte, miközben a gumicsövet a tölcserbe tette, és a csapot megnyitotta. – Semmi izgalom, hamar túl leszünk rajta.

Bizsergő áramlást éreztem alul a beleimben. Most láttam először, hogy a nővérke velem egyidős, ráadásul piszok csinos.

– Majd ha a vakbelét kikapták, tessék megmutatni az orvosnak az aranyerét – tette hozzá könyörtelenül.

Miután csurig töltött, visszahúzhattam a gatyámat, és az útmutatását követve felkerestem a folyosó végi végét, tízperces várakozás után könnyítettem a beleimen, aztán végigkoplaltam a napot. Másnap reggel már a műtőbe toltak volna be, amikor a levett vérmintából kiderült, hogy nincs a szervezetemben gyulladás, ergo vakbelem sem lehet.

Elnéző mosollyal nyomta kezembe a ruhámat a nővérke, aki már egy idősebb nő volt a következő váltásból. Miután felöltöztem, elmagyarázta, melyik villamossal jutok vissza a BNV területére. Egy óra múlva megint ott álltam a fekete mosogató vályúja mellett.

Nem adtam fel. Este a takarodó előtt odamentem azok közül a volt köztörvényes bűnözők közül az egyikhez, akikkel előfelvételis katonákként össze voltunk vegyítve a században. Apró termetű cigány fiú volt, néhány évvel lehetett idősebb nálunk, de a

kinézete alapján úgy éreztük, mintha apánk korabeli lenne. Azt beszéltek, hogy embert ölt, de nem ítélték el, mert fiatalkorúnak számított az elkövetés idején. Mindig annyira mosolygós, halk szavú és segítőkész volt, hogy a pletykát nem tudtam komolyan venni egészen addig, amíg egy éjjel a kimenőjáról részegen jött vissza. Takarodó után volt, elalvóféltben feküdt mindenki az ágyában, miközben ő támolyogva vetkőzött. Az ilyenkor szokásos neszezés lassan elégedetlen dörmögéssé, majd hangos szitkozódássá változott.

– A bűdös kurva anyátokat! Nem halljátok, mit ugatok? – üvöltött fel egyszer csak, és rácsapott a villanykapcsolóra. Miután a hirtelen fény okozta káprázat eloszlott a szememből, azt láttam, hogy egy hosszú, egyenes pengéjű késsel a kezében hadonászik, és rángatja ki a hozzá legközelebb fekvő embert az ágyból.

– Sorakozó van, gecik! Mindenkit leszúrok, ha elő nem adjátok a pénzemet!

Legtöbbünk kába volt, de a villogó penge látványából mindenki értett, és még a rajvezető tizedes is kipattant az ágyból. Egy perc alatt előkerült a stoki alá esett pénztárca.

Most odaültem hozzá az emeletes ágy földszintjére, ahol már kincstári pizsamába bújva gondosan élére hajtogatta a gyakorlóját, és megkérdeztem tőle, hogy hajlandó lenne-e eltörni a kisujjamat. Barátságos arca elfintorodott, és azt felelte, hogy kérjek tőle bármit, csak ezt ne, már annak a gondolatától is felfordul a gyomra, hogy tiszta fejfel csontot törjön, csak indulatból lenne képes ilyesmire. Félig tréfásan megkérdeztem tőle, hogy akkor esetleg felbosszantsam-e, amire komoly arccal annyit válaszolt, hogy inkább ne tegyem, mert ha a szar előnti az agyát, akkor nem az ujjamat töri el, hanem, ahogy magát ismeri, hasba szúr. Ilyesfajta sérülést, aminek átláthatatlan szövődményei lehetnek, nem akartam, ezért tanácstalanul sóhajtottam egyet. Ekkor az emeleti ágyrészről ledugta közénk a fejét a rajunk előfelvételis mesterlövésze, és ajánlkozott, hogy ő segít.

Ez a fiú arról volt nevezetes, hogy egyszer kiszerezte a kézigránájából a gyújtót, és azt addig piszkálta, amíg fel nem robbant a kezében. Ami akkorát dördült, mintha az egész századszint le akart volna szakadni. Mindenki a közös zuhanyozóba szaladt, ahol a fiú még mindig mozdulatlanul állt a sokk hatása alatt. Igazi vérfürdőre értünk: arca, keze, mindene vértől csöpögött, ahogy a tükrökön és a csempén is az folyt. A következő pillanatban kiderült, hogy, jöllehet a szétrepülő szilánkok rengeteg apró karcólást ejtettek rajta, de például a szemét nem vitték ki.

Mondván, hogy legyünk túl a dolgon takarodó előtt, a mesterlövész fiúval kioldalogtunk a körletből, majd továbbmentünk a folyosón a paravánok között, amelyek válaszfalként szolgálva, a BNV hatalmas csarnokát kisebb helyiségekre osztották, miközben odafentről mindegyikbe ugyanaz a magasságos mennyezet nézett be, ahonnan az acélgerendákra függesztett reflektorok éjjel-nappal világítottak ránk. A fekete mosogató melletti takarítóeszköz-tárolóban megmutattam, hogy mit találtam ki. Lefektettem egy cirokseprűt a földre, a nyelére ráhelyeztem a kisujjamat, amire újabb cirokseprű nyelét tettem keresztben, és mondtam a mesterlövésznek, hogy ugorjon rá páros lábbal az így keletkezett „satura”. A mesterlövész szeme felcsillant, buzgón bólogatott, két lépésből nekifutott, dobantott, de az ugrása nem sikerült. Klaffogó papucsban volt, aminek a talpa megcsúszott a söprűnyélen, és fenékre esett. Az ujjamat a súly oldalról érte, nem ütést kapott, inkább morzsolódott. Amikor felemeltem, a szemem előtt dagadt háromszorosára, mintha egy gyorsított filmet néznék.

– Na, eltörött? – kérdezte reménykedve a mesterlövész.

– A fájdalom alapján azt mondanám.

– Mozzatni tudod?

Tudtam.

– Fasz törött el – sóhajtott nekikeseredve. – Megint elcsesztem valamit.

– Próbáljuk még – ajánlottam, és biztatón megveregettem a vállát az egészséges kezemmel.

A kisujj a másodszori ugrásra sem törött el, és nagyobbra sem dagadt, csak mintha érzéstelenítették volna. A harmadszori ugrásra elszédültem, és hányingerem lett.

A mesterlövész odaguggolt mellém, megtapogatta a kisujjat.

– Olyan, mintha gumitömrlőt húztál volna rá, ezt a bűdös életben nem törjük el. Különben is hülye választás volt. Bal kézen kisujj. Azt hiszed, nem tűnne fel, hogy direkt csináltad? Mehetnél a futkosóra.

Felsegített, odavezetett a tároló kijáratához. Megfogta a jobb kezemet, felemelte, és kedvtelve nézegette az ujjaimat.

– Ezt túlbonyolítottad, de majd én leegyszerűsítem. Mondjuk, legyen a gyűrűs. Azt szépen kinyújtod, úgy, a többit meg visszahajtom.

Magányosan meredő gyűrűsujjamat rátette az ajtókeret peremére.

– Nem kényeskedik, ott tartja a katona – mondta szigorúan, miközben hátrébb lépett, megmarkolta a kilincset, és teljes erejéből becsapta az ajtót.

– Most mozgasd!

Mozgattam. Ez most nem dagadt fel, de a zár fémszegélye lenyúzta rajta a bőrt, és vérzett.

A mesterlövész arca, ami az előbb még diadalmasan ragyogott, elszürkült, kis híján elpityeredett.

Egyik kezem se volt használható állapotban, ezért baráti gesztus gyanánt a könyökömmel böktém oldalba, és bocsánatkérően megjegyeztem:

– Nem a te hibád, a csontjaim túl kemények.

Másnap hajnalban már az ébresztő előtt felrázott, suttogva mondta, hogy kapjam magamra a mikádómat, és kövessem. Kimentünk a csarnokból, a szokásos cigarettázóhelyünk felé tartva büszkén újságolta:

– Kiszuperált acélkereteket találtam, és bütyköltem belőlük valamit az éjjel.

Miután odaértünk a szerkezethez, rábökött.

– Ez az. Hasonló elven működik, mint a guillotine.

– De én nem levágni akarom az ujjam, baszd meg, hanem eltörni.

Nagyvonalúan legyintett az akadékoskodásomra.

– Úgy értettem, hogy nem szilánkosra fog törni a csont, hanem szép egyenesre. Tedd oda, először lemodellezzük, hogy ne rinyálgj.

Betettem a meggyötört gyűrűsujjat két élére állított acéllemez közé, a mesterlövész ráhajtott egy harmadikat. Érdeklődve vártam a további ismertetést, ám hirtelen soha nem érzett fájdalom hasított belém, felüvöltöttem. Csak ekkor értettem meg azt, amit az előző pillanatban láttam: hogy a mesterlövész egy kézigránát nagyságú kővel orvul lesújtott.

– Nem akartam, hogy feleslegesen izgulj miatta – mentegetőzött. – Na, mozog? – kérdezte aggódó várakozással.

Nem mozgott, csak reszketett, amikor megpróbáltam behajlítani.

– Na, milyen munkát végzett Lajcsi bácsi a guillotine-jával? – rikkantotta el magát a mesterlövész, magára érte a Lajcsi bácsit, és kedélyesen hátba vágott.

Ébresztő után, amikor beosztottak bennünket, a fekete mosogatót elcseréltem valakivel, akinek egyébként páncélszekrényeket kellett volna cipelnie a tiszti irodákban. A gyengélkedőre már azzal mentem el, hogy az egyik szekrény az ujjamra esett. A tizedesünk megint átkísért a közeli kórházba, ahol megröntgeneztek, megállapították a törést a középső ujjpercen, az ujjamra egy szivacsos bélésű alumíniumsínt hajtogattak, tapasztcsikkal rögzítették, és így kikészítve már másnap hazautazhattam betegszabadságra. Egy hónapot magoltam, és harmadszorra felvettek a bölcsészkarra.

Közben a mesterlövésznek még négy kliense lett, akik a guillotine-jához járultak, hogy eltöressék az ujjukat. A négy ujjtörés néhány nap leforgása alatt már az ezredparancsnokságnak is feltűnt. Mégsem küldtek senkit hadbíróságra, ahol öncsonkításért néhány év börtön járhatott volna, mivel a századunkban éppen az előző héten volt egy öngyilkosság. Az történt, hogy az egyik előfelvételis katona őrszolgálatot teljesített éleslőszerrel a BNV drótkerítésén belül, és miközben a kerítésen kívül elcsörömpölt az egyik kora reggeli 29-es villamos, zsúfolásig telve munkába igyekvő emberekkel, ő a szájába vette a géppisztoly csövét, és meghúzta a ravaszt. Az utasok olyan közlőről voltak az eset szemtanúi, hogy többeknek arcába fröccsent az agyvelő a félig lehúzott ablakon át. Hiába, hogy a sajtó hallgatott, mint a sír, Kőbányán, majd egész Budapesten napokig másról sem beszéltek az emberek. A hadügyminisztériumnak nem hiányzott az újabb botrány, az ujjtörötteket ezredszinten büntették meg: nem mehettek betegszabadságra, ellenben kiosztottak rájuk és a mesterlövészre két hét fogdát. Én jóval az április 4-ei katonai parádé után érkeztem vissza Bajára, ahová közben hazavezényelték a századunkat, és ahol a zászlóaljnál úgy tudták, hogy az ujjtöréses ügyet lezárták már magasabb szinten, így elkerültem a felelősségre vonást.

*

Megnéztük a bejáratnál kifüggesztett, végeérhetetlennek ható névsort, amely szerint a BNV csarnokai közül ugyanabba osztottak be vizsgázni mindhármmunkat, mint ahol húsz évvel azelőtt a körletünk és a konyha is volt a fekete mosogatóval – amit jó előjelnek vettem. Miután megtaláltuk a csarnokot, és beléptünk, felnéztem a magas mennyezetre, ahonnan az acélgerendákra függesztve ugyanúgy világítottak ránk a reflektorok, mint annak idején, csak most nem volt kisebb helyiségekre osztva paravánokkal a hatalmas belső tér, ahol az egyszemélyes asztalok több százával, szabályos sorokban sorakoztak. Orsival és Petrával, akivel közben összelekedtünk, az első sorba vonultunk, közvetlenül az egyik vizsgafelügyelő asztalával szemközt, ami nagyjából azon a fertályon állt, ahol annak idején a fekete mosogató vályúja. A vizsgafelügyelő egy francia nő volt, aki mosolyogva nyugtatta meg az aggódó Orsit, hogy ő, tekintettel az állapotára, kivételesen felállhat majd a székéről, és kinyújtóztathatja a derekát a vizsga közben is, ha szükségét érzi. Kedélyesen elcsevegtünk vele még néhány percet, amitől mindhárman bennfentesnek érezhettük magunkat. Szinte már tárgyilagosan állapítottam meg, hogy ezek szerint ilyenfajta munkatársakra számíthatunk Orsival alig néhány hónap múlva Brüsszelben, valamelyik uniós hivatalban. Nem is lesz olyan vaskalapos társaság, gondoltam bizakodva.

Az írásbeli vizsga első fordulója úgy zajlott le, ahogy arra számítottam. A feladatok közül, amelyek az Unió történetére vonatkoztak, alig akadt, amelyiknél el kellett volna töprengenem a helyes válaszon. Amikor odaintettem magamhoz a vizsgafelügyelőnket, hogy beszedje tőlem a kitöltött tesztet, még mindenki a papírjai fölé hajolva körmölt.

Tudtam, hogy a második forduló, a szövegértés lesz majd a nehezebb, de nem aggódtam, mert itt elég volt annyit teljesíteni, hogy meg ne bukjon az ember – az összpontszámot tekintve alig volt jelentősége. Miután felbontottam a borítékot, és olvasni kezdtem a francia nyelvű tesztor első szövegét – történetesen a mamótechnikai fejlődés jelentőségéről –, nagy nyugalom fogott el. Kezdeti vizsgadrukkom megfeszített figyelmé nemesedett, amivel kristálytisztán átlátni véltem a jelentésrészletek finom különbségeit és az általuk kiadott nagyobb összefüggéseket. Az értelmezésben az sem akasztott meg, hogy két szakszó ismeretlenül csengett. Csak miután egyenletes tempóval átolvastam a szövegre vonatkozó három állítást, akkor csodálkoztam el, hogy mind a három tökéletesen helyes, jóllehet csupán az egyiknek lett volna szabad annak lennie. A több hónapos felkészülés miatt tudtam, hogy a rendelkezésre álló idő nagyon szűkös, és csak a szöveg egyszeri, gyors végigolvasására elég, de reméltem, hogy az egymondatnyi állítások újbóli átfutása még kijön belőle. Csakhogy másodjára alig lettem okosabb: csak az egyik állítást tudtam volna kizárni mint hamisat, de még ebben sem voltam biztos. Miközben pedig magának a szövegnek az a finom szövésű értelmi hálója, ami az előbb még jól áttekinthetően kifeszült gondolkodásom elvont terében, az alatt a néhány másodperc alatt, amíg máshová figyeltem, szakadozni kezdett, lyukak lettek benne.

Mint veszély esetén mindig, gyorsan kivonultam önmagamból, mert a tapasztalataim alapján úgy tudtam, hogy kívülről nézvést általában felfedez az ember valamilyen megoldást még akkor is, amikor belülről már úgy látszik, hogy minden veszve van. Önvédelemből tehát még értetlen megfigyelőként ámuldoztam, hogy jó, mi esik meg éppen velem, aki pedig annyit gyakoroltam, és értelmesnek tudom magam, de már határozottan éreztem, hogy baj van. Nem bánva már, hogy időt veszítek, újraolvastam magát a szöveget is, de még rosszabb lett: a kifeszített értelmi háló helyén egyetlen nagy lyuk ásított. Gépiesen továbbhaladva elolvastam harmadszorra is az állításokat, és most már azt se láttam át, hogy egyáltalán a szövegre vonatkoznának.

Amikor a segítségre szoruló ember önkéntelen mozdulatával felpillantottam a papírról, azt láttam, hogy a vizsgafelügyelő, aki a vizsgázókkal szemben, mintegy háromméternyire ült tőlem, egyszerre mintha elindult volna. Miközben pedig mozdulatlan maradt, lassan távolodni kezdett, mintha az asztala egy leszakadó jégtáblán állva elsodródna. A mosolygós női arc, amelyre fél órája még olyan otthonos érzésekkel néztem, mintha egy majdani munkatársnőmet látnám, ekkorra riasztóan idegen lett, szinte már nem is emberi, mint egy marslakóé. Kétségbeesett erőfeszítéssel emlékeztetnem kellett magam, hogy egy elfajuló látomás rabja vagyok, amíg vissza nem tért a szemem elé a valóságos kép néhány hosszúra nyúlt másodperc után. A megőrülés rettenete elillant, helyét annak a világos tudata foglalta el, hogy egy álomnak vége van.

Körbepillantottam, és ameddig elláttam, a hatalmas csarnokban több száz ember ült a saját egyszemélyes asztalánál, és a papír fölé hajolva töltötte ki a tesztjét franciául, németül vagy angolul. Hogyan is hihettem, hogy különb vagyok náluk? Úgy tettem, mintha nem ismerném magam, mintha nem tudnám, hogy igenis lassú a felfogásom, hogy nekem idő kell, amíg átrágom magam a dolgokon, nekem nem percekbe, de sokszor évekre telik, hogy valamit megértsek. Abban a pillanatban nemcsak azt láttam be, hogy sohase lesz belőlem európai uniós szakfordító, de az a dermesztő távlat is megnyílt előttem, hogy a képességeim alapján jól fizető állásom sem lesz soha, ahogy addig sem volt.

A szorongás addig nem tapasztalt formában érkezett: heves görcsként, amelyet most nemcsak a szokásos módon a gyomromban éreztem, de az egész altestemet összeszorított. Egyszerre azt vettem észre, hogy elvesztettem az ellenőrzést a húgyhólyagom felett.

Legutoljára nyolcévesen esett meg velem hasonló. Akkor a kürtömet cipeltem haza a zeneiskolából. A zeneiskolát én könyörögtem ki magamnak az első osztály utáni nyáron a szüleimnél, mert szerettem volna furulyán játszani, mint Kukorica Jancsi nyáját legeltetve a faluvégen, azt hittem, hogyha összetéveszthetném magam vele, boldogabb lehetnék. Csakhogy a furulyaszakra iratkozottak egy részét túljelentkezés miatt más fúvós hangszerekre irányították át – engem kürtre. A fájdalomtól nem szakadt meg a szívem, ahogy Jancsinak se Iluska haláláról értesülve, pedig én is legalább olyan eltökélten akartam, mint ő, helyette sok bömböléssel és pityergéssel elgyászoltam a furulyát, és a kürtöt végül fizikai okokból nem tudtam megszeretni: egész egyszerűen nem bírtam el. A tokja – földre téve – majdnem a derekamig ért, és már megemelnem sem volt egyszerű, miközben pedig négy hosszú utcán kellett végigvonszolnom a lakásunk és a zeneiskola között. Az egyik ilyen vonszolás alkalmával történt, hogy rám jött a pisilés. Ahhoz, hogy a járókelők szeme láttára végezzem el a dolgomat, már túl nagyfiúnak éreztem magam, meg féltem, hogy a felnőttek úgyszólván rám fognak pirítani, ezért megpróbáltam visszatartani hazáig. De a súlyos hangszert cipelve olyan lassan haladtam, hogy legvégül kénytelen voltam mindent a nadrágomba eresztetni. Éreztem, ahogy a meleg folyadék végigömlik a combomon, lábszáramon, majd a könnyeimen keresztül láttam, hogy a nadrágszárból alul kifolyik, és tócsába gyűlik az aszfalon.

A BNV csarnokában ülve alig egy hónappal voltam a negyvenegyedik születésnapom után, amelyre Orsi az évben is külön gesztenyetortával rukkolt elő, mint anyám néha gyerekkoromban. Meglett férfi voltam életem delelőjén, ennek ellenére magam alá vizeltem. Miután felfogtam, hogy éppen behugyozom, visszanyertem az uralmamot az inger felett, és meg tudtam állítani a folyást. Azt éreztem, hogy lucskos lettem alul, de azt nem, hogy mennyire. Feltűnés nélkül hátrattoltam a széket, lenéztem az asztal alá: a linóleumpadlón nem állt tócsa, megemeltem az ülepemet: a szék ülőkéje se tocsogott. A nadrágom elején volt csak egy nagy sötét folt, amely a kitapogatott nedveség alapján áthúzódott a fenekem egy részére is. Szerencsére a szék támlájára vetve lógott a pulóverem, amit felköthettem a derekamra, hogy álcázzam a szégyenemet. Bár ura lettem újra a húgyhólyagomnak, a szorongásom nem múlt el, inkább fokozódott, átcsapott rettegésbe. A pánikot attól, hogy rám szakad az ég, jól ismertem a korábbi időkben. Tudtam, hogy csak úgy csillapul, ha elmenekülök. Hátrafordulva lerántottam a széktámláról a pulóveremet, hogy majd magamra kanyaríthassam, mielőtt felállok, amikor összetalálkozott a pillantásom a mögöttem ülő Orsiéval. A tekintete az összpontosítás miatt addig befelé irányult, néhány másodpercbe telt, hogy igazából észrevegyen, de azután úgy megnézett magának, mintha mindent, ami az utolsó tíz percben történt velem, kiolvasott volna a szememből. Láttam, hogy elváltoznak a vonásai, és az arcát mély szánalom önti el.

Mégsem ugrottam fel, hogy meneküljek.

George Szirtes

HÉT NYÍLT SZÍNI VÁLTOZÁS*

Szabó T. Anna fordítása

A cím egy szakkifejezésre utal: a pantomim angol verziójának arra a pillanatára, amikor a szereplők jelleme megváltozik. A pantomim itt nem némajátékot jelent, mert a szereplők nem csak gesztusokkal kommunikálnak. Ebben a mimes játékban van dal, burleszkbe is át-átcsapó komédiázás, nemváltás és durva tréfálkozás is. A változás leggyakrabban a népszerű betlehemesekben jelenik meg; a szabadon értelmezett nép- és tündérmesékből eredeztethető. Még az egész kicsi városok amatőr színjátszó csoportjai is megírnak és előadnak egy ilyet minden évben, az én észak-angliai városkám is beleértve. A mimes játék leginkább talán a római szaturnáliákra és a bahtyini karneválra emlékeztet. Ezek az előadások felszabadítanak a szabott világ rendje alól, de éppen rendszerességük és tudatosságuk által voltaképpen meg is szilárdítják ezt a rendet.

Ebben az esetben a saját személyes átváltozásaimról fogok beszélni – a nyelv és az esemény, a nyelv és az ember, a nyelv és a társadalmi élet között, a költészet, a próza, a társalgás között és a nyelv és a fordítás nyelve között. Ezek szükségszerűen átfedik egymást, mégis megpróbálom időrendi sorrendbe állítani őket.

Első változás: Angol szavak

Eva Hoffman lengyel író klasszikus munkájában, a *LOST IN TRANSLATION*-ben leírja, milyen élmény volt kora gyerekkorában nyelvet váltani, amikor 1959-ben, tizenhárom éves korában kivándorolt a családjával Krakkóból Vancouverbe. Eleinte teljesen elvesztette a lába alól a talajt. A régi szavak elhalványodtak, mihelyst ugyanazoknak a tárgyaknak és fogalmaknak egyszerűen megváltozott a neve. Elmeséli például, mekkora különbség van a 'folyó' jelentésű *rzeka* lengyel szó és angol megfelelője, a *river* között: a lengyel szót „*átjárta és megelevenítette a »folyóság« lényege, az összes saját folyóm, a megmerítkezéseim története*”, és ehhez képest az angol szó üres volt, hiányzott az, amit sugallatnak, „*aurának*” nevez. A *river* szónak nem volt meg ez a felgyülemlett asszociációs mezeje, a hangulati tartalma: „*nem sugározza magából a mellékjelentéseket. Nem elevenít meg*”. Ebben az esetben, magyarázza, nincs meg „*a belső nyelv önkéntelen hullámozása... amelyből megeredhet a társalgás*”.

Természetesen ezt a gyönyörű könyvet, sok évvel később, már angolul írja, hiszen ez a nyelv addigra már magába szívta a képzettársításokat, és már képes volt a mellékjelentések sugárzására.

Volt-e ennek ára? Vajon elveszett-e számára a gyermek Eva, és ha igen, hogyan lehet ezt ábrázolni?

Edward Thomas (a jelentős angol-walesi költő, aki az első világháborúban halt meg harminckilenc esztendőskorában) csak akkor kezdett verset írni, mikor neves amerikai barátja, Robert Frost erre bátorította. Thomas persze irodalmi ember volt, kritikus és

* Székfoglaló előadás a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián. Elhangzott 2014. május 21-én.

életrajzíró, több, az angol vidéki életet ábrázoló könyv szerzője, de verset csak 1914 végén kezdett írni.

Talán éppen azért, mert ilyen későn kezdte, nagyon erősen tudatában volt a költői hivatásnak. Különösen szépen fogalmazza ezt meg SZAVAK című versében, amely így kezdődik:

*„Mindünk közül,
kik verselünk,
ahogy beszél
miáltalunk,
ahogy a szél
falrásbe dül,
ott hangot ad,
vigalmakat, fájdalmakat
zenget, ha bűg –
mért engemet
zengetni meg,
angol szavak?”*

*Ismerlek jól:
álomkönnyű, laza,
tölgy-türelem,
fény aranya,
pipacs, kukorica,
kopott ruha...”*

Szél a falrásben, könnyűség és türelem, pipacs, kukorica, ruha, vadrózsa, eső, falu, táncok – ezekkel a képekkel jeleníti meg magának a nyelvet. Ebbe a nyelvbe született bele, mégis fohászkodnia kell, hogy a szavak részeivé váljanak, hogy olyan verseket írhasson, amelyek ezeket a szavakat képviselik.

Ahogy ezt írja, Thomas ugyanazért a hangulati tartalomért sóvárog, amire a lengyel születésű Eva Hoffman vágyott.

A nyelv nem csak szavak adásvétele, és a szavaknak nincs tökéletes megfelelőjük egy másik nyelvben: nem válthatók át olyan könnyen, mint a pénz.

Emigránsként és költőként, aki időrendben a második nyelvemen írok, a legerősebben a húszas-harmincas éveimben éreztem ezt a vágyat, és szerettem volna válaszolni Edward Thomas versére. Ebből született az ANGOL SZAVAK.

A vers úgy érzékelteti, mennyire idegen volt számomra az új nyelv, hogy az első versszakban az angolban is idegen vagy enyhén keresett szavakat használtam, mint Froebel-kocka, géniusz, helységnevtár és sprechgesang.

A második versszak megnevezetlen angol szavak asszociációs mezejét sorolja fel, leginkább az angol viselkedés felidézésével, erősen angolos ízű kifejezések által, mint a „jó modor”; azt is leírja, hogy mennyire különbözik az angol viselkedés a magyartól, felidézi, ahogy sorban állnak a megállóban vagy az iskolai menzákon az ingyenes vacsorához, amit a falba vágott lyukakon, „kiadóablakokon” át szolgálnak fel, és megmutatja az angol szobabelsőket vagy az iskolás fiúk viseletét, a bokára hajtogatott hosszú zoknit és a kopott cipőket és mindenekfelett persze a tipikus angol teáskannák gőzét

– és mindezt maga a nyelv idézi meg, a nyelv, amely magában hordja ezt a számtalan élményt, és hangot ad nekik, mint a szél Edward Thomas versében.

A harmadik versszak arra utal, hogy ha az ember két nyelvnek van tudatában, akkor mindkettőben elbizonytalanodhat. Feltételezzük, sőt elvárjuk, hogy a nyelv stabil legyen. W. H. Auden azt hozza fel példának, hogy amikor az anya a gyermekéhez fordul, majd rámutat a holdra, és megnevezi, akkor a holdat jelentő szó és a hold látványa örökre összefonódik. Egyik feltételezi a másikat. Ha idegen nyelveken is megismerjük a hold szót, akkor az elsőnek megtanult szó elveszti a hatalmát, és ez a nyelvet magát is elbizonytalanítja. A nyelv egyszerre törekeny lesz és egzotikus. A szavak és a hozzájuk kapcsolódó tapasztalatok viszonya megváltozik.

Az utolsó versszak bemutatja ezt az érzést, és egy különös múzeumba kalauzolja az olvasót, ahol a szavak, bár megtartják az erejüket, mégis üveg mögül szemlélhetők csak; izzanak, mint a pipacsok – Edward Thomas pipacsai –, de egyben képtelenek is.

Második változás: A pillanat a folyosón

Valamikor 1967-ben történt. Az iskola folyosóján álltam – jól emlékszem a helyzetre: épp a nagyterem előtt – egy barátommal, Juliannal, aki egy papírlapot nyújtott át nekem, rajta egy kézírásos verssel. Azt mondta, Ian a szerzője, egy iskolatársam, akit csak futólag ismertem. Julian soha nem volt versolvasó, de az még jobban meglepett, hogy Ian verseket ír. Akkoriban már a természettudományra specializálódtunk, de én bele-beleolvastam a könyvtárban a verseskötetekbe, különösen olyankor, amikor fizikát kellett volna tanulnom éppen. A versek épp a rövidegük miatt tűntek izgalmasnak, és persze amiatt is, hogy – mert akkor még úgy gondoltam – annyira különböznek a tudomány látásmódjától; azt azonban még nem tudtam, hogy egyszer majd személyes közöm lesz a költészethez.

Julian megkérdezte, mi a véleményem a versről. Elolvastam, és nem tetszett, valamiért hazugnak éreztem. Nem mondtam ki, amit gondoltam, mert nem tudtam volna megindokolni, mi az, ami zavar, úgyhogy csak a fejemet csóváltam. Mégis, ott és akkor, életemben először, tudtam, mit akarok. Költő akarok lenni.

A szüleim régóta orvosnak szántak, de az ehhez szükséges tantárgyakhoz nem fűlt a fogam. Ahogy a magyarok többsége, a szüleim is sok magyar verset tudtak fejből, de nem voltak irodalmi érdeklődésű emberek. Nem emlékszem, hogy lett volna verseskötetünk otthon, bár lehet, hogy akadt Madách és Ady a házban.

Fogalmam sem volt arról, hogy mit jelent költőnek lenni, vagy hogy milyen is a jó vers, de abban a pillanatban biztos voltam benne, hogy a költészet valami személyes titkot tartogat a számomra, és hogy nekem az egész életemet arra kell szánnom, hogy ezt a titkot megfejthessem. Azt is biztosan éreztem, hogy ennek a titoknak valami köze van az igazságérzethez, és hogy a költészet nyelve különbözik a hétköznapi nyelvtől, és ezáltal olyan bonyolult érzések és gondolatok kifejezésére képes, amelyeket másképpen nem lehet megközelíteni. Egyetlen pillanatig sem gondoltam azt, hogy regényírónak vagy tudósznak kellene lennem inkább.

Tudom, hogy mindez valószínűtlennek hangzik, de szóról szóra igaz. Amikor kiléptem a folyosóra, még egészen más ember voltam, mint amilyen azután lettem.

A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy annyi verset írtam és olvastam, amennyit csak tudtam. Ahhoz már késő volt, hogy átkérjem magam irodalom szakra. Gyorsan összebarátkoztam két másik természettudományt tanuló diákkal, akik szintén beleszerettek a költészetbe. Vadul olvasni kezdtünk mindenfélét. Hol náluk, hol nálam gyűltünk

össze, későig fennmaradtunk, és beszélgettünk. Nem volt ez módszeres oktatás (ilyenben nem volt részem), hanem véletlen rátalálások sorozata. Megvettem az első jegyzetfüzetemet, és mindennap írtam valamit. Az írásaim nagy része rossz volt, talán éppolyan rossz, mint az a vers, amely megváltoztatta az életemet – de amit a költészet iránt éreztem, az már elhivatottság volt. Nem bizonyos tárgyakat akartam megverselni, hanem a költészet világában akartam élni ezután. Ha vissza kellene térnem ahhoz a pillanathoz, akkor azt kellene mondanom, hogy rájöttem: a költészet nemcsak a nyelvet határozza meg, hanem az észlelést is, és ezáltal megnyitja a világot. Sőt, talán meg is gyógyítja – vagy ha nem is a világot, legalább engem.

Szerencsére nem kerültem be az orvosi egyetemre, úgyhogy egy további évet maradhattam az iskolában. Hogy kezdjek valamit az időmmel, a tanárain elküldtek a művészeti szakkörre. Tizenhárom éves korom óta nem rajzoltam, és most, hogy újra belekezdtem, láttam, hogy nemcsak könnyedén megy, de szeretem is csinálni. Három hónap után levizsgáztam, mégpedig kitűnőre. A következő évtől a művészeti egyetemre jártam öt éven át. Ott találkoztam a feleségemmel és az első igazi költőkkel, akik segíthették a fejlődésemet.

Mégis az a folyosói pillanat volt az, ami eldöntött mindent, mégpedig a legjobb irányba. Úgy éreztem akkor, és így érzem most is.

Harmadik változás: Az angolból magyar lesz

1973-ban kezdtem publikálni, az első verseimben a francia szürrealizmus keveredett a posztlioti romantikus iróniával, de a hetvenes évek közepére már elégtelennek éreztem ezt a hangot. 1975-ben, ötvenegy éves korában, meghalt az édesanyám, és ettől kicsapódott bennem az elégedetlenség, előtörték az elfojtott vágyak. Nem mintha akkoriban nagyon közel lettünk volna egymáshoz anyámmal, de a halála miatt egyszerre fel kellett figyelnem arra, ami akkoriban hiányzott a költészetből. Nem akartam nagy ívű gesztusokat; azt szerettem volna, ha a vers természetesen illeszkedik a gondolatok és a szavak rendjéhez, ha magából a nyelv természetéből születik meg, ahogy Edward Thomas is leírta. Nem kívántam egzotikus külföldi maradni: angol költő akartam lenni. Tudatos folyamat volt ez, és meglehetősen hosszadalmas is. Megtanultam a formai eszközöket, sokkal több rímet és szabályos versszakot használtam. Még ha nem lehettem is a rés a falban, amelyen átfújnak az angol szavak, lehettem mégis a sorállás, a laza zoknik és a teáskannagőz, vagy legalábbis még tudatosabban használtam azokat a szavakat, amelyek ezeket a tapasztalatokat kimondták. Az első két könyvemet 1979-ben és 1981-ben kedvezően fogadták, sőt díjat is kaptam, de 1983-ra megint csak azt éreztem, hogy mindez nem elég. Ebben az évben, életemben először és utoljára, sikeresen megpályáztam azt az anyagi támogatást, amelynek segítségével a következő évben ismét Magyarországra látogathattam.

Korábban egyszer már visszatértem egy balul sikerült látogatásra a családommal, 1968 nyarán. Ez az út félbeszakadt Csehszlovákia augusztus 20-i lerohanása miatt. Akkor még csak tíz napja voltunk Magyarországon. Már egy éve írtam verseket, de még nem publikáltam semmit. Elmentünk a Balatonra, összebarátkoztam egy kedves lánnyal – és aztán igen gyorsan el kellett hagynunk az országot.

1984-re sok minden megváltozott. Akkorra már sok magyar történelmi könyvet olvastam, és ismertem a költészetet is. Ahogy ezt már sokszor megírtam, a szüleim 1956-ban, miután december 2-án Angliába érkezünk, rögtön úgy határoztak, hogy otthon is angolul fogunk beszélni. Ennek az volt az eredménye, hogy nagyon gyorsan

megtanultam angolul, de magyarul elfelejtettem. 1984-re már huszonnyolc éve volt annak, hogy utoljára beszéltem magyarul.

Ez a három hét 1984 áprilisában (ennyi volt az iskolai szünetem, mert akkor már rajtot és művészettörténetet tanítottam, és két gyermekem volt) ugyanolyan döntő időszaknak bizonyult, mint az a pillanat ott az iskolai folyosón.

Úgy sejtem, hogy a „hold” szó és az égi Hold kapcsolatához hasonlóan az első észleleteink meghatározzák a további testi érzékelésünket. Ez azt jelenti, hogy a legelső szoba, amit meglátunk, minden szoba ősképe, a legelső lélegzet minden lélegzeté, az első kéz, amely megérint, az összes többinek a modellje és így tovább, meghatározva a térérzékelésünket, a forma-, dallam- és ritmusérzékünket és így tovább.

Attól, hogy megint Magyarországon voltam, mindez visszatért az életembe, de körülhatárolható jelentés vagy kontextus nélkül. Egyik oldalon ott állt az újra megtalált, eleven, ám nyelv nélküli *anyagi* valóság, a másikon pedig az angol nyelv magam számára megépített, látszólag stabil valósága. A *hang* és a *nyelv* különbsége volt ez. Három boldog, de szédítő hetet töltöttem az országban – álomszerű volt az egész. A két valóság között fájón hiányzott az összekötő szöveg.

A verseim megváltoztak, hosszabbak és bonyolultabbak lettek, gyökereik egyre mélyebbre nyúltak a történelemben. Az történt ugyanis, hogy Magyarország lett a témám, és ez így is maradt az elkövetkező tíz esztendőben, legalább három kötetben keresztül. Ugyanolyan szédítő érzés volt számomra Angliában foglalkozni a magyarokkal, mint előtte újra Magyarországon élni. „A magyar költő” – így kezdtek emlegetni Angliában, holott soha életemben nem írtam le egyetlen sort sem magyarul. Különös helyzet volt ez, és különös identitást eredményezett. A könyveimet jól, sőt igen lelkesen fogadták, mégis kívül rekedtem az angol költészet főáramán. Ha minden kötél szakad, gondoltam, akkor legalább annyit elértem, hogy bevezettem Magyarországot az angol költészetbe. A három leginkább érintett könyvem: *THE PHOTOGRAPHER IN WINTER* (A FOTÓGRÁFUS TÉLEN, 1986), *METRO* (1988) és a *BRIDGE PASSAGES* (HÍDÁTKELÉSEK, 1991); ezután az érdeklődésem lassanként Anglia felé fordult: a megérkezés és az angollá válás folyamata érdekelt, erről leginkább a *PORTRAIT OF MY FATHER IN AN ENGLISH LANDSCAPE* (APÁM ARCKÉPE ANGOL TÁJBAN, 1998) című kötetemben írtam.

A könyveimet két kiadó adta ki, de a második, az Oxford University Press 1999-ben befejezte híres költészeti sorozatát. Ezután kerültem át a mostani kiadóhoz, a Blood-axe-hez, és a szerkesztőm úgy döntött, hogy két kötetben adja ki korábbi verseim terjedelmes válogatását: ez volt a *THE BUDAPEST FILE* (A BUDAPEST-AKTA, 2000) és az *AN ENGLISH APOCALYPSE* (ANGOL APOKALIPSZIS, 2001). Piaci szempontból kétségtelenül nagy siker volt mindkettő, de azt üzenete, hogy az életem két élesen elválasztott részre oszlik; ennek értelmében kimaradt egy csomó olyan vers, amely sem Magyarországról, sem Angliáról nem szólt. A magyar és az angol tudat közti seb nem gyógyult be – ha begyógyulhat egyáltalán – egészen 2008-ig, amikor ugyanaz a kiadó kiadta új és összegyűjtött verseimet a hatalmas, 520 oldalas *NEW AND COLLECTED POEMS* (ÚJ ÉS ÖSSZEGYŰJTÖTT VERSEK) című kötetben.

Nem a saját költészetem a tárgya ennek az előadásnak, hanem a nyelv és a nyelv mint fordítás – mégis beszélnem kell ezekről az eseményekről, hiszen a munkáim mind angol nyelvűek, és az angol költészet kontextusában olvasandók, csak ezen belül értelmezhetők igazán. Mégsem akarok többet a költészetemmel foglalkozni, kizárólag anynyiban, amennyiben a fordítás kérdését érinti.

Negyedik változás: A magyarból angol lesz

Az 1984-es látogatás utolsó napján megismerkedtem valakivel, aki azóta az egyik legkedvesebb és legfontosabb barátom lett. Vajda Miklósról van szó. Ő kért meg, hogy fordítsak le négy Kosztolányi-verset a lapjába, amit akkor *The New Hungarian Quarterly*-nek hívtak. A négy közül a legjobban a HAJNALI RÉSZEGSÉG-re emlékszem, mert nem sikerült túl jól, és a SZEPTEMBERI ÁHÍTAT-ra, ami viszont annyira jó lett, hogy az első poszt-magyarországi könyvembe, a THE PHOTOGRAPHER IN WINTER-be (A FOTOGÁFUS TÉLEN) is belekerült, az ERŐLTETETT MENET-tel és Orbán Ottó ARS POETICA című versének új fordításával együtt. Íme a Kosztolányi-vers kezdete angolul:

*„September morning, enfold me in your glory,
don't leave me, don't desert me, September light,
now when you blaze out, inflammatory,
leaping, tranced and conjured as my sight;
lift me to you, higher, one more time
to death on superannuated ruins,
help me, September, let me cling and climb
to you my brother, burning and renewing.”*

Amint látják, a fordítás megkísérli az eredeti ritmust és rímképletet követni. Az ERŐLTETETT MENET (FORCED MARCH) pedig így hangzik:

*„He's foolish who once down resumes his weary beat,
A moving mass of cramps on restless human feet,
Who rises from the ground as if on borrowed wings,
Untempted by the mire to which he dare not cling,
Who, when you ask him why flings back at you a word
Of how the thought of love makes dying less absurd...”*

A formahű fordítás angol költői körökben nem volt divat. A híres folyóirat, a *Modern Poetry in Translation* (Modern költészet fordításban) idején, amit Daniel Weissbort és Ted Hughes szerkesztett, a formát – a rímet és a metrumot – elkülönítették magától a verstől, nem tekintették jelentéshordozó elemnek. A formát különösen Hughes ellenzte, de a magam – a Hughesétől merőben különböző – költői gyakorlata bebizonyította számomra, hogy a forma és a tartalom nem szétválasztható, sőt, a forma a vers lüktető szíve. Ez persze nem azt jelenti, hogy a hagyományos költői formákat tartanám elsődlegesnek, vagy hogy a formahű fordítások jobbakk lennének, csak azt, hogy a forma – legyen az rigorózusan szabályos vagy formasejtelmeket hordozó szabad vers – szerves része a költeménynek, és ha át is alakul a műfordítás során, a változásokat maga a vers hangja sugallja. Ennek a példája mondjuk Alexander Pope ILIÁSZ-fordítása: az akkori költői gyakorlatban logikus, a latin mintáknak megfelelő döntés volt, hogy párrímes ötös jambusban fordította le, hiszen az angolban nincs meg az időmértékes hexameter hagyománya.

Az angol-amerikai költői gyakorlat szerint a jelentés fordítása az elsődleges, de sajnos emiatt bármilyen nyelvről fordítsanak is, sok-sok nagyon hasonló hangzású vers lesz az eredmény. Ezzel én nem értettem egyet.

Eleinte jó néhány évig magyar segítséggel, nyersfordításból és a történelmi-nyelvi háttér meg az asszociációs mező megértését segítő jegyzetekből dolgoztam; a *Quarterly* szerkesztői láttak el ezzel az anyaggal, mert ekkorra már rendszeresen fordítottam a lapnak. Nagyon kevesen voltak akkor Angliában magyar versfordítók. Ted Hughes leszámítva, aki nem értett magyarul, és nem érdeklődött a forma és a kulturális kontextus iránt, mindössze Peter Jay, Thomas Ország-Land, a párban dolgozó George Gömöri és Clive Wilmer, valamint Edwin Morgan fordított magyarról (Morgan Weöres Sándor-fordításai ismerősek lehetnek az angol közönségnek a Penguin által kiadott Weöres/Juhász közös kötetből).

1984-et követően minden évben jártam Magyarországon, két ízben hosszabb ideig is itt tartózkodtam: 1985-ben és 1987-ben kilenc hétig voltam a British Council ösztöndíjasa, 1986-ban és 1988-ban rövidebb ideig ugyan, de szintén jártam az országban. Verseket fordítottam és írtam, valamint megbízásból lefordítottam AZ EMBER TRAGÉDIÁJÁT is. Ez természetesen külön tanulmányt érdemelne, itt csak éppen megemlíthetem. Az eredeti felkérés színpadi változatra szólt, de néhány hét múlva már arra kértek, hogy a teljes drámaszöveget fordítsam le, mert kötetben fog megjelenni. A hosszabb, 1987-es tartózkodásom idején bejártam a Corvinába, és végignéztük az aktuális fordításrészeket a szerkesztőmmel, Vajda Tündével. A könyv 1988-ban jelent meg. Azóta sokszor gondoltam arra, hogy újra kézbe kellene vennem a fordításszöveget, és frissebbé, játszhatóbbá kellene alakítanom, kissé akár el is szakadva az eredetitől, de ez sajnos – akár csak a másik vágyam, a JÁNOS VITÉZ fordítása (amelyből részeket készítettem csak) – egyéb sürgető teendők miatt elmaradt. Emellett még Csoóri Sándor és Vas István versein dolgoztam, aztán Orbán Ottóval kezdtem foglalkozni. Vassal és Nemes Naggyal személyesen is találkoztam, és azután minden évben meglátogattam őket, egészen a halálukig. Megismerkedtem Weöressel és Rakovszky Zsuzsával, és később kiadtam Nemes Nagy és Rakovszky válogatott verseit. A fordítások mind formahűek voltak, a lehető leghívebben próbálták tolmácsolni a metrumot és a rímet; ezt az elvet követte Edwin Morgan is a maga műfordításaiban.

Az akkoriban kötött barátságok – Kúnos Lászlóval, Vajda Miklóssal és Ferencz Győzővel – máig megmaradtak. Vassal, Nemes Naggyal és Orbán Ottóval viszont sajnos már nem találkozhatom többé.

Ötödik változás: Budapest, 1989 / Sem magyar, sem angol

Csodálatos véletlen, hogy a leghosszabb, több mint nyolc hónapos magyarországi tartózkodásom éppen 1989-ben történt. Ez volt a harmadik British Council-ösztöndíjam, eredetileg öt hónapra kaptam, de több hónappal hosszabb lett végül. Clarissa és én együtt érkeztünk meg, a gyermekeink később csatlakoztak hozzánk. Január elején érkeztünk, és majdnem szeptemberig maradtunk, egy közös ismerős közvetítésével Haraszi Miklós üresen álló lakásában laktunk. Már ez is tanulságos lett volna, hát még a március 15-i és június 16-i eseményekkel megfelve! Szédítően gyorsan történt minden, a tiltakozások, az újonnan formálódó csoportok, amelyek később pártokká alakultak, a letartóztatások, a Dubček-interjú, a vasfüggöny átvágása és a keletnémetek átengedése. Közben pedig zajlott a június 4-i Tienanmen téri tragédia. Akik átélték, tudják, milyen leírhatatlan év volt ez, életre szóló élmény. Két BBC-tudósítást készítettem róla a visszatérésemkor, és az ottlétem alatt egész sor verset írtam az eseményekről, ez adja a BRIDGE PASSAGES gerincét.

Körülbelül ebben az időben kezdtem bele első regényfordításomba, az ÉDES ANNÁ-ba. Nyilván tudják, mennyire más a prózafordítás, mint a versfordítás. Sokkal nagyobb tere van az embernek, de a hibalehetőségek is megsokasodnak. A hűség és a pontosság követelménye másképpen jelentkezik a regényfordítás során. Én nem vagyok afféle módszeres műfordító, aki elolvassa a könyvet és mindent, ami megtudható róla, majd jegyzeteket készít, aztán nekilát a fordításnak. Az én módszerem a költőé. Azonnal belevágok, próbálom meghallani a hangot és annak angol megfelelőjét. Rögvest elkezdem mérlegelni a magyar mondatok viszonylatában az angol mondatokat, és várom, hogy a hang megképződjön a fejemben. Lehet, hogy ez másnak nem alkalmas módszer, de nekem mindig bevált. A legfontosabb, hogy a regény angolul is megszólaljon, még akkor is, ha a könyv hangsúlyai, a maga kultúrájából kiszakítva, máshová kerülnek. A lényeg, hogy angol irodalomká kell válnia – különben nem számíthat olvasókra.

Természetesen hibázom olykor, a kezdetektől fogva, de ezek a tévedések – szerintem nincs túl sok belőlük – nem érintik a könyv lényegét. Lehet, hogy ez vagy az az apróság nem stimmel, de ez a regény teljességét nem csorbíthatja. Az ÉDES ANNA angol könyvként is működik. Kosztolányi olyan pontos megfigyelő, és olyan okosan elegyíti a finom gúnyt az igazi költészettel, hogy az olvasó feltétel nélkül megbízik benne.

Közben odakinn vadul zajlott a történelem, minden nap új híreket, új izgalmakat hozott.

Március 15-én a tömeggel együtt vonultam a Petőfi-szoborhoz, és a többiekkel együtt indultam a Lánchíd felé. Izgalmas és felemelő volt az egész, de a híd felénél mégis megálltam, és visszafordultam. Meghatározó pillanat ez számomra, egy újabb nyílt színi változás az életemben. A januárt követő események során egyre világosabb lett, hogy nem lehetek a történelem teljes jogú résztvevője. Több voltam, mint pusztán külországi megfigyelő, de magyar sem voltam igazából. Meghallgattam a barátaim és ismerőseim fejtegetéseit, de közben tudtam, hogy voltaképpen idegennek tartanak – ráadásul joggal. Nekem nem a bőrömre ment a játék. Sem aktív elősegítője, sem passzív elszennvedője nem voltam a magyar történelemnek.

Ezt már korábban is megérthettem volna, mindjárt a dolgok legkezdetén, öt évvel ezelőtt. Mégis ez a pillanat volt a felismerés. Ott és akkor értettem meg, 1989. március 15-én, a híd közepén.

Természetesen ez nem jelentette azt, hogy nem éreztem volna együtt a barátaimmal, vagy hogy ki kellett volna taszítanom Magyarországot – amely számomra leginkább Budapestet jelentette – a szívemből és a gondolataimból; éppen csak jogot nem formálhattam hozzá. Nem beszélhettem a magyarokért vagy a magyarok nevében, sőt még a bennem élő magyar gyermek nevében sem. Az a kisfiú emlék volt csak, nem valóság. Az a pillanat ott a hídon nagyon hasonlított a korábbi folyosói megvilágosodásomhoz.

Magyarország két részre szakadt bennem: egyfelől ott volt a homályosan érzett nemzettedat, másrésztől a barátaim meg az ő elveik; a szememben ők képviselték a nemzet legjavát. Azóta tudom, hogy a barátaim aktuálpolitikai szempontból nem tekinthetők a nemzet reprezentánsainak, és én sem képviselhetem őket mint magyarokat, még képzeletben sem. Mindössze a barátaim voltak és embertársaim, akik történelmi körülmények közé kerültek. Hogy sporthasonlattal éljek: nem játékos voltam, hanem a pálya szélén álltam mint drukker. Tudtam, hogy szeretni és biztatni fogom őket, akár nyeresre, akár vesztesre állnak – de kik kerültek szembe velük? Ez már sokkal nehezebb kérdés.

Hatodik változás: A műfordítás mint átalakulás

Tisztelt hölgyeim és uraim, tudom, hogy az önök számára elsősorban fordítóként vagyok érdekes, nem pedig költőként. Az én szempontomból ez pontosan fordítva működik. Elsősorban költő vagyok, angol költő, és az leszek halálomig. Nem műfordító vagyok, aki történetesen verseket ír, hanem költő, aki történetesen fordít. Mostantól kezdve hadd gondolkodjam hangosan a műfordításról.

Számos fordítási témájú konferencián vettem részt hallgatóként és előadóként. Mi a tevékenység lényege? Mit is csinál az ember igazából?

Az első dolog, amit mondani szoktunk, hogy a fordítás természetesen lehetetlen vállalkozás. A második pedig, hogy elemi szükséglet: fordítani muszáj, és a jövőben is az lesz. George Steiner azt írta, hogy fordítás nélkül „*a csönddel határos községeket*” laknánk. Persze ő írta azt is, hogy a szavaknak nincs közvetlen megfelelőjük. Ahogy Eva Hoffmannak a *rzeka* nem lehetett folyó, úgy Steiner számára is különböző élményt ad a *bread*, a *pain* és a *Brot*. Már a legelső akadályban is megbotlunk tehát: nemcsak a különböző nyelveket összekötő szótár, de a saját nyelvünk szókinccse is trükkös terep. Még a legelemibb közlés értelmezése is személyenként különbözik. Mi több, a közlés szándéka és a közlés megvalósulása közt is a fordítás aktusa zajlik. Az érzést gondolat-tá, a gondolatot szóvá fordítjuk le, és fordítunk a látvány és a kifejezés aktusa közt is, és vice versa. A könyvekből filmet csinálunk, a regényekből operát, történetekké formáljuk a káoszt. A fordítás: emberi állapot. A tapintható, mégis kimondhatatlan anyagból átfordított kísértetekként bolyongunk mindannyian.

Számtalan hasonlat létezik a fordításra: fátyolon át adott csók; vagy szép, vagy hű asszony; „a szöveg túlvilága”; egy korsó szilánkjai; vagy akár: ablak. A fordító révész, szolga, becsapós szolgáló, csábító, áruló, hódító, megszálló, kulturális imperialista sőtöbbit.

Az én – nyilván tökéletlen – hasonlatom felhőnézőnek látja a fordítót, mint mikor Hamlet Poloniusnak azt mondja, hogy a felhő, amit lát, tevé, majd menyét, majd pedig cethal. Vagyis: egy létező tárgy, amelynek saját törvényei vannak, de amelynek a formáját a szemlélő szabja meg. Ez persze nagyon személyes és aligha használható hasonlat, Hamlet ugyanis szándékosan vezeti félre hallgatóját; mégis valami fontosat mond az olvasó szabadságáról és függetlenségéről. Mi mást csinálunk mi, mint felhőket nézünk, arcokat, testeket, teremtményeket látunk meg bennük, és olvasatunkat valóságos csodaként prezentáljuk másoknak?

Tökéletes fordítás nem létezik, de az egyik nyelvről a másikba való különös utazás közben nemcsak értékes javakat szállítunk, hanem át is alakítjuk őket, majd pedig úgy adjuk el végül, mintha a sajátjaink lennének. A legtöbb ismerős és hagyományosnak tekintett angol versforma – a szonett, a szesztina, a hőszi jambus, a villanella, a pantoum, a gázél, a modern haiku – mind-mind tökéletlen importáru, amely évszázados vagy évtizedes megmunkálást igényelt új lakóhelyén.

Önök tudják a legjobban, hogy egy ilyen izolált nyelvnek, mint a magyar, elemi érdeke, hogy idegen irodalmakat honosítson. Vannak malájföldi barátaim, akik hihetetlen energiákat fektetnek be abba, hogy a világirodalom klasszikusait lefordíttassák malájra. Magyarország semmiképpen nem csönddel határos község, Malajziában viszont, mint maláj barátaim mondják, komoly veszély a kulturális izoláció.

A világon csak kevesen vagyunk, akik magas irodalmi színvonalon fordítunk magyar-ról angolra. Prózát nyolcan-kilencen, verset ötven-hatan fordítunk, és a legtöbbünk már

túl van élete delén. Amikor magyarból kezdtem fordítani, hálából tettem. Olyan sokat köszönhettem az 1984-es év történéseinek, hogy feladtam a képzőművészi ambícióimat, és azóta is folyamatosan fordítok. Tizenhárom regényen és sok száz versen vagyok már túl, de még mindig nem untam meg a műfordítást.

Hogy miért vagyok hálás? Már magam sem tudom. Akkoriban képzeltem emlékeimet nyitogattam, egy hangokban, házakban, utcákban, illatokban megképződő másik valóság sejtelmét kerestem, miközben ráéreztem a történelem és a jelenlét fontosságára – mindarra, amiről már korábban beszéltem. Tudom, hogy ez most is fontos, bár már nem annyira friss és elemi az élmény. 1989 óta már azt sem tudom, mit jelent igazából magyarnak lenni.

Azt azonban tudom, hogy milyen fordítani és költőnek lenni. A nyílt színi változás eredeti meghatározása szerint a mimes játékot közönségnek adják elő, és van benne valami illetlen íz, valami a kétneműségből meg a burleszkből. Legutolsó nyílt színi változásom ennek szellemében tréfák sorozata lesz – nem viccek ezek, hanem inkább komikus és abszurd reflexiók – a kétneműség helyett a kétnyelvűség szellemében. Rákérdeznek az eredeti hangra, a fordítás hangjára és persze leginkább a műfordító hangjára, aki ebben az esetben éppen költő.

Hetedik változás, Roland Barthes és A SZERZŐ HALÁLA szellemében:

A műfordító halála

1. A műfordító önmagát látja kilépni szeretője szobájából. Ennyit a hűségről, gondolja.
2. *Je est un autre*, mondta a műfordító. A szomszéd ajtaján kopogjon.
3. A műfordító a saját torkába nézett. Gyere elő, gyere elő, akárhol vagy is! – fogta könyörgőre a dolgot.
A műfordító szekrényében csupa idegen ing lóg. De legalább mindegyiket magára veheti.
A műfordító az ablak elé állt. Próbált átlátszó lenni.
Jó, jó, de ha minden behelyettesíthető valami mással, lamentált a műfordító, akkor minek kellek én?
4. A fordító betéved Bábelbe, és elkönyveli magát egy polcra.
Két nyelv Bábel azonos emeletén: – Én voltam itt előbb! – Nem hozzád beszélek. – Halkítsd le azt a zenét! – Neked ez zene?
Hát Bábel kertjei? Azokról ki beszél? Ki plántálta őket? Ki öntözi? – kiabált a fordító, beleszürcsölve a szavakat a csészéjébe.
5. A vak fordító tökélyre fejlesztette kifinomult szaglását. Úgy olvasta a könyveket, ahogy a kutya a villanyoszlopokat.
A vak fordító végigtapogatózott a könyvön, beleütközött a mondatokba, és felborogatta őket. Most aztán vakon kell visszaraknia a helyére mindent.
6. A költő és a műfordító belép a kocsmába. Kérek egy sört, mondja a költő. Ajánlatos volna kapnia egy sört, így a műfordító.
A fordító holt költőit bámulta. Én se vagyok eleve nebb, jegyezte meg, de legalább még haladok.
Sok tüdő, sok lélegzet, sok fogsor, sok ajak: sokan vagyunk, mondja a fordító. Sokan vagyunk, visszhangozza a költő.
7. A műfordító a medve nyomait követte, de nem értette, minek jár az ő cipőjében. Minden medve tolvaj, motyogta.

8. Két műfordító találkozik. Megnézik egymás fogát. Kinek a foga ez? – kérdezzetik.
9. Sorba állították a fordítókat, és agyonlőtték őket. Melyik volt a költő? Kérdezte a katona. A negyedik a sorban. Vagy az ötödik. Hát nem mindegy?
A műfordító meghalt, de más temettek el helyette. Bejött valaki más.
10. A nevünk: légió, mondja az ördög. A nevünk: idegenlégió, válaszolja a műfordító.

Imreh András

VERSFORDÍTÁS

Lépcsőtakarítás
de nem a port
felülről lefelé
egy szál trikóban –
nagy havat hólapáttal
lentől föl,
újracakkozni
a ferde síkot.
Aztán seprűvel újra le
a visszaroskadt kupacokat
a hófehér hamut
álmatag elmehavazásban – – –

Aztán bemenekülni.

MAJOMHÁZ

Majdnem mentünk tovább.
Üresnek tűnt ez a ketrec is,
mint a fókamedence, vízcseré közben.

Egyszer csak a sarokban
megbillent egy fekete kocka,
már-már kiborult egy test energiája,

de aztán visszazökkent.
Körülnéztem. Egy másik jógaülésben,
egy harmadik hátul, a sziklán

kaparózott.
Legutoljára vettem észre őt:
ott feküdt, háttal, pont előttem,

mint egy hajléktalan vagy nagybeteg.
Vagy mint aki csak nagyon mélyen alszik,
párna nélkül, a karján, mint apám.

Felriadt, hátrafordult, de csak egy pillanatra.
Nem volt szomorú, de nem is mosolygott,
úgy tűnt, csak a szemét akarja megmutatni.

Vakarta a mellét. De hiszen nem is mell –
ökölnyi gorillafej volt.
Azt hihetnéd pedig, minden gorilla hím.

És aztán megint minden moccanatlan.
De attól az egyetlen mozdulattól
egészen összebolydult a kronológia:

Sokkal közelebb került Crô-Magnon,
mint Spárta, Galilea vagy Etelköz.

A 21-ES BUSZON

Fogalmam sincs, hogy rúghatott be így.
Időnként főlegyenesedik,
törzsből tántorog,
de mikor a feje koppan az ablakon,
visszagörnyed a vak homályba.

Barátja mellette ül, mosolyog,
egy másik világban. Oldalra nem néz.
A fejét enyhén feltartja, mintha szélbe,
és ahogy kaptat a busz, föl, a hegyre,
aprókat bólogat: az utat szolmizálja.
A nagykanyarban egyetlen nagyot
bólint: kijött az eredmény.

Meglepő fürgén száll le, kezében
a fehér bot finom sáskacsáp.
Lent nyújtja a kezét,
mint jégtánckűr végén a férfi.
És partnere, mintha tripla
leszúrt rittberger után,
ki tudja, hogy, de tényleg érkezik a magasból.

Egy helyben tántorog a talpán.

Nagy ügygel-bajjal egymásba karolnak –
indulás.
Vak vezet világtalant.

„VOLS CANTAR?”

Emlékszel még arra a cédulára?
A lakáshirdetések közé volt rajzszögezve
az egyetemi aulában.

– Sí, sí! – Mint mindig ilyenkor, szétboldogult az arcod,
nem tudtál vele semmit kezdeni.
Azóta olyankor inkább, amikor szomorú vagy.

Engem nyomasztott, hogy nem lesz lakásunk.
A legolcsóbb is megfizethetetlen,
s nekünk, keletieknek, három hónap letét.

– Vull cantar – mondtad szégyenlős örömmel,
mintha csak valcerezni kértelek volna föl,
amit addig csak egyszer, sőt azóta is.

Vagy mintha máris azt kérdenéd: „Ugye nem baj,
hogy próbára megyek?” Nekem idegekkel,
megelőlegezett felebarátaiddal.

Aztán jógázni vagy katalán tanfolyamra,
gombászni, velem, megfejtteni Tizianót
vagy sétálni a szélben,

élni egy kicsit, sárgacsekktelen,
dugulás- és vírustalan,
Népszabadságtalan, de szabad életet.

Most jutott csak eszembe, hogy látom, mennyire
rád omlik a napok görgetege,
a szülői és más értekezletek,

hogyan ázik vagy nem ázik a plafon,
hogyan a túróból, ha marad, estére körözött lesz,
és moziban sem voltunk már mióta.

Attól félsz, hogy valamit elfelejtesz,
azt kérdezed, mire jó az üvegviszaváltás,
azt gondolod, így telik el az élet.

Azt mondom: teljen, ha szépen telik,
és ígérem: táncolok még veled.

Mesterházi Mónika

„KIPUSZTULT FAJOK ÁLMA”

Imreh András újabb verseiről és költői hangjáról

Imreh András első verseskötetét (AMINEK KÉT NEVE VAN, 1998) egyelőre nem követte újabb, bár folyamatosan publikál, ha ritkán is. Ahogy pályatársaként a kéziratokat, folyóiratokban feltűnő verseit figyelem, jó ideje mindig van egy kötetnyi kész anyaga, amelyet aztán gondosan megrostál az épp aktuálisan kiadatlan kötet számára. Holott fiatalabbak emlegetik a legkedvesebb költőik közt, kortársai és az idősebb generációk is a rangja, nem pedig a publikált életműve alapján tartják számon. A hiányzó verseskönyvekről nem a költő tehet, hanem a kor(szak?), amelynek kultúrdarwinizmusában az asszertív attitűdnek van helye, a tartózkodónak nincs. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne a meglévő versanyagról gondolkodni.

Imreh András költészetének is a legfőbb – vagy egyik legfőbb – szenvedélye a gondolkodás. További két pillére a spontán érzékelés és a tudatos megfigyelés, és ezek eredményének igen pontos, részletekbe menő, az elűtő elemeket gyakran humorosan vagy groteszkül vegyítő, sajátos logika egységébe rántó megfogalmazása. „Azután szürke lesz és kérges és tömör, / mint a pala vagy a müzliszelet”, írja például a komposztált fűről (KOMPOSZT). Gondolkodásmódja erősen asszociatív (sőt disszociatív), SZEMFÉNYVESZTÉS

című versében például a váratlan gyöngédség („*Tegnap éjjel betakargattalak*”) riadalmat vált ki abból, akihez szól:

„...*görcsösen felültél,
mint egy foszforeszkáló, zöldpenészes
holttest egy holdsütéses éjszakán,
vagy mint a csiga, akit eltapostak,
saját, pozdorjává töredezett
háza repeszeivel kaszabolva
zsigereit, izmát, mindazt, ami
egy puhatestűnél helyettesíti
a velőt, vénát, vesét, összerándul,
hogy utoljára eleget tegyen még
a hálálkodás testi kényszerének.*”

Asszociáció a dolog természetéből fakadóan önkényesek – nyilvánvaló, hogy ez a szürrealitáshoz mindig is közel álló költői látásmód nem a legkézenfekvőbb ötleteket választja –, de minden esetben van valamilyen lélektani (hangulati, vizuális stb.) indok vagy kapocs, mint itt a csiga kiszolgáltatottsága és összerándulása.

Az új anyagban szinte bármi lehet a megfigyelés, a gondolkodás tárgya a gyerekek világától az állatokén (macskáén, madarakén) át a természeti jelenségekig (egy hullócsillag, a téli alkony fényei, a füge elterjedése északon stb.), de ugyanúgy magukra vonják a figyelmét az emberi kommunikáció helyzetei, a nyelv, a gondolkodás, a viselkedés is. Ugyanaz az észjárás, amely egymástól távoli pontokra asszociál szerte, analitikus, rendszerező funkciójában (vagyis az előzővel ellentétes irányban) a látszólag sokféléből kiválogatja a tipikusait. Ez új elem a régi versekhez képest. A NAGYOKOSOK a címben jelölt emberek csoportjában életkortól függetlenül keresi a bosszantó jegyeket:

„*Két nap iskola
után otthon is
jelentkezünk.*”

*Taxival visszük
vissza a boltba
a lejárt tejet*”

Hasonlóan tipizáló vers a MAGYAROK KÜLFÖLDÖN vagy a szintén árulkodó című VIDÉKI HÁZÓRZÓK, de meglepő módon növények is tartoznak ebbe a verstípusba, mint a FEHÉRRÉPA. A jelenség részletei iránti kíváncsiság mellett gyakran ott van a mérlegelő, etikai szempont is (akár, mondjuk, Theophrasztosz JELLEMRAJZAI-ban). A fehérrépat látszólag egyszerűen, bár több szögből írja le a vers, a mesébe illő „*kőleveszöldség*” után „*felnőtt étel*”-nek nevezi, amiből még felnőttebb kép, „*petrezselyem / mostoha fallosza*” lesz, aztán az antropomorf kép hirtelen átcsap társadalomkritikába, persze nem általában, hanem kifejezetten a növényben rejlő tulajdonságok alapján:

„*A föld alatt,
a súlyos, sötét föld alatt,
a gazban, az aljban*”

*lapuló koszos
gyökér
gyökér,*

*függélyes
göcsös
kígyó,*

címerállatunk.”

Ez a fajta nagyon feszes szabad vers az amerikai William Carlos Williamsre jellemző, a zöldség antropomorf jellemrajza viszont a szintén amerikai Sylvia Plathra (GOMBÁK című verse – Imreh András fordításában – így ér véget: „*Reggelre miénk / Lesz az egész föld. / Lábunk a részben*”) és az angol Ted Hughesra (például THISTLES [BOGÁNCSONK] című versére).

Imreh András egy másik versében EGY KEVÉSSÉ VIZSGÁLT DRÁMAI TÍPUS-t mutat be. Ez az imitált Shakespeare-figura a valóságos vagy antropomorf, ellenszenves típusok ellentéte, aki nem tör hatalomra, inkább ideges attól, hogy húsz éve nem látott apja, a király egy hajótörésnek köszönhetően rátalált, és magához akarja venni („*Királyfi én? Még rá gondolni is rossz*”), holott ő csak békén szeretne maradni: „*a cseréptető felett pont oda látni, / ahol most nekem úsznom kellene*”. Ez a típus talán azáltal kerül drámai helyzetbe, hogy azt az egy dolgot, amije van, a személyes szabadságát készülnek tőle megvonni. A tetőről távolba néző alak az Imreh András által is fordított Seamus Heaney költészetében is többször feltűnik, ő az őz a trójai háborúban – persze más az attitűd, Heaney őre kiégett, keserű sztoikus, és más a történelmi kor is, de felismerhető a rokonság. A vers hangulata inkább Imreh András saját régi versét idézi fel: „*Ha én vadász volnék [...] egy fehér fal előtt / puszkám olajoznám, / eszembe se jutna / sem őz, sem oroszlán*” (HA); ahol a Bródy-dal utolsó versszakának szabadságvágya, lázadása tér vissza, didaktika nélkül.

Szabadság és hatalom: a gyerek–szülő kapcsolatról írott versekben is ott van az etikai mérlegelés. Először is a lelkifurdalásos szülő verse, az „*érdekes szeretet*”-ről, amely a maga logikáját követi: „*Megkapod a Tomi kutyát, de hozd ide gyorsan // a kalapácsot. Láttam: kell a Tomi kutya, / de kell a kalapács is*” – hogy aztán a felnőtt megszégyenüljön a gyerek másféle, de tiszta logikája láttán, amely nem kicselezni akarja a zsarolást, csak más sorrendben tesz neki eleget (előbb megy a kutyáért, de utána odacipeli cserébe a nehéz kalapácsot) (KUTYA ÉS KALAPÁCS). Vagy egy másik vers, amelyiknek gyerekszereplőjére a neki, kisebb koráról elmesélt régi történetből („*nem akarta megfogni a kezem*”) visszamenőleg tör rá a lelkifurdalás (VACSORA KÖZBEN). Egy másik vers dilemmája az, hogy maradjon-e a gyerek délutánra is az óvodában, fontosabbak-e a szokásos szülői elvek a gyakorlatnál, a szeretetnél. És persze már a kérdésfeltevésben ott van a lázadás: „*Hogy úgy éljen, ahogy a többiek? / Hogy szabad maradjon a délutánom? / Hogy uzsonnázzon, ha már befizettük?*” (ÓVODA.)

Logikusan következnek ebben a sorban a társadalmi versek is. Álom arról, hogy VALAKIT KÖRÜLÁLLNAK, és a szemtanú próbál háritani: „*Azt gondolom: barátok és így köszöntik egymást. / Azt gondolom: talán mégis meglopta őket, // csak hadd olvassam el még ezt az oldalt*”, és a zárlat: „*rettegni kezdek, hogy félni fogok*”. Mikor Imreh András a vers keletkezéséről ír egy felkérésre készült esszében, a magyarázatában is ott az etikus óvatosság: „*A konkrét esetben például abban egészen biztos voltam, hogy ha véletlenül álomban a fenyegetett segít-*

*ségére sietnék, és támadóit közelharcban lebírnám (márpedig épp erre nem emlékeztem, épp az álom végét próbáltam felidézni, mert valahogy mindig korábban félbeszakadt), nos, ezt a küzdő-sportban elért sikeremet nem írhatom meg. És egyáltalán: a témában benne rejlő pátoszt mindenképpen el kell kerülnöm.”**

Egy másik társadalmi vers a „Húzd rá, cigány” Vörösmarty-féle felszólítását próbálja önmagára alkalmazni:

*„Húzd rá cigány – ki nem jönne a számon, esetleg Elnézést,
eljátszaná azt, hogy... belátom, nem épp adekvát módszer”*

(NEM ÚGY VAN MOST, MINT VOLT RÉGEN)

A cím többrétegű, nemcsak arra a népdalra utal, amelyet idéz, hanem a vers elejére („*mi nem nótáztunk otthon*”), és a világ megváltozott állapotára is, ahol (egyre) nagyobb szükség van a szolidaritás bármilyen szemérmes kimutatására:

*„Húzzátok még, ha kérhetem,
és ha nem bánjátok, hogy én csak álldogálok itt, támasztom az ajtófélfát,
nem táncolok, nem énekelek, nem verem a taktust.”*

A kötetre váró anyag némelyik versének tárgya a költészet vagy a gondolkodás. „*Asszociációk cserjéi illatoznak, / míg a kerék / olyan lassan forog, mintha csak körülülnék / kerületét*” – így kezdődik a ZÁRÁS ELŐTT A VIDÁMPARKBAN harmadik része, az ÓRIÁSKERÉK. Már félhomály van, nem látszik a szomszédos Állatkert:

*„...nem is a látvány, a kép, hanem az absztrakt,
szikkadt tudat
juttatta, mondjuk így, eszembe hirtelen
a szagokat”.*

A vers duplán tudatos, mert a gondolkodásról szól („*absztrakt, szikkadt tudat*”), ráadásul azonnal reflektál a nyelv metaforikus működésére is („*mondjuk így*”), hiszen hogyan is „jut eszünkbe” egy szag?

Rilke híres esszéjének címét idézi a LEVÉL EGY IFJÚ FAVÁGÓHOZ: a hosszú használati utasítás valóban a favágás technéjét írja le igen pontosan, de Rilkenél eredetileg „egy ifjú költő” a címzett, és ez megteremti azt az enyhén ironikus kontextust, amelyben minden egyes műveletet átvitt értelemben, az írásra is érthetünk. Ráadásul a leírásból kifelé mutató asszociáció terepe is a költészet:

*„inkább körkörösén üss, kicsikéket,
mintha tortát szeletelnél, s ha érzed,
hogy csökken az ellenállás kicsit,
előbb-utóbb kihull egy tortacikk,
vékonyka körcikk, talán keskenyebb,
mint kördiagramon a verseket
olvasók aránya.”*

* Imreh András: „ÉZ TÖK JÓ, EZ A BÁRÁNYHIMLŐ, EZT MINDENKÉPP ÍRD MEG”. = SZÜLETIK VAGY CSINÁLJÁK, MAI MAGYAR KÖLTŐK A VERSÍRÁSRÓL. Nemzeti Tankönyvkiadó, 2011.

Az új versanyagban két olyan vers is szerepel, amely a nyelvvel mint a kommunikáció – defektes – eszközzével foglalkozik. A ZSARGONOK, AMIKET NEM BESZÉLÜNK a szabatos kifejezések használatát illetően önfegyelemre és taktikázásra int a zsargonok beszélőinek társaságában: „*A régi jelzők – jó bor, finom bor, kellemes –: / mintha a kém anyanyelvén szitkozódna. / A szakszerűek pedig, mint testes, lágy, savas, / életveszélyesek annak, / aki ízt alig érez már, csak enyhe szédületet*” – helyettük „joker-szavak” magolását ajánlja („*Működik a dolog*”), vagy még inkább a hallgatást, mert ki tudja, miért, a nagyobb tudás talán fészélyezné, felbőszítené a zsargonok beszélőit.

A KANYARGÓS, HOSSZÚ ÚT a félreértések és többféleképp értett és érthető magyarázatok izgalmas gyűjteménye: a „*kanyargós*”-t valójában a *hebehupás* szinonimájának szánja az, aki az utat jellemzi vele, a könyvekben való keresésről pedig kiderül, hogy különböző nyelvhasználatokban összemosódik az *előre-* és az *elejére* lapozás fogalma, és az egyértelműnek vélt instrukció ellentétes értelmezéshez vezet. A vers második felében egy kéretlenül tanácsot osztó, bárdolatlan szomszéd („*Mégis nekem szólhatott ez, / más nem lévén jelen*”) a facsetete locsolására a „*halk*” és a „*drasztikus*” kifejezéseket használja. A vers beszélője megtanul ugyan pár fortélyt a víz erejének beállításával kapcsolatban, de ami a nyelvet illeti, fellázad:

„*Egy perc után
még mindig hullámokban bugyogott,
mint öreg gázolt karjából a vér,
gáttalanul, feltartóztathatatlan,
szilárdabban, úgymond, mint bármi eddig.*”

Talán az előző példák nyelvi relativizmusára is azért figyel fel Imreh András, mert jelenségeket egymás mellé rendelő látásmódjához hozzátartozik a relativitás elméletének versre alkalmazása.

„*Csillagos ég! A sötét levegő
megkövesült atomszerkezete.
Felfoghatatlan, állott téridő,
kipusztult fajok álmával tele.*”
(HULLÓCSILLAG)

Általában annyira természetesen fogalmaz, hogy a bonyolultabb mondandó is belesimul akár a legkörnyöfontabb versformába is. A „*kipusztult fajok álma*” nagyjából arra utal, hogy amit a csillagokban látunk, az (mire látványként fénysebességgel ideér) évezredekkel, évmilliárdokkal korábban történt meg. Akár a kipusztult fajok hajdani álma is létezhet valahol a világegyetemben: relatív, hogy mi a múlt és mi a jövő.

És ha relatív, akkor megfordítható, fejére állítható az idő, mint Ronsard „*Ha majd öreg leszel*”^{*} kezdetű szonettjének átiratában. „*Ha majd negyven leszel [...] vagy ha majd huszonöt [...] vagy ha majd tizenöt*” – a fordított időben egyre fiatalodó, a szexualitás izgalmaiba és kínjaiba épp csak bevezetett kamasz fog végül „visszaemlékezni” az időskor nyugalmára:

* Szabó Lőrinc fordítása.

*„mevlásd, még visszasirod téli ebédeinket,
mikor a húsleveskét kanalazgattuk együtt,
égett a nyárfa, és megcsapott a nyár szaga,*

*hogy este elpakoltunk mackónadrágot-inget,
és hideg, almasárga lábunkat nézegettük,
és aludni akartunk, ha jött az éjszaka.”*

(VISSZAFELE)

Hogy egy tizenkét éves macska öreg-e, szintén viszonylagos, hiszen a macskának és az embernek kiszabott életidő eltér. Imreh András egymás után társítja a képzeteket ÚR ÉS MACSKA című versében. Előbb a korán öregedő fogyatékos („szikkadt vádlijú, bajszos”) gyerekek képét hívja elő, akik „felemás koruk / kettős jogán” játszanak:

*„mert öreg- és gyerekkor
háttul összeér, akárcsak december
és január, vagy mint a hajpánt,
ha két végét egymás felé nyomod.”*

Aztán az életidő fogyásáról a kapkodó évszámra asszociál: „más lények úgy falják korukat, / mint kantinban húst, levest, főzeléket / a katonák, mert rövid az idő”. Végül a fiatalság és az öregség kiszámításának kétféle, emberi és macskai skálája a függvények fogalmához vezet: „Két eltérő ívű görbe a padló / és a fal koordináta-rendszerében”.

Ugyanezt a viszonylagosságot a térben is megfigyeli Imreh András. A héliummal töltött léggömböket egy másik versben *leteszik* a plafonra, és a gyerekek csak ágaskodva érik el, itt jön azonban a versben a relativitás:

*„Én fejre álltam volna inkább,
hogy közelebb kerüljek,
ha a madzaghoz nem is, a léggömb lényegéhez.”*

Végül a szabadba kikerült léggömbökön „a súlytalanság eufóriája” lesz úrrá, és akik a madzagot tartják, ugyanezt élik át:

*„és mi is légszomjasan fuldokoltunk,
mint egy felhőkarcoló tetején,
mert máris indultak volna zuhanni
a kék betonba.”*

(LÉGGÖMBÖK HÉLIUMMAL)

Imreh András verseinek építkezését jól mutatja egy újabb verse, az EGY BELGRÁDI UDVARON. A földrajzi térben tett utazás időutazásnak bizonyul: „Öt óra délre, húsz év visszafelé” – ez a felütés. A délelőtti csendben számos tárgy idézi a hajdan nálunk is ismerős viszonyokat, és itt lép be az idő: „Sülő hús, távoli tánczene, / mindjárt ugrik a tű” (noha lemezjátszó nyilván a Balkánon sincs már). A tárgyak a gyerekkor világába kerülnek

viszsa, a szőnyegporoló, mivel magában áll, a „gól nélküli” jelzöt kapja, evidens, hogy az igazi értelme a focikapu. A vers beszélője a kocsijából figyel, ízleli „a délelőtti intenzív csendéleté”-t.

*„Az udvar közepén
szabályos körben szotyolahéj:
napóra-számlap,
vastagsága mutatja az időt.”*

Itt érdemes megállni: Imreh András jellegzetes mozdulattal ránt össze szót és fogalmat, „napóra-számlap”: a szotyolák vastagsága afféle homokóráként, csak óralap alakban méri az időt. És következik az elképzelt jelenet: kik ültek itt?

*„Látom: a nagy- és a kismutató
jó két órát beszélgetett.*

*Vagy inkább öröknapár –
látom már azt is, hogy húszévesek,
a lány hátrátolta vállán a szvettert,
melege volt.*

*Még néhány hét, és egymáséi lesznek,
talán pont itt, a piros Zastavában,*

de az nagyon soká lesz.”

Jellemző ez a pár szakasz Imreh András verstechnikájára: gyors asszociációk, erősen megidézett hangulat és aztán tapintatos távolság. „Még néhány hét”, vagyis „nagyon soká”: a szubjektív idő egyszerre ugrik össze és tágul ki a fiatalság arányaihoz. „A visszapillantót lesem” – mondja a narrátor hangsúlytalanul, holott ebben a versben ez az irány nem lehet véletlen. A következő percben egy húsz éve nem látott alak lép a látómezejébe, majd újra a visszapillantóba: „másodpercekre telik, / míg a világ tükrözött terében / újra rátalálok – tényleg nem ő az.” És az utolsó sor tovább távolít, a jelenbe, a valóságba: „Valójában nem is hasonlít.”

Imreh András versei egy különleges látás- és gondolkodásmód darabjai, alakja a magyar költészetben valahol Rába, Kormos, Petri, Takács Zsuzsa, a világirodalomban (a korai) Eliot, Plath, Heaney és Borges konstellációjában foglal helyet, persze onnan, ahonnan és amikor én nézem ezt az alakzatot.

Hogy mikor jelenik meg a következő kötete, azt sajnos nem tudom.

Mózes Huba

EGY KOVÁCS ANDRÁS FERENC-SZONETT NYELV- ÉS FORMATANÁHOZ

A PRÉDIKÁTOR KÖNYVE 1. részének 9–10. verse retorikai kérdésekre válaszolva fejt ki pesszimistának tűnő válaszát: „*Mi az, ami volt? Ugyanaz, mint ami lesz! Mi az, ami történt? Ugyanaz, mint ami ezután is történik, / és semmi sem új a nap alatt.*” A megfogalmazott tanulmány „*Nincs új a nap alatt*” formában tömörült magyarul szólássá. Ez a szólás köszön vissza Shakespeare 59. szonettjének első sorából Szabó Lőrinc fordításában, a következőképpen: „*Ha nincsen új s mind volt már, ami van*”.

Ezt a sort választja mottóul, s első sorként megismételve erre építi Kovács András Ferenc a *Holmi* idei áprilisi számában olvasható ÖTVENKILENCES SZONETT-jét, amely a shakespeare-i szonettformát aranymetszéses-keretes formává alakítja. „*Ha nincsen új*”, indul, és „*csak az van, ami nincsen*”, zárul az *ababcbcddefefgg* rímképletű szonett, amelyben azonban nem az egymással összecsempülő utolsó két sor, hanem a pozitív aranymetszés szintjén elhelyezkedő 9. és 10. sor hívja fel magára a figyelmet, s válik mintegy csattanóvá: „*Mindenki senki lesz, mert én lehettem / A legsenkibb, kaján, link, szervilis*”. Ezt a két sort az utána következők vélhetően már csak magyarázzák, bármilyen jelentést tulajdonítanak is a vers végén megismételt *nincsen* szónak.

A soralapú aranymetszéssel kiemelt előkészítésben József Attila ESZMÉLET, A DUNÁNÁL ÉS A VÁROS PEREMÉN című verse is szerepet játszik. A PRÉDIKÁTOR KÖNYVÉ-től nem függetleníthető Shakespeare-sor a magyar olvasó/hallgató tudatában megidézi az ESZMÉLET-et: „*Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra*”. S József Attila verseivel társítható Kovács András Ferenc szonettjének feltételes mellékmondatokkal bevezetett első főmondata s annak egyik értelmező jelzői mellékmondata is. „*Vagyok sok ősom, apám s a fiam, / Két lányom, és mind, kit tág képzelet / Teremthetett, szült, s más formákba öntve / Alakították álmok, életévek*” – olvashatjuk Kovács András Ferencnél, s sorai háttérében felcsendül A DUNÁNÁL részlete: „*emlékszem, hogy több vagyok a soknál, / mert az őssejtig vagyok minden ő – / az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik: / apám-s anyámmá válok boldogon*”, s megszólal A VÁROS PEREMÉN részlete is: „*a való anyag teremtett minket / e szörnyű társadalom / öntőformáiba lötytyintve*”.

Az előkészítés eddig, ha úgy tetszik, a való anyag teremtményeinek a világáról szól, hogy a következő két feltételes mellékmondat – „*S ha múlt írásként száll alá a könyobe, / Ha lüktető szavakba fér a lélek*” – átlépjen a fikció más módon teremtett világába, amelyben az aranymetszéssel kiemelt főmondat állítása úgy válik egyszerre érvényessé meg érvénytelenné is, hogy kétarcúságát az állítást megvilágítani hivatott okadó magyarázó mondatok sem szüntethetik meg, ellenkezőleg: „*Mindenki senki lesz, mert én lehettem / A legsenkibb, kaján, link, szervilis – / Hírnév fonákján sejlő névtelenben / Mindenki voltam, tán Will Shakespeare is*”.

Csodálkozhatunk-e, ha ezek után nem dönthető el egyértelműen, hogy a „*Ki nem vagyok*” értelmező jelzői mellékmondat *mindenkire* vagy csak *Shakespeare-re* vonatkozik-e, és hogy a rá következő „*s várom*” mondat nyelvtanilag a „*Mindenki voltam*” vagy a „*Ki nem vagyok*” mellé sorakozik-e fel: „*Mindenki voltam, tán Will Shakespeare is, / Ki nem*

vagyok, s várom, hogy majd leintsen / Jelenvalóm”. A tárgyi mellékmondat alanya – *jelenvalóm* – a fikció világában megsokszorozódott költői én való világbelinek remélt valója. Ő az, aki a versindításra visszautalva a verszárlatban tanulságként megfogalmazhatja: „*csak az van, ami nincsen*”.

Ha eltűnődünk a vers második rímhívója – „*Ha visszavillan látvány, képszelet*” – rím-kényszernek tulajdonítható mesterkéltségén (rímválasza „*kit tág képzelet*”), arról is számot adhatunk magunknak, hogy a szonett egészének rímelése a szokásosnál gazdagabb. Túlnyomórészt négy szótagos összecsengések környezetében az aranymet-szés kiemelte „csattanóra” a hat szótagos rím is felhívja a figyelmet: „*mert én lehettem / A legszenkibb, kaján, link, szervilis – / Hirnév fonákján sejlő névtelenben / Mindenki voltam, tán Will Shakespeare is*”. Annál sajátosabb a vers végi csupán két szótagos összecsengés: „*leintsen*” – „*nincsen*”, amelynek köszönhetően a zárlatbeli „*csak az van, ami nincsen*” úgy hangzik, mintha a „*Mindenki senki lesz*” állítást visszájára fordítva a költői én megsokszorozódását igenelné. A „*Shakespeare is*” – „*ami nincs*” lehetséges összecsengésben azonban az igenlés játékos – vagy talán mégsem egészen játékos? – tagadása is benne rejlik.

Pályi András

MÉG BORBÉLY SZILÁRD

A NINCSTELENEK végén, évekkel azután, hogy a család végre elhurcolkodott két faluval odébb, Máli, a bolond nagynéni felkeresi őket. „*Otthonba akarnak adni, de inkább hozzátok költöznek*”, könyörög, de visszautasításban részesül. „*Tudod, hogy nem lehet.*” Máli szó nélkül feláll, pici, hajlott alakja eltűnik a vasút felé. Az anya utánaküldi a fiút, legalább kísérje ki az állomásra. A fiú biciklire pattan, utoléri. Máli megáll, leteszi a táskáját.

És akkor:

„*A szemgolyója kicsike, piros és kicsi. A táskás szemhøj rálóg, alul pedig ráncos lebernyeg fityeg. Mintha valahogy összetem volna a szemgolyó. A könny folyik belőle. Szembefordul velem.*

»*Hadd búcsúzzam el tőled, ha a nővéredtől már nem tudok. Nem látjuk többé egymást ebben az életben. Hadd csókoljalak meg*«, mondja.

Megcsókolom. Mindig undorodtam ezektől a csókoktól. Háromszor csókol meg. Jobbról, balról, jobbról, végül a homlokomat. Régen a számat csókolta végül, mert az volt a szokás nálunk. Ezt nem hagytam. Málit szerettem is, meg undorodtam tőle. Soha nem lehetett komolyan venni, mindig gyerek maradt. Elkísérem. Látom, már nem remél semmit. Mint aki elkésve megbánt valamit, de könnyebb lett ettől a lelkiismerete, most olyan. Tisztább a tekintete. Már nem kér semmit. Nem reménykedik semmiben. Most szabadabb, mint amikor megjött.”

És még:

„*Hazamegyek. Anyám ül a nyári konyhában és sír.*

»*Szegény Máli*«, mondja. »*Isten bocsássa meg nekünk.*«

Egyszerre felszabadultság és mélabú, élni akarás és végső búcsú, elfogadás és undor, megengedés és szigor, megbocsátás és ítélet. A lét sarkított, szélsőséges pólusai. Végsőkig feszítve, lebilincselő evidenciával, egyidejűleg mind a két véglet. És nem a figuráiban,

hanem magában az íróban. Teljes odaadással, tisztán, ami a hitvallók sajátja, akik csak egyetlen igazságot ismernek, a magukét, ám ő mindig mindkét végről és mindig metsző precizitással. Ami képtelenség. Mint aki farkasszemet néz önmagával, anélkül, hogy a tükörbe pillantana. Nincs is tükör. Tudja. Az állítást is, a tagadást is. A megbocsátást is, az ítéletet is. Az élet vonzását és a halálét. Ezt persze azok után írom, hogy Borbély Szilárd számára a halál vonzása végérvényesen erősebbnek bizonyult, mint az élet.

Nem, ez így rossz, pontatlan. Nem erről van szó.

Nekirugaszkodom, megkísérlem megfejtetni, amit e percben magam sem egészen értek.

Vissza kell kanyarodnom az imént mondottak elejére. A szöveg kivételes belső feszítettségéhez. Most, másodszori olvasásra különös hangsúlyt kapott számomra ez a regényvégi búcsújelenet. Nyilván azért is, mert azzal, hogy ő búcsú nélkül – mégis hosszan búcsúzva, ez ma már jól látható (ha másból nem, hát az interjúiból) –, „*tragikus lassúsággal*” elment, ahogy Bazsányi Sándor oly találóan írta, minden általa megírt búcsút felruházott a tette sajátos metafizikájával. Sőt, minden általa leírt mondatot. Ez lényeges, de még nem erről beszélek, csupán a szöveg belső telítettségéről, drámájáról. Arról, amivel ez a leheletfinom szenzibilitással megrajzolt életkép – a bolond Máli búcsúja – egy évvel ezelőtt is elkápráztatott. Az a tudás ugyanis, amit élettapasztalatnak szoktunk nevezni, polarizálja, szétfeszíti, robbanásig élesíti Borbély Szilárd mondatait. Ha tudást mondok, az nem egyszerűen életismeret, egyfajta szellemi gazdálkodás is az élettapasztalattal. A régiek ezt beavatottságnak nevezték. Kívülről akár irigyelhetem is, belülről azonban elviselhetetlen teher, pusztító erő.

Nem, nem ezt akartam mondani. Megint eltévedtem. Újra meg újra kikötök valamilyen kulturális sztereotípiánál, holott épp az ellenkezőjéről van szó. A közhely egyfajta relax, afféle „kávészünet” az élet viharában; ezt ő nem ismerte, vagy inkább nem engedhette meg magának, mert látta, amit látott.

Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni ugyebár.

Nem akart dudás lenni. Beleszületett a pokolba, szabadulni akart. A szabaduláshoz felmérni a helyzetet, látni. Látni? Milyen értelemben? A *lát* igének, tudjuk, kettős jelentése van. A szó hétköznapi használata szerinti (aki nem vak, az lát), és egy átvitt, mélyebb értelmű, amit a *látó* lát (a vak is lehet látó, sőt). Úgy is mondhatnám, hogy ő a lehető legköznapiabb értelemben kereste a kiutat a csapdából (aki nem akar a pokolra menni, mégis ott van, az csapdába esett), mert ha látja, tudatos volt rá is léphet az ösvényre, amely kivezet. De „csak” látóként volt képes látni, és épp ez volt az ő pokla. Akkor hát így mondom: onnan, ahol van, és ahol épp azáltal van, hogy *lát*, megtalálható-e – meglátható-e – a kivezető ösvény, az enyhület, a normális lét dimenziója? Számomra ez a Borbély-életmű egyik kulcskérdése.

Természetesen olvasható a NINCSTELENEK szociográfiaként is, ez vissza-visszatér a kritikai visszhangban, olyan kritikusa is akadt, akinek a többször feltámasztott MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE sorozat is eszébe jutott, hogy tudniillik ott kellett volna ennek a könyvnek megjelennie, oly hitelesen mutatja be a hatvanas-hetvenes évek mélyszegénységét. Maga az író viszont, akit még tavaly augusztusban Parászka Boróka kérdezett a marosvásárhelyi rádióban (http://www.marosvasarhelyiradio.ro/musorok/ertsunk_szot/borbely_szilard_interju.html), azt állította, hogy eddig azért sem nyúlt e témához, mert se korábban, se most nem érzett különösebb fogadókészséget iránta. Magyarán a könyv, bármennyire is „igazi” szociográfia (elsősorban az írói pontosság teszi azzá), mégsem az, vagy legfeljebb mellékesen az, nem tényirodalomnak íródott, és nem is úgy aratott sikert. Sőt, ugyanebben az interjúban világosan kifejti, miről van szó. Egy másik regény

foglalkoztatta Kafka és az apja viszonyáról, és ezt a regényt nem tudta befejezni. Hosszas töprengés után rájött, hogy azért nem, mert ő maga sem nézett szembe a saját apjához és gyerekkorához fűződő viszonyával. Így született meg a NINCSTELENEK. Ennek akkor is különös a súlya, ha olyan szerzőről van szó, aki a nagyváradi *Törzsasztal* vendégként, még a NINCSTELENEK előtt, minden további nélkül kijelentette: „*Én nem írok fikciót, nem írok olyat, amihez ne lenne közöm. Személyes indíttatásból írok, de a távolításnak a tanulmányaimat használom fel.*” (Várad, 2011/9.) Ez a személyes indíttatás a NINCSTELENEK minden mondatán átüt, sajátos drámai erővel ruházza fel a Borbély-prózát. Ha fellapozzuk az ÁRNYKÉPRAJZOLÓ (2008) önéletrajzi ihletettséggű, jó tollal és érzékenységgel megírt prózáit, a helyszínre is, a figurákra is, alkalmanként még magára a történetre is ráismerünk, ez mégsem a NINCSTELENEK, sehol nem érzem benne azt a feszítettséget, polarizáltságot, azt a végtelenséget, vitális kietettséget, ami a későbbi Borbély-mondatok sajátja. És aminek alapján, nem túlzás, megtaláltam magamnak ezt a könyvet. Viszonylag későn sikerült ugyanis saját példányra szert tennem, már a második kiadásból, addigra mindenki erről beszélt, kölcsönpéldányból mégsem olvashattam el, ahhoz túl fontosnak éreztem. Éppen az előzetesen meglett mondatai alapján, nem is annyira a visszhangja miatt.

Itt már olyasmiről beszélek, ami aligha adható elő az irodalomelemzés egzakt fogalmaival, csak teljesen szubjektíven, mondjuk, olvasói élményként. Megfigyeltem, mennyire hidegen hagy, még a legkvalitásosabb kiadásában is, az „irodalmi” irodalom, vagyis csupán az a mű tud megszólítani, amelyben – amely által – a szerző bevallja, elárulja, odaadja magát. Így nyilván közel áll hozzám Borbély Szilárd sokat, már-már ars poeticaként emlegetett vesszőparipája, hogy „*az élet van előbb, nem a szöveg*”. Ezt ő azelőtt is jó párszor elmondta, számomra viszont most, ahogy folyóiratban, interneten, nem tudom, hol, egy-két részletet olvastam a NINCSTELENEK-ből, sajátos jelentősége lett, mert a mondatai minden korábbinál erőteljesebb, elementáris vonzerőt gyakoroltak rám. Nyilván azáltal, amit ő személyes indíttatásnak nevez, bár ez a kifejezés itt félreérthető, a NINCSTELENEK ugyanis nem igazán vallomásos próza (jó, az is persze, végtére némi „távolítással” a saját gyerekkorát mondja el), sokkal inkább egyfajta „életgyónás”. Erre utal az is, hogy a kötetfültre gyerekkori, túrricsei fényképét tette, meg a szegyen-érzet is, amelyről több interjúban is szót ejtett, amiért folyton önmagát írja. Holott keresve sem találunk semmi szégyellnivalót a műben, ez az érzés egyszerűen a feltárulkozás mélységére vall; utóvégre minél inkább megmutatja magát, annál intímabb szférába engedi be az olvasót, és minél inkább beengedi, annál kiszolgáltatottabb lesz. Logikus lenne hát nem teljesen odaadni magát, csakhogy akkor nem tudná elmondani, amit akar. Mit akar? Azt a bizonyos poklot, a csapdát, a kiút nem lelését? Nem.

Inkább így teszem fel a kérdést: Miről árulkodnak a mondatai? Mit éreztem meg bennük első olvasásra? Újra és újra visszakanyarodom ide. Nem állítom, hogy Borbély Szilárd irodalmunk nagy mondatművészei közé tartozna, hogy a NINCSTELENEK írója órákig tűnődött volna egy-egy mondata fölött. Érződik a szövegen, hogy sebtében, gyorsan jegyezték le, vannak benne apróbb ellentmondások, stiláris ficamok, nem erről beszélek. Az egésznek mégis fedezete van, mély hitelessége, éspedig abból a lelki attitűdből eredően, ahonnan az író hangja szól. Mert a mű nem az íróasztalon és nem a számítógépen születik, hanem a személyiség mély rétegeiben. Ilyen értelemben természetesen különbséget kell tennünk az író és az elbeszélő között. A narrátor az a szerep, amelynek a betöltésével az író formába önti az alkotását, ám magát a művet mégsem ez a forma, nem is az elmesélt történet élteti, hanem az az írói közlendő, amit az alkotó kihordott magában, és amit a dolgok rendje szerint tovább kell adnia. József Attila

„mély sebe” jut itt eszembe, amiről Borbély úgy írt – mondhatnám ma, immár az ő „brutális halála” után –, mint aki a saját sorsát jövendőli meg. De ez is épp fordítva áll, hisz aligha kétséges, hogy az előttünk járókat magunkból értjük meg. Hogy arra nyílik rá a szemünk, amire érzékenyek vagyunk. Ki más láthatta volna hát nála tisztábban azt a mély sebet, „amely József Attila költészetében tátong”, amely „a társadalom és az emberi lélek találkozásának mély sebe”, „az emberiség sebe: hogy a betegségből is sarjadhat igazság, és a zavartnak tartott elme a jós kíméletlen éleslátásával szembesíthet olyasmivel, amit senki sem kíván látni”. Nem találok pontosabb szavakat arra, amiről nekem a NINCSTELENEK mélyről fakadó üzenete beszél. Ez az a palackposta, amit ránk hagyott, és aminek megfejtésével – vagy egyszerűen meghallásával – érzésem szerint annak ellenére adósak maradtunk, hogy meglepően sok megrendült, szívből jövő, drámai nekrológ jelent meg róla (talán csak Pilinszky halálakor éreztem hasonlót: hogy sokkal többen gyászoljuk benne elvesztett bizalmas mentorunkat, mint ahány személyes ismerőse volt, és ez nyilván így is van). Mert Borbély Szilárd is, akárcsak József Attila, „belelátott abba a mély sebbe, amelyet saját árvaságának történeteként mondott el: egy csecsemőről beszélt, az éhségről beszélt, a szexusról beszélt. És a szeretetről, amely nem emberi érzés. Ebben a mélységben és töménységben már csak a költészet szól meg, nem az irodalom. De ez már több is, mint költészet. Ezért válhattak versei vallásos áhitatot keltő médiummá. A mosónő fiának történetét mondta el. Az apátlan árváét. A fiút, akit fel fognak áldozni. És annak az alázatáról beszélt, aki végül belenyugvással mond igent minderre. Ismerős elbeszélés ez, nagyon ismerős. A szolidaritás nagy története, amely az emberiség mély sebééről szól.”

Írni és megbocsátani. Nem, megbocsátani és írni. Ezzel a két mondattal akartam kezdeni a mondandómat egy évvel ezelőtt, amikor a NINCSTELENEK-et először olvastam. Borbély Szilárd akkor még élt, még „nem tudta abbahagyni az életet”, én meg úgy éreztem, aki e regénnyel abból a mélységből és abból a töménységből üzen, ahol „már csak a költészet szól meg, nem az irodalom”, az fontos közlendőt tartogat azoknak is, akik minden igyekezetükkel messze kerülnek az ő poklát, hisz úgymond élni akarnak, és legjobb esetben is csak zavartan pislognak attól a kijelentésétől, hogy a szeretet „nem emberi érzés”. Gyerekejjel végignézte a falusi erőszakcultúra drámai szcénáit, az emberi alantasság és esendőség megrendítő eseteit, pontosan látta, mennyire hiánycikk a valódi szeretet és a valódi szolidaritás, holott az alantasok és az esendők egyaránt szomjazzzák; ő maga is, mert magát is odasorolta közéjük, ez a fiú a NINCSTELENEK-ben, magyarázta Parászka Borókának, „nem jó, ugyanolyan kegyetlen és megnyomorított”, mint a többiek, akik „rossz mintákat hoztak, és nem kontrollálták magukat”. Magyarán látta, hogy az a tényleges odaadás, ami túllép a társadalmilag forgalomban lévő álszeretet és álságos együttérzés sztereotípiáin, milyen heroikus küldetés, mondhatni emberfeletti feladat. A NINCSTELENEK, mivel „az idők összecsúsznak”, tehát ott van benne az erőszakcultúra minden sivársága, és ott van benne a szeretet és a szolidaritás heroizmusa, nekem akkor azt sugallta, hogy a megbocsátásnak – az elfogadásnak, hogy maibb kifejezéssel éljek – ez az emberfeletti dimenziója mégiscsak emberi léptékű feladat. Elvégezhető. Azon múlik, mondom magamnak, ne higgyem, hogy akit vagy amit megírok, azt el is fogadtam. Mert az irodalom hajlamos a felmentésre is, az ítéletre is. Márpedig az ítélet egyes-egyedül az olvasóra tartozik, az író, ha tényleg, Borbély Szilárd-i értelemben a dolgok krónikása akar lenni, ne mentsen fel és ne ítéljen el senkit. Őt e tekintetben különösen próbára tette a sorsa, hisz már-már úgy tűnt, sikerült kitörnie a sötét gyerekkor csapdájából, ám akkor az ősi erőszakcultúra utánanyúlt, a szüleit az ezredfordulón végzetes, gyilkos rablótámadás érte, ami után „minden elbizonytalanodott – ahogy Tillmann Józsefnek mondta –, azok az összefüggések, amelyek addig úgy tűntek, hogy kezdenek rendben lenni, hir-

telen felborultak, és eltűnt mindennek az alapja”. Nem adta fel mégsem. Előbb a HALOTTI POMPA, majd a NINCSTELENEK tanúsította, hogy képes arra a lelki heroizmusra, amely számára, aki látván látta „*a társadalom és az emberi lélek találkozásának mély sebé*”, egyedüli kiútnak ígérkezett. Tudta, hogy a megbocsátásnak, ami élet és nem szöveg, mindenképp előbb kell megtörténnie, mint az írásnak. Ez számomra a Borbély-életmű másik kulcskérdése. És innen, ebből, hogy valóban előbb megtörtént benne a megbocsátás, fakad a szöveg beavatottsága, sajátos feszítettsége.

Nehéz erre példát mondani, de megpróbálom. A fiú kinn ül a járdán, a tűz nap elől menedéket kereső, undorító gyászbogárral szórakozik, egy lapos kavicssal és egy bottal. A bogár kapalózik, ő odanyújtja neki az ágacskát, hadd reménykedjen. Aztán tovább fásasztja, gyöttri, kínozza. Förtelmes szaga van. „*A sarkammal taposok rá. Érzem, ahogy a páncélja ellenáll, majd hirtelen megroppan. És tekergetem rajta a lábam jobbra-balra. Ahogy a nagyobbaktól láttam. Aztán köpök egyet.*” Az anya is mindig köp, ha valami undorítót kell csinálnia. „*Ez a megvetés kifejezése. Meg a félelemé. Az undoré. A gyűlöleté.*” Ám maga a bogár ezen a két oldalon nyilvánvaló áldozatként jelenik meg, akitől eleve megvonták a szót, még a jajkiáltás lehetőségét is. Sajátosan összecseng ez a kis leírás azzal a hosszan ecsetelt, borzalmas epizóddal, amikor 1944-ben Mózsit, a zsidó boltost elhurcolják, a fél falu ráveti magát a csendőrség által lepecsételt házra, és a „*kurva zsidóarany*” után kutatva feltúrják, elhordanak belőle mindent, ami mozdítható, miközben esténként Mózsiek mesés kincseiről fantáziálnak a kocsmában. Hogyan? „*A bosszúvágy és a mohóság keveredett a szegények örök sóvárgásával.*” Így együtt, igen: a bosszú, a kapzsi vágy és a szegények olthatatlan sóvárgása. Ezek a mondatok árulkodnak ama heroikus, Borbély Szilárd-i aktusról. Az emberi lény maradéktalan elfogadásáról. Aminek nemcsak írói – lelkiismereti és esztétikai –, nemcsak individuális üzenete van, hanem társadalmi is. Ebben az előítéletesen ketté- – vagy még többfelé – szakadt országban különösen. És ami lélegzetelállítóan összecseng a mélyszegénység diagnózisával. Nekünk szól, a máról szól, rólunk szól. Sokkal kijózanítóbban, fejbeverősebben a politikai éllel így vagy úgy előadott leleplezéseknél, híreknél, álhíreknél, mantráknál.

Ez mind ott rejtett a mondataiban, a mondatok mélyén, a mondatok mögött. Meggyőződésem, hogy ettől oly varázsos ez a könyv, függetlenül minden további erényétől és apróbb fogyatékoságaitól. Olyasmit mond, ami akaratlanul is melegíti a szívünket, de nemigen akarjuk meghallani, mert következtetéseket kellene levonni belőle. Így aztán elméleteket gyártunk, okos okfejtéseket, hogy miért a NINCSTELENEK az év irodalmi eseménye. És kézzel kézre adjuk, mindenki olvassa. Ez is valami. Vagy mégsem?

Idáig jutottam, amikor február 19-én Borbély Szilárd elkövette ama végső lépést. Mi történt? Csodálkoztunk. Sikert aratott, a népszerűségi listák élén állt, kitüntetés is adtak rá, épp az ifjúkorában általa oly nagyra tartott Mészöly Miklósról elnevezett díjat. Idővel valószínűleg további díjakat is kapott volna. Felajzott elismerés övezte, hangzavar, nagy lárma, ami többnyire együtt jár a sikerrel. Ez meglepte. Nem titkolta, hogy mást várt. De hogy mit, arról már nem beszélt. Ezen töröm mostanság a fejem. Eszembe jut a hatvanas-hetvenes évek legendás Grotowski-színháza Wrocławban, az is egy ilyen Borbély Szilárd-i értelemben heroikus vállalkozás volt. Ő már életkorából eredően sem ismerhette, én annak idején viszonylag gyakran megfordultam ott. Megfigyeltem, ha a leginkább heterogén közönség verődött is össze, a zsigerig ható, fejbeverős előadás végén ott senki sem tapsolt, a közönség némán kikotródott a teremből. Mert minden egyes nézőnek saját magával kellett foglalkoznia. Az a gyanúm, valami ilyesmit várt ő a NINCSTELENEK-től, csöndet, befelé fordulást, önvizsgálatot.

Kocsis Zoltán

MINDÖRÖKRE ÁRNYÉKBAN?**Bartók Béla: HÚSZ MAGYAR NÉPDAL, BB 98**

Miért adják elő oly ritkán Bartók Béla zseniális remeklését, jóllehet sokkal kevésbé jelentős kompozíciói meglehetősen gyakran szerepelnek a koncertműsorokon? Hogyan lehet, hogy nincs etalonértékű lemezfelvétel a piacon ebből a csodálatos, az emberi lélek legmélyebb titkait feltáró, önvallomással is felérő muzsikából? Megoldhatatlanul nehéz a zongoraszólam? Túlságosan bonyolult lenne a faktúra? Tényleg oly elenyésző a darabot anyanyelvi szinten tolmácsolni képes, rátermett énekesek száma? Elhomályosít(hat)ják a kompozíciót a műfajban alkotott más, esetleg könnyebben előadható darabok?¹ Nyilván számos komponens együttállása szükséges ahhoz, hogy ilyen súlyú zenei megnyilvánulás – amely minden szempontból méltó társa a legjelentősebb Bartók-opuszoknak – árnyékban maradjon. Akárhogyan is: elgondolkodtató, hogy a HÚSZ MAGYAR NÉPDAL (Sz. 92, BB 98) még napjainkban is népszerűsítésre szorul. A választ emiatt nem is szabad elhamarkodni, a nyugtalanító kérdések azonban változatlanul maradnak. Nem kevés szakember és zenekedvelő szerint itt Bartók túlságosan sokat akart markolni, de valójában keveset fogott: dallam és kíséret egysége sok-sok kívánivalót hagy maga után, a foglalat cirádái élesen elütnek az ékkő csillogásától, a zeneszerző – mondhatni – rátelepszik a népi anyagból fakadó primer élményekre ahhoz, hogy ne azokat, hanem voltaképpen saját – diabolikus elemekben nem szűkölködő – világát tegye közkinccsé, bár tagadhatatlanul mesteri kézzel. A felszínen indokoltnak tűnő kifogásokról csakis magával a művel való ütköztetés során derül ki, megállják-e a helyüket egyáltalán.

Minden bizonnyal Kodály Zoltán zongorakíséretes népdalfeldolgozásainak (MAGYAR NÉPZENE) hazai és nemzetközi sikere, valamint azok zömének 1928-ban a His Master's Voice cég részére Budapesten készített hanglemezfelvétele² – amelyben pianistaként maga is tevékenyen részt vett – indította Bartók Bélát arra, hogy a korábbinál alaposabban kezdjen el foglalkozni a műfajban rejlő lehetőségekkel. Az említett felvételek

¹ A Bartók-művek előadási tradíciójának egyes rétegei folyton-folyvást ki vannak téve az elferdítés és a pusztulás veszélyének. Wilhelm Andrásnál lényegbevágóbban senki nem fogalmazza meg a problémát: „Külföldi hallgató számára kényszerűen keveset mondanak a szöveges művek – nem csupán a szövegértés okoz itt gondot, hanem sokkal inkább például a népdalfeldolgozások zenei háttere, stílusa; egyáltalán: a Bartók zenéjét oly sok mindenben meghatározó népzenei indíttatás. Oszintén hozzá kell tenni ehhez, hogy mára sajnos a magyar hallgató vagy előadó sincs igazán jó helyzetben; hiába épül a magyar zeneoktatás mindmáig népzenei alapokon, ennek az oktatásnak általános iskolai hatékonysága elenyésző, a hivatásszerűen zenét tanuló is inkább csak a tárgy kötelező volta miatt sajátít el egyet s mást a különböző népzeneiből. A népzene alapuló zenei anyanyelv – Kodály meghatározó gondolata volt ez – mára bizonyosan illúzió vagy még inkább kudarc.” (Wilhelm András: AZ ISMERETLEN BARTÓK. *Magyar Tudomány*, 2006/5, 603. <http://www.matud.tif.hu/06maj/18.html>)

² Ez alkalommal – kórusművei és a HÁRY JÁNOS részletei mellett – Kodály addig készült népdalfeldolgozásainak zömét lemezre vették Basilides Mária, Medgyaszay Vilma, dr. Székelyhidy Ferenc és Palló Imre közreműködésével. A zongorakíséreteket Bartók Béla, Herz Ottó és Kentner Lajos látta el. A Bartók játszott zongoraszólamok előadásának kidolgozottsága a szokványosnál alaposabb előmunkálatokra enged következtetni: szinte alig fordul elő melléütés vagy egyéb technikai hiba. Nyilvánvaló, hogy Bartók szívügyének tekintette a darabok minél hitelesebb megszólaltatását.

idején azonban csak a NYOLC MAGYAR NÉPDAL (Sz. 64, BB 47) állott készen, ami meglehetősen kevésnek bizonyult Kodály tudatos alapossggal felépített, füzetekbe szedett sorozatához képest.³ Lényegtelen, hogy kiknek tűnhetett fel az aránytalanság, de tény, hogy Bartók azon melegeben, kifejezetten erre a célra dolgozta át a Kodállal közös munkaként 1906-ban publikált MAGYAR NÉPDALOK (Sz. 33, BB 42/1–10) öt darabját (BB 97), amelyeknek vázlatos lejegyzése⁴ is méltóképpen reprezentálja a szerzőnek a népzene – az általa használt szóval: parasztzene – széles körű megismertetésére irányuló szándékait; mindenesetre sokkal inkább, mint a korai verziók. Csak találgatásokba bocsátkozhatunk, miként vélekedett a zeneszerző Medgyaszay Vilma kissé kupléizű előadásairól, de valószínű, hogy a felvételeket nem pusztán azért hagyta jóvá, mert nem volt más választása. Evés közben jön meg az étvágy: Bartókban természetesen támadhatott fel az igény, hogy ennyi belefektetett munka, gyűjtőút, rendszerezés, hangszeres gyakorlás után mintegy „továbbgondolja”⁵ Kodálynak a műfajban kifejtett addigi munkásságát. Vetélkedésről szó sem lehet, hiszen a húszas évek végén még mindkét zeneszerzőnek jócskán küzdeni kellett a parasztzene értékeinek általános elismeréséért, ráadásul olyan körülmények között, amelyek sem a tudományos kutatásnak, sem a folklór népszerűsítésének nem kedveztek.⁶ Azonban – úgy tűnik – a komponista füg-

³ Ráadásul a lemezfelvételen a 4. dal („ANNYI BÁNAT A SZŪVEMEN”) még ki is marad a sorozatból; talán maga Bartók találhatta ezt a tételt a sorozatra legkevésbé jellemzőnek.

⁴ A nyilvánvalóan sebtében, sőt egyfajta zenei jellegű gyorsírással lejegyzett kísérlet legfeljebb egy majdani összkiadás függelékeként lenne publikálható, ha nem hitelesítené azt maga a lemezfelvétel (AM 1676, 1678, matricaszámok: BW 2052–2053). Nem tudjuk, hogy vélekedett Bartók erről a produkcióról, de mindennél többet mond, hogy sem a felvételek idején, sem a későbbiekben nem ambicionálta a revidált dalok írott formában történő megjelentetését, mintegy megelőgedve az 1906-os sorozat változatlan utányomásával. Sajnálatos módon a mindmáig egyetlen publikációkísérlet (EMB Z. 6341) közreadója, Denijs Dille (1904–2005) professzor – a Bartók-kutatás egyik úttörője és megbecsült szakembere – meglehetősen elnagyolt munkát végzett: a módosítójelek hiányának és egyéb textológiai problémáknak – például az önkényesen bejegyzett dinamikai, akcentuálási és frazeálási jelek, metronómértékek, gerendák stb. – tükrében a kotta előszava csak részben indokolja az eredményt. A kiadvány érezhetően gyakorlati célokat szolgál; a filológiai szempontból szövegű kiadásra valószínűleg még hosszú ideig várunk kell.

⁵ Újabbán egyre többször éri Bartókot – főként külföldön – a plágium vádja, elsősorban Stravinsky műveivel kapcsolatban. Kétségtelen, hogy művészi fejlődése során az orosz zeneszerző hatásánál csak a Debussy nyilvánvalóbb és látványosabb. Világosan kitapintható a párhuzam, sőt egyes motívumok meglehetősen hasonlóssága, bizonyos – egymástól időben olykor nem is olyan távol álló – kompozíciók esetében. Gondoljunk csak a következő műpárokat: SACRE DU PRINTEMPS (1912–13) – A CSODÁLATOS MANDARIN (1919); MENYEGZŐ (1914–23) – FALUN (1924, 1926); ZONGORAVERSENY (1923) – I. ZONGORAVERSENY (1926); TŰZMADÁR/PETRUSKA (1910–19, 1911) – II. ZONGORAVERSENY (1931). Az ilyesfajta „továbbgondolás” azonban még nem plágium. Bartókot talán Stravinsky általa idézett kijelentései is bátoríthatták. „Egy hiteles nyilatkozata szerint Stravinskynak ez a véleménye: neki joga van bármilyen eredetű zenei anyagot műveiben felhasználni; amit ő egyszer alkalmasnak ítél arra, hogy felhasználjon, az ennek a felhasználásnak következtében mintegy az ő szellemi tulajdona lett. Ez a felfogás lényegében azonos Molière-nek azzal a kijelentésével, amellyel a plágium vádja ellen így védekezett: «Je prends mon bien où je le trouve.» (Onnan veszem a tulajdonomat, ahol találok.)” (A NÉPI ZENE HATÁSA A MAI MŰZENÉRE. = BARTÓK BÉLA ÍRÁSAI/1. Zeneműkiadó, 1989.) Bartók ezt a gondolatfűzért több előadásában szinte változtatás nélkül megismétli (VOLKSMUSIK UND IHRE BEDEUTUNG FÜR DIE NEUZEITLICHE KOMPOSITION. *Mitteilungen der Österreichischen Musiklehrerschaft*, 1932; THE RELATION BETWEEN CONTEMPORARY HUNGARIAN ART MUSIC AND FOLK MUSIC, 1941. = Béla Bartók: ESSAYS, 1976), nyilván érintettsége, illetve hasonló nézetei okán. Mióta világ a világ, gyakorlatilag folyamatos a tevékenységek egymásra hatása: miért ne lenne ugyanígy a művészetekben? Senki sem gondolhatja komolyan, hogy Schubert jogsértést követett el, amikor Beethoven műveit „továbbgondolta” – ugyanígy tett az ő műveivel Schumann, a Schumannéival Brahms, a Brahmséival Schönberg és így tovább napjainkig...

⁶ A trianoni békeszerződés utáni állapotokból fakadó nézetkülönbségek pró és kontra megnyilvánulásainak menthetetlenül céltáblája lett, aki nem állt idejében az egyik vagy másik oldalra. Hubay Jenő szavai – „...az oláh népzeneről szóló cikkének egy német folyóiratban való megjelentetését szerfölött időszerűtlennek, sőt szerencsétlennek

getlenségét semmiféle külső befolyás nem tudta kikezdeni; Bartók stílusa ekkorra egyébként már annyira különvált a Kodályétól, hogy teljes joggal érezhette: legfőbb ideje a régóta áhított kaland realizálásának.

Meglepő lenne tehát, hogy a zeneszerző már egy évvel a felvételek után előrukkol azzal a kompozícióval, amely messze meghaladja a műfaj addig ismert kereteit, új szférákba kalauzolván előadókat és hallgatókat egyaránt? Egyáltalán nem. A húszas évek végére már akkora népdalkincs – etnomuzikológiai szempontból tökéletesen feldolgozva – van a kezében, hogy abból kénye-kedve szerint mazsolázzhat – ennek ellenére nyolc dalt nem saját, hanem mások gyűjtéséből válogat.⁷ A sorozat felépítésének koncepciója félreismerhetetlen. A négy füzet időbeli rétegződés alapján csoportosít, a legősibb stílus (I. SZOMORÚ NÓTÁK) felől fokozatosan haladva újabb és újabb (II. TÁNCDALOK, III. VEGYES DALLAMOK, IV. ÚJ DALOK) hangvételek felé. A stílári változás a kíséretben, jobban mondva a zongoraszólamban – mert Bartók, ellentétben Kodálllyal, maga is gyakorló zongorista lévén, itt alaposan próbára teszi a „kísérő” pianisztikus képességeit – is nyomon követhető, amelynek nehézségei egyes dalokban (HATFORINTOS NÓTA, PÁROSÍTÓ 1) szinte felülmúlják a legnehezebb Bartók-zongoraműveket. Talán ez lehet az oka, hogy maga a ciklus – amely intonációs kihívásokban is bővelkedik – egészében nem vált igazán népszerűvé: koncertműsorokon, dalesteken csak hébe-hóba hangzik fel belőle egy-két szám. Talán a viszonylagos sikertelenség motiválhatta Bartókot a sorozatból kiválasztott öt dal (A TÖMLÖCBEN, RÉGI KESERVES, PÁROSÍTÓ 1, PANASZ, PÁROSÍTÓ 2) kisebb zenekarra történő meghangszerelésére (1933 Sz. 101, BB 108). Minthogy a zenekari partitúra – kölcsönanyagként – mind ez ideig kizárólag egy kézírásos másolat faksimiléjében hozzáférhető, és a szólamanyag máig is csupán autográfált,⁸ élhetünk a gyanúperrel, hogy a hozzáfűzött reményeket a hangszerelés sem váltotta be. Nem kedvez a dalok elterjedésének az sem, hogy – úgy tűnik – az idegen nyelvű éneklés korszaka végérvényesen lejárt: ma már senki sem vállalhatja a megmosolyogtatás ódiu-mát az anyanyelvi hallgatóval szemben.

Meglehetősen keveset tudunk az eredeti, zongorakíséretes dalok bemutatójáról, amely a budapesti Zeneakadémia nagytermében egy Debussy–Kodály–Bartók-dalestbe ágyazva 1930. január 30-án hangzott el Basilides Mária közreműködésével. Ekkor még a címek ma ismert változata sem alakult ki, a nyomtatott műsoron például A TÖMLÖCBEN A RAB, a JUHÁSZCSÚFOLÓ A JUHÁSZ címmel szerepel. Csak következtetni tudunk: a KÉT TÁNCDAL esetleg a SZÉKELY LASSÚ és a SZÉKELY FRISS volt, a RÉGI TÁNCDAL talán a HATFORINTOS NÓTA lehetett. Ilyen módon a PASZTORNÓTA, a PÁR-ÉNEK, a PANASZ és a BORDAL hiányzott ennek a hangversenynek a műsoráról. Ami egyben fel is veti a máig aktuális kérdést: föltétlenül szükséges a sorozatot egyvégtében előadni? És máris itt a másik dilemma: okvetlenül egyetlen énekessel kell előadni mind a húsz dalt? Az utóbbira nézve némi támpontot ad a NYOLC MAGYAR NÉPDAL hét darabjának szerzői hangfelvétele, amelyen két

tartom. [...] Bartók különben mindig különös vonzalommal viseltetett az oláh népzenei motívumok iránt, amelyekből magyar népzenei gyűjtéseibe is tévedésből igen sokat átvett. [sic!] [...] E kérdést [...] ma nem a tudomány szempontjából kell és szabad megítélni, hanem csupán a magyarság nemzeti érdekének szempontjából, amely ma mindenestre előbbre való szempont, mint a zenetudománynak egy különben sem nagy jelentőségű részletkérdése” (Szózat, 1920. II. évf. 124. sz.) – ha nem is tükrözik az akkori zenei világ általános vélekedését, rávilágítanak mindazokra az előítéletekre, amelyekkel szembe kellett nézni bárkinek, aki nemzetpolitikai szempontból „kényes” területre tévedt.

⁷ Négy dallamot Vikár Béla (4., 7., 15., 18.), kettőt Molnár Antal (2., 6.), egyet-egyet pedig Lajtha László (8.) és Ziegler Márta (12.) gyűjtéséből.

⁸ 1939-től a Boosey & Hawkes Ltd. (London) jogtulajdona; a rendkívül rosszul olvasható és sok helyütt zavaros textúrájú partitúra még kiadványszámot sem tartalmaz.

énekes – Basilides Mária és dr. Székelyhidy Ferenc – alkalmazásával, tematikájuknak megfelelően világosan elkülönülnek a női, illetve férfihangra elképzelt énekek. Szó sem lehet valamiféle egyenlősdiről vagy Székelyhidy erőltetett szerepeltetéséről, hiszen Bartók éppen őmiatta kényszerül az utolsó három dal transzpozíciójára.⁹ Legalább egyetlen dokumentum rendelkezésünkre áll tehát, amely bizonyító erejű arra nézve, hogy Bartóknak – más véleményekkel ellentétben – igenis fontos volt, hogy népdalfeldolgozásai a tartalmuknak megfelelő adekvát előadásban hangozzanak el. Talán egyszerűbb a válasz az előző kérdésre: sorozatszerű műveinek esetében Bartók úgyszólván sohasem ambicionálta a teljes mű megszólaltatását. A legtöbb koncertműsorán alkalmi, reprezentatív, az ésszerűség diktálta válogatással találkozhatunk, akár szólózongorára írott művekről, akár zongorakíséretes dalokról van szó.¹⁰ Az már egyenesen természetes, hogy lemezfelvételeire is jellemző mindez; sőt egy esetben – SZVIT, Op. 14 – a tétel sorrendjének megváltoztatásába is beleegyezett.

Meghatározó élménnyről maradnak le azok a zenerajongók, akik a sorozattal nem ismerkednek meg közelebbről, hiszen egészen egyedülálló, ahogy Bartók ezekhez a már egyszerű mivoltukban is remekművű dalocskákhoz mindig avatott kézzel, a tartalom megkövetelte szellemben nyúl. Az öltözet néha meglepően egyszerű (például RÉGI KESERVES, PANASZ), néha elképesztően bonyolult és sokszínű (SZÉKELY LASSÚ, PÁR-ÉNEK), de ezt természetszerűleg determinálja a mondanivaló, amely tematikailag nagyon széles skálán mozog, különösen, ha összevetjük a paraszti életről a városi ember képzeletében meggyökeresedett sztereotípiákkal. Egyes dalok kizárólag egyetlen élethelyzetet ábrázolnak (A TÖMLŐCBEN, BORDAL), míg mások egész eseményt mondanak el (PÁSZTORNÓTA, KANÁSZTÁNC, TRÉFÁS NÓTA, PÁROSÍTÓ 1, 2), vagy éppenséggel átcsapnak valódi, már-már színpadias drámába (SZÉKELY LASSÚ, JUHÁSZCSÚFOLÓ). Híven tükrözi a szövegek hangulatát a mesteri kézzel alkalmazott bitonalitás (RÉGI KESERVES) és a polimodalitás¹¹ (JUHÁSZCSÚFOLÓ), sőt nem egy esetben – az adott történet eszkáladásának naturalisztikusabb ábrázolása végett – Bartók a különböző strófáknak különböző tonalitáson történő megjelenésétől sem riad vissza (JUHÁSZCSÚFOLÓ, TRÉFÁS NÓTA). Ez néha igen nehéz, de korántsem megoldhatatlan feladat elé állítja az énekest: jó néhány kiváló művész bizonyította már be, hogy pusztán a megfelelő énektechnika segítségével le lehet küzdeni az intonációs nehézségeket.¹²

⁹ Dr. Székelyhidy Ferenc (1885–1954) – aki rövid ideig az Operaház megbízott igazgatója is volt – énekelte Kodály: PSALMUS HUNGARICUS tenorszólóját a mű 1923-as bemutatóján. Kodály neki ajánlotta a MAGYAR NÉPZENE VI. – tenorhangra írt – füzetének dalait. Bartók az 1928. XII. 7-én rögzített felvétel (His Master's Voice AN 215, matricaszám CW 2071) kedvéért a NYOLC MAGYAR NÉPDAL inkább bariton-lágéra megálmodott utolsó három dalát minden bizonnyal Székelyhidy kívánságára transzponálja: a 6. számút egy kis terccel, a 7. és 8. számút pedig egy nagy szekunddal fölfelé.

¹⁰ Teljes ciklusok jobbra csak a bemutatókon hangzottak el. Érdekes megfigyelni, hogy a 14 BAGATELL, Op. 6 esetében hogyan változik a darabok fontossági sorrendje. Teljes egészében a sorozatot Bartók ugyan eljátszsa a bécsi bemutatóon, de a 13. darab – nyilván a személyes érintettség okán – ezután eltűnik koncertműsorairól. A későbbiekben a legtöbbet a 10., a legkevesebbet a 11. szerepel (L. Demény János: BARTÓK, AZONGORAMŰVÉSZ. Zeneműkiadó, 1973).

¹¹ Erre vonatkozóan a legteljesebb és legszemléletesebb leírást a Harvard-előadások szövegében találjuk (I. még a 21. sz. jegyzet).

¹² Kapaszkodót erre vonatkozóan is kínál Bartók: „*Csupán a szem tapasztal politonalitást, ha ilyen zenét olvas. Belső hallásunk azonban [...] kiválaszt egyetlen hangnemet alaphangnemül, s a többi hangnem hangjait a választott hangnem hangjaihoz viszonyítja. Az eltérő hangnemű szólamokat úgy értelmezzük, mintha a választott alaphangnem módosított hangjaiból állnának.*” (ÚJ MAGYAR ZENE, MŰZENE ÉS NÉPZENE. Harvard-lectures, ESSAYS, 1976.)

Mondhatni, alig esik szó arról, hogy a sok hasonlóság mellett miben különböznek Bartók és Kodály népdalfeldolgozásai. Az összevetés mindenképpen igazságtalan lenne, hiszen Bartók nem csupán magyar anyagot használ, majd minden környező nép zenéje megtalálható a műveiben; igaz ugyan, hogy Kodály egy nagyobb színpadi művét, a SZÉKELY FONÓ-t kizárólag népdalra alapozza, míg a Bartók-oeuvre-ben ilyesmit nem találunk.¹³ A HÚSZ MAGYAR NÉPDAL-nak egyik darabja sem sorolható be egyértelműen a „népdalfeldolgozás” műfajába, a befejezett kompozíció minden esetben annyira magán viseli az egyéniség bélyegét, hogy eredeti műnek kell tekinteni – amit a komponista több helyütt is önérzetesen hangsúlyoz.¹⁴ Élénken példázza ezt a „MÁR DOBOZON, MÁR DOBOZON...” akkordikája, amiből azonnal kiviláglik, mekkora ellentét feszül a mindenáron járatlan utat kereső, nyughatatlan Bartók és a békésebb, szemlélődőbb Kodály között.¹⁵ Hiába azonos a dallam, itt nem lelhetjük meg „A CSITÁRI HEGYEK ALATT...” befejező ütemeihez hasonló feloldást, ez a hangulat sohasem torkollhat „happy end”-be. Egyébiránt az avatott zenehallgató lépten-nyomon kiáltó hasonlóságokat fedezhet fel a környező Bartók-művekkel: míg a SZÉKELY FRISS-ből a IV. VONÓSNÉGYES, addig a HATFORINTOS NÓTÁ-ból az I. ZONGORAVESENÝ, de helyenként a II. RAPSZÓDIA hangvétele is visszaköszön. Ráadásul Bartók – talán éppen a frissen befejezett két hegedúrapszódijának egyfajta „utómunkálataként” – nem különösebben törődik az egyes darabokon belüli stílusegységgel. Mintha valamiféle magasabb eszmeiség, „a népek testvériségének” jegyében olvasztaná össze – mint egynéhány évvel korábban a TÁNCSZVIT-ben – a különböző, jobbra kelet-európai hangvételeket, nemegyszer azt az illúziót keltve, mintha a magyar énekes a dallamát román, szlovák vagy rutén környezetben adná elő. Ezt a leghumánusabb értelemben vett internacionalizmust Bartók 1929-ben már csak belekódolni tudta műveibe: a szintén Kodály hatására vállalt gyűjtőútjai az ország feldarabolásával gyakorlatilag megszűntek. A folklórhoz való, minden etnikai diszkrimináció nélküli közeledés azonban továbbra is nyilvánvaló.

Mindenképpen remekbe szabott kompozícióval – sőt, bizonyos értelemben az egyik főművel – van tehát dolgunk, de vajon olyannal-e, amiből elvenni és amihez hozzátenni sem lehet semmit? E sorok íróját kezdetben pusztán a teljes sorozat igen ritka megszólalása felett érzett bosszúság késztette arra, hogy a hiányzó 15 dallal kiegészítse Bartók Béla hangszerezését. Munka közben aztán szinte törvényszerűen merültek föl a lehetőségek, amelyeket a Bartók által kiválasztott daloknál jóval szofisztikáltabb faktúrán kívűl mindig az adott tematika sugallt. Mindezek figyelembevételétől értődően vezetett el a felismeréshez, hogy a szerző által foglalkoztatott kis együttes egyes számok esetében egyszerűen nem elégséges a szavak egyszerűsége mögött megbúvó gondolati és lélekábrázolási árnyaltság illusztrálásához. Ám az ily módon meglóduló fantázia rögtön szembe találja magát az új nehézséggel, az énekszólalm mindenkori appercipiálhatóságának és szövegérthetőségének problematikájával. A már eredeti formájukban is zsúfoltan felrakott kíséretű dalok zongoraszólama gyakran ott a legbo-

¹³ Vö. THE RELATION BETWEEN CONTEMPORARY HUNGARIAN ART MUSIC AND FOLK MUSIC és HUNGARIAN MUSIC. *American Hungarian Observer*, 1944.

¹⁴ L. MAGYAR NÉPDALOK ÉNEKHANGRA ÉS ZONGORÁRA. = DOCUMENTA BARTÓKIANA, IV; A NÉPI ZENE HATÁSA A MAI MŰZENÉRE; VOLKSMUSIK UND IHRE BEDEUTUNG FÜR DIE NEUZETTLICHE KOMPOSITION; THE RELATION BETWEEN CONTEMPORARY HUNGARIAN ART MUSIC AND FOLK MUSIC, 1941; HUNGARIAN MUSIC.

¹⁵ A teljes igazsághoz hozzátartozik, hogy Kodály sem mindig olyan békés és szemlélődő alkat, ahogy Bartók leírja: ha alaposabban megvizsgáljuk a MAGYAR NÉPZENE TÜCSÖKLAKODALOM (IV/20) vagy SZABÓ ERZSI (VIII/44) című dalait, rögtön feltűnik a diszsonancia túltengése, a torz – mindenekelőtt Bartók kompozícióira jellemző – tudatos keresése, illetőleg felhasználása.

nyolultabb, ahol az énekes számára nem éppen a legkedvezőbb légében kényszerül a szokásosnál hevesebb erő kifejtésre (PÁSZTORNÓTA, HATFORINTOS NÓTA, JUHÁSZCSÚFOLÓ, TRÉFÁS NÓTA). Igaz ugyan, hogy a zongoraszólam dinamikai jelzései a legtöbb esetben elárulják, hogy a szerző kímélni akarja az énekeseket, de néhány helyen akkor is kétséges, hogy megnyilvánulhat-e a szerzői szándék az előadás hangzásarányaiban. Nincs ez másképp a hangszerelés vonatkozásában sem: legfeljebb a karmester tehet egyet s mást annak érdekében, hogy a sutgó tutti – tipikus *contradictio in adiecto* – ne váljék menthetetlenül nevetségessé. Egyebekben azonban az eredeti kompozíciók annyira sokrétűek, követelmények szempontjából olyan szerteágazóak, hogy az előadók részéről hosszú és fáradtságos munkát kívánnak, a hangszerelőnek viszont a hallatlanul izgalmas felfedezések sorát, a határtalan lehetőségek egész tárházát jelentik. Így kerül bele az orkesztrális megvalósításba a vegyes kar, akár, mint a természeti háttérrel személytelenül megjelenítő zümmögőkórus (BUJDOSÓ-ÉNEK, ÚJ DALOK), akár a történetekben aktívan részt vevő tömegjelenet-szimbólum (SZÉKELY FRISS, HATFORINTOS NÓTA, JUHÁSZCSÚFOLÓ). Így válik a PÁR-ÉNEK valóságos párbeszéddé, helyesebben szólva két, egymást szervesen kiegészítő monológgá. Ezért duzzad meg a hangszerelés, természetesen szigorúan követve a bartóki intenciókat és a korábbi mintákat. A ciklus okvetlenül nyer a négy hangfajjal, hiszen a tematika a legtöbb esetben előre meghatározza, hogy az éppen soros dal karakteréhez mely archetípus képviselője a legmegfelelőbb (nyilvánvaló, hogy bor- vagy katonadalt nem adhat elő, aki a szebbik nemhez tartozik, de legalább annyira furcsa lenne a „*Sárga csikó, csengő rajta...*” férfiinterpretálásban). Az ÚJ DALOK füzére kifejezetten egyfajta miniatűr SZÉKELY FONÓ-t képvisel a teljes cikluson belül.¹⁶

Műzenei vagy népzenei alapon közeledjen az előadó a dalokhoz, ha fő célja a minden szempontból autentikus megszólaltatás? Ha alaposan megvizsgáljuk Bartók idevonatkozó írásait, a kérdésre máris választ kapunk, ami egyáltalán nem valamiféle zeneszerzői büszkeséget tükröz, sokkal inkább szemlélteti az optimális előadáshoz elvezető út komplex voltát. Ez a folyamat voltaképpen magával a komponálással elkezdődik, hiszen a szerzőnek már a kezdet kezdetén dönteni kell a feldolgozás természetéről. Bartók három csoportba osztja a népdalokhoz való alkotói viszonyulásfajtaikat. Az első a dal- lamhoz komponált pusztá kíséret, amely csupán foglalat, öltözet, fontossága másodrendű; a második, „*ahol a felhasznált dallamok és a járulékos részek fontossága majdnem egyenlő*”; illetve a harmadik, amelyben a szerzői beavatkozás oly mértékű, hogy kimeríti az önálló szellemi termék ismervét, a dallam itt csupán „*mottónak tekinthető*” – hogy ismételten Bartók szavaival éljünk.¹⁷ Talán a HÚSZ MAGYAR NÉPDAL-ra is vonatkozhat a kijelentés: „*Annyi bizonyos, hogy jó népdalfeldolgozás megírásához legalább akkora alkotói ihletre van szüksége a zeneszerzőnek, mint az eredeti mű megalkotásához. Ha a zeneszerző még azzal a megkötöttséggel is szembe találja magát, hogy a legegyszerűbb eszközöket használja, a feladat nehéz-*

¹⁶ Sőt, elképzelhető, hogy maga Bartók is gondolkodott népdalfeldolgozásainak színpadi megjelenítéséről. Erre enged következtetni Kristóf Károlynak Radnai Miklóssal, az Operaház akkori igazgatójával készült, *Az Est* hasábjain 1930. február 4-én megjelent interjúja, amelyben a következő olvasható: „*Bartók Bélával való tárgyalásaim alatt az történt, hogy a zeneszerző megígért egy teljesen új darabot a jövő szezorra. Ez pedig nem más, mint népdalfeldolgozásainak szólóra és énekkarra írt gyönyörű, másfél órás színpadi munkában való bemutatása. Bartók annak a reményének adott kifejezést, hogy a jövő szezomban már élő lehet adni.*” (Kristóf Károly: *BESZÉLGETÉSEK BARTÓK BÉLÁVAL*. Zeneműkiadó, 1957.) Szinte kizárt, hogy a zeneszerző ebben az időben ne tudott volna Kodály hasonló jellegű tervéről, de az is, hogy Radnai Miklós – vagy az újságíró – pusztá tévedésből cserélné össze a komponisták nevét. A legvalószínűbb, hogy Bartók az általa kompetensebbnek vélt Kodály javára tervétől visszalépett.

¹⁷ THE RELATION BETWEEN CONTEMPORARY HUNGARIAN ART MUSIC AND FOLK MUSIC.

sége fokozódik. Mert általában véve a megkötöttségek a technika feletti tökéletesebb uralmat feltételeznek.” Mit tehet az előadó, ha már a zeneszerző is „kötöttségekről” beszél, ugyanakkor maguk a művek szinte sugározzák azt az alkotói szuverenitást, amely csak a „nyersanyag” iránti legmélyebb alázatból és tökéletes stílusismeretből fakadhat? Nagyon is sokat. Elsősorban szem előtt kell tartania, milyen környezetben hangzik fel a mű, kiknek is szól voltaképpen, mi a szerző szándéka, milyen kezdeményezések vezették a kompozíció kidolgozásában. Világos tehát, hogy a tisztán népzenei megközelítés egyszerűen kevés, ha a cél kifejezetten a kompozíció hiteles megszólaltatása. De nem hozhat kielégítő eredményt az sem, ha – mint ahogy sokan próbálkoznak ezzel – valamiféle klasszicizáló előadásmóddal kísérjük meg elhelyezni ezeket a műveket az egyetemes zeneművészet kanonikus rendjében. Valami így is, úgy is hiányozni fog. Attól kezdve, hogy avatott zeneszerző kezébe kerül, a népdal új életre kel, bizonyítandó felhasználásra méltó voltát. Persze a szerzőnek is bizonyítania kell, s ez már nem tartozhat a folklór tárgykörébe. Akár a legegyszerűbb kíséret vagy harmonizáció, amely nem népi eredetű, már műzenévé avatja a kompozíció egészét. Különösen a zongorakíséretes dalok esetében: a zongora szerkezete, de hangzása (hangszín, temperált hangolás stb.) is távol áll a zenefolklór idiómáitól. Ezért is ordító ellentmondás, ha a zongorán kísért dallam kimunkálatlan hangon, csakis az egyszólamú éneklésmódra jellemző intonációval szólal meg. De legalább annyira megdöbbentő, ha az előadásból hiányoznak azok az agogikai és artikulációs jellegzetességek, amelyek leválaszthatatlan elemei a népzenenek, és semmi esetre sem pótolhatók iskolázottsággal. A legtöbb fogódzkodót a zongorista Bartók kínálja az előadónak, de nem csupán a népzenei ihletésű művei felvételeiben. Mint ahogy zenéje, előadói stílusa is sok-sok – akár rendszerbe is foglalható – elem együttes jelenlétéből tevődik össze, s ebben kulcsfontosságú szerepet játszanak a népi énekes és hangszeres zene gyűjtése során öntudatlanul asszimilált idiómák. Pótolhatatlan veszteség, hogy a HÚSZ MAGYAR NÉPDAL egyetlen száma sem került rögzítésre a szerző közreműködésével,¹⁸ hiszen a korábbiaknál lényegesen magasabb igényteliséggel kidolgozott zongorakíséretes a stílusba sokkal inkább és jóval árnyaltabban ábrázolva világítanak be, mint a művet megelőző népdalfeldolgozások. De úgy is mondhatnók, a komponista és a népzene viszonyáról is elárulják a lényegét, ami sokkal fontosabb, mint azok a félremagyarázható, útonüfélen idézett szavak, amelyek alapján az éppen kurrens politikai érdekeknek megfelelően Bartókot egyaránt lehet nacionalista vagy kozmopolita szerzőként beállítani.¹⁹ Minden félreértést elkerülendő, a szerző már 1932-ben világosan megfogalmazza tulajdonképpeni művészi hitvallását: „*Ha... a zeneszerző sem parasztdallamokat, sem parasztdallam-imitációkat nem dolgoz föl zenéjében, de zenéjéből mégis ugyanaz a levegő árad, mint*

¹⁸ A lemezkiadó vállalatoknak Bartókkal kapcsolatos sokkal súlyosabb mulasztásairól e helyütt hosszabban is lehetne elmélkedni. Szinte érthetetlen, hogy sem az I., sem a II. ZONGORAVESENY-T nem rögzítették a szerző közreműködésével – noha mindkettőt szívesen és gyakran játszotta hangversenyeken – azok a cégek, amelyek Dohnányitól Prokofjevig minden valamirevaló zeneszerző-zongoristát bemutatnak versenyműveik előadójaként. Még Stravinsky számára is jutott hely a sorban, nem szólva Rachmaninovról, akinek valamennyi versenyművét megjelentette az RCA Victor Company, természetesen a szerző közreműködésével. Nincs tudomásunk arról, hogy Bartók lemezfelvételre szóló felkérést visszautasított volna, de annyi bizonyos, hogy – önmaga legszigorúbb kritikusa lévén – része lehet abban, hogy legrepresentatívabb nagy formátumú szólózongoraműveit (SZONÁTA, SZABADBAN) nem játszotta hanglegreze.

¹⁹ Vö. levél Özv. Bartók Bélánának, 1903. szeptember 8., és levél Octavian Beunak, 1931. január 10. = BARTÓK BÉLA LEVELEI. Szerk. Demény János. Zeneműkiadó, 1976. 61–63., illetve 396–397.

*hazája parasztszenéjéből: azaz megtanulta a parasztok [zenei] anyanyelvét és rendelkezik vele²⁰ oly tökéletes mértékben, amilyen tökéletes mértékben egy költő rendelkezik anyanyelvével.*²¹ Tekinthetjük e mondatot alkalmasint a Bartók-zene verbális nyelven kifejtett tömör összefoglalásának is.

Megnyilvánul mindez a szerző hangszerelte öt dalban is. Magától értetődő, hogy Bartók azokat a tételeket választja ki, amelyek a legkisebb zenekari apparátust igénylik. Némileg meglepő a csengést-bongást imitáló zongora feltűnése a PÁROSÍTÓ 1 – amelynek ebben a verzióban a kezdősor a címe (SÁRGA CSIKÓ, CSENGŐ RAJTA...), csakúgy, mint a PÁROSÍTÓ 2-nek (VIRÁGÉKNÁL ÉG A VILÁG...) – első tizennégy ütemében, ám a szerző ezzel valószínűleg csak a cseleszta használatát akarja mellőzni. A ciklusról készült német nyelvű ismertetőjében Bartók – tőle szokatlan módon – kihangsúlyozza a hangszerelés naturalisztikus illusztrációit, valamint megpróbálja tisztázni a felhasznált dalok eredetét.²² Az eredeti faktúrához képest a változások elenyészők: a PANASZ bevezetésének kétszeresére bővülése, a VIRÁGÉKNÁL ÉG A VILÁG... kódjának három plusz üteme nem tekinthető lényegbevágó különbségnek. Annál fontosabbak azok az ellenszólamok, amelyek a hangszerelés tágabb lehetőségeinek jóvoltából kerültek az átdolgozásokba. A negyedik szólam révén Bartók mintegy megerősíti a RÉGI KESERVES második részének bitonalitását, ha úgy tetszik, polimodalitását,²³ a cisz-alapú kíséret egyértelműen bizo-

²⁰ És ebbe még (már?) a tizenkétfokúság esetenkénti megidézése is belefér, mint pl. a Bartók által leírt, az ideális folklorista zeneszerzőt jellemző ismérveknek tökéletesen megfelelő HEGEDŰVERSENY első és harmadik tételének melléktema-területeiben; Bartóknak egyébként az atonalitásról, annak jelentőségéről, sőt még a parasztszenével való összeegyeztethetőségéről is folyamatosan változik a véleménye. 1931-ben még a teljes összeegyeztethetlenségről beszél (A NÉPZENE JELENTŐSÉGÉRŐL), 1932-ben már talál „*kevés érintkezési pontot*” (A NÉPZENE JELENTŐSÉGE AZ ŰJKORI ZENESZERZÉSBEN). A HEGEDŰVERSENY fent említett részletei tonális központúak lévén, élesen elütnek a HÁROM ETŰD-ben, a hegedű-zongora szonátákban, A CSODÁLATOS MANDARIN-ban és az IMPROVIZÁCIÓK-ban érvényesített kísérletektől.

²¹ Egyébként tökéletesen releváns ez a mondat minden olyan komponistára, akinek munkássága népzenei ihletésen alapul. Bartók, akinek figyelmét a legapróbb részlet, a legjelentéktelenebbnek tetsző körülmény sem kerülte el, a MAGYAR NÉPZENE című tanulmányának 1925-ben megjelent német fordítását rögtön a megjelenés után elküldte Leoš Janáček morva zeneszerzőnek és népzenekutatónak (Walter de Gruyter & Co., Berlin). A két zeneszerző közötti közelebbi kapcsolatra nincs bizonyíték, de Bartók bizonyára tisztában lehetett Janáček zenéjének jelentőségével, s pontosan tudta, hogy küldeménye nem marad olvasatlanul.

²² Ám távolról sem világosan, ráadásul az ismertetőben – MAGYAR NÉPDALOK ÉNEKHANGRA ÉS ZENEKARRA. = BARTÓK BÉLA ÍRÁSAI/1. Zeneműkiadó) – össze is keveri a 3. és 4. számokat – hacsak időközben fel nem merült benne a sorrend megváltoztatásának gondolata (a Dohnányi Ernő vezényelte budapesti bemutaton – 1933. október 22-én – a darabok a ma is használatos sorrendben hangzottak el). A kérdés amúgy is csupán elvi jelentőséggel bír, mert az ominózus előadás – 1938. április 22-én a baden-badeni III. nemzetközi kortárszenei ünnepen – elmaradt.

²³ Bartók a Harvard-előadásokban részletesen leírja és több szempontból megvilágítja kísérletalkotási módszerét, hangsúlyozva a polimodális technika jelentőségét: „*Az ilyen archaikus stílusú dallamokhoz igen jól illenek a legmerészebb harmóniak is. Meglehető jelenség, hogy az ötfokú témák és dallamok esetében éppen az archaikus vonások a harmonizálás és a dallam vagy téma kezelésének sokkal nagyobb szabadságát engedik meg, mint az közönséges dúr és moll dallamok esetében elképzelhető volna. [...] Magam is több eljárással kísérleteztem a népdalfeldolgozások terén, a legegyszerűbbtől az eléggé bonyolultakig. Zongorára írt Improvizációimban, azt hiszem, elértem a végső határt az egyszerű népdalok és az igen merész kíséret összekapcsolásában.*” De később rámutat, hogy mindez sokkal inkább természetes folyamat eredménye, mint azt hinnénk: „*Egyébként a bimodalitás és modális kromatika kimunkálása is öntudatlanul és ösztönösen történt. Előzetesen sohasem alkottam új elméleteket, az ilyesminek még a gondolatától is irtóztam. Természetesen igen határozottan éreztem, milyen irányba kell haladnom, de munka közben nem törődtem azjál, mi lehetne ezen irányoknak megfelelő elnevezése, és milyen forrásból erednek. Ez nem jelenti azt, hogy részletes tervek és megfelelő kontroll nélkül dolgoztam.*” (Béla Bartók: ESSAYS, 1976.) Bartók szavai érezhetően az erősen racionális gondolkodású amerikai közönségnek szólnak, ab ovo elhárítva bármiféle prekonceptió gyanúját, ugyanakkor alá-húzza a munkamenet komolyságát.

nyítja, hogy a komponista a „G”-t tekinti a dallam központi hangjának, nem pedig a dallamzáró „F”-et.

Munkámat a teljes ciklus és a szerző által meghangszerelt öt dal alapos tanulmányozása, eredeti formájában számos hangversenyen történő előadása, valamint videofelvétele előzte meg. Elkerülhetetlen volt a Bartók-hangszerelések kottagrafikai munkálatai során fölfedezett elírások, anomáliák hallgatólagos javítása. A hiányzó tizenöt dal hangszerelése csaknem öt hónapot vett igénybe, oroszlánrészét a Nemzeti Filharmonikusok észak-amerikai turnéján végeztem el. Az olvasó számára talán nem lenne olyan érdekesítő, ezért el is lehet tekinteni azoknak az észrevételeknek a felsorolásától, amelyek szükségszerűen vezettek a felismeréshez: kevésnek bizonyul a Bartók által meghangszerelt öt dal zenekari apparátusa. Ez már rögtön a PÁR-ÉNEK – az első munkába vett dal – esetében is nyilvánvaló volt, de ha már lúd, legyen kövér, ha már maga a szerző is naturalisztikus „hangfestésekről”/illusztrációkról ír:²⁴ miért ne lehetne a hangszerelésötletet bartóki szellemben „továbbgondolni”? Miért kellene tartózkodni a kórus szerepeltetésétől, ha már maga Bartók is gondolt ilyesmire?²⁵ A teljes ciklus elsőként 2003. IX. 25-én a budapesti Zeneakadémián hangzott fel Hajnóczy Júlia, Lukin Márta, Gulyás Dénes, Kálmándi Mihály, valamint a Nemzeti Filharmonikusok énekkarának és zenekarának közreműködésével.²⁶ Sajnos nincs adat arról, hogy az azóta eltelt bő évtized során többen kaptak-e kedvet a feladat megoldására, mint annak előtte, és gyakoribbá váltak-e a mű eredeti formájának előadásai. Ezek összegzése úgyszólván lehetetlen, arról legfeljebb a jelenlegi jogtulajdonos belső statisztikája szolgálhatna – távolról sem teljes – felvilágosítással. Félő, hogy a sorozatnak továbbra is csak a legkevesebb előadói problémát jelentő, illetőleg legkönnyebben fogyasztható darabjai lesznek azok, amelyek a szerzőjük világméretű reputációjának megfelelő mennyiségben lesznek megtalálhatók a hangverseny-repertoáron, s ezen a sajnálatos tényen az időről időre felbukkanó Bartók-fanatikusok sem lesznek képesek jelentősen változtatni. Ily módon a nehezebben emészthető, komoly stílári és technikai felkészültséget, kizárólag a tárgyra irányuló koncentrációt igénylő tételek valószínűleg mindörökre árnyékban maradnak, illetve a specialisták és szakértők mind belterjesebb világának múzeumi ereklyéivé kövülnek, teljességgel eltávolodva azoktól a magasztos célzatoktól, amelyek érdekében alkotójuk létrehozta őket. A hallatlanul gazdag életmű, a mai szemmel nézve elképesztő méretű stílusfejlődés idővel az általános zenetörténet apró szakaszára összezsugorodván mind nehezebbé teszi a „tisztá forrás” felkutatását, s egyre távolít ennek a zenének a megközelíthetőségi lehetőségeitől. Nem kétséges, hogy mindig lesz, aki szkepszissel vegyes gyanakvással figyelni és – szöges ellentétben a számtalanszor megfogalmazott bartóki hitvallással – pótcelekvésnek minősíti a folklór bárminemű felhasználását a magasabb rendű al-

²⁴ MAGYAR NÉPDALOK ÉNEKHANGRA ÉS ZENEKARRA. = BARTÓK BÉLA ÍRÁSAI/1. Zeneműkiadó, 1989.

²⁵ L. 16. sz. jegyzet.

²⁶ Az eseményt enyhén szólva is vegyes kritikai visszhang fogadta. Az *Új Zenei Újság* 2003. IX. 27-i számában „rendkívül izgalmas és vonzó végeredménynek” nevezi a hangszerelést, a *Café Momus* komolyzenei internetes hírportál tudósítója a dalok eredeti formájával sincs megelégedve, „túldimenzionált, bár – már eredeti zongorakísérettükkel is szeniálisan – szalonképessé tett népdalok”-nak aposztrofálva Bartók munkáját (2003. IX. 29.). A *Magyar Narancs* 2003. X. 2-i számában a recenzius „új Bartók-mű születéséről” ír, kiemelve az átiró „beleérző képességét”. A *Népszabadság* 2003. X. 3-i számában megjelent írás jobbára a hangverseny videofelvételének késleltetett tv-közvetítésére reflektál, míg a *Muzsika* című folyóirat XLVI/11. számában a kritikus meglepően fűtött indulatú recenzióban sorakoztatja fel nagyszámú ellenérvét a hangszereléssel kapcsolatban.

kotóművészetben.²⁷ A könyörtelen uniformizálódás, ami napjainkban dübörög, kíméletlenül gyalulja simára a ma még nemzeti és egyéb jellegzetességekkel megtűzdelt területeket, s vetíti előre kultúránk sajátságos és egyelőre megjósolhatatlan természetű átalakulását. Hogy ennek a folyamatnak mi, mikor s milyen körülmények folytán esik áldozatul, csak a jövő dönti el. De reménykedni még mindig lehet – hogy mindez talán mégsem torkollik a népzenei kultúra általános megsemmisülésébe.

Milbacher Róbert

„A FELÉBREDT NEMZET EBBEN AZ ÉNEKBEN MAGÁRA LETT”

A HYMNUS „nemzetiesítésének” folyamatáról

„Érdemes-e szemügyre vennünk a legismertebb magyar verset: a Hymnust? Nem távolodunk-e el tőle, amikor kiszakítjuk a lelkünkől, ahol szinte tudtukon kívül zenél? És minek vizsgálni azt, amire a vérünk lüktet, amitől jellemünk szilárdul.”¹

Míg a Hatvany Lajosnak a százéves HYMNUS tiszteletére írt szép méltatásából származó és e tanulmány címébe emelt idézethez természetszerűleg nem szükségeltetik magyarázat,² addig az alcím provokatívnak tűnő kijelentése mindenképpen értelmezésre szorul. Mert miért is kellene „nemzetiesíteni”³ a magyarok legszentebb szövegét és énekét, mikor nyilván e tanulmány szerzője is tudatában van annak, hogy miként Pomogáts Béla pontosan megfogalmazta: „*Kölcsey költeménye és Erkel dallama együtt alkotja nemzeti létünk és identitásunk egyik leginkább hatékony: öntudatot alapozó és közösséget teremtő szimbólumát.*”⁴ Természetesen ez a tanulmány nem arra készült, hogy a fenti szavakat kétségbe vonja, ám arra mindenképpen rá akar kérdezni, hogy vajon a szöveg értelmezéstörténete során mindig is érvényes volt-e a fenti evidencia. Hipotézisem szerint ugyanis a HYMNUS nem eredendően és főleg nem önmagától lett a magyarok közösségének legfőbb „*emlékezhelyévé*”,⁵ hanem különböző fázisokon és értelmezői eljárásokon átesve vált azzá.

²⁷ Stravinsky Bartókról mondott, előítéletektől sem mentes, lényegében elmarasztaló szavait – „Életemben legalább kétszer találkoztam vele, [...] de egyszer sem volt alkalmam, hogy közelebb kerüljek hozzá. Tudtam, hogy milyen jelentős zeneszerző, csodákat hallottam hallásának érzékenységről, [...] Mégis, sohasem tudtam osztani egy életen át tartó vonzalmát szülőhazájának folklórja iránt. Odaadása minden bizonnyal őszinte volt és megható, de a nagy muzsikust csak sajnálni tudtam ezért” – sokan próbálták már magyarázni. Különösen Bartók Stravinskyról alkotott és lépten-nyomon hangoztatott pozitív véleményeinek tükrében tűnhet nagyon is furcsának az orosz zeneszerző kijelentése. Hipotetikus kommentároknak e helyütt nincs értelme, ezzel szemben még a fenti, Robert Craft kérdésre adott válaszból is kiderül, hogy Stravinsky eléggé felületesen ismerhette Bartók műveit. (Robert Craft–Igor Stravinsky: BESZÉLGETÉSEK. Gondolat, 1987. Ford. Pándi Marianne.)

Losonczy Anna a HYMNUS és a SZÓZAT hatásmechanizmusának kultúrantropológiai szempontú értelmezése során a következő ellentmondásból indul ki: „különös módon, az 1848-tól napjainkig egymást követő különböző társadalmi rendszerek törvényhozásai soha nem ismerték el hivatalosan Kölcsey versét a magyar állam himnuszaként. Az alábbi elemzés megpróbál fényt deríteni erre a különös ellentmondásra, mégpedig arra, hogy a törvény makacsul hallgat arról a Himnuszról, amelynek központi szimbolikus szerepét a civil társadalom tartós nemzeti konszenzusa övezi”.⁶ Losonczy kiinduló hipotézise a HYMNUS jogi értelmű elismertetésével kapcsolatban helytálló, diagnózisa részben mégis megtévesztő, mert miközben reflektálni kíván a HYMNUS nemzeti kultuszgyakorlatban betöltött szerepére, maga is reflektálatlanul hagy bizonyos történeti szempontokat. Ugyanis azt sugallja, mintha a HYMNUS kanonizálását, törvényi rangra emelését (legalábbis az 1989. évi XXXI. törvény 36. paragrafusáig, illetve az 1990-es alkotmányba emeléséig) csupán a különféle kormányok politikai érdekei és játszmái akadályozták volna, holott a magyarság mindig is magától értetődően elfogadta legbensőbb lényegiségének kifejezőjeként. Mintha a szöveg immanens módon hordozná azokat a jegyeket és jellegzetességeket, amelyek evidens módon (a „nemzeti szokásjog szentesítette”)⁷ vezetnek a szöveg nemzeti kultuszához, vagyis olyan emlékezhely státushoz, amelynek a funkciója, hogy „kifejezze egy nép egyívűvé tartozásának tudatát, reprezentálja nemzeti és államisági [sic!] érzését”.⁸ Losonczy szerint tehát magától értetődő volt a HYMNUS esetében, hogy a fenti funkciók közül az első megvalósult (nép egyívűvé tartozásának szövege), ám a második nem vagy csak részlegesen (államiság szimbóluma).

A nemzet imájaként⁹ aposztrofálódó szöveghez ugyanis automatikusan szakrális legitimitáció társul, amely kiemeli a művet a történetiség relativizáló teréből: a nemzet imája a nemzet lelkéből fakad föl, a mindenkori nemzet mindenkor azonos önmagával, így a HYMNUS mint a nemzet imája mindig is a nemzet önazonosságának szent szövege volt. A HYMNUS-hoz kapcsolódó rítus ennek a tautológiának a jegyében áll: az automatikus érzelmi viszonyulás megelőz bármiféle értelmezésszerű mozzanatot, és kizár mindennemű történeti tudatot. A HYMNUS-hoz kapcsolódó legfontosabb rituális cselekvés a memorizálás („belsővé tétel”) gesztusa maga, amely egyszerre avatja jelen idejűvé a szöveget, és egyszerre szolgálja az értelmi/racionális viszonyulás redundánsá nyilvánítását, miközben a szöveg ismerete egyfajta kulturális (és immár jogi) markere lesz a közösséghez tartozásnak, illetve elsajátítása erkölcsi parancsként funkcionál.

Illyés Gyula szép esszéjében így beszél arról a mechanizmusról, amely máig hatóan meghatározza a szöveghez való viszonyunkat: „E vers mindenkorát hatéves korunk óta betéve tudjuk. Tudtam, mielőtt értettem, akár a gyónási imádságot, akár a kisorsoló gyermekverseket. Mielőtt erős hevéből egy szikrányit átadott volna, én bizalommal előre szívem minden hevét beleöntöttem. Valahányszor első betűjét kimondtam, villanyos ütést éreztem, tekintetemet rögtön a mennyezetre emeltem, úgy énekeltem, dagadó nyakkal.”¹⁰

Vagy ahogy Dávidházi Péter fogalmaz a szöveg kötelező megtanulásának funkciójáról és következményeiről: „belülre került, részünkké, mondhatni vérünkké vált, közös eredetet sugallva, az egy történeti közösségbe tartozás sorsdöntő varázsigéiként”.¹¹

A HYMNUS korai fogadtatásának tanulságairól

Ehhez képest legalábbis magyarázatra szorul az a történeti-filológiai tény, hogy a szöveg első publikálása (1829) és megzenésítése (1844) között eltelt mintegy tizenöt esztendő alatt a mű recepciótörténete igen szegényesnek tűnik, legalábbis előzetes elvárásainkhoz képest meglehetősen kevés adatunk van említéséről.¹² Talán nem túlzás az

az állítás, hogy úgyszólván semmiféle dokumentált hatást (itt nyilván a „dokumentált” kifejezésen van a hangsúly, hiszen egyébről nem lehet tudomásunk, mert például az 1832–36-os országgyűlésen kialakuló Kölcsey-kultusz nyilvánvalóan a HYMNUS kultuszára is hathatott) sem váltott ki a szöveg, legalábbis ahhoz a várakozáshoz képest, amelyet a mű későbbi kultusza indokoltta tenne.

Toldy Ferenc az *Aurora* 1829. évi kötetéről a *Tudományos Gyűjtemény* számára írt recenziójában éppen csak megemlíti, viszont idézi (pontatlanul) a 4–7. versszakot: „Ezeket [a HERVADSZ... és az ÜLTEM ÉN... verseket] ’s az az égis felzengő hymnust (l. 267.) kellemesen váltja fel a’ »Borkirály« vidámszeszével.”¹³ A következő adat 1832-ből való. Ebben az évben jelent meg a mű újra kötetben. Bártfay László Kölcseyhez írott levelében (február 15.) említi, hogy a Pesti Casino első felolvasóestjét (péntekenként magyar versek felolvasását határozták el) a HYMNUS felolvasásával kezdték: „Barátom, bizonyos ünnepiséget ada, legalább adhata e’ darab a megnyíló intézetnek.” Az 1832-es VERSEK-ről az Akadémia megbízásából soha meg nem jelent recenziót író Pázmándi Horvát Endre így értékeli a HYMNUS-t: „A búsongva emlékező, a’ múltba fájdalommal a’ jövőbe biztatással tekintő Magyar természetével igen harmonizál. Nagy gondal [!], szép tollal vagyon írva.” Vagyis Pázmándi a magyar nemzetkaraktert kifejező szöveggként definiálja már a művet, amely kétségtelenül első említése, hogy a szöveg a magyarság valamely immanens tulajdonságának reprezentációja volna. A következő említés Szemere Pálé, aki a korban meg nem jelent DALVERSENY ÉS MAGYARÁZAT szövegértelmezéseinek egyik darabjaként gyakorlatilag parafrazeálja a verset minden értékelő, értelmező gesztus nélkül. A kritikai kiadás említi még, hogy Gaál József 1836-os SZIRMAY ILONA című regényében idéz két sort a műből, mégpedig ironikusan, amennyiben a tatárok elől elbújni kényszerülő szereplő kalapját egy magyar golyó lyukasztotta át, mire a narrátor idézi a „S lettél magzatod miatt / Magzatod hamvödre” sorokat. Gaál gesztusa egyszerre lehet bizonyosság a szöveg korabeli ismertetére, és egyszerre mutatja, hogy biztosan nem alakult ki még a mű szakrális tisztelete, bár a visszavonásnak, a discordiának már ebben a szövegben találja meg az emblemátikus kifejeződését. Ám a fenti említésekből csupán Toldy kritikai megjegyzése és Gaál könyvének utalása tekinthető publikusnak, vagyis az irodalmi nyilvánosság terében a HYMNUS-ról szinte alig esik szó.

A szöveg recepciótörténetében természetesen az 1844-es megzenésítés hoz döntő fordulatot, amennyiben a mű énekelhető változata ugyan még mindig a vártnál lassabban, de egyáltalában közfigyelem tárgyává válik, és megindul a kultuszválas útján, amely azonban továbbra sem nevezhető zökkenőmentesnek. A szent, nemzeti imának kijáró tiszteletből fakadó elvárások ellenére Kölcsey szövegének megzenésítésére kiírt pályázat korántsem azért született, mert evidensen a nemzet himnuszát, egyfajta néphimnuszot láttak benne a kortársak. Sőt azt kell mondanunk, hogy a pályázat kiírását nem sokkal megelőzően a *Honderűben* (amelynek pedig röviddel később nagy szerepe lesz az Erkel-féle változat népszerűsítésében!) megjelenő cikk, amely sürgeti a magyar „néphymnus” létrehozását, egyáltalán nem kapcsolja össze Kölcsey már meglévő (igaz, utoljára csak 12 évvel korábban publikált) művét és a néphimnus fogalmát: „Minden nemzetnek megvan a maga néphymnusza, mellyel királyát élleti. A briteknek a GOD SAVE THE KING-je, a németeknek GOTT ERHALTE-ja stb. A magyar még nem bír ilyennel. Avuagy kevesebb loyaltás melegítené keblünket? [...] Be dicső volna birni egy nagyszerű néphymnust, mellyre Vörösmartynk’ koszorúzott koboza és Erkelünk’ gyönyörű lyrája egyesülnének. Rajta dicső magyar költér! Éltesse ön ama fejedelmet, ki első szólítá meg hű övéit szózatokkal, mik nem valának övéi. Hadd éltessek mindnyájan a jó királyt, ki magyar nyelven beszél nemzetéhez.”¹⁴

A fenti idézetből annyi világosan kiderül, hogy néphimnuszon a szerző egyfajta királyhimnuszt értett, vagyis az evidens monarchista érzület kifejeződéseként kell értenünk a korabeli nemzeti vagy néphimnusz fogalmát. Amely persze a nemzeti szuverenitás letéteményese is volt egyben, hiszen a magyar király meglelte jelentette a biztositókat Magyarországi közjogi értelmű önállóságára.¹⁵ Természetesen az előző évben megzenésített SZÓZAT-ot nem tekintette a szerző alkalmasnak egy ilyen funkció betöltésére, és nyilván Kölcsey szövege sem lehetett alkalmas erre a feladatra, hiszen többek között királyról szó sem esik benne. Annál különösebb, hogy az Erkel-mű 1844. június 25-i ősbemutatójáról tudósítva ugyanaz a Honderű már arról ír – mintegy előrevetítve a valóban bekövetkező folyamatot –, hogy „most már csak az van hátra, hogy Erkelünk gyönyörű himnuszát többször adassék alkalom hallani, megismerni, megtanulni, annak jelessége kezeshedik, hogy az nem sokára a legnagyobb népszerűséget vívandja ki magának, s valódi magyar néphimnussá válik”. (Kiemelés tőlem – M. R.) (A Honderű a mű második bemutatója kapcsán már egyenesen azt mondja, hogy méltó versenytársként nem marad el sem a GOD SAVE THE KING, sem a GOTT ERHALTE mögött, és a „legjobb néphimnuszok körébe sorozandó”).

Úgy tűnik, hogy Kölcsey művének megzenésítését első körben nem az indokolta, hogy a kortársak már eleve a nemzeti közösség legteljesebb és legadekvátabb reprezentációját látták benne. A szöveg egy olyan vállalkozás második darabjaként került megzenésítésre, amely a magyar költészet népszerűsítését tűzte ki célul, ennek a sorozatnak az első darabja az egy évvel korábban megzenésített SZÓZAT volt: „Miként tavaly úgy az idén is meggyőződés az, hogy a nemzeti színház' köréhez tartozik, költőink' jelesebb lyrai költeményeinek becsét minél inkább emelni, terjedését és életbe juttatását a nemzetben elősegíteni, s ezt leginkább elérhetőnek véli, ha az illy költemények ének és zenére tételnek, s ezt évenként tenni szándékozván, ez évben ismét 20 arany pályadíjt tűz ki a legjobb népmelódiáért – Kölcsey Ferenc korszorús költőnk' Himnuszára ének és zenekarra téve.”

A felhívás szóról szóra megegyezik az előző évben a SZÓZAT megzenésítésére kiírt pályázat szövegével. Persze nyilván nem véletlen, hogy éppen ezt a két szöveget jelölik ki megzenésítésre, hiszen a nemzeti tematika a kor érdeklődésének középpontjába került, bár az is kétségtelen tény, hogy a SZÓZAT nagyobb ismertségnek örvend a korban, mint Kölcsey műve. Amire a SZÓZAT eljut a megzenésítésig, már bizonyos fokú nemzeti kultusz veszi körül, amit az énekelhetővé tétel természetesen tovább fokoz. A HYMNUS esetében azonban nem beszélhetünk hasonló kultuszról, sőt, mint fentebb érintettem, a megzenésítés maga volt szükséges ahhoz,¹⁶ hogy beinduljon a szöveg kultusza. A kortársak szemében Erkel művének nem (csupán) abban az értelemben van nemzeti jelentősége, hogy a nemzeti érzést stb. tematizálja, hanem abban a zenetörténeti tényben is, hogy immár létezik a magyar zeneirodalomban is himnusz: „s van tehát himnuszunk, s be van bizonyítva, hogy a magyarnak is lehet”,¹⁷ és itt a szerző konkrétan a zenei műfaj magyarországi megszületéséről beszél.

Az Erkel-mű bemutatásával, illetve a róla szóló és a művet néphimnusként üdvözlő beszámolókkal szinte párhuzamosan a Kisfaludy Társaság megbízta Vörösmartyt egy néphimnusz megírásával. Az apropót az szolgáltatta, hogy a Kisfaludy Társaság alapszabálya királyi megerősítést kapott, vagyis magántársaságból hivatalos, államilag is elismert társasággá vált. A Társaság igazgatójaként Toldy Ferenc ezt egy új korszak kezdeteként értékelte, amit egy néphimnusz megírásával gondolt méltóképpen megünnepelni: „ez új aerát mivel sem kezdhetné meg célirányosabban, mint valamely maradandó nemzeti himnusz, bármely ünnepies alkalomkor énekelhető nemzeti dal szerzése által, mely [...] a

nemzetben sok időre emlékezetes ereklyeként fennmaradna”.¹⁸ Erre a feladatra kérte fel Vörösmartyt a Társaság nevében Toldy (július 30.), amit a költő elfogadott, és november 20-án el is küldte a kész, HYMNUS című versét. Vagyis: a Kölcsey–Erkel-féle HIMNUS népszerűségének kezdetén (és annak dacára) Toldy nem tekintette nemzeti vagy néphimnusznak a művet, és Vörösmarty maga is úgy gondolhatta, hogy sem saját SZÓZAT-a, sem Kölcsey HYMNUS-a nem tölti be ezt a szerepet. Ugyan egy fennmaradt emlékezés szerint Vörösmarty eleinte ódzkodott a mű megírásától, de inkább a himnuszírás nehézségeire hivatkozott általában, mint arra, hogy már a Kölcsey–Erkel-féle műben megvalósulni látta a nemzeti himnuszt. „*Bajos az embernek így megrendelésre írni – s épen hymnust*” – mondta állítólag, amikor Toldy és Bajza a Társaság ülése után személyesen közölték vele a határozatot. Azt már nem tudni, mi győzte meg végül Vörösmartyt (bizonyára nem kis szerepet játszott a folyamatban a szövegért ígért és később felvett 30 körmőci arany sem), de végül mégiscsak megszületett a mű. Már a megjelenés évében (1845) megzenésítették, ám semmiféle komoly hatást nem váltott ki. Az öt szakaszból álló vers középső, tehát harmadik szakasza emlékeztet leginkább Kölcsey művére, amiben a hazára kért áldásban a haza virágzását és az ellenséggel szembeni védelmét kéri Vörösmarty:

*„Isten segíts! országok istene!
Ruházd fel áldásoddal e hazát,
Hogy mint az őskor boldog édene
Dúsan virítson bércen, sikon át,
És míg keblén a hűk örömben élnek,
Pallost mutasson fondor ellenének.”*

A Vörösmarty-szöveg többi eleme (áldáskérés a királyra, nemzetre, hazára, törvényességre, egységre) sok tekintetben Garay János 1840-es HYMNUS-át idézi, pontosabban szólva ugyanannak a nemesi-monarchista szemléletnek az elemeit alkalmazza a királyhimnuszok alapszerkezetére építve, mint Garay. A Vörösmarty-szöveg katalogizálja a korabeli nemesi szemléletben érvényesülő hazafogalom minden fontos elemét: segítséget kér Istentől, hogy a király jó uralkodó legyen, a nemzet tegyen az országért, a haza termékeny legyen, az országban jog és törvényesség uralkodjék, amely a szabadság biztosítója, és végül kéri Istent, hogy az országban élők egy cél érdekében munkálkodjanak, amely egyben az egész emberiség javát is szolgálja. Vörösmarty szövege nyilvánvalóan a korabeli királyhimnuszokat imitálja, de akarva-akaratlanul versenyhelyzetet teremt a megzenésítés révén egyre inkább a közfigyelem fókuszába kerülő Kölcsey-féle HYMNUS-szal.

A kérdés a továbbiakban kétféleképpen vetődik fel: 1. mi volt az oka, hogy a kortársak között nem alakult ki konszenzus abban a tekintetben, hogy a Kölcsey-szöveget az egész nemzetet reprezentáló műként üdvözljék; 2. ha az előző kérdés jogos, akkor viszont az is magyarázatra szorul, hogy miféle szemléletváltás következtében vált mégis a Kölcsey–Erkel-mű a magyarok szent szövegévé.

A HYMNUS közösség szemléletéről

Dávidházi Péter *ŐSEINKET FELHOZÁD* című alapvető tanulmányában részben már megválaszolta a fenti kérdést. Dávidházi gondolatmenete azon alapul, hogy a Kölcsey-szöveg elsődleges kontextusában használt többes szám első személy csakis a törzsökös nemességre vonatkozhat, egyszerűen azért, mert a korban kizárólag a nemesi önképnek volt

része a honfoglalóktól való eredeztetés. A Kölcsey család Ond vezérig tudta visszavezetni családfáját, tehát a család egyike volt annak a 130 nemzetségnek, amely „*ősei vérevel*” szerezte ezt a földet.¹⁹ Dávidházi éppen annak a Toldy Ferencnek az esetét szembeesíti a HYMNUS többes szám első személye körüli kérdéssel, aki jó húsz évvel később Vörösmartyival íratta meg a nemzeti himnuszt. Toldy még Schedel Ferenc néven írott MDCCCXXIII című versének képzetei kapcsán beszél arról Dávidházi, hogy az asszimiláns Schedel–Toldy mennyire óvatosan bánt a magyar közösségi metaforákkal és képzetekkel (természetesen ekkor még nem ismerte a HYMNUS-t), amikor megpróbálta őket önmagára vonatkoztatni.²⁰ Másképpen mondva: a XIX. század első felében biztosan élő és reflektált hagyományként kell számolnunk azzal az értelmezői reflexszel, amely a nemzeti közösséget első körben és betű szerint (*sensus literalis*) a nemesi közösséggel azonosította. A magyar társadalom nem nemesi származású tagjai számára ahhoz, hogy a magyarsághoz tartozónak gondolják magukat, a HYMNUS többes szám első személyű kifejezéseit el kellett távolítani a betű szerinti jelentésétől – ami egyben a történeti-genealogikus szemlélettel való szakítást jelentette, sőt bizonyos szinten szükségszerűvé is tette azt –, hiszen csupán metaforikus szinten és értelemben jöhetett létre a szöveg többes szám első személyével való teljes azonosulás.

A metaforizálódás folyamata nehezen tetten érhető, de például éppen az 1840-es évek közepétől, leginkább Petőfi költészetében mégis nyomon követhető. Petőfi esetében nyilván nem érvényesíthető a genealogikus elbeszélés logikája, hiszen nem egyszerűen nem tartozott a nemesek közé, de ráadásul anyanyelve sem a magyar volt. Nem véletlen, hogy az 1847. februári MAGYAR VAGYOK című nagy verséig valójában nem nagyon találunk olyan szöveget, amelyben a magyarral mint közösséggel azonosítaná magát, pontosabban az azonosulás folyamata a hazáért való cselekvés terében és nagy republikánus mítoszában zajlik le. A reformkor hazafias-nemzeti diskurzusában elvált egymástól a magyar közösség identitásának állítása a haza fogalmától. Értelemszerűen a nemesek számítottak magyaroknak, amit a genealogikus elbeszélés legitimált, amelynek természetesen történeti keretei voltak. A haza vagy hon viszont olyan különféle topografikus elbeszélések segítségével körülhatárolt területként definiálódott, amely a magyarok közössége számára egyfajta célképzetként jelent meg, amiért a nemzet tagjainak cselekedniük kellett (megvédeni, megművelni, felvirágoztatni stb.). A nemesi republikánus elbeszélés egyszerre vonatkozott a közösség létének erkölcsi, kulturális stb. megerősítésére, illetve a rábízott haza felvirágoztatására. Értelemszerűen a kívülről jövő Petőfi a hazáért való cselekvésben (hazaszeretben) találta meg azt a legitimációs elbeszélést, amellyel a magyarok immár virtuálisan kitágított és ezzel metaforikussá váló közösségéhez tartozónak mondhatta magát. Nyomon követhető Petőfi költészetében, ahogyan a haza fogalmát igyekszik önmaga képére formálni vagy úgy is mondhatnám, hogy saját hazafogalmát általánosítani (HAZÁMBAN, 1842; HONFIDAL, 1844 stb.), majd a személyessé tett hazáért való cselekvés erkölcsi szükségszerűségében oldja fel a magyar öntudata és a szlovák, nem nemesi származása közötti ellentmondást.

Tehát a hazához való viszony személyessége egyfajta metonimikus referenciát és biztosítékot szolgáltat (ahogyan a nemesség magyarságfogalma esetén a vérségi leszámazás) a hazához fűződő viszony valóságosságára, és Petőfi költészetében szépen lassan ez a referencia veszi át a helyét a leszámazáson alapuló magyarságfogalomnak. Ugyanakkor ez a magyarságfogalom és a vele járó többes szám első személy elveszíti metonimikusságát, és metaforikussá válik, ami lehetővé teszi a többség – a származásukat tekintve magyaroknak nem tekinthető társadalmi csoportok és egyének – számára, hogy

önmagát magyarként definiálja. Az 1847-es MAGYAR VAGYOK öndefiníciói kivétel nélkül a nemesi szótárból származnak, és így csakis metaforikusan vonatkoztatható olyan beszélőre, aki vérségileg (genealogikusan) biztosan nem tartozik ahhoz a közösséghez, amely eredetileg az itt használt öndefiníciókat önmagára alkalmazta.

A HYMNUS tehát olyan határhelyeztben vált a magyarokat általában reprezentáló költeménnyé, amikor végbement a metonimikus identitásjelölés átmenete a metaforikusba. Ugyanakkor olyan határhelyeztről beszélünk, amikor még élt a HYMNUS többes szám első személyének nagyon is konkrét, metonimikus jelentésköre. Többek között ezért is volt kérdéses, hogy alkalmas-e az össznemzeti közösség reprezentálására.

Paradox módon azt kell mondanunk, hogy ahhoz egy asszimilánsnak, Petőfinek a költészete kellett, hogy az a szükségszerű folyamat végbemenjen, amely Kölcsey szövegét elszakítja a nemesi narratívától, hogy azzal mindenki számára nyitott identitásmin-tázatot kínáljon. Vagyis a HYMNUS ma használt jelentését Petőfi költészete, legerőteljesebben pedig a NEMZETI DAL értelmezői kerete határozza meg. A metaforizálódás egyben a nacionalista nemzettudat máig ható narratívájának, a hagyományközösségi paradigmának az alapját szolgáltatja.²¹ Petőfinek A MAGYAR POLITIKUSOKHOZ (1847) című verse, amely végső soron a magyar nemesekhez szólt, a magafajta nem nemes költő szerepét a magyar nyelv őrzésében és ápolásában fogalmazza meg, ami szépen reprezentálja, hogy az új paradigma (a haza fogalma mellett) a nyelvi/kulturális közösségben találja meg a maga magyarságtudatának legitimációját. Ugyanakkor a kulturális/nyelvi identifikáció éppen annak következtében, hogy csak metaforikus kapcsolatot tud létesíteni a közösség tagjai között, meglehetősen ingatag alapot szolgáltatott az új magyarságfogalomhoz. Nem véletlen, hogy az idők során különféle referenciális elbeszélésekkel igyekeztek feltölteni és egyben konkretizálni, ha tetszik, újra a rögválosághoz kapcsolni ezt a fogalmat, ami végül a genetikai/vérségi azonosság fajelméletébe torkollott.

Ami kezdetben a HYMNUS elterjedésének gátja volt, vagyis hogy nem bizonyult alkalmasnak egyfajta hungarus tudat kifejeződéseként funkcionáló néphimnusz szerepére, a későbbiekben éppen az előnyére vált, amit a megzenésített változat valóban gyors népszerűség-növekedése is jelez. Az 1840-es évek közepétől dominánssá váló új közösségfogalom ugyanis a magyarságot egyfajta részben etnikai, részben kulturális közösségként határozza meg, ami nem államhoz, uralkodóhoz kötött, hanem valamiféle immanens jegyek/jellemzők meglétéhez kapcsolja a közösséghez tartozás kritériumait. A nyelv, a történelem és a nemzetkarakterológia lesznek a kifejeződései ezeknek az immanens jegyeknek: a nemesi nemzet historikus önszemlélete ebben a tekintetben szinte zökkenőmentesen vált a szélesebb társadalmi rétegek közösségi elbeszélésének alapjává, amely átmenetnek – mint fentebb érintettem – éppen Petőfi hazafias költészete szolgáltatja a kulturális modelljét.

A későbbiekben nem volt és nem is lehetett kérdéses a HYMNUS többes szám első személyének referenciája: minden magyarul beszélő, a magyar történeti narratívában gondolkodó és bizonyos nem individuális jegyeket önmagában felismerő egyént jelölt a továbbiakban.²²

A HYMNUS felekezeti meghatározottságáról és szekularizálásáról

Ugyanakkor mintha volna a HYMNUS-nak egy olyan kulturális rétege, amely a szöveget még mindig csak bizonyos fenntartásokkal teszi alkalmassá az új nemzettudat teljességének reprezentálására. A kritikai kiadás említ egy 1903-ban kirobbant vitát, amely lényegében akörül forog, hogy szabad-e, lehet-e a HYMNUS-t katolikus templomban

énekelni, hiszen egyrészt nincs az engedélyezett liturgikus énekek között, másrészt pedig a katolikus dogmatikával (vélelmezhetően Szent Ágoston-i eredetének ellenére) összeegyeztethetetlen bűn-bűnhődés logikája katolikus szempontból nem elfogadható. (Különösen a bűnök előre való megbűnhődésének tételét vitatták és tekintették elfogadhatatlannak.) A kérdés kapcsán komoly polémia alakult ki többek között a katolikus *Magyar Sion* és a *Religio* hasábjain.²³

Kompetencia híján magam a teológiai kérdésben nem tudok állást foglalni, itt csak annyit szeretnék jelezni, hogy jó hatvan évvel a szöveg megzenésítése után még mindig felmerültek kétségek azzal kapcsolatban, hogy a HIMNUSZ alkalmas-e a teljes nemzet spektrumának lefedésére. Ezúttal azonban, mint láthatjuk, főképp felekezeti szempontok alapján kérdőjeleződött meg a szöveg reprezentatív jellege. Másként mondva: még a századelőn is érzékelték (és egyesek kifogásolták) a HIMNUSZ szövegének felekezeti intencionáltságát, aminek következtében a szöveget így értelemszerűen nem lehetett a teljes magyar nemzet felekezetektől független, felekezetek feletti reprezentációjának tekinteni.

Feltételezésem szerint ugyanez a felekezeti színezet, illetve ennek korabeli érzékelése lehetett az egyik oka, hogy a megzenésítésig a HYMNUS meglepően kevés figyelmet kapott. Minthogy a korabeli recepcióban nincs említés arra nézve, hogy a szöveget egyértelműen protestánsként (közelebről reformátusként) azonosította volna bárki is, a hipotézis igazolásához vagy legalább „valószínűvé tételéhez” a HYMNUS szakirodalmának bizonyosságát kell segítségül hívunk.

Győri L. János REFORMÁTUS IDENTITÁS ÉS MAGYAR IRODALOM című tanulmányában a HYMNUS-t egyértelműen a református/protestáns világképből és látásmódból eredezteti: „Kölcsey művének már a 19. század elején is szokatlan szemléleti és nyelvi archaizmusai is a reformáció korának világszemléletét tükrözik. A költemény imádságos hangvétele, keretes szerkezete, időszembesítő jellege, retorikai érvrendszere, sőt néhány konkrét nyelvi fordulata is kísértetiesen emlékeztet Farkas András alkotására.”²⁴ Farkas András művének említése arra figyelmeztet, hogy a HYMNUS beszélőjének identitását a Bitskey István által említett kálvinista magyarságtudathoz kapcsolja, amelynek egyik fontos eleme a zsidó–magyar párhuzam volt: „A magyar protestáns identitástudat kiformalódása az 1530-as évektől vette kezdetét a wittenbergi történetológia hatása alatt. Farkas András a zsidó–magyar sorspárhuzamot megfogalmazva toposzok egész sorát felvonultatva teremtett egy új magyar történelmi konstrukciót.”²⁵ Mind a szakirodalom, mind pedig a részben a régebbi szakirodalmat és újabb kutatásokat kamatoztató kritikai kiadás jegyzetapparátusa a HYMNUS szövegmagyarázatai kapcsán rendre a protestáns irodalmi hagyományhoz való ezerszálú és eltéphetlen kapcsolódást diagnosztizálja.²⁶

Nem véletlen, hogy a Horváth Jánossal polemizáló Mészöly Gedeon éppen a HYMNUS történelemszemléletének eredetét vitatja. Míg a katolikus Horváth János (1923-as cikkében) Zrínyi hatásaként értelmezi a hazafiúi büntudatot, illetve azt, hogy a magyar balsorsban Istennek az elkövetett bűnök miatti igazságos büntetését látja,²⁷ addig a református Mészöly Gedeon (1939-ben) élesen visszautasítja a Zrínyi-hatást. Szerinte erre a hatásra „a Hymnus írójának nem volt szüksége. Hazafi volt, protestáns volt, a XVI. század magyar költészetének régi énekeskönyvekből, krónikákból, históriákból ismerője és értője volt: tehát az ő »hazafiúi büntudatá«-nak még irodalmi tárgyul választása, megnyilvánulása sem Zrínyi-hatás, hanem a folytonosság által öröklött magyar protestáns világnézet és annak irodalmi gyakorlata.”²⁸ (Kiemelés tőlem – M. R.)

Mintha a két kiváló tudós állásfoglalásában annak a felekezeti szempontnak az emléke elevenednék meg, amelynek a HYMNUS nemzeti imává válása során szükségszerűen el kellett halványodnia, ugyanakkor bizonyosan tetten érhető a szöveg olvasataiban. A modern (XIX. század közepi) nemzettudat létrehozása során mindvégig nyomom követhető a felekezeti szempontok versengése, aminek tétje az volt, hogy milyen saját felekezeti elemekkel és milyen arányban sikerül feltölteni az össznemzeti narratívát. Azt a gyanúmat, hogy a protestáns nemzet- és történelemszemlélet alkalmasabbnak bizonyult a nacionalista közösségtudat kialakításának bázisára, csak megerősítette Fazakas Gergely Tamás kiváló tanulmánya.²⁹ Fazakas hatalmas elméleti és történeti apparátussal teszi világossá, hogy a kora újkori Magyarországon az írásbeliségen (olvasáson) és anyanyelvűségen alapuló protestáns vallásgyakorlat egyben olyan nyelvközösségeként realizálódó közösségi tudat alapjául is szolgál, amelynek részleges transzformációjaként kell tekintenünk a XIX. század közepi hagyományközösségi tudat bizonyos domináns elemeire.

Ennek a közösségtudatnak a felekezethez tartozás kínálja az identifikációs elbeszélését, és természetszerűleg Istenben találja meg a végső és igazoló referenciáját. Így ez a közösség természetszerűleg nem tekinthető az andersoni értelemben vett „*elképzelt közösségnek*”, hiszen az Istenbe vetett hit mindenkor bizonyosságként, legitimációs bázisként szolgál a közösség tagjai számára. A modern nacionalista közösség ugyanezt a referenciát nélkülözni kényszerül, miközben hasonló vallási narratívát (szakrális nyelvhasználat és rituális szokásrend stb.) alkalmaz önnön identifikációja során. Fazakas kitér arra, hogy a többes szám első személyű imádság minden egyes elmondás alkalmával újra létrehozza az egyén és a közösség közötti azonosulást, amely egyben Istenhez való viszonyában teljesedik ki, onnan nyeri megerősítését. Éppen ez a transzcendens megerősítő mozzanat hiányzik a modern közösségi tudatból, aminek az lesz a következménye, hogy folytonos öndefinícióra (mi a magyar?) és referenciakeresésre (genetika, kiválasztottságtudat, ellenségkeresés stb.) kényszeríti a közösség tagjait.

Amennyiben az Istenhez való viszony teremti meg a közösséghez való tartozás kerekeit, ami egyben nyelvhasználói vagy értelmezői közösségeként definiált nemzeti közösséget is jelent, ez azzal jár, hogy mind az etnikai, mind pedig a társadalmi meghatározottság háttérbe szorul, és másodlagosnak tekinthető a közösséghez tartozás kritériumait tekintve. Ennyiben tehát a HYMNUS alcímében található kifejezés (A MAGYAR NÉP ZIVATAROS SZÁZADAIBÓL) nyilvánvalóan Isten népeként definiálja a magyarok közösségét. Vagyis a 'magyar nép' kifejezés felekezeti, vallási mezőben értelmezendő, és semmiféle köze nincs sem a korban használt társadalmi, politikai fogalomhasználathoz, sem pedig a nacionalista nép- (= 'nemzet tagjai') fogalomhoz. Viszont az is rögtön szembeötlő lehet, hogy a HYMNUS miért is válhatott az új közösség szemlélet emlékezhelyévé. A protestáns vallási közösség (Isten népe) tagjai nem egyszerűen egy nagyobb egység részeként definiálhatták magukat, hanem ők maguk, az individuumok képezték a közösséget magát, mégpedig tekintet nélkül a társadalmi ranglétrán elfoglalt helyre. Végső soron ez azt is jelenti, hogy a közösség nem létezik a tagok (individuumok) szolidaritása (közösségi tudata) nélkül, míg a katolikus egyház tagjai azt érezhetik, hogy az egyházi struktúra nélkülük is fennáll: a szervezet fennállása (lévén szentség) az egyén szolidaritása nélkül is garantált. Az egyén legfőbb részesülhet az egyház szentségéből, vagy kizárhatja magát belőle, de ő maga nem szükséges feltétele a vallási közösség létének. Könnyen belátható, hogy miért éppen a protestáns közösségképzet kínálhatja a magától értetődő keretet a nacionalista közösségkonstrukcióhoz. Magyarországon az

1840-es évek közepétől kialakuló nemzetfogalom ugyanis nagyon hasonló struktúrát hoz létre, mint ami a protestáns vallási közösségszerkezetet jellemzi. A modern nemzet mindenekelőtt nyelvhasználói közösségként tételeződik, amely egyben értelmezői közösséget is jelent. Az egyének a közösség többi tagjához fűződő szolidaritása egyben a közösséghez tartozás biztosítékát is jelzi: minden individuum magában hordozza az egészet, míg az egész kifejezi és reprezentálja az egyént. A modern nemzet szinekdochikus struktúrája azonban nem számíthat transzcendens megerősítésre, így működése tautologikussá válik: a nemzet (amely pedig az egyének közössége) tesz szert a legitimáló abszolútum státusára. Beszédes, hogy az új közösségtudat értelmezésében hogyan mosódik össze a haza, hon stb. képzelet a rajta élő közösség (nemzet) képzetével, amely egyrészt előkészíti az államnemzet (paradox módon és részlegesen csak Trianon után realizálható) modelljét, másrésztől a hiányzó legitimitás egyik, a patrióta nemzetfelfogásból örökölt forrásává válik. Gondoljunk csak bele, hogy Kölcsey az 1838-as ZRÍNYI MÁSODIK ÉNEKÉ-nek elég keserű, de mindenképpen jellemző zárlatában még el tudja képzelni hon/haza virágzását egy másik, idegen nyelvű nép uralma alatt, amennyiben e mostani (a magyar nemesek közössége!) erre alkalmatlannak bizonyul. Vagyis a haza és a nemzet megkülönböztetésének patrióta szemlélete a XIX. század közepéig a haza primátusával is együtt járt. Ezzel szemben az új közösség szemlélet a nemzetet helyezve az abszolútum helyébe, önnön fenn- és megmaradását jelöli ki abszolút célként.

A HYMNUS nyelvhasználata, történelemszemlélete, architextusai, Szenczi Molnár Albert CXXX. ZSOLTÁR-ához kapcsolható versformája, a megszólalás vélhető apropója (protestáns újévi köszöntő hagyománya) egyértelműen a protestáns felekezeti jellegzetességeivel ruhazza fel a szöveget, ami természetesen a kortársak szemében nem teszi alkalmassá a szöveget arra, hogy a teljes nemzeti spektrumot lefedje és reprezentálja. (Beszédes, hogy a katolikus Toldy a katolikus Vörösmartyt kéri fel egy nemzeti himnusz megírására.) Ahhoz, hogy a HYMNUS felekezeti színezete elhomályosodjék, olyan átváltozáson kellett keresztülmennie a szöveg értelmezésének, amelynek során először elszakadt a szöveg a vallási kontextustól, aztán pedig részleges „katolizáción” kellett átesnie.

Sejtésem szerint nem véletlen, hogy a HYMNUS népszerűségének növekedése (értsd: egyre inkább a nemzet teljességét átfogó értelmezése) időben nagyjából a SZÓZAT kultuszával és szakralizálódásával párhuzamosan történik. Bátran kijelenthető, hogy a SZÓZAT már első megjelenésétől kezdve (1837) szerves részét képezi a nemzeti önértelmezésnek, aminek legfőbb okát abban látom, hogy egyértelműen a (reform)nemesség jól ismert, így könnyen dekódolható politikai nyelveit beszéli, amikor az ősi alkotmányra hivatkozástól eljut a hazáért való tett etikai imperatívuszának republikánus narratívájáig. Vörösmarty szövege – lévén a tanácskozó beszéd retorikai szabályait alkalmazó mű – tudatosan épít a megszólítottak (magyar köznemesség) nyelvhasználatára, amely egyben reprezentálja a nemzetről való beszéd patrióta tradícióját. Így azonban a reformkor politikai küzdelmeinek ikonikus szövegeként a HYMNUS egészen más elsődleges kontextusban fogant szóhasználatát is magához hasonította. A SZÓZAT egyértelműen politikai-nemzeti kontextusa megszabadította a vele párhuzamosan kanonizálódó HYMNUS-t vallási-felekezeti konnotációitól, és a politikai értelmezés felé tette nyitottá a szöveget a reformkor nemzetre fókuszáló értelmezési hagyományában. A HYMNUS magyarja („Isten, áldd meg a magyart”) azonosítódik a SZÓZAT megszólítottjával („Hazádnak rendületlenül / Légy híve, ó, magyar”), vagyis az elsődleges kontextusban protestáns felekezet tagjaként értett magyar immáron a magyar nemesi rend tagjaként definiálódik

minden felekezeti megkötöttség nélkül. A következő lépésben pedig mind a SZÓZAT, mind pedig a HYMNUS a NEMZETI DAL („*Talpra, magyar*”) kontextusának hatására értelmeződik át, és válik a későbbiekben minden önmagát magyarnak valló individuum metaforájává a magyar nemzeti emlékezetben.

A HYMNUS katolizálásáról

A HYMNUS szekularizálása után annak részbeni katolizálására is szükség volt ahhoz, hogy a kortársak számára talán túlságosan is szembetűnő protestáns jellege ne legyen akadálya, hogy a mű a teljes nemzet reprezentatív szövegévé válhasson. Nyilván a katolikus Erkel zenéje, amelyről a hozzáértők azt írják (én magam kompetencia hiányában nem tudom megítélni a kérdést), hogy erős Haydn-hatás mutatkozik rajta (nem utolsósorban a GOTT ERHALTE zenei áthallásainak köszönhetően), illetve az egyházi zene elemeiből is építkeznek, már önmagában is közelítik a zenét a katolikus énekekhez. Talán amikor Vahot Imre a *Pesti Divatlap*-ban azt írja a dallamról, hogy mivel magán viseli „*a hymnus szelleméhez alkalmazott templomi zene bélyegét, a nép ajkán visszhangra nem fog találni*”,³⁰ akkor – többek között – ezt a túlságosan erős katolizáló trendet ismerte föl.

A legegységesebb katolizáló értelmezés annak a fentebb már említett vitának a folyamán jött létre, amely a HYMNUSZ katolikus templomi éneklésével kapcsolatban robbant ki 1903-ban. A HYMNUSZ-szal szembeni legfőbb dogmatikai érv a bűnök előre történő megbűnhődésének lehetetlensége volt, tehát a „*Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövőndőt!*” sorok katolikus szempontú értelmezhetetlensége. (Emellett feltűnik az imához méltatlan anyagi jellegű kérések problémája is, de ez a kifogás csak kisebb súllyal esett latba a vita során.) A HYMNUSZ mellett érvelő klerikusok nyilván azt az elmentmondást igyekeztek feloldani, amely egyrészt a századelőre már kialakult kultikus nemzeti tisztelet és dogmatikus ellenérzések között feszült. Az egyik vitázó fél (Hegessippos) a HYMNUSZ mellett kultikus nemzeti érveket hoz fel: „*De, hogy most több évtizedre visszanyúló jóhiszemű használat után, mikor az már a nemzet vérebe átment, képzelt vagy túlzott dogmatikus aggályok alapján tiltjuk ki végleg a templomból; arra én nem látok elegendő okot.*”³¹ (Kiemelés tőlem – M. R.) A HYMNUSZ nemzeti használata itt tehát végső soron felülírja a dogmatikai szempontokat, ami mégiscsak a legszemléletesebb példája annak, hogy ekkorra már mennyire erős a HYMNUS-nak a felekezetek fölötti, össznemzeti egyiséget reprezentáló olvasata.

A szintén a *Religióban*, Aberkiosz néven a vitához hozzászóló klerikus már nem elégszik meg a kultuszra hivatkozással, hanem teológiai érveléssel igyekszik katolikus szempontból elfogadhatóvá tenni és legitimálni a HYMNUS szövegét. Azt ugyan nem lehet vitatni, állítja, hogy az egyén szintjén elfogadhatatlan az előre megbűnhődött bűn dogmája, ám a szerző szerint ez a tantétel a közösségre nem érvényes. Érvelése a következő: „*Egyén nem bűnhődhetik (neque per modum satisfactionis, neque per modum poenae vindicativae) a jövőben elkövetendő saját bűneiért. Ez világos. Mert a későbbi súlyos bűn lerontja vagy legalább felfüggeszti a megelőző szenvedések vagy jó cselekedetek természetfeletti érdemét, és így ezek nem szolgálhatnak elégtételül a későbbi bűnökért. De különben is képtelenség, hogy valamely későbbi bűnnek büntetését valaki előre kiállhassa, s így mintegy jogot szerezzen magának a bűn elkövetésére. Ez mind tiszta dolog, mikor fizikai személyről van szó. | Más megítélés alá esik azonban némiképp a kérdés, ha a népre, vagyis nem fizikai, hanem erkölcsi személyre vonatkoztatjuk. | Nézetem szerint a nép, mint ilyen, bizonyos értelemben (secundum quid) alkalmas szubjektum lehet arra, hogy későbbi bűneiért előre bűnhődjék. A népnél ugyanis az unokák későbbi bűnei nem rontják le a jámbor ősök szenvedéseinek és jó cselekedeteinek érdemét: és így Isten ir-*

galomból az ősök szenvedéseit és jótetteit beszámíthatja az unokáknak, és amazokra való tekintettel elengedheti emezek későbbi bűneinek büntetését.”

Ez az érvelés jellegzetesen a dicső múlt és a korcs jelen szembeállításának toposzára épül, amely a reformkori irodalom egyik alapelbeszéléseként valóban nagy hagyománynak örvend, csak hogy a HYMNUS nem ezt a narratívát követi, hiszen a bűnök elkövetésének ideje éppen az „áldás” múltbeli időszakára esik, a jelenben pedig éppenséggel az egykori bűnökért kimért büntetések elszívódása zajlik. Ez az ellentmondás nem oldható fel a fenti katolikus érveléssel, nincsenek ugyanis *érdemek* sem a múltban, sem a jelenben, amelyek befolyásolni tudnák az isteni kegyelmet vagy büntetést. A magyart Isten nem érdemei miatt hozta ki már Szkítiából sem – ennyiben a kiválasztottság tudata erősen megkérdőjelezhető a HYMNUS esetében³² –, hanem (Farkas András nyomán) mert ott nem ismerték/ismerhették meg az egy igaz Istent, ennél fogva pogányságban éltek. Farkas András szövegében a Szkítiából való kihozás gesztusa könyörületből történt, és nem kiválasztottság okán, hiszen a pogányságban maradt nép kárhozatra van ítélve:

*„Jóllehet magyarok el-ben Scythiában
Hatalmasok és nagy sokan valának,
De maga az istent nem esmerik vala,
Sem az ű szent fiát, mi édes megváltónkat;
Azért barom módra nagy vak pogányságban
Űk is élnek vala, bálvánt imádnak vala.*

*Ah kegyelmes isten rajtok könyörölte:
Űközükbe ada oly gondolatot,
Hogy űk keresnének ah napnyugat felé
Országot magoknak, hol letelepednének.”*

A magyaroknak semmiféle érdemük nincs az áldások elnyerésében, hiszen minden – a vitézi erények is a győztes csatákkal együtt – Isten ingyenes adománya. A katolikus logika csak érdem és bűn, vagyis a szabad akaratból származó cselekvésmóddal szerint képes elgondolni a történelmet, így ehhez igazítva próbálja értelmezni a HYMNUS-t is. Ami egyébként részben sikerült is, hiszen a szöveg ebben az átkatolizált értelemben válik a nemzeti önszemlélet részévé, nem kis mértékben a kiválasztottságtudatnak mint kollektív nyereségnek a belevetítésével. Hegesippos a maga teológiai átértelmezése nyomán tulajdonképpen újraírta a HYMNUS-t, és máig ható értelmezési modellt hozott létre, amikor parafrázálta a szöveget (jellemzően leginkább az első felét!): *„Istenem áldd meg a magyar nemzetet és adj neki minden jót! Ne tekintsd a mostani nemzedékeknek sok és nagy bűnét; hanem tekintsd a jámbor ősök érdemeit; különösen azokét, akik a tatár és török elleni küzdelemben vériüket ontották a magyar hazáért. Hiszen őseink annyit szenvedtek és sok kínnal annyi érdemet szereztek, hogy azokra való tekintettel irgalmasságodban bátran elengedheted, Uram, a mi bűneink büntetését is.”³³*

Amennyiben elfogadjuk, hogy a fenti parafrázis nagy vonalakban a HYMNUS nemzeti, vagyis felekezetek feletti értelmezői modelljének tekinthető, akkor világossá válik az is, hogy miért támad a szöveg értelmezésében némi zavar, amikor a büntetékatalógust időnként a bűnkatalógussal mossa össze az értelmezési hagyomány. A visszavonás (*discordia*) („Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám, kebledre”) hagyományosan az egyik ősbűnként szokott megjelenni mind a protestáns, mind pedig a katolikus hitvitázók érvelésében,

ám – a Farkas András nyomán haladó – Kölcsey ezt is a büntetések között tartja számon. A zavar abból adódik, hogy Kölcseynél nincs megnevezve az a bűn, amely miatt Isten haragra gyűlt a magyarok ellen, és ráadásul nem lehet lokalizálni a tételezett bűn idejét sem. A katolikus értelmezésnek azonban mindkettőre szüksége van, és ezt a hiányzó láncszemet a katolizáló értelmezés Zrínyi eposzának bűnfelfogásában találja meg.

A fentebb már említett vita Horváth és Mészöly között arra mutat rá, hogy ugyanannak a jelenségnek (Isten a törökkel bünteti a magyarokat bűneik miatt) mennyire eltérő katolikus és protestáns elbeszélése van. Nyilván a wittenbergi történelemszemlélet elsőségének ténye, vagyis a toposz protestáns eredete nem vitatható,³⁴ a katolikus változat legteljesebb irodalmi megvalósulása pedig Zrínyi eposzának köszönhető. Szörényi László alapvető HYMNUS-értelmezésében ezt így fogalmazta meg: „A 16. században, középkori alapokra támaszkodva, főleg protestánsok által kidolgozott ideológia a nemzet bűneiért való vezekléséért, Zrínyinél katolikus kézre jutott, és megindult az általános nemzetivé válás útján; ezt a gondolatot a jezsuiták pontosították, és a 18. század végére [...] levetette felekezeti színezetét, és magába olvasztván a kuruc ellenzékiesség hagyományait, a nemesi-nemzeti ideológia egyik központi tételeivé vált.”³⁵

Ugyanakkor a HYMNUS beszélője a prosopopeia alakzata révén protestáns prédikátorként szólal meg, azaz az általa előszámlált történeti tabló a magyar történelemről nem a Zrínyi-féle értelmezés logikája szerint épül föl. Zrínyi eposzának ELSŐ ÉNEK-ében találkozzunk a fenti toposszal:

„Az nagy mindenható az földre tekinte,
Egy szembe fordulásbol világot megnéze,
De leginkább magyarokat eszben vette,
Nem járnak az úton, kit Fia rendelte.”

Isten tehát egyszeri büntetést mér a bűnös magyarokra, amire a törököt használja fel eszközüül. Zrínyi a legfőbb bűnt a magyarok állhatatlanságában és bálványimádásában látja, aminek minden további bűn a következménye lesz:

„Látá az magyarnak állhatatlanságát,
Megvetvén az Istent, hogy imádna bálvánt;
Csak az, eresztené szájára az zablát,
Csak az, engedné meg, tölthetné meg torkát”

Nyilván ez a megfogalmazás a protestáns-katolikus egymásra mutogatás narratíváját követi: „A katolikusok azt állítják, hogy a protestantizmus megjelenése, eretneksége miatt szállt rájuk a büntetés. A protestánsok szerint a katolikusok bálványozása okozta ezt.”³⁶

Míg Zrínyi egyértelművé teszi, hogy miféle bűnök miatt sújtja Isten a törökkel a magyart, addig a HYMNUS nem részletezi, hogy mégis mi a közvetlen kiváltó oka Isten haragjának. A szöveg történelmi képsora ugyanis magukat a büntetéseket írja le, az értelmezések azonban mintha csak a tatárdúlásban, illetve a törökben látnák a büntetéseket, míg a szöveg többi szakaszában felsoroltak inkább a bűnökkel azonosítódnának. Ennek oka éppen az a fentebb idézett katolikus szemlélet, amely a felekezeti széthúzásban és politikai szembenállásban realizálódó discordiában (visszavonásban) látja a magyarok legnagyobb bűnét. Csakhogy semmi jele sincs annak, hogy Kölcsey szövege bűnként értelmezne példának okáért a discordiát, sőt éppen úgy a büntetések katalógusához sorolja, akár a tatár- vagy a törökűldést.

A HYMNUS történetfelfogásának legalaposabb és egyben leginkább modellértékű katolikus értelmezését Szörényi László fentebb idézett tanulmányának elején olvashatjuk: „*A fordulópontot jelentő IV. strófa előtt két szakasz a bűnbeesés előtti, paradicsomi hazát ábrázolja [...] A fordulópont után viszont három szakasz körvonalazza az Istentől ránk zúdított büntetés következményeit...*”³⁷

Annyiban tekinthető katolikusnak az elemzés szemléletmódja, amennyiben szerinte egy nagy, a nemzet által elkövetett bűn és az érte járó büntetés osztja ketté a magyar történelmet. A későbbi HYMNUS-értelmezésekben a büntetés természetesen a mohácsi csatában és a hozzá kapcsolódó történeti elbeszélésekben konkretizálódik.

Az egyszeri bűn és az érte kirótt büntetés képlete valóban aranykorra és a romlás korára osztja a történelmet, az ehhez fogható történeti narratívák folyamatosan újraképződnek a magyar történet elbeszélésében. (Minden nagy trauma megképzí a maga aranykori múltját és jelenbeli romlását.)

Ehhez képest a HYMNUS történeti képsorának logikája egy helyütt megbicsaklani látszik, hiszen az aranykori dicsőséges tettek és az utána következő csapások kronológiája megtörik. Ugyanis a „*Zászlónk gyakran plántálád / Vad török sáncára*” diadalát, amely valószínűleg Hunyadi János győztes csatáira utal, egy olyan csapás követi („*Most rabló mongol nyilat / Zúgattad felettünk*”), amely időben megelőzi a diadal áldás alatt álló idejét. Részben ennek a problémának az érzékelése készíthette Márton Lászlót a következők leírására: „*Időrendjében mintha két különböző idő létezne egy szakaszon egymással párhuzamosan: az áldás ideje, amelyről tudjuk, hogy vége szakadt, ám kezdete homályba vész, és a büntetés ideje, amelyről tudjuk, hogy elkezdődött (>elsújtád villámidat<), ám nem látjuk a végét.*”³⁸ (Kiemelés tőlem – M. R.)

Szeretném megkockáztatni azt a feltevést, hogy az áldás és büntetés ideje részben párhuzamos, vagyis nincs egy egyedi eseményben megnyilvánuló egyszeri bűn és egyszeri büntetés, amely kettéosztaná a történeti időt. Ráadásul a hazának mint az Isten által megszentelt területnek az áldásait az Isten valójában nem is vonja vissza a büntetés ideje alatt sem, tehát az „*Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengtél, / Tokaj szőlővesszein / nektárt csepegtetél*” Kánaán-képzetei nem annulálódnak. Legfeljebb arról van szó, hogy a bűnök elburjánzásával és a büntetések megszorodásával a büntetések következményeként vesznek el a haza áldásai. Igaza lehet Arató Lászlónak abban,³⁹ hogy jellemző a versnek mind a nyelvi világára, mind a teológiai koncepciójára „*a tájnak, a földnek és az embernek, az emberhez tartozó dolgoknak valamilyen szerves, növényi összetartozása*”: az ember bűnössége és az érte járó isteni büntetés közvetlen a haza romlását okozza. A „*Bércre hág és völgybe száll, / Bú s kétség mellette, / Vérözön lábainál, / S lángtenger fölette*” sorok mintha a hegyen csepegő nektár és a síkságon érő búza ellenpontozása volna, amennyiben mindezt a (vérözön és lángtenger a nektár és az ért kalász helyett) pusztulás váltotta föl. Ez a pusztulás azonban nem közvetlenül Isten büntetése, hanem a hazával szembeforduló honfi tettének következménye, vagyis csak közvetten ered Istentől.

A HYMNUS-ban az áldás és a büntetés tehát részben fedi egymást, ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a beszélő jelene felé haladva a büntetések fölszaporodnak, és ennek következtében az ország romlása lesz a domináns.

Ennek a bűn-büntetés koncepciónak a forrását is inkább Farkas András művében kell keresnünk, amely szerint nem az egyszer elkövetett bűn miatt rótt ki Isten a büntetését, hanem a bűnök elburjánzása miatt:⁴⁰

*„Mindezeket [értsd: áldásokat] isten mellénk adta vala,
De jobb részét tőlünk meg elszakasztá,
Mert elfeledkezénk ő nagy jóvoltáról,
Kegyelmességéről, sok jó téteményéről;
Meg sem emlékezénk régi dolgairól:
Hálálatlanok lőnk sok jó ajándékiról.*

*Haragra indítók hitetlenségünkkel,
Vakságunkkal és nagy hamisságunkkal
Kezdők bosszontani kazdag aranyonkkal,
Drága ezüstinkkel, ezekbe bízásinkkal,
Az Szerém borának nagy torkosságával,
Paráznságokkal, rettenetes bűnökkel.”*

Farkas elbeszélésében azonban a büntetések felszaporodása egyben a tévúton járás jele, amely az utolsó idők közeledtét vetíti előre. Ahogy az egykori zsidó népet ért büntetések alól Krisztus eljövetele, megváltó gesztusa kínál menekvést, úgy a magyarok esetében a jámbor tanítók, vagyis protestáns prédikátorok igehirdetése kínál kiutat az igaz hit megvallásával:⁴¹

*„Mostan is az isten közinkbe bocsátott
Sok bölcséket és jámbor tanítókat,
Kik az íge által hédetik minékönk
Áldott Jézus Krisztust egy üdvösségnek lenni,
Ki az atyaistent nekönk engesztelte
Drága szent vérével, ártatlan halálával.”
[...]
„Azért mi es vegyük jó kedvvel őtöle,
És hallgassuk az istennek ígését,
Esmerhessük magonkat bűnösöknek lenni,
Kövessük az istent: nekönk ő megbocsátja,
És annak felette jó Magyarországot
Esmét feltámasztja, és esmét hatalmat ad.”*

A protestáns szempontú bűn-büntetés-bűnhődés logikát talán a Max Weberre hivatkozó Csorba Sándor fogalmazta meg legpontosabban a HYMNUS-szal kapcsolatban: „A büntudatra ébredés vagy ébresztés gondolata fontos szerephez jut, így a megújulás eszköze lehet, ugyanis a rabságra vagy tespedtségre ébreszthet rá, kíméletlen számvetésre ösztönözhet, megtisztulási vágyat gerjeszthet, az újrakezdés szándékát jelezheti – tehát cselekvésre hajtó erőt képezhet.”⁴² Vagyis a büntetések olyan jelek, amelyek arra ösztönzik a közösséget, hogy visszatérjen a helyes útra, amely a Farkas András-féle koncepció szerint a protestáns hitelvek elfogadásával és megvallásával azonos. Az a kétségtelen és a szakirodalomban többek által jelzett tény, hogy a büntetések nem állnak arányban az áldásokkal, vagyis aránytalanul több a büntetés, mint az áldás, nyilván az idők betelésének, a végítélet közeledtének a jele. Amennyiben a büntetések olyan jelek, amelyek arra ösztönzik a közösséget, hogy fölismerve saját bűnös voltát, visszatérjen (megtérjen) az igaz hithez, akkor a „megbűnhődte már e nép / a múltat s jövőndőt” kitétel annak kimondása, hogy készen áll (felkészült) a közösség a megváltás elfogadására. Ez a belátás cáfolni látszik azt a közkeletű értékelést, miszerint a HYMNUS pesszimista volna, hiszen a szöveg be-

szelőjének jelene a büntetések és csapások kulminációját és egyben végpontját („*Vár állott, most kóhalom, / Kedv s öröm röpkedtek, / Halálhörgés, siralom / Zajlik már helyettek*”) diagnosztizálja a teljes és totális pusztulás képzeteiben. Ez az utolsó előtti szakasz a haza pusztulása mellett az önerejéből, szabad akaratából cselekvő, ezzel a sátáni gőg (superbia) bűnében élő ember tettének értelmetlenségét és egyben magának az embernek a pusztulását is leírja: „*S ah, szabadság nem virul / A holtak véréből, / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hő szeméből!*” Vagyis a szabadságért folytatott küzdelem hiábavalósága mint Isten büntetése egyben annak jele, hogy a szabadságért folytatott küzdelem is bűn, lévén a szabad akarat megnyilvánulása.

Ebben az értelemben tehát a HYMNUS bünteteskatalógusa olyan folyamatot mutat be, amely az áldás állapotától a teljes pusztulásig tart, de a teljes pusztulás egyben az Istentől jövő kegyelem időszakának beköszöntét is jelzi. Ezen a ponton lesz igazán fontos, hogy a HYMNUS a protestáns újévi köszöntők áldást kérő hagyományát imitálja,⁴³ hiszen az új esztendő egyben az ingyenes megváltás és a kegyelem elfogadásának lehetőségével is kecsegtet. Így Kölcsey HYMNUS-a olyan állapotot diagnosztizál, amely már túl van a bűnök-büntetések idején, és a megérdemelt kegyelem beköszöntének ígéretét hordozza. A hagyományosan borús és pesszimista magyar HIMNUSZ ebben az értelmezésben a végtelen derűlátás szövegévé válik.

Jegyzetek

- Hankiss János: IMA ÉS SORSVIZSGÁLAT. (A MAGYAR IRODALOM KÖZELRŐL. Bp., 1942.) = Pomogáts Béla (szerk.): A NEMZET IMÁJA. TANULMÁNYOK A HIMNUSZRÓL. Nagyvárad, 2007. 43.
- Hatvany Lajos: A SZÁZÉVES HIMNUSZ. = Pomogáts (szerk.), 2007. 28.
- A kifejezést nagyjából abban az értelemben használom, ahogyan Takáts József A TÉR ÉS AZ IDŐ NEMZETESÍTÉSE című tanulmányában. = Takáts József: ISMERŐS IDEGEN TEREP. IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK ÉS KRITIKÁK. Kijárat Kiadó, 2007. 137–152.
- Pomogáts Béla: NEMZETI HIMNUSZUNK. = Pomogáts (szerk.), 2007. 10.
- Az „*emlékezethely*” fogalmát Pierre Nora jól ismert terminusának kiterjesztett értelmében használom itt és a következőkben.
- Losonczy Anna: HIMNUSZ ÉS SZÓZAT, VAGY A SORSKÖZÖSSÉG RITUÁLÉI. = *Mozgó Világ* internetes változat, 2000. december. Letöltés: <http://epa.oszk.hu/01300/01326/00012/dec7.htm>.
- Horváth Károly: A HYMNUS ÉS A VANITATUM VANITAS. = Pomogáts (szerk.), 2007. 286.
- Sinka Judit Erzsébet: A HYMNUSZTÓL A HIMNUSZIG. = EMLÉKEZETHELYEK. *Studia Litteraria*, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének kiadványa, Debrecen, 2012/1–2. 103.
- Az ima retorikai sajátosságai alapján elemzi a szöveget Szabó G. Zoltán: A HYMNUS RETORIKÁJA. = „NEM SÜLYED AZ EMBERISÉG...” ALBUM AMICORUM SZÖRÉNYI LÁSZLÓ LX. SZÜLETÉSNAPIJÁRA. MTA Irodalomtudományi Intézet, 2007. Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html 663–670.
- Illyés Gyula: A HIMNUSZ KÖLTŐJE. *Nyugat*, 1938/8. sz.
- Dávidházi Péter: ŐSEINKET FELHOZÁD. = Uő: PER PASSIVAM RESISTENTIAM. Argumentum, 1998. 130.
- A szöveg recepciótörténetéről l. Szabó G. Zoltán lenyűgöző jegyzetapparátusát a Kölcsey kritikai kiadásban. Kölcsey Ferenc: VERSEK ÉS VERSFORDÍTÁSOK. Kiad. Szabó G. Zoltán, Universitas Kiadó, 2001 (KÖLCSEY FERENC MINDEN MUNKÁI: KRITIKAI KIADÁS). Illetve l. Sinka Judit Erzsébet A HYMNUSZTÓL A HIMNUSZIG című hivatkozott tanulmányát.
- Szabó G., 2001. 742.
- Honderú*, 1844. télutó [febr.] 24. 244–245.
- Szabó G., 2001. 745.
- A dinasztikus himnuszokról (különös tekintettel a lengyel példára!) l. Kiss Gy. Csaba: HOL

VAGY HAZÁM? KELET-KÖZÉP-EURÓPA HIMNUSZAI. Nap Kiadó, 2011. 78–80.

16. „*Hogy a Hymnus nemzeti himnuszunkká lett, az nyilvánvalóan Erkel Ferenc megzenésítésének köszönhető.*” Horváth: i. m. 286.

17. *Életrajzok*, 1844. júl. 10. 53. Szabó G., 2001. 750.

18. Kéky Lajos: A SZÁZÉVES KISFALUDY-TÁRSASÁG (1836–1936). Bp., 1936. 71.

19. Dávidházi, 1998. 124. k.

20. Uo. 131. kk.

21. A hagyományközösségi paradigmáról lásd S. Varga Pál: A NEMZETI KÖLTÉSZET CSARNOKAI. A NEMZETI IRODALOM FOGALMI RENDSZEREI A 19. SZÁZADI MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI GONDOLKODÁSBAN. Balassi Kiadó, 2005. 399. kk.

22. A tanulmányban ennek az új közösségtudatnak a kifejezéseként használok a „*nacionalista*” terminust (természetesen minden negatív konnotációtól mentesen), hogy meg lehessen különböztetni a nemesi (S. Varga Pál által „*eredetközösséginek*” hívott) közösségi tudattól.

23. Szabó G., 2001. 761–762.

24. Győri L. János: REFORMÁTUS IDENTITÁS ÉS MAGYAR IRODALOM. http://rpi.reformatus.hu/hatteranyagok/Gy%C5%91ri%20L%20.%20J%C3%A1nos_%20tanulm%C3%A1ny.pdf.

25. Bitskey István: FELEKEZETISÉG ÉS IDENTITÁSTUDAT MAGYARORSZÁG KORA ÚJKORI IRODALMÁBAN. http://mta.hu/data/cikk/11/72/71/cikk_117271/Bitskey_szekfoglalo_20130916.pdf, 10.

26. Ahogy korábban a VANITATUM VANITAS esetében Borbély Szilárd is e protestáns szöveg-hagyomány és gondolkodásmód döntő befolyását diagnosztizálta. Borbély Szilárd: A VANITATUM VANITAS SZÖVEGVILÁGÁRÓL. Fehérgyarmat, 1995. (A KÖLCSEY TÁRSASÁG FÜZETEI, 7.)

27. Horváth János: A HIMNUSZ (1823. JANUÁR 22.) = VÁLOGATÁS A XX. SZÁZADI HIMNUS-ÉRTELMEZÉSEKBŐL. Fehérgyarmat, 1997. Szerk. Csorba Sándor. 15. (Eredetileg megj.: *Napkelet*, 1923. febr. 97–103.)

28. Mészöly Gedeon: KÖLCSEY HIMNUSA ÉS A HIMNUS KÖLCSEYJE. = Csorba (szerk.), 1997. 27.

29. Fazakas Gergely Tamás: NEMZET ÉS/VAGY ANYASZENTEGYHÁZ. KÖZÖSSÉGRÉPZETEK A KORA ÚJKORI REFORMÁTUS IMÁDSÁGIRODALOMBAN. *Studia Litteraria*, 2007. 190–214.

30. *Pesti Divatlap*, 1844. nyárutó [aug.] 2. hetében. 59. Szabó G., 2001. 751.

31. A HIMNUSZRÓL (ÚJABB VÉLEMÉNY). *Religio*, 1903.

32. L. ezzel kapcsolatban Gerő András tanulmányát, amelyben a magyar nacionalizmus kiválasztottságtudatát a magyarok istene toposzt elemezve a HIMNUS kapcsán tárgyalja nem egészen megalapozottan. Gerő András: A MÁSODIK PARANC SOLAT ÉS A MAGYAROK ISTENE. In: Kalla Zsuzsa (szerk.): TÉNYEK ÉS LEGENDÁK, TÁRGYAK ÉS EREKLYÉK. Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei I., 1994. 207–216.

33. LEHET-E A KÖLCSEY-FÉLE HIMNUS T A TEMPLOMBAN ÉNEKELNI? *Religio*, 1903. 259.

34. A kérdéskőről l. Óze Sándor: „BŰNEIÉRT BŰNTETI ISTEN A MAGYAR NÉPET”. EGY BIBLIAI PÁRHUZAM VIZSGÁLATA A XVI. SZÁZADI NYOMTATOTT EGYHÁZI IRODALOM ALAPJÁN. Bp., 1991. 100. skk.

35. Szörényi László: A HIMNUS HELYE A MAGYAR ÉS VILÁGIRODALOMBAN. = Csorba (szerk.), 1997. 67.

36. Óze, 1991. 54.

37. Szörényi, 1997. 65.

38. Márton László: „TÖRVÉNYEM ÉL”. A SORS PRINCÍPIUMA KÖLCSEY KÖLTÉSZETÉBEN. = Uő: AZ ÁHÍTATOS EMBERGÉP. Jelenkor, Pécs, 1999. 78.

39. Arató László: KÖLCSEY FERENC: HIMNUS. = IRODALOMTANÍTÁS A HARMADIK ÉVEZREDBEN. Krónika Nova Kiadó, 2006. 452.

40. A szöveg forrása RMKT II. XVI. SZÁZADBELI MAGYAR KÖLTŐK MŰVEI. Szerk. Szilády Áron. MTA, 1880.

41. A Farkas András szövegét elemző Pap Balázs, akinek a tanulmánya és a szerzővel folytatott beszélgetések nagyban meghatározták a HIMNUS-ról kialakult képemet (köszönet érte), így összegzi a mű teológiai mondandóját: „...*a jó Isten a pogány magyarokat Szkítiából Pannóniába hozza, jól tartja őket, majd bűneik miatt büntetést küld rájuk, és Farkas idejében a protestáns prédikátorokkal érkezik a megtérés lehetősége, a pogányság elvesztése, a kegyelem; a döntés a magyarokon áll.*”

Pap Balázs: „MENT ŐKET AZ ISTEN EGYIPTOMBÓL KIHÓZÁ”. = ÖTVÖS PÉTER FESTSCHRIFT. *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum*, Tomus XXIX, Szeged, 2006. 216.

42. Csorba Sándor: NEMZETI HIMNUSZUNK EURÓPAI VONATKOZÁSAI. = VÁLOGATÁS A XX. SZÁZADI HIMNUS-ÉRTELMEZÉSEKBŐL. Társasági Füzetek, 9. Szerk. Csorba Sándor. Kölcsey Társaság, Fehérgyarmat, 1997. 114.

43. L. erről főleg Csorba (szerk.), 1997. 111.

Jónás Tamás

AMIRE NINCSEN MAGYARÁZAT

Éva arcát néztem, ülve, hangtalanul várakoztunk a hosszú, üres folyosón. Éva arca a szilvászváradi fátyolvízezéshez hasonlított. Selymes, játékos, lépcsőzetesen leomló víz. Orrvialadék, nyál. Gyerekkoromban, amikor arra jártam apámmal, nem mulasztottam el soha, hogy köveket dobjak bele. Azt vártam volna, hogy apu nem törődik a játékkal, megy tovább az úton, majd utánaszaladok, de ő megállt, mosoly nélkül kivárta, ahogy végzek a kődobálással, dohányzott. Amikor végeztem, komor arccal, gyengéden fogta meg a kezem, és sétáltunk tovább, felfelé a sok ezer éves forrásig.

– Meghalt itt valakid? – kérdeztem akkor aput, túlérzékeny, koravén gyerek voltam, amikor erre rájöttem, nagyképű lettem egy időre. Túl közel húzott magához akkor apám, az ég felé kellett fordítani az arcom, hogy lássam az övét, tudtam, hogy nem szavakkal fog válaszolni.

Bólintott. Nem lepett meg, mindig is megéreztem a halált.

Éva arcába nem lehetett köveket hajítani, nem hallotta a szavaimat. A plafon felé fordítottam az arcomat, hogy lássam a mellettem álló rendőr arcát. Jó lett volna, ha hasonlít apáméra, ott, a szilvászváradi fátyolvízezés közelében. De nem, fiatal srác volt, unni nem merete a strázsát, együtt érző próbált lenni. Erősen izzadt.

Lassan nyílt az ajtó, arra vártunk. Lassan, mintha nem akarna nyílani. Akart, nem akart, mi biztosan nem akartuk, Éva sem, én sem, a rendőrgyerkőc sem. Ő sóhajtott fel, amikor teljesen kitarult az ajtó, hogy akkor mennem kéne. De látta, hogy Évát nem lehet otthagyni, viszont bevinni sem lehetne az előírások szerint. Felálltam, de láttam, hogy tétovázik, visszahuppantam, nem volt erő a lábamban. Szédültem is. Akkor vettem csak észre Éva fedetlen vállán, inkább a lapockáján már, az utolsó vérfoltot. A fiatal rendőr is észrevette, egymásra néztünk. Megpróbáltam a feleségemet úgy átölelni, hogy észrevehetetlenül, mellékesen törölhessem le a vért. Hihette volna Éva azt is, hogy nyugtatom, erősítem – mit tudtam én akkor, mire való egy ölelés. De akkor már nem lehetett őt megtéveszteni semmivel. Nem volt ugyan velünk, szót váltani velem nem lehetett, de észlelt mindent, talán még a gondolatainkat is vizslatta. Elkapta a csuklóm, a tenyeremre kenődött vért nézte, mintha a lehető legnagyobb bűnön kapott volna rajta. A fátyolos tekintete kitisztult, ijesztő józansággal nézett a szemembe.

Lassan, szinte szótagolva beszélt.

– Te vagy a férfi, nem? Te vetted meg, te szereltetted fel! Neked tudnod kellett volna mindent! Mindenről mindent! Neked tudni. Nekem érezni.

Pofon ütött.

– Hagyd már abba a bölgést, te szarházi! – talán magyarázatul mondta, egészen más hangon, gyorsan, parancsolóan, már nem rám nézve.

Addig nem tudtam, hogy sírok. Éva még nem beszélt velem így. Soha egyetlen ocsmány szó nem hagyta el a száját, még a gondolatai is szelídek és rendezettek voltak. Éppen ebbe a gondozottságba, tisztaságba szerettem bele. Lelógattam a fejemet, úgy éreztem, rögtön leszédülök a székről. A folyosó padlóján két formátlan víztócsa lassan összeért.

– Ezeket mi sírtuk ide? – kérdeztem a rendőrtől, és ő zavarodottan bólintott, nagyot nyelt.

Már a vallomást felvevő rendőrtiszttel szemben ültem. Nem emlékeztem rá pontosan, miket mondtam neki. Éva miatt aggódtam, pár perccel korábban vitték el, mentőt kellett hívni. Elájult. Nem először, de addig szinte azonnal magához is tért, s dühösen bizonygatta, hogy semmi baja. De az utolsó ájulásából nem tudtuk visszahozni se simogatással, se szelíd pofozgatással.

– És akkor szakadt rá a gyermekre a csillár. Így volt? – kérdezte a nyomozó, igyekezett kedves lenni, de egyszerre tényszerű is. A baleset megindította őt is, de fiatal volt, még nem akarta megengedni magának, hogy kimutassa az érzelmeit. Elgondolkodtam rajta, milyen hosszú, fájdalokkal teli út áll előtte. A szemébe néztem, hogy felmérhessem érzelmi érettségét – nem volt igazán érett. Átlagos ember. Piacokon, idős nénik, bácsik szemében látszik néha az a mélység, amelyre vágytam volna akkor. Ennek a férfinak olyan volt a tekintete, mint egy bolti eladónak, aki saját boltját üzemelteti. Tudja, hogy illik és hasznos kedvesnek lennie, de fáradt, dühös is talán, igyekszik nem gondolni semmire, de hátrahagyott történetei így is nyomot hagynak még a mozdulatain is.

– Akkor.

– De a felesége, ezt állította az előbb, már jóval korábban mentőért telefonált, mikor még önfeledten, ezek a maga szavai, idézem: „a fiunk még körbe-körbe szaladgált, kergetőzött valakivel, akiről azt állította, hogy a lakásban van, de nem látja más, csak ő”.

Bólintottam.

– Honnan tudta a felesége, hogy baleset fog történni? A mentősök szerint még azt is mondta, hogy a csillár szakadt rá a kislóra.

– A kislóra – bólintottam.

– A telefonhívás 15 óra 48 perckor futott be. A maguk fölött lakó pedig teljes bizonyossággal állítja, hogy a padlója 16 óra után szakadt be, rádiót hallgatott, akkor már pár perce bementék a pontos időt.

– Az idő és a tér, úgy látszik – nyeltem egyet, tudtam, milyen furcsán hangzik, amit mondok –, nem megbízhatóak többé.

Lepergett előttem az a pár perc, amíg Éva a telefontól reszketett, nézett a szobába, ahol béke volt, csend. Baleset történt, mondta falfehér arccal, reszkető hangon. Mi a baj, kérdeztem tőle, de nem hallotta meg, mintha egyedül állna a világmindenségben.

– Anya, mi a baj?

Őt se hallotta meg, nem volt közöttünk, csak a teste. De ha megérintettem volna, talán átnyúlok rajta, ahogyan a fátyolvízesezt átszakították a kövek, amelyekkel dobáltam. Figyeltem Évát, apám is így figyelt engem, nyolc-kilenc éves lehettem én is. A fiunk akkor még egy-két percig önfeledten kergetőzött azzal a másikkal, láthatatlan kislóval.

Bán Zsófia

IDA

(Négy kézfogás)

Tér: a Szépművészeti Múzeum egyik terme

Mondom neki, menjünk a Ligetbe sétálni, erre, még mielőtt a tóhoz érnénk, elkezd könyörögni. Hogy van itt egy kép, csak azt hadd nézze meg gyorsan. Mondom, Minka, én ugyan be nem megyek a múzeumba, végre süt a nap, itt megvárlak a lépcső alján, ha tíz perc múlva nem jössz, esküszöm, elmegyek egyedül. Negyedóra múlva már épp indultam volna, de gondoltam, inkább utána megyek és kiráncigálom innen, hát nem igaz, hogy egy vasárnap délelőttöt nem képes a levegőn eltölteni. Bolyongok összevisz-sza, persze nem találok, azt nem mondta a drágám, melyik az imádottja, a telefonja ki van kapcsolva, szigorú, németalföldi matrónák és fitneszgyanús mitológiai hősök merednek rám, *fessek*, Minka így mondta volna, ez volt az egyik kedvenc szava, jaj, milyen fess ma a doktor úr, mondta, pedig akkor már, túl a kilencvenen, alig élt, gyere ide, intett magához a kórházban, hadd mutassam be ezt a kedves doktorkát, pont jó lenne neked, suttogetta olyan hangosan, hogy még a portán is hallották.

Aztán az Ida, mindig csak az Ida... A művésztelepen, Szolnokon akkoriban csak ők ketten voltak nők, ő meg az Ida, a Kohner Ida, aki báró lány volt, egy igazi *baronesse*, én viszont, mondogatta Minka kuncogva, *pont, hogy nem*, de a pénz nem számított, csak az a kettejük közti, így mondta, *é-let-re-szó-ló* vonzalom, amelybe aztán annyiféle más érzelem is keveredett. *Életreszó-ló*, érted?!, kiabálta Minka, hogy csak úgy zengett a kórterem, csak hát szegény Ida hol van már, én meg még mindig itt rohadok, mondta, és állapotát meghazudtoló lendülettel kitépte az infúziós csövet a karjából.

Lehet barátságban megözevgyülni?, kérdezte. Szeretett ilyen nyelvi dolgokkal bíbelődni.

Idáról csak rajongva vagy gyűlölködve tudott beszélni. Majd meglátod, barátságban a kettő gyakran összeér – mintha nem tudnám –, olyan kisajátító szigorral ragaszkodtak egymáshoz, ahogy csak fiatal lányok vagy szerelmesek képesek, pedig Minka nem szerelmes volt belé, hanem csak irigy.

Irigy volt belé, lehet ezt mondani? Vagy féltékeny, na.

Minkában volt tárgyilagoság. Néha úgy beszélt a gyerekeiről is, mintha nem tudná, hogy az egyikük az anyám. Szóval irigyelte, mert Ida magas volt, karcsú, elegáns, kilenc nyelven olvasott, és még tehetséges is volt, Fényes lieblingje, mert Fényesnél tanultak mind a ketten, Fényes Adolfnál. Minka mindig úgy érezte, nála nem tehetségesebb, dühöngött is emiatt eleget, de most, így visszagondolva, s csontos, májfoltos kezével ilyenkor legyintett, kétség nem férhet hozzá.

Ida apja is Adolf volt, mesélte vagy századszor, már betéve tudtam az egészet, az ország egyik leggazdagabb embere, Ferenc Jóskától kapta a rangját! Na, ha Idába nem is, a báró úrba lehet, hogy tényleg szerelmes volt, két méter magas, fess, kedves ember, aki festményeket gyűjt, és még hegedül is, jaj, már ezért is mennyire irigyelte Idát, hogy az apjával olyan jóban volt! A báró úr mindig oly szívélyes volt, amikor Idát megláto-

gatta a Damjanich utcai fényes palotájukban: jöjjön, Hermina kedves, megmutatom a legújabb szerzeményeimet. Imádtá ezeket a délutánokat, amikor a báró karon fogta őt és Idát, és hosszan magyarázta nekik az újonnan vásárolt képek kivételes tulajdonságait. Mindkettőjüknek voltak kedvencei, Idának is, neki is, és Minka aprólékosan leírta, melyik hogy nézett ki. Én egyiket sem láttam soha, mégis olyan volt, mintha a saját szobám falán lógtak volna. A festő nevére néha már nem emlékezett, de a képet mindig tisztán maga előtt látta.

Volt egy kisméretű, XIX. századi francia, azt nagyon szerette. A báró úr gyűjteményében csak ez az egy kép volt ettől a festőtől, semmi különös, egy falusi úton egy idős férfi kézen fogva megy a két unokájával, egy kislánnyal meg egy kislúval, az út mellett temető, a háttérben gyárépületek füstölő kéménnyel. A képen, mondta Minka, a nagypapa mintha épp megtorpanna, mereven maga elé néz, a kislány, a nagyobbik unoka meg felnéz rá, és mintha noszogatni akarná, de az öreg láthatóan kívül került a pillanaton – vagy talán épp akkor került bele, mint aki hirtelen ráeszmélt valamire, amit a gyerekekkel nem oszthat meg. Valahányszor látta, mindig lenyűgözte, miként képes valaki ilyen látszólag semmitmondóan ábrázolni azt a későn jövő felismerést, hogy tényleg meghalunk.

A kedvességével, az odaadó figyelmével Ida mindenkit levett a lábáról. A Wolfner fiú is, amikor egyszer eljött Fényeshez, rögtön belehabarodott. Tudod, a *Singer és Wolfner*, csak akkor már Farkasnak hívta magát. Nekem is tetszett, sóhajtott Minka, vonzó ember volt, fehér díszszekendőt hordott a szivarzsebében, de rám se hederített, csak az Ida kellett neki. El is vette, és kiköltöztek Párizsba, nekem meg hónapokra valami fémés íz keletkezett a számban, enni is alig tudtam. Aztán '32-ben hazajöttek, mert az öreg Wolfner meghalt, és István, aki szegény még holtában is rettegett az apjától, átvette azt az átkozott könyvkiadót. Pedig odakint Farkas már befutott festő volt! Menni vagy maradni, mindig a régi nóta. Én már nemigen érem meg, mondta Minka, hogy ez ne legyen kérdés. Ha elmész, talán jobban tudsz maradni, ha meg maradsz, könnyen elmehetsz. Minka néha olyan volt, mint egy tulipános hálóingbe bújtatott zen mester.

Aztán bekövetkezett az, amire *soha senki nem gondolhatott* (ezt néha együtt mondtuk, mint egy görög kórus): Kohner báró tönkrement, és mindenét pénzzé kellett tennie, az imádott gyűjteményét is. Én ott voltam, mondta Minka, '34-ben, az árverésen; „az évszázad aukciója”, írták a lapok. Az Ernst Múzeum annyira megtelt, hogy többen rosszul lettek a levegőtlenlégtől. Kohnerék részéről persze senki nem volt ott, Ida sem, nem vitte volna rá a lélek, de engem megkért, hogy menjek el, mit megkért, könyörgött, hogy legalább én nézzem meg még egyszer a képeket. Ott láttam utoljára azt a kis franciát is, rögtön azt hozták ki elsőnek, de senkinek sem kellett... Három évvel később, mondta Minka, Idának saját kiállítása volt az Ernstben – majd megpukkadtam az irigységtől. Persze segítettem neki, hogy melyik kép hol lógjon, és akkor egyszer csak elsírta magát, hogy éppen ott, abban a teremben adták el az apja gyűjteményét. Szegény öreg, még abban az évben, '37-ben meg is halt. Szerencséjére, mondta Minka, és ilyenkor úgy nézett rám, mintha miattam robbant volna ki a II. világháború.

Ha ennyire megalázzák az emberi méltóságot, akkor már nem érdemes tovább élni. Ezt írta Farkas István, az Ida férje, arra a levelezőlapra, amelyet az Auschwitzba tartó vagonból csúsztatott ki. A lap Herczeg Ferencnek volt címezve. Herczeg megígérte neki, hogy közbenjár Horthynál, aztán nem lett belőle semmi. A zsidó származású újságírók és könyvkiadók listáján Farkasé volt az utolsó név. A nevet, mondta Minka, s göcsörtös

mutatóujját ilyenkor feltartotta, *kézzel* írták a lista végére. Utóbb kiderült persze, hogy a kézírás azé az emberé volt, akire Farkas a kiadót íratta. Ötvenhét éves volt. Amikor kiszállították őket a vagonokból, a többiek mondták neki, hogy mondja magát csak ötvennek, de nem volt hajlandó, beállt az öregek és a gyerekek közé.

Ida nem és nem volt hajlandó elmenekülni, amikor Istvánt elhurcolták. Csökönyszerű volt, mint egy öszvér!, dühöngött Minka.

Gyér, ősz haját kisimítottam izzadó homlokából. Ne beszélj annyit, pihenj.

A munkaszolgálatos fiát várta haza, mondta. A testét a nyilasok a Dunába lökték. A gyerek már csak az anyja halála után ért haza.

Doktorkám, jó, hogy jön, hát meddig húzhatja még itt velem?!

(*Kis szünet*)

(*A képre mutatva*): Itt, rögtön a második teremben bukkantam rá. Már messziről felismertem. A festő neve: Jules Bastien-Lepage. Kisméretű. Francia.

Parti Nagy Lajos

(...)

Prológféle a Mohácsi testvérek Örkény színházbéli „Számokra hely”-előadásához

a sárral kevert vér leszárad
mért nő a fű meghal Babits
egy öt számjegyű szörnyű szám vad
árnyéka szó méz csont kavics.

wer springt baszod nemá ide
keposszen vissza nincs retus
a fényképen tuggyukkik állnak
ez meg nálunk a puskatus
taknyán csúsznak Kárpátjaink
szent bércéről zsidófajú
külhonosok a Dnyeszterig
nemá itt élmedhalnodolj
számokra hej itt nincsen uccu
húzzál el szépen kis zsidónk

nem belelőttük beleküldtük
hidegen rendészetiileg
kistettesek kistétlenek
a fehér kesztyű torka véres
nem volt számukra csak ekívül
hol sírjaik domborulnak
máig hullámzik az a föld

számunkra kesztyűnk sírjaink

Jemnitz Sándor

AZ INTERNÁLT NAPLÓJA (1944)

Közreadja Jemnitz János

Apám, Jemnitz Sándor már diákkorában, jóval az első világháború előtt rendszeresen írt naplót. Minden jel szerint kizárólag magának írta, nem tudok róla, hogy valakinek is megmutatta volna. Az 1914-es például nagyon érdekes mind zenei, mind politikai és értelmiségi szempontból. Ez a napló Berlinben készült. A naplót 1939-ig németül írta, magyarul először az 1944-es. Eddig öt esetben jelent meg belőlük részlet, a *Holm*-ban háromszor. Ez a mostani rész megdöbbentő, tartalmában is, stílusában is, részletességében is. Számomra felfoghatatlan, hogy internáltan

miként tudta megírni. A leírás több szempontból tanulságos mind a parancsnokok, mind az üldözöttek megjelenítését illetően. A szövegnek van még egy harmadik oldala: nevezetesen a Csepelen dolgozó szakmunkásoké, akik, amikor megtudták, hogy apám a *Népszava* munkatársa, rendszeres szerzője volt, kézről kézre adták, és etették. Az internált naplója szeptember 2-án zárul, amikor felsőbb utasításra szabadon engedték. Persze felmerül, hogy ki vagy kik jártak el az érdekében – erről halvány sejtésem van, de bizonyítékom nincs. Felerítése további kutatást igényel. (J.J.)

1944. április 24. Déli két óra volt, amikor lakásunk ajtaján csengettek. Ily csengetés eseményszámba ment akkor, amikor senki sem látta tanácsosnak a felesleges mászkálást, a csillagosok otthon lesték a napról napra lesújtóbb részrendelkezéseket, és a csillagtalannok közül csupán a hétpróbás jó barátok látogatták meg a sárga foltosokat... Történetesen épp abban a pillanatban fejeztem be hárfaszonátám új kéziratát. Maga a mű nem volt új, hiszen 1935-ben, a prágai zeneünnepélyen is játszották már, és 1934-ben, szerzői estemen került bemutatásra, ami kerek tízéves kort jelentett számára. De én

mindig azt vallottam, hogy a szerzőnek elháríthatatlan kötelessége művén javítani, ha javítanivalókat fedezett fel munkáján. Vannak szerzők, akik az utolsó hangjegy lejegyzésével örökre elszakadnak befejezett alkotásuktól. Ezek részint boldog szerencsések, részint boldogtalan felületesek. A kiváltságosok közülük valóban rögtön megtalálják végleges és megmásíthatatlan megoldásaikat. [...] Effélékre gondoltam, amikor a tilalom ellenére még nálunk megmaradt szobaleány jelentette, hogy valaki beszélni óhajt velem. Fialat, satnya legényke állt a lakásajtóban. „Behívót adok át a Hitközségtől”, mondta. „Miféle behívó lehet ez?”, kérdem némileg megkönnyebbülve, mert a Népszava és pártkapcsolataim révén folyvást politikai elhurcoltatástól is kellett tartanom. Az emberke ötöl-hatol, nem akar kirukkolni, de végül kiböki: „Azt hiszem – internálás.” ...Benem elhűlt a vér, tehát kerülő úton mégiscsak internálásra kerültem. Sajnos, kérdezősködésem előtt már aláírtam a vevényt, így meg se tagadhattam többé a szignálást. Anyám gyengélkedett, ágyban pihent. Az arcomon látta, hogy baj történt. „Elvesztem, internálnak”, dadogtam. Hátizsákom nem volt, koffert és szép barna bőrneszesszeremet raktam meg csupa felesleges holmival, ezzel szemben nem volt se kulacsom, se csajkám. Goethe művei azonban velem jöttek. Este Böszörményi-Nagy Bélával és Gaál Endrével jöttem össze. Ők is szökést tanácsoltak. De hová? Kihez? [...]

Április 25. Szörnyű, álmatlan éjszakát töltöttem. Időnként felcsavartam a még be nem szolgáltatott jó rádiókat, és angol meg amerikai hírekkel vigasztalódtam. Az angolszász–szovjet végső győzelem kétségtelen immár, csak élve kell megérni, ami nem lesz könnyű feladat. Reggel megjelent Jolly és Józsi. Elkísértek a Röck Szilárd utcába, mint a halálraítéltnek szóló utolsó kegyes tetteként segítettek poggyászomat a villamosig és a villamostól a házig cipelni. A küszöbnél még egyszer hezitáltam, sógorom az önző rémület nyílt kegyetlenségével tuszkolt előre. Az ősi emberáldozatok képe villant fel előttem: ő most azt érzi, hogy velem magát váltja meg... Beléptem, és átadtam a behívómat. „Szervusz, Jemnitz! Szervusz, Sándor!”, hangzott mindenünnen felém. Körülnézek, és egymás után ismerem fel az izgatottan nevetgélőket. Ott áll György Endre, Halász, Szomor, az öreg Ágai és König, majdnem hiánytalanul az egész Újság-beli szerkesztőségem. Ott van Stób Zoltán, Nádas Jenő, Tóthy János, Szabó Béla, különböző lapoktól, csak a Népszavától nem látok senkit. A hangulat feszült, de nem rossz. A sok kolléga valahogyan enyhíti a balsorsot, hiszen a szerkesztőségben érezheti magát valamennyi. Kiderül, hogy újságíró-különítmény vagyunk, és megfogadjuk, hogy összetartunk, zárt csoportot alkotunk. Ebédre a magunkét fogyasztottuk, aztán feltereltek minket a Rabbiképző egyik emeleti tantermébe. Plessinger, a fontoskodó teremőr. A földön ülök, koffereimre támaszkodva.

Április 26. (szerda) Reggel fáj minden meggémberedett tagom. Forró teát kapunk, délben jó lencsefőzeléket. Mellettem csinos leány üldögél: rosszul viselt sárga csillag miatt került ide, ami persze csak ürügy, mert létszámot gyűjtenek. Mi lesz velünk? Itt nem maradunk, ennyi már bizonyos. Huszonnégy órával ezelőtt még siralomháznak tűnt a Röck Szilárd utcai Rabbiképző, most az ismeretlenhez képest már ez az ismerős, és ragaszkodunk hozzá, törjük a fejünket, hogyan lehetne itt maradni. Érdekes, hogy a hangulat napközben kollektíve emelkedik vagy romlik. Valaki jó hírt hoz vagy kohol, és egyszerre csak gyermek módra vigad és hancúrozik a terem. Aztán rémhír terjed el, és mindenki kókadtan kesereg, mintha valamennyien egyazon személy lennénk. Este aztán kihirdették előttünk, hogy holnap reggel fél 7 órakor továbbvisznek – Csepelre...

Április 27. Ébresztő 5-kor. Még egy gyors forró tea, aztán rabszállító autókon kerülünk ki Csepelre, a Tsuk-gyár telepére. Egy első emeleti szobában 54-en vagyunk bezsúfolva. De nincs sok időnk elmélkedni. Még délelőtt üres zsákokat kell magunknak szálmával megtömní fekhelyül. Én Mohácsi Jenő mellett fekszem, aki letört, ványadt állapotban van, és megfordítva alszik, fejével a többiek lábánál, mert huzattól fél. Délután már munkára visznek a közeli Merényi-féle papírgyárba: papírhulladékot kell szállítanunk, piszkos és poros dolog. Szemünk-szánk tele van porral, de mosakodással, gyakori szájjöblítéssel védjük magunkat, mert el vagyunk szánva, hogy nem hagyjuk magunkat megbetegíteni. Életöstönünk diktálja, hogy jelen helyzetünkben az egészség a fő. Aki megbetegszik, elveszett, mert betegekre nincs szükségük porkolábjaiknak. Ma még vegyesen hálunk, nők és férfiak. Holnap a nőket a szomszéd szobában különítik el... Éjjel szírenára ébredtünk: légiriadó! Hálóhelyiségünket kívülről lezárták. Ha belénk csap a bomba, hát belénk csap, ha elégünk, elégünk. Nyilasainknak ez csak munkamegtakarítás, ennyivel fogy a deportálandók létszáma.

Április 28. (péntek) Nehéz munkanap. Délelőtt – reggel 8-kor van kivonulás – förtelmes szalmabálákat kellett szállítanunk. Délutánra javult a helyzet, könnyű kerti munkát kaptunk. Legérdekesebb körülöttem a típusokat megfigyelni. Zsoldos Jenő a rámenős, úri modorára építő típus, aki hangoskodásával tereli el a figyelmet arról, hogy nem csinál semmit. Tóthy János, aki töri magát, és azt hiszi, a jó tanuló bizonyítványát érdemelheti ki. Kitől? Mire? Valami csendes bizalom fűti sokukat, hogy szorgalmas, jó magaviselettel megkönnyíthetik sorsukat. Még embernek veszik állati sorsintézőinket. Én tervszerűen szabotálok minden munkát. Ha egyik se dolgozna, legfeljebb közös büntetést szenvednénk el. De ettől a jámbor igavonástól csak vérszemet kapnak felügyelőink. Éjjel megfigyeltük, ahogy egyes nők a nyilasok őrszobájára sompolyogtak át, egy kis élelemért, cigarettáért adják oda magukat.

Április 29. Furcsa az ébredés. Percekig tart, amíg visszatér az emlékezetem, öntudatom, és ráeszmélek ismét arra, hol vagyok. Ma még nehezebb volt a munka. Délelőtt komisz faszállítás, délután súlyos lécek szállítása csillén. Eddig 8-tól 5-ig dolgoztunk, hétfőtől kezdve 7-től 7-ig tart a munkaidő. Délután leborotválták a fejünket, lehullottak az én hosszú, szép választékjaim is. Katona volt a borbély is. A többi katona kacagva állt körül minket, és gúnyos igyekezettel magyarázta, hogy ez a viselet milyen „egészséges”.

Április 30. (vasárnap) Munkaszünet, tisztogatás, zsebkendőmosás. Este még danoltunk és táncoltunk is, az egész napos pihenőtől felfrissülve.

Május 1. Borzalmas éjszakák. Valami különös félálomban töltöttem el a sötét órákat, valahogyan alszom is, de ébren is maradok. Horkoló és köhögő embertömeg hever körülöttem. Legkülönfélébb horkolások töltik be a tért. Vannak agresszíven hangzók, szinte vadak, idegesek és fáradtak, szomorúak. Ugyanígy különfélék a köhögések is. Mintha egy alvó ember e zörejekben fejezné ki magát, lelkiállapotát. Vannak, akik rosszindulatú erőszakossággal köhögnek, hogy hálótársaikat fölébresszék; azok se aludjanak, ha ők se tudnak. S vannak szemérmesen, panaszkodva köhögők, akik szégyellik, mert itt hevernek, ily meggyalázott és emberi méltóságukból kivetkőztetett állapotukban. Én naponta borotválkozom, reggel és este mosakodom, igyekszem civilizált maradni. Sokan szándékosan, kétségbeesetten hanyagolják el külsőjüket, ezzel is kifejezni

kívánván lelkivilágukat. Naivan azt hiszik, szánalmat ébresztenek ezzel, pedig csak undort váltanak ki.

Május 2. (kedd) Ma egy hete, hogy bevonultam internálásra. Már vagy csak még? Néha úgy tűnik, hogy évek múltak el felettem, néha azt érzem, most hagytam el éppen a szülői házat. Látom magam előtt édesanyámat, ahogy nyugalmat és bizalmat színlelve kísért ki a lépcsőházig. „Ne félj, mi viszontlátjuk egymást!”, volt az utolsó szavam hozzá, és csodálatos: akkor valami sugallatom mondta, hogy ez így is lesz... Lägerünk rövid kis gettóutcácskára emlékeztet: két szemben álló ház, a mienkben csak laknak, a másikon vannak a hivatalos és orvosi helyiségek. Tőlünk jobbra van a gyárépület, a Tsuk, ahol már minden munka szünetel. Balra komorkodik az egy szál légelhárító ágyú, amely a támadó repülőket inkább vonzza, mintsem riasztja. Körülöttünk az utca pora fekete – koromtól és piszoktól. Ez a környezetünk.

Május 3. Reggelként mindig a nehéz famunkára jelentkezem, mert így legalább egész nap kint mozgok a szabad, jó levegőn. A papírhulladékkal bajlódóknak sokkal könnyebb a dolguk, de naphosszat benn ténferegnek a rettenetes porban, és este köhögve, prüszkölve térnek a szállásra. Érdekes, hogy az éjszakai köhögések is kollektíven jönnek-mennek; ha egy elkezd, továbbterjed az egész sorra, és rövid időre bár, így is szűnik meg.

Május 4. Egész nap súlyos famunka. Nem vontam ki magam, mert be kellett fejezni, és inkollegiális lett volna, ha a többiek a munkatöbblet miatt tovább dolgoznak. Szerencse, hogy Török Sándor, a regényíró dolgozik csoportunkban. Ő szakszerűen ért a szállításhoz, és ismeri a fogásokat. Irányításával érthetetlenül könnyűvé válik még a legfélelmetesebb darab is.

Május 5. (péntek) Tegnap valahogy megizzadhattam. Rekedten, gégefájással, lázasan ébredtem. Az orvos két betegnapot ítélt meg. Goethét olvasva fekszem szalmazsákomon. A kivonulók még a betegségemet is irigylük. Ronda ez a kivonulás, négyes sorokban – énekelve. Mert a vezető katona szadista vigyorral éneklést parancsol, hogy dalolva érkezünk meg a Merényi-telepre! Meghurcolt, kigúnyolt rabszolgák.

Május 6. Még mindig fekszem. Gégekatarusom van.

Május 7. (vasárnap) Ma kijött a Harc riportere, és lefényképezett bennünket, újságírókat, lapja számára. Én Az Újság munkatársaival kerültem egy 6-os csoportba, így tudtam meg, hogy, szerencsémre, ide soroltak át, és Népszava-vonatkozásaimról megfeledeztek. Máskülönben aligha lennék már itt. Mily jó, hogy a nyilasok csak a Népszava politikusait ismerték, zenerovatát nem olvasták! Így a kulturátlanságuknak látom hasznát. Hatos lett a Pesti Hírlap csoportja is, ötös a Pester Lloydé, a többiek egy vegyes csoportban kerültek a fényképezőgépek elé. Nem hatottunk elbűvölően. De szeretném látni azt a grófi társaságot, amely hasonló körülmények között kedvezőbben festene! Így persze jól lehet kihozni a zsidó újságírók elvetemültségről tanúskodó torz csúnyaságát.

Május 8. Kivonulásunk útján kert mellett haladtunk el, ahol kivirágzott egy orgonabokor. Oda- és visszamenet ez a látvány napom fénypontja.

Május 9. Mindig már előre örülök az orgonabokornak. Ez int, hogy tavasz van. De ilyen május se volt még nekem. Ha feltűnik a bokor, én is dalolni kezdek a menetben... Két hete internáltak...

Május 10. Délelőtt vidám szénamunka. Délután fél 4 órakor hirtelen visszavezényeltek minket a lágerbe. Rögtön csomagolnunk kellett, és már vittek is teherautókon a Horthy-ligeti repülőgépgyárba. Az ottani lágerben már fogadott minket az ügyvédek csoportja, élén parancsnoka – az én Vajda Jenő barátom! Összeölelelkeztünk, mire kollégáim máris sugdolózni kezdtek, hogy „ez a Jemnitz már megint kihúzta a lutrit”. De sok idő nem volt, mert megérkezett a pojácaeleganciájú nyilas parancsnok. Sorba állított minket, és fegyvelmezési gyakorlatul „futást” parancsolt. Hétszer kellett összes poggyászunkkal a lágert körülrohanni. Plessingert, mert elesett, félholtra verette, de csúnyán elverette Fenichelt is, mindkét lábán sebhelyek tátonganak. Csak ezután rakhattuk le a cókókunkat. Mienk a 8-as barakk. Istálló volt, nem barátságos. Lajtha Péter és Gál Andor között fekszem majd. Alig vehettünk lélegzetet, már futásban kellett a repülőgépgyárba vonulnunk. Boldogan állapítottuk meg az áprilisi nagy légitámadás jóvátehetetlen rombolásait. Az üzem munkaképtelen. Tehát komoly „melő” itt nem fenyegetett minket... Az én csapatomnak egy vagon deszkát kellett kirámolnia. Meg akartuk mutatni, mit tudunk. Füttyörészve hordtuk be a hosszú léceket, és dicséretet kaptunk, mert egy órával a kitűzött idő előtt készültünk el. Kárunkra. Mert átvezényeltek a késlekedőkhöz, és nekik kellett segítenünk.

Május 11. (csütörtök) A mai napot szabadra kaptuk barakkunk helyreállítására. Cserepet hordtuk, mert a támadás légnomása levitte a fél háztetőt. Szalmazsákokat tömtünk magunk számára. Pusztafi parancsnok úr mégsem volt velünk megelégedve. Azt mondta, henyéltünk. „Futás!” Kügler elesett. Úgy elverték, hogy megvakult. Biringer (nem Plessinger, ahogy írtam) tegnapi sérüléseibe belehalt. Reggel még a vályúhoz vánszorgott vízért, délután kiszenedett.

Május 12. Vidámak lettünk, újságírók, hogy ismét magunk között élhettünk. Reggel és este, lefekvés- és felkelésnél csak úgy röpdösnek a viccek és az elménckedések. Stób Zoltánnal sokat elmélkedtünk azon, hogy az orvos, aki a Tsuk-telepről való távozásunk előtt minket szelektált, és Horthy-ligetre és a Szabolcs utcai kórházba menőkre osztott szét, neki barátilag megígérte, hogy mi kettőnket is Pest felé irányít, de ezt mégsem tette meg. Amikor Stób őt emiatt heves szemrehányással illette, az orvos csak ennyit válaszolt: „Meglásd, érdeketekben tettem.” Ez vagy leszerelő frázis volt, vagy az orvos ismeri jobban a helyzetet, mint mi. Egyelőre a szabolcsiak vannak előnyben, mi pedig itt kezdtük el a nehéz cipekedést. Ész és terv nélkül szállítgatunk ide-oda, csak hogy dolgoztassanak minket.

Május 13. (szombat) Első csomag édesanyámtól. Minden egyes küldemény könnyfakasztóan beszédes volt. A tojások papírszalvétába csomagolva, amelyek mintáját hazulról ismertem. Otthoni és meghitt volt még a dobozból kiáradó illat is. Mindez gondosabban és csinosabban volt csomagolva, mint amilyen sok volt. Mama bizonyára nem mert először többet küldeni, és bevárja, megkapom-e. A külső hírszolgálatot a tábor túlsó része, az ügyvédek és egyéb pénzes fejesek csoportja szervezte meg. Ők már leveleznek, nehéz pénzekért. Mi még csak a reguláris, megengedett csomagoknál tartunk, ezeket – alaposan megdézsmálva – meg is kapjuk.

Május 14. Német katonákkal Szigetszentmihályon. Üdítő autót, virágzó orgonabokrok tengerén keresztül. Ragyogó vasárnap. Amikor elvégeztük a munkát, az SS-ek megengedték, hogy vendéglőbe menjünk. Pörköltet ettem, sört ittam: leírhatatlan szenzáció! S a németek ezalatt falaztak nekünk, és örködték, hogy magyar kereteseink észre ne vegyenek! Velem, aki úgy beszél németül, mint ők, persze különösen barátkoztak, kiváltképpen az egyik. Hazafelé mellém ültek. „Mily kár, hogy mindezeknek így kellett történniök, de ha mi nem intézzük el magukat, maguk intéznek el minket”, mondta az egyik. Mit lehetne erre válaszolni? Hogy ez nem állott szándékunkban: nevetséges, bizonyíthatatlan érv. „Maguk most persze gyűlölik a németeket”, mondta a másik. „Ezt nem lehet általánosítani”, feleltem én, „mert olyasmi sohasem következhet be, amiért Mozartot vagy Beethovent meggyűlölhették.” Egymásra néztek, de nem szóltak.

Május 15. A táborban egy újonnan érkezett beszélt el, hogy a voronyezi frontról 60 000 munkaszolgálatos közül 6000 tért vissza rettenetes viszontagságok között. Az egyik kórházukat a magyar parancsnok felgyújtatta, és a tűzből menekülő betegeket agyonlövötte. S erre mondják, hogy a kegyetlenségeket csak a németek követik el. Én megfordítva látom: a németekben a módszeresség örülete, illetve az örület módszeressége dolgozik, rémtetteik mögött valami hazug ideológia meredezik, habár csak köntösként, amely az igazi célt – a zsidó vagyon megszerzését, tehát a rablást és gyilkolást – leplezi, illetve szankcionálja. De a magyaroknál még ez az ideológiacsökevény is hiányzik. Hallom, hogy Kijevben vezettek az oktalan kegyetlenkedésben. Sajnos a magyar egyetlen cselekvési rugója: pápábnak lenni a pápánál, túlbuzgón túlcitálni mindenkori urát és parancsolóját. A célirányos Hitler így szüli a maga öncélos kishitlerét. Innét van, hogy a kemény vágású nagy magyarok, akik mindenben fehér hollók voltak a magyarság történetében, a Berzsenyik és Petőfik, úgy elkeseredtek a magyar nép jellembeli hibái miatt. Ez a nép csak a zsarnokát tudja gyáva hízelkedéssel és ragyogó pompával ünnepelni, és igazi nagyjait késő bánattal, gyönyörűen eltemetni... Mi közük van ezeknek a véreskezű, bitang keretlegényeknek az árja hecchez, amikor Hitler értelmében még csak nem is árják!? Itt egyedül a cigányok árják. Azokat viszont irtják, akárcsak a zsidókat. Farsangi bohózat lehetne az egész, ha nem lenne oly véres valóság. Ma Gál Andort verték össze, mert levelet akart kicsempészni, bizonyára a lepézelte közeg megkerülésével. Amikor kijött, a felismerhetetlenségig dagadt volt mindkét orcája.

[...]

Május 17. Helyzetünket jellemzi, hogy tervek kovácsolását merőben lehetetlenné teszi. Hogyan gondolhatnánk még életünk kormányzására, amikor könnyű levélkék vagyunk a szélben, és még a gyermek is elfújhat minket? Más, ha az amerikaiak jönnek be, és más, ha a szovjet érkezik előbb. S mindezt még meg is kell élni, hiszen valószínű az is, hogy a 24-ik órában valamennyiünket leölik. Bárhol kezdjük a tervezgetést, a következő pillanatban megbénulunk, mert talányt talányra halmozni túlságosan meddő játék számunkra. Így aztán bambán élünk bele napjainkba.

Május 18. Azért itt is van természetbeni vigasztalás: a naplementék itt elragadóan szépek. A nap korongja vérvörösön és teljesen sugártalanul száll le a liláskék nyugati szemhatáron. Napról napra kiállok táborunk kicsiny dombjára, és nézem ezt a ragyo-

gó színjátékot. Ma egész meghatódtam, mert egyik lakótársam hívott és figyelmeztetett, hogy megfeledeztem az én naplementémről. Kicsiny gúny volt a szemében, de sok jóindulat, sőt valami elismerésféle is, hogy még élvezni tudom a szépet, és nem merültem el az ételszerzés problémáiban.

Május 19. Ma öt levelezőlapot kaptam egyszerre: kettőt a Mamától, kettőt Jollytól és egyet Ötvös Magditól, aki remekül viselkedik, törődik a Mamával, és komisszióit intézi el. Szinte megfoghatatlan volt számomra, aki merőben újszerű és soha nem sejtett körülmények közé kerültem, hogy az élet a Bulyovszky utcában folydogál tovább, és ők benne maradtak a polgári lét medrében.

Május 20. (szombat) Még a Tsuk-telepen, a csomagolás hirtelen zűrzavarában ellopták önborotva-készülékemet. Azóta itt a tábori borbélyhoz kellett járnom. Ma éppen gorbán rám szólt, hogy jöjjetek egy óra múlva, amikor jelentették, hogy egyszerre két csomagom érkezett. Mindkettő a Mamától. S az egyikben elküldte Papa relikviaként őrzött önborotva-készülékét, mert megírtam veszteségemet. Tiszta öröm fogott el, hogy függetlenedtem borbélyunk úrhatnáságától, és azonnal megborotválóztam a kedves, régi készülékkel, amelytől édesanyám bizonyára nehezen vált meg. Abból, hogy nem vett újat, látom, hogy nincs sok pénze, sógorom kétségtelenül szűken tartja, pedig ravasz fejével már kijárta magának a csillagtalanságot, és szabadon járhat üzletei után. Nekünk ezt persze nem járta ki, bár ezt családi alapon, egy suba alatt megtehetné volna. De úgy látszik, értem már nem érdemes pénzt kockáztatni.

Május 21. A legsivárabbak azok a vasárnapok, amikor összezsúfolva, tétlenül hemzseünk poros, bűdös táborunkban. Akkor még a gyárban is jobb, ahol mindig adódik valami apró esemény, és különböző ürügyek alatt összevissza mászkálhatok. Itt, a táborban már a második latrinát ássák társaim. Én még egyszer sem használtam, és eltökéltem, hogy nem is fogom igénybe venni soha. A repülőgépgyár erdőben épült, bújtatás céljából. Egyik épületből a másikba erdőcskén megyünk keresztül, ott végzem szükségemet, szépen a szabadban. Talán már el is szoktam a rendes toalettlőkéktől. Csak épp ilyenkor, vasárnap vagyok megakadva. De van a tábor mögött egy kis akác-liget, amelyet a tábori humor „kakácós”-nak keresztelt meg. Ez kisegít.

Május 22. Esténként Goethét olvasom. Most látom csak, mily okos volt elhozni magammal. Társaim szellemi színvonala állandóan esik. Beszélgetéseik tárgyköre egyre szűkül. Igazi emigránsokká váltak, akik számára az élet ott állt meg, ahol elhagyták. Valamit azért mégis hallunk a külvilágból: egyik társunk Pusztafi lakását takarítja, s ha szerencséje van, meghallgathatja a rádió híreit. Ezekből aztán továbbkombinálunk... Ha a vasút zakatol el táborunk mellett, utasaival, akik szabadon jegyet válthatnak, jöhetnek-mehetnek; ha reggelenként az autóbusz hozza be a gyár alkalmazottait, és a különkocsik este ismét hazaszállítják őket, akkor szívembe nyilall fogságom tudata, akkor néhány percre megduplázódó fájdalommal érzem tehetetlenségemet. Nevetgélő lányok, jól öltözött fiatal emberek pattannak fel a kocsira, amely elhajt velük haza, hozzátartozóikhoz. S én rabságban sínylődöm, mert „veszélyeztetem a társadalmat”.

Május 23. (kedd) Mama 78-ik születésnapja! Internálásom ötödik keddje. A nap számomra eléggé változatosan telt el. Reggel irtózatosan súlyos kábeleket kellett cipelnünk.

120 ember került egy-egy kábelhez; ezeket nyilván elszállítják. Aztán szekrényeket cipeltünk. Délután téglát hordtam, és este légoltalmi árokásáshoz vezényeltek.

Május 24. Óreink hangja az utóbbi napokban feltűnően megszéledült, emberibbé vált. Mi lehet ennek az oka? Külpolitikai változás? Harctéri helyzet? Vagy egyszerűen csak lekenyerezés. Eleinte különösen durvák voltak a többséghez, hogy ezzel fedezzék a kivételezettjeiknek tett szolgálatokat. Most már mindenki tud ezekről, tehát ők kerültek szorítóba, hiszen bárki beáruulhatná őket, ha csak névtelen levélben is.

Május 25. Sorsom végre jobbra fordult: bekerültem a Maureri-csoportba, a kiváltságosok közé, poros és piszkos munkából ki a szabadba, ahol valójában semmit sem csinálunk. Ez a csoport rejtett titka. Benn a táborban súlyos munkákról panaszkodnak, hogy gyanút ne keltsenek, és a többieket elriasszák. Maureri remek ember. Ő eszelte ki ezt a sinecurát. Ha reggelenként kiérünk „munkahelyünkre”, vedrekben érkezik a munkások jó köménymagos levelese. Tízórára megkapjuk a konyha velős csontjait. Nem tudom, ki rakhatott engem a kormányfőtanácsosok és egyéb méltóságos urak csoportjába, gyanítom, hogy Vajda Ernő. Azért csak megtúrt Hamupipőke vagyok köztük, mert kevés a pénzem, épp hogy a magas tagsági díjat kifizethetem. De a pénzelés azon felül kezdődik! Óreink itt jámbor juhászputyakká változnak, és karonfogva sétálnak örzöttjeikkel, így beszélnek meg, hogy legközelebb kit visznek be a városba. Itt lassanként kinyílik majd a szemem. Néhány társam az ór kíséretével rendszeresen bejár Pestre. S az örök cognacot, likőröket hoznak be. Vajon miért teszi ezt Maureri, aki nem mindennapi embernek látszik? De akkor miért cimborál a plutokratákkal? Ő maga egy fillért sem fogad el, viszont szívesen látja, ha a többiek keresnek. Vagy pedig ez is csak legenda, s ő éppoly svihák zsebmetsző, mint a többi? Ezt nem hiszem, van a lényében valami különbség, ami különbségre is vall.

Május 26. Valósággal feléledek. A Maureri-csoportban sok a művelt, tanult ügyvéd, sokkal alaposabban képzett emberek, mint az én felületes újságíró-társaságom. Összeülünk, nem klubszékeken, hanem az erdő kivágott fatörzsein, és megint európai színvonalon beszélgetünk művészetről, irodalomról. Valami nyaralási hangulat kezd bennem felülkerekedni. Hát nem bánom, ez így nem is a legrosszabb nyaralás. Szinte mulatságos, ahogy ekként, mohás fatönkökön ülve és csajkánkat szorongatva az elmúlt évad legszebb hangversenyeit és operastjeit tárgyaljuk meg, felidézve olyan idők emlékét, amelyek még alig egy negyedével ezelőtt élő valóság voltak, most pedig elérhetetlen messzeségbe tűntek el. Dresszünk valami furcsa turistaöltözéknek is megjárja, rajtam térdnadrág van valódi angol sportszövetből és rövid ujjú fehér ing, a többiek ugyancsak sportszerű holmikát küldettek maguknak. Vezetőnk, Perl Gyula ismert építési vállalkozó, szép szál, csinos férfi; mint bevált szervező, ő szervezte meg és igazgatta a csoportot. Ha ellenőrzők tűnnek fel, ásni kezdünk, mert hivatalosan hullasók vagyunk, és az áprilisi légitámadás eltűntjeit kutatjuk. Erre mindig a környék legkisebb helyeit választjuk ki. Most, hogy így összevissza barangolunk, kezdem megszeretni Csepelt. Kifejezetten tengermelléki jellegű vidék, derűs homokjával, tengermelléki flórájával. Főként a Keleti-tenger partvidékére emlékeztet, az ember minden dombocskára mögött, minden útkanyarodónál a tengert sejtí, vagy legalábbis a Balatonnak Zala-parti környékét.

Május 27. Van itt Maureri mellett még egy Virág nevezetű tűzoltó őrmesterünk, valószínűleg a fel nem robbant bombák elintézésére osztották be hozzánk. Ez a gengszter a legnyíltabban zsarolja meg a társaságot. Perl Gyulának felajánlotta, hogy egy öltönyt hoz el neki hazulról. Most kiderült, hogy azóta nap nap után kereste fel Perl feleségét, és férje nevében a legkülönbözőbb holmikát vitte magával. Neki csak a címek kellene, ezek után firtat, a többit „elintézi”, s ha valakinek nagy kegyesen 100 pengőt ad át, akkor hozzátartozóitól legalább ezret vett fel. Persze engem is megegzaminált. Mikor megtudta, hogy muzsikusz, zeneszerző vagyok, megvetően legyintett: „Amolyan cigányprímás!” S továbbállt. Ez a szerencsém, mert békében hagy. De pechem is, mert nem vagyok kifosztható objektum, s ezért agitál ellenem, és kizáratásomra törekszik. Ha együtt üldögélünk, hirtelen ott terem: „Maga már megint nem dolgozik, ennek rossz vége lesz!” Mintha a többi dolgoznék. Délben Maureri mosolyogva jelentette ki, hogy mára eleget dolgoztunk, délután pihenhetünk. Túl jól megy a sorunk, bizonytalan előérzeteim vannak... Délután bájos domboldalban, cserjék között a fűben fekvé, öt hét óta először jutott eszembe megint a szerelem. A szomorúság, szenvedés, nehéz fizikai munka közben az ember semleges lényvé válik. Most ismét ráérek, szabadabb a fejem. Vajon melyik után vágyódom volt vagy félig volt szeretőim közül? Tulajdonképpen egyik után sem. Vágyódásom magának a szerelemnek szól, személytelen. [...]

Május 28. Pünkösdi vasárnapja. Fehérneműt mostam, segítettem új latrinát ásni; önzetlen munka, mert erre a szörnyűségre soha nem fogok ülni. Múltkor arra mentem, és láttam az embereket egymás mellett gubbasztani, mint fecskéket a villanydróton. [...] Kifeküdtem a „kakácós” még el nem rothasztott szélére, és Werthers Leidenjeit olvastam estig. Pazar naplemente, óriási koronggal.

Május 29. Táborunk esténként úgy fest, mintha az idegenlégió valamelyik sivatagi erődítménye lenne. A dűneszerű világossárga homok, a vörös égbolt, az egzotikus barakkok teljessé teszik az illúziót.

Május 30. Virágzó akácfák, felhőtlen ég alatt fekszem a déli pihenő idején, künn az erdőben. Madarak csicseregnek, egyébként teljes a csend körülöttem; embert nem látok, aki idejönne és meddő társalgással zavarna. Élvezem a természetet, nyaralok és örülök. Az élet mégiscsak szép.

Május 31. Ennek is vége. Virág őrmesternek sikerült engem a Maureri-csoportból kiintrikálni. Hiába, nem vagyok életrevaló; láttam a veszélyt, és semmit sem tettem ellene. Azzal vigasztalódom, hogy ha itt vagyok, utóvégre mindegy, hogy milyen beosztásban vagyok itt, mert a szomorú lényeg mégiscsak az, hogy itt kell lennem, a fogságban.

Június 1. Még mindig nem szabadultam meg egészen attól a „Gólyakalifa”-i alapérezéstől, amely kezdettől fogva kísér, hogy mindez csak valami szörnyű álom; ami velem történik, csak egy nyomasztóan mély alvásom képsorozata, és majd egyszer hirtelen felébredek, és rendes otthonomban találom magam.

Június 2. (fél 10 óra) Légiriadó. A gyár egyik félig elpusztított épületében állok, romok között, amelyek az áprilisi nagy támadás maradványai. Valóban, stílusosabb, biztatóbban hangulatkeltő környezetet nem is kívánhatnék magamnak. Itt állok, mert a bunkerba

menekülnünk tilos; az az árja munkások számára van fenntartva. Itt állok, mert teljesen céltalannak látom, hogy másfelé próbáljak meghúzódní. Lesz, ami lesz. „Megadólag fejet hajtok”, ahogy Erdélyi Jóska, nyilas barátom verselte, és én megzenésítettem... De jön a parancs: sorakozunk kell Pusztafi parancsnoki hivatala előtt! Szabad ég alatt, négyes sorokban, vigyázzállásban kellett a repülőtámadásra várunk, hogy elpusztuljunk, minél biztosabban, és lehetőleg valamennyien. Magányos kiállásom pillanatok múlva szentimentális lírává foszlott szét ezzel a vadállati kegyetlenséggel szemben. Félelmükben didergő, vacogó emberek körülöttem. Többen beszartak. De a támadás másfelé irányult, és egyórai várás után megkaptuk a „Vissza a munkára!” parancsot. Zsidó ember ilyen kíznást kitalálni nem lenne képes. Esetleg elrendelni, de csak akkor, ha már vele is megtették, megtorlásul. De ártatlan, védtelen emberekkel – soha!

Június 3. Nehéz, piszkos, poros munkán. A visszaérkezettet kárörvendő, gúnyos pillantások fogadják. Délben friss szénakazalba feküdtem bele, és oly mélyen, megbékélten aludtam, hogy – nyersen felébredtve – percekig nem tudtam, hol vagyok.

Június 4. Vasárnapjaim egyformán telnek el. Délelőtt fehéreneműmet mosogatom, délután Goethét olvasom. Ismét rendkívül szép naplemente.

Június 5. Munka közben barátaimra, ismerőseimre próbálok gondolni, hogy az élelemszerzés állandó, szürke gondjaitól eltereljem magam. De annyira nem tudom, mi van velük, annyira vakságban tapogatózom, hogy hamarosan feladom kísérleteimet. Kiestem a világból.

Június 6. Ismét a Maureri-csoportban. Visszahelyeztek! Ezt már nyilván a csoport járta ki, mert őszinte örömmel fogadott. Úgy látszik, helyettem is fizethetett valaki. Boldog vagyok, hogy megint az erdőben lehetek egész nap. Most tényleg dolgozunk, és neki-láttunk a tervszerű ásásnak. A gyári munkások bemondása alapján ott keressük a betemetett halottakat, ahová az alkalmazottak legnagyobb tömege kifutott: a közeli erdőben. A tapasztalatlan gyárbeliek ugyanis ennél az első és mindjárt katasztrofális támadásnál biztonságosabbnak vélték az erdőt a bunkernél, de a repülők felfedezték őket, és alaposan közéjük lóttek.

Június 7. Barátaimra azért sem gondolok szívesen, mert egytől egyig gyáván viselkednek. Eddig még egyetlen sort sem kaptam tőlük, nem mernek írni és választ provokálni. Hogyan fogunk ismét szembekerülni, érintkezni egymással, amikor ők gondtalanul töltötték el azt az időt, amelybe én itt beleőszültem? Barnán kerültem ide, de a lekopasztásom után újból kinőtt hajamban rengeteg a fehér szál.

Június 8. Szorgalmasan ásunk, de ez az erdei munka valóságos élvezet. Frissnek, ruganyosnak érzem magam.

Június 9. Ma két halottat ástunk ki. Az első volt a 18 éves, csinos Szabó Jolán. A betemetés annyira konzerválja a holtakat, hogy a kiásás perceiben még piros az arcszínük, és mozgathatók a testrészeik. Aztán, mintha az idő pótolni akarná mulasztását, a levegőn rohamosan elsápadnak, megmerevülnek, foszladozni és bűzleni kezdenek. Órákon

belül az egész környezet hullaszagú tőlük. Mi, a hullamérgezéstől félve, folyton kezünket mossuk. Szabó Jolán retiküljében még friss volt a szalonnamaradék, amit utolsó tíz-órájából hagyott meg a repülőátadás előtt. Ez a kis szalonnadarab megrázóbb volt a hullánál, emberibb, közvetlenebb, beszédesebb... A második hullát én magam fedeztem fel, ezért én voltam a nap másik hőse. Dermesztő érzés, amikor az ásó hirtelen valami puhába ütökzik, és a következő pillanatban ujjak nyúlnak ki a föld alól. Fiatal német SS-katona volt az illető. Cipője, kesztyűje vadonatúj. Koponyaalapi sérülése is elég lett volna a halálához. Ez az áporodott retkekre emlékeztető hullaszag még most, estére sem megy ki az orromból. Az esemény természetesen általános szóbeszéd tárgya, és a maureristák habzsolják új tekintélyüket.

Június 10. Estére még 60 ember érkezett a Rökk Szilárdból táborunkba. Vegyesen jöttek iparosok, tisztviselők, utcán összeszedettek. Belőlük nem kaptunk, de az ügyvédek közül átkerült néhány, közöttük a szimpatikus dr. Algai. Ilyenekkel csak nyer a mi társaságunk.

Június 11. A vasárnap örömeire fürdeni vitte Maureri a csoportunkat a kavicsbánya szép, nagy tavába. Leírhatatlan jó érzés, amikor végre megint kiúszhattam magam. Tisztálkodó fürdésre alig volt szükség, mert vályúknál reggel és este tetőtől talpig leszappanozom magam. Tetűnk, poloskánk nincs, viszont bolhánk rengeteg. Pijamám olyan pöttyözött, akárcsak a gyöngytyúk tolla. Különös, hogy éjjel mégsem zavarnak, csípésüket nem érzem. György Endre múltkor kedves odaadással vetette magát szalmazsákjára: „Itt vagyok, édes bolhácskám!” – Itt sütkérezem most meztelenül a napon. Mégiscsak álnok, komisz társaság vagyunk. Benn a táborban színészkedve sóhajtoztunk, hogy vasárnapi különmunkára vezényeltek be minket a gyárba a kegyetlen hajcsárok, s valójában fürödni jöttünk ide, és vigyáznunk kellett, hogy a tilos kaland ki ne tudódjék. Irigyeink rögtön beárulnának. – „Tehát itt kezdem el ez idén a nyári fürdőszezonomat”, évődtem magammal. Ez tényleg kevésbé volt előre látható, még az elmúlt nyáron sem sejtettem volna, hogy „a társadalom kártevője”-ként kiközösítenek húszévi szocialista kultúrterjesztő és népművelő munkám alapján.

Június 12. Szaporodnak a kellemesebb és színesebb emberek, akikkel jólesik elbeszélgetni. A Maureri-csoport valószínűleg velem együtt vette fel ezeket is, hogy plutokratikus jellegén javítson. Így került ide Kelemen Emil, a hóbortosan külön, de tehetséges és érdekes festőművész; Kiss Olivér is szórakoztató és intelligens, bár kissé a siber benyomását kelti, akiben konjunktoralovagi hajlamok lappanganak. Bárdi, az autózakértő tanulságos előadásokat tart, Beck Salamontól, a híres jogásztól is lehet tanulni. Az újságírók közül csak Halász Ernő van még velünk, okos, de kellemetlen, siránkozó és önérzet nélkül kéregető-kunyoráló ember, akit épp e terhes tulajdonsága miatt a „Tarhalász” gúnynévvel illetek.

Június 13. Esményien üde réten fekszem, tarka virágok között, cigarettában sincs hiány. Ha tudnám, hogy az oroszok bejöveteléig ez lesz a sorsom, bukfencet hánynék örömömben. Életemben nem voltam ennyit szabad levegőn, úgyszólván napi 24 órát, mert éjjel nyitott ajtó és nyitott ablak között fekszem a fal mellett, és az éjjeli szellő átjár felettem. Ma egyébként ágyszomszédokat cseréltem, a kis fekete Abádi és Ligeti közé

kerültem Gál Andor és Nádor Jenő után, akik panaszt emeltek, hogy „túlfekszem” a határvonalon, és megrövidítem fekhelyüket. Emögött csak irigység és bosszú lappang, mert nem vittem be őket a Maureri-csoportba. Amiről nem tehetek, mert ígéretem szerint proponáltam őket, de a csoportnak nem kellett. A dolgon azért csodálkozom, mert Gál Andor, akit múltkori elverése egészen megtört, a tegnapi éjszakát az én vállamon sírta át, és folyvást nyögte: „Ezt nem bírom ki.” Ma pedig szerinte én zavartam őt. Nyilván Nádor bujtotta fel. Nádor Jenő izgága, antipatikus alak. Sértődékeny, mint egy vénasszony, és sértő, mint egy őrmester. Tele van apró üzletecskékkal, élelmiszereket szerez be titkos forrásokból, többnyire rosszat, és drágán adja el, bár ezt még különös kegynek tünteti fel. Abádi kommunista szabólegény, élénk eszű, de kissé szemtelen legényke. A szép fejű Ligeti maga a flegmatikus passzivitás. Ennél csendesebb, jámborabb szomszédot nem is találhattam volna, Abádival pedig viccelődhetek, mert mókás gyerek.

Június 14. (szerda) Légitámadás. Maurerivel messze kifutottunk a szabad környékre. Elragadó helyeken rohantunk végig, nyár- és akácfaligetekén, virágzó réteken, gyümölcsösök mellett. Egyszerre csak közvetlen közelünkben bődült el a nehézlégvédelmi üteg. Kiderült, hogy buzgó menekvésünkben pont az üteg háta mögött bujtunk meg, de álcázása oly kitűnő volt, hogy eldördüléséig nem vettük észre. A lezuhanó légibombák estükben a’-as’-a’-as’ hangot adtak. Eleinte, a távolból, óriási szunyogok zümmögésére emlékeztet ez a vinnogó, agresszív hang. A német üteg lelőtt egy amerikai repülőt. Szénné égett testét odaszíjzva találtuk meg a repülőgép roncsában. Gyönyörű, vattázott és steppelt mellény volt rajta, egy bostoni cég márkájával. Alighogy újra összegyűltünk, erdőégés oltására vezényeltek ki minket. Az amerikaiak kitűnően lehetnek értesülve: az erdő közepén eltalálták az elásott benzinhordókat! Ez aztán kémszolgálat!

Június 15. A mai esemény borzalmas vakítóan világított rá bizonytalan, szánalmas helyzetünkre. Katonai komisszió jelent meg váratlanul a táborban, amelybe a gyárból visszarendeltek minket. Listáról száz internált nevét olvasta fel a vezető tiszt. A talmudizáló Róna Ödön abban a pillanatban mondta fontoskodva: „Nem látom a kiválasztás irányvonalát”, amikor a saját neve is elhangzott. Ezeknek percek alatt kellett csomagolniuk és teherautókra szállniuk. Ezeket deportálják, az kétségtelen. Vajda Ernő később bevallotta nekem, hogy néhány kedves embere nevét kicserélte a listán közönyös vagy rakoncátlan egyének nevére. Talán ez zavarta meg szegény Róna Ödön logikai láncokvetkeztesét... Csüggedt, komor hangulatban töltöttük az estét. Sok kedves emberünk hiányzott, különösen az ügyvédek közül. Hiányzott a nyurga, okos dr. Algai, akit nagyon megkedveltem; dr. Ambrus, dr. Faragó, akik vidámságot és jó kedélyt árasztottak maguk körül. Búcsúzásnál megöleltem Ambrust, és tettetett derűvel mondtam: „Viszontlátásra!” Erre ő röviden felzokogott, és felelte: „Nincs viszontlátás!” Préda vagyunk, és leshetjük a halált.

Június 16. (péntek) Megint künn napozom kedvenc rétemen, felhőtlen, mélykék ég alatt, de bennem tovább bűg a tegnapi események vad szomorúsága. Hiszen éppen ez teszi helyzetünket ily páratlanul és hasonlíthatatlanul irgalmatlanná: itt úgy élek, mint Marci Hevesen, de ebből a paradicsomi nyaralásból bármely pillanatban átdobhatnak

a biztos halál torkába! Úgy érzem magam, mint a kannibálok kezébe esett fogoly, akit pompásan felhizlalnak a felfalatása előtt. Ő is nyeldeszi a jó falatokat, s nem tudja, melyik pillanatban vágják át a nyeldeklőjét. Most itt heverésem, zümmögő méhek és bogarak hangversenyeknek körülöttem, érzem az akác érzékien édes illatát. S ki tudja, nem érkezik-e holnap a második lista, és néhány nap múlva a harmadik?! Ez a végletes ellentét talán még rettenetesebb a sötét tömlőc rácsainál, az előkészítő, lassú átmenetnél. Én a legderűsebb nyári szabadságból kerülnék egyenesen a kínpadra, lángoló napsugárból egyenest Auschwitz kohóinak lángjai közé...

Június 17. Tikkasztóan forró nyári nap. Délután megint fürdeni mentünk Maurerivel. De a hangulat nyomott maradt. Túlságosan hiányzottak az elcipelt bajtársak, a csoport legkedvesebb, megszokott tagjai. Be jó a hús vízben lubickolni, de miféle új rémhír várhat ránk „haza”-jövöt, a táborban? Maureri barátian bátorított, inkább csak jó szavakkal, mint konkrétumokkal, amikkel ő sem szolgálhat. Őt csak egyszer láttam önfegyelmetlenül: a légítámadásnál, amikor közöttünk, a fűben hasalva, fejét a fűbe fürta, és hangosan, hisztérikusan imádkozott. Később meg is okolta, miért. Mert az áprilisi támadásnál ott volt, légnyomást és idegsokkot kapott.

Június 18. Esős, ködös vasárnap. Jégeső, felhőszakadás. Szalmazsákjainkon heverészünk egész nap, mit is tehetnénk? Ki nem mehetünk megázni, benn pedig csak akkor van hely, ha mindenki fekszik. Egyesek nótáznak, tréfálkoznak. Csaknem kaszárnyahangulat terjeng. A zsidóság egyik legfőbb lelki erőforrása, ősi, naiv és vak optimizmusa már megint győzedelmeskedett. A zsidó ész egyszerűen nem hiszi el, amit nem akar elhinni, és elfelejti azt, amiről meg akar feledkezni. Gyermekek, akik az imént még sírva búcsúztatták elhurcolt bajtársaikat, és ezzel saját bizonytalan jövőjüket siratták, és most nevetgélnek, hahotáznak, mert az életöztön vidítja őket, akárcsak a harctéri katonákat, akik a csata után táncra perdülnek, nem törődve azzal, hogy a második ütközet közeleg. „E jelen pillanatban nincs baj”, mondja ezt az optimizmus, „s nekem ennyi is elég, hiszen éppúgy, ahogy esetleg majd elhurcolnak, a guta is megüthetne, és akkor ugyancsak végem lenne. Amíg élünk, minden kedvező esély, legalábbis lehetőségeiben, a miénk!” Szalmazsákomon forgolódva érdekes drámai témán gondolkozom: „Kivonulás Egyiptomból.” Mózes alakjához kissé Maurerit venném modellül. Ábrázolandó a zsidó szellem, amely az idomított tigriséhez hasonlít: mindenki lesi idomítójának gyengéit, hogy kihasználja azokat, viszont szinte tisztelettel engedelmeskedik, ha idomítójának ereje meggyözi. Nem lehet álpátosszal becsapni, mert a valódit delejes ösztönnel különbözteti meg a hamistól. Hiperindividualizmusában mindenkor forradalmi ellenzegülésre kész, mihelyt vezetője hivatottságában kételkedik, s e kételyre bármikor hajlamos. Mózes a vadállatok ketrecében minduntalan képességei maximumát kénytelen kifejezni, mert tudja, hogy máskülönben rárontanak és széjjelszaggatják. Így nő ön maga és végül az emberi határok fölél, a rendkívülibe. Az istenfogalom a pisztolya, ezt sütögeti el parancsolóan és fenyegetve, olykor védelméül, félelmében is a tigrisei felé.

Június 19. Vajon mit csinálhat anyám? A levélcenzúrártól való félelmében csak közömbös dolgokról ír. De fő, hogy ír. Most a levél ténye a lényeg, s nem a tartalma vagy formája. Mint ahogy a szerelmes a párja telefonhívását várja, s majdnem mindegy, hogy mit közöl vele: csak beszéljen.

Június 20. – Kilencedik kedd. Ma ebéd után gyanútlanul kérdezem Gál Andortól: „Van-e még időnk munkakezdésig egy szivart elszíni?” „Persze, kényelmesen”, feleli ő joviális nyugalommal, jóllakottan. Tíz perccel később felhívták nevét, és 60 társunkkal együtt tíz perc alatt csomagolnia kellett. Elhurcolták őket is. Ezúttal magam alapítottam meg a kiválasztás Róna Ödön-i „irányvonalát”: azok kerültek el, akik ellen időközben panasz merült fel, akiket testileg vagy másként megfenyítették, vagyis a priuszosak. Ez tehát büntetőexpedíció volt, és a szerencsétlenek további sorsa felől nincs kétség: Auschwitz.

Június 21. A vasárnapi felvidulás után ma persze megint komor hangulat uralkodik szerte a táborban. Ügyvéd már alig maradt, a fehér nadrágos kormányfőtanácsosok is eltűntek, helyüket csúnya alzsídók foglalják el, akiket a nyilasok a mi bosszantásunkra és megalázásunkra vegyítenek közénk. Ők ezt a szocialista eszmék karikatúraszerűen eltorzított szólamaival indokolják. El akarják törölni az „osztálykülönbséget”! De a kommunizmus rendes ember és rendes ember között akarja eltörölni az osztálykülönbségeket, s nem rendes emberek és gyülevész söpredék között! Mint ahogy nem célja, hogy eltörölje a különbséget szüzek és kurvák között.

Június 22. Ma bekövetkezett, amiről régóta balsejtelveim voltak: csoportunknál, a Maureri-csoportnál kitört a nagy botrány. A csoport egyik tagját tiltott levél kicsempészésénél kapták rajta. Kétségtelenül áruulás történt. Úgy gondolom, ez a gazember Virág irigységből mártotta be Maurerit, aki mindenesetre kompromittálva van. Virág egyed-uralkodó akart lenni kiskirályságunkban, de attól tartok, elszámította magát. Maureri túl sokat tud piszkos dolgairól, és jogos haragjában magával fogja őt rántani. Az ügy levét pedig mi isszuk meg, természetesen, hiszen Perl Gyulát is elvitték már, akiben meglett volna az új alakulat megszervezéséhez a kellő kezdeményezőerő és leleményesség.

Június 23. (péntek) Helyesen kombináltam. Csoportunkat mára felosztották, minket szétesztettek. Én a híres „Fékpád”-hoz kerültem, ahol a repülőgépmotorokat szabályozzák be éktelen zakatolás közepette. A Maureri után a Fékpád számít a második legjobb helynek, és szintén a rosszul elhelyezettek vágyálmai közé tartozik. Tehát lefokozásunkban is aránylag a legjobban jártam. A protekciót, Vajda Ernő kezét lehetetlen volt fel nem ismernem. Félénk, de finom és művelt emberek kis társaságába kerültem, akik szeretettel, sőt tisztelettel fogadtak. Vezetőjük, Engel bankigazgató egy begyulladt, de óvatosan és kicsinyesen ügyeskedő ember. Mint óriási vívmányt, elárulta nekem, hogy ők rendszeresen cseresznyét hozatnak be kintről. Erre még Maurerinnél sem jöttünk rá, s az idén ma ettem először friss gyümölcsöt, egy egész kiló remek cseresznyét. Itt elkényeztetnek, Maureriéknél megtúrt voltam, ezzel is jobb a csere.

Június 24. Már megint továbbsodródtam. Ma a konyhára osztottak be. Egy egész délelőtt karalábét kellett hámoznom, miközben többet ettem, mint hámoztam, mert nagyon kedvelem a nyers karalábé ízét. Délután viszont borsót kellett pucolnom. Egy hivatásos munkásnő ült mellettem, aki erősen emlékeztetett Molinári Gizellára. Ugyanazzal a nem durva, hanem inkább merész szabadszájúsággal beszélt önmagáról és ugyanúgy az életszomj hajszolta kicsiny, de változatos élményeiről. Úgy kiterítette magát, akárcsak egy térképet, megismertem férjét és szeretőjét, s ő boldogan mesélt, mert jólesett neki az érdeklődésem. Én is örültem, hogy társaim túlon túl ismert élete után végre megint

valami ismeretlen életbe tekinthettem bele, ha ez nem is volt se nagyon gusztusos, se nagyon érdekes. Olyan voltam, akárcsak a kiéhezett olvasó, akinek filléres ponyvaregény kerül a kezébe. Mohón esik neki annak is.

Június 25. Kellemetlen zavarásul vasárnap délelőtti különmunkára rendelték be a Fékpadhoz. Felesleges sepregetést, tisztogatást kellett végeznünk, tehát megint csak bosszantásunk volt a cél. Délután ágyamon fekve a „Wahlverwandtschaften”-t olvastam nagy gyönyörűséggel. Pontosan meg lehet állapítani, hol fejezte be regényét Goethe ténylegesen, a maga számára, és honnét biggyesztett rá a közvélemény kiengesztelésére egy további műbefejezést. [...]

Június 26. Éjjel nagy légiriadó volt. Percek alatt kirohantunk magunk ásta új árkaikba, amelyek kutyának se jók, mert nem mélyebbek a közönséges lövészárkoknál, tehát semmiféle védelmet nem nyújtanak. A látvány viszont megkapó, és felér a legszebb gellérthegyi tűzijátékkal. Néha valóban azt hinné a néző, hogy ezt a pazar égi színjátékot szórakoztatására rendezik. Piros, fehér, zöld rakéták suhannak az égbolton át, aztán megáll egy Sztálin-gyertya, és félelmetesen világítani kezd, hogy olvasni lehet fényénél. A keresztül-kasul cikázó rakéták közé bevilágít az óriási reflektorok sápadt sugárkévéje. Egyre több reflektor lép akcióba; kéviek érintkeznek egymással, és együttműködve válogatott és remek geometriai ábrákat rajzolnak a sötét éjszakai égboltra, mint holmi palatáblára. Aztán hirtelen elalszanak, és éppoly hirtelenül gyulladnak ki ismét egészen másutt... Napközben még kétszer volt légiriadó, de lövést, robbanást egyszer sem hallottunk. Az idő néma várakozásban telik el. Ezalatt viszont dolgozni sem kell. Egyelőre tehát a légítámadások eléggé népszerűek nálunk.

Június 27. (kedden délelőtt 10 órakor) Barátságos liget szélén kuksolok, előttem serdülő kukoricás. Ezúttal komoly a légítámadás, Csepelnek szól. Hallom a robbanó bombák tompa moráját, hason fekve érzem a föld rázkódását. S fejem felett rigók és cinegék füttyörésznek! A természet békéje éles ellentétben kontrapunktírozza az emberek harcát. A két világ egymásra nem hederítő összepárosodása olyan akusztikai fenomén, amelytől borzadni és sírni lehet csupán... Most potyogni kezdenek körülöttem a légelhárító üteg visszafelé hulló repeszdarabjai. Jókora bombaszilánkok esnek le szerteszt. Valószínűleg a kókuszpálma hullatja ilyen tompa zörejjel gyümölcsét. Mondják, hogy a lehulló kókuszdiók évente sok embert, állatot ütnek agyon. Hát ilyen repeszdarab elintézne engem. Egy széles, meghajlott fatörzs alá bújok; sajnálom, de jobb fedezékem nincs, ha kegyednek nem tetszik, sétáljon tovább, ott épp egy retikültartóra való karéj zuhant le...

Június 28. Úgy halljuk, a tegnapi támadásból Budapest is kapott, mégpedig erősen. Amíg én itt rigók és cinegék társaságában eléggé vígan meditáltam, drága jó édesanyám talán halálfélelemben remegett valamelyik óvóhelyen. Ezt, csúfosan, nem éreztem meg. Mentségemre szolgáljon, hogy a robbanások közelsége miatt eszembe sem jutott távolabbi célpontokra is gondolni,

Június 29. Itt most teljesen társtalan vagyok. Az a környezetemhez való viszonylat, amely végigkísér egész életemben, itt is hű maradt hozzám. Környezetem ösztönösen megérzi, hogy valamiképpen más vagyok, más, habár ennek a másféleségnek egyáltalán nincs ellenséges, megvető vagy lenézett éle. Ellenkezőleg: érzik a sorstársi kapcsot

latok ápolására, a jó baráti viszonyra irányuló törekvésemet, a pártéletben edzett szociális felfogást és emberi jóindulatot. Ezért hasonló jóindulattal, enyhébb vagy vaskosabb, de mindig felszabadító humorral veszik tudomásul másféleiségeimet, amit művész voltom számlájára írnak. Elkülönülnek apró-cseprő érdeklődési körüket az enyémtől elválasztja. Kívül hagynak, mintegy hallgatóságos, kölcsönös megállapodás szerint, de mindezeknek soha sincsen haragos, sértődött vagy gyűlölködő alaphangja. Békében hagynak, de úgyszólván szeretettel különülnek el tőlem. Idegen testként élek közöttük, de a nagy organizmus nem taszít ki, hanem csendes jóváhagyással megtűr magában.

Június 30. (péntek, fél 10 órakor délelőtt) Légitámadás. Mély, kiáltó kontraszt. Itt fekszem egy gyönyörű, hatalmas bükkfa tövében, és egy kiló nagy szemű, ropogós cseresznyét majszolok. Felettem pedig zúgva vonul el az ezüstösen csillogó repülőraj Budapest felé, hogy romlást és pusztulást zúdítson a városra. Ők, a „szabadok” most rémületükben vacognak, én, a megvetett „fogoly” pedig úszónadrágban nyújtózkodok a dús fűben. Még szúnyog se bosszant. Ilyen érzése lehetett a makkegészséges rabszolgának beteg zsarnoka oldalán. Ez nem olcsó és aljas káröröm, hiszen jól tudom, hogy odaát most ezren és ezren szenvednek, akik ugyanúgy ártatlanok a szenvedélyek kirobbanásában, akárcsak én. Viszont őszinte elégtétellel élvezem azokat a szituációkat, amikor a vak szenvedély anomális következményei nyilvánvalókká lesznek, és ilyen paradox helyzeteket eredményeznek. A pokol lakói engem büntetésből a paradicsomba száműztek. E percben ők a saját foglyaik, én sütkérezem szabadon. [...]

Július 3. Homokot és cementet keverek, téglára. Szellemi foglalkoztatásunk, minden magasabb rendű munka végeztetése tilos. Csak szállító és egyéb, a legprimitívebb funkciókat teljesíthetünk. Igavonó barmok lettünk... Délután Maurerivel bűbajos vidéken kószáltunk. Délelőtt állat, délután ember – furcsa lény lett belőlem.

Július 4. Megint a Fékpadnál. Zuhogó esőben homokot kell hordanom. A munkafelügyelő ördögi vigyorral úgy intézi, hogy mindig a legmélyebb pocsolyákon kell keresztülgázolnom. Ha kerülni próbálok, ordít, hogy menjek az egyenes úton. Délután kisütött a nap, nagy a forróság. Ruhám, cipőm megszáradt. Csak azon csodálkozom, hogy nem hültem meg. [...]

Július 5. Remekül aludtam. Most 2 órakor cigarettázva fekszem egy akácligetben, kitűnő ebéd után. A Fékpad derék munkásai valahonnét – ez egész titokzatos hírforrásokat sejtet – megtudták, hogy a „Népszava” munkatársa vagyok, szocdem párttag, s azóta teljesen megváltoztak irányomban. Ebéd idején egyik üzemből a másikba hívnak, hogy osszam meg velük „szerény” – de számomra kiváló – kosztjukat. Ma három helyen kebeleztem be a pompás gulyást. „De hozzánk még nem tetszett belátogatni”, jött hozzám valaki egy negyedik üzemből. Én azonban már csak szuszogva tudtam tiltakozni. Elvégre a hízókúra túlzás lenne, és csak kondícióban akarok maradni.

Július 6. Légiriadó. Fatörzsöm alján hallgatom megint a felettem berregő ezüstszerű repülőflotta és a madárcák furcsa polifóniáját, ezt a különös és igazán csak számomra eljátszott, nekem szóló szimfóniát. Ha én ezt a naponta ismétlődő életveszélyt szerencsésen túlélem, az csak nem történhetik meg azért, hogy a felszabadulás előtt, a nagy

finisben kivégezzenek! Akkor csak nem pusztulhatok el ilyen otromba értelmetlenséggel; akkor kell, hogy életemnek további célja, rendeltetése legyen. Sohasem hittem a véletlenben, és most kevésbé, mint bármikor. Véletlennek nevezzük azt, aminek logikai összefüggését nem tudjuk felfedezni és megmagyarázni. De mik lesznek lehetőségeim? Mi lesz a Népszavával? Annaira más és más társadalmi helyzet képe alakul ki előttem az angolszászok és a szovjet bevonulása esetén, hogy belezavarodom a teljes kétféleség elgondolásába. Egy biztos: a zene! Komponálni fogok megint, és ez a kilátás boldogsággal tölt el. Szeretném megírni a Fékpad szimfóniáját, ezt a lüktetve dübörgő zajt, amelynek mégis van valami állandó melódiája. Fülembé vattát dugok, ha megindulnak ezek a 12 cilinderes repülőgépmotorok. Csigas vaskötélen húzzák fel ezeket a tető alá, úgy lebegnek szabadon, és a munkások jobbról-balról létráról szabályozzák be a propellerek forgássebességét. Aztán tolokocsikra rakják ezeket a motorokat, s mi – hatósával – átgörgetjük azokat a szomszéd üzembe. Mi csak a vontatólovak munkájára vagyunk hivatva. Nagy kitüntetés, ha megengedik, hogy én, aki az autóvezetői tanfolyamon ezt kitanultam, a cilinderek összeállításánál segédkezhetem. Hiszen ez már tényleges munkásmunka!

Július 7. Fonák, természetellenes helyzetünket jelzi az is, hogy épp a repülőátadások órái azok, amiktől a szabad emberek rettegnek, s amiket mi, foglyok áhítva várunk, mert munkaszünetet és a szabadba való kirajzást jelentik számunkra. Az angolszászok a jó zsebóra megbízhatóságával tűnnek fel. Negyedórával előbb már senki sem dolgozik a gyárban. Mindenki a rádiót lesi, s ha elnémul, még a „légi veszély” bemondása előtt öltözködni, csomagolni kezdenek a munkások. Az üzemet csak a szirénajelzésre hagyhatják el, de akkorra már izgatottan gyűlnek össze a kijáróknál. Különösen a román munkások félnek és remegnek. Mihelyt felbúg a sziréna, vad iramban nyargal az erdő felé a farka. Kerülik a bunkert, nem bíznak benne, s minden rossz áprilisi tapasztalatuk ellenére mégis az erdőt választják.

Július 8. Mi lett anyám költözködéseinél irataimmal, kottáimmal, szerzeményeimmel? Minderre alig gondoltam mostanáig. De ma hirtelen agyamba nyilallott e kérdés. Különben is kezdek eddigi teljes fásultságomból felébredni. Állati megnyugvással, bele-törődéssel viseltem eddig sorsomat, ma átmenet nélkül elfogott a türelmetlenség, a düh és a dac. Szökési terveket szövök. De Csepeltől Budapestig rögös az út...

Július 9. Vasárnapi szórakozásul délután detektívek jelentek meg táborunkban négy kakastollas csendőrrel. Az udvaron „leülj!”-t parancsoltak, és pénzre, cigarettára megmotoztak bennünket. Amire hozzám érkeztek, magam alatt ástam el vagyunkámat, úgyhogy semmit sem találtak nálam. Védekezem a disznó gengszterek ellen. Egyéni akció, pillanatnyi „jó ötlet” volt az egész, és a társaság éjjel holtrészegen bukdácsolt el táborunk mellett: elitták a szerencsétlen rabszolgák utolsó garasait.

Július 10. Éjjel öröket kell táborunk elé állítanunk. Ezek a latrinához sompolygókra rivallnak: „Állj, ki vagy?” Erre a szükségre menő pijamás bemondja nevét és barakk-számát. Az őrtállástól mégis húzódozik mindenki, mert Pusztafi, ha berúgva érkezik meg Pestről, rajtuk tombolja ki „humorát”. Az őr kiáltására nem nevezi meg magát, és ha a begyulladt pasas nem meri feltartóztatni, ezért veri el csúnyán, ha pedig feltartóztatja, a vakmerőségért rakja meg.

Július 11. Reményt keltő kósza hírek kezdenek a táborban keringeni: kormányválság, enyhülés a szovjet győzelmek hatása alatt. A szovjet sereg győzelmes közeledésével viszont növekszik kiirtásunk veszélye is. Már azt se tudjuk, mit kívánjunk.

Július 12. Új transzporttal két barátom érkezett ide: Gergely Rudi, a Grill könyvkereskedés tulajdonosa és a Hungária nyomda egyik főrésztulajdonos igazgatója. Mindjárt összeköltöztünk, és én közöttük alszom. Beugrató agent provocateur áldozataként kerültek ide. Az illető bolondította őket, hogy repülőgépet tud szerezni, és kimentti őket Kairóba. Aztán értük jött, hogy kiviszi őket a repülőtérré, és átadta őket a Gestapónak. A Majestic szállóból jutottak ide, súlyos pénzekről megfosztva. Örülök Gergely Rudinak, művelt, eszes, jó modorú ember, Laci szintén. Kiderült, hogy egyik vérengző főhajcsárunk Laci puccere volt az első világháborúban. Ebből szolgálatok szövődhetnek. Este, vacsora után európaián diskuráltunk elvadult környezetben. Már ez a kis, homoszexuális Fóti Jancsi is elhagyja magát. Az emberek eltompulnak, csak az eledel jár az eszükben, pedig ezzel a folytonos rá gondolással csak fokozzák étvágyukat.

Kőríz Imre

WHAT HAPPENS IN SHANGHAI

„What happens in Shanghai, stays in Shanghai” –
mondta a mexikói A., és ő, aki az új-zélandi A. szerint
„moves all in the hips”,
csak tudja, mit beszél.

Pedig ami Sanghajban történt,
abból semmi sem marad Sanghajban,
hanem az Emiratesszel, a KLM-mel,
az Air France-szal vagy az Air Malaysiával
különböző földrészek
különböző időzónáiba távozik.

De a meg nem történt dolgok sem maradnak itt,
azok is a csomagokba kerülnek,
mint a bontatlan szállodai fogkefék.

Az üres Sanghajban az emberek
reggelre majd mindent újra létrehoznak,
összeközelekedik, összetajcsizzák, összetáncolják,
összeébredik a várost.

Ami pedig nem jön újra létre,
az már a születése pillanatában megsemmisült,
mert észre se vették,
úgyhogy még fájni sem tudott.

Nem ugatott körbe szemetesládákat éjszaka a szél,
nem rángatott újságpapírt a néptelen utca,
miközben fekete lányok nem vokáloztak ringatózva,
úgyhogy a nem létező közönség semmit sem vett észre,
mert nem tapsoltak önfeledten,
amikor az öreg énekes
nem intonálta egy régi slágerét,
mint egy előimádkozó,
lassan, szinte a suttogásig rekedten.

Lent, a kétszáz méteres mélységben
kivilágítva lebegő papírsárkányok
nem vájtk diadalmasan járatokat a földbe.

Ami történt, megtörtént,
ami pedig nem történt meg, az történik,
kint, a láthatatlan panoráma minden köbcentiméterében,
és bent, az egymásra feszülő testek közötti végtelen tartományban.

VERTIGO

Gyere, mutasd meg a várost a huszonhatodikról –
vagy hadd takarja el mégis inkább az építkezés reflektorait
a vállad.

A zongora emlékezetből játszik valamit,
kint lassan, csörögve beszáll az edények ritmusszekciója.

A taxikban bizonyos értelemben
állandóan szól a jazz,
miközben a féklámpák főtémájára
uszályfrották húznak el a fekete Huangpún.

Az égen a vérhold,
helikopter-leszálló felülnézetből.

A liliumok igaziak, a mandarinlevél az ujjak közt orgonaszagú.
A rák hangtalanul vonyít a bambuszgőzölőben.

SANDRA, BICIKLIN

A kivilágítatlan könyvtár sötét erőműtornya közelében,
a Wulumuqi lún két öreg koldus fújja
visszhangos hegyek közt tanult zenéjét.

A pénz úgy esik a papírpohárba,
mintha ruletten tennék fel.

*I broke your heart with your lost earrings.
You've broken my heart with your words.
Can't you hear the strange flute from those beggars?
Can't you hear it is some kind of waltz?*

A második kör után
a konzulátusokkal és szomorúsággal teli utcákon
a pénz úgy esik a papírpohárba,
mintha ruletten tennék fel, emelve a tétet.

Harmadik kör nincs.
A koldusok odébbálltak,
Sandra elhajtott a fehér biciklijén.

Fent az egyjüanos hold,
lent az érzés, hogy menten állattá változik.

RÁADÁS

Te édes vokalista,
nem nekem szült az anyád,
de még hadd mutassalak be
utánozhatatlan zongoristám,
nagyszerű ritmusgitárosom,
a melódiák dobverős mérnöke
és a húrok varázslatos kezű pásztorja után.
Nézd, hogy homorít nekünk fönt az az Airbus,
a kőoroszlánok szájában összeroppan a kőgolyó,
a blues megkegyelmezett neked,
dúdolj még, ringatózz a mikrofonba,
pukedlizz,

amíg én a trombitaszóra
megköszönöm a közönségnek
ezt a feledhetetlen estét.
Kövesd a szíved,
én meg majd követem a szivarom parazsát,
vagy csak nézem, miután
az öltözőben felzabáltam az összes csokoládét.

Sopotnik Zoltán

MÁNDY IVÁN / FILM / ÁRNYÉK / CSAPDA

Egy egész várost rejtene el az árnyékok belsejébe a bűvész, az univerzális bűn-előkóstoló. Fut a kamera az impresszionista gőgbe csomagolt utcákon, sarkok leheletnyi fordulópontjain, ahol olyan kicsi az ember, akár egy fehér egér – olyan kevés. És Isten mindenről pontosan lemarad. A kisiú a szomszéd utcából felnőtt karcolásait hintőporozza. A bőrére nőttek már jó előre. Olyan, mintha a város menetrendje volna rajta, a titkos járatkönyv, melynek útvonalán elbújhat még maga elől az ember. Bájos mentális útvesztő, ki ne akarná kihasználni erős kanyarulatait. A vészszálloda portása a téglákba nagyítót szerel, hogy a lehetőségek tanúja lehessen, vagy következménye. Sáros szemekkel megy templomba vasárnap, két percig bírja általában. A kisiú két perc alatt nő bajuszos férfivá a szeme előtt; olyan komédiát lát részleteiben, amihez képest a világháború laza séta egy elhanyagolt gyártelepen. Mégis könnyűnek érezni mindent. A gangra könyöklő idő nézi a maga csodáit; ugyanott egy dühös katonatiszt a nagymama rádióját rugdossa éppen.

Darvasi László

LUXEMBURG, AVAGY A NOVELLAÍRÁS NEHÉZSÉGEI

*„A novella haldokló műfaj, novellát nem ír senki, a nagyok se.”
(Réz Pál)*

Ahogy a portás meglátta az asszonyt, a rádiót lehalkítva sietett ki a fülkéből, kerülte a sorompót, és eléje állt. Nem köszöntek.

- Botrányt akar?
- Miből gondolja? – kérdezte az asszony.
- Akkor mit akar?
- Beszélni Burgerrel.

Az asszony oldalt lépett, benézett a telep udvarára, elhúzta a száját. Bent hatalmas nyárfák remegtették a leveleiket, a törzsek között rozsdás szerkezetek, gépek maradványai. Mindjárt elviszik őket. Egy közeli betontörmelékből vaspálcák meredtek, némelyikre fölkúszott a folyondár. Mint óriási bogarak, szaladgáltak a targoncák, a dömperek. Valahol a közelben másik rádió is szólt. Külföldi számokat sugároztak. Sok dallamos külföldi számot hallott. Az asszony hátralépett, mint aki megértette, hogy amit szeretne, nem lehet. De nem hátrált tovább, várt. A portás megvonta a vállát, oldalra köpött.

- Azt mondták, jobb, ha nem jön be. Mert minek. Hogy már értelmetlen.
- Olyan furcsa a bal keze. Szélütése volt? – kérdezte az asszony.
- Mi köze hozzá? – dűnnyögött a portás, és nyomban látszott, hogy visszaszívna.

Végül is csak egy szélütésről volt szó. Az asszony megint elhúzta a száját, nem szólt. Jó nagyot dudáltak, s mintha a semmiből termett volna, már őzjögött mögötte egy járó motor. Az asszony nem nézett oda, oldalt lépett, lehátrált a földmagzó fűbe. Csalánban állt, sárga meg kék mezei virágok között. A portás fölengedte a sorompót, utat adott a teherautónak. Elült a por, és az asszony visszajött az útra.

– Ha rám hallgat – mondta a portás –, szépen hazamegy, Vera. Úgyis keresni fogják a központból. Biztosan kap – a férfi gondolkodott, járt a szája, még az ujjai is mozdultak – valamennyit. Ilyenkor szoktak kapni. Van, aki egész jól jár. Higgyc el, egész jól. Csak nem kell siettetni a dolgot. Azt nem szeretik. A baszogatást senki se szereti, Vera. Szóval menjen haza.

– Nem tehetem – mondta az asszony, és nézte a férfi rossz kezét, aki lehajtotta a fejét, úgy mondta.

- Hogy maga még mindig milyen szép.
- Hallgattak.

- Mindig maga volt a legszebb.

Az asszony erre se szólt semmit.

– Nekem aztán édes mindegy – a portás leengedte a sorompót, bement a fülkéjébe, fölhangosította a rádiót. Jó kis külföldi szám ment, dallamos. A portás dúdolt, a beteg kezével kezdett dobolni az asztalon. Az asszony állt a bódé előtt, egyáltalán nem akart

mozdulni. Néha egymásra néztek. Szóltak a külföldi számok, meg a magyarok. Egyszerre csönd lett, a portás matatott a lába körül, talán titokban ivott valamit, mert különben miért kapott volna be egy uborkát abból a homályos, zöld üvegből, végül kijött a fülke elé. Közel lépett az asszonyhoz, aki megérezte, hogy a férfi tényleg ivott. Meg uborkaszaga is volt. Szólt a zene.

– Volt Jánosnak az a rádiója – mondta a portás.

– Az a régi. Persze.

– Az egy jó kis rádió. Régi, de jó.

– Nagyon jó rádió – mondta az asszony.

– Lehetett hallgatni rajta Luxemburgot – a portás az alkarjával törölt végig a homlokán. – Nem adná kölcsön?

– Kölcsönadom, persze – szólt az asszony.

– Nem volt szélütésem. Csak majdnem – jegyezte meg a portás. A kurbli felé nyúlt, visszahúzta a rossz kezét. Nem kellett emelni a sorompót. Oldalt el lehetett mellette jönni, a drótkerítés és a fémváz között volt annyi hely, hogy átférjen az ember. Csikorgott a friss díszkavics. Az asszony érezte, hogy a férfi bámul utána. Aztán nyikordult a portásfülke ajtaja. Régen járt erre az asszony, és bár a férje sokat mesélt, azért a változások elbizonytalanították. Nézelődött, mint egy turista. A nyárfák megnyúltak, belenőttek az égbe. Bizonyos műhelyek, dokkok és csarnokok ugyanott álltak. És persze épültek újak. Vagy néhányat lebontottak. Amikor a világ változik, sok hely megürül. A változásban sokkal több hely ürül meg, mint amennyi benépesül. Amikor a világ változik, több lesz az üres, mint a teli. De miért? Amikor a világ változik, akkor a helyek kiürülnek, és hiába töltik meg őket az újak, az új arcok, az új emberek, az új tulajdonosok, az új bérlők, a hiány mégis megmarad. Változik a világ, minden helynek lesz gazdája, felelőse, minden parcellának lesz birtokosa, új embere, felügyelője, igazgatója, mégis hiányzik valami. Mi hiányzik? Mi hiányzik egyre erősebben és makacsabban, hogy olyan lesz, mint egy szám, amit jól hallasz, és énekelni is tudod, csak hát az a világ, amiről szó van, hol van? Hol? Az énekel a rádióból is, ami hiányzik. Nem volt soha. Csak most úgy tud tenni, mintha lett volna.

Régen, vagy mondhatni, egy bizonyos időben minden tárgyat és minden szerszámot itt az ember hite igazgatott. Valami elnagyolt, furcsa, végig nem gondolt, de szenvedélyes hit működtette a világot, templomtól árokpartig. Olyanok voltak az emberek, be voltak gombolkozva.

Az asszony látott régi hangszórókat. Meg olyan festéseket, amelyek a régi jelszavakra, föliratokra kerültek. Meg tudta volna mondani, mert emlékezett rá, hová, miket mázoltak föl kerítésre, menzafalra akkoriban. Régen. A kantint, ahol egyszer emlékezetes botrányt csinált, elbontották. Hosszan kellett lépdelnie, és ahogy haladt, sorban énekeltek neki a rádióból a külföldi számok. Kiszóltak neki a műhelyekből. Néha otthon ő is bekapcsolta a rádiót. Különben a magyar számokat is szerette. Megtorpant egy kávéautomata előtt. Számolt. Nyolcféle kávét lehetett venni. Régen egy ember járt körbe termossal. Irigyelték. Mondta a férje, hogy nagyon irigyelték, és gúnyolták, de azért mégis várták. Amikor érkezett, le lehetett tenni a szerszámot. Egy duplának micsoda hatalma volt. Hogy micsoda üzlet volt. Termossal járni körbe napi ötször, kétszáz emberből száz biztosan iszik kávé. Mindenki ugyanazt a kávé itta, és lehetett hitelre is. Most meg van nyolcféle, és csak akkor lehet inni, ha az ember bedobja a pénzt. Neked kell előbb adni, különben nem működik. Előbb bedobod, aztán megkapod.

Néha elromlik a gép, magyarázta a férje. Csak forró víz zubog ki. De van, aki azt is megissza. Kicsit kihűl, és megissza. Megfizetett érte, miért ne inná meg. Vagy kifogy a pohár. Kifolyik a kávé, a tiéd, és látod, hogy megy a semmibe. Szar érzés. Régen lehetett konyakot venni a termosztól, zsebből árulta, most meg, mondta a férje, nem lehet, kész életveszély. Nem termoszos ember jár körbe, hanem a szondás. Bele kell fújni, és hol van már Eperjesi, aki az első ilyen alkalomkor nem fújt, hanem fingott, nagyot durrantott a szondába, és aztán mehetett a munkakönyvéért. A szagok megváltoztak. Régen mindent áthatott a fémszag, annak is a romló, rozsdás jellege. Új volt, és máris rozsdás. Semmi nem készült el igazán. És ez azért volt jó vagy nem volt jó, mindegy, mert ami nincsen készen, az még hihet. Ami kész van, már nem hisz. A kész miben hinne? Meg minek. Régen rozsdaszag meg olajszag terjengett a telepen, de néha a szél fölkapta a vajás kenyér foltos szalvétáját, és az hogy tudott táncolni, keringőzni. Most meg olyan általános festékszag van, mindenféle festékszag, a kék, a piros vagy a sárga szaga. Régen nem tudott elkészülni semmi, most meg minden megtalálja a maga helyét, így mondta a férje. Azt a helyet, ami őt megilleti, ami neki a leginkább passzol, ami neki nem csak járandósága, de valamiképpen a sorsa is, bárki megtalálhatja. Nem kell keresni. Egyszerűen odakerülsz, ahová való vagy. Olyan pontosak lesznek a viszonyok, hogy szinte fáj. Mindenki a helyére kerül.

Az egyik épületből kisietett egy fiatalember, öltönyben volt, nyakkendőben, olyan tüske módra állt szét a haja, és ahogy az asszony elé ért, egy pillanatra megtorpant, pedig eléggé sietett, megállt, rábámult. Összeszaladt a szemöldöke. Az asszony meg mintha megjédt volna. Maga sem tudta, miért mondja.

– Nem csinállok botrányt.

A fiatal férfi elmosolyodott, bólintott, ja vagy úgy. Sietett tovább, telefon volt a kezében, már nyomogatta.

Az asszony odaért Burger telephelyére. Ezt is alaposan átfestették. Tulajdonképpen ismerte, nem volt ott semmi különös, a férje mesélt róla. Kísérték a hangok, szavak, hallott kiáltásokat, a fémek csikorgását, és tudta, hogy ez a sustergés akkor jön, amikor szétpattog a szikra. Bentről szólt a rádió, az asszony elhúzta a száját. A műhelybejáratnál hevert a vastuskó, véres volt. Nekitámasztották a fémvágót, azóta nem vitték el. Azóta nem nyúltak hozzá. Két napja. Nagy volt és új. Német volt. Vagy dán volt, honnan tudja. Amerikai. Az asszony nem akart közelebb menni, a föld a tuskó előtt meg a kavicson még mindig sötétlett. Miért ne lenne véres? Két napja nem volt eső. Nem esett, azt meg, hogy leomssák, nem lehet elvárni, pontosabban, nem nagyon volt értelme. Majd elfakul. Állt az asszony, hunyorgott a vérfoltokra. A legnagyobb foltot nézte. Akkor jött ki Burger a műhelyből, egy piszkos ronggyal a kezét törölgette. Melyik volt a piszkosabb, a keze vagy a rongy, nem lehetett eldönteni. Burger nagy testű volt, férfias. Kék volt az új overallja és a frissen borotvált álla. Új volt a bakancsa, még egészen sárga. Bentről jó hangosan szólt a rádió.

– Jó napot.

– Magának is – mondta az asszony.

Hallgattak kicsit, Burger rá akart gyűjtani, de visszalökte a cigarettát. Krákogott.

– Sajnálom – mondta végül, látszott, hogy tényleg sajnálja. Aztán magyarázkodni kezdett. – Mindent megtettünk, de... de olyan gyorsan történt.

– Miért vagyok kitiltva? – kérdezte az asszony.

– Kérem?

– Nem akartak beengedni.

– Engem – Burger zavartnak látszott, és az asszony nem tudta eldönteni, megjátssza magát, vagy valóban így van – ...engem nem informáltak ilyesmiről.

– De mit gondolsz róla?

– Miről?

– Arról, hogy nem szabad nekem ide bejönni – mondta az asszony. – Ide – és a folt-ra mutatott. Burger közelebb lépett hozzá, idegességében megnyalta a száját.

– Nézzé, Vera, én mondtam neki, hogy rossz szögben tartja – bizonytalanul a fémvágóra mutatott. – Többször elmondtam. De ő nem hallgatott rám. Hogy ő mindig ilyen szögben tartotta. És hogy ezután is így fogja. Makacs ember volt, de ezt maga jobban tudja. Ezek már nem ilyen vasak.

– Hallom, zenét hallgat – mondta az asszony.

– Ezek nehezebb vasak – bólintott Burger. – Tömörebbek.

Elzörgött mellettük egy dömpver. Sittet szállított. Burger még mindig a kezét törölgette. Aztán eldobta a rongyot, és az asszony látta, hogy tiszta lett a férfi keze. Mintha alaposan megmosta volna. Pedig nem mosta meg. Csak törölgette. A férfi cigarettát vett elő, mégis rágyújtott.

– Szerintem meg is egyezhetnénk – újra az overallba nyúlt, oda előre, a mellrészből, vaskos bőr pénztárcát húzott elő, széthajtotta. Voltak benne családi fényképek. A feleségéről és a fiáról meg a lányáról, mert két gyereke volt Burgernek, két szép, egészséges gyerek, az asszony látta őket. Érettségi képek. Vagy műtermiek. A férfi közben előrelépett, és nem vette észre, de beleállt a vérfolt közepébe.

– Mennyit kér?

– Nem eladó.

– Neki már nem kell – erősködött a férfi, és aztán csak magának mondta, miközben a fejét ingatta, hogy bassza meg, bassza meg.

– Nem a jó csatornát hallgatja – jegyezte meg az asszony.

– Tudom. Nem találok azt, amit ő szokott.

– Kereste?

– Kerestem.

– Miért kereste?

– Amikor az történt, valamit mondott még... mielőtt – nézett el Burger. – Olyan volt, mintha magának akarna...

Az asszony tett egy türelmetlen mozdulatot.

– Hozza már ki! – mondta.

– A jó kurva életbe – dühösödött Burger, de fordult, kihozta. Nem kapcsolta ki. Szólt egy szám, valamilyen külföldi szám, úgy adta oda. Meleg volt a fém. A csarnokban mindig melegebb van.

Az asszony lépdelt a rádióval, haladt a megnyúlt nyárfák között, a régi és az új műhelyek között, a többi szám között, a többi sláger között, ringott a melle, és ő ment bele a hiányba, a sokba. Mindenfelől dúdoltak neki a slágerek, minden műhelyben és dokkban énekeltek, és a szitáló porból néha valóságos függöny lett. A portás állt a fülkéje előtt, már várta. A homlokán úgy csillogott az izzadság, mintha üvegcsappék lettek volna. Üres volt az uborkás üveg, kevés kapros lé zöldellt az alján. Az asszony odaadta neki a rádiót.

– Jól van, a magáé.

A portás a rossz kezével vette el, jól megnézte, forgatta, meg is simogatta.

– Volt botrány?

– Miért lett volna?

– Jöjjön, igyunk valamit.

Az asszony vele ment, a fülkében izzadságszag volt, savanyú nikotinszag. A két kisseken éppen elfértek egymás mellett. Két stoki, ezen ültek, és a sajjó, kellemetlen derekuk éppen összeért. Mint akik utaznak. Utaznak valahová. Az asszony mosolygott. A portás lekapcsolta a saját rádióját. Betette egy asztalfiókba, az antenna majdnem eltört. A helyére állította a másikat. Ami még mindig szól.

– Ha meglátják, hogy bent van, engem kirúgnak – mondta.

– Tudom – mondta az asszony.

– Mindjárt jön a déli szállítmány. Az általában négy gép. Néha öt. Egyszer tizenegy jött egymás után, tizenegy kurva gép. Akkorák voltak, mint egy ház. Majdnem belefutottam a porba.

Egy ideig hallgattak. A portás a rádiót bámulta, ezt a másikat, amit az asszony hozott neki, ütött-kopott darab volt. Közel hajolt hozzá. Silabizálta az állomások nevét, még rá volt írva mind. Ki lehetett olvasni őket. Ahogy fölegyenesedett, megcsikordult alatta a kisszék.

– Mindig szerettem volna, hogy egyszer beüljön ide.

– Tudom – mondta az asszony.

– És maga?

– Mit én?

– Maga nem szeretett volna beülni?

– Itt vagyok, nem? – és az asszony húzott a száján.

– Mit csinált azóta, hogy ez a...?

– Semmit – az asszony a hajához nyúlt. – Gondolkodtam. Végül arra jutottam, hogy eljövök ide. Látja, itt vagyok.

– Olyan sokáig vártam, Vera – mondta a férfi, mire az asszony megkopogtatta a daloló szerkezetet.

– Egy ilyen rádióra várni kell.

A portásnak vodkája volt. Olcsó vodka, nem külföldi, de talán a legkevésbé szagos ital. Töltött, és az asszony pohara színültig szaladt, a derekuk még mindig összeért.

– Proszit – mondta.

– Proszit – mondta az asszony.

– Kényelmesen ül?

– Igen.

Rákoppantak a furnérlapra a poharak. A portás gyorsan letette őket a földre, a cipőjével sodorta az asztalaj sötétjébe. Ivott a maradék uborkaléből, a kaporszálak az üveg oldalára ragadtak. Aztán megköszöri a torkát.

– Tudja, Vera, valamelyik reggel, ahogy fölkeltem, az jutott az eszembe – kicsit gondolkodott –, szóval hogy én már soha nem fogom be Luxemburgot. Hogy az már kész nekem. Arról én le is mondhatok.

– A szélütés miatt?

– Nem volt szélütés. Csak majdnem.

– Fáj?

– Nem fáj, csak alig érzem – a férfi mozdított a karján.

Az asszony nem szólt, kicsit döntött a testén, látszott, hogy milyen lágy a melle, és a válla hozzáért a férfi vállához. Meg is érintette aztán. Megfogta a másik testét. Óvatosan tartotta, mintha attól félt volna, hogy eldől tőle a másik. A férfi erre fölemelte a beteg kezét. Csavargatta, emelgette, rázogatta.

– Most meg mit csinál? – kérdezte az asszony.

– Látja, tornáztatom.

– És minek?

A férfi kipillantott a füle ablakán. A sorompót rázogatta a szél, kocogtak a fémek, és jártak az udvaron a mindenféle masinák, dohogtak és zúgtak a motorok, kavargott a por, és a szürke gomolygáson átezüstözött a nyárfák remegése.

– Megkeresem vele Luxemburgot, Vera – mondta a férfi, és a beteg kezével a rádió felé nyúlt.

Szigeti Csaba

A HERCEG ÉS HODIERNA

Darvasi László „Jaufre Rudel” című elbeszéléséről

Darvasi László elbeszélése a *Holmi* 2011. októberi számában jelent meg először, az 1207–1220. oldalon olvasható. És olvassuk is, mert fájdalmasan gyönyörű írás! Számomra persze ezen túl elsődlegesen azt a problémát veti föl, hogy mennyiben képes legitimálni magát egy olyan olvasat, amely során az olvasó nem csupán egy történetet olvas a világ megszámlálhatatlan története közül, hanem olyan történetet, amelynek művelődéstörténeti előzményeit szakkutatói szinten átlátni gondolja. Ugyanezt a kérdést, a szakkutatói olvasat önlegitimációjának a problémáját Balázs Mihály néhány évvel ezelőtt mintaszerű tanulmányban vetette föl az ő Kemény Zsigmond RAJONGÓK művelődés- és eszméletörténeti olvasata elején.¹ És az olvasó elnézését kérem az önhivatkozásokért, de ez az én olvasatom lesz.

Darvasi László elbeszélésének címe egy név: JAUFRE RUDEL. És e név számos olvasó számára „üres”, mert „feltöltetlen” vagy „betöltetlen”, amely ilyenformán megválaszolható *kérdésként* olvasható: kicsoda ez a Jaufre Rudel? De vannak olvasók, akik számára már azonnal jelentő a név. Jaufre Rudel költő volt a XII. században, oc vagy okszitán nyelven írt, *trobador* volt, vagyis szerelmi költő. Ami életét és személyiségét illeti, szinte éppen csak annyi tudható bizonyossággal róla, hogy egykor valóban élt. Még 1915-ben, amikor énekeinek klasszikus kiadását a nagy Alfred Jeanroy megjelentette, a szövegkiadó filológus némi lemondással így fogalmazhatott: „A történeti dokumentumok teljességgel némák ama személyiségről, akít a kéziratok Jaufre Rudelnek neveznek, s akít néhány kézirat »hercegnek« titulál.”² Mára valamivel, de nem sokkal jobb a helyzet, már ami a történeti dokumentumokat illeti. Mivel a címből kell kiindulnunk, előbb világosan látni kell, hogy mit és honnan tudunk egyáltalán erről a névről, erről a költőről.

A trubadúrok „életidejének” időrendjében haladó kritikai kiadásban Aquitánián belül Jaufre Rudel rövid életrajza az V. számot viseli, az övét csak Peiteus örgrója (IX.

Vilmos), Cercamon, Marcabru és Peire Valeira vidája előzi meg (a *vida* ugyanaz a szó, mint a latin *vita* – élet, elbeszél élet). A *vida* prózai műfajának jelentése nehezen fordítható le: a műfaj egyes darabjainak kritikai kiadása *életrajznak* (biographie) mondja. Talán valamivel pontosabb e műfaj tudtommal egyetlen mai gyakorló örökösének fordítása: Jacques Roubaud „rövid élet(rajz)”-ról beszél (*vie brève*).³ Jaufré Rudel vidája két „meglehetősen különböző” megszövegezésben maradt ránk, s az számunkra lényegtelen, hogy a kéziratos énekeskönyvek nemzetközi betűjelzésével az egyik A (és) B-ben, a másik pedig I (és) K-ban található. E kritikai kiadás párhuzamosan közli a *vida* mindkét szövegváltozatát, de francia fordításban csak az egyiket, IK szövegét adja, megjegyezvén, hogy ez a rövidebb terjedelmű változat „tűnik közelebbinek az eredetihez”. Az „eredeti” természetesen hipotetikus „összöveg”, melynek feltételezett variánsaiból e kettő maradt ránk. Hogy egy trubadúr*vida* vagy rövid életrajz két olyan változatát ismerjük, amely többé-kevésbé jelentősen eltér egymástól, a teljes vidaanyagon belül nem gyakori ugyan, de nem is szokatlan. Később elmondandó okból hozzám is közelebb áll IK, mint AB. Az alábbiakban én is a rövidebb (és föltehetőleg korábbi) változatot adom, előbb – a *langue d’oc* vagy oksztán nyelv dicsőségére – eredetiben (mindössze hét mondat), majd az általam készített magyar fordítást.

„(1) *Jaufres Rudels de Blaia si fo mout gentils hom, princes de Blaia. (2) Et enamoret se de la comtessa de Tripol, ses vezer, per lo ben qu’el auzi dire als pelegrins que venguen d’Antiochia. (3) E fez de leis mains vers et ab bons sons, ab paubres motz. (4) E per voluntat de leis vezer, el se crosset e se mes en mar, e pres lo malautia en la nau, e fo condug a Tripol, en un alberc, per mort. (5) E fo fait saber a la comtessa et ella venc ad el, al son leit e pres lo antre sos bratz. (6) E saup qu’ella era la comtessa, e mantenent recobret l’auzir e’l flairar, e lauzet Dieu, qe’l avia la vida sostenguda tro qu’el l’agues vista; et enaissi el mori entre sos bratz. (7) Et ella lo fez a gran honor sepellir en la maison del Temple; e pois, en aquel dia, ella se rendet morga, per la dolor qu’ella n’ac de la mort de lui.*”⁴

A *vida* szorosán szövegkövető magyar fordítása:

A blaiai Jaufré Rudel magas rangú férfi volt, Blaia hercege. És beleszeretett Tripolisz comtesse-ébe, anélkül, hogy látta volna őt, mindazon jó miatt, amit az Antiochiából jött zarándokok beszéltek róla, és ő számos „vers”-et készített róla, jó hangokkal, (de) szegény szavakkal. És mert látni akarta őt, keresztes hadjáratba ment, és a tengerre szállt. És a hajón megbetegedett, és úgy érkezett meg Tripoliszba, egy szálláshelyre, miként egy halott. Tudták ezt a comtesse-szel; és (a hölgy) elment hozzá, az ágyához, és a karjába fogta őt. Ő tudta, hogy ez a comtesse, és nyomban visszanyerte hallását és szaglását, és áldotta Istent, hogy életben megtartotta addig, hogy láthassa őt. És így halt meg a (hölgy) karjában. Aki nagy tisztességgel eltemette a Templom házában. Majd ugyanezen a napon apácává lett a férfi halála fölött érzett fájdalom miatt.

Mindössze ez és ennyi minden későbbi művészeti (irodalmi, opera- stb.) feldolgozás megragadható szöveg alapja. Ráadásul természetesen ez *kései* szöveg, ha figyelembe vesszük, hogy a szakkutatás Jaufré Rudel „életidejét” a XII. század derekára teszi. A trubadúr életrajzok, a vidák pedig nem régebbiek a XIII. század első harmadánál, és írásuk vagy összegyűjtésük a XIV. század elején lezárult, minden későbbi kézirat már csak másolat. Szerencsére I és K időben a viszonylag korai énekeskönyvek közé tartozik, mindkettő itáliai kéztől való.

Mielőtt megnéznénk, hogy mit is csinált Darvasi László ezzel az igazán rövid terjedelmű szöveggel, vessünk egy pillantást a vidák és a razók műfajára! Ez utóbbiak egy-egy

ének valamilyen rövid történetbe foglalt „megvilágosításai”, „magyarázatai” (a razo szó ugyanaz, mint a francia raison, az olasz raggione és az angol reason). Bennük, mind a vidákban, mind a razókban, nem az egyébként csekély „történelmi információ” a lényeges; még akkor sem, ha olykor egy név, egy helységnév összehangzik okleveles adatokkal. Mert bizony ez költészet prózában írva. Jaufre Rudel vidáját is a kritikai kiadás sajtó alá rendezői „regényes jellegű elbeszélés”-nek nevezik, majd megjegyzik, hogy mennyi egymástól gyökeresen eltérő szaktörténelmi, irodalmi, filozófiai, teológiai, hozzáteszem: pszichoanalitikus értelmezést és vitát váltott ki. Mert a vidák a költők mítoszai, elbeszélések arról, hogy kifélék-mifélék és hányfélék voltak a szerelmi költők valaha.

Olvastuk, hogy szerelmi vágyáról Jaufre Rudel „számos »vers«-et készített” (kiejtése *versz*, jelentése a magyar ’vers’ szóéval azonos), pontosabban Alfred Jeanroy kodifikáló 1924-es Rudel-kiadása óta (ez az 1915-ös kiadás javított változata) mind a mai napig 6 + 1-et. Azért ennyit, mert valamennyi énekeskönyv összehangzik hat canso esetében, vagyis a szerzőséget egyértelműen Jaufre Rudel nevéhez köti; egyetlen költemény szerzősége bizonytalan. Hogy Blaia hercege valóban járt a tengeren túl, azt egyik kortársa, Marcabru egyik költeménye tanúsítja, mert a sirventés címzettje „*A'n Jaufre Rudel outra mer*”, Jaufre Rudelnek a tengeren túlra. E költeményt a romanista kutatók 1147-re datálják, amikor a Barnának (Bru) nevezett lusignani VII. Hugó, Marche őrgrófja keresztes hadjáratba indult (és őt nevezi meg Rudel II. számú költeményének 32. sora, amely szerint „*A'n Ugo Bru per Filhol*” küldi énekét), együtt Alphonse Jourdainnel, Toulouse őrgrófjával (és talán rá utalhat Rudel VI. számú énekének 36. sora). Jaufre Rudel hat éneke közül hatalmasan kiemelkedik az a vágyéneke, amelyet – miután a középkori énekeknek többnyire nem volt címük – a modernizmus ezzel a címmel látott el és emleget ma is: CANSO DE L'AMORS DE LONH, A TÁVOLI SZERELEM ÉNEKE. Pedig a kezdősora csak ennyi: „*Lanquan li jorn son lonc en may*”, „*A nap májusban hosszú már...*” Ha alig fél évszázaddal Rudel előtt IX. Vilmos volt a „trubadureszk” szerelem kitalálója, akkor Aquitánia ducje és Poitiers őrgrófja egyben kitalálta a szerelmi közelség imperatívuszát is: a megszületett szerelmi vágy a kielégítésére tör, a nőt tehát látni, hallani, érinteni, (csókját, mellét) ízlelni, őt magát szagolni kell, az arisztotelészi öt érzék elve alapján. Ezzel szemben Jaufre úgy szeretett bele Tripolisz comtesse-ébe, hogy nem is látta őt: olvastuk, *ses vezer* szeretett bele. Nem kell a szerelmi vágyhoz egy nőt feltétlenül kiguvadt szemmel bámulni, nem kell türelmes türelmetlenséggel hallgatni végeérhetetlen monológjait, nem kell fogdosni őt, a nedves ajkak össze-összeillesztgetésére sincs szükség, a nő odórjét pedig Coco Chanel már rég megoldotta – ha jól olvasom Jaufre Rudelt.

Szerkezetileg igen fontos e rövid elbeszélésben, hogy Jaufre beleszeretett (*enamoret*) Tripolisz comtesse-ébe. A kevés női trubadúrról ránk maradt életrajz nem teljesen ugyanazt a szerkezetet követi, mint a férfi trubadúrokról szóló vidák. Ez utóbbiaknál a kezdőmondat elemi információkat ad a szerelmi költőről: hol született, esetleg azt, hogy ki volt az apja vagy az anyja, kinek a szolgálatában állt. Majd következik ez a szófordulat: et enamoret, és beleszeretett X. Y.-ba. Ezt követi vágyénekeinek általános jellemzése, majd a szerelmi viszony elbeszélése, többnyire egy *rövidtörténet* formájában. És végül a lezárás: a szerelmi történet vége után hová ment, kinek a szolgálatába állt, és hol halt meg. A gyerek- és a kamaszkor ugyanúgy teljesen érdektelen, mint az öregkor, bár a gyerekek is, az öregek is járnak, levegőt vesznek, esznek-isznak, ürítenek, csinálnak ezt-azt, de mindez csak valamiféle fizikális lételt vagy levést jelent.

A férfielet, tout court az élet, a valóságos élet akkor kezdődik, amikor *et enamoret*, 'és belészeretett'.

Ami költeményeinek közel egykorú, de mindenképpen az utólagosság jegyében fogant értékelését illeti, a vida szerint költőnk „jó hangokkal, (de) szegény szavakkal” szerzett vágyénekeket. Az *ab bons sons* színtagmát a francia fordítások így adják vissza: *avec bonnes mélodies*, jó dallamokkal, ami azért is tűnik helyes értelmezésnek, mert nyilvánvaló, hogy a szerelmi költő feladata kettős: ki kell találnia (*trobaire*) énekhangokat, hangszere számára dallamokat, és a másik oldalon ki kell találnia, össze kell egymással fűznie szavakat, ráadásul mindezt úgy, hogy a kettő, a zenei nyelve és a költői nyelve összehangozzék egymással, a szerelmi összehangzás jegyében. Dante ezt majd latin nyelvű értekezésében *convenientiának* (összeillesztésnek) fogja nevezni. De mit jelent az, hogy Jaufré Rudel „szegény szavakkal” szerzett vágyénekeket? Rendkívül hosszú és gyönyörű története van a nyelvi szegénység toposzának a magyar költészettörténetben is, Zrínyi Miklós fájdalmas sóhajától kezdve („*Bizonytal mondok, szegény az magyar nyelv*”) Pilinszky Jánosig. Amikor érzéshez vagy gondolathoz kevés a nyelv. A nyelv elemi elégtelensége Darvasi László novellájában így hangzik fel: „*Tudom, vannak semmire sem jó, használhatatlan emberi beszédek, melyek csupán önmaguk miatt vannak. Szavak, melyek saját maguk tükörképei. Mint az olyan köpeny, amely folyóást magát akarja magára öltetni. [...] Az ember néha úgy beszél, hogy temetőt épít a szavakból, melyek a nyelv földjéből úgy merednek elő, mint a holtak sírkövei.*”

Itt azonban úgy tűnik, a vidában nem Jaufré költői szótárának tényleges szegénységeről van szó (hat rövid vágyének esetében a költői szótár gazdagsága vagy szegénysége aligha megítélhető), és még csak nem is a kifejezhetetlenségről. A vida – mondottuk – nem lehet korábbi a XIII. századnál. És ekkorra már a trubadúrköltészet korábban sosem látott magasságokba vitte a szerelmi vágyének formaművészetét. A vidában olvasható kifejezés a legnagyobb valószínűséggel a *kései* trubadúrok értékítéletét hordozza egy *korai* trubadúrra vonatkozóan.

Jaufré Rudel rövid életrajzának ez az egyszerűbb és vélhetőleg korábbi változata az öt érzék közül kezdetben a *látást*, pontosabban a látás vágyát hangsúlyozza. Jaufré úgy szeretett bele Tripolisz comtesse-ébe, hogy még csak nem is látta. Azért indult keresztetes hadjáratba, mert látni akarta őt. És akkor jön a döntő különbség az életrajz két változata között. Amikor Rudel a szálláshelyen haldoklik, AB szerint „*Et el saup qu'ella era la comtessa, si recobret lo vezer e'l flazar*”, vagyis „*A férfi tudta, hogy ez a comtessa, visszanyerte látását és szaglását*”. A tanulmány elején idézett IK szerint „*A férfi tudta, hogy ez a comtessa, nyomban visszanyerte hallását és szaglását*”. De a látását nem! Darvasi László novellája szempontjából ez kitüntetett fontosságú elem! A herceg az ő novellájában sem látja meg soha Tripolisz comtesse-ét! Ezért kedvelem jobban IK-t, mint AB-t. De ez már ahhoz a kérdéskörhöz tartozik, hogy a fent idézett alaptörténettel Darvasi mi mindent kezdett, amikor kézbe vette, s ezzel e tanulmány második fele foglalkozik.

A vidák és a razók, vagyis a rövid életrajzok és a költeménymagyarázatok általános jellegzetességéhez tartozik, hogy a nemzedékeken átmenő hagyományból nagyon kevés „történeti adatot” őriztek meg. A csekély adat nagy részét (ki kinek volt a felesége, a férje, a fia, a lánya, mely vidéken élt) a szaktörténészek a trobaron kívüli anyagból (oklevelekből, rendtörténetekből stb.) gyakran tudják igazolni, gyakran pedig nem. De ami a lényegét illeti: ezek az elbeszélések a *kései* nemzedékek olvasatai és értelmezései. A trubadúrmúltban (a XIII–XIV. századhoz viszonyított múltban) születtek költemények,

s ezek alapján a XIII. század és talán a XIV. eleje szerkesztette meg az imaginárius múltat: a regényes, olykor mitikus elemekkel átszótt történeteket a kései trubadúrok gondolták ki, és sehonnan más anyagból, csak a rájuk (ránk) maradt *költeményekből*. Vagyis előbb voltak a költemények, s csak később telepedtek ezekre a történetek. Jaufre Rudel vidája esetében sincs másként. Már idézett Rudel-kiadásának előszavában, a VI. oldalon Alfred Jeanroy világosan leszögezte Jaufre vidájáról: „*Az Életrajz [...] a költemények segítségével fabrikált egyszerű román.*” A 6 + 1 énekben a jóval későbbi életrajz szinte valamennyi eleme megtalálható: a távoli szerelem, a keresztes hadjárat, az átkelés a tengeren, a megszerelmesedés, a látni vágyás, a hajó, a szálláshely. A tanulmány elején idézett vida nem csak, de alapvetően arra a vágyénekre vonatkozik, amelyek az elmúlt kétszáz év modern kutatói *címet* adtak: A TÁVOLI SZERELEM ÉNEKE. Amivel egyúttal átnevezték Jaufre Rudelt is: ő lett a távoli szerelem költője. Ennek a vágyénekeknek a kezdete „*A nap májusban hosszú már...*”, és én formailag sem tartom olyan műnek, amely szegény szavakkal íródott volna. Strofikus. Nevezetes költemény volt már a trobar alkonyán is, tizennégy kézirat őrizte meg. Hét versszakból áll, és minden egyes versszak hét sorból, vagyis alakszerkezete az egyik példája annak, amit a középkori poétikák *versus quadratus*nak neveztek: ahány verssorból áll a strófa, álljon ugyanennyi versszakból az egész költemény! Jaufre Rudel már betartja a rímhangzás azonosságának a szabályát is: nem elegendő azt mondani, hogy az egyes versszakok rímképlete a mi adott esetünkben *ababccd*, ezekhez a rímjelölésekhez konkrét hangzást kell rendelni, és ezt a konkrét hangzást végig kell vinni valamennyi versszakon, vagyis az ének egészén. De nem ez a legfontosabb Rudelnél, hanem az, ahogyan számos más versében s ebben is szenvedéllyel, már-már mániákusan tér vissza a szerelmi távolság kérdése, csak egy földközi-tengernyi kérdés. Minden versszak első és harmadik sorának a szóríme: *de lonh*, messziről... Csak itt, tehát minden egyes versszak pontosan rögzített rímhelyzetében tizennégszer ismétlődik a „messziről” határozószó. Csupán az első versszakot idézem, kiemeléssel:

„*Lanquan li jorn son lonc en may
M'es belhs dous chans d'auzels de lonh,
E quan mi suy partitz de lay,
Remembra'm d'un' amor de lonh.
Vau de talan embroncx e clis
Si que chans ni flors d'albepis
No-m valon plus que l'yverns gelatz.*”

„*A nap májusban hosszú már,
madárdal búvöl messziről,
s míg ballagok, réám talál
szerelem kínja messziről.
Tünődöm, búsan csüng fejem –
a dal s a galagonya sem
tetszik már jobban, mint a fagy...*”
(Eörsi István fordítása)

A kiinduló helyzet, azt hiszem, jól látható: mindennek az alapja az a fél tucat ének, amelynek szövege és olykor dallama (különös, nehezen megfeyjthető lejegyzési technikával) ránk maradt a XIII. század közepéről. Ebből az énekanyagból, óriási fantáziával, szerkesztették meg névtelenek a XIII. században a *vidát*, amely egyben 'költészetmagyarázat' is. Jaufre Rudel rövid életrajza öt énekeskönyvben maradt ránk, A-ban (itáliai kéz készítette a XIII. században), B-ben (Provánszban készült a XIII. században), I-ben (itáliai kéz a XIII. században), K-ban (itáliai kéz a XIII. században), N-ben (itáliai kéz a XVI. században), de egyik sem 1230 előtti kézirat. A XIX. század eleje nagy erővel fedezte fel a trubadúrok költészetét: egyik oldalon a szakkutatók, a másik olda-

lon viszont költők, írók, zeneszerzők. Az így tagolódó utóélet egészen természetes: a XIX. század első felében a régiségből ránk maradt „maradványok” ugyanilyen teljes joggal váltak a lassan-lassan tudományosnak nevezhető magyar szakkutatások tárgyává, és ugyanilyen teljes joggal a művészi képzelőerő anyagává, elsősorban a történelmi regényekben és drámákban, valamint a történeti románc verses műfajában. E tekintetben az elmúlt két évszázadot éppen a közös tárgy ügyében folytatott folyamatos párbeszéd jellemzi: a szakkutatók és az írók (költők) minduntalan át-átnéztek és át-átnéznek a másik fél területére.

Nos, nem alakult másként a helyzet Jaufré Rudel esetében sem. Sőt, költeményei és rövid életrajza(i) együtt nem csak rengeteg költő, író, zeneszerző fantáziáját mozgatták meg, de mozgásba hozták azt is, amit én így nevezek: *a filológusi képzelőerő*. Mert a művészi mellett az alkotásnak vagy a teremtésnek van egy ilyen fajtája is, még ha nagy erővel ritkán találkozhatni is vele. Szó volt arról, hogy Jaufré Rudel vidája „*a költemények segítségével fabrikált egyszerű román*”. És valóban, e rövid történetben kétségkívül van valami, amit a XIX. század történelmi tudata „regényes”-nek, „romános”-nak vagy „románcos”-nak nevezett, megmozgatta például Ludwig Uhland, Heinrich Heine, Robert Browning, Giosuè Carducci, Algernon Charles Swinburne képzeletét. Legutóbb (Darvasi László elbeszélése előtt) Jaufré Rudel *a neve törlésével* jelent meg Umberto Eco BAUDOLINO című pikareszk-történelmi regényében. A regényben a szerző három Rudel-költeményt is beidézett, s ezek között ott van természetesen A TÁVOLI SZERELEM ÉNEKE IS. De mellette olvasható a „*Hogyha már a forrás habja...*” kezdetű vágyének több strófája, s ebben a távoli szerelem másik híres rudeli összefoglalása a távoli szerelem mivoltáról (a kiemelés itt is tőlem való):

„Amors de terra lonhada,
Per vos tot lo cors mi dol,
E no'n püesc trobar mezina
Si non al vostre reclam
Ab maltrait d'amor doussana.”

„Messzi szerelem: miatta
mennyi kín sajdult belém,
s nem lelek másféle írta,
csak mi szavai nyomán
sarjad bennem s őt mutatja.”
(Eörsi István fordítása)

A regényben Eco jelöli az idézetek okszitán nyelvét, az *amors de lonh* eszméjét és „a távoli hercegnő” toposzát, *törli* viszont Jaufré Rudel szerzőségét és ezzel együtt konzekvensen a vidáját is. De *törli* mindazokat az értelmezéseket is, amelyekkel a romanista kutatók a távoli szerelem énekeit megközelítették: *törli* azt az elgondolást, amely szerint la comtessa de Tripol a Szűzanya inkarnációja volna; *törli* e költemények álomszerűségének pszichoanalitikus megközelítéseit; *törli* azt az elgondolást, hogy a távoli hercegnő azért elérhetetlen, mert ő az anya, akit az incestus tilalma elérhetetlenné, hisz megérinthetetlenné tesz; *törli* azokat az eszmetörténeti megközelítéseket, amelyek a rudeli corpust a neoplatonizmus felől magyarázzák...⁵ Cserébe minket, olvasókat egy eddig számomra ismeretlen alkotástechnikai magyarázattal lát el Umberto Eco: a cansók valódi szerzője, Abdul, a (rudeli) költemények ír–arab származású fiatal költője egy közelebről meg nem határozható szer (drog), egy bizonyos „zöld méz” segítségével jut el a távoli hercegnő közelébe, minden fizikai közelségnél közelebb. Amikor barátai azt kérdik tőle, hogy kicsoda „ez a hercegnő a maga messzeségében”, akibe szerelmes, hogyan néz ki ez a nő?, Abdul csak ennyit felel: „*Nem tudom. Akkor találkoztam vele... vagyis*

nem egészen, inkább csak olyan, mintha találkoztunk volna, amikor... Szóval, még nem mondtam el neked, mi volt velem akkor. Lángra lobbant a szívem, és örök szerelmet esküdtem ennek a hölgynek. Elhatároztam, hogy az egész életemet őneki szentelem. Lehet, hogy egy szép napon rátalálok, de félek is attól a naptól. Olyan jólesik szenvedni, ha nincs mód szerelemre.”⁶

Az értelmezések zöme azt a kérdést kívánja megválaszolni, hogy kicsoda comtessa de Tripol. Az erre adott válasz irányítja az egyes interpretációkat. Le kell szögeznünk: Jaufre Rudel hat vagy hét cansója vagy szerelmi vágyéneke nem nevezi meg a vágyott személyt. Vidája sem nevezi meg, csak annyit mond róla, hogy ő Tripolisz comtesse-e. A megnevezésnek ez a hiánya igen lényeges lesz Darvasi László elbeszélésének értelmezése során (mert ő bizony a nevéen nevezi). Ha a mi hazai standard világirodalom-történeteinkbe belenézünk, akár Babits Mihályéba, akár Szerb Antaléba, a történet vázának a leírását mindkettejükénél olvashatjuk. Csakhogy mindkettejükénél egy „napkeleti hercegnőről”, egy „távoli hercegnőről” van szó, és bizony a comtessa a XIX. századi fel- és átdolgozásokon keresztül lett a feudális garádicson hercegnővé. Az biztos (mert a vida mondja!), hogy Jaufre herceg volt. Ugyan tényleg nem tudom pontosan berögzíteni a szójelentéseket, de a férfi a szövegben *princes* (de Blaia), és a szövegben személynév nélküli tripoliszi hölgy *comtessa* (de Tripol). Amennyiben a későbbi adatok alapján az oc comtessa, francia comtesse szót bizvást fordíthatjuk örgrófnőnek (bizvást fordíthatjuk), akkor bizony Jaufre Rudel felől nézve ez a szerelmi nem viszony viszony *mésalliance*-nak mondható: Jaufre rangon aluli nőre vágyakozott. Hogy ez mégse legyen így, tüstént látni fogjuk, hogy Darvasi Lászlónál Jaufre Rudel nem herceg, hanem gróf.

És akkor most már rátérhetünk Darvasi László JAUFRE RUDEL című elbeszélésére! Ellentétben Umberto Ecoval, aki a regényébe bedolgozta ugyan a távoli hercegnő toposzát és Rudel három cansóját, de törölte a költemények szerzőségét, és ezzel egyúttal törölte Rudel vidáját is, Darvasi László éppen a vidára támaszkodik, a rudeli cansókat nem egyedíthetőként, nem beazonosíthatóként épp csak megemlíti. Tehát nála a rövid életrajz adja az elbeszélés alapját. De csak az alapját, mert Darvasi, fokozatosan bár, előbb lassan, lépésenként, ám később egyre radikálisabban átírja a vidába foglalt „egyszerű románt”. Ha létezik kiinduló alapszöveg, akkor Darvasi eljárása követi az át- és újraírások általánosnak nevezhető technikáját: kezdetben többé-kevésbé szoros a kiinduló szöveg követése, majd a lassú eltávolodás után egy fordulattal bekövetkezik a kiinduló szöveg ellentétére fordítása. Már a legelső bekezdésbe beépít Darvasi László egy fiktív elbeszélőt, Jaufre Rudel szolgáját: ő az, aki elbeszéli Jaufre Rudel *vie brève*-jét, rövid életét. Az a legkevesebb, hogy az elbeszélésben Jaufre Rudel nem herceg, hanem gróf. Az már sokkal érdekesebb, hogy – miként az elmúlt két évszázad modern történelmi regényeiben és történelmi novelláiban szokás – az elbeszélő történet kezdetén megkapjuk az időindexet, egy évszámot, és megkapjuk azt a teret, amelyben az elbeszélő történet elkezdődik. Az idő 1148 (ami, tudjuk, egészen jól összehangzik azzal, hogy a szakkutatók szerint Jaufre valószínűleg az 1147-ben indult keresztes hadjáratához csatlakozhatott): „A második keresztes hadjárat idején történt, a csaknem végzetessé váló, megannyi nemes szívű lovagot elveszejtő 1148-as esztendőben.” A tér: „Akkor már hetek óta Tripolisz körül bolyongtunk.” Később még egy dátum előkerül, amikor Jaufre Rudel másodszor megy az elbeszélés szerint Észak-Afrikába, 1160-ban (ez egyébként halálának a szakkutatók által csak feltételezett egyik dátuma). Mindenesetre idő és tér rögzítése azzal jár, hogy ezt a művet *történelmi elbeszélés*ként kellene olvasnunk, és nem valamilyen stilizált kö-

zépkorban megesett történetként, amelynek elbeszélése során pontos tér és idő nincs, földrajzi tér és történelmi idő elhomályosított. Itt nem az.

Az elbeszélés kezdetét és végét (vagyis egészét) a legfontosabb motívum, a *kéz* motívuma mellett (erről később) két jóslat fogja egybe a jóslat és a teljesülése mechanizmusának beindításával. A korábbi jóslat egy egykori szerzetestől való: „*Nagyobb kínok várnak rátok, mint amilyenekben a Fiú részesült, Amen. Ott fogtok megdőgleni, Amen.*” Természetesen egyrészt jóval később, másrészt csak Jaufre Rudel hal meg Tripoliszban, hiszen ha a szolga sem lenne túlélő, akkor nem lenne fiktív elbeszélőnk, aki a teljes történetet elmondhatja. A második jóslat egy már részletezett problémába visz bele bennünket. Jaufre Rudeltől való, önbeteljesítő jóslat ez *a soha nem látásról*: „*És Jaufre Rudel a Levante sivatagában, a tenger mormolásától kísérve, a pislákoló csillagok leselkedése közepette megírja hozzá az első szerelmes cansót, melyben szerelme őszinteségéről és tisztaságáról biztosítja vágyai asszonyát, miközben megénekli abbéli szomorúságát is, hogy az élet úgy alakítja sorsaikát, hogy soha nem fogják látni egymást.*” A jóslat és beteljesülése szerkesztés közismert írói eljárás: most csak azért utalok Gustave Flaubert-nek az IRGALMAS SZENT JULIÁN LEGENDÁJA című középkorizáló modern elbeszélésére, mert az írói-elbeszélői hangnemet rokonnak érzem Darvasiéval: Julián életét a születése idején elhangzott két, egymásnak ellentmondó jóslat igazgatja, legalábbis az elbeszélés felszínén.

A JAUFRE RUDEL című elbeszélés egészén végighúzódó motívum a *reszkető és fázó kéz*. A történetmondás kezdetén Jaufre Rudel pszichikai, érzelmi és külső (fizikai) jellemrajzában már azt olvassuk: „*Jaufre Rudelnek egész életében fáztak az ujjai.*” Ez az a kéz, amit a sivatagi hideg éjszakában egy megvásárolt és leölt teve kiomlott belei helyébe nyújt be, hogy ujjai ne fázzanak, s hogy cansót tudjon írni. „*Akkor fölvtágtam a [teve] hasát, a belei lassan omlottak a homokra [...] A gróf odatérdelt, majd két karját könyékig nyomta a tetem föltárult bendőjébe.*” Bevallom, meglepett, amikor rendre azt olvastam Darvasi László elbeszélésében, hogy Jaufre Rudel *papirosra, tollal, írt*: „*Az uramnak akkor nyugodtak meg az ujjai, ha költeményének papirosát tartotta a kezében.*” „*A gazdám papirost és tollat vett elő, és a tábornúzt mellett rőtta a sorokat egészen a pirkadat vörösség.*” Hiszen a trubadúrok énekeit csak a XIII. századtól kezdték lejegyezni, összefüggésben azzal, hogy az északi támadások érezhetően kezdték fenyegetni a Délt: az énekeskönyvek a megmentés dokumentumai a várható pusztulás fenyegetésében. A trubadúrok rendjébe belépni szándékozó *joglarnak* meg kellett tanulnia előadni az összes megelőző és kortárs trubadúr összes jelentős énekét, mielőtt saját szerzeménnyel előállhatott volna, így – számunkra magyarok számára ez bizony meglepő – költészetkultúrájuk *orális* kultúra volt, az ének fülből fülbé, emlékezetből emlékezetbe hagyományozódott. Pergamenre valóban írtak – latinul. Szó esett már Jaufre Rudelnek arról a sirventeséről, amelyet a Baránának nevezett lusignani VII. Hugónak ajánlott. A záróstrófa kezdetére figyeljünk, álló betűkkel kiemelem:

„Senes breu de perguamina
Tramet lo vers, *que chantam*
En plana lingua romana,
A'n Hugo Bru per Filhol;
Bo'm sap, quar gens Peitavina
De Berri e de Guiana
S'egau per lui Bretanha.”

„*Ezt nem pergamenre írva*
nyújtom át, hisz szín-román
nyelven szedtem dalba –
s Hugo Brunek küldöm én!
Boldogít, hogy Peitavina,
Berri, Bretanha, Guiana
Népe örvend, hallva versem.”

(Eörsi István fordítása)

Az írás az elbeszélés kezdetén félelmetesen jelenik meg: a támadó muszlimok nyílfelhőkkel írják teli az eget. Ez a rengeteg nyílvessző Jaufre Rudel szerint megannyi *betű* az ég világos papirosán. „*Teleírták versekkel a muszlimok az eget! Megmenekültünk*” – mondja a metonimikus észjárású Jaufre.

Ami comtessa de Tripolt illeti, Darvasi László kezdetben követi a XIII. századi vidát: a távoli hercegnőről Jaufre Rudel zarándokoktól hall. A rövid életrajzból nem derül ki, hogy hol találkozott az Antiochiából érkezett zarándokokkal; az elbeszélés szerint az észak-afrikai tengerparton, Szidón közelében. És nagyon érdekes szerzőnk beállítása: sem a szolga, sem a „gróf” nem érti azt a nyelvet, amelyen a zarándokok beszélnek. Nem lehet tudni azt sem, hogy Jaufre vagy a szolgája hall-e ki először egy *nevet*, ismétlem, a számukra érthetetlen beszédből. De mire leszáll az éj, már érteni kezdik a zarándokokat, beszélni tudnak velük: az egész jelenetben kétségkívül van valami álomszerű, ami az írói értelmezést közelíti azokhoz a pszichoanalitikus értelmezésekhez, amelyek álmokképzetekként fogják fel Rudel cansóinak rengeteg elemét. De az egész elbeszélés álomszerűsége Darvasi László konstrukciója.

Amikor előkerül *a név*, a távoli hercegnő neve, s amikor Darvasi László beírja az elbeszélés által elmondott történetbe ezt az alapvető kérdést: „*Micsoda dolog egy nő neve?!*”, kérdő- és felkiáltójellel egyszerre, akkor *nolens-volens* a trobar szerelemfölfogásának kellős közepébe helyezi írását. Mert a trubadúr önmagát, a vágyott nőt, magát a vágyat és a vágy jelét, a cansót az egyediség, a *singularis* jegyében fogta föl. Nincs két egyforma nő. Ezért nincs két egyforma vágy sem, ennél fogva nincs két egyforma szerelem sem. Következésképp – elvileg és formálisan – nem létezhet az egyedi vágyat énekelve megszólaltató két egyforma canso sem. És a világban viselt név tényleg nem egyedít: ha azt mondom, Édes Anna, hogy egy közismert regényalakra utaljak, a vezetékneve apja és családja közé állítja be, mint egyet az Édes gyerekek közül. A keresztnéve pedig beállítja a világ valamennyi Annája közé. Ezért a trubadúrok kitalálták a modern minimális költészet módjára költeménycsinálásuk maximumát: meg kell keresni a vágyott (egyedi) nő nevét! A megtalált név pedig, a *senhal*, a lexikonok többségének meghatározásával a szerelmi diszkréció nevében *kitalált* álnév vagy fedőnév, míg szerintem éppen nem az, hanem *az igazi (és ezért egyedi) név megtalálása*.⁷ Viszont Jaufre Rudel 6 + 1 költeményében a vágyott nő neve egyáltalán nem szerepel, s láttuk, hogy a vidában sincs se név, se *senhal*, csak ennyi: *la comtessa de Tripol*. Erre tehát, vagyis a *senhal* felé nem lehet továbbmennünk.

Ám mégis, „*Micsoda dolog egy nő neve?!*” Talán közelebb mehetünk, ha arra gondolunk, hogy a trobar alkonyán, Észak-Itáliában, a nem oc, hanem si nyelvű szerelemméleti canzonéjában Guido Cavalcanti arról elmélkedett, hogy a szerelem a néven keresztül létezik. Ezra Pound angolra fordította ezt a canzonét (kezdet: „*Donna me priegha...*”, Poundnál „*A lady asks me...*”, „*Egy úrhölgy kérdez engem*”), de hosszú éveken át nem tudott dönteni két fordításváltozat között: *love by name* vagy *love for a name*. Itt persze nem a nő, hanem a nő iránt érzett vágy nevééről van szó. A szerelem neve *amors*, amely – ellentétben a latin, a francia, a spanyol, a portugál, az olasz nyelvvel – egyedül az oc nyelvben nőnemű. És azért létezik, mert van neve. Darvasi László elbeszélésének fikciója szerint kezdetben sem az elbeszélő szolga, sem Jaufre Rudel nem értette a zarándokok idegen nyelvét, csak egy nevet vettek ki a beszédjükéből. Az elbeszélő mondja: „*Őszintén szólva nem emlékszem arra a pillanatra, amikor elhangzott a név, és szinte bera-gyogta az összes addigi szót, elejtett mondatot.*” Kezdetben vala a Név. Ez a név, írjuk le most először ebben a tanulmányban, Hodierna. Hangzását és alakját tekintve, úgy tűnik,

nem senhal,⁸ vagyis nem igazi, csak tényleges név, ugyanakkor a beszélő nevek közé tartozik: a latin *hodierna* nőnemű jelző jelentése 'a mai, a mindig mai', olyan, akinek soha nincs tegnapi és holnapja. Am a nagyon ritka női nevek, és ilyen a Hodierna név is, képesek megközelíteni viselőjük egyediségét. Például a viszonylag ritka *Hodierna* közel lép, de csak közel lép az egyedítéshez a néven keresztül.

És Darvasi László elbeszélésében a név meghallását követően már-már versszerűen következik a név hipertrófiája, a túlbujánzása az elmében. A meghallása idején: „*De nem, nem, azok a zarándokok nem ilyesmi dolgokról beszéltek a sivatagi éjszakában. A szépségről és a jóságról beszéltek.*

Hodierna!

Hodierna!”

Majd nem sokkal ezután beindul az ismétlés gépezete, hogy a név átszőhesse Jaufre Rudel elméjét és világát. „*Tenyérnyi hal dobálta magát a part homokjában, a sirályok lecsapni készültek. A gróf odalépett, fölemelte, megcsókolta, és visszaengedte a vízbe. Hodierna?, dögögtam. A gróf bólintott.*”

Ahogy a név rátelepszik az emberi nyomorúság élő árnyaira: „*Találkoztunk megháborodottakkal, akik mindenüket elvesztették, láttunk koldusokat, leprásokat, félmeztelenül bolyongó gyermekeket.*

Hodierna, mondta Jaufre Rudel.

Hodierna!”

Természetesen a teremtett természeti világ sem úszhatja meg, hogy ne lelje föl a magyarázatát e névben (Jaufre Rudel elméjében):

„*Hodierna, mondta a gróf a kelő napnak.*

Hodierna, mondta a napnyugtának.”

Nem folytatom tovább e monomániás névismételgetés további példáit (e mániákus névismétlés persze nagyszerűen rímel „*A nap májusban hosszú már...*” kezdetű Rudel-canso monomániás szó-rím ismételtetéséhez: „*de lonh, de lonh, de lonh, de lonh*”, távolról, messziről, távolról, messziről). Hogy a Hodierna valóságos személynév, arról maga Darvasi László nyugtat meg az elbeszélésben: „*Ekkor [a zarándokokkal történt találkozás utáni, írással átvirrasztott éjszakán – Sz. Cs.] született az első canso, amelyet Jaufre Rudel, Blaye grófja Hodierna jeruzsálemi hercegnőhöz írt. Ahhoz az asszonyhoz, akiről a sivatagi vándorok is beszéltek. Hodierna, Hodierna, igen, a neve többször elhangzott a sivatagi éjszaka mélyén. A hercegnő a küzdelmes életű, sokat hadakozó, rabságokat is megsínylő II. Balduin jeruzsálemi király harmadik lánya és Rajmund tripoliszi trónörökös felesége már évek óta.*” Itt bizony a Rudel-filológia segített be jelentősen Darvasi Lászlónak. Amikor a vida kritikai kiadásában a kutatópáros csak megismételte és összefoglalta korábbi kutatók eredményeit a comtesse de Tripol kilétéről, ezt olvashatjuk: „*Ha elfogadjuk a Vida történeti hitelét, Tripol comtesse-ének Odierna-t tekinthetjük, Tripoli őrgrófjának [comte], I. Raimonnak a feleségét.*”⁹

Nos, ezek után következik az elbeszélés törzsrésze, s itt indul meg az eltávolodás attól a mintázattól, amelyet a XIII. században keletkezett rövid életrajz előírt, vagyis ha eddig az elbeszélői kreativitás Darvasi Lászlónál a helyszínek és a hangulatok festésében mutatkozott meg, ettől fogva már az elbeszélte történet alakításában is szabadon működhet az írói képzelőerő. Az elbeszélés történetvezetése három tömbből épül föl: az első blokk középpontjában a Szidón környéki találkozás áll a zarándokokkal 1148-ban. A második nagyobb egység a Blaiába történt visszatérés után veszi kezdetét, de „[e]z már a következő nyár volt”. Amit itt olvashatunk, annak semmi, de semmi köze Jaufre

Rudel XIII. századi vidájához. Rudelhez vendég érkezik, „*egy ismeretlen lovag*”, akinek az elbeszélései alapján a Kicsoda Jaufre Rudel? kérdésről a hangsúly áttevődik a Kicsoda Hodierna? kérdésre. Ez azért fontos, hogy némileg bizonytalanná váljék a zarándokok elbeszélése, akik szerint Hodierna maga a szépség és a jóság, ami a trobar nőfelfogásának nagyon szilárd közhelye. A lovag elbeszélései arra szolgálnak, hogy az eleddig test és arc nélküli Hodierna legalább élettörténetet kapjon. Az olvasó már korábban tudta, hogy Hodierna II. Balduin jeruzsálemi király harmadik lánya, most megtudjuk, hogy a lánygyerekek négyen voltak, életkor szerint: Melisande, Haalis, Hodierna és Ioveta. Uralkodásra nevelték s ezért négy dologra tanították meg őket, köztük Hodiernát is: a kegyetlenségre és a kegyetlenség látványának vagy tudatának elviselésére, a hazugságra, az ármányra és a hűtlenségre (ezek manapság is standard női „erények”). Az elbeszélés fikcióján belül ugyan Jaufrének, de egyben az olvasónak címzett információk egyrészt a novella befejezését készítik elő, másrészt azt szolgálják, hogy az olvasóban is egyre plasztikusabban képződhessen meg Hodierna. A történetmondáson belül az elbeszélés belső idejében nagy ugrás következik: 1160-ban Jaufre Rudel a szolgájával útra kel *outra mer*, a tengeren túlra, de most nem keresztes hadjáratba, hanem Hodierna látására.

Darvasi László ezt az útra kelést is motiválja: a blaiai udvarházban feltűnik egy sánta fiatalember, aki „*a hazugság krónikása*”, és rengeteg politikai és családi hírt hoz Tripoliszból, de nem tudhatni a rengeteg ármányról, hazugságról, hűtlenségről és kegyetlen gyilkosságról, hogy ezek igazak-e vagy sem. Ennek tisztázása is indíthatja a távoli szerelem költőjét arra, hogy felszámolja a távolságot. Az is megfontolandó, hogy a sánta fiatalember szerint „*Hodierna hercegnő látni kívánja Jaufre Rudelt, a világ legjobb dalmokát*”, márpedig a vágyott hölgy kérésének teljesítése férfikötelesség: fel kell számolni a távolságot. De az elbeszélésbe beépül egy harmadik, különös lelki motívum is: a sánta fiatalember elad egy képet Rudelnek, amely Hodiernát ábrázolja. „*Nem tudhatni pontosan, mi mehetett végbe a lelkében, leginkább arra gondoltam, hogy szerelmének tárgya, aki most, lám, formát és testet öltött, aki megmutatta magát, aki kiemelkedett az égi homályból és messzeségből, egészen megigézte.*”

Hodierna.”

Nagyon fontos, hogy itt csupán egy kisméretű képről van szó, és ennek a képnek a látásáról. „*Kicsiny aranyozott keret fogta körbe egy gyönyörű asszony festett arcát. Ó az, mondta a síma modorú [sánta fiatalember], Hodierna tripoliszi hercegnő.*” De a kép látása nem látás színről színre. Róadásul a kép lehet megtévesztő is.

A távoli szerelem eszméje felől nézve Tripoliszba menni Hodierna látására – a távoli szerelem eszméjének (ön)felszámolása. És felszámolása annak az önbeteljesítő jóslatnak, amely szerint – idéztük már egyszer – „*az élet úgy alakítja sorsaikat, hogy soha nem fogják látni egymást*”. Hiszen 1160-ban, huszonkét esztendővel a megszerelmesedés (*et enamoret*) után Jaufre Rudel látni kívánta őt („*per voluntat de leis vezer*”), a sosem látott távoli hercegnőt. Jaufre Rudel ott van hát Tripoliszban. Ám amikor a palota kertjébe bejutnak, a grófot elválasztják a szolgától, egy sötét árkád alá tuszkolják, megütik, térdre esik, megrugdossák Hodierna emberei. De Jaufre „*[...] még visszamosolygott rám, intett, hogy jól van, ami van, ennek így kell lennie*”. Jaufre Rudel sosem látja meg Darvasi László elbeszélésében a hercegnőt, sem nem szagolja, sem nem hallja őt, csak a szolgája, de ő még kúrja is. Ő, az elbeszélő, a szolga találkozik színről színre Hodiernával. Az időbeli ugrás, 1148-ból 1160-ba, rendkívül lényeges, hiszen már az első blokkban

vagy többen azt olvashattuk, hogy „*Jaufre Rudel alig volt tizenennyolc éves, de már hírneves dalnok. Magam is csupán húsz földi évvel dicsekedhettem.*” Am Hodierna már 1148-ban „*az anyja lehetne a suhanc Jaufre Rudelnek. Legalább húszszendónyi különbség van közöttük*”. Vagyis Hodierna a zárandokok elbeszélése idején a Darvasi-fikció szerint negyven év körüli nő volt, 1160-ban hatvan év körüli.

A szolga tehát színről színre látja Hodiernát: „[...] *egyszerre ott állt előttem Hodierna hercegnő. Öreg volt és csúnya.*” Emlékszünk arra, hogy a gróf hányszor ismételtette mániákusan: Hodierna, Hodierna. Itt is következik egy háromszoros ismétlés, csak ezek a hercegnő ismétlő szavai:

„*Basszál meg, mondta halkán.*

Basszál meg, szinte esdekelt. Olyan lett hirtelen, mint egy öreg, esdeklő kislány. A bőre ráncos, a hasa horpadás. A combja vékony. Folytak a könnyei.

Basszál meg, te szolga.”

Majd a rettenetes koitusz után a hercegnő Jaufre Rudelről beszélteti a szolgát, akivel csak később közli, hogy ura már nem él. „*Levágattam a kezét, szolga, elveszett, lihegte. És megmentettem, érted? Megmentettem!*” Ez a teljes elbeszélés kulcsmondata. Mert miként lehet megmenteni valakit azzal, hogy megöletjük?

Nos, mind a szolga, mind Jaufre Rudel története igen messze elkanyarodott a XIII. században keletkezett vidától. Azért kanyarodott el a történet a rövid életrajztól, hogy visszatérhessen hozzá. Darvasi László előbb nagy gondossággal szétrombolta a vida alaptörténetét, majd éppen visszahozza a lerombolt alaptörténetet, de immár mint a tényleges történet helyén álló belső (az elbeszélésen belüli) fikciót. Mert a szolgát Hodierna azzal engedi el a palotából, hogy ugye, a szolga tudja, mit kell mondania ura haláláról. A vidát mint *hazugságot* Hodierna rendeli meg és el, és a szolga konstruálja meg. Amikor a szolga (a történetmondó) kilép a palota kapuján, elmeséli Jaufre Rudel szerelmi vágyának és halálának a történetét egy madarakat etető szerzetesnek, és ekkor a XIII. századból ismert vidát mondja fel! Vagyis a tanulmány elején okszitánul és magyarul közölt rövid életrajzot, amely most, az elbeszélésben mint *kitalált* történet hangzik el, szemben az általunk olvasott *valódi* történettel. Még egyszerűbben: Darvasi László elbeszélésének egésze úgy is olvasható, mint a XIII. századból ránk maradt okszitán vida keletkezéstörténete. „*Atyám, szóltam, Jaufre Rudel, Blaye grófja, hírneves költő, aki számtalan rajongó verset írt Hodierna hercegnő szépségéről, és aki hosszú utat tett meg idáig, hogy lássa a szerelmét, ma elhalálozott.*

Hogyan halt meg ez a nemes lelkű férfiú, fiam?

Már komolyan beteg volt, mire ideértünk. Láz gyötörte, hideglelés kínozza, és nem tudta mozdtani a kezét. De még megpillantotta szerelmét, Hodierna hercegnőt, és a karjában halt meg. A hercegnő zárta le a szemét. Kegyes és szép halál, bölintott a szerzetes, és szórta tovább a magokat a madarainak. Igen, az, mondtam. Szép halála volt a grófnak, dadogtam. És talán kegyes is.” A szolga elbeszélése Jaufre Rudel (szerelmi) életéről és haláláról szól, ez utóbbi esetben a tényleges haláláról, majd az elbeszélésen belüli elbeszélése a kitalált haláláról (a vidában elbeszélte haláláról Hodierna utasítására): „*Hodierna megszólalt. Nem kétlem, hogy pontosan tudod, mit kell mondanod.*” A JAUFRE RUDEL című elbeszélés utolsó, rövid bekezdése és különösen legutolsó mondata – ezt álló betűkkel emelem ki – látszólag nyugvópontra viszi a teljes elbeszélést, az olvasónak pedig átnyújtja az elbeszélés értelmezésének a kulcsát. Így szól: „*Indultam hazafelé, és a zsákomban cipeltem két tekerceset. De ezek most nehezebbek voltak a szokásosnál. Mert nem papiruszok voltak bennük. Hanem két levágott,*

már soha nem didergő kéz. Amelyeket talán megmentett a szerelem távolsága.” Vagyis az elbeszélés az *amors de lonh*, a távoli szerelem természetéről beszél. Ekkor az elbeszélést Jaufre Rudel felől értelmezhetjük: a távolság a szerelmi vágy éltető közege. Darvasi László elbeszélése lehetőséget ad egy *metafizikai*, egészen pontosan egy távolság- és szerelemmetafizikai értelmezésre, s a legutolsó mondat visszautal Jaufre Rudel elbeszelt gondolataira a távolságról, a szerelmi messzeségről. Amikor Hodierna hívására (?) és látására (!) Jaufre és a szolgája elindult Tripoliszba, „[...] ez első pillantásra egészen fölfoghatatlan cselekedet volt. Ő, aki egyre gyakoribb és mélyebb mélabújában mindig is azt hangoztatta, hogy az igazi, az égi szerelem csak a messzeség tisztaságában, az érinthetlenség szépségében teljesedhet ki, egyszerre úgy döntött, fől számolja a távolságot, ami a szerelmétől elválasztja. Korábban mindig azt magyarázta, hogy ami közel van, bepíszkút, elront, meggyaláz. Isten is a távolságával gyógyít és ad reményt, bármennyire is közel érezzük magunkhoz. [...] Nohát látod, mondta a gróf, Isten a távolság szívének legmélyébe helyezte magát, hogy aztán így vegye magához a gyermekét. A szerelem is ilyen. Csak a lelkünk által teljesedhet ki. Mert a léleknek van tekintete a távolságra. A test csak a testre láthat, és a testek elrontják egymást. Érted? [...] S mégis érkezett az a pillanat, hogy Jaufre Rudel minden eddigi elvének, ideájának, magyarázatának és fölfogásának ellentmondva, a távolság ellen indult hadjáratba. Mint aki magát tagadja meg”. Vagyis ekkor Jaufre Rudel elbeszélte valódi halála büntetés, amiért ellene fordult a távoli szerelem keresztény érvekkel is alátámasztott platonista eszméjének. Méltó büntetés, mely büntetésnek csak eszköze Hodierna, mert azt tudatja, hogy a távolság éltető közege a szerelmi vágnak, ám a közelség nem ölel, hanem öl. Nevezzük ezt Rudel-szempontú értelmezésnek!

De végig lehet olvasni az elbeszélést Hodierna (fiktív) nézőpontjából is. A befejezésből világos, hogy a hercegnő csak Jaufre Rudel cansóit ismerte, és róla – azon kívül, hogy „dálnok” – semmit nem tudott. Különben miért tette volna föl azt a kérdést a szolgának, hogy kicsoda Jaufre Rudel? A Hodierna-szempontú értelmezést *pszichológiai* jellegű interpretációnak nevezhetjük. Tudjuk, hogy a zarándokokkal történt találkozás éjszakáján írott legelső cansót elküldték a Tripoliszba tartó zarándokokkal a hercegnőnek. Ahogy a többit is elküldték. Hodierna tehát a Rudel-költeményeknek nem csupán címzettje, hanem legelső olvasója és értelmezője is. Hodierna hermeneuta nő. Ezekben az énekekben ő maga az elérhetetlenség, a Jaufre és öközötte lévő térbeli távolság pedig biztosítéka ennek az elérhetetlenségnek. Nem bizonyos, hogy ő küldte magáról azt a kis képet, amelyet a sánta fiatalember elad Jaufrének, még az sem, hogy valóban őt ábrázolja, fiatalon. Az elbeszélésből az sem bizonyos, hogy tényleg Hodierna hívta-e Jaufrét magához Tripoliszba. Mert ha igen, az bizony nem volna más, mint a kislány korában vele elsajátított ármány megnyilvánulása: ebben az esetben Hodierna csapdába csalta volna Jaufrét. De az, ahogyan kivégezteti a költőt, az a brutalitás, amellyel levágatja mindkét kezét, hogy lassú kínhálálra ítélje, valamint az a brutalitás, hogy miközben Jaufre kiszenved, Hodierna a szolgájával kúrálja meg magát, némi hitelt ad a lovag blaiabeli elbeszéléseinek Hodierna neveltetéséről, valamint a sánta fiatalember politikai és családi pletykáinak Tripoliszból. Kislány korában a mások életére-halálára játszott játékokon Hodierna csal. Vagyis a négy dolog közül az egyik, amit megtanított vele, az ármány teljesül. A hűtlenség is, mert a féltékeny „Rajmund, a férj kolostorba akarta küldeni Hodiernát. [...] A viszály odáig fajult, hogy Hodierna végül asszaszin orgyilkosokkal ölette meg a férjét.” A trónkövetelő Alfonz toulouse-i herceg megölésére és egyben nővére, Melisande megsegítésére ő küldött orgyilkosokat. Vagyis Hodierna

pontosan úgy járt el, ahogyan azt a neveltetése megkövetelte tőle. Gyaníthatóan e mechanizmusok irányították Jaufre kegyetlen megöletésekor is.

Miközben az elbeszélésből tudjuk, hogy miként halt meg valójában Jaufre Rudel, az is tudható, hogy valóban boldogan halt meg. Hodierna pedig boldog volt akkor, amikor ura halálának a bejelentése és az első közösülés után a szolgálta foltogatni kezdte. Aztán ahelyett, hogy megfojtotta volna, még egyszer megbaszta, bosszúból, ami lehet a személyiség meggyilkolásának egy szelídebb, áttételes formája. De Hodierna bosszúja sem maradt el: a szolgálta nemi betegséget kapott tőle.

A vida szerint agóniájában Jaufre Rudel látta Hodiernát. Darvasi László elbeszélésében *soha nem látta*, mert a hercegnő nem engedte közel magához, azzal pedig, hogy lehetetlenné tette a látását színről színre, azzal, hogy megölette – a távoli szerelem eszméjét mentette meg Jaufre Rudel számára, mindörökre. Persze Darvasi László elmondhatja a történetmondóval, hogy Jaufre Rudel is megérte a maga pénzét, ott a messzi Blaiában. Hiszen ivott is, kurvázott is, olykor egyszerre két szajha volt a hálószobájában. Ráadásul az elbeszélésben szerepel egy rövid jelenet: a szolgálta látta, hogy ott, Aquitániában egy fiatal fiúgyerek meztelen combja közé dugta fázós kezét. Enyhén homoszexuális és pedofil jelenet ez, amivel visszaérkeztünk az elbeszélés legtöbbször visszatérő és a mű egészen végigvonuló eleméhez, a kéz motívumához, amely sort a két levágott kéz zárja le.

Hodierna látszólagos kegyetlensége mögött a Jaufre Rudel iránt érzett és gyakorolt *könyörület, irgalmasság* is állhat. Ha eljutunk ide, vagyis tanácstalanok leszünk abban a kérdésben, hogy miről is szól végső soron ez az elbeszélés, kezdhethük előlről az elbeszélés elolvasását. Mert a XIII. századi és tulajdonképpen a jelentését tekintve „zárt” rövid életrajzból Darvasi László a klasszikus modernizmus eszközeivel egy XXI. századi „nyitott” elbeszélést készített. Kegyetlenséggel és iszonyattal teli magasztos szerelmi történetet.

Kezdhethük előlről: kicsoda Jaufre Rudel? És kicsoda Hodierna? És ha újratekdjük, akkor az olvasat és az értelmezés már elszabadult legitimálhatóságától.

Jegyzetek

1. Balázs Mihály: FORRÁSKÉZELÉS ÉS ESZTÉTIKUM. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 2010/4. 315–345.
2. LES CHANSONS DE JAUFRÉ RUDEL ÉDITÉES PAR ALFRED JEANROY. Champion, Paris, 1915. III.
3. Jacques Roubaud: L'ABOMINABLE TISONNIER DE JOHN McTAGGART ELLIS McTAGGART ET AUTRES VIES PLUS OU MOINS BRÈVES (JOHN McTAGGART ELLIS McTAGGART RETTENTŐ PISZKAVASA ÉS MÁS, TÖBBÉKEVÉSBÉ RÖVID ÉLETRAJZOK). Edition Seuil, Paris, 1997.
4. Jean Boutière–A.-H. Schutz: BIOGRAPHIES DES TROUBADOURS. TEXTES PROVENCAUX DES XIIIE ET XIVE SIÈCLES. Édition refondue, augmentée

d'une traduction française, d'un appendice, d'un lexique, d'un glossaire et d'un index des termes concernant le »trobar« avec collaboration d'I.-M. Cluzel, A.-G. Nizet. Paris, 1964. 16–17.

5. Ezzel szemben a platonizmust mint a távoli hercegnő iránti rajongás eszmetörténések által feltételezett forrását Darvasi László egyáltalán nem veti el: Rudel, „Egyszer Platónról beszélt, tavasz volt, sárgállott az aranyeső [...] Mondom, Platón emlegette, arról beszélt, hogy a lelket jobban kell szeretni, mint a testet. [...] A lélek vágyódik. A test csak az akarás szennyes fegyverét használhatja. A vágyódás azonban egy előzetes tudás, egy korábbi életünk

szépséges kiteljesedésének a tiszta eszköze. Hodiernában ő ezt a szépséget és jóságot megtalálta.”

6. Umberto Eco: BAUDOLINO. Fordította Barna Imre. Európa, 2006. 74.

7. Ennek a kérdésnek a kifejtéséről is szól egyik írásom: AZ ÉN, A MŰVEM MEG A TÖRTÉNETEM (A

DISZKRÉCIÓ MIKÉNTJE AZ OKSZITÁN VIDÁKBAN ÉS RAZÓKBAN). *Literatura*, 1995. 3. szám, 231–245.

8. Szigeti Csaba: A SENHAL. A NÉV NEVE. *Palimpszeszt*, 10. szám. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/10_szam/13.htm.

9. Jean Boutière–A.-H. Schutz: i. m. 19.

Vlagyimir Viszockij

[ITT ÖSSZESIMUL REMEGŐN A FENYŐ]

Marinának

Itt összesimul remegőn a fenyő,
Itt árva, riadt a madárdal.
A völgy, ahol élsz, csupa bűvös erő,
S te foglya vagy életen átal.

Ha a zelnice szárad a szél melegén,
Ha az orgona hull az esőben,
Van egy vár, odamentelek akkor is én,
Hova sípzene leng pihenőben.

Varázslat a több ezer évnyi sötét,
Mely elfedi tőlem a lényed,
Te azt hiszed, érzed a szép örömet,
S hogy itt a vadonban a lényeg.

Ha nem ül meg a harmat a fák levelén,
Ha a Hold ki-kisütne, de nem mer,
Ama várba kimentelek akkor is én,
Súsog ablakainkban a tenger.

Mi nap, melyik óra – jövőbe ki lát? –
Osonsz te elém elepedten...
E kar megölelve röpít oda át,
Ahol ártani már lehetetlen.

Veled érek a várba, akard te is így –
Hiszen annyi erőt beleadtam...
Ugye jó *kalyibámban* az édeni frigy,
Ha a díszszoba mégse lakatlan?

(1969)

ADJATOK HÚST AZ EBEKNEK

Adjatok húst az ebeknek,
Hátha egy jót marakodnak;
Kvaszt meg a részegeknek,
Maglehet, ráfanyalodnak!

Zsírosak ám a varjak,
Csószta ide: sok-sok bábot!
Párok ölelni akarnak,
Adjatok holdvilágot!

Szórjadjatok rizst a vízbe,
Hátha a csíra kinőne.
Szófogadó leszek íme –
Vágyok egy slukk levegőre!

Húscafata ment a kutyáknak,
S egy se szaladt marakodni;
Vodka sok esti piásnak,
S egy se akart nekifogni.

Varjakat űznek a népek,
Ám azok el se repülnek.
Párokat összesegélnek,
Hát ugyanők menekülnek.

Bő vizet ittak a földek,
Mégse teremnek, Isten!
Friss levegőre kilöktek –
Most mi' csinálhatok itten?!

Marosi Lajos fordításai

Áfra János

MAJDNEM IDŐBEN

Várni a kapu előtt,
végignézve az utca törésvonalain.
Lehajolni lélegzetvétel nélkül, remélve,
hogy lesz valami megindító az ereszkedésben.
Ahogy bogarak szaladnak szét behajló térd előtt,
és hangyaboly buggyan fel a távoli járdaszigeten.
Aztán feltűnik az eldobott sörösdoboz is,
meg a tövig leszívott csikkek városa,
majd egy zsebkendő a mobil rezgésekor.
Valamit akarni még, de már nem reagálni.
Guggolva, fáradtan, megfeketült körömmel.
Üveg nehezül el mosatlan kezek között.
Csókok ülnek ki a forró homlokra,
galambok a kerítés fölötti vezetékekre.
Lábuk csipesz. Az előző napok
beszélgetéseit tartják még néhány óráig
egybe. De aztán elnehezülnek
az elektromos szárítókötél mondatrongyai,
és a szomjas aszfalt rései közé esve
minden jelentés magára marad.
Mint egy közeli csillagra néző arc.
Feloldódni mélysötét résekben
vagy a fehérben veszni el.

AMPUTÁLT ANGYALOK

A folyton üres szoba depressziót okoz,
a depresszió jogot formál a halálunkra,
a halál reményt ígér az újjászületésre,
az újjászületés kilátást az egyedüllétre.

Mintha tényleg tehetetlenek lennénk,
akár az amputálásra ítélt angyalok
egy temető vandáljaival szemben,
csak mi magunkat bontjuk részekre.

Mert több módunk van a társtalanságra,
valamivel több érzékünk az önsajnálathoz,
több eszközt használunk az élet ellen is,
és több hitet vetünk az újrakezdésbe.

Elpattant kőangyalok nem fornak össze,
és porladó testünk nem fiatalodik meg,
de kicserélődve felépül valami mássá,
amiben ott van egy múltbéli akarat.

Alkudj le darabjaimból, én hagyni fogom,
és vedd el, amit találsz, hogy ne legyen
mit többé földre hoznom, csak ígérd meg,
hogy nem tér vissza, amit sikerült elhordanod.

Tatár Sándor

JÁTSZÓTÁRSAM MÁR NEM AKAROK LENNI??

Elfelejtettem játszani?
Nincsen rímem a *gangra*?!
Éltem: egy festő vásznai,
hol jó, ha néhány hangya

masírozik vagy tévelyeg
(ha így, ha úgy: parányi.
Hová tevém az éveket?!
S még mit tudok? Parázni!?)

Saját örökség: hangya-lét
fogyó magát feléli –
maga után mit hagyna szét?
mi tudna még *beérni*?

Leérett már a mandula,
rideg az őszi képtár;
megtört, lemondó mozdula-
tom sem soká kísért már.

*(Csak egy költőnyi mélyedés
a hegyben, amely befogad –
újra hívna az élet, és
átvészelném a fagyokat.*

– Ezt írtam, voltam ily botor,
holott minden enyém lehet
[az ön-részvét hová sodor!?
Az ember benne kéjeleg...]

»Elégtételt!« süvöltözöm.
Ajkat biggyeszt a démon.
Senkiben sem (így ösztönöm)
marad utánam mély nyom.

A városokban forgatag:
plázákban pezsg az élet;
az irigy lúzer mondja csak:
»Ilyen a nyáj, ha béget!«

Méz'csuprát ki-ki élvezi;
vigyáz(?): holnapra jusson –
egy zabál, 'másik étkezik,
...én kajtatom a jussom:

»Tanulást! Tán ennyi jár!«
De gúnykacag a párka –
»Nem jár tenéked semmi már.«
S jövőmet felzabálja.

Mégsem rettent, lásd, ez se meg –
van rímem *őszre, végre*.
Már elhagyott a rettenet:
ha nincs hit, nincs veszély se.

Nem szívok bús dohányokat,
szemem nem csillog szesztil;
ha rút lidérc meglátogat,
szempillám meg se rezdül.

De hogy *feledtem játszani!*?
Ez jó véget nem érhet.
Végét ilyen mért várja ki
pimf látszatéletének??

Jenei László

TEARS TEARS GO AWAY

Egyik nap azt hittem, tényleg begolyózott. Nincs közös kivezetés, nincs fogópont, nincs kötődés, nincs kibontakozás, nincs felhatalmazás... – és sorolta, nem túlzok, órák teltek el így, félttem, hogy kiszárad, itatni próbáltam, de inkább anyagot kért. Odaadtam, azt hittem, áttúrja benne a gondolatokat, de csalódnom kellett, újabb óra telt el a felsorolással, legfeljebb annyi engedményt tett, hogy olyasmiket hozott elő, amikkel tudtam mit kezdeni. Nincs hajkefe, nincs papucs, nincs hifi és így tovább. Ludi lassan fordította a fejét, s amit látott, azt letagadta. Vártam, mikor jut el hozzám.

Eluntam, a konyhába mentem vodkáért, megláttam a hűtőajtón, hogy van vermut, a gazdagok mindig ötletszerűen vásárolnak, milyen jól jött most, ikerkalapács, csináltam vodka-martinit. Hányini fogok, de akkor legalább magammal foglalkozom. Be is álltam, nem tudom, mennyi idő telt el, amikor viszont derengeni kezdett, hogy ez az örült csaj mellettem ült az ágyon, és nyomta: nincs antropológia, nincs anyagőzet, nincs apály, nincs aprózódás, nincs áradás – egy könyv volt a kezében, lexikon lehetett, a címszavakat sorolta. Gondoltam, felöltözöm, semmi jót nem várhatok ettől az estétől, elhúzom a csikot, de az ajtóban lefagytam, fogalmam nincs, hogy csinálta, mintha acéltüskékkel fogatott volna föl az ajtó belső felére, rádőlve álltam, és bizzar formájú felhők öltöttek testet körülöttem, bassza meg, tényleg így volt, bent a lakásban. Egészen közelről láttam – nagyon rég volt ilyen kifejező élményem a felhőkről, amikor kiscsávó koromban apámék ide-oda kirándulgattak velem, s az autóban unatkozva az eget bámultam. Ezek azok a felhők voltak, még azt sem mondhatnám, hogy régi forma új tartalommal, ezek ugyanazt jelentették, hogy rossz helyen vagyok, és hogy kevés vagyok valamihez, ott voltak a fejem körül a fény által kirajzolt, túlon túl ismerős installációk, esküszöm rá, hogy így volt, ha varázslat, akkor kurva ügyes.

Közben Ludi elhallgatott végre, majd tisztán kivehető zörejek következtek, felkelt az ágyból, elindult felém, éreztem a hideget, amikor megállt mögöttem, és mint akinek fogalma sincs arról, hogy fél napon át beszélt, közölte velem, a rövidség kedvéért csak egyetlen esetet említ, a leglényegesebbet. Nem néztem, nem nézhettem hátra, de szinte láttam, amit mesél, akár egy tükröződő sötét felületen bontakozna ki. Egész közel hajolt hozzám, de nem érintkezett a testünk. Sűgva mondta, ő nem volt szép kislány, de olyan, akitől éppen ennek ellenére sokat várnak. Nyolcadik születésnapján az apja, láthatóan spiccesen, enyhíteni akart ezen a diktátumon, s azt mondta neki: nem kell tökéletesnek lenni. Ludi szerint ezzel vége lett mindennek.

Ami ezután történt velem, úgy tartja, teljesen fölösleges, elszámolhatatlan túlórák, szívesen lemondott volna róluk, de az öngyilkosság valamilyen tudományos okból problematikus volt a számára. Folyton világvége-hangulat lengte körül, és ez a mindenre jó magyarázat, tudniillik, hogy hamarosan kinyúlunk, eleinte bejött nekem is: semmi sem kötelező, mert az egónk megsemmisítése óta csak képviseljük magunkat a testünkkel. Nem tudom, ez azt jelenti-e nála, hogy afféle zombik vagyunk mind, de a lényeg, hogy igen lazán lehetett mindent előadni, napokig tudtam döglenni a nappalijában, míg ő égő szemmel, beállva ingatta a felsőtestét, de ha nem utazott, akkor is bőven volt időm, Ludinak olyan teátrális volt minden mozdulata, s olyan sokáig tartotta ki, mintha foly-

ton az expozíciós idővel számolna. Az ugyan nem volt világos számomra, hogy kinek játssza meg magát, amikor a végén már senki sem mert a közelünkbe jönni, ha a rémduó összeállt. Valószínűleg alig rendelkezünk emberi ismertetőjegyekkel. Üres testek egybecsúszó felületekkel, fogódzóként felhasználható apró részletek nélkül, tényleg ijesztő lehetett az ismerőseinknek. Gondoltam, jó sokáig elleszünk így, délutánonként fölmelegyek hozzá, ő elnyom valamit, én vedelek, három évszakban kipróbáltuk, a negyedikre nem maradt idő.

Sosem tudtam, hányadán állunk, egyik percben hittem neki, a másikkban nem. Itt volt mindjárt ez a zombi dolog, általában az eleven és a holt anyag, ahogy cserélődnek, és eljátsszák egymás szerepét. Mennyit hallgattam emiatt! Nem vagyok hülye, a tanárain láttnak bennem fantáziát, de mindig ő akart lenni az első, ha a lényegre kellett tapintani. Volt azonban egy kapcsolótábla a fejében, amire valaki veszettül rászabadult: a gondolatfutamai önmagukban zseniálisak, de mindegyikhez új személyiség társult, melyekről azt hitte, joga van beléjük szeretni. Nagyot néztem például, hogy ő, akinek a lakásában még mutatóban sem volt növény, aki leszólta a szabályozatlan életfolyamatokat, és szinte benedvesedett a programozott sejthalálról mesélve, szóval ő, nincs rá jobb szó: egyik napról a másikra a természet veszélyesen túlfűtött rajongója lett. Mert a természet mindig a végtelenből jön, egyszer csak megérkezik hozzánk, közölte ellentmondást nem tűrő hangon. Attól kezdve a kirándulást, ezt a kibontakozásra tett bátor kísérletet piszkosul kívánta. Vagyis inkább szökések voltak ezek: ha egy éjszaka nem jött haza, tudtam, hol keressem, a 421-es úton, a Trenta átmeneti övezete mögé kerülve, két jelképes kőtuskó között el lehetett indulni egy ösvényen a Canar galériaerdő felé. Ott bolyongott abban a kurva sötétben. Hajnalban indultam érte, a választófalként tornyosuló, négy-öt ember magasságú cserjésen sosem tudta átrágni magát, a közelében ült le valamelyik fa tövében, kétségbeesett arccal, mint aki az utolsó rendelkezésére álló eszközeiről mond le.

Ősz elején együtt voltunk arrafelé, messzebb is jutottunk. Érintetlennek hitt erdőrészebe tévedtünk, nem lehetett rendesen eligazodni, minden pászmákra volt osztva, és rég elvesztettük az északpontot, hogy is mondjam, alaposan megilletődöttünk, Ludi mégis csak akkor sírta el magát, amikor egy meredekebb emelkedőnél fejtési területhez értünk. Zúzálék terítette be a talajt, a fejtési árok felső peremén a semmibe készült dőlni egy hatalmas fa. Ludi térdre esett, zokogott, könnytől, folyós takonytól fénylett az arca, nem takart el, nem szegyeült semmit, az eléggé húzós jajgatásszimfóniát sem, meg hogy a haja olyan, mint a víz alatti fotókon, mindene szanaszét állt, engem pedig letaglózott, hogy létezik ilyesmi, mértéktelenség a bánatban. Jaj, a hegyoldal, szegény, nyomorult hegyoldal! Egy nagyobb háztömbnyi harapás volt az egész, géppel, kézzel lenagyolt részek, repedések, erek, mint egy matuzsálem arca, de Ludi átszellemült gyásza mellékessé tette a méreteket, ami zajlott éppen, az lett a fontos. Ami így sűrűsödött anyaggá. Balra egy két méter hosszan, szálában elhasadt szikladarab, jobbra a hegy hűlt helye és köztük a rémdráma, sőt, a tömeggyilkosság végére érkezett húscatnyi kiscsaj. Már nem élőlény, még nem objektum. A külsőségek alapján azonnal elhittem, hogy ez a lány a saját kiásott sírgödréhez érkezett, és rühes dögök tesznek róla, hogy ne legyen visszaút, Ludi vézna testéből haraptak ki jókorát, mint a trancsírozós horrorokban, hirtelen rászabaduló izék kezdtek nyüzsögni a pokoli fogsor által hagyott kráterben is, a barátnőm belsejéből jött a munkazaj, ment a nagy felmorzsolódás. Volt nálam vodka, ittam menet közben is rendesen, de ez nem zúzós-delíriumos etüd volt, a fenébe is, tényleg elkezdődött és lement, mint egy vetítés a moziban, délelőtt tizenegy lehetett,

de kicsit be is sötétedett, jegyünk van nekünk az ilyesmikre. Én egészen addig nem tudtam, hogy lehet ilyet, Ludi kis híján belehalt a történtekbe. Komolyan megijedtem, mellé térdeltem, átkaroltam, szorítottam, próbálkoztam néhány dologgal, nézze, milyen szép kis tavacska lett a közétvízből, de nem reagált semmire. Lehet nagyjelenetet csinálni, szó se róla, miközben az ember fél szemmel az életet nézi, de Ludi nem. Nem csalt, nála pár percig valóban úgy tűnt, nincs visszaút, mindentől és mindenkitől elszigetelten dolgozik rajta, hogy belepustuljon. Mintha roppant nyomás alól szabadulna föl, hogy végre meghalhat. Tulajdonképpen kicsit gyanús is volt, hogy nem ünnepl-e ezt a lehetőséget, már a maga módján.

Utóbb még én magyarázkodtam, kértem, tegyen egy szívességet, és bocssáson meg, hidegen hagy a táj, na és akkor mi van, csak zúg vagy kussol, meg terjeszkedik, másra se tud összpontosítani, mint hogy kijárja magának azt a csöpp helyet, ahol aztán teljesen fölöslegesen elvan. Mondtam neki, nem vagyunk egyformák, nem tettem hozzá, hogy legalábbis ebben szeretnék hinni; rendben van, benne költői erőt ébreszt a természet, de én már sosem leszek zöld, buzgó ökohaver, hiába, hogy szerinte ez egzisztenciális horizont. Komolyan mondom, ezért meg a hasonlókért mentünk szét. Legalábbis azt hiszem, nem lehetek messze az igazságtól, mindig az Egino Hotel fölötti ósvadonba szökött a világ elől s a végén aztán előlem is.

Amikor terepmunkára kötelezték az egyetemről, hűtőre nyalt cetlin hagyta meg, hogy elindult, és alig várja, afrikai nemzeti park, az elvei szerint is szabadnak mondható földterületek viszonylagos bősége; az üzenet végén nosztalgikus búcsúformula. Aztán három nap múlva hívnak mobilon, hogy kórházban van, alig negyven kilométerre tőlünk, az Arenalon szedték össze valami kirándulók, és jókor, mert még száz métert megy előre, s örökre beleragad a szűrős örökzöldekbe. A kórház felé buszozva elpárolgott a mérgelem, ijesztő vízióimat nehezebb volt elüldözni: elképzeltem, úgy ejtette foglyul a természet, hogy a hófehér bőréhez mindenhol a levelek szőrös fonákja tapadt, de még a szemhéját is felszúrta egy tüske. Lassan szerves része lesz a természetes növényzetnek, csendben van, reszket, figyel, mert milyen muris, csak gyökeret ver végül valahol. A kórházban viszont már nem volt kedvem viccelődni, megkérdeztem a nővért, valóban erről az izéről lenne szó, nem lehetséges, hogy tévednek, s egy múmia rejtekhelyére kalauzoltak? Néztam a csajomat, ha szerelemről van szó, hajlamos vagyok túlbuzgóságomban mindent félresöpörni, vagy eltekinteni a zavaró körülményektől, Ludi vesztettül tág pupilláitól, a veszély érzetétől – gépszerű következetességgel nyomom magam előre addig, míg a megfelelő válaszhoz jutok, vagyis hogy minden rendben van. Minden rendben van?, kérdeztem, mire Ludi erőt gyűjtött, színtelen arca produkált valamit, aminek egy kiáltáshoz hasonló lélegzetvétel lett a vége, mintha most tanulná, kis híján meg is dicsértem, jól van, ez a légzés. Aztán nem tettem, egyáltalán nem csinálta jól.

Annyit tudtam, hogy nem veszíthetem el, pár nap, és újra összerakja, mit összerakja, megalkotja önmagát, a ráncokat szépen metszett vonaloknak hívjuk majd, és azok a sötét kavicsokhoz hasonlatos hibák, melyek mindenhol a bőrébe ékelődtek, és döbbenetes módon mozogni látszottak, mint a vackukba húzódo állatok, nos, azokat pedig eldolgozza az idő, Ludi. El bizony, nem kell siettetni semmit. Mintha értené, amit mondok, felemelkedett, visszaesett, felemelkedett, visszaesett, mondtam neki, hogy ne csinálja ezt, de mintha a falnak beszélne. Kérdeztem, mire emlékszik – az orvos szerint azt próbálta eladni, hogy ismeretlenek megverték, de már jól van, csak hát az istennek se sikerült neki még a felkönyöklés sem. Megijesztettük, a nyakam rá, hogy megijesz-

tettük, mégis miféle helyzetbe hoztuk, mit lehet ilyenkor várni, ő feküdt, mi mind álltunk körülötte, nem kell hozzá nagy fantázia, hogy azt higgye, a saját temetésén van. Elveszve egy ravatalon – szar dolog lehet, ha hasonló magyarázat beül a tudatunkba. Míg ő túlságosan is koncentráltan létezik, ha egyáltalán, mi szellősebb hely után vagyva hintázunk a sarkunkon, súlyunkat áthelyezve lábat váltunk, és valahol mélyen lélegzik bennünk – nővérben, orvosban, bennem – a lázadásnak a csírája, miszerint legszívesebben oltott mésszel szórnánk be a kórtermet, de akár az egész épületet, városrészt, mert ennek, a mulandóság szomorúságának nem szabad továbbterjednie. Csak rá kellett nézni: Ludi nagyon kevés helyet foglalt el az ágyon, míg ott voltam, végig azon járt az eszem, hol fogok egy ilyen medálba illeszthető, ereklyeszerű testbe majd behatolni, *látszattestbe*, ahogy ő mondta, mert aznap találta ki magának ezt is, nem volt hülye, ugyanazt láthatta ő is a tükröben. A látszattestet láttam, és a betöltetlen vágyat, mert okos, kifejező arcára mintha rá lett volna írva, hogy sürgősen ki kell elégítenem. Legalábbis nem tiltakozott, mikor benyúltam neki a takaró alatt.

Lehetséges, hogy érzett valamit közben. Lehetséges, hogy ez volt az a nap és ez az a banális félreértés, amely – megint csak a saját szavaival – archeológiai részletességgel maradt meg benne. Mert ha egy egész nap a visszatérés értelmetlenségéről szól, és így raktározódik el, gondolom utólag, hogy kiirthatatlan az emléke, az bitang sűrűvé teszi az életet. Annyira, hogy vége lesz, folytathatatlaná válik, nem lehet, nem érdemes benne mozdulni. Aznap a kórházban meghalt Ludi, egyszer legalábbis, s én voltam, aki megöltem.

Nem ismertem az alapokat, más regiszterben éltem, nem kerestem, hogy mi lehetséges. Kefélni például nem volt többé lehetséges, pedig köztem és a világ között Ludi teste volt a beeresztő zsilip, hát ennek annyi lett. Nem állítom, hogy egy kéretlen kórházi ujjazás tönkrevágja egy lány önbecsülését, de hogy a tettemmel kényelmesen elhelyezkedtem a vesztére török panoptikumában, az kétségtelen. Onnan pedig lehetetlen volt megfelelő arányérzékkel kezelni azt a másik, abnormálisan hosszú hajnalt is. Előtte való nap voltunk a fölvonuláson, a nemzeti ünnep pompájába oldódva, totálisan kiütve mindketten, s Ludira rájött a roham, amikor a kaméleonzöld egyenruhában lépteiket szaporázó katonai formációk verték a port a sugárúton. Túl sok volt a bajusz, hebegte mentegetőzve a taxiban, s a zárt tér biztonságában az egyenruhákra utalva is viccelni próbált: hátha csak benettonzöld volt... Nem így éjjel s triplán a katasztrófába merülve hajnalban. Mintha nem is emberi lények volnánk, a józanságtól rettegve, de békésen feküdtünk egymás mellett az ágyban, s a fal egy pontján hologram jelent meg, valami, amit Ludi és én, talán a tudatküszöb segítségével, egyszerre és egyformán észleltünk. És túl gyorsan romlott el minden, mert Ludi kimászott az ágyból, a látottakról, bármi legyen is az, eszébe jutott valami, kezében könyvvel tért vissza, amiből akadozó nyelvel próbált felolvasni. Egy fickóról szólt, valami régi mese, untam, fura volt, hogy indíték nélkül ennyi rokont le lehet mészárolni, mert az eléggé gyenge lábon álló indíték, hogy valaki képes félni a nőktől és a macskáktól, meg, bazdmeg, igen, a tyúkoktól. Na de egy franciától mit várjon az ember. Ludi viszont szokatlanul könnyen dolgozta föl a történeteket, sőt, azt mondhatnám, hogy nemcsak eredetiséget látott az egészben, hanem – istenem, hogy is mondta – *paradigmát*. Bár ezt sem értettem pontosan, annyi átjött belőle, hogy az én kis hercegnőmnek van valamiféle identitászavara, néhány dolog, hogy úgy mondjam, nincs benne morálisan elmélyítve.

Mondjuk, már akkor feltűnhetett volna, amikor először fölmentem hozzá. A tárgyai különös együttesében meghatározó idegenséget éreztem. Igazából mindenben, ami

hozzá köthető, csak az idegenséget éreztem, de a tárgyai még rátettek egy lapáttal, mintha külön-külön, egyedi tulajdonságaikra hangolt megbízásuk volna, nehogy be-eresszék az otthonosság érzetét. Sosem hagyott nyugodni, hogy vajon mi teszi őket visszatetszővé. Ma már világos, a manipuláció. A szívszorító ellentét: Ludi lakása a hívogató tágasságával mintha folyton kapcsolatot akarna létesíteni velem, de a tárgyak, bár száználmas elhagyottságuk miatt ordított róluk, hogy nincs hozzá joguk, megtörtek minden mozgásirányt. És nem a méretükkel, a formájukkal, a színükkel, bizony nem, hanem a zavart és szégyenlősséget nem ismerő gonoszságukkal: a leghétköznapibb használati tárgy is ellen tudott állni a közeledésemnek. Ha megfogtam valamit, kiesett a kezemből. Nem tudok elképzelni más magyarázatot erre a jelenségre, mint hogy a gyalázatos nincstelenségem automatikusan tiltott zónába rántott a kezem elől mindent, ami többre kerülhetett, mint amennyit elsőre saccolnék. És Ludinál minden ebbe a kategóriába tartozott, még a poharak is a konyhában, ezért ittam üvegből.

Ennyi ellenség között is volt egy igazán megátalkodott. A nappali egyetlen bútordarabja, egy márványszerű komód, csicsás darab és trükkös, az utolsó négyzetcentiméterig gyapjával volt beborítva, égette a szememet. Ludi elárulta, birodalmi perzsa, de szerintem senki emberfia be nem tenne ilyet oda, ahol a fuldoklás helyett egészségesen kíván lélegezni. Nem sokkal a nemzeti ünnep után történt, hogy az addig mindig üres felületen, a komód tetején találtam egy négyzet alakú mappát. Kimondottan érdekelt, azt sütöttem ki róla, hogy csinosan vasalt, lila ötszáz eurósok lehetnek benne, meg részvények vagy mi a szar, a gazdagoknál kell legyen részvény valahol. Aznap nehezen értünk haza, Ludi már az előszobában összeesett, ahogy viselkedett az utcán, úgy is voltam vele, ha már mindenképpen kell valami helyet találni neki, jó lesz ott, ahol van. És abban a pillanatban, amint lecsúszott a fal mellett, máris vitt a lábam, meg sem álltam a komódig, és a kezemben volt a mappa. Enyhe légáramlat, azt hittem, a folyosóról, Ludi az, de nem, bentről jött, a mappából, a bezártságból szabadult föl, akár egy lélek, kurva anyját, a hideg kirázott, isten bizony az ugrott be, hogy a lélek egyébként tényleg hideg. Egy elegáns, színes füzet volt a mappában, macskákról és lányokról szolt, már a címe szerint, s ahogy belelapoztam, láttam, hogy a Metropolitan Múzeum egyik kiállításának katalógusa. Hoppá. Minden további nélkül elhinném, hogy Ludi ott volt, onnan hozta, októberben valóban hetekig nem találkoztunk, csak egyvalami nem állt össze, nem láttam Ludit a repülőn, ahogy átrepül az óceánon. Bárhogyan erőltettem, ilyen képet lehetetlennek tűnt előhívnom. Interakcióra képtelenül nem jut messzire az ember, és a társadalom messze van, messze van, szokta motyogni, ha gyorsulni kezdett. Mindig a falra meredve mondja, mintha oda lenne felírva: messze van, messze van. Mindig éppen onnan van messze, ahol elnyúlt, a fürdőszobában, az erkélyen, most az előszobában taknyol és nyáladzik, nincs módja társadalomban gondolkodni, nem ülhet repülőre, akiben ilyen összebékíthetetlenül elkülönülnek a mozgástengelyek, hányna egy sziruposat a szomszédjára. Ám aztán egészen mellékesnek látszottak a beszerzés körülményei.

Ez a macskás-lányos, elegáns katalógus a birodalmi perzsa komódon, ez valami egészen agyament cucc volt. Már maga az sem tetszett, hogy pontosan akkora volt, mint a mappa, hozzá adták, hozzá vette Ludi, mindegy, a lényeg, hogy az arányérzék csak a legvégén hagyta el, általában képes volt programszerűen egymáshoz igazítani mindent, ami első látásra ellenállt neki. És azt hittem, hogy ez az összefüggéseket illető pedantéria tényleg a sajátja, a tisztulás rövid óráiban, ha nagy ritkán kint van az alagútból, nincs, ami kibillenthetné. De ennek a teremtésnek egészen figyelemre méltó fogalmai

lehettek a függetlenségről. Az ereklyeként, látványosan elhelyezett katalógusban egy kibaszott pedofil passziójának a termékei sorakoztak. Alig pislákoló csillagocskák, ahogy a tengerparton mondják, ha ki kell magyarázni a tévedést a razzizáló rendőröknek. Én, kérem, nem láttam a félhomályban, lehetett vagy úgy huszonöt, gondolom. Lófaszt! Túl fiatal lányok, apám, túl fiatalok! Néztem, semmi elmosódottság, homály, csak a gondolkodó tudat meg a pislákolásból fényképszerűen élethű alakot öltő csillagocskák. Kamasz lányok, ha így jobban érthető. Közel emeltem, távol tartottam a lapokat, nincs tévedés, a pornósok keresik a kislányos alkatú és arcú idősebb szereplőket, de ezekre hitelesítő pecsétként volt ráütve az arcuk, fogyaszthatatlanul éretlenek. Minek Ludinak az ilyesmi? És elmegy érte a világ másik felére? Ha a saját testével kapcsolatban már nincs ötlete, azonnal provokálni kell? Valami azonban motoszkálni kezdett bennem, előbb enyhe fizikai ingerek kezdtek bombázni, isten tudja, honnan, miféleké, aztán hirtelen... mintha megszűnt volna a gravitáció, túl könnyűnek és befoghatatlannak éreztem magam, megértettem a barátnőmmel kapcsolatban pár dolgot. Mondjuk, régóta esedékes volt. Ez a szünet nélkül kaparó rossz előérzet! Most, a reprodukciók szobabelsőnyi tereiben az odavetettnél sokkal erősebb fény gyúlt, és végre, végre néven tudtam nevezni, amit látok. A pamlagon, széken elnyúló testecskek láttán Mindy jutott eszembe a Kick-Assból, a Hit Girl, a szupercsaj szieszta közben, amikor szünetel a tréning, éppen nem kell ölni, lazulás van, a vézna végtagok eleresztve, és bumm, megfordul minden, a néző rádöbben, hogy amennyien fenekednek erre a kicsi csibére, inkább azt kell mondani, éppen nem ölik meg. És egy perc nézelődés után megint az ellenkezőjét kell gondolni, ez ilyen belső parancs, ha ennyire kicsi lányok vannak terítéken. Mert amint jobban megnéztem mindegyik képet, alaposabban szemügyre vettem ezeket a gyereklányokat, kurvára meglepődtem: egy idő után csak a csontjukat voltam képes észlelni, de hogy a hús lehántása mikor történt, s ki végezte el? Eddig sem a gyarapodásról szólt az életem, de az már dögletes, hogy mindenhol ezt lássam, Ludin és a talán szobrászkéssel kifilézett csitriken, ráadásul nem tudtam undorodni, a katalógus lapjai az átalakulás és mindenféle racionális törvény ellenére magukra húzták a figyelmet, határozottan éreztem, sürgős tennivalója lenne annak, aki jót akar, még most, amíg ez a csönd itt van szétömlve. Amíg meg nem indulok Ludi felé az előszobába. Konkrétan nagyon féltém, mi történhetne.

Mert akárhogy csavarom, csak az jött ki nekem, hogy mindegyik kép olyan, mint ahová nemsokára megérkeznek a bűnügyi helyszínelők. Kislányok? Nyavalyát! Vékonydonga mint kamuflázs. Ravasz dögök voltak ezek a pihenő lényecskék, vagy őket ölik, vagy ők ölnek, nincs választás, ezek az ígéretnek fognak teljesülni. Legtöbbjük szétvetett lábbal ült-feküdt, a bugyijuk is látszott, és egy csomó képen macska is volt, amivel engem ki lehet üldözni a világból. A macskák is ravasz dögök, egy frászt békések, és gyenge látszat, hogy nyugodtak lennének: nincs még egy állat, amelyikben ennyire pattanásiig feszülne minden, nézz rá a nap bármelyik szakában, ezt teszik, harcra készek, még ha alszanak is, a birtoklásról álmodnak, a zsákmányszerzésről. Aztán lapoztam még egyet az albumban, egy festmény részlete volt kinagyítva, egy kislány arca. Ludi! Semmi kétség, ez ő. Aprócska száj, vékony, hosszú orr, melynek vége parányi gömbbé boltosul, hatalmas, álmatag barna szem, örökké felvont vékony szemöldök, vékony szálú barna haj, jobboldalt feltűzve. *Nem én vagyok a gyilkos, de igazából mindegy* – ezt mondja ez az arc, vagyis a kislány ezt mondta, mielőtt unottan-undorodva összerántotta az ajkát. De mintha mindez rutinból jött volna. Fogalmam sincs, mennyi ideig szemezttem ezzel a csajjal, vártam, mikor kezd szívárogni a szája sarkából a vér; elhatároztam, megkeresem,

melyik képből van a kivágat, mert azon tutira lesz egy-két kinyírt egér, mondjuk, egy szép szőnyeg közepén, egyenlő távolságra a lánytól és a macskától, véletlenül se legyen könnyű eldönteni, kinek az áldozatáról van szó. Addig lapoztam, míg meg nem találtam a festményt, de amíg kerestem, az oldalak gyors váltakozásától minden egyre valószerűbbnek hatott, minden, ami ábrázolva volt, mintha érezném, veszélyes erőt kölcsönöz, ha a kislányok vagy a macskák mozdulnának, mindegy, hogy milyet, felderíthető nyomot hagynának ebben a durván valóságos helyiségben és élethelyzetben, s addigra ennek már a lehetőségétől is mereven állt a farkam, kimentem a folyosóra, istentelenül meg akartam kefélni Ludit. Ellenőriztem a légzését, ennyi elővigyázatosság kell, de aztán, mikor belekezdtem volna, megálltam a lemeztelenített altesténél, nem mentem bele. Kitüremkedett, gyűrűződött, csavarodott, ahogy kell, de körülötte mindenhol szinte csontig lapos volt. Szórtelen, erre kényes Ludi, és ez tovább rontott a helyzeten. Amit láttam, félúton volt egy eleven puhatestű és egy állati torzó, egy élettelen és hiányos dísz tárgy, kisállat-trófea közt. A magatehetetlen test mellé hengeredtem, s mert úgy döntöttem, hogy már a katalógusnál is amiatt csavarodtam be, amit nem láthatok, világos volt, egy ideig tényleg talonba kell raknom Ludit a szex tekintetében, mégpedig az ő jól megfontolt érdekében. És ez pont passzolt ahhoz, hogy Ludi, amint az később kiderült, már el is határozta, nem enged többé magához. Ebben a tekintetben tehát eszményi emberpár lehetnénk, semmi sem zavarja meg többé a tisztánlátásunkat.

Visszahúztam a bugyiját, helyére igazítottam a farmerszoknyáját. A hűtőhöz tántorogtam, úgy ittam, mint aki elhatározta, képes lesz elélvezni az alkoholtól – minden köteléket elszakítottam, kis híján megöltem magam. Eksztázisban láttam az egész hatalmas világmindenséget, szuggesztívebb volt, mint bármi, amihez addig a szex hozzásegített, viharos volt, tomboló, viszonzhatatlan, megváltoztatta az életemet. Szeretkezni az alkohollal, hogy a farkam ne ernyedjen el, hogy a végéig bírjam, ember nem agyalhat ki nagyszerűbb megoldást, ez az adomány valahonnan kívülről jött. Végül elsült, persze, de tényleg nem emlékszem, hozzá kellett-e nyúlnom. Kiszellőztettem mindent magamból, eléggé felkészületlenül arra, ami a helyére került. Ludi órákkal ezután tért csak magához. Reszketett, ismét kijelentette, hogy neki látszatteste van, majd visszaaludt. Ráhagytam, nem újság, tudtam, hogy legalábbis anyagszerű, s ezért azt hittem, immár jobban ismerem, mint ő saját magát. Másnap reggel a katalógus leszakított borítója, rajta az egyik legbeszédesebb festménnyel, ki volt mágnesezve a hűtőajtóra, szó nem esett róla, csak kerülgettük, fogalmam sincs, ki nyomta föl oda.

A hátralévő két héten eldurvultak a dolgok. Biztos van minta, milyen a zsarolás a szerelmesek közt, éppen olyan lehet, amit műveltem Ludival. Kábult ostobasággal egyre csak üldöztem, őrt álltam mellette, követtem, tereltem, elszigeteltem, bekapaszkodtam. Aztán hirtelen abbahagytam ezt is. A gyengeségét nem akartam átbeszélni, nem voltam már az orvosa, ápolója, ráhagytam, hogy nem eszik, ennek ellenére sokat hány, folyton bevérzik a szeme. Nagyon elege lehetett mindenből, pörgött, aztán megült, jelenése lett volna az ambulancián, nem ment el. Instrumentális zenéket hallgatott végtelenítve, közben a körmét rágta volna, ha megtalálja a száját. Belenyugodtam, hogy nem alhatam ott, nem engedte megfogni többé a kezét. A nem kívánt szerető rosszabb a halálnál. Hogy bosszantsam, mondtam neki, ha ez így megy tovább, csak azért is én fogom eltemetni, de nem hiszem, hogy ezzel igazán befolyásolni akartam volna. Ez volt az én nagy találmányom, erős felismerésem, hogy könnyen lehetek hideg vele, tükrözöm, amit ő művel, egy technikai médium vagyok. Ilyen csavaros metódus szerint vagyok belé szerelmes.

Egyetlenegyszer löktük ki még a spalettákat, ahogy Ludi indítványozta. Egy magányosan átvészelt hétvége után így nyitott ajtót délben, amikor felvittem neki a kínait: lökjük ki a spalettákat! Gyógyító sugarakat emlegetett, tündöklő palotát, hatalmunk alá rendelt tereket – persze hogy túlszívtá magát, bár nem róttam fel neki, így le sem tagadhatta. Úgy tűnt, béke van. Csak álltunk egymás előtt, lassú mozdulatokkal levette rólam a farmerdzsekit, s az állát ráhajtvá magához szorította – giccsparádé, gondoltam, úgy hatott rám, mint egy váratlan fűttszó a nehezen összerakott csendben, nem illett hozzá. A Canar galériaerdő csöndje jutott eszembe, s ami utána következett a fejtési területen – görcsbe rándult a gyomrom. Nem kellett megerőltetnem magam, hogy előre lássam, a fákról vér fog csöpögni, a kövek üvölteni fognak, vártam, hogy kezdje, nem akartam örökké ott állni. Elő is adta, hogy aznap, a holnapi napon, de még a rá következő héten sem mehetek a közelébe, mert rájött, hogy nem lehet biztos valamiben: nem én vagyok-e kiszemelve *arra* a célra. A férfiak nem engem küldtek-e mint ítélet-végrehajtót. Hogy kiküszöböljem a probléma forrását. Mert ha én lennék, s már ott is vagyok, és leszek olyan jó, hogy a kérését toleráljam, úgy intézzem a kiiktatását, kéri a legnagyobb alázattal, hogy a vére a falra csapódjon, mondta Ludi, miközben gyűrögette a farmerdzsekimet, s majdnem minden szó után lefelé szagolgotott, mintha engem keresne a ruhadarabban, egy kulcsfontosságú bűnjelben. Az ő falra fröccsent vére, naná, ezek a bizonytalan vonzalmak a részéről, de ez nem volt elég, azt mondta végül, hogy a vérfolt, mármint az ő vére a falon semmit sem ér, ha nem teszem emlékezetessé a munka befejezését. A munka befejezését! Jó, bazmeg, kaptam ki a kezéből a dzsekimet, akkor csináljuk! Kérdeztem, mivel akarja, törjek el egy üveget, s a nyakára menjek, akkor bőven kerülne vér a falra. Pofás mintázatok lesznek, ne izguljon, megoldom. Majd teszek rá egy vakrámát is, valaki csak beveszi egy katalógusba! Az elmúlt hetek minden dühét belefördítettem ebbe az ötletbe, de aztán mégsem csináltuk.

Lehet, hogy kellett volna. Lehet, hogy valamiben mégis igaza volt. Nem vagyok véten a testi leromlásában. Valóban ő a probléma, és én úgyis megoldást fogok találni a problémára. Így lesz, akármiben igyekszem is pácolni, bennem elég pragmatikus lélek zakatol. Rossz a helyzet, Ludi csak mozdítható korlátokról tud. Ha más mondaná, persze tiltakoznék, de mégis, az én mégoly szegényes képességeimet Ludi szabadon használja föl. Nehéz kigyűjteni, miért látom így, de ha valaki ismeri, tudja, mire gondolok. Egy hétig még olyasmit éreztem, ami jósnőnél foghatja el az embert, reményteljes gyanakvást, míg aztán eljutottunk a megoldáshoz. A világtörténelem legócskább órájában, amikor szakított velem, nem volt mit ellene szegezнем. Az átlényegülés fázisait járta, mállás, porlás, ilyesmi. Szembe néztem, féltem tőle, amikor azt mondta, hogy fél tőlem. Hogyne féltem volna, nyitva volt a szeme, de odabent mindent elsötétített, mindent elvontattak már onnan, ki lehetett volna írni a homlokára, hogy bontási terület. Nem volt utolsó szalmaszál, lelkierő a szeretethez. Számtalan képpontból állt a csaj, és mindegyik pontocska külön-külön reszketett.

Mióta kidobott, zombi vagyok. Tegnap fölhívott, hogy kísérjem ki az állomásra, a cefetül felbőszült apjához utazik, előre ideges. Attól fél, az apja kinyírja, mert mostanában minden megbízásról lemarad, és szerinte Ludi életmódja miatt tették talonba mint támadható figurát. A kábítószer, a részeg fotók a közösségi portálon s legutóbb az egyetemről való kizárás nem egyeztethető össze egy lelkészeket és orvosokat felvonultató familia presztízsével. Mesélte Ludi, hogy telefonon már leüvöltötte a fejét, ne ke-

rüljön a szeme elé, erre pont az apja hívta, hogy menjen haza, valamit meg kell beszélniük. Ludi retteg, hogy átlép a küszöbön, s azonnal lecsapják vagy bezáratják valahová, ahol aztán elmélkedhet a táj örök fenoménjéről, míg fejfel nem megy a falnak kínjában, csak legyen már vége.

Az apja komoly játékos lehetett, ennyit tudtam. Együttlétünk ideje alatt egyetlen alkalommal fordult elő, hogy Ludi drága és divatos cuccokat vett fel, a Navarra Hotel és a körtér közelébe, egy elegáns belvárosi épület elé vitt, nem kellett semmit sem tennünk, csak állni a gömb alakú díszfák sora mögött, elviselni a szív alakú levelek szedáló lebegését, s a kérdésemre, melyet jó negyedóra tétlen várakozás után megkockáztattam, Ludi csak annyit szúrt oda, *ez az ésszerűség diadala*. Pár nap múlva tudtam meg, hogy születésnapja volt, a szülei ideutaztak egy vacsorára, felköszönteni. Nem kérdeztem meg, miért nem ment be a hotel éttermébe, főleg azt nem firtattam, miért nem *mentünk* be. Akkoriban már művészet volt szóra bírni, de különben is tudtam a választ. Az apja szent gyermekeken kísérletezett, most már rajtam is, nem voltak skrupulusai.

Ludi szépen kért, menjek velem az állomásra, egyedül képtelen felszállni arra a vonatra. A szám mondta ki, nem én, és gyorsan, folyékonyan, hogy: *természetesen*, búgtam bele a mobilba, el fogom kísérni. Mintha az alázat valóban csak egyfajta bensőséges meggyőződés volna, fesztelen és kifogásolhatatlan. Ludinak a segítők felhajtása sosem volt túl bonyolult művelet, nem hiszem, hogy a feltétel nélküli beleegyezésen, a hűséges igazodáson kívül észrevett volna más emberi reakciót – mert hát biztosan volt benne része, csak Ludi olyankor a harag vagy az ijedség legkisebb jele nélkül továbbállt, és a férfiak örülhettek, ha még utolérték, és valamilyen csoda folytán, ábrándos tekintettel szóba állt velük. Ludinak nincs tudása erről a nyílt erőszakról, amit végül is alkalmaz, tehát akár fel is menthetném. Épp hogy megismerkedtünk, egyből eldöntöttem, ha egyszer sor kerül rá, nem ez lesz, amiért elítélem.

A telefonhívás után nekiálltam piálni. A szakítás óta esélyem sem volt a minőségre ügyelni, olcsó és alattomos folyadékokat engedtem le a torkomon, addig a percig nem is bántam. Jó lett volna, ha van a részegségnek előszobája, ugyanis újra összekapcsolódtunk Ludival, hívott, szívességet kért, legalább pár percig észnél lehetnék, próbálnék a határok közt, de a végső dolgokról gondolkodni, ehelyett rögtön a kiütött agy helyben járása, repetitív dallamszekvenciája következik, azt játszom, hogy medítálok, pedig csak nyelem a hányingeremet. Mennyit tanultam ettől a csajtól! Például a zenéről. Nem volt nehéz dolgom, már a hangja elvarázsolt. És hogy újra hallottam, visszaálltam a kezdőpontra, mintha mi sem történt volna. Ludi talonba tett hangjáról kiderült, hogy percig sem volt talonban, mintha egy imént elkezdett mondatot folytatott volna. Azonnal eléri, hogy elámuljak a szavai hívóerején, belezsibbadjak a gyönyörűségbe, ahogy kiderül, alig van más értelme annak, amit mond, mint hogy rohanjak, égjek el, és ne kérdezzek semmit. Szavak ezek is, mint bármelyik másik, de mind be van vonva valami fedőréteggel, mit tudom én, hogy ne dörzsölődjenek ki, ne lehessen velük mást kezdeni, csak ami elsőre süt felőlük. Az együtt töltött nyolc hónapunk nem volt elég ahhoz, hogy maradéktalanul megértsem, mit akar. Titokzatossága miatt lettem hajlamos a mondanóját nagyrészt figyelmen kívül hagyni, hiszen sosem sikerül értelmezni, már csak abból az egyszerű okból sem, mert nem volt muszáj, pár gesztussal, finom érintéssel alapvetően el vagyok igazítva. Azt jelentette a halálra vált hangja a telefonban, hogy élek, hogy előreléphetek, akár mellé is, újra, hiszen hozzávetőlegesen ismerem a terepet, korlátozott jogosítványaim voltak, kis híján meg is ölhettem volna, ha veszem a

lapot. Minden meglehetősen volna, a nagyvilág ajtajának kilincsét fogtam, még ha nem láttam is mindent részről részre a költészet folyamatosan sűrűsödő füstjétől, mert a leromló állapotú Ludiból utóbb már csak ez lökődött kifelé az összes eresztékén. Ott voltam vele! Ott lehettem vele! És Ludi közelsége jól definiált tér, szex, utóbb a helyébe lépő álszent hospitálásom, valamint ingyenpia a gazdag lánytól, mert amíg ő anyagozott, a vodkával megpakolt hűtő volt a kedvesem, egy dinamikusan igazodó és folyamatosan töltekező hűtő, aki addig gyötört, míg el nem nyúltam, s aztán úgy néztünk ki Ludival az ágyon, mintha szürke öntvényből készültünk volna. Én nem szippantok, általában hamarabb szedtem össze magam, sokat sírtam hozzábújva, a kihűlt homlokát simogatva, a haját gyűrögetve, tulajdonképpen visszaélve egy ténylegesen is átélhető szakrális élménnyel. Sokat sírtam tegnap éjjel is, részeg sírás, nem is sírás már, csak rázkódás, olyan kibaszottul világos, mit tartson erről az ember, ha nem jöhet utána lendületbe, ha az ital egy ilyen roham után azonnal kivégzi. Marad reggelre minden.

Amikor kiderült, mi a pálya, reggel az volt az első tiszta gondolatom, hogy Ludi gyermeke vagyok. És rögtön utána, hogy ezeket a tegnapról valahogy megmaradt végső kérdéseket nem hagyhatom érintetlenül. Ennek ellenére csak amikor már felöltöztem, dőlt el, hogy megyek, csak amikor már kiléptem az ajtón, lett világos, hogy végem van.

A peronon kellemesen langyos szellők járnak, enyhe émelygéselem ellenére is folyamatosan érzem a keserves nyüzsgölődést a testemben, amit megszokásból egészségnek nevezünk. Lehetnék teljesen hétköznapi figura is, aki hisz a pillanat hatalmában, és megtalálja a gyönyörét abban, hogy teleszívja a tüdejét levegővel. Közben pedig az van, hogy baszom itt a rezet Ludival, az oldalamhoz dől, az agya tele van számítási zavarokkal, biztos nyomott valamit reggel. Csikorgatom a fogam, nehogy ránézzek, mert ha oldalt fordulna a fejem, bármilyen szarul néz is ki, azonnal múltunk egy feltáruuló darabjához hasonlítanám. Félek tőle, csupa köröm és fog, ragadós piszok, fekete cuccok, apró szén fülbevalók, megvan a hatalma fölöttem, ha ránéznék, azonnal bekereteznek minket, kettőnek egygé válása, szemben a világ vadállati törvényeivel – újra elvesznék, kereshetném magam, minden másfelé vezető nyom kitörlődne. De valami mintha mégis változott volna, mintha kotyognék ebben a foglalatban, mert legalábbis szokatlan, milyen dögletesen unalmas várni a vonatot, tehát hogy itt van a lány, de számon tartom az idő múlását, még a menetrendet is, meg mondjuk észreveszek egy portölcsért, vagy amit a szél a sín tövében művel a szeméttel, felfogom a beékelő hatását, a szemét kurva nagy tragédiáját, hogy oda van ragadva, szóval léteznek Luditól független, épp most kibontakozó manőverek, miközben azért tudhatnám, ha őszinte lennék magamhoz, hogy a hasonlóról mindig kiderül, helykitöltő semmiségekről van szó, azonnal elúsznak a semmibe, ha Ludi mozdul.

A szemközti hegyoldalt nézem, Ludi motyog, teljesen el van szállva. Egész testével nekem dől, ha odébb lépnék, bezuhanna a sínek közé. Félek tőle, és érzem, hogy a státuszom voltaképpen szemernyi sem változott, készenlétben vagyok tartva, amire legjobb példa, hogy egyáltalán itt vagyok vele. Egy másnapos fiatal férfi, aki mintha már eleve bedobta volna a lapjait. Jó lenne kifelé mutatni valamit, elegáns türelmetlenséget például, de hagyom, hogy játsszon velem. És nem is csak velem: ismerem ezt, korábban mindig azt mondta, csak ilyenkor érzi halandónak magát. Várja a halált, de honnan tudhatná, mi az, nem tudhatja, így véli Ludi, nincs róla infója, ezért, hogy bekövetkezett-e már, egy közkedvelt, gyermekversekkel befutott költő mondókája alap-

ján veszi végig a testrészeit, mi van még a helyén, orr, fül, haj, majd mást is megnevez-megérint, befelé halad, ahogy egyszer elmagyarázta, mentálisan térképezi föl magát. Az egész rohadt peron ettől a mutatóvántól van elájulva, hogy délelőtt, és ilyen fiatalon, szinte hallom is, generációjának *mintapéldánya*, csont és bőr, reszket, pedig milyen szépen süt a nap. Hát van benne valami, a reggeli okádássorozat után én sem lehetnék az ő valóságuknak a része, de legalább egyenesen állok, csakúgy, mint ők, a közönségünk, és úgy, ahogy csak ők tudnak állni a sok rohadt, nehezen leplezett, gyermekkorra visszanyúló kötődési zavarokkal. Egész tisztességesen fel is vagyok öltözve, és egyenes derékmal állok, tartom Ludit, akinek a teste különös képességei közül mozgósít egy számomra eddig ismeretlent: hűt! Hűt és józanít, mint egy számos panaszra jó pakolás. Az jut eszembe, ez a sok szemét a peronon engem pusztán lát, de Ludit nem is érzékelek, csak a helyén valamit, egy meghatározhatatlan térfélről érkező támadás ígérését, amitől egyébként ők is nyugtalanul alszanak éjjelente, és igenis bekapkodják azokat a szar antidepresszív szereket. Mind olyan, tisztán látom. Félnék, hogy kimúlik, aki őrzi őket a világban, és félelmükben vállalják ezeket a buta kis terrorcselekményeket, az állomáson is résen vannak, kiszúrják a szerencsétleneket a sínre dőlés előtt. Mind olyan, én ezt egész pontosan tudom ebben a pillanatban.

Keresem a helyet, hová nézhetnék, hogy teljen az idő. Szemközt a hegyoldal, a mániákus, kibaszott természet, lankás, kopár vidék, még annyi fű sem látszik a tájsebek miatt, mint amennyi az olajtól fekete talpfák között megtapadt. A lejtő csapásvonalában emberek kis csoportja, tömböt képeznek, és mintha ez a tömb finoman csúszna, port se ver fel, zajt sem csap, abból lehet tudni, hogy haladnak, hogy körülöttük pár méternyire mindig elvékonyodik, vagyis inkább elfehéredik minden. Ludi megérzi, hogy nem rá figyelek, felemeli a fejét, megpróbálja kitalálni, mi bajom van. Ezek szerint valamennyire észnél van, ennek örülök. Rájöhetett, mit nézek, azt mondja: *temetési menet*. Nyugodt és tiszta a hangja, szépen összerakta a szavakat. Igaza van, már én is látom, a fehér sáv, amiről eddig úgy hittem, tolják maguk előtt, a ministránsok arcvonala, a gyermekek fehér karingjükből vitorlaként húzták előre a gyászoló gyülekezetet. Nézem őket, és minden kiújul bennem, a veszteség érzete s a győzelem reménye, a részegség, érzékenységek és hajlandóságok, egyszerre gyámolítanám és dugnám meg Ludit, s olyan erővel tölt fel a látvány, mintha megint kettő lenne belőlem, egy, aki otthon ülve, magányosan élmeyeg tovább, s egy itt, Ludit támasztva ámuldozik, hogy a halál milyen nyilvánvalóan orrunk alá dörgöli a hatalmát. Egy kibaszott temetési menet. Az éles, kihajló lejtőátmenetre helyezett temetőkaput már elhagyták, a gyászkocsi még ott, a keskeny utacska végénél állhatott meg, a fekete öltönyös koporsóvivők a vállukig érő inggallérra engedik a súlyt. *Segíts*, szólalt meg váratlanul, tiszta hangon Ludi, s lehetetlen volt félreérteni. Mintha belém lőne, a halántékomba eresztene egyet egy nagyobb kaliberű pisztollyal.

Fogom a hátánál a szar göncét, hogy össze ne rogyjon. Nem beszélünk a hazakullogásáról, az apjáról, az ősi, barbár istenség parancsáról. Nem beszélünk az együtt töltött nyolc hónapról, de az azóta eltelt időről sem. Ami alatt megint sokat fogyott, ha lehet egyáltalán elvenni abból, ami nincs. Reszket, pedig a peronon kellemesen langyos szellők járnak. Szeplős válla jéghideg. A barna nők is lehetnek szeplősek és tűzforrók, de Ludi sosem melegedett át, csak ha a természetről mesélt. A menhelybeli kutyákról és a természetről. A Champlan oldalában van egy telep, hetente tiszteletünket tettük, a belem kifordult a büztől, de Ludi beletérdelt a szarba, a húgyba, és a kerítésen keresztül ölelte a dögöket. Vagy amint a jórészt bevándorlók lakta Setif negyed utolsó

házaikat elhagyva beléptünk a fák közé, azonnal képes volt kiűzni magából mindent, ami *odabent* a városban, alig száz méterrel odébb még iszonyattal töltötte el. Nem lehetett annyira beállva, hogy a madárhang ne igázza le azzal, ami telik tőle, egy akármilyen hitvány kis illúzióval, melynek szerintem fő összetevője valószínűleg azért mégiscsak a jóféle matéria, de állítom, hogy például az szagok máshogy is felajzották, főleg az áthatolhatatlan lombok alatt rothadó általaj vegyesen istálló- és temetőszaga – talán a kémiai rokonság ösztönös felismerése töltötte el egyfajta boldogsággal. Ludi boldogságának ez a mégoly csekélyke rétege füstszerű volt, menten elszállt, ha az a kurva kis tollgolyó elhallgatott. Mennyit imádkoztam, hogy nyomja még egy darabig, mert jó nézni a kiterült kedvesemet, milyen béketűrő, ha az alfazint szenvtelenségének előszobáját egyáltalán nevezhetem így. Esetlen és ernyedte, mint a kiegészítéséről mit sem sejtő Hit Girl a Metropolitan katalógusában, vagyis inkább vágytalan, ha máskülönből igénye lenne rá. Irtózik a szerelemtől, s ezt tiszteletben kellett tartanom, mint a menhelybeli, altatásra kiírt kutyák nagy valószínűséggel nem is létező előérzetét. Amint Ludi egy beljebb eső ligetben lefeküdt a fűre, vagy hanyatt nyújtózott egy kidőlt fa törzsén, olyan mosoly foglalta el és alakította át az egész arcát, amely miatt nem hazudhattam tovább magamnak. Növényi alakban tett utazásai közben arcvonásainak apró mocanási arról árulkodtak, hogy talán mondana valamit, mintha egy kérdés ideális formáját találta volna meg. És amikor felkelni készült, előbb még emelgette egyik karjával a másikat, mint egy gyógytornász, hogy a keringését helyreállítsa, s nekem mindig az volt a benyomásom, hogy egy rohadt nagy zenekarnak vezényel, és egyedül csak én nem hallhatom, mire mennek együtt. Ilyenkor viszolygást keltően idegennek éreztem Ludit. Hatalmat éreztem benne. Félttem ettől a hatalomtól. Attól félttem, hogy ha felül, az első szavával szakítani fog. Olyat ad a szájába ez a természettel való átmeneti egységérzés, ez a láthatatlan szellemi áramlás, ahogy a kidőlt fán fekvő egymást a halállal – ami engem végleg kigolyóz a kapcsolatból. Pusztán attól, mert ő végre halandónak érzi magát, nem lesz rám többé szüksége.

Azt hiszem, pontosabban sokáig azt hittem, hogy játszik velem, s ha játszik, az egész nem komoly, fordulhat így is, úgy is, nem olyan súlyos tételek ezek. Évezredek óta ismerem Ludit, a zűrös dolgok mindig szanaszét nyúlnak az időben, nincs eleje, és semmi-re sem lehet rámondani, hogy ez lenne a vége. Ennek sincs, ahogy állunk a peronon, millió fényévre a kiteljesítő felfedezésektől, határozatlan ideje örködve valami fölött, ami van, mert nem tudjuk megtörni. Közben úgy lépett be élénk a vonat, mint egy jókora tömbnyi végzet, és bár rettegtem a vereségtől, mintha meg is könnyebbültem volna egy kicsit. Nem is tudom, talán csak képzelem, hogy amikor a szerelvény bejár, Ludi előrelépne, ha nem tartanám erősen. Valószínűleg képzelem, hadban állnak bennem az emlékek és a vágyak. Annyira összpontosítottam erre a lehetőségre, hogy kezembe vehetném a sorsom, elvonom, majd újra átadhatom magam, hogy észre sem vettem az utasok rituális mozgását, eltűnését, s nem észleltem Ludi jelenlétét sem, pedig ott volt, vagyis ott maradt, változatlanul tapadt az oldalához egy jégtömbnyi szomorúság és lemondás, a vonat pedig elment.

Na, most vagyunk szarban, édes, gondolom, és csak bámulok előre, látom a temetőkapu környékén poroszkáló embereket, megkönnyebbülten látszanak, hát persze, nem rájuk nehezedik a föld, mennek az erdőbe madarakat hallgatni, vagy nyomni egy kurva csíkot, tovább butáskodnak a lehetőségekkel. Ők most letudták rendesen ezt az ügyet, volt eleje meg vége, láttak mindent, csak mi, Ludi és én mulasztottuk el a sírba tétel pillanatát.

Szilasi László

UTOLJÁRA BUDAPESTEN

„Laura mögött két lépéssel két nővére haladt, akik azonnal összekaroltak, mintha egymás izgalmát akarnák támogatni, mögöttük Lolo bácsi lépdelt fiával, valamivel hátrább Laura két sógora és unokafivére, Csendes Nagy Lajos, a szegedi könyvtáros s ezek mögött rendezetlen csoportokban a távolabbi vagy fiatalabb rokonság.”

(Déry Tibor: A BEFEJEZETLEN MONDAT)

Csendes Nagy Lajos élete minden napján képes volt örülni annak a szerinte mennyei eredetű elégtételnek, hogy alsóvárosi dolgozószobájának ablakából egyenesen odalát a Havas Boldogasszony-templomra. Piros képű, nagy bajszú magyar ember volt, morgós, pökhendi modorral, ha megharagudott, valósággal köpködte szavait a vitapartnerére, de belül sebezhető és finom volt az ő lelke is, az pedig végérvényesen bizonytalanlanná tette, amikor negyvenöt éves korára rájött: kiemelkedő tulajdonságai neki nincsenek. Protestáns volt, mélyen hívő evangélikus ember, de a templom és a kolostor épületegyüttesének ősi, nemes hányavetisége vele is megértette, hogy Isten szeretete fölötté áll a felekezeteknek és az egyéni képességeknek meg teljesítményeknek: maga az elégtétel.

Csendes Nagy Lajos a Somogyi Könyvtárban dolgozott. Értelmesnek és fontosnak tartotta, mélyen szerette a munkáját, saját köreiben kifejezetten nagy hatalmú és fontos ember hírében állt, értette is a dolgát rendesen, de az ötvenedik születésnapja táján szembe kellett néznie azzal a számára hirtelen befejezetté vált ténnyel is, hogy belőle könyvtárigazgató már bizonyosan nem lesz. Nem törte meg ez a felismerés. Közelebb hozta saját magához. Nem néztek át rajta, nem állították félre, nem ugrottak át felette az új undokak, egész egyszerűen arra jött rá ekkor, hogy a nyugalma meg a munkája szeretete mindig is erősebb volt benne a vélt ambícióinál, s ez a helyzet, most, hogy teste-lelke immár kissé megkopott, hirtelen mindenki számára nyilvánvalóvá lett. Csendes Nagy Lajos a helyére került. Hogy mindig is ott volt, már csak ennyit kellett megértenie. Néha, amikor az újságja fölött a Széchenyi teret bámulta a törzskávéháza ablakából, mindig oda ült, ahová annak idején a városi emlékezet szerint Babits, arra gondolt, hogy mindezzel talán csak utólag próbálja becsapni magát. De még ha úgy van is: végeredményben ezt is a nyugalma érdekében teszi, nem igaz? A főtétel áll.

A régi Dömötör-templomot szerette, ezt az újat, a Fogadalmit, a Dómot nem. Feléje se ment a térnek. Az árvíz utáni egységes térképzést sokra értékelte, tudatában volt, hogy a Kárpátoktól az Adriáig nincs még egy ennyire összefüggően modern küllemű nagyváros, és megértette azt is, hogy a Dóm tér egy egész megnyomorított ország önbecsülését próbálja meg a csupasz téglafalaival helyrebillenteni, de azt képtelen volt elhinni, hogy ebben a malterzagú térségben valaha is jelen lehetne majd az Isten. Gyalog járt a munkahelyére. Az új teret úgy kerülte el, hogy végigment a Szentháromság útján, a Kárász utcán, aztán a Posta után hirtelen elfordult jobbra. Várom, Tisza-part, Közművelődési Palota.

A hófehér kultúrpalota hellén temploma körül poshadt víz, rothadó hal és erjedt lóganaj szaga lengett. A széles homokkő lépcsőkön kisteleki kubikosok és dorozsmai juhászok heverészttek ingben-gatyában, tökmagot rágtak. Az asztalától a halpiacra, a csírkepiacra meg a falusiak szekértáborára látott. A tutajokon nyitott lángon főzték a halászlét. Bal kéz felől azonban, a fővenyes ártér nyomorék fűzfái fölött a nagy Eiffel hídja ívelt át a túlsó partra. A könyvtáros az íróasztalánál ült. A Platón és Arisztotelész gipszbüszttjei között zsírpapíron heverő kis darab oldalas húsából kivillantak a karcsú bordacsontok meg a sárgás kővérje. Bicskahegyre szúrt, sóba-paprikába hengergetett egy-egy falatot, katonázott hozzá kenyeret meg lila hagymát, jóízűen bereggelizett. Ez a hely volt az igazi otthona.

A nyári szabadsága egyik felét évek óta egyben, május utolsó két hetében szokta volt kivenni. Korábban családostul levonultak egy hónapra Fiume mellé a tengerhez, aztán rászoktak a Balatonra, amióta pedig a lányaikat szerencsésen kiházasították, Palicson találkozik a család, egy bérelt nyaralóvíllában. A maradék két hetet megtartotta magának. A felesége nem ellenkezett. Szerették egymást, már rég nem titkoltak vagy színleltek egymás előtt semmit: két hét átmeneti egyedüllét többet ért neki, mint a fővárosi kultúra érintése meg a feszített rokonlátogatások. Csendes Nagy Lajos pedig felült a vonatra, beköltözött egy fővárosi kollégájának Teréz körúti, üresen álló, hajdani legénylakásába, és két hétig azt képzelte, abban a folyamatos álomban élt, hogy ő az egyetlen után mégiscsak a fővárosban maradt, volt elég ereje ahhoz, hogy ne rántsák vissza magukhoz a homoki vérrokonai, a gyökereit megtartotta, de Budapesten lakik, egyedül él, jól konzervált, jól szituált, kapós vénlegény.

Nem csinált semmi különöset. Színházba, hangversenyre, kiállításokra járt, szórakozóhelyeken étkezett, ha pedig ezt elunta, azt élvezte, hogy csak ül a fotelban, hallgatja a rádiót, a legújabb dalok szólnak a nagy dobozból, vagy egy habkönnyű, francia vígjáték, parizert vacsorázik kenyér nélkül, és megiszik hozzá egy üveg kocsisbort vagy, ha éppen úgy hozza a kedve, kettőt. Telefon nem volt a lakásban. A készülék ott állt a kisasztalon, de lekötötték a hálózatról. A férfi szabad volt. Nagyjából ezt jelentette a számára az, hogy átmenetileg, ebben a két hétben, nem volt ő se szegedi, se könyvtáros, se Csendes Nagy Lajos. Aztán persze sietett vissza. Amikor meglátta a dorozsmai templomtornyot, akkor könnyebbült meg. Hazaért, vacsora után újra tudott szeretkezni a feleségével. Azokra a pesti kurvákra gondolt közben, akiket odafent sohasem tudott magának megfizetni.

Erre a májusra sem tervezett ő semmi rendkívülit. Laurát meg kell látogatnia, ez világos volt számára, de egyáltalán nem fűlött ehhez sem a foga. A férj temetésére az elmúlt év decemberének közepén természetesen elment, övével együtt leróttá ő is a tiszteletét, a nagy család integráns részeként elbúcsúztatták őket is Parcen-Nagy Károlyt, fekete ruháikban részvétet nyilvánítottak őket is a szakadó hóban, de a szegedi Csendes Naggyá történő, akár csak néhány órás, zavaró, májusi visszaváltozáshoz meg az örökösödés körüli hercehurcákhoz semmi kedvet nem érzett. Még csak nem is szórakoztatták.

Első unokatestvérek voltak, de Vietorisz Laurát ő már elég régóta utálta, az az igazság. A másik két Vietorisz nővér, Nina és Helén sohasem érdekelték, de Laura nagy, gazdag teste, lassú mozgása, csendes beszéde, lényének mindent átható, púderszagú, nehéz szeretetreméltósága már fiatalemberként megszólította. A lány tíz évvel volt fiatalabb nála. Csendes Nagy Lajos a Kass Szálló báljain, amikor végre legálisan átfoghatta Laura erős, puha derekát, arról ábrándozott, egyszer talán eljön az ideje, s talán nem is sokára, amikor közeli rokonságuk dacára mégiscsak elveheti feleségül. Az uno-

kahúgának azonban nem volt elég sem a Kormányzó három sorsfordító szegedi hónapjának emlékét hűen őrző, vidéki szálloda, sem a tíz év korkülönbség, sem a Csendes Nagyokról lesíró, erős-közepes polgári egzisztencia, sem a vidéki nagyváros életterének igencsak határolt tágassága: Laura többet akart a testéért meg azért a fülldt és zsírsuma biztonságérzetért cserébe, amely, bármerre járt is, számolatlanul gyűjtötte köréje a férfiakat.

Az áruló Vietorisz Laurát 1911 nyarán vezette oltár elé Parcen-Nagy Károly, a budapesti trösztvezér. Vagy talán fordítva történt. A férfi már bő éve járt a Feketesas utcai Vietorisz-házhoz, amikor a leendő após végre beleegyezett az eljegyzésbe. Ötezer forint hozományt ígért a legkisebb lányával. A menyasszony tizennyolc éves volt, a vőlegény harmincnyolc. A házasságkötés után a férj kiállított egy nyugtát a kilátásba helyezett atyai összegről, és az első évben negyedévente leküldte irodatisztjével Szegedre, teljesen hiába. Parcen-Nagy Károly az 1933-as év végén vetett véget az életének, nem érte meg a hatvanegyedik születésnapját. Amikor Csendes Nagy Lajos fél év múlva, májusban végre újra alaposan megnézhetette magának a negyvenegy éves Vietorisz Laurát, érteni vélte korai özvegysége okát. Utólag úgy emlékezett, hogy a legszűkebb családi körében, Alsóvároson, a saját házában meg is jövendölte ő ezt réges-rég előre. Úgy dereng, hűsvét lehetett.

Az özvegy leánya, Desirée, senkivel sem tartotta a rokonságot. A fia, Lőrinc, mindenkivel. Kettejükön meg azon a béke barátja, tejbetök Ilmán kívül valamennyi többi tag a családot megosztó két párt valamelyikéhez tartozott. Úgy állt a helyzet, hogy bár az özvegy szegedi rokonságát eredetileg egységesen szembeállította a Parcen-Nagyokkal az alacsonyabb rang és a kisebb vagyon, ám a meggyarapodott Vietoriszok később elpártoltak az ősi ágától, átálltak az elegáns, fürge, fővárosi táborba, az elszegényedett Parcen-Nagyok még így is előkelő segítségét viszont örömmel fogadták az immár szintén budapestivé vált középpolgári oldalon.

Kívülállók, szemre, úgy találhatták, hogy Csendes Nagy Lajos, a szegedi könyvtáros természetesen Laura pártjához tartozik. Az ő oldalán, egyetlen szegedi lakosként, biztos volt a pozíciója, alacsony ugyan, de problémátlanul szilárd, míg a másik vezér, Laura anyósa, a kilencvenéves Parcen-Nagy Júlia, bár a nővérek újra meg újra bemutatták neki, szóra, köszönésre, pillantásra sem méltatta soha. Ő azonban, ha módja nyílt rá, mindig is kedvtelve nézegette azt az egészen apróra összeszáradt, halk hangú, kedves mosolyú, félig süket, félig béna anyókat. Tudta róla, hogy szelídsége és régies illemtudása alól, mint egy szőrnyű fejszét, bármikor elő tudja kapni lelkének föld alatti, időök előtti durvaságát, s akkor ez a filigrán, vén, tündéri jelenség olyan veszélyessé és könnyörtelenné válik egy pillanat alatt, akár az inkvizíció legeslegutolsó, meztelen felsőtestű, névtelen hóhérai. Ő az én bosszúm, gondolta magában Csendes Nagy. Ő fogja visszakergetni hozzám.

Keresztbe vetett lábbal ült az özvegy szalonjában, igazgatta a nadrágját, nehogy kitérdelje az anyagot, nézte Vietorisz Laurát. Ez a nő nagyon keveset hibázott életében, ezt gondolta róla. Az azonban hiba volt, hogy menyasszony korában, egy váratlan ellágyulási vagy inkább hízélgési rohamában bevallotta leendő anyósának, hogy náluk odahaza Szegeden nem ismerik a bidét. Pontosabban ez a vallomás annak idején, önmagában talán még nem volt hiba, kisebb hiányosságaink bevallása alkalomadtán valóban enyhítheti a személyünk iránt táplált fenntartásokat, de az idő és a harag utólag védtelen támadási felületté avatta ezt a közleményt. Amikor a házasság harmadik évében az öregasszonynak a tudomására hozták, hogy az új menyegcsalja az ő fiát egy Wavra nevű tanárral, nagy társaságban, Fodorék tömött szalonjában, nyíltan nekiesett

Laurának. – Te csalog meg a fiamat, te kapcarongy! Amíg a családunkba be nem házasodtál, még azt sem tudtad, hogy mi az a bidé! – ilyeneket sikoltozott. A menyével történő rendszeres társasági találkozásokat nem tudta ugyan elkerülni, de Damjanich utcai házában attól kezdve nem fogadta az asszonyt, a rettenetes szó pedig mindörökké rajta ragadt a későbbi özvegyen, bidé.

Egy évtizedes küzdelem emblémája lett. A nagy összetűzés óta Laura életének legfőbb vágya az volt, erről, ha Budapesten nem is, de rendszeres szegedi látogatásai során mindig örömmel beszélt, hogy minden közeledést mereven elutasító anyósával kibéküljön, s aztán a kibékülés után végre iszonyú bosszút állhasson rajta. Ezen dolgozott immár húsz éve. Az eredeti terve az volt, hogy mielőbb kibékül, megvárja az első meghívást, s azt azonnal visszautasítja. Később azonban arra jutott egyetlen fővárosi bizalmasával, az ő öreg, kiskundorozsmai születésű szakácsnőjével, hogy nem a rögtöni megtorlást, hanem a lassú, ám annál biztosabban ható, késleltetett bosszút fogja választani. Összemelegszenek, s aztán ebből az újra derűs égből fog lecsapni, mint az istennyila, a sértés. Meghívja magához a vénasszonyt, aztán elmegy otthonról, méghozzá olyan nyilvános helyre, lehetőleg valamelyik divatos, feltűnő kávéházba, ahonnan jelenlétének híre a legrövidebb idő alatt elérhet Parcenékhoz. Nem volt ma kedvem odahaza maradni, de semmi baj: majd eljön a nagymama máskor!

Mivel a dorozsmai asszony az előző héten meghalt, Csendes Nagy pedig már eleve is tájékozott volt unokahúga bosszúterveiben, Laura megosztotta vele a plánum legfrissebb részleteit. A könyvtáros helyeselt, s némi gondolkodás után azt az egyéni kiegészítést tette, hogy őserinte, a tervezett hatás maximumának elérését célozva, ugyebár, az özvegynek nem egyedül, nem is nagyobb társaságban, hanem, ha megengeded, drága Laurám, Wavra tanárral kettesben kellene mutatkoznia abban a kávéházban. Pompás! Köszönöm, Lajosom! – válaszolta az özvegy, boldog, álmodozó mosollyal, messzire révedő szemmel.

Csendes Nagy Lajos azonban mindezenközben teljesen bizonyos volt benne, hogy a két nő közötti harc csak egyikőjük halálával érhet majd véget, ahogy abban is, hogy a végén, minden erőtlen tervezgetés ellenére, az öregasszony fog győzni. Tanúja akart lenni ennek a bármikor bekövetkezhető végkifejletnek. Tudta, hogy immár küszöbön áll. A trösztvezér halála visszavonhatatlanul felgyorsította az eseményeket. Kizárólag ezért fogadta el Laura meghívását a család béketeremtő, nagy összejövetelére.

Ilmáék, pontosabban, gondolta a szegedi férfi adázul, a csödbe ment és Hollandiába szökött Parcen-Nagy Jenőék hatalmas lakásának ablakai a Kossuth Lajos térre nyíltak. Az egyikben, mint egy titokban beszerezett, drága kispasztika, az összezsugorodott Andrásy-szobor látszott. Csendes Nagy egyedül és gyalog jött el az ismerős címre, néhány perccel négy óra után érkezett. Odabenn pazarló, egybefüggő tér várta: a háziasszony az eseményre összenyittatta a szalont, a dohányzót és a könyvtárszobát. A szalon bejárata előtt Ilma és Jenő fia, Elemér fogadta a vendégeket, hogy mindegyiket elvezesse a számára előre kijelölt csoportba. Csendes Nagyt Laura öccsének, Lolónak a szekciójá felé terelgette, amit a vendég eleve is így tervezett ugyan, most azonban mégis lett volna kedve az ellenálláshoz. Leküzdötte. Elfoglalta helyét a tagozatban, rágyújtott egy saját szivarra, idefelé jövet vette egy trafikban, mert a szegedi minden napját ebben a közegben azért szégyellte volna, és úgy tett, mintha érdeklődését teljesen lekötne az egyetemi tanár animálta ideges társalgás.

Természetesen a bidéügyről folyt a szó. Pontosabban az azt a Vietorisz-annalesek szerint előidéző, a Parcen-krónika szerint megtorló zsebkendőügyről. Egészen ponto-

san az öngyilkos trösztvezérnek arról a különös, egyesek szerint praktikus, mások szerint undorító szokásáról, hogy ha úgy gondolta, az utcán épp nem látja senki, járás közben előre és oldalra hajolva, a két ujjja között fújta ki az orrát, a váladékot pedig nagy lendülettel kicsapta a járdára. A hamarosan bekövetkező végleges elidegenedés előtt Laura férjének ebből a magatartásából építette fel azt az argumentumot, hogy ők Szegeden ugyan tényleg nem ismerték azt a híres-nevezetes bidét, de az orrukat azért mindig zsebkendőbe fújták. Arrafelé, odalent, messze délen, biztosan megéri a nagymama, ez az úzus.

Csendes Nagy Lajos örömmel látta volna, ha özvegy Parcen-Nagy Károlyné született Vektorisz Laura, sógornője, Ilma fényűző szalonjában, a három óriási kristálycsillár alatt végre nyilvánosan megaláztatik. Erre vonatkozó tervei majdnem olyan patológikus részletezettségűek voltak, mint az özvegyéi, de az unalomig ismert, részben kitalált, részben valóságos múltbéli apróságok egyáltalán nem érdekelték. Ő a nagy egészet látta, a végső megoldást várta: a tőle törvény által eltiltott, számára egyébként is eleve elérhetetlen, ám őt ennek ellenére mégiscsak kikoszarozó nőstény végleges megsemmisülését, a tékozló leány visszatérését. Fölmérte a teremben a csoportok elhelyezkedését. Az esélyeket latolgatta.

A nyilván napok óta aszpirinen és brómon élő háziasszony egymásnak háttal, az egybenyitott hatalmas tér két távoli végében helyezte el a két óriási chippendale karosszéket: a szalon bejáratánál Parcen-Nagy Júlia ült az övéivel, a könyvtár túlsó falánál pedig a rangosabb szegediekkel az özvegy.

A nagymama épp befejezte a teája ivását, a Ridgeway's Ltd. „Her Majesty's Blend” nevű keveréke volt a kedvence, épp a relikviát pakolta ki maga köré. Fekete strucctoll legyező, teknősbéka táska, aranylornyon, láncán breloque-ok: elefántcsont bonbonier, aranymalacka, elefánt, kígyó, medalionok gyermekei arcképével és hajfürtjeivel, továbbá egy szagos sókat tartalmazó, jókora kristályüvegcsé: ez volt az állandó gyűjtemény. Volt helye a rakodásra, óriási foteljében három olyan vézna termet is elfért volna, mint ő.

Az özvegy teste viszont maradéktalanul kitöltötte a sajátját. Csendes Nagy óhatatlanul arra gondolt, milyen érzés lenne, ha ő maga lehetne az a karosszék. Laura egyfolytában evett. Szavai szerint mindig csak valami apróságot, de haragos szegedi rajongója tudta, hogy apránként már vagy tucatot elnyelt Ilma konyhájának jókora szendvicseiből, Helén húga épp akkor vette el előle a tányért. A férfi maga is nagydarab ember volt, étvágyát azonban sohasem titkolta, Laura folyamatos lelkiismeret-furdalását és tagadását a gyengeség jelének tartotta.

Egyre inkább bizonyos volt benne, hogy az özvegy fog vereséget szenvedni. Abban viszont egyre kevésbé, hogy még aznap bekövetkezik az összecsapás. Akárhogyan nézte is, béke volt a teremben, máris béke.

A két fő gócpont között alacsonyabb rangú vagy távolabbi rokonok, érdektelen fiatal emberek és lányok tartották fenn az összeköttetést. A kandalló melletti empire garnitúrában, saját udvartartása között ott ült még Ilona, az öregasszony egyetlen lánya, semmi más különbség nem volt a két asszony között, csak a harminc év. A másik kisebb, önálló kör pedig a saját társasága volt, Lolóval, az idióta fiával meg az ideggyenge feleségével a dohos középpontban. Undorodva fordult vissza közéjük.

– Csak ígérték, csak ígérték, fiam! – mondta épp Lolo, saját pártatlanságának fényében fürödve, ujját felemelve, lelkesen egy fekete bajszos fiatalembernek, akit a szegedi rokon nem ismert. – Csak ígérték, de Károly nem kapta meg!

Csendes Nagy Lajos gyorsan kikövetkeztette, hogy csak a Vietorisz-féle elsikkasztott hozományról lehet szó, arról a soha ki nem fizetett ötezer szegedi forintról. Bár ő a maga részéről, annak bűne miatt, nem csupán Laurát, de nőtestvéreit, Lolót magát és a rég halott szüleit is szívből megutálta, most rövid gondolkodás után mégis arra jutott, hogy ezúttal ő bizony a szegények oldalán teszi le a garast. Lolo felesége nagyon bizonytalanul épp próbált volna mondani valamit, de ő nem bírta megvárni, hogy az asszony befejezze.

– Nem is volt rá szüksége, nevetséges! – morogta hát bele a beszélgetésbe határozottan, a siker biztos tudatában. Nagy meglepetésére azonban Lolo azonnal letorkolta.

– Nem arról van szó, Lajos, hogy szüksége volt-e rá vagy nem, hanem hogy megkapta-e, igen vagy nem, kérem? – mondta Lolo élesen, bele az unokatestvére hirtelen elvörösödött arcába.

Csendes Nagy Lajos annyira meglepődött Lolo váratlan kirohanásán, hogy nem volt azonnali válasza. Hiába, itt, Budapesten mégiscsak jóval gyorsabb az élet, gondolta magában. Nemsokára azonban rájött, hogy ezek itt nem gyorsabbak nála, csak nem figyelt oda rájuk eléggé, mert nem érdeklik őt igazán ezek sem. Lolónak a fekete bajszos felé vetett újabb szigorú arcú, dicséretet követelő pillantásából pedig nagy sokára végül megértette, hogy Lolo ezúttal nem a gazdag Parcen-Nagyoknak kíván hízelegni ezen a közömbös vagy mohóságát legalábbis titkolni igyekvő fiatalemberen keresztül. Hanem egy kis kitérő után, némi közvetítés árán elsősorban magával akarja elhitetni, és akkor persze már másoknak is elhíresztelni, hogy ő, hajlott kora ellenére, a fiatalsággal tartó, megvesztegethetetlen és pártatlan férfi. Mire megértette a helyzetet, meg is unta.

A szeme sarkából viszont azt látta, hogy Ilma épp az özvegyhez lép, és néhány szót súg a fülébe. Az özvegy elsápadt. Felegyenesedett, kihúzta magát, picit felemelte az állát. Mint egy nagy, gyönyörű gép, lassan elindult a tér másik vége felé. Azonnal csend lett, mindenki felállt a helyéről. Mindebből a szegedi ember is megértette, hogy érkezett az összecsapás ideje. A szegedi rokonság felsorakozott Laura mögé. Csendes Nagy Lajos mögött már csak a távolabbi vagy fiatalabb rokonság állt rendezetlen csoportokban, ő abban a pillanatban mégis úgy érezte: ott a helye. Őlni tudott volna akkor Lauráért. Némán, nagyon lassan lépegetve meneteltek együtt a matróna elé.

Nem kellett volna vonulnia. Elég lett volna, ha egyszerűen csak odamegy hozzá. Csendes Nagy Lajos utólag, nyugodtabb körülmények között, odahaza mindenesetre ezt a véleményt alakította ki magában, ezt híresztelte később, sokáig, még az ötvenes évek elején is. Odamegy, bocsánatot kér, aztán jöhet a többi. Laura ugyanis egyáltalán nem volt hozzászokva ahhoz, hogy nagy nyilvánosság előtt, a társaság mozgó közép-pontjaként, seregei élén hosszan vonuljon. Húzta az időt, vonult, de annyira zavarban volt, tervezetései közepette annyira nem készült fel erre a központi jelenetre, hogy amikor odaért a nagymama lányához, Ilonához, kezét csókolt neki, s zavarodottságában tőle kért bocsánatot. Amikor felfogta tévedését, megtántorodott, szó nélkül, inogva ment tovább a nagy test.

– Én meg akartam neki bocsátani – mondta a háta mögött a nővéreinek Ilona. – De láttátok, nem adott időt, rögtön faképnél hagyott. No, mindegy, legalább kezét csókolt nekem. Menjetek utána, édeseim, ne hagyjátok magára!

Csendes Nagy Lajos szívesen beleütött volna ököllel a kis öregasszony arcába. Nem állhatott meg. Laurát kellett követnie, aki addigra épp odaért a nagymama foteljához. Be sem várta a felszólítást, lerogyott az első székre. – Itt vagyok, mama! – nyögte esetlenül. A szegedi férfi közben a remegő szemhéját csókolgatta képzeletben. Nagyon sajnálta a nőt. Sok ez neked, egyetlenem, gondolta magában. Ne félj. Majd én megvédelek.

– Ülj le, Laura! – mondta a nagymama. – Üljetek le, gyermekeim! Két sokat szenvedett, tapasztalt öregasszony kibékülése nem mindennapi látvány – tette hozzá egyszerűen. – Ülj le, Laura! Hány éves is vagy te?

– Negyvenegy – válaszolta az özvegy elpirulva. És Csendes Nagy Lajos ekkor megértette, hogy a harcnak vége, minden elveszett.

– Úgy van, úgy van! – bölintott az öregasszony kedvesen. – Tizennyolc voltál, Károly meg harmincnyolc. Huszonhárom éve. Remélem, ennyi idő alatt végre megtanultad, hogy mire való a bidé! – vágta ki, s csengő, csilingelő hangon elkacagta magát. – Ugyan már, valld be, fiam, hogy nem tudtad. Mit kellett ezen megsértődni, nem igaz, fiam? Mondd szépen utánam: bevallom, mama!

Az özvegy hátrahanyatlott a székén. Kezének egy ügyefogyott mozdulatával a nyakához kapott, mintha fel akarná tépni a ruháját, vagy felszaggatni saját csupasz nyakán a bőrt. Aztán csak ült némán, egyetlen tagja sem rezdült, de az arca lassan megdagadt, s magára vett valami különös, mélylila színt. Háromszor kellett nyilvánosan bevallania, egyre hangosabban, a végén már zengett a terem a remegő, őrjöngő, megsemmisített hangtól, bevallom, bevallom, mama.

Az öregasszony mosolygott. Aztán hirtelen elkomorodott, és a vonásoknak ebben az új, szokatlan rendjében egyszerre kitűnt, hogy az arcát százezer mély, gyilkos, szörnyű ránc borítja. Szeme kihunyt, halálos fáradság fogta el. Úgy látszott, elalszik. De hirtelen megrázta magát, mint a kicsi madarak zápor után, az orrához emelte a szagos sókat tartalmazó üvegcset, és a halál árnyéka, amit talán saját maga vetett, amilyen hirtelen jött, oly gyorsan el is vonult az arcáról. – Elhoztad Károly levelét, fiam? – kérdezte Laurától.

Őrjöngött az öregasszony. Wavra felől kérdezte a menyét. Az értetlenkedett, de a mama tovább kérdezett. *Est-ce qu'il découche, le vilain?* Kioktatta Lolót, leteremtette Reisch Elzát, Laura Nina nevű nővérének világszép leányát nyíltan megalázta, olyan volt a fiatal nő, mint Laura régen, a szegedi Kass Szálló zártkörű báljain, s csak ezek után csapott le végleg az özvegyre.

– Add már ide végre a fiam levelét, hányszor mondjam még! – kiáltotta az öregasszony, amikor felforrt benne a régóta fegyelmezett indulat. A mosoly eltűnt az arcáról, halálosan elsápadt, az újra bevésődő ráncok közül hirtelen kidagadtak a kék halántékek megcsavarodott zsinórjai, az orra pedig hirtelen megnyúlt, dühös és gonosz mádrrá alakult át az egész ember, fejét lehajtva támad, csíp, marcangol. Az özvegy felémelte a fejét. Szembenézett a rémmel.

– Nem hoztam el – suttogta feléje elégedetten.

– Azonnal add ide! – követelte amaz, lehajtott fejjel, rekedten.

És Csendes Nagy Lajos ekkor határozta el, hogy közbelép. Na, ebből elég volt. Azonnal hagyja abba, nagymama! Nem bánthatja tovább Laurát! És már nyújtja is a karját az elgyötört özvegynek. Ölbe kapja, és kivágtat vele a szituációból, ki a szabadba, ez volt az elképzelés. Nekikészülődött. A bal lábát előretolta, a pocakját behúzta, nagy lélegzetet vett. Már-már megszólalt. Élete nagy jelenetére készült. Léte legbátrabb perceit akarta színre vinni.

– Nem tűröm, hogy tovább sértteggessék! Mi ketten most elmegyünk innét, anyám! – jelentette be nyugodt, céltudatos hangon Laura lánya, Desirée.

Az özvegy arca már sötétvörös volt. Nehezen lélegzett, gutaütéstől lehetett félteni. Szótlanul felállt. Desirée belekarolt, támogatta az ájuldozó anyját, és elmenőben halottá, ahogy Ilma, a házigazda azzal vádolja elhalt sógorát, hogy beugratta őket, s Jenő-

nek miatta kell most Hollandiában ülnie. Mentek tovább, de a szalon ajtajában megállította őket a rémült arcú szobalány. Mögötte két ismeretlen férfi lépdelt. Az idősebbik udvariasan, határozottan szólította meg őket. Méltóztassanak visszafordulni! Tessenek megnyugodni, csak néhány percről van szó! Tessenek visszamenni a szalonba, kérem!

Az államrendőrség detektívjei voltak. Azért jöttek, hogy Ilma fiát, Parcen-Nagy Elemért kommunista üzelmei miatt letartóztassák. Gyors házkutatást is tartottak, ez azonban Elemér szobájára szorítkozott, negyedóra alatt véget ért. Az özvegy csak ezek után hagyhatta el leánya karján a lakást.

– Minden jó, ha a vége jó! – rikkantotta mögöttük Lolo idióta fia.

Csendes Nagy Lajos maradt még vagy fél órát. Nagy volt a ricsaj, hangos a veszekeedés, zajos az eszmecsere, ő gutaütötten üldögélt a plasztikus kígyókkal, csigákkal és gyíkokkal díszített, zöld majolikavödörben álló, széthajló levelű, magas pálmák alatt. Senki nem törődött vele. Aztán elindult, elment, otthagyta őket, észre se vették. Gyalog vánszorgott haza az üres legénylakásba.

Másnap összecsomagolt, és ebéd után hazavonatozott Szegedre. Megvacsoráztak kettesben, feketét, konyakot, aztán bort is ittak, de a feleségének már úgy mesélte, nem hitt neki az asszony, de ráhagyta, hogy ő elégelte meg a jelenetet, ő mondta, hogy nem tűröm, Laura, nem sértegethet tovább téged ez a vénasszony, mi ketten most elmegyünk innen azonnal, s kettejüket tartóztatták fel aztán az előszobában a nyomozók. Szeretkeztek is a feleségével, nyaralás után mindig szoktak, s ez egyszer Csendes Nagy Lajosnak nem kellett a pesti kurvákra gondolnia, hiszen akkor éjjel végre tényleg Victorisz Laura volt az ő asszonya.

Többet nem utazott nyaralni Budapestre. A következő évben visszatartotta a könyvtári munkája, aztán hamar elfelejtődött, hogy volt valaha egy ilyen szokás is. Az utolsó évtizedét szorgalmasan végigdolgozta. Amikor a visszavonuló német csapatok utászai felrobbantották a nagy Eiffel hídját, a légnyomás betörte a munkahelyi szobája ablakát, de ő a saját pénzén újraüvegeztette az ablakot, dolgozott tovább. Még volt ideje rá, hogy kinevelje saját tudós utódait a népi demokráciának, aztán 1949 legelején végleg nyugdíjazták. Attól kezdve visszavonultan élt az üres alsóvárosi házban. A felesége akkor már negyedik éve volt halott.

Laura nyáron bukkant fel a városban. A rokonai elmentek Nyugatra, vagy beálltak lelkes társutasnak a moszkoviták közé. Elemér és Lőrinc viszonylag sokra vitték ott, az özvegy egyedül maradt, úgy érezte, nincs már neki Budapesten senkije. Egy ideig a régi Kass Szállóban lakott. Aztán ősszel beköltözött Lajos házába, idegeneknek úgy mondták: albérletbe. Csendes Nagy Lajos, nyugdíjas könyvtáros és óraadó egyetemi oktató 1954 tavaszán halt bele ebbe a ki nem érdemelt, kései, zajos boldogságba.

Az immár kétszeres özvegyet a Csendes Nagy lányok őszre tudták kitenni a családi házból. Elemér és Lőrinc bőrtönben ültek, vagy épp akkor engedték ki őket onnan, neki nem volt hová visszamennie. Maradék szegedi kapcsolatainak segítségével meg némi ékszer árán, soron kívül bevásárolta magát a közeli szociális otthonba. Összecsomagolta a maradék holmiját, keresztülvonszolta az esőben a bőröndjeit a Mátyás tér megsárgult fűvén, és beköltözött a megváltozott funkciójú hajdani ferences rendházba. Neki is azt mesélték, amit mindenkinek mondtak: hogy annak idején az ő szobája volt Zdravec Zsuzsanna. Laurát ez nem érdekelte. De annak a halála órájáig örülni tudott, hogy a kis szobája ablakából éppen az ő jól karbantartott, napsugaras, hajdani közös kis házukra lát. Az ő számára ez volt az elégtétel.

Czilczer Olga

LÉPCSŐBŐL A HOMÁLY

A kezdetben könnyen vett lépcső nem akar véget érni. Pedig tagjaim nem kis próbatétele a továbbjutás. Szerveim összműködése, egyenkénti újrhangolása a tét, feljutok-e. Hasonulásomnak a ritkább terekhez fokról fokra kell végbemennie, új és újabb lépcsősorok vesznek bizonytalan magasságokba.

J kidől mellőlem az egyik fordulónál. Csak menjek tovább, mondja, ő majd visszavár. Itt-ott mások is lemaradnak. Akik nem találnak talpalatnyi biztonságot, lépő lábukkal a levegőben vagy a korlátnak dőlve halálukat meghazudtoló pózban, húsuk, vérük bronzzá, márvánnyá kövülve felavatásukra várnak.

Idegen ajtón becsöngetek. Levélrésen valaki kiszól. Már megint egy másik postás? Ez itt nyitódik. A névtábla ismerős.

Megérkeztem volna? Lépcsőből a homály, a falak. Csápot növesztek, tapogatódzom. Ez a szívem, a tudóm. Óhajtok valamit? Dehogy. Bocsánat. Már itt sem vagyok.

SZOKOTT ÓRÁN

Szokott órán csöngetek hiába
csak nem tévesztettem el a lépcsőházat
a házat mögöttem a kerület a város
rajtam túl pár levél szaporázza míg te
maradék lombba burkolódzva
gubbasztasz tán
kétemeletnyi a még késsel átütött zöld
halott barátom
hihetném helyben jársz tőlem el
sietve menekülsz
viseltes cipőid a fa alól
kötetlen fűzőkkel iszkolnak
csaknem nesztelen
előttem futsz az avarral
reméljem visszafordít a szél
jobb belátásra bír
tényleg nem gondolod
illene ajtót nyitni

Lázár Bence András

TISZTES HALÁLLAL

Kezdődjön ezzel. Az élére fordított dobozzal egy költözés végén. Az üres napsütéssel. És végződjön ugyanígy: egy teli tállal a vacsora után. Az estével, ahogy két test közé szorul a csend.

Kezdődjön ezzel. Plakátokkal egy koszos falon, Fel nem címzett képeslapokkal. És végződjön ugyanígy: a befészkelte madarak kilakoltatásával.

Mert így van jól. És ami van, az van. Nem mozdul. Nem beszél. Nem tud, nem akar, csak hallgat. Kezdődjön így. Köszönés és búcsú nélkül.

Kezdődjön így. Anyával a konyhában. Apával egy lépcsőház visszhangjában. És végződjön ugyanígy. Gyerekekkel és unokákkal. Tisztes halállal.

*

Kezdődjön ezzel. A kidobott dobozokkal egy történet elején, egy szikrázó napsütéssel, színes plakátokkal egy frissen festett falon, feladott képeslapokkal. Anyával, ahogy megterít. Apával, ahogy a lépcsőház visszaveri a hátveregetését. És végződjön ugyanígy. Elmosott tányérokkel. Egy erős szorítással az álom elején. A madarak etetésével. Születéssel.

Mert így van jól. És ami van, az van. Köszönés és búcsú nélkül. Tisztes halállal.

EGÉSZEN ÉS EGYSZERŰEN

Hogy ne legyen ennyi elég,
és ne még sok is, hogy ne egészen
meg ne egyszerűen, hogy ne kevésbé
és ne célszerűen, hogy legyen
most ez az úristen vagy bármi más,
hogy legyen most ez például a messiás.

*

De hogy legyek egészen és egyszerűen,
hogy kevésbé és célszerűen,
hogy legyek egy friss és régi seb,
hogy legyek vérzés és hegszövet,
hogy egészen és egyszerűen:
legyek ott az a könnyű heg,
legyek az a seb és a gerinced.

*

Aztán meg lehetnék bármi más,
hogy például őszi este paplan helyett
az ágy is, hogy esetleg a férfi, aki
az életen csak úgy téged átvisz,
hogy lehetnék neked könnyű
seb a gerinceden, hogy lehetnék
ami múlik és ami indul, hogy egészen
és egyszerűen lehetnék neked:
nyári vihar eltűnőben.

*

De lehetnék akár, mint lámpafény
egy bál után, mint törött pohárvégen
a rúzs nyoma, mint utcazajban a nappalíknak
illata, mint egészen és egyszerűen:
öreg az óriás tölgy tövében.

*

És hogy ne legyen ennyi elég,
és ne még sok is, hogy legyen
ez most egészen és egyszerűen
legyen bármi más, legyen egészben
egy friss és régi seb, legyen egyszerűen:
maradandó hegszövet.

Csuka Botond

EGY DISKURZUS KIBOMLÁSA

John Baillie esszéjéhez

Dr. John Baillie a XVIII. században összerendeződő brit esztétikai beszédmód rejtélyes szerzői közé tartozik: mindössze egyetlen drámája (THE MARRIED COQUET), illetve az itt közölt esszéje ismert, amely 1747 áprilisában jelent meg, négy évvel a halála után, amely a brit hadsereg orvosaként érte a kelet-flandriai Gentben.¹ ESSZÉ A FENSÉGESRŐL című munkája nem maradt észrevétlen kortársai előtt, Alexander Gerard például a legnagyobbak, Longinosz és Hume mellett hivatkozik rá 1759-ben megjelent híres esszéjének a fenségesről szóló fejezetében.² Baillie persze divatos tárgyat választott: dolgozata a korszak egy igencsak produktív, sokakat magához vonzó és akkorra már-már fél évszázados közvetlen előtörténettel rendelkező diskurzusába illeszkedett. A fenséges kora modern diskurzusa a XVII. század végén kezdett kibomlani, mígnem a természeti fenséges iránti újfajta érzékenységet artikuláló kezdeti extravagáns és rajongó, ugyanakkor habozó és feszengő megszólalásokból, valamint a longinoszi gondolatok újjáéledését követő retorikai leckefölmondásokból végül az esztétikatörténet számára nehezen fölmérhető jelentőségű kérdésfölvetések és fogalmakat explikáló szövegkorpusz halmozódott föl. Most csak arra törekszem, hogy fölvázolva a fenséges korabeli diskurzusának alapvető tendenciáit, elhelyezzem e közegben Baillie szövegét.

Habár Pseudo-Longinosz klasszikus művének első angol fordítása már 1652-ben megjelent, csupán Boileau 1674-es fordítása és előszava indította el a fenséges modern divatját a brit szerzők körében is, amely az 1730-as évek végén, William Smith nagy hatású fordításában jutott egyik csúcspontjára. Azonban Longinosz meglehetősen új formában született újjá – már francia fordítója is megkülönbözteti a fenségest mint minőséget a fenséges retorikai stílus kategóriájától, és ebben követni fogják a csatorna túloldalán is: amint Samuel H. Monk, a romantika esztétikája felé tartó nagy teleologikus fenségestörténet szerzője fogalmaz, Longinosz retorikájának „esztétikai aspektusa” izgatja a XVIII. századot, a hallgatót vagy nézőt magával ragadó minőség a tárgyban és ennek a befogadóra gyakorolt hatása. E kettő viszonyának a kérdése nevezhető talán a korabeli esztétikai gondolkodás *locus classicus*ának.³

Mint az jól ismert, Longinosz „*az írásművészet csúcspontja*[ként] *vagy tetőpontja*[ként]” határozza meg a fenséget,⁴ művének célja a nagy stílus eléréséhez és a felcícomázott hamis fenség elkerüléséhez nyújtani szabályokat – már a fogalom története kezdetén hallani a figyelmeztetést: a fenségest permanensen fenyegeti, hogy giccsbe fordul. A fenséges diskurzusa eleinte tehát a retorika területén mozog, és innen lép majd ki a többi művészeti gyakorlat, illetve a természeti jelenségek felé, fokozatosan alakulva át esztétikai kategóriává. Mindazonáltal a görög mester a fenségesnek a befogadóra gyakorolt hatását is leírja, és szavainak meghatározó hatása lesz a korai esztétákra: „*Az igazi fenségtől [...] természetszerűleg fölemelkedik a lelkiünk, és bizonyos büszke lendületet nyerve, örömmámmorral meg önérzettel telik el, mintha maga alkotta volna azt, amit csupán hallott.*”⁵ Baillie fenségeskoncepcióját is ezek a longinoszi sorok formálták, bár ő már a locke-iánus episztemológia nyelvén szólal meg, az érzékletek (*sensations*) és az észleletek szolgáltatják az alapot a fenséges tapasztalatának elemzésekor.

A görög szerző hatása számos helyen tetten érhető a szövegben: ilyen a GENEZIS I. 3. szöveghelyének felidézése és természetesen az esszé nyitó kritika, miszerint Longinosz adós maradt egy tisztességes definícióval. Baillie követelése jól mutatja a távolságot, amely elválasztja őt a modern Longinosz-recepció kezdetétől: egyfelől ő már nem retorikai szabályokat vár, hanem egy esztétikai minőség mibenlétét keresi, másfelől az 1670-es évek francia szerzői, Bouhours vagy Boileau éppen ez utóbbi felé tettek egy igen fontos lépést, amikor azáltal választották le a fenségest a „nagy stílusról”, hogy a tudom is én micsoda körébe utalták, olyasvalaminek tekintve, mint ami megtagadja a fogalmi előállítást és a definiálást, és csupán hatásában érhető tetten – így a „pátosz patetikájához” és a „fenséges pragmatikájához” vezethet a róla való gondolkodás, nem pedig egy csinos definícióhoz.⁶

A retorikai fenséges tradíciójában természetesen nem számított forradalmi tettek Longinoszt kritizálni: az entuziasztikus szenvedélytanát az 1700-as évek legelején fölvázoló John Dennis, aki a fenséges hatásának leírásával – „*gyönyörködtető erőszakot [pleasing rape] követ el az olvasó lelkén*”⁷ – megalapozta a fenséges genderalapú értelmezését, szintén felrója Longinosznak, hogy bár kijelenti, „*tiszta fogalmat kell alkotnunk az igazi fenségről*”,⁸ nem tesz ennek eleget. Másfelől Dennis szembefordul Longinosszal a fenséges és a szenvedélyek kapcsolatának megítélésében: szerinte a szenvedélyek nem választhatók el a fenségestől, melyhez nagymértékben hozzájárul többek között a rettegés entuziasztikus fajtája (*enthusiastic terror*). A „*legerőszakosabb szenvedély*”, a rettegés szerepének ezen erőteljes kidomborításából és így a fenségesnek az önfenntartás természetes ösztönéhez rendeléséből fakad, hogy a vallásos ideák lesznek Dennis számára a legfenségesebb tárgyak. Nincs még egy olyan idea, írja, amely „*oly rettenetes, mint azok, melyek egy haragvó isten dühét és bosszúját mutatják*”.⁹ A rettenet szerepének megítélésében Dennis kivétel, a fenségesdiskurzus kibomlásának kezdeti szakaszában – bár a fenséges és a félelem összekapcsolása sohasem hiányzott – inkább felemelőként, a lelket be- és kitöltőként vagy elragadóként írták le a fenséges hatását. Még Baillie-nél is ez dominál a büszkeség és az elragadtatottság (*exultation*) fogalmával, bár igyekszik számot adni arról, miként társulhat a fenségeshez a félelem, mely szenvedély kifejezetten elmentéses hatást gyakorol az emberi elmére. Csak tíz évvel később, Edmund Burke vizsgálódásaiban válik a rettegés a fenséges tapasztalatának alapzatává.

Longinosz álláspontja persze árnyaltabb, mint ahogy Dennis szövegében föltűnik: a fenséges és a szenvedélyesség – vagy más szóval a patetikus – egyfelől megkülönböztendő, „[m]ert hisz van olyan indulat, amelynek semmi köze a fenséghez, sőt amely alsórendűnek bizonyul, mint például a panasz, a bánat vagy a rettegés. Másfelől viszont sok fenséges megnyilvánulás van szenvedélyesség híján”. Azonban „*semmi sem oly nagyszerű, mint a maga helyén az igazi szenvedély, ez olyan, mintha elragadtatás, mámorosan áradó ihlet s szinte isteni sugallat teremtené szavait*”.¹⁰ A fenséges és a patetikus, a heves vagy akár pusztító szenvedélyeket ébresztő – többek között Dennisnek köszönhetően – szorosan összefonódott a század elején – minden, ami kiszorult a szépség nyugodt és harmonikus területéről, a fenségesnél talált menedékre. Baillie azonban elődeitől eltérően különválasztja a kettőt: a fenséges, állítja, inkább elrendezi és megnyugtatja az indulatokat, szemben a patetikussal.¹¹ Természetesen társítás folytán a legkülönbözőbb szenvedélyek is hozzákapcsolódhatnak a fenségeshez, annak különböző változatait hozva létre.

Esszéjének elején Baillie leszögezi, hogy a retorikai fenséges meghatározásának előfeltétele a „*természeti fenséges*” meghatározása, hiszen előbbi nem más, mint utóbbi leírása, ami implikálja a nyelvi leírások, illetve általában a nyelv Baillie által feltételezett transzparenciáját és semlegességét.¹² A nagyság (*greatness, vastness*) hatásmechanizmu-

sát a fizikai nagyság kapcsán mutatja be, és ezzel azonos módon működőként írja le a nagyság többi fajtáját is (a szenvedélyek tárgyának vagy a különböző tárgyakhoz társított ideáknak a nagyságát). A természeti nagyságnak a fenség konstituenseként való meghatározása legkésőbb Addison 1712-es esszéesorozata óta közhely, amelynek hatása nagyban érezhető Baillie dolgozatán.¹³ Mindazonáltal érdemes megjegyezni, hogy bár Baillie korában a természet fensége iránti lelkesedés már közhelynek számított, nem is olyan régen, a XVII. század végén még olyan terület volt ez, ahol különböző irodalmi, filozófiai, kulturális, illetve teológiai és tudományos nézőpontok és konvenciók ütköztek össze. Abban, hogy végül Angliában talán a retorikai fenséges térhódítását is megelőzően kialakult a természeti fenség iránti érzékenység, számos tényező közrejátszott.¹⁴ Ilyen volt például a geológia egyre vehemensebb küzdelme az olyan teológiai álláspontok ellen, amelyek a hegyvidékeket összeegyeztethetetlennek tartották az isteni teremtés szépségével (azaz arányosságával). A „*teológiai fizika*” (Cassirer) egy ebből a korszakból származó fontos, átmenetinek is tekinthető műve Thomas Burnet 1680-as nagy léptékű kozmogóniája, melynek lelegején ezt olvashatjuk a hegységekről, amelyek az egykori bűnbeesés mai napig álló fizikai következményei: „*Még megvannak amaz első világ összetört darabkái, melynek romjain járunk; ameddig állt, a Paradicsom helye volt, és aranykori táj; amikor elbukott, az Özönvíz okozta, s eme formátlan [unshapen] föld, mely most lakhelyünk, abban a formában látható, melyet a víz visszavonultával maga után hagyott, amikor a szárazföld ismét előtűnt.*”¹⁵

De nem csupán teológiai gyökerekkel bír a természeti fenséges: legalább ennyire fontosak például azok a személyes esztétikai tapasztalatok, amelyekkel egyre többen – köztük Dennis és Addison is – gazdagodtak hegyvidékeken át vezető útjaik során. De Burckhardt óta tudjuk, milyen jelentőséggel bírhat az esztétikatörténet számára egy hegymászás, még akkor is, ha az ágostoni intelmeket követően a hegyről való lekullogással végződik is a túra.¹⁶

A természet fensége iránti érzékenység kialakulásánál veszélyes elidőzni, sokfelé viszi az embert.¹⁷ Visszafordulva tehát Baillie esszéjéhez: Monk teleologikus narratívájában az ESSZÉ A FENSÉGESRŐL olyan pontot jelöl, amely nagyban hozzájárult a fenséges „szubjektívizálásához”. A kérdés persze, hogy „hol is van” a fenséges, kétségtől releváns, de Baillie alapvetéseivel nem „szubjektívizálja” jobban a fenségest, mint mondjuk Hume a szépséget vagy, még korábban, Addison a képzelőerő gyönyöreit. Az esszé érdekessége ebből a szempontból inkább abban áll, hogy ahelyett, hogy megállapodna a fenséges tárgyak által kiváltott elmeállapot vagy beállítottság (*disposition*) visszavezetésénél annak kiváltó okára,¹⁸ az emberi észlelésre (nagyobb/nagyszerűbb tárgy észlelésekor önmagát is nagyként/nagyszerűként látja), Baillie megjegyzi, hogy hiába a tárgy nagysága és az emberi percepció sajátosságai, nem beszélhetünk sem univerzális hatásmechanizmusról, sem kauzális relációról. A nagyság nem egyformán hat ugyanis mindenkire, van, aki még a leggrandiózusabb tárgyban is annak alantas oldalát képes csak meglátni, ráadásul a fenségre nyitottaknak is (tehát a „fenséges lelkeknek”, akik számára eredetileg fenntartották a fenséges tapasztalatot)¹⁹ lehetnek gyengébb pillanataik, amikor szívesebben szórakoznak könnyedebb dolgokkal. Ezzel szemben más alkalmakkor minden őt körülvevő dolgot fenségessé és újszerűvé változtat a lélek a teremtőereje (*creative power*) révén. Amennyiben ezekre a szöveghelyekre tekintünk, láthatjuk, miként lesz Baillie esszéjében meghatározó az észlelő elmének a fenséges tapasztalatban betöltött szerepe, kreatív erejének, aktuális hangoltságának, illetve egyéb partikuláris körülményeknek és személyes adottságoknak köszönhetően. Pusztán mellékesen említem meg, hogy milyen érdekes a különbség aközött, ahogyan Baillie a fenséges defi-

nialásához fog, és ahogyan ezzel szemben rövidre zárja a szépség tárgyalását a klasszicista aránytani meghatározással (egység a sokféleségben).

Végezetül Baillie esszéjének talán legradikálisabb mondatára hívnám fel a figyelmet: „*Ehelyütt, Palemon, meg kell jegyezni, hogy a fenség és az erény, az elragadtatottság és a cselekedetek decoruma igencsak különböznek egymástól.*”²⁰ Az esszét olvasva biztosra vehetjük, szerzője nem tartozik azok közé, akiket Fielding JONATHAN WILD-jának (1743) narrátora azzal vádol, hogy összemoszák a „nagyság” és a „jóság” fogalmát, „[m]árpedig a két dolog nem is eshetnék távolabb egymástól, hiszen a nagyság lényege, hogy mindenféle szerencsétlenséget zúdit az emberiség fejére, a jóság pedig abban áll, hogy a bajokat elhárítsuk róla”.²¹ Baillie, arról értekezve, hogy milyen hatással vannak ránk a különböző szenvedélyek, ha azokat mások tetten vagy szavain keresztül észleljük, megjegyzi, hogy a szenvedélyek tárgyától függ, mely szenvedély kelt fenséges hatást. Ha viszont pusztán ezen múlik a fenséges, úgy lényegtelen, hogy a hatalom sztoikus megvetéséről, amint azt Longinosznál láthattuk, vagy éppen az annak megszerzésére irányuló vágyról van szó. A hatalom és az erő fensége is csak hatókörüktől és nagyságuktól függ, így még „az emberi faj mészárosai” is fenséges jelenségeknek számítanak. Mindemellett az erény az indulatok (*affections*) egyfajta ökonómiajában (Shaftesbury) áll, az erény szép, és ezt bizony sokszor megtörik a Baillie által felsorolt fenséges szenvedélyek. Társulhat persze fenség és erény, és Baillie számára fontos, hogy a fenségesnek van egy, a többi fölé magasodó fajtája (az emberiség szeretete): de érdekes lenne megkérdezni tőle, vajon mi a fenségesebb, egyetlen másik ember hősie megmentése vagy egy hódító király által végbevitt könyörtelen pusztítás egy ország népén, persze hősieen? Mindez azonban nem változtat azon, hogy fenség és erény különválasztásával, valamint érvelését kiterjesztve a művészi reprezentáció területén túlra is, Baillie szélsőséges pozíciót foglal el abban a vitában is, mely az irodalmi vagy színpadi „*heroikus gonosztevők*” megítélése körül forgott a XVII–XVIII. században, Caesarral, Shakespeare Jagójával és Milton Sátánjával a középpontban, és olyanokat izgatott, mint Corneille, Boileau vagy később Gerard és Lord Kames.²²

Baillie esszéjét fordítva megkönnyítette munkámat, hogy rendelkezéseimre állt az a nyelv, amelyet a korszak műveinek korábbi magyar fordítói megteremtettek. Ehhez igyekeztem tartani magam stilisztikailag is, de főként terminológiaiilag. A szövegen belül is következetességre törekedtem. Dr. Baillie esszéje persze nem jelöl esztétikatörténeti fordulópontot, nem is feltétlenül remekmű – de a XVIII. század brit esztétikai diskurzusának mintha éppen az lenne a sajátja, hogy ilyen „kis művekből” áll össze, bontakozik ki, hogy ezekben görgeti magával és csiszolhatja azokat a kérdéseket, amelyekből aztán összerendeződik a modern esztétikai gondolkodás.

Jegyzetek

1. Lásd Samuel H. Monk: *THE SUBLIME. A STUDY OF CRITICAL THEORIES IN XVIII-CENTURY ENGLAND.* The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960. 28. jegyzet. 72. – Az alábbiakban nagyban támaszkodom Monk Baillie koncepciójáról adott leírására: i. m. 72–77. – Érdekes, hogy

egy másik korabeli forrás 1744. január 4-ét jelöli meg dr. Baillie halálának időpontjaként. A hely mindenesetre biztosnak látszik. Lásd Ilias Chrissochoidis: *HANDELIAN ORATORIO AND THE SUBLIME ACCORDING TO JOHN BAILLIE.* = Hans Joachim Marx–Wolfgang Sandberger (szerk.): *GÖT-*

TINGER HÄNDEL BEITRÄGE. Band 14. Vandenhoeck & Ruprecht, 2012. 258.

2. Lásd Alexander Gerard: AN ESSAY ON TASTE. London, 1759. 13.

3. A *locus classicus* megjegyzést Peter de Bolla könyvéből vettem: THE DISCOURSE OF THE SUBLIME. READINGS IN HISTORY, AESTHETICS AND THE SUBJECT. Basil Blackwell, Oxford–New York, 1989. 41. – Longinosz recepciójához vö. Monk: THE SUBLIME, 10–28. – Monk nagy narratívájában számos okot sorol föl, amiért a longinoszi gondolatok vonzók lehettek a század írói számára: a fenséges az érzelmek szerepére hívta föl a figyelmet a művészeti tapasztalatban, valamint megjelent a szerző eredetisége (*original genius*) mint követelmény. A görög szerző meglehetősen engedékeny és hajlékony kritikus volt, aki inkább az eredetiséget, mintsem a szabályoknak való megfelelést méltatta, ezáltal pedig „felszabadító elemként” hatott a XVIII. századi brit irodalomkritikára. Végezetül pedig morális nézőpontja is szimpatikus lehetett a korban, mely a nagy költőt egyben nagy embernek is tartotta – ez idővel meginog, többek között Baillie-vel.

4. Pseudo-Longinos: A FENSÉGRŐL. Ford. Nagy Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1965. 15.

5. Uo. 25.

6. Vö. Louis Marin: A FENSÉGES AZ 1670-ES ÉVEKBEN: „A TUDOM IS ÉN MICSODA”. Ford. Darida Veronika–Marsó Paula. = UÓ: A FENSÉGES POUSSIN. Kijárat Kiadó, 2009. 167–169. – E kontextushoz lásd még Bartha-Kovács Katalin: A BURKE-I FENSÉGES FOGALMA A FRANCIA SZENVEDÉLYVÉLMÉLETEK TÜKRÉBEN. = Horkay Hörcher Ferenc–Szilágyi Márton (szerk.): EDMUND BURKE ESZTÉTIKÁJA ÉS AZ EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS. Ráció Kiadó, 2011. 15–26.

7. John Dennis: THE GROUNDS OF CRITICISM IN POETRY (1704). = Andrew Ashfield–Peter de Bolla (eds.): THE SUBLIME: A READER IN BRITISH EIGHTEENTH-CENTURY AESTHETIC THEORY. Cambridge University Press, 1998. 37. Dennis ugyanitt így határozza meg a fenségest: „*a fenséges semmi egyéb, mint egy egyszerű gondolat vagy egyszerű gondolatok, melyek kimozdítják a lelket hétköznapi helyzetéből ama rajongás által, mely természet-szerűleg kíséri őket*”.

8. Pseudo-Longinos: A FENSÉGRŐL, 25.

9. Dennis: THE GROUNDS OF CRITICISM IN POETRY (1704), 38.

10. Uo. 27., 29.

11. Vö. Monk: THE SUBLIME, 46., 75–76., 85.

12. Vö. Peter de Bolla: THE DISCOURSE OF THE SUBLIME, 41. De Bollának mindennek kiemelése azért bír jelentőséggel, mert könyvében azt a folyamatot követi végig a XVIII. században, amelyben a „*fenségesről folyó diskurzus*” lassacskán a „*fenséges diskurzusává*” válik, azaz olyan beszédmóddá, mely a nyelvben rejlő szubverzív potenciál révén maga is előállítja a fenségest.

13. Vö. Joseph Addison: A KÉPZELŐERŐ GYÖNYÖREI. (*The Spectator* No. 411–421.) Ford. Gárdos Bálint. *Jelenkor*, 2007/11., 1188–1189., 1191., 1194. – Addison nyomát mutatja például az érzéki tapasztalás, azon belül is a látás tapasztalatának középpontba állítása vagy az építészetéről írottak. Megjegyzendő azonban, hogy számos különbség mutatkozik kettejük érvelésében: a fenséges hatásmechanizmusának leírásában például Addisonnál a „*határtalan látványok*”, amelyek „*gyönyörteli döbbenet*” és „*kellemes dermedtséget és lenyűgözöttséget*” váltanak ki a lélekből, a „*szabadság képei*”, azaz a hangsúly a képzelőerő szabadon engedésén, a tekintet és a fantázia „*köborlásán*” van, nem pedig az elmének egyetlen nagy ideával való elteltésén, mint Baillie-nél. Továbbá Addison a fenséges iránti természetes fogékonyságunk mögött isteni szándékot feltételez: természetünk alkotója azért formált bennünket ilyenné, hogy az ő szemlélésében is örömet leljük – a fenséges iránti érzékenység a vallásos tapasztalatért szavatul, amely „*a megdöbbenés és az áhítat legintenzívebb érzete*”, a fenséges tapasztalatának legmagasabb foka Addisonnál. Még Burke-nél is a társadalmi kohézió garanciájaként szerepel a fenséges tapasztalat, a providencializmus bizonyítékaként, azonban Baillie-nél a fenséges tapasztalatának nincs ezekhez hasonló – teológiai, morális, szociális vagy akár mentálhigiéniai (Addison) vagy fiziológiai (Burke) – haszna.

14. Mindehhez lásd a „Burnet-ellentmondást” középpontjába állító Marjorie Hope Nicolson remek könyvét: MOUNTAIN GLOOM AND MOUNTAIN GLORY. THE DEVELOPMENT OF THE AESTHETIC OF THE INFINITE. The Norton Library, New York, 1963.

15. Thomas Burnet: THE SACRED THEORY OF THE EARTH. 4th Edition, 1719. xii.

16. Ehhez lásd Joachim Ritter: A TÁJ. AZ ESZTÉTIKUM FUNKCIÓJA A MODERN TÁRSADALOMBAN. = UÓ: SZUBJEKTIVITÁS. VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK. Atlantisz, 2007. 113–117. – Érdekes továbbá, milyen

rövid ideig tart az alpesi táj idegensége, mássága erőteljes irodalmi-kulturális-turisztikai gyarmatosításának köszönhetően. Ehhez lásd Gárdos Bálint: A FENSÉGES KERÜLÉSE AZ ANGOL ROMANTIKA ESSZÉISTÁINÁL. = EDMUND BURKE ESZTÉTIKÁJA ÉS AZ EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS, 128–132.

17. A fenséges e korai alakulástörténetének összefoglalásához lásd Szécsényi Endre vonatkozó írásait: SZÉLJEGYZETEK A FENSÉGES IRODALMÁHOZ. *Jelenkor*, 1993/5. 439–445., valamint TÁRSIASSÁG ÉS TEKINTÉLY. ESZTÉTIKAI POLITIKA A 18. SZÁZADI ANGLIÁBAN. *Osiris*, 2002. 140–149.

18. Burke is különbséget tesz majd a rettegés materiális forrásai (nagyság, végtelenség, félhomály, különböző hangok, erő stb.) és a fenséges kiváltó oka (*efficient cause*) között, mely utóbbi nála nem más, mint az előbbiekre adott (és egymásra kölcsönösen ható) pszichikai és fiziológiai reakciók.

19. „Ahogyan a nagy falatok nagy toroknak, a fenséges tárgyak is fenséges lelkeknek valók” – írja például Gracián, noha az általa használt fenséges (*sublime*) természetesen még messze van a XVIII. századi esztétikai kategóriától. Baltasar Gracián: AZ ÉLETBÖLCSESSÉG KÉZIRÓNYVE. Ford. Gáspár Endre. Helikon, 1984. 48.

20. Radnóti Sándor több helyen is kiemeli Baillie radikalitását, mellyel leválasztja a fenségest a morálistól: lásd Radnóti Sándor: A TÁRSAS LÉT ÉS A FENSÉGES. = EDMUND BURKE ESZTÉTIKÁJA ÉS AZ EURÓPAI FELVILÁGOSODÁS, 38.

21. Henry Fielding: A NÉHAI NAGY JONATHAN WILD ÚR ÉLETTÖRTÉNETE. Ford. Julow Viktor. Magyar Hírlap–Maecenas Kiadó, 1993. 8.

22. Vö. Marlies K. Danzinger: HEROIC VILLAINS IN EIGHTEENTH-CENTURY CRITICISM. *Comparative Literature*, Vol. 11, No. 1 (Winter, 1959). 35–46.

John Baillie

ESSZÉ A FENSÉGESRŐL

Csuka Botond fordítása

I

Most pedig, Palemon, arról az írásmódról kell szólnunk, mely mind közül a legkiválóbb és legnagyobbmodorú, és mely a nemes, fennkölt és széles körű szellemet jellemzi. Mindebből könnyedén kitalálhattad, hogy a Fenségesre gondolok, és netán azt feleled, hogy a feladat igencsak nehéz. Ezt elismerem, különösképpen, ha meggondolom, hogy már van egy egyszerű szerzőnk e tárgyban, aki kiállta az idők próbáját, és aki, a legtöbbször szerint, ki is merítette a kérdést. – Mégis, van mit felhoznom elbizakodottságom védelmében, mert úgy vélem, annak tűnhet e vállalkozás, ha nem is a te szemedben, hanem azokéban, „*qui redit ad fastus, et virtutem astimat annis*”.¹

Mert bár jóllehet, Longinosz A FENSÉGRŐL címet adta értekezésének, bárki, aki a mű egészére tekint, észre fogja venni, hogy a szerző nem szorítkozik egyetlen, partikuláris írásmód pusztá magyarázatára. Bizonyos részek a figuratív, mások a patetikus² stílussal foglalkoznak, és megint mások azzal, melyet szerintem helyesen nevezhetünk fenségesnek. – Azonban a munka nagy része inkább az írás általában vett tökéletességére vonatkozik, mintsem annak egy adott válfajára vagy fajtájára.

Mint hogy valamennyi írásmódnak megvan a maga sajátos karaktere, hasonlóképpen különböző alapelvekkel is kell bírniuk, így pedig kétségkívül az a megfelelőbb módszer,

ha egymástól különválasztva tárgyaljuk őket. Továbbá Longinosz teljességgel mellőzi annak vizsgálatát, hogy mi is valójában a fenség, mintha egy mindenki által tökéletesen ismert dologról lenne szó, és mindenekelőtt arra törekszük, hogy megadja azokat a szabályokat, melyekkel elérhető az emelkedett forma és modor. Azt, hogy a fenség csupán akkor mutatja meg magát, amikor hatást gyakorol ránk, készséggel elismerem. Azonban az már semmiképpen sem igaz, hogy e tárgyról általában pontos és világos ideákat alkotunk, és bár önmagában tökéletesen különbözik mind a patetikus, mind a figuratív modortól, mégis gyakorta összekeverik mindkettővel. A kritika valódi feladata ezért az, hogy meghatározza mindegyik írásmód határait, és hogy előírja helyes különbségeiket. Egyetlen olyan munka sem tarthat számot joggal elismerésünkre, mely nem áll valódi összhangban amaz írásmód törvényeivel vagy szabályaival, melyben azt eltervezték. De az adott modort lefelőbb meg kell határozni, csak azután állapíthatjuk meg a szabályait; ahhoz például, hogy tudjuk, miben különbözik a történetírás a regénytől vagy a romántól, illetve hogy meg tudjuk ítélni elkészítésének mikéntjét, már tudnunk kell, hogy mi a történetírás.

Ekképpen úgy tűnik, hogy a fenség szabályainak egészen természetes módon az azt illető vizsgálódásból kell következniük, hogy mi a fenség. S amennyiben Longinosz teljességgel mellőzi az ez irányú vizsgálódást, úgy van még hely a további elmélkedés számára. Minthogy azonban az írásban lévő fenség nem több, mint a természetben meglévő fenség leírása, akárha azt festené le a képzelőerőnek, amit maga a természet nyújt az érzéseknek, e helyütt a természeti tárgyak fenségét illető vizsgálódással kell kezdenem, és az ebből eredő belátásokat alkalmazom a későbbiekben az írásra.

Kevés az oly tompa ember, akit ne ragadna magával az, ami valóban fenség, akár már első pillantásra is. Egy grandiózus tárgyat látva minden emberre hatással van valami, ami mintha kiterjesztené és mérhetetlenül nagyra tágitaná önnön valóját. Ezért van az, hogy a lélek, mikor a mennyboltra tekint, felemelkedik: önmagát az óriási színterekhez és messze nyúló látványokhoz mérten kifeszíti, a nagyság iránti nemes rajongásában elhagyja a szűkös földet, nyílként repül planétáról planétára, és egész világokat fog össze egyetlen képben! Ily módon fenségeseknek nevezünk minden olyan dolgot, mely a kirobbanó nagysághoz emeli föl az elmét, és arra sarkallja, hogy anyaföldje fölött szárnyaljon. Ekként ébred föl az elmében az az elragadtatottság³ és büszkeség, melyet az valahányszor érez, mikor önnön nagyságára eszmél. Egyedül az a tárgy nevezhető tehát helyesen fenségeseknek, mely valamilyen mértékben az elmét önmaga ilyetén megnövelésére sarkallja, és mely magasztos fogalmat ad neki önnön képességeiről.

Ez az elragadtatott érzés ekképpen mindig helyes ítélethez fog minket vezetni; bárhol érezzük is ezt az emelkedett kedélyállapotot, biztosak lehetünk a fenség jelenlétében. Ám ha felismerjük is jelenlétét, legtöbbször megfélekedünk arról, mi is az, ami e dolgok nagyságát képezi, és aminek abbéli képességüket köszönhetik, hogy kitágítják az elmét. Gyakorta éppúgy adunk számot a fenségről, ahogyan az istenségről: megtölti és kitágítja lelkünket, mi azonban mégsem vagyunk képesek behatolni természetébe és meghatározni lényegét. De lett légyen is ez igaz számos esetben, egy alapos vizsgálódás legyőzheti e nehézséget. A különböző részecskék vizsgálata képessé tesz bennünket arra, hogy egyetemesen meghatározzuk minden természeti tárgy fenségét.

Tapasztalatból tudjuk, hogy semmi sem kelti fel ezt az elragadtatottságot úgy, mint az óriási látványok, a roppant széles látképek, a hegyek, a mennybolt és a mérhetetlen óceán – de mi az voltaképpen e tárgyakban, ami hatással van ránk? Mert nézhetünk

ugyan egy kis patakot, melynek oly sima a felszíne, sőt tisztább a vize, mint a Níluszé vagy a Dunáé, de ez mégsem ragad magával bennünket. Ám nézhetjük-e vajon e hatalmas folyókat vagy a náluk is hatalmasabb óceánt anélkül, hogy egyfajta emelkedett gyönyört ne éreznénk? Egy virágokkal borított völgy vagy egy domboldal üde zöldje elbájol ugyan, de ahhoz, hogy betöltse és a fenséges érzéseket emelje a lelket, a földnek, felfelé törve, olyanná kell válnia, mint az Alpok vagy a Pireneusok, egymás hátán tornyosuló hegyekké, egészen a mennyboltig magasodva. S ugyanígy, vajon nézhetjük-e a legkisebb csodálat nélkül az égbolt tisztaságát és kellemes azúrkékjét egy felhők közötti résen át? Csak amikor a fényár betör, és a roppant mennybolt minden oldalról szélesre tárul a szemünk előtt, csak ekkor tágul nagyra a lélek, és feszíti ki magát mérhetetlen távlatokig. Így hát vajon nem eme tárgyak roppant nagysága-e az, ami felemel bennünket, és kissé jobban az elmébe tekintvén vajon nem győződhetnénk-e meg arról, hogy kizárólag az óriási tárgyak képesek felkelteni az efféle elragadtatottságot?

A lélek természeténél fogva önmaga jelenlétét feltételezi mindabban a tárgyban, melyet észlel, és alantasabb vagy magasztosabb fogalmat alkot önnön kiválóságáról, attól függően, hogy eme kiterjedése milyen mértékben kényszerül korlátok közé. Az egyetemes jelenlét egyike az istenség fenséges attribútumainak; gondoljuk el, mennyivel nagyobb létezés képzelhet magának a lélek, amikor, a mennyboltot szemlélve, befogadja a planéták hatalmas égitesteit, és a világegyetem színe előtt áll, mennyivel inkább megközelíti ekkor az egyetemes jelenlét tökéletességeit, mint amikor egy szoba szűkös terébe szoríttatik? – A lélek eme kiterjedése nemes büszkeséget ébreszt benne, és ilyen alkalmakkor ezért nem meglepő (amint azt Longinosz megfigyelte),⁴ hogy jobb véleménnyel van önmagáról. De ami a lelket gyönyörködteti, nem más, mint önnön nagyságának tudata, amit csak ama tárgyak nagysága ébreszt benne, melyek foglalkoztatják – minthogy akármi legyen is a lélek lényege, egyedül az érzékek által felkeltett reflexiók révén ismeri meg önmagát, és szerez tudomást képességeiről. A hatalmas tárgyak hatalmas érzékeket okoznak, s a hatalmas érzékek az elme számára nagyobb ideát nyújtanak önnön képességeiről. A kis színterek azonban soha nincsenek efféle hatással (eltekintve a társítástól, melyet a későbbiekben vizsgálok): szépségük gyönyörködtethet ugyan, változatosságuk lehet ugyan kellemes, a lelket azonban sohasem töltik be.

II

Mindeddig, Palemon, egyfajta nyomozásban haladtunk előre. Először is megvizsgáltuk, hogy a nagy tárgyak, a természet fensége milyen elmeállapotot idéznek elő: ezt a léleknek abban az erőfeszítésében leltük föl, hogy kiterjessze önmagát, és ekképpen az elragadtatottságban, mely önnön nagyságának tudatából fakad. Eztán bevallottan egyedi példákon azt tanulmányoztuk, hogy mi az voltaképpen a tárgyakban, ami ezt az elmeállapotot okozza. Úgy találtuk, ez nem egyéb, mint nagyságuk, valamint, immár egyetemesebb formában, elménk természete maga.

Mégis, jóllehet bebizonyítottuk, hogy a fenségest a tárgy nagysága képezi, ahhoz, hogy a fenséges tökéletessé váljon, két dolog szükséges; egyrészt az egységesség egy bizonyos foka, másrészt az, hogy a tárgyak ne váljanak ismerőssé a képzelőerő számára a hosszú megszokás eredményeképpen.

Az egységesség szükségességéről éppúgy meggyőződhetünk értelmünk, mint tapasztalatunk révén; ugyanis egy egységes tárgy esetében elég a tárgy egy részét látni csupán,

hogy akár egyetlen pillantás is teljes és egész ideát nyújtson az egészről, s így lesz egyszerre a leghatalmasabb érzéklet is világosan közvetíthető. Ellenkező esetben, ahol ez az egységesség hiányzik, ott az elme arra kényszerül, hogy egyik tárgytól a másikig futkosson, így pedig soha nem jut teljes és egész látvány birtokába. Ily módon egyetlen óriási és nagy idea helyett ezernyi apró idea tömörül be az elmébe. Ebben az esetben a látvány nagysága teljességgel összetörik, következésképpen pedig megsemmisül a nemes büszkeség és a fenségesség érzés is – hiszen milyen másként kell, hogy magára tekintsen a lélek, mikor legnagyobb képességével tekint a legnagyobb tárgyra, mint mikor fájdalomtól telve egyik részlettől a másikig kényszerül sietni, hogy nagy nehezen szert tegyen egy képre, mely azonban még így is tökéletlen lesz! Ám ahogy az egységesség nagyban hozzájárul, hogy az elme nagy ideát alkotson magáról a tárgyról, éppúgy nagyon hízeleg az önnön nagyságának tudatából eredő büszkeségének, melyről már ejtettem szót. Amennyiben egy tárgy nem csupán hatalmas, de egységes is, úgy a képzelőerő nagyságának semmi sem szab határt, és az elme a végtelenbe fut, folyamatosan teremtve, akárha egy mintát követne. Ekként, mikor a szem belevész a roppant óceánba, a képzelet akadálytalanul veti bele magát a képbe, és mérhetetlen nagyságúvá terjeszti ki a látványt, amire nem lenne képes, ha helyenként elszórtan megszámlálhatatlan kis szigetekre törné meg az egységes vízfelszín, arra kényszerítve az elmét, hogy az eltérő részeknél időzzék. A különböző részekre fordított figyelem ugyanis minden esetben tönkreteszi a képzelőerő teremtőerejét. Mert legyen mégoly szép is az égboltozat, amikor kis ezüstszerű felhők fodrozzák, és az ég kékje mindenütt keresztűrtör, a látvány közel sem oly grandiózus, mint amikor semmit sem találni a hatalmas és egységes mennybolton, mi megálljt parancsolna a szemnek, vagy korlátozná a képzelőerőt. Itt talán, Palemon, ellenem veted az éjjeli mennyboltot, melyet számtalan csillag tesz változatossá, s melynél, megengedem, nincs fenségesebb látvány; ám úgy hiszem, éleselműséged, éppen csak kimondtad, nyomban el is oszlatja ezt az ellenvétést. E mozdatlan csillagokra mi mint számtalan napra tekintünk, egész rendszerek középpontjaira, és tudjuk, hogy a planéták, földünkhöz hasonlóan, roppant pályákon mozognak – milyen erőfeszítéssel kellhet így képzelőerőnknek, világok miriádjaiig feszítve önmagát, bemérnie a keringő planéták közötti mérhetetlen teret? Nem lesz helytelen ezen a ponton megjegyezni, hogy a fenséges beállítottságot általában egyfajta ünnepélyes komolyság kíséri. Mert bár a patetikus gyakorta hozzákapcsolódik, önmagában a fenséges mégis inkább megnyugtatja, mintsem felizgatja az elmét, mely, megtöltve egyetlen óriási, egyszerű és egységes ideával, maga is (ha használhatom e kifejezést) egyetlen egyszerű, nagy érzékletté válik.

Bár nem képezi a természeti tárgyak fenségét, a szokatlanság igencsak felerősíti annak elmére gyakorolt hatását: a hatalmas és grandiózus látványok felkeltette emelkedettség nagy része annak tulajdonítható, hogy az elme megnövekedett képességeit gyakorolja, s ebből fakadóan önmagáról kedvezőbben ítél. Ha azonban a megszokás ezt ismerőssé teszi, az elme nem csodálja többé önnön tökéletességét. Itt is, mint valamennyi más dologban, hiányzik a változatosság; ha csakugyan folyamatosan követnék egymást a jelenetek, valami talán megőrződhetne a csodálatból, sőt még a lélek önmagáról alkotott jó véleményéből is. Ám világunk túlon túl korlátozott a látványok efféle váltakozásához; egy óriási hegycsúcs, az óceán, egy szivárvány, a mennybolt és még néhány, hozzájuk hasonló dolog nyújtja csupán mindazt a változatosságot, amelyben élvezetünket lelhetjük. A mennybolt pompás nagyszerűsége ritkán hat ránk, lévén mindennapi tárgyaink közé tartozik, s a tengeren töltött két-három nap elsüllyesztené

mindazt az emelkedett gyönyört, melyet a roppant óceán nézésekor érzünk. Mégis, bizonyos alkalmakkor e tárgyak mindegyike képes felemelni az elmét, bármennyire legyen is az hozzájuk szokva, és ily körülmények között lát munkához a képzelőerő, hogy teremtképessége révén újjá változtassa a tárgyat. Ekképpen sarkallják például egy tiszta estén a mennybolton lévő csillagok a képzelőerőt új teremtésre, mely során a firmamentum egészét világok rendszereivé tágítja. Vagy nem igaz-e, hogy az elmét, ha felfigyel egy tárgy nagyságára, minden esetben elragadja a fenséges érzés; azonban ha a tárgyat a hosszú megszokás ismerőssé tette, álljon bár előtte, az elme számára nem tűnik fel nagysága – éppen úgy, ahogy maguk a királyok is megfélemlenek önnön méltóságukról, míg nem a hatalom felségjelei fel nem ébresztik bennük újra s vissza nem állítják pompájukat. A csodálatot, a fenségessel minden esetben együtt járó szenvedélyt a szokatlanság kelti föl bennünk, és fokozatosan hanyatlak, amint a tárgy egyre ismerősebbé válik.

Az arra tett kísérlet, hogy meghatározzuk a nagyság mibenlétét, mely a tárgyak fenségéhez elengedhetetlen, hiábavaló és terméketlen lenne. Nincs biztosíték arra, hogy egy tárgy, bár valóban grandiózus, egyformán hat minden elmére: némelyek természetüknél fogva nagyobb képet alkotnak a dolgokról, míg mások ugyanilyen természetességgel boncolják föl e nagy tárgyakat, s törpe szellemükkel kicsinnyé és utálatossá változtatják az igazán lenyűgöző dolgokat. Mert egyetlen tárgy sem oly nagy, hogy ne kísérné valamilyen jelentéktelen csekélység, melyre a sekély szellem mindig fogékony. A világegyetemnek megvannak a maga kagylóhéjai és pillangói, a gyermeteg szellemek buzgó foglalatosságai. Nem mintha a nagy elmék ne pihennének meg időnként, és ne lennének örömeiket kis csecsebecsekben; mi több, korántsem képesek minden alkalommal egyformán fogadni a fenséges benyomásokat, mert ha a lélek bágyadt és levert, még a leghatalmasabb tárgy sem tudja felemelni. Míg máskor, ha fűgén pezseg a vér, szaporán ver a szív, s fennkölt képet alkot magáról a lélek, akkor utóbbi mindent fenségessé tesz maga körül, vagy, pontosabban szólva, kiragadtatik az apró-cseprő dolgok közül, s grandiózus látványokba és a természet lenyűgöző nagyságába veti magát.

Mindebből egyértelművé lett, mennyire különbözőek a nagyság fokozatai, melyek képesek felkelteni ezt a szenvedélyt: először a Nílus, medrében hömpölyögve, majd duzzadó hullámaival túlradva partjain, s szélesen elnyújtózva az egész vidéken; de mindenekfelett a mérhetetlen óceán, melybe a szem, vagy a végtelen tér és a dolgok határtalan rendszere, melybe pedig a képzelőerő vész bele.

III

Ezek tehát az általános alapelvek, bár nem tudom, mennyi ellenvetést szegeznek majd ellenük. Mert nem találni-e vajon fenséget a festészetben, a zenében, az építészetben, de mindenekfelett az erényben? – Akadnak-e óriási tárgyak, vagy van-e valami mérhetetlen Prodikosz Herkulesében,⁵ kinek ítéletét és döntését egyetemesen nemesnek és fenségesnek szoktuk elismerni? – E helyütt veszi kezdetét, meg kell vallanunk, feladatunk nehéz része; ha azonban a már lefektetett alapelvek még a nekik látszólag ellentmondó dolgokra is alkalmazhatók, úgy ez nem kis megerősítés lesz helyességüket és igazságukat illetően. Ezért mérlegelnünk kell a szenvedélyek fenségét, valamint a tudományét és a művészetekét, mint például az építészetét, a zenéét és a festészetét, továbbá azokét a tárgyakét, melyek pusztán társításnak köszönhetik fenségüket.

A szenvedélyek fensége után kutatva nem célozom, hogy újból megvizsgáljam azt a kedélyállapotot, melyet a grandiózus és lenyűgöző tárgyak látásakor érzünk, ellenben azokat az indulatokat kívánom megvizsgálni, melyek, ha valaki másban megjelennek, mindig nagyszerűnek ítéltetnek, s az elme állapotának emelkedettségét idézik elő az őket szemlélő emberben. Mert a szenvedélyek fensége ugyanúgy kell, hogy az elmére hasson, és a kedélyállapot ugyanolyan elragadtatottságot kell, hogy okozza, mint a természeti tárgyak fensége. Ha az elmére tett hatásuk, a kedélyállapot elragadtatottsága másmilyen volna, helytelenül viselnék akkor ugyanazt a nevet, s aligha lehetnének e vizsgálódás tárgyai.

Jóllehet a megnevezések először önkényesek, azonban az azonos természetű dolgokat mindig azonos megjelölések alá kell besorolni, mert semmi sem okoz nagyobb zavart ismereteinkben annál, mint amikor egyazon névvel illetnek eltérő természetű dolgokat. A nyelv bővelkedik az efféle pontatlanságokban, s ebből fakad az a roppant nehézség, mely számos dolog helyes határainak megállapítása és meghatározása során mutatkozik. Mind ez idáig nem sikerült és nem is sikerülhet soha általánosan meghatározni azt a szépséget, melyet tízezernyi különböző tárgynak tulajdonítanak, lévén a meghatározás ama közös tulajdonságok kiválasztása, melyek mindig együtt járnak a tárgyakkal, és legbenső természetüket képezik, ekként pedig egy név vagy megjelölés alatti osztályra vagy hasonló dolgok egyfajta elrendezésére vonatkozik. A matematikusok akkor határoznak meg valamit körként, ha fellelik a tárgyban azt a közös tulajdonságot, mely jellemző az alakzatra, s melynek megléte esetén egyazon címke vagy megjelölés alá sorolják a tárgyakat, miközben figyelmen kívül hagyják az adott tárgy nagyságát vagy kicsiségét. Ám ha számos eltérő természetű dolog bír ugyanazzal a megnevezéssel, úgy egyetlen meghatározás sem lesz alkalmazható rájuk. Alkalmasint a szépség is meghatározható, ahogy erre van is példa, amennyiben alakzatokra és arányokra alkalmazzák, mert e helyütt egy osztályra vonatkozik. Ekképpen, amikor a szabályos alakzatokat szépeknek nevezzük, a szabálytalanokat pedig idomtalanoknak, úgy találjuk, hogy az egység a sokféleségben az a közös tulajdonság, mely az első esetben a szépséget képezi, míg az utóbbiban emez egységesség hiánya az, ami a rütségért vagy idomtalanosságért felel.

No de ne kalandozunk túl messzire. Egyaránt feladata a filozófusnak és a kritikusknak, hogy meggátolja a nevek összekeveredését, s hogy valamennyi dolgot helyes osztályba soroljon, ha találni ilyet. Így, amikor a fenségest tárgyalom, a dolgok egy bizonyos rendjét tárgyalom, mely dolgok hasonlóságot mutatnak vagy magukban, vagy hatásaikban, és melyek egyetlen címke alá rendeződnek, egy osztályt avagy fajtát alkotva. S alkalmazzák bár mégoly rendszerességgel egy dologra a fenséges megnevezést, ha annak magának vagy hatásának nincs köze ehhez az osztályhoz, abban az esetben helytelenül nevezik fenségesnek, és jelen vizsgálódásnak semmi dolga vele. Igencsak aprólékos voltam, Palemon, ebben a kérdésben, mert tudom, milyen gyakorta használják helytelenül a fenséges szót.

Csakis azok az indulatok vagy szenvedélyek nevezhetők tehát helyesen fenségesnek, melyek az őket szemlélő emberben elragadtatott és fenséges kedélyállapotot idéznek elő: ám az indulatok, melyeket csak az érez, kinek szívében vannak, sohasem válhatnak egy másik ember tudásának közvetlen tárgyává, mert ha önmagunkon kívüli szenvedélyeket szemlélünk, csupán mintegy másodkézből ismerhetjük meg őket. Ám minthogy egyetlen indulat sem létezhet helyes tárgya, azaz oka vagy motivációja nélkül, érvelésünknek az októl a hatás felé kell haladnia, s pusztán a tárgyat illető megfontolások

alapján kell megítélnie és meghatározni az adott szenvedélyt. Amiről az az ember, kinek ott él a szívében, közvetlenül és érzés alapján szerez tudomást, arról mások pusztán közvetetten és következtetés útján tudhatnak, s ezért a szenvedélyek fenségének tanulmányozásakor a helyes vizsgálódásnak egyedül e szenvedélyek tárgyaira kell irányulnia, lévén e tárgyak azok, melyek valójában hatással vannak arra, aki a szenvedélyeket szemléli. Ekképpen egy ember bátorságáról állhatatossága alapján ítélünk, melyet a veszélyekkel szemben tanúsít, jámborságáról őszinte csodálata alapján, mellyel a mindenható lénynek adózik, emberségéről pedig felebarátai iránti magaviselete alapján. Ő maga ellenben indulatait csupán akként ismerheti, ahogy azok önnön szívében élnek.

Na mármost, amennyiben az egyetemesen fenségesek elfogadott szenvedélyek tárgyai maguk hatalmasak és kiterjedtek, úgy a már lefektetett alapelvek ugyanúgy lesznek alkalmazhatók a szenvedélyek fenségére is, mint az élettelen tárgyakra. És úgy fogjuk találni, hogy az elme fennköltége és az emelkedett beállítottság, melyet ezeknek az indulatoknak szemlélésekor érzünk, annak következtében ébred bennünk, hogy a képzelőerő közvetlenül vettetik bele óriási távlatokba és a cselekvés hatalmas mérvű megnyilatkozásaiba.

Az indulatok, melyek kivétel nélkül fenségesek, a következők: a hősiesség avagy a hódítás vágya, mely egy Nagy Sándorban vagy egy Caesarban munkál; a hazaszeretet vagy az emberiség iránt táplált szeretet általában, azaz az egyetemes jóakarát; a hírnév és a halhatatlanság utáni vágy, de nem kevesebb joggal sorolható a fenségesek indulatok közé a halál megvetése, a hatalom vagy a becsület.

A hősiesség avagy a törekvés a hódításra általában vagy hatalomvágyból, vagy a hírnév iránti szenvedélyből, vagy a kettőből egyszerre ébred. Ekképpen emez indulat tárgyai a hatalom és a hírnév, melyeket külön-külön is fontolóra kell vennünk.

A hatalom korántsem valamennyi fajtája képezi a hős törekvésének tárgyát, sem nem hordozza mindenfajta hatalom a fenségesek ideáját. Egy Caligula hatalma, ki arra utasítja seregeit, hogy kagylóhéjjal töltsék meg sisakjaikat, legyen mégoly korlátlan is, utálatos és megvetendő hatalom. Ám gondold csak el, hogyan tesz egy Nagy Sándor a földdel egyenlővé városokat, hogyan tizedeli meg teljes országok lakosságát, és hogy dülje fel az egész világot – miként ébred fel ekkor a fenségesek, essék bár maga az emberiség áldozatául nagyravágyásának! Ugyanez mondható el a hatalomról, amikor az az erőre vonatkozik; lévén még a legnagyobb erőben sincs semmi fenségesek vagy grandiózus, legyen az akár óriások vagy a terrae filii⁶ ereje is, ha nem használják másra, mint a legkeményebb adamant porrá zúzására vagy a legtömörebb arany széttörésére. De képzelj csak el őket csodálatos történeteik során, mikor hegyeket tépnek ki gyökereitől, vagy mikor Ossza hegyét az Olümposzra hajtják – ekkor fenség kiséri majd erejüket. A hatalomról alkotott ideánk olyan mértékben fenségesek tehát, amilyen kiterjedt a kérdéses hatalom hatóköre. Az úr szolgálai felett gyakorolt korlátlan hatalmában nem találni semmi nagyszerűt; ám ugyanez a jogosultság egy herceg esetében fenségesek. Ennek oka pedig nem más, mint hogy egy herceg uralkodása nagy tömegekre terjed ki, s nemzetek hajolnak meg parancsai előtt. Ezért van az, hogy csak a mindenhatóban lesz teljessé a fenségesek, aki egyetlen fejbiccentéssel képes darabjaira törni a világegyetem alapzatát, éppúgy, ahogy egyetlen szavával életre hívta azt.

Bár az írásban lévő fenségesekhez tartozik, ki kell térnem e helyütt Mózes egy passzusára: „*És Isten szólt: »Legyen világosság!« És lett világosság.*” E passzus fenségét annak az ideának köszönheti, melyet a mindenható hatalmáról ad nekünk. De milyen ez a hatalom? Mindenüvé szétterjedő, határtalan, mint önnön lényege – ezért válik az idea ily

elragadtatottá. *Legyen Föld! És lett Föld:* ez minden bizonnyal végtelenül alulmaradt volna az előbbivel szemben, mert itt a tárgy vagy a hatalom is végtelenül korlátozottabbnak mutatkozik. Mindebből, úgy gondolom, helyesen vonhatom le a következtetést, miszerint a hatalom fensége tárgyának nagyságából és mérhetetlenségéből ered.

Elég csupán röviden szólnom a hírnévről. Nem csak a jelenkori nemzedék által, de a különböző korok körforgásán át a legkésőbbi utókor által is felmagasztaltatni: ez reményeinknek és ideáinknak oly mérhetetlen távlatokig való kifeszítése, ami felkelti a szenvedély fenségét. Mert bár egyetlen kiváló ember elismerése többet nyom a latban, mint ezrek válogatás nélkül osztogatott tetszésének elnyerése, ám az egyetlen ember elismerése utáni vágyakozásban nyoma sincs a nagyságnak és a fenségnek, bármily erényes is. Így tehát ha valamennyi szenvedélyre igaz, hogy fenségüket tárgyuk nagysága képezi, úgy erre a szenvedélyre még inkább az. Bármilyen legyen is a hősiesség indítéka, a hatalom- vagy a dicsőségvágy vagy mindkettő, az indulat fensége az indulat tárgyának nagyságában áll.

Ami hazánk szeretetét illeti, vagy inkább az egyetemes jóakaratot, mely, akár a Nap, mindenhová szétterjed, ki alkothatna róla bármiféle ideát anélkül, hogy maga elé ne képzelné az óriási társadalmakat, a végtelen számú nemzeteket vagy az egész emberiséget, mely pólustól pólusig, a felkelő Naptól a lenyugvóig ér? És éppen ebben áll a jóakarot fensége, hogy kiterjeszti magát egészen az emberiség legtávolabbi pontjaira. Ám miképpen hanyatlana le a fenséges, ha a képzelőerő egyetlen szűkös tárgyra szegeződne ezen az óriási látképen belül, egy gyermekre, a szülők egyikére vagy egy asszonyra! S valóban, semmi elragadtatott nincs az egyes személyek iránti szeretetben, sőt még a valamennyiük iránt érzettben sem, ha azt különálló személyek összegeként gondoljuk el. Csak akkor ébred bennünk a fenséges érzése, ha együttesen szeretjük őket, óriási országokon átnyúló roppant testekként.

Egy szülő gyermeke iránti vonzalmában, legyen bár minden másnál hevesebb indulat, semmi nagyságot nem lelni, sőt, megkockáztatom, még a barátságban sem, hacsak nem kapcsolódik véletlenül valami olyanhoz, aminek révén valamennyi szenvedély fenségessé válhat.

Így amikor a barátság arra sarkallja a férfit, hogy feláldozzon rangot, vagyont és hatalmat, hogy semmibe vegye a világ minden hatalmasságát, és dacoljon a halállal, akkor válik csak igazán nagygyá. De nincs rá szükség, Palemon, hogy érveim újbóli elősorolásával terheljelek.

Egyedül tehát tárgya, nem pedig hevessége tesz egy szenvedélyt nagygyá és nemessé, s ekképpen a javak, a rangok, a hatalom és az uralom megvetése is joggal sorolható a nagy indulatok közé. Ám talán felmerül a kérdés, hogy hogyan lehet annak megvetésében is nagyság, melynek vágyát már előbb ekként ismertem el? Vagy ha igaz az, hogy a tárgyak megvetése is nagyságra vall, hogyan békítem ki ezt akkor korábbi kijelentéssel, melyet Longinosz is megerősít, miszerint a szellemesség előtt semmi sem nagy, sem a javak, sem a méltóságok, sem a rangok, sem az uralom.

IV

E helyütt, Palemon, meg kell jegyeznem, hogy a fenség és az erény, az elragadtatottság és a cselekedetek decoruma igencsak különbözik egymástól. A rangok, a méltóságok s az uralom önmagukban nem részesülnek az erényből, ám hogy a nagyságból viszont

igen, azt úgy hiszem, világosan megmutattam. Mármost erkölcsi értelemben minden bizonnyal igaz, hogy a fenti dolgok megvetése minden körülmények között nagyinak számít (melyen Longinosz bizonyára nem ért mást, mint illendőséget⁷ és erényességet), míg hasonló körülmények között ezeknek óhajtása soha nem az. Am ha a nagyság szót igaz s valódi értelmében értjük, nem tudom, miért ne lehetne óhajtásuk ugyanúgy, mint megvetésük valóban nagyszerű, lévén a tárgyak mindkét esetben ugyanazok, és minthogy a tárgy az, mely egy indulatot fenségessé tesz, mindkét esetben lennie kell fenségnek. Caesar hódítói és uralkodói szenvedélye semmivel sem kevésbé fenséges, mint a filozófus sztoikus közönye (már ha valaha volt vagy lesz ilyesmi), mellyel azt visszautasítja, hiába véljük utóbbit erényesebb és dicséretesebb indulatnak.

Ha az erény fenséges is időnként, akkor sem azonos vele, hanem társul hozzá, mely társulásból mindkettő újfajta vonzerőre tesz szert: az erény parancsolóbbá, a fenséges pedig megnyerőbbé válik. Amikor Herkules, visszautasítva a paloták felkínált fényűzését és az udvarok pompáját, az erényt választja, amikor beutazza a földet a becület nyomában, vagy amikor az egész világot kicsinek találja a cselekvésre, milyen fenséges csodálattal ígéz meg és ragad magával bennünket lelkének erényes nagysága! Fogadta volna bár el a tisztas visszavonulást, virágfüzéreket, díszes vacsorákat, dalt és táncot választva, mindazt, amivel a csábító istennő kecsgettette, hová lett volna akkor a fenséges? Miközben döntése még ekkor is megmaradt volna erényesnek.

Egy jellem szépségét és illendőségét az indulatok helyes rendje alkotja, melyben egyetlen vágy sem töri meg disszonanciájával és minden mástól elütve a szenvedélyek összhangzását. S ha az erény a legnagyobb boldogságunk keresése a társadalom java érdekében, ez az illendőség az erény maga: az egymással összhangban lévő indulatok tesznek bennünket a leginkább boldoggá és a leginkább üdvössé az emberfajra nézvést. Azt a szenvedélyt vagy kívánságot nevezhetjük erényesnek, melynek kielégítése nem okoz szükségképpen nyugtalanságot az indulatok között, sem pedig zűrzavart a társadalomban. Hangsúlyozom, hogy szükségképpen, mert a véletlen folytán még a legerényesebb indulat is rossz következményekkel járhat. Azonban nem így áll ez a fenséges szenvedélyek esetében – a hírnév, a rang vagy az uralom utáni vágy gyakorta a legnagyobb felforduláshoz vezet az indulatokban és a legnagyobb rosszhoz az emberiség szempontjából.

Ekképpen a fenséges szenvedélyek legtöbbje, ha erényes, csupán társítás és véletlen folytán az, s bár emelkedett lélek jelölője, nem mindig az erényesé. A hős, ki az emberiséget bántja, és feldúlja a földet pusztán hataloméért és hírnévéért, semmi más, csupán egy mérhetetlen szörnyeteg, és mint ilyet csak bámulni lehet; a hódítás enyhe módjával bearanyozhatja ugyan cselekedetei kegyetlenségét, ám soha nem változtathatja azokat tisztán jóvá. Mégis, oly nagy a fenséges ereje, hogy még ezek a férfiak is az emberiség többi része fölé tornyosulnak, és már-már vallásos hódolat tárgyáivá válnak, ha elgondoljuk, mint szállnak szembe veszélyekkel, hódítanak meg királyságokat, és hogy egészen a legtávolabbi nemzetekig terjesztik a nevüket kísérő rettegést, pedig egy másik megvilágításban nem tekinthetnénk rájuk másként, mint az emberi faj mészárosaira. Ám létezik a fenségesnek egy fajtája, mely mindig erényes, és melynél a szenvedély tárgyával az erény éppúgy növekszik, mint a fenséges. A szeretetre gondolok, először arra a fajtájára, melyet az iránt a különös közösség iránt érzünk, melynek tagjai vagyunk, másodsor arra, amit szülőföldünk iránt, aztán amit az emberiség iránt általában, és végül, amit az egyetemes szellem iránt táplálunk. Ha egyszer a lélek e nemes rajongásig emeltetik, s egy végtelenül nagy létezőt tesz meg szeretete tárgyának, mintegy beemelve azt indulataiba, akkor érzi a legnagyobb fenséget, mi lehetséges, s magát vala-

mi végtelenül nagyként látja. Az ilyen elme számára pedig, aki ekképpen egyesült az istenséggel, igazán kicsiny és utálatos tárgyaknak tűnnek a rangok, a méltóság vagy az uralom.

A halálmegvetés nem mindig erényes, és nem is mindig fenséges. Sem erényes, sem nagy lélekről nem árukkodik, mikor egy hitvány alak, italtól kapatosan, a bitófa előtt szembe mer nézni a halállal. Nem így egy Cato, ki, nem cserélve el a jellem valódi méltóságát mindazokért a hamis kitüntetésekért, melyekkel a neki hízalzó Caesar elhalmozza, hűvös megfontoltsággal azt választja, hogy szabadon, hazájával együtt pusztul el, s nem tengeti életét a hitvány engedelmesség és az utálatos hízalzás rabszolgaságában, mely cselekedetében a római lélek pompás nagyszerűsége és erényessége mutatkozik meg. Ily körülmények között a halál megvetése egyszerre dicséretes és fenséges, míg az attól való félelem utálatos és megvetésre méltó. Cato, mikor feladta életét, halhatatlanságot és örökkön tartó szabadságot látott maga előtt, a mindenható fenséges élvezetét, míg a szónok, ki pusztán a megélhetést kereste utálatosan hízelegve egy zsarnoknak, nem remélhetett mást, mint a nyomorúságos szolgaságban töltött évek összezsugorodott terét; mégis, a szónok esetében ez talán könnyebben megbocsátható, mint a hazafi esetében volna. Mert az erény általában vett szépsége mellett létezik az illendőség decoruma is, mely a jellemhez tartozik. Egy Atticus könnyed modora sok mindent megengedhet, ami idomtalan lenne egy Cato hajlíthatatlan erényének. A jóindulatú Atticus jellemének támasza emberségessége, nem pedig méltósága volt, s éppen a nyersség és a kegyetlenség tette volna torzzá és idomtalaná a jellemét, nem pedig a szolgálatkészség és az engedelmesség. Ám a merev római számára a zsarnokság alatt csöndben eltöltött élet oly hasadást okozott volna jellemében, erkölceinek oly mértékű leromlását, hogy ezerszer is meghalt volna, csak hogy ne kelljen azt megérnie. – Mert bármily kellemes látványt nyújtson is a könnyen hajló búza hullámozása a szellő hatására, látni a hajlíthatatlan tölgyet meghajolni a szél minden egyes rohamára a természet ellen való.

Azt hiszem, Palemon, fontolóra vettem a legtöbb, ha nem az összes fenséges szenvedélyt, s megmutattam, hogy az indulatok fenségét a tárgy nagysága alkotja. Ezt akkor is igaznak fogjuk találni, ha a szenvedélyeket érzékeink tárgyává tesszük. Az allegória már emberi alakba öltöztette legtöbbjüket, s próbálnánk csak megrajzolni, a régi meséinek módjára, a fenséges indulatokat vagy azok tárgyait őket jelképező arcképekben, mily óriásként tűnne fel akkor a hősiesség! A szabadság, az istenséghez hasonlatosan, talán túlságosan hatalmas létező, hogy forma szabjon neki határt, azonban a hírnevet már ábrázolták számunkra mérhetetlen nagyságú létezőként: „*ingrediturque solo, et caput inter nubila condit*”.⁸ A hatalom sem érdemel ennél csekélyebb méreteket az ábrázolásban, ám akkor mily gyengéden borulna a világra a jóakarát, oly szélesre tárva puha szárnyait, akár a menny boltozata! Röviden, ha igazságosak kívánunk lenni ezekhez a szenvedélyekhez, mindazzal a pompás nagyszerűséggel és magasztossággal kell őket megfestenünk, amivel Homérosz festette meg a maga Neptunusát, kinek roppant léptei alatt erdősegek és hegységek remegtek meg.

Mielőtt összegezném e tárgyat, meg kell jegyezni, hogy az emberi elme valamenyny szenvedélye fennállhat valamennyi másikkal egyszerre, ekképpen pedig gyakorta előfordul, hogy a fenséges indulatok igencsak különböző természetű indulatokkal keverednek össze. A viharokról szóló leírásokba (mint korábban már megjegyeztem) állandóan belép a rémület valamilyen foka, és e rémület olyannyira fölerősödhet (mikor is valaki valóban egy viharba keveredik), hogy teljesen elpusztítja a fenségést. Ez tehát

azt jelenti, hogy egy tárgy, mely önmagában ugyan grandiózus, társítás folytán elveszítheti legtöbb, ha nem az összes hatását. Mégis különösnek tűnik nekem, Palemon, hogy egy olyan egyszerű és egységes valami, mint az elme, egyszerre legyen képes érezni örömet és bánatot, gyönyört és fájdalmat, egyszerűval, hogy ellentmondások alapjául szolgálhat. Igaz lehet-e, hogy az elme gyönyört és fájdalmat is érezhet egyazon pillanatban? Vagy inkább úgy áll a dolog, hogy ezek oly végtelenül gyors egymásutánban követik egymást, hogy csupán úgy tűnik, mintha egyszerűek volnának, ahogy egy gyorsan forgó égő gömb is egyetlen, megszakítatlan tűzkörnek látszik? Ám bármily módon észleljen is az elme, a köznapi megfigyelés számára bizonyosnak tűnik, hogy a legkülönbözőbb szenvedélyek és érzéletek kerítik hatalmukba egyazon időben. Egy tű szúrása fájdalmat okoz, miközben a szájpadlatot a legízletesebb étel, a szaglást pedig a legkitűnőbb parfüm gyönyörködteti. A fenséges kitágítja és felemeli, míg a félelem elszorítja és összehúzza a lelket, ám mindkettőt érezzük a nagy és az irtóztos láttán. Nem tudunk elképzelni egy istenséget villámok fegyverzetében anélkül, hogy fenséges rettegés ne ragadna el bennünket. Ám ha a boldogság végtelen forrásaként, a javak jóságos adományozójaként gondolunk rá, úgy nem rémületes, de örömteli fenségest érzünk. E társítások a fenséges különböző fajtáit hívják elő bennünk, melyekben azonban a fenséges marad az uralkodó. Hasonlóképpen, e társítások révén nagyobb szépségben is osztozhat a fenséges. – A mennybolt, ha kellemesen kék, örömtelibb fenséges látványt nyújt, mint ha borongós és homályos színű volna. Azonban ezek az összekapcsolódások gyakorta nem csupán a kifejezések, de az ideák összekeveredését is előidézik, amint érzéleteink különválasztása sem minden esetben könnyű. A grandiózus oly mértékben összemosódhat a patetikussal és a felhevülttel a csataleírások alkalmával, hogy igencsak nehéz elkülöníteni őket, és következésképpen az általuk kiváltott összetett érzéklet is csak nehezen bontható elemeire. Ez azt jelenti, hogy a patetikust gyakorta összetévesztik a fenséggel, ám fontolja csak meg valaki a kettő eltérő természetét, s minden alkalommal könnyedén különbségeket tesz majd közöttük.

A fenséges, egyszerű és keveredés nélküli állapotában, egyetlen hatalmas és egységes ideával tölti meg az elmét, ünnepélyes komolyságot váltva ki benne, ami azt jelenti, hogy a lélek maga válik, mondhatni, egyetlen egyszerű, grandiózus érzékletté. Ekképpen a fenséges nem űz bennünket egyik tárgytól a másikig, inkább megnyugtat, mintsem izgat, míg a patetikus lényegét éppen a szenvedélyek felizgatása adja, melyet akképpen ér el, hogy gondolataink közé ezernyi más tárgyat zsúfol, és hogy az elmét változatos jelenetekhez űzi tovább.

V

Mielőtt továbbhaladnánk a művészetekben és a tudományokban lévő fenséges tanulmányozásához, talán nem teljességgel haszontalan megjegyezni, hogy a tárgyak általában két forrásból szereznek örömet: vagy mert természetüknél fogva képesek gyönyörködtetni részeik egy bizonyos harmóniája és elrendezése folytán, vagy mert régóta társulnak valóban kellemes tárgyakhoz, s ekképpen idővel maguk is azzá válnak, bár kezdetben nincs bennük semmi örömteli. Talán nem a legrosszabb példa a társítás e fajtájára az a szeretet, mellyel a szerelmes gondol kedvesének még tökéletlenségeire is: a gyöngéd szerelmes szemében a nő kancsalsága, selypegése vagy bármi egyéb apró fogyatéksága azon nyomban szépséggé istenül, s jobban imádjá ezeket, mint azt, mi valóban szép és bájos.

Láthatjuk tehát mindebben az összekapcsolás erejének nagyságát. Ám nem csupán a gyöngéd szerelmes hóbortos képzeletében zajlik le mindez, hanem még a legkomorabb filozófusok is gyönyöreik jelentékeny hányadát köszönhetik az efféle szépséglapásnak, mely során az egyik tárgy szépségével egy másikat díszítenek és ékesítenek fel. Mindennapi tapasztalatunkból ugyanis tudjuk, hogy miután egyes tárgyak bizonyos gyönyöröket keltettek fel elménkben, később, az efféle társítás során ugyanezek a gyönyörök ébrednek bennünk, bár az őket eredetileg kiváltó tárgyak maguk csak képzeletünk falára festve vannak jelen. E forrásból fakad a metaforában lelt szépség és öröm. Ki idézte már maga elé kedvese arcának rózsapírját anélkül, hogy ne érzett volna valamit ama kellemes érzékletből, melyet maga a rózsa színe, sőt illata nyújt?

Ám visszatérve jelenlegi célunkhoz, megfigyelhetjük, hogy azok a tárgyak, melyek maguk nem nagyok és mérhetetlenek, ha efféle tárgyakkal hosszú ideig kapcsolatban állnak, gyakorta keltik az elme elragadtatottságát. Részben ennek lehetünk tanúi az építészetben. Egy szép épület, homlokzata révén, több fennkölséget fog nyújtani a lélek számára, mint egy másik épület, legyen bár az nála sokkalta kiterjedtebb. Ám valójában egyetlen épület mérete sem éri el a nagyságnak azt a fokát, mely a fenségest képezi. Hogyan ébreszthetik akkor mégis e szenvedélyt? Az egyik ok bizonyosan az, hogy az efféle épületeket mindig nagy gazdagság, hatalom és pompa övezte, és az elme nem reflektál ugyan e kapcsolatra, azonban, a fentebb kifejtettek értelmében, az efféle dolgok által kiváltott szenvedélyek az őket eredetileg kiváltó dolgoknak az ideái nélkül is létrejöhetnek az elmében. A díszítmények minden fajtája híján lévő, tökéletesen díztelen épületek hiába volnának óriásiak, amint azt Edinburghban látni, egyáltalán nem emelnék föl a lelket, mert az ilyen épületekben nem találjuk a szükséges kapcsolatot a hatalommal és pompával. Az oszlopokkal emellett minden esetben összekapcsolódik az erő és a teherbírás képzete, s ezek együttesen nagyon is nyújthatnak fenséget az elme számára. Mindazonáltal hajlamos vagyok azt gondolni, hogy időnként nagyobb fenséget képzelünk bele a dolgokba, mint amennyi valójában bennük van. Egy remek épületben például a részek megfelelő aránya és ezernyi más körülmény, mely a szerkezet szépségét alkotja, kifinomult örömet nyújt, mely azonban nagyban eltér a már említett elragadtatott kedélyállapottól. Ám nem növelheti-e vajon két vagy három különböző fajta, az elmében egyszerre létező gyönyör egymás erejét, mintegy egymáson visszaverődve, amint a gyémántok, művészien megmunkálva, egymás sugarait kölcsönösen visszaverik, megsokszorozott ragyogással kápráztatván el a szemet? Mi egyéb alkalmasint a költészet, mint néhány kellemes kép egymás mellé hajigálásának művészete, melynek révén e képek mindegyike nagyobb örömet nyújt, mint arra önmagukban képesek volnának? Valami hasonlót mondhatnánk a részek változatosságáról, melyben az egység azonban megőrződik annyira, hogy a képzelőerő ne zavarodjon össze. Ha az ideák nagy tömege világosan közvetíthető az elme egy kis szegletébe, úgy felébred benne valami a fenséges büszkeségéből, hiszen ha képes magába fogadni ekkora változatosságot, és helyet adni akár sokkalta többnek is, úgy kell, hogy érezzen valami elragadtatottságot. Az, hogy az egységesség hozzájárul az elme effajta beállítottságához, világossá válik abból, ha megfigyeljük azokat az épületeket, melyeken hemzsegnek az apró és jelentéktelen díszítmények, melyeken minden miniatűrává törik. Az ilyen épületek akkor sem közvetítenek nagy ideákat, ha kiterjedésük roppant óriási.

A festészet fensége legfőképpen a szenvedélyek fenségének nemes ábrázolásában áll, amint azt például a Herkulesről készült táblaképeken láthatjuk. S mily nagysága mutatkozik az elmének Herkulesben! Nézd, az erény a cselekvés mily óriási jeleneteit

tárja elé, hogy azokat válassza! A gyönyör tunyasága nem kínál ily roppant látványokat hatalmas lelkének, melynek az egész világ sem volt kellőképp tágas színtér. A tájképfestészet hasonlóképpen részesülhet a fenségéből, például hegyeket stb. ábrázolva, ami jól mutatja, hogy megfelelő összekapcsolás által mily kis tárgyak is képesek felkelteni bennünk e szenvedélyt: egy yardnyi vászon tere, mindössze a hegycsúcs alakjának és színének ábrázolásával, csaknem olyan nagy ideával tölti meg az elmét, mint a hegycsúcs maga.

Oly keveset tudok a zenéről, hogy nem próbálkozom fenségének meghatározásával. Mindössze ennyit tudok: valamennyi ünnepélyes hangzat, melyekben a hangok hosszúra nyúlnak, sokkal inkább elragadja elmém, mint bármelyik másik fajta, valamint, hogy a fúvós hangszerek, mint az oboa, a harsona és az orgona, képesek leginkább bennem emelkedettséget ébresztetni. Mert amint Pope írja:

*„In more lengthen'd Notes and slow,
Deep, majestic, solemn Organs blow.”⁹*

A hirtelen, éles hangzatokban a rezgések rövidek és gyorsak, míg ennek ellenkezője igaz az ünnepélyes hangzatokra. S nem olyanok-e a hosszú hangok a fül számára, mint a kiterjedt látványok a szemnek? E helyütt ismét szerepet játszhat az összekapcsolás; a dudán felcsapó legfantasztikusabb dzsigg jobban felemeli a felföldi embert, mint a legünnepélyesebb zene, mert ezt szokták meg, még háborús ütközeteikben is.

Bármilyen külső megjelenést öltön is magára az elme fensége, e megjelenés a lélek ilyen beállítottságához hasonlatos nevet kap, úgymint fennkölt, magasztos stb., és bármi közvetítse is számunkra a másik emberben lévő efféle beállítottság képzetét, bennünk is hasonló szenvedélyeket fog ébresztetni. Példának okáért egy komoly és nyugodt gesztust, különösen hercegek esetében, magasztosnak és nemesnek nevezünk, és ez még magának a nézőnek is juttat némi fennköltiséget, mert, mint fentebb utaltam rá, az elme valódi fensége komoly és nyugodt, és csakis komoly és nyugodt gesztusokban juthat kifejezésre. Szökdécselne egy herceg rövid és gyors mozdulatokkal, az igen sokat elvenne annak képzetéből, hogy nagy és emelkedett lélek birtokosa. S valami ilyesmi állhat fenn a zene esetében is, ugyanis a nyugodt elmével összeegyeztethetetlen, hogy végigszaladjon egy dzsigg pattogó hangjain és rövidke díszítésein. Bár azt hiszem, a zenében a patetikust minduntalan fenségesnek hiszik, és nemcsak a zenében, hanem másutt is. Persze nem mindig könnyű elkülöníteni érzékleteinket: a grandiózus oly mértékben összemósódhat a patetikussal és az elragadtattal (például csataleírásokban), hogy igencsak nehéz elkülöníteni őket, és következképpen az általuk kiváltott összetett érzéklet is csak nehezen bontható elemeire. Ebből pedig nem csupán a kifejezések, de az ideák összekeveredése is következik. Egy nagy viharhoz, mikor a feldagadó hullámok hegyekben emelkednek az egekig, és a fekete felhők a mennybolt valamennyi szegletében egyre kövérednek, mindig hozzákapszódik a veszély érzete, mely felkorbácsolja a szenvedélyeket; az összetett érzékletet ilyenkor általában a fenségessel azonosítják, ám mindabból, amit már elmondtam, világos, hogy azt csupán a tárgyak roppant nagysága hozhatja létre, és semmiképpen sem a szenvedélyek izgatottsága, melynek oka, ha pontosan meggondoljuk, inkább a félelem, mintsem a fenség. A fenséges, ugyanígy, a szenvedélyek mindegyikével összekapcsolódhat, és, pongyolán fogalmazva, a különböző összekapcsolódásokból a fenséges különböző fajtái jönnek létre. A tárgyakban lévő különféle összemósódások alkalmasint nagyban megnövelhe-

tik a kiváltott gyönyört. Ez az oka például, hogy a mennybolt finom kékje miatt a fenséges nagyobb örömet nyújt.

Ha lenne időm, szólnék valamit a tudományokban lévő fenségesről. Ám csak annyit tudok megjegyezni, hogy a fenségest a matematikában az egyetemes tételek alkotják, valamint a végtelen görbék tulajdonságai közötti nagy hasonlóság. A tudományok tanulmányozása során az igazán nagy elme jegye, hogy nem időzik el a jelentéktelen dolgoknál, hanem azok egyetemes relációit veszi fontolóra: a száraznak tűnő tanulmányok így módon elragadtatták és kellemessé lesznek.

Zárásképpen egyetlen megjegyzést kell még tennem, mégpedig azt, hogy a fenséges egyedüli bejárata a szem és a fül. Az ízelet, a szaglás és a tapintás nem közvetít semmit, mi nagy és elragadtattott, és ez további bizonyítékul szolgálhat arra nézvést, hogy egyedül az óriási tárgyak képezik a fenségest.

A fordító jegyzetei

1. Horatius: EPISTULÁK, II. könyv, I. [Caesarhoz], 48. sor. (Bede Anna fordításában: „*ki erényt mér röpke idővel*”).

2. Samuel Holt Monk megjegyzi, hogy a XVIII. században a „*pathetic*” terminus meglehetősen széles jelentéstartománnyal bírt. Idézi Ephraim Chambers 1727-es CYCLOPEDIA-ját, amely szerint a patetikus „*olyan valami, ami a szenvedélyekhez kötődik; különösen olyasmi, ami képes felébreszteni vagy felizgatni azokat*”. Vö. Samuel H. Monk: THE SUBLIME. A STUDY OF CRITICAL THEORIES IN XVIII-CENTURY ENGLAND. The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1960. 11. jegyzet, 13. – Baillie esszéjében is ebben az értelemben (megindító, heves szenvedélyeket felkorbácsoló stílus/minőség) szerepel.

3. Samuel Johnson először 1755-ben kiadott, A DICTIONARY FOR THE ENGLISH LANGUAGE című munkájában a következő definíciót találjuk az „*exultation*” kifejezésre: „*Boldogság; diadalézés; elragadtattott öröm.*” Úgy hiszem, Baillie-nél is ebben az értelemben (egyfajta öntudatos, büszkeséggérettel átítatott ujjongásként) szerepel a kifejezés, így semmiképpen sem adják vissza az egzaltáltság, a felajzottság vagy az izgatottság kifejezések – a fenséges inkább elrendezi a szenvedélyeket (ünnepélyes komolyságot [*solemn sedateness*] váltva ki az elmében), mintsem felizgatja, írja később Baillie.

4. Baillie minden bizonnyal e híres longinoszi helyre utal: „*Az igazi fenségtől ugyanis természet-*

szerűleg fölemelkedik a lelkiünk, és bizonyos büszke lendületet nyerve, örömmámmorral meg önérettel telik el, mintha maga alkotta volna azt, amit csupán halott.” Pseudo-Longinos: A FENSÉGRŐL. Ford. Nagy Ferenc. Akadémiai Kiadó, 1965. 25.

5. Keószí Prodikosz (i. e. V–IV. sz.) szofista filozófus, neki tulajdonítják a HÉRAKLÉSZ VÁLASZ-ÚTON című morálfilozófiai szöveget, amely Xenophón révén őrződött meg (EMLÉKEIM SZÓKRATÉSRŐL II. 1.), és amelyre gazdagon építettek a reneszánsztól a humanista tradíció írói és festői. A korai brit esztétikai diskurzus szerzői közül például Lord Shaftesbury rendelt egy Herkulesképet a Luca Giordano-tanítvány Paolo de Matteistól 1712-ben, valamint szentelt egy külön értekezést a Herkules döntéshelyzeteiről készült képi megjelenítéseknek.

6. A föld fia (lat.).

7. Dr. Johnson fentebb hivatkozott szótárában a következő meghatározás áll a „*becoming*” szócikkben: „*Mindaz, mi elegáns illendőségével gyönyörködtet; bájos.*” A belőle képzett „*becomingness*” meghatározása pedig a következő: „*Elegáns megfelelés, illendőség.*”

8. Vergilius: AENEIS, IV. ének, 177. sor. (Lakatos István fordításában: „*Úgy, hogy jóllehet itt lenn jár, felhőkben az arca.*”)

9. A két (pontatlanul idézett) sor Alexander Pope ODE FOR MUSIC ON ST. CECILIA'S DAY (1713) című verséből való. „*Hosszabb hangokon és lassan / Szólnak a mély, magasztos, ünnepélyes orgonák.*”

Friedrich Schiller

MATTHISSON KÖLTEMÉNYEIRŐL

A szöveget Papp Zoltán,
a verseket Halasi Zoltán fordította

Irodalomkritikusként Friedrich Schiller meglepően keveset alkotott. Van tíz-egynéhány jelentéktelennek mondható recenziója az 1780-as évekből, zömmel egy-két oldalas szövegek, az egyetlen terjedelmesebb Goethe *IPHIGENIA TAURISBAN* című drámájáról szól, de gyakorlatilag kimerül a cselekmény ismertetésében. Ezekhez képest minden szempontból óriási változás az 1791 januárjában az *Allgemeine Literatur-Zeitung*-ban (*ALZ*) név nélkül közreadott ÜBER BÜRGER'S GEDICHTE (BÜRGER KÖLTEMÉNYEIRŐL). Noha kritika, egyszersmind előjátéka is az érett Schiller esztétikai értékezeinek, melyek sorát az ÜBER DEN GRUND DES VERGNÜGENS AN TRAGISCHEN GEGENSTÄNDEN (A TRAGIKUS TÁRGYAKBAN LELT GYÖNYÖR OKÁRÓL) nyitja 1792-ben. Gottfried August Bürger (1747–1794), aki 1789-es megismerkedésük után már-már rajongva nyilatkozott Schillerről, eleinte nem akarta elhinni, hogy ő a szerző, pedig ez már a megjelenés pillanatától nyílt titok volt. Az írás valóban kegyetlen, ráadásul tendenciózusan az: irodalmi gyilkosság abszolútnak beállított művészet- és kultúrfilozófiai alapelvek fegyverével. Schiller, aki első, ANTHOLOGIE AUF DAS JAHR 1782 (ANTOLÓGIA AZ 1782-ES ÉVRE) című verseskötetének több darabjában még leplezetlenül Bürger-epigon (illetve annyiban leplezve, hogy e kötet is név nélkül jelent meg), most elveti a lírai költészetet általában és a Bürgerét különösképpen. Ez a fajta költészet, úgymond, populáris és közönséges, pusztán a költő egyéniségét adja vissza, hiányzik belőle a morális emelkedettség, képtelen az idea-

lizálásra, sem tárgyában nincs nemesség, sem olvasóját nem tudja nemesebbé tenni, nem foglalkoztatja a szellemet, nem alkalmas helyreállítani az ember egységét, fej és szív, ész és képzelőerő összhangját; s mindez a költő bűne is, éretlenségének és műveletlenségének következménye. (A porig alázott Bürger 1791 áprilisában megjelentetett az *ALZ*-ben egy ellenkritikát, melyre Schiller az újságnak ugyanabban a számában válaszolt, ismét név nélkül, és semmit sem vonva vissza.)

Az itt közölt, az *ALZ* 1794. szeptember 11–12-i 298–299. számában megjelent írás Schiller második jelentős irodalmi kritikája – és egyben az utolsó is. Az előzmény megint a személyes találkozás: Schiller 1794 februárjában Ludwigsburgban ismerkedett meg Friedrich von Matthissonnal (1761–1831), aki aztán három hónappal később meglátogatta őt Jénában. A recenzió egyrészt a szöges ellentéte, másrészt nagyon is rokona a Bürger költeményeiről szólónak. Schiller újfent végletesen ítélt, csak most ellenkező előjellel: lényegében fenntartás nélkül dicséri Matthissont. Az ítélet nem bizonyult időtállóknak. Az 1790-es években még divatos Matthisson a századforduló után gyorsan veszített népszerűségéből – bár költeményeinek 1794-es harmadik kiadását haláláig még további kilenc követte –, s neve mára teljesen feledésbe merült, szemben a Bürgerével (igaz, ő sem elsősorban lírikusként, hanem a MÜNCHHAUSEN BÁRÓ KALANDJAI szerzőjeként ismert). Magyarországon főként Berzsenyi Dánielre hatott. Kölcsøy Ferenc ezt írja

BERZSENYI DÁNIEL VERSEI című, 1817-es bírálatában: „Azon művek, melyek szerint Berzsenynek poetai karaktere rajzoltatott, a Matthisson és Horác egyesült stúdiumának szerencsés resultátumaik.” Petőfi Sándor 1842-ben lefordította Matthisson ELEGIE. IN DEN RUINEN EINES ALTEN BERGSCHLOSSES GESCHRIEBEN című költeményét (a cím nála: ELÉGIA EGY VÁRROM FÖLÖTT. Németből Matthisson után).

A két szélsőségesen különböző állásfoglalás közti mélyebb rokonság abban mutatkozik meg, hogy a kritika ezúttal is alkalmazott művészetfilozófia. Némely alapelvét Schiller a Matthisson-recenzióban tárja először a nyilvánosság elé teljes határozottsággal. Az 1793-as esztendő termése ugyan két fontos, a recenzióban visszaköszönő elméleti munka, a KALLIAS, AVAGY A SZÉPSÉGRŐL és az úgynevezett AUGUSTENBURG-LEVELEK, ám ezek kéziratban maradtak; az utóbbira épülő, de az előbbiből is merítő LEVELEK AZ EMBER ESZTÉTIKAI NEVELÉSÉRŐL csak 1795-ben jelenik meg. A MATTHISSON KÖLTEMÉNYEIRŐL azonban nemcsak a LEVELEK-hez kapcsolódik, hanem a következő, A NAIV ÉS A SZENTIMENTÁLIS KÖLTÉSZETRŐL című értekezéshez is. Az eredeti, 1793-as elképzelés szerint Schiller ezt nem irodalmi, hanem a naivitást és a természet(esség)et tárgyaló vizsgálódásnak szánta, s csak ekkoriban, Goethével való megismerkedése nyomán módosít a koncepciót. A Matthisson-recenzió az irodalmi értekezést készíti elő a természet költői megjelenítésének és a költészet hatásának tematizálásával, mint ahogy végző soron magával az esztétikai alapelvek és a kritikai gyakorlat összekapcsolásával is. Hiszen A NAIV ÉS A SZENTIMENTÁLIS KÖLTÉSZETRŐL ugyancsak normatív elméleti tétel felől értékelt költőket és műveket, amolyan minirecenziók formájában.

Goethehez írott, 1794. szeptember 4-i levelében Schiller a következőképpen reflektál művészetfilozófia és kritika viszonyára: „Talán érdeklí Önt a Matthisson költeményeiről az ALZ-be írott recenzióm, melyet ezen a héten fognak lehozni. Az irodalmi kritikában még mindig uralkodó anarchia közepette és az objektív ízléstörvények teljes hiánya miatt a műtész mindig nagy zavarban van, amikor meg akarja alapozni állításait, mivel nincs törvénykönyv, amelyre hivatkozhatna. Ha becsületes akar lenni, akkor vagy egészen hallgat, vagy (ami szintén nem mindig jó) egyszerre kell törvényhozónak és bírónak lennie. A recenzióban az utóbbi mellett döntöttem, s hogy milyen jogon vagy mennyire szerencsésen, azt Öntől hallanám a legszívesebben.” Négy évvel később Schiller tulajdonképpen maga válaszol a kérdésre, amikor az alábbiakat írja Wilhelm von Humboldtnek (1798. június 27-i levelében): „Közös törekvésünk [mármint az övé és Humboldté], hogy elemi fogalmakat alkotunk esztétikai dolgokban, mindkettőnkél azt eredményezi, hogy a művészet metafizikáját túl közvetlenül alkalmazzuk a tárgyra, és úgy bánunk vele, mint gyakorlati eszközzel, pedig erre nem való. Velem többször megesset ez, Bürger és Matthisson kapcsán, de különösen a Horen-beli tanulmányokban [értsd: a folyóirat 1795-ös 11. és 12., illetve 1796-os 1. számában három külön tanulmányként megjelent A NAIV ÉS A SZENTIMENTÁLIS KÖLTÉSZETRŐL lapjain].”

A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Friedrich Schiller: ÜBER MATTHISSONS GEDICHTE. = UÓ: WERKE UND BRIEFE IN ZWÖLF BÄNDEN, 8. kötet: THEORETISCHE SCHRIFTEN. Szerkesztette Rolf-Peter Janz. Deutscher Klassiker Verlag, Frankfurt am Main, 1992. 1016–1037.

Papp Zoltán

Friedrich Matthisson költeményei. Zürich, Orell és Tsa. Harmadik, bővített kiadás, 1794. A címlapon Guttenberg rézkarca, Lips rajza nyomán. 166 oldal, nyolcadrét kiadás.

Köztudott, hogy a görögök a művészet jó időszakaiban nem nagyon törődtek a *tájképfestészettel*, és a művészet rigoristái bizony még manapság is vonakodnak a tájképfestőt valódi művészként elismerni. Van azonban valami, amire még nem figyeltek föl eléggé: a régiek művei közt olyan *tájköltészetre* is kevés példát találni, amely a poézis külön fajtájaként állna szemben az epikaival, a drámaival és a líraival, nagyjából úgy, mint a tájképfestészet az állat- és az emberfestészettel.

Egészen más ugyanis, ha az élettelen természetet egy *cselekménnyel együtt*, annak *helyszínéeként* veszik fel az ábrázolásba, s szükség esetén akár tőle kölcsönzik a színeket az élő természet bemutatásához, amivel a történeti festők és az epikus költők gyakran élnek – illetve ha, épp fordítva, az élettelen természetet *önmagáért* teszik az ábrázolás hőisévé, s az embereket pusztán mellékszereplőkként jelenítik meg benne, ami pedig a tájképfestők eljárása. Az előbbi számtalanszor előfordul Homérosznál, s ki akarná utolérni a természet nagy festőjét abban az igazságban, individualításban és elevenségben, amellyel érzékletessé teszi drámai festményeinek helyszínét? Az újabbakra maradt viszont (akik közé részben már Plinius kortársai is tartoznak), hogy a természetnek ezt a részét önmagáért külön ábrázolás tárgyává tegyék tájképeken és tájkölteményekben, s ily módon a művészet területét, melyet a régiek, úgy tűnik, pusztán az emberire és az emberhez hasonlatosra korlátoztak, ezzel az új tartománnyal gyarapítsák.

Vajon miért a görög művész e közönye azon műfaj iránt, amelyet mi, újabbak oly általánosan nagyra becülünk? Az volna talán a magyarázat, hogy a görögökből, akik ismerői és szenvedélyes barátai voltak minden szépnek, hiányzott a fogékonyság az élettelen természet bájai iránt? Nem azt kellene inkább gyanítanunk, hogy *tudatosan* fordultak el ettől az anyagtól, mert összeegyeztethetetlennek találták a szép művészetről alkotott fogalmaikkal?

Nem szabad csodálkozni, amiért e kérdés egy olyan költő kapcsán merül fel, aki kiváltképpen erős a természet mint táj ábrázolásában, s talán mindenki másnál inkább tekinthető e műfaj képviselőjének, és jobban példázza azt, amit a költészet ezen a téren egyáltalán nyújthat. Mielőtt tehát vele magával foglalkoznánk, kritikailag szemügyre kell vennünk a műfajt, amelyben próbára tette erőit.

Akiben egészen friss és eleven még *Claude Lorrain* varázsecsetjének benyomása, azt aligha lehet persze meggyőzni arról, hogy nem a *szép*, hanem pusztán a *kellemes* művészet alkotása bővölte el. S aki épp a végére jutott egy matthissoni ábrázolásnak, az igencsak meg fog ütközni, ha kétségbe vonják, hogy költőt olvasott.

Másokra hagyjuk, hogy védelmezzék a *tájképfestő* rangját a képzőművészek között, s itt csak annyiban foglalkozunk ezzel a témával, amennyiben közvetlenül összefügg a *tájköltészet*tel. E vizsgálódás kezünkbe fogja adni egyszersmind az ilyen költemények értékének meghatározásakor követendő alapelveket.

Tudjuk, a képzőművészt és a költőt sohasem az *anyag*, hanem egyedül a *feldolgozásmód* teszi. Akár egy háztartási eszköz, akár egy erkölcsi értekezés szabad műalkotássá fokozható az izléses megformálás révén, s egy ember portréja ügyetlen kezekben közönséges kézművestermékké süllyed. Akik tehát vonakodnak elismerni, hogy a pusztán élettelen természeti dolgokat ábrázoló festmények vagy költemények valóban a szép művészet alkotásai (ama szép művészetéi ti., amelyben lehetséges eszmény), azok azt a lehetőséget vonják kétségbe, hogy e tárgyak feldolgozhatók a szép művészet jellege által megkívánt módon. De mi ez a jelleg, amellyel a természet mint pusztá táj állítólag nem fér össze

egészen? Ugyanaz kell hogy legyen, mint ami a szép művészetet megkülönbözteti a pusztán kellemestől. A kettőnek mármost közös jellege a *szabadság*; következőképp a kellemes műalkotásnak, hogy egyszersmind szép is lehessen, a *szükségyszerűség* jellegét kell magán hordoznia.

Ha költészetten általában azt a művészetet értjük, amely *produktív képzelőerőnk szabad hatásaképpen meghatározott érzéseket kelt bennünk* – forgalomban lévő sok más magyarázata mellett alighanem ez is megállja a helyét –, úgy ebből két követelmény adódik, melyek alól nem vonhatja ki magát egyetlen költő sem, aki méltó kíván lenni e névre. Először, a költőnek hagynia kell, hogy képzelőerőnk szabadon játsszon és *maga cselekedjen*; másodsor, mégis *biztosnak* kell lennie a hatás felől, és *meghatározott* érzést kell kiváltania. A két követelmény eleinte egészen ellentmondónak látszik, hiszen az első arra vonatkozik, hogy a mi képzelőerőnk uralkodjon és csakis saját törvényének engedelmeskedjen, míg a második arra, hogy szolgáljon és a költő törvényének engedelmeskedjen. Hogyan szünteti meg a költő az ellentmondást? Úgy, hogy pontosan olyan pályát szab képzelőerőnknek, amelyet az a maga teljes szabadságában és saját törvényei szerint követne, más szóval úgy, hogy természet révén éri el célját, és a külső szükségyszerűséget belsővé változtatja. Azt fogja találni, hogy a két követelmény nemhogy nem oltja ki, de kölcsönösen tartalmazza egymást, s hogy a legnagyobb szabadság éppenséggel csak a legnagyobb meghatározottság által lehetséges.

Két nehézség tornyosul azonban a költő előtt. A képzelet, mint tudjuk, szabadságában pusztán az eszmék társításának törvényét követi, márpedig e társítás eredetileg csak az időbeli észleletek esetleges összefüggésén, tehát valami teljességgel empirikusan alapul. A költőnek értenie kell mindazonáltal ahhoz, hogy *kiszámítsa* az asszociációnak ezt az empirikus hatását, mert csak annyiban költő, amennyiben a mi képzelőerőnk szabad öncselekvése révén éri el célját. A hatás kiszámításához viszont valamilyen törvényszerűséget kell felfedeznie benne, és képesnek kell lennie a megjelenítések empirikus összefüggését szükségyszerűségekre visszavezetni. Megjelenítéseink csak annyiban függnak össze szükségyszerűen, amennyiben a jelenségek objektív kapcsolódásán s nem pusztán szubjektív és önkényes gondolati játékon alapulnak. A jelenségeknek ehhez az objektív kapcsolódásához tartja tehát magát a költő, s csak ha anyagától gondosan elkülönített mindent, ami pusztán szubjektív és esetleges forrásokból származott, csak ha nincs kétsége afelől, hogy a *tiszta objektumhoz* igazodott, és alávetette magát annak a törvénynek, amelyet a képzelőerő valamennyi szubjektumban követ: akkor lehet biztos abban, hogy mindenki más képzelete szabadon az általa előírt pályán fog mozogni.

A képzelőerőt azonban csak azért akarja meghatározott játékba hozni, hogy *meghatározott* módon hasson a szívre. Amilyen nehéz volt már az első feladat, a képzelet játékát szabadságának csorbítása nélkül meghatározni, éppoly nehéz a második, a képzelet e játéka révén meghatározni a szubjektum érzésállapotát. Tudvalevő, hogy egyazon ok különböző embereknél, sőt ugyanaz a dolog különböző időpontokban ugyanannál az embernél is nagyon eltérő érzelmi hatást válthat ki. A költőnek annak ellenére kell *meghatároznia* érzésállapotunkat, hogy érzéseink ily módon esetleges befolyásoktól függenek; azokra a feltételekre kell tehát hatnia, amelyek mellett az elmében *szükségyszerűen* fellép valamilyen érzélem. Egy szubjektum minőségeiben mármost semmi más nem szükségyszerű, mint a nembeli jelleg; a költő tehát csak annyiban határozhatja meg érzéseinket, amennyiben specifikusan különböző énünk helyett a bennünk lévő nemhez fordul. De azt, hogy valóban az egyénekben lévő tiszta nemet szólítsa meg, csak úgy érheti el, ha előbb kioltotta saját magában az egyént, és nemmé emelkedett. *Általában vett emberként* kell éreznie, nem ilyen és ilyen meghatározott emberként (akiben a nem

fogalma mindig korlátozott volna). Egyedül így lehet biztos abban, hogy az egész nem vele együtt fog érezni – legalábbis így számíthat ugyanolyan joggal erre a hatásra, mint amilyenel minden emberi egyéntől elvárhatja az emberséget.

Két tulajdonságot követelünk meg tehát elengedhetetlenül minden költői műtől. Az *első* az, hogy szükségszerűen vonatkozzon tárgyára (objektív igazság); a *második* az, hogy e tárgyat vagy annak ábrázolását szükségszerűen az érzés képességére vonatkoztassa (szubjektív általánosság). Egy költeményben *igaz természet* kell hogy legyen minden, mert a képzelőerő nem engedelmeskedik más törvénynek, és nem tűr el más kényszert, csak amelyet a dolgok természete ír elő neki; de semmi sem lehet egy költeményben *valóságos* (történeti) *természet*, mert minden valóság többé vagy kevésbé korlátozza az általános természeti igazságot. Minden egyén éppen annyival kevésbé ember, amennyire egyéni; minden érzésmód éppen annyival kevésbé szükségszerű és tisztán emberi, amennyire sajátlagosan egy meghatározott szubjektumé. Csak az esetlegesnek az elvetésében és a szükségszerűnek a tiszta kifejezésében rejlik a *nagy stílus*.

A mondottakból kitűnik, hogy a tulajdonképpeni szép művészet területe csak addig tarthat, ameddig a jelenségek összekapcsolódásában szükségszerűség fedezhető fel. E területen kívül, ahol az önkény és a véletlen uralkodik, vagy meghatározottság, vagy szabadság nincs; mert ha a költő nem tudja *belső* szükségszerűséggel irányítani képzelőerőnk játékát, úgy vagy *külső* szükségszerűséggel kell irányítania, s ez esetben a játék nem a *mi* hatásunk, vagy egyáltalán nem irányítja, s ekkor az nem az *ő* hatása. De a kettőnek mégis feltétlenül együtt kell lennie ahhoz, hogy egy művet költőinek nevezhessünk.

Ez lehet az oka annak, hogy a bölcs régieknél sem a költészet, sem a képzőművészet nem hagyta el az emberség körét: számukra ugyanis csak az emberi jelenségek (a külső és a belső ember jelenségei) tartalmazták e törvényszerűséget. A miénkél tanultabb értelem talán felfedezne hasonlót a többi természeti lényben is, a mi tapasztalatunk azonban nem bukkan ilyenre, s itt már nagyon tág tér nyílik az önkény előtt. A *meghatározott* formák birodalma nem terjed túl az *állati testen* és az *emberi szíven*; eszmény ennél fogva csak e kettőben állítható fel. Az ember (mint jelenség) *fölött* nincs többé tárgy a művészet számára, még ha a tudomány számára van is, mert ott véget ér a képzelőerő területe. Az ember *alatt* nincs többé tárgy a *szép* művészet számára, még ha a *kellemes* művészet számára van is, mert ott véget ér a szükségszerűség birodalma.

Ha az eddig lefektetett alapelvek helyesek (aminek eldöntését a művészethez értőkre bízuk), úgy első látásra nem sok jó következik belőlük a tájbrázolásokra nézve, s igazsággal kétséges, hogy e tág tartomány meghódítása a szép művészet határának valódi bővítését jelenti-e. A természetnek abban a részében, ahol a tájfestő és a tájköltő tartózkodik, már nagyon is észrevehetően gyengül a keveredések és a formák meghatározottsága. Túl azon, hogy az alakok itt önkényesebbek, s még inkább azok megjelenésük szerint, összetételükben is szerepe van a véletlennek, ami nagyon megnehezíti a művész dolgát. Ha meghatározott alakokat állít elénk meghatározott rendben, akkor *ő* a meghatározó, nem *mi*, nem lévén objektív szabály, amelyben a néző szabad fantáziája összhangba kerülhetne a művész eszméjével. Tőle kapjuk tehát a törvényt, melyet pedig nekünk magunknak kellene adnunk, s a hatás legalábbis nem tisztán költői, mert nem a képzelőerő tökéletesen szabad öncselekvése. Ha viszont a művész meg akarja menteni a szabadságot, úgy nem tehet mást, mint hogy lemond a meghatározottságról, következésképp az igazi szépségről.

A természet e területe még sincs teljesen elveszve a szép művészet számára, s maguk az általunk lefektetett elvek is nagyon megtisztelő rangra jogosítják fel a tárgyait innen

választó képzőművész és költőt. Először is tagadhatatlan, hogy a formák minden látszólagos önkényessége ellenére a jelenségek e régiójában még mindig nagy egység és törvényszerűség uralkodik, s ez irányíthatja a bölcs művészt az utánzásban. Másodszor megjegyzendő, hogy ha a művészet e területén nagyon sokat kell is engedni a formák meghatározottságából (minthogy a részek eltűnnek az egészben, és a hatást csak *tagolatlan* képződmények váltják ki), azért a kompozícióban még uralkodhat nagy szükségszerűség, ahogy azt többek közt a festői ábrázolások árnyékolásán és színkezelésén láthatjuk.

A természet mint táj azonban nem mutatja minden részében ezt a szigorú törvényszerűséget, s még legelmélyültebb tanulmányozása esetén is megmarad nagyon sok önkényes, ami a képzőművészt és a költőt fogva tartja a tökéletesség alacsonyabb fokán. A szükségszerűség, amelyet a valódi művész hiányol a természetből mint tájból, de amely mégis egyedül elégíti ki őt, csak az emberi természetben van meg, ezért a művész nem nyugodhat, amíg át nem játssza tárgyát a legfőbb szépség e birodalmába. A természetet mint tájat önmagáért véve a lehető legmagasabbra fokozza ugyan, s azon lesz, hogy fellelje benne a szükségszerűség jellegét és azt ábrázolja; de mert ezen az úton minden törekvése ellenére sem juthat el oda, hogy e természetet egy szintre hozza az emberivel, ezért végül megkísérli szimbolikus művelettel azt emberivé átváltoztatni, s így megadni neki a művészet mindazon előnyeit, amelyekkel az utóbbi rendelkezik.

Hogyan teheti meg mármost mindezt anélkül, hogy csorbítaná a természet mint táj igazságát és sajátosságát? Az igazi képzőművészek és költők, akik a tájat ábrázolják, mindig végrehajtják ezt a műveletet, de legtöbbször bizonyosan nem adnak róla világosan számot maguknak. Az élettelen természet kétféleképpen válhat az emberi szimbólumává: vagy érzések, vagy eszmék ábrázolásaként.

Az érzések nem ábrázolhatók ugyan *tartalmuk szerint*, ábrázolhatók ellenben *formájuk szerint*, s csakugyan létezik egy általánosan kedvelt és hatásos művészet, amelynek nincs más tárgya, mint az érzések e formája. A zene ez a művészet, így tehát amennyiben a tájfestészet vagy a tájköltészet zeneileg hat, annyiban az érzőképeség ábrázolása, vagyis az emberi természet utánzása. Valóban egyfajta zenei műnek tekintünk minden festői és költői kompozíciót, s részben ugyanazoknak a törvényeknek vetjük alá őket, mint a zenét. Azt akarjuk, hogy a színeknek is legyen harmóniája és tónusa, sőt úgyszólván modulációja is. A költészetben mindig megkülönböztetjük a gondolati egységet az érzésbelitől, a logikai összefüggést a zeneitől, röviden, elvárjuk, hogy a költői kompozíció mellett, amit tartalma kifejez, formája szerint egyúttal érzések utánzása és kifejezése legyen, s zenéként hasson ránk. A tájfestőtől és a tájköltőtől még nagyobb mértékben és világosabb tudattal várjuk el ezt, mivel az ő esetükben valamennyit engednünk kell a szép művészet alkotásaival szemben támasztott egyéb követelményeinkből.

A zenének mármost – mint nem pusztán kellemes, hanem szép művészetnek – abban rejlik az egész hatása, hogy az elme belső mozgásait analóg külső mozgásokkal kíséri és érzékletessé teszi. Minthogy a belső mozgások (az emberi természethez tartozóként) mindig a szükségszerűség szigorú törvényei szerint történnek, így ez a szükségszerűség és meghatározottság átmegy az őket kifejező külső mozgásokba is; és ebből érthetővé válik, hogy a hangzás és a fény közönséges természeti jelenségei hogyan részesedhetnek ama szimbolikus aktus révén az emberi természet esztétikai méltóságából. Ha a zeneszerző és a tájfestő behatol az emberi szív belső mozgásait irányító törvények titkába, s ha tanulmányozza az elme ezen mozgásai és bizonyos külső jelenségek közt fennálló analógiát, akkor a közönséges természet ábrázolójából a lélek igazi festőjévé válik. Az önkény birodalmából átlép a szükségszerűségébe, és immár bátran felzárkózhat, ha nem is a plasztikai művészhez, akinek a *külső*, de a költőhöz, akinek a *belső* ember a tárgya.

A természet mint táj *másodszor* oly módon is bevonható az emberség körébe, hogy eszmék kifejezésévé teszik. De itt semmiképp sem az eszméknek arra a felkeltésére gondolunk, amely az asszociáció esetlegességétől függ, lévén ez önkényes és egyáltalán nem méltó a művészethez; hanem arra, amely szükségszerűen következik be a szimbolizáló képzelőerő törvényei szerint. Tevékeny és a maguk morális méltóságát elevenen érző elmékben az ész sosem télen nézője csupán a képzelőerő játékanak. Szüntelenül arra törekszik, hogy ezt az esetleges játékot összhangba hozza saját eljárásával. Ha mármost e jelenségek közt olyan kínálkozik, amelyet az ész a maga (gyakorlati) szabálya szerint kezelhet, akkor ez a jelenség az ész saját cselekedeteinek jelképe lesz, a természet holt betűje eleven szellemi nyelvvé válik, s a jelenségek egyazon írását a külső és a belső szem egészen eltérően olvassa. Az alakok, a hangok és a fény kedves harmóniája, mely az esztétikai érzéket elbűvöli, most a morális érzéket is kielégíti egyszersmind; a folytonosság, mellyel a vonalak a térben vagy a hangok az időben egymáshoz illeszkednek, természetes szimbóluma az elme önmagával való belső összhangjának és a cselekedetek és érzések erkölcsi összefüggésének, s egy képi vagy zenei alkotás szép rendjében egy erkölcsileg hangolt lélek még szebb rendje tükröződik.

A zeneszerző és a tájfestő pusztán ábrázolásuk formájával érik el ezt, s csak bizonyos érzésmódra és bizonyos eszmék befogadására hangolják az elmét; azt már a hallgató és a néző képzelőerejére bízzák, hogy ehhez tartalmat találjon. A költőnek azonban van még egy további előnye: ő megszövegesítheti amaz érzéseket, tartalommal is megtámogathatja egyszersmind a képzelőerő ama szimbolikáját, és határozottabb irányt adhat neki. De nem szabad megfeledkeznie arról, hogy az ilyen beavatkozásának megvannak a határai. Sejtetheti azokat az eszméket, utalhat azokra az érzésekre, ám valóra váltania nem neki kell őket, mert ezzel elébe vágna annak, ami az olvasó képzelőerejének a dolga. Itt minden közelebbi meghatározást terhes korlátozásnak érzünk, hiszen az ilyen *esztétikai eszmék* vonzereje éppen abban rejlik, hogy úgy pillantunk bele tartalmukba, mint feneketlen mélységbe. A költő maga valóságos és kifejezett, tehát mindig véges tartalmat helyez művébe; ránk hagyja viszont, hogy lehetséges tartalmat helyezzünk belé, s ez a tartalom végtelen nagyság.

Nem azért tettük meg ezt a hosszú utat, hogy eltávolodjunk költőnktől, hanem hogy közelebb jussunk hozzá. M. úr költeményeinek többsége egyesíti a tájábrázolások eddig megnevezett három kívánalmát. Igazságuk és szemléletességük révén tetszenek; zenei szépségükkel vonzanak; a belőlük áradó szellem által foglalkoztatnak.

Ha pusztán azt nézzük, hogy tájfestményei milyen hűen utánozzák a természetet, úgy csodálunk kell a művészetet, amellyel képzelőerőnket e jelenetek ábrázolására ösztönzi, és anélkül uralkodik rajta, hogy közben megfosztaná szabadságától. Valamennyi egyedi részletüket a szükségszerűség törvénye szerint kapcsolja össze, semmit sem hoz be önkényesen, és a legszerencsésebb pillantással ragadja meg a természeti alakok általános jellegét. Képzeletünk ezért szokatlanul könnyen tudja követni őt, úgy hisszük, magát a természetet látjuk, s olyan, mintha pusztán visszaemlékeznénk korábbi megjelenítéseinkre. Ahhoz is tökéletesen ért, hogy milyen eszközökkel tegye ábrázolásait élettellivé és érzékletessé, s kitűnően ismeri művészetének előnyeit és természetes korlátait egyaránt. Ilyen kompozícióknál ugyanis a költő mindig bizonyos hátrányban van a festővel szemben, mert a hatás nagyrészt az egész *szimultán* benyomásán alapul, ő viszont ezt az egészt csak *szukcesszív*e állíthatja össze az olvasó képzelőerejében. Neki nem annyira azt kell reprezentálnia, ami *van*, mint inkább azt, ami *történik*; és ha előnyére akarja fordítani a dolgot, akkor tárgyának mindig az a része lesz fontos számára, amelyet lehetséges *létrejöttében* ábrázolni. A természet mint táj jelenségek egyszerre adott egésze,

s e tekintetben kedvezőbb a festő számára, ugyanakkor szukcesszíve adott egész is, mert szüntelenül változik, és ennyiben a költőnek kedvez. M. úr mély belátással igazodott e különbséghez. Tárgya mindig inkább az időbeli, mintsem a térbeli sokféleség, mindig inkább a *mozgalmas*, mintsem a szilárd és nyugvó természet. A szemünk láttára bontakozik ki e természet mindig változó drámája, és jelenségei a legelragadóbb folytonossággal mennek át egymásba. Micsoda élet, micsoda mozgás van például a bájos HOLDFÉNY-FESTMÉNY-ben (85.)!

*„Néz kelet teliholdja;
mohában kék sugár,
pislog ódon toronyra
egy szentjánosbogár.
A holdfényben a hársfa
tündére lépeget,
nád közt most ér a lápra
táncos lidérc-sereg.*

*Villog a templomablak,
rozs ring ezüstösen,
szikrái csillagoknak
futkosnak a vizen.
Lengő indák a fényben,
szakadék peremén,
pára fátyolfehéren
a fenyvesek hegyén.*

*Hold szegélyezte fodrok,
fut az Éger-patak,
gyöngyözve füzek, bokrok,
vízi virág alatt;
lejjebb zuhogva hajtja
a malom kerekét,
dörögve hull a habja
és porzik szertesét.”¹*

De ahol egyszerre állít a szemünk elé egy egész látványt, M. úr ott is könnyűvé és természetessé tudja tenni számunkra az egybefogást az összefüggés folytonossága révén, mint például az alábbi festményben (54.):

*„A nap leáldoz, rőt párába dől
fenyves Szavoja sötét dombvidéke.
Hó lángol a magas Alpok felől,
Genf most festi magát a tó vizébe.”*

Noha mi e képeket csak egymás után vesszük fel képzelőerőnkbe, azok mégis minden nehézség nélkül egyesülnek összmegjelenítéssé, mert az egyik támogatja és mintegy szükségszerűvé teszi a másikat. Valamivel nehezebb már az egybefogás a második strófában, melyben ama folytonosság kevésbé érvényesül:

*„Olvadt arany az erdős hegyszegély;
a szíromhavas rétről illat árad,
jó illat, alig fújdogál a szél,
a Jurán kolompolnak már a nyájak.”*

Az arany hegyszegélyről csak ugrással lehet a virágoktól illatozó rétre jutni, és a váltás még élesebb attól, hogy közben egy másik érzékünket is játékba kell hoznunk. Milyen szerencsés azonban ismét a harmadik versszak!

*„Halász énekel, tart a part fele,
a vöröslő visszfényben csónakázva.
A parton mohos tölgy árny-teteje
hull hálóval teleaggatott házra.”²*

Amikor maga a természet semmilyen mozgást nem mutat neki, akkor a költő a képzelőerőtől kölcsönzi azt, s ködfelhőben lebegő és a hold sejtelmes fényénél táncoló szellemi lényekkel népesíti be a csöndes tájat. Vagy akár az ősidők alakjai is feltámadnak emlékezetében, művi életet vive a kihalt tájba. De az ilyen asszociációk a legkevésbé sem önkényesen kínálkoznak számára; mintegy szükségszerűen adódnak vagy a táj különös arculatából, vagy abból az érzésmódból, amelyet a táj benne kelt. Noha csak *szubjektíve* kapcsolódnak a tájhoz, mégis olyan általánossággal, hogy a költő bátran objektív méltóságot tulajdoníthat nekik.

Nem kevésbé ért M. úr azokhoz a zenei hatásokhoz, amelyek harmonikus képek megválasztásával és elrendezésük művészi euritmiajával idézhetők elő. Kire ne tenne például az alábbi rövid dal analóg benyomást azzal, amit egy szép szonáta hallgatásakor tapasztal (91.)?

ESTI TÁJ

*Fán arany
fény suhan:
világító, bűvös pára
hull vadonra, romos várra.*

*Tó színén
tűz a fény;
sajka siklik hattyúkönnyen
part felé a fényözömben.*

*Strandhomok
csillog ott:
hol piroslón, hol fakóbban
felhők lebegnek a tóban.*

*Dombon át
ing a nád,
zúgva, aranykoronásan,
vízimadár-kavargásban.*

*Mohos falak;
remetelak,
kert, lugas kínálja húsét,
körbefonja vad sűrűség.*

*Nincs habon
szikra-nyom;
mind halványabb lila pára
hull az ódon sziklavárra.*

*Folttalan
hold suhan;
hűlt helyén hős bajnokoknak
most szellemek susterognak.³*

Nem azt akarjuk mondani, hogy e dal pusztán a szerencsés prozódíának köszönhetően hat oly zeneien. A verselés jó hangzása támogatja és fokozza ugyan a hatást, ám ez nem merül ki benne. A képek szerencsés összeállítása, szukcessziójuk gyönyörködtető folytonossága, az egész modulációja és szép egysége: ezektől válik a dal egy meghatározott érzésmód kifejezésévé, tehát a lélek festményévé.

Hasonló benyomást kelt, noha teljesen más tartalommal, az ALPESI VÁNDOR (61.) és az ALPESI UTAZÁS (66.). E két kompozícióban összekapcsolódik a természet legsikerültebb ábrázolása és a legkülönbébb érzések kifejeződése. Mintha csak zeneszerzőt hallanánk, aki próbát tesz azzal, hogy mekkora hatalma van érzéseink felett; s ehhez fölöttébb szerencsés választás az Alpok, ahol a vándorlás során oly meglepően váltakozik egymással a nagy és a szép, a szörnyű és a vidám.⁴ Már tudjuk, hogyan festi meg M. úr a szelídet és a bájost varázsecsetjével; jöjjön most egy ízelítő abból, amit az erős és a fenséges ábrázolásában tud nyújtani (63.):

*„Már a lavina útban
villámok magasán,
sas víjog iszonyúan
fenn felhőtrónusán.
Oly tompán, mint az Etna
pokoli moraja,
omlik hegyi patakba
a gleccser jégfala.”⁵*

Idekívánkozik még az alábbi ábrázolás is (67. és 69.):

*„Az élő természet hangja enyész,
már csak a robajló szavú vizesés,
az olvadt gleccser habja,
éjszini fák zuhatagja. [...]*

*Nem nő itt az újvilág tengerije,
nem inog a rizs-száron kenderike ,*

*moha és iszalag fonják
által a romos sziklát. [...]*

*Most egy gránitfal meredekén
a jeges platóról ereszkedem én,
szirtek, óriások, erősek,
felhőben is fenyegetőek.*

*Páragomolyban szinte dörög,
kőtömb reped és alágörög,
míg hosszú viharok esnek,
a csúcsok remegnek.”⁶*

Vannak végül e tájfestmények közt olyanok, amelyek egy bizonyos szellem révén vagy eszmék kifejezésével hatnak ránk. Ilyen rögtön a kötet első darabja, A GENFI-TÓ, melynek elején a költő nagyon szerencsés módon teszi érzékletessé az élet győzelmét az élettelen, a formáét az anyagtalan tömeg fölött. Azzal indítja szép festményét, hogy visszapillant a múltba, amikor a most előtte elterülő paradicsomi táj még sivár vidék volt:

*„Ott görgette, hol csipkés falaid
emelkednek ma, Genf, az esti fényben,
a Rhône a maga bús hullámain,
árnyszerű fák éji kíséretében.*

*Mit hallott rég, paradicsomi völgy,
csendes réted és virágzó sövényed?
Hogy szél bóg, ég zeng, fenevad üvölt:
vad harmóniát ad csak ős természet. [...]*

*Mintha egy kiegészített bolygóra, úgy
terítette a Hold a kétes fátlyat
sivár földünkre, mely párába bújt,
így vonta be leple a ragyogásnak.”*

Aztán feltárul a költő előtt a nagyszerű táj, s ő felismeri ama költői jelenetek helyszínét, amelyek emlékezetébe idézik az HÉLOÏSE alkotóját:

*„Ó, Clarens, te partra emelt derű,
neved az idők nagy könyvében őrzik!
Ó, Meillerie, fenséges hátterű,
téged majdan egy csillagzat dicsőít. [...]*

*Csúcsaidhoz, hol sas száll könnyedén,
és felhők dühös zivatara tombol,
édes borzongás közt a jövevény
kedvesével még sokszor elbarangol.”⁷*

Mily szellemdús, mily érzelemgazdag és festői mindez! Ám a költő még tovább akarja fokozni, és ezzel elrontja. A következő, önmagukban nagyon szép strófák a hideg költőtől származnak, nem a túláradó, magát a jelennek teljesen átadó érzésből. Ha a költő egészen ott volna szívével tárgyánál, úgy biztosan nem tudna elszakadni tőle, hogy hol az Etnán, hol Tiburban, hol a Nápolyi-öbölben stb. legyen, méghozzá nemcsak futólag utalva rájuk, hanem hosszan időzve mindenütt. Csodáljuk ugyan pompás ecsetjét, de ábrázolása elvakít, nem felüdít; ha egyszerűbben fest, az sokkal hatásosabb lett volna. A különféle látványok annyira szétzilálják végül az elmét, hogy hiába tér vissza a költő fő tárgyához, a mi érdeklődésünk addigra már kihunytt iránta. S ahelyett, hogy újra felkeltené, csak még jobban gyengíti egy elég mély zuhanással a költemény végén: ez élesen elüt a szárnyaló lendülettől, melyet kezdetben vett és sokáig fenn is tudott tartani. M. úr már *harmadszor* változtatott e költeményen, s félő, hogy ezzel csak annál szükségesebbé tett egy *negyedik* módosítást. A művét befolyásoló sokféle elmebeli hangoltság erőszakot tett az azt eredetileg diktáló szellemen, és a túlságosan gazdag kidolgozás miatt sok elveszett az igazi tartalomból, mely csakis az egyszerűséggel érhető el.

Amikor M. urat tájjelenetek kiváló költőjeként jellemezzük, távolról sem akarjuk e szférával együtt a határait is kijelölni. Költői zsenije már e kis gyűjteményben is ugyanolyan ragyogóan mutatkozik meg egészen különböző területeken. Nagy sikerrel próbálkozik a képzelőerő szabad fikcióinak szentelt műfajban, tökéletesen eltalálva a szellemet, melynek az ilyen költeményekben voltaképpen uralkodnia kell. A képzelőerő minden béklyótól mentesen jelenik meg itt, ugyanakkor a legszebb összhangban a kifejezendő eszmével. A *TÜNDÉRORSZÁG* című dalban a költő sziporkázva gúnyolja a kalandos fantáziát; tarka és hivalkodó, túldíszített és groteszk az egész, megfelelő e vad költészet jellegének. A *koboldok* dalában pontosan oly könnyed, oly légies, oly éteri minden, amilyennek e kis holdfénybirodalomban lennie kell. A *faunok* takaros dalocskájából végig gondtalan, boldog érzékiség árad, a *gnómok* pedig nagy őszinteségükben meg a céh titkait is kifecsegik:

„A napfény vakító,
nekünk sötét való!
Ezért van törpelak
mélyen a föld alatt.
Fent éter lángol és remeg,
ott ami Ádámtól ered,
csak átkos fény és tűz lehet.”⁸

M. úr nemcsak közvetve, a tájjelenetek kezelésének módja révén, hanem közvetlenül is igen jól ábrázol érzéseket. Eleve számítani is lehet arra, hogy egy költő, aki oly bensőséges érdeklődést tud kelteni bennünk az élettelen világ iránt, nem fog kudarcot vallani az összehasonlíthatatlanul gazdagabb anyagot kínáló elevennel. S előre meghatározható nagyjából az érzések ama köre is, amelyben egy műsának, aki olyannyira vonzódik a természeti széphez, tartózkodnia kell. Nem a nagy világ *nyüzgésében*, nem a művi viszonyok között – a magányban, saját szívében, az eredeti állapot egyszerű helyzeteiben lel rá költőnk az emberre. Barátság, szerelem, vallásos érzések, gyermekkori emlékek, a vidéki élet örömei és hasonlók alkotják költeményei tartalmát: csupa olyasmi, ami a legközelebb van a természethez mint tájhoz, és szorosan össze is függ vele. Csendes mélabú és egyfajta kontemplatív rajongás: ez műsájának karaktere, s erre a magányosság és az érző ember szép természete kiváltképpen hajlamos. A tevékenység világának tumultusában szellemünk egyik alakja folyton elnyomja a másikat,

és lényünk sokfélesége itt nem mindig a mi érdemünk; annál hívebben őrzi meg a bennünket körülvevő egyszerű, önmagával állandóan azonos természet azokat az érzéseket, amelyeknek a bizalmasává tesszük őt, és örök egységében mindig újra rátalálunk a magunk természetére is. Ezért, hogy költőnk szűk körben mozog, ezért visszhangzanak hosszan a benyomások, ezért térnek vissza gyakran ugyanazok az érzelmek. A természetből mint forrásukból fakadó érzések egyformák és majdhogynem szegényesek; ezek azok az elemek, amelyekből csak a világ bonyolult játékában jönnek létre finomabb árnyalatok és művi vegyületek, kimeríthetetlen anyaggal szolgálva a lélek festőjének. Könnyen rájuk is ununk, mert túl kevésé foglalkoztatnak; de mindig szívesen visszatérünk hozzájuk, és örömmel látjuk, hogy azokból a művi fajtákból, melyek sokszor csak elfajzások, helyreáll az eredeti emberség. Az azonban, hogy a műveltség embere ekként visszavezettetik a szaturnuszi korba és a természet egyszerűségéhez, egyedül akkor lehet számára jótékony hatású, ha az egyszerűség a szabadság, nem pedig a szükségszerűség műveként jelenik meg; ha a természet az a természet, amellyel a morális ember *végzi*, nem pedig az, amellyel a fizikai ember *kezdődik*. Ha tehát a költő azt akarja, hogy a világ tülekedését magunk mögött hagyva kövessük őt magányába, úgy ne a kiengedés, hanem a megfeszülés szükséglete, ne a nyugalom, hanem a harmónia vágya legyen az, ami a műviséget gyűlöletessé, a természetet vonzóvá teszi számára; ne azért keresse *Tiburt*, ne azért meneküljön az élettelen teremtésbe, mert elméleti, hanem mert gyakorlati képessége találja visszásnak a morális világot.

Elhhez persze valamivel több kell, mint a pusztá ügyesség, hogy a természetet ellentétbe állítsák a műviséggel, amiben az idillköltőknek gyakran az egész tehetsége kimerül. A legfőbb szépséggel meghitt viszonyban lévő szív szükséges ahhoz, hogy a legkifinomultabb kultúra minden befolyása közepette megőrződjék az érzéseknek az az egyszerűsége, amely nélkül a kultúrának semmi méltósága nincs. Miről ismerzik meg az ilyen szív? A *bőségéről*, mellyel a legigénytelenebb formát is megtölti, a *nemességéről*, melyet a képzelőerő és a szeszély játékában is érvényre juttat, a *fegyelemről*, mellyel legdicsebb győzelmében is fékezi magát, az érzések *szűziességéről*, melyet nem becsteléníthet meg semmi; megismerszik az ellenállhatatlan és igazán mágikus hatalomról, mellyel vonz, megragad és mintegy arra kényszerít bennünket, hogy az ő méltóságának hódolva a magunkéra emlékezzünk.

A mód, ahogyan M. úr kinyilvánította igényét e címre, a legszigorúbb bírát is meggyőzi. Aki olyan fantáziát tud komponálni, mint az ELÍZIUM (34.), az igazoltan be van avatva a költői művészet legbensőbb titkaiba, és joggal mondhatja magát a valódi szépség követőjének. A természet és a klasszikus minták mély ismerete táplálta szellemét, csi-szolta izlését, és őrizte meg erkölcsi gráciáját; igaz és derűs emberség hatja át költeményeit, s nyugodt, világos szellemében, akárha vízfelszínen tükröződnenek, oly tisztán jelennek meg a szép természeti képek. Műveiben mindenütt észrevesszük, hogy igényes és szigorú önmagával szemben, hogy fáradhatatlanul törekszik a szépség maximumára. Sokat teljesített már, és remélhetjük, hogy még nem érte el határait. Miután próbára tette erejét szerényebb körökben, immár egyedül rajta múlik, hogy messzebbre rugaszkodjon, mély értelemmel töltse meg képzeletének kellemeli formáit és nyelvének zenéjét, alakokat is kitaláljon tájaihoz, s erre az elragadó alapra *cselekvő emberséget* vigyen fel. Az igazi tehetség egyik ismérve, hogy sosem bízik egészen önmagában; de jól áll neki a bátorság is. S amilyen szép az, amikor Püthón legyőzője a félelmetes íjat lantra cseréli, olyan nagyszerű látvány az, amikor egy Akhilleusz a thesszáliai szüzek körében hőssé nő.

Jegyzetek

1. Friedrich von Matthisson: MONDSCHENGE-
MÄHLDE, 1–3. versszak. (A jegyzetek a fordítótól
valók.)
2. Matthisson: ERINNERUNG AM GENFERSEE (EM-
LÉKEZÉS A GENFI-TÓNÁL), 1–3. versszak.
3. Matthisson: ABENDLANDSCHAFT (ESTITTÁJ). Schil-
ler a teljes verset idézi.
4. Az itt kezdődő és a következő utáni idézet
végéig tartó szövegrészt Schiller kihagyta a re-
cenzióának a KLEINERE PROSAISCHE SCHRIFTEN (KI-
SEBB PRÓZAI ÍRÁSOK) 1802-es 4. kötetében megje-
lent változatából.
5. Matthisson: DER ALPENWANDERER (AZ ALPESI
VÁNDOR), 7. versszak.
6. Matthisson: ALPENREISE (ALPESI UTAZÁS), 6., 8.,
15. és 16. versszak.
7. Matthisson: DER GENFERSEE (A GENFI-TÓ), 5.,
6., 10., 14. és 16. versszak. Clarens, Meillerie:
Jean-Jacques Rousseau JÚLIA, AVAGY AZ ÚJ HÉLOÏSE
című művéből ismert falvak a Genfi-tó svájci,
illetve franciaországi partján.
8. Matthisson: DIE GNOMEN, 1. versszak. Az előző
három vers: DAS FEENLAND, DIE ELFENKÖNIGIN ÉS
FAUNENLIED.

Kurdi Imre

BALATONI KÉPESLAP, 2014

Megnyugtató már ez is, leülni
az alacsony betonszegélyre, szétvetett
lábbal, csaknem guggolva, cigarettára
gyújtani, hallgatni a vizet, nem jobb
híján, hanem végre, a strandolók hazamentek
rég, a szúnyogok pedig meg a szerelmesek csak
később rajzanak ki a sötétbe. Jó egy ekkora
víz közelében, figyelni a lélegzetét, megnyugtató
már az is, hogy tudod, befogadna
feltétel nélkül, bármikor, beúsz-
hatnál akár most a hínár közé, és csuklódra,
bokádra tekeredve megmutatná a lenti
világot, szétnézhetnél egy kicsit a halak,
a kagylók között, és marad-
hatnál is, ha tetszene. A szandáلودon,
cigarettádon reggelre megosz-
toznának a szerelmesek.

Vörös István

A KIPUSZTULÁS HÉT STRÓFÁJA

Zölden tévelyeg az őszen ellustuló fák között.
Fényfolt cikáz a délelőtti éledésben,
a kerítésen a feketeterigó szava csalta át.
Ez a dél kivesző állatfaj utolsó egyede,
folyami delfin, akit már
megszigonyoztak.

Lehajló almaág inog,
gyümölcssei éretlenül a fűbe potyognak.
Bomlásuk elkezdődik. Odalép
hozzád az öregkor, és rosszízű csókot ad.

Egy sétáló felidéli álmát,
a vízparton a szalagkorlátra
könyököl, látja a könyveket eltűnni
a világból. A patak nagy
faágot sodor magával.

A délutánt megsápasztja a nappali
hold, a pékségben az eladó lány
szinte horkolva felsóhajt.

Egy halott lép be a kivilágított
helyiségbe, perecet kér, kifizeti,
de aztán ott felejt a pulton.

Ó, az ember örökléttől elrabolt lelke,
halandóktól kölcsönzött teste, a bútorok
növényektől lopott fája! A város tele
állatokkal. Egy fa odvában
csecsemő alszik.

Fekete csónak siklik alá
a csillagok felől hömpölygő folyón,
a csónakban eladni szánt áru,
fonott kosár, mázas cserépedény.

SZÉLFÚTTA AKARAT

Ismeritek a furcsa érzést,
akarni, s mégse tenni meg?
Ismeritek a nagy kísértést?
A pillanat majd megremeg.

Tudjátok a bizonytalanság
kis színeváltozásait?
Mikor nincs mélység és magasság,
mi ittlétedtől elszakít?

Vettetek észre észrevétlent?
Mégfogtatok nem foghatót?
Az emelkedettség egészen
megégetett, közelbe volt?

Ismeritek a ritka érzést,
akarni, s mégse tenni meg?
Valami vékony kis megértés
fölröppen és el is lebeg.

Ismeritek a furcsa kételyt?
Minden belőle származik.
A végtelenség közelében
egy új határt még átszakít.

Ismeritek a meg se tettet,
mit akarni se mertetek?
Közelebb jön, a keze reszket,
bizonytalan már és öreg.

Tudjátok a magabiztosság
nagy színeváltozásait?
Kitárul egy titokzatos táj,
és egy döntést kikényszerít.

FIGYELŐ

BÍRÁLAT ÉS KOMMENTÁR

*Rakovszky Zsuzsa: Szilánkok
Magvető, 2014. 612 oldal, 3990 Ft*

EGY INGATAG UDVARHÁZ SODRÓDÓ LÁNYAI

Ha egy épület statikailag nem állja meg a helyét, vagyis nem áll meg a helyén, akkor hiába szeretnénk egyes részleteiben, ornamentikájában vagy tetőablakainak bájában gyönyörködni. Egy ilyen épület nem tud felépülni, de ha mégis, összeomlik, szerencsés esetben még azelőtt, mielőtt beköltöznénk. Gyönyörködésre tehát nem sok idő marad. Hasonló benyomásaim támadtak Rakovszky Zsuzsa SZILÁNKOK című regénye olvasása közben és után, pedig kétszer is ellenőriztem az erőviszonyokat. Továbbbráncigálva az analógiát: Rakovszky mindig – nyelvezetét, hangulatát, korszakát tekintve – különböző stílusú építményeket emel, bár nézőpontjai, látásmódjai között, különösen a nők társadalmi szerepének és szexuális kiszolgáltatottságának problémafelvetéseiben hasonlóságok is mutatkoznak.

A szerző első két regényének egyszólamúsága, egységes nézőpontja szorosan hozzátartozik e művek sikeréhez, s lehetővé teszi azt is, hogy viszonylag szűk metszetben mutassák azt a világot, amelyben szereplői mozognak. A KÍGYÓ ÁRNYÉKA nyelv(történet)i látlatot megidéző költői prózája sikeresen keltett életre egy korszakot, történetet s legfőképpen egy hiteles női karaktert – megjelenése óta méltán számolunk Rakovszky Zsuzsa prózájával is a kortárs irodalomban. A HULLÓCSILLAG ÉVÉ-nek vállalása kevésbé volt merész, ám ez alig befolyásolja a gyerekkor emlékeit feldolgozó regény erényeit; az ötvenes évek „szűrt levegőjét” a kis- és nagylányok, nők sorsait és léhelyezeteit a HOLD A HETEDIK HÁZBAN történetei is érzékenyen láttatják. A gondok,

meglátásom szerint, a VS-sel kezdődtek, nemcsak a nézőpontok, megszólalásmódok megsokszorozása, többszólamúsága okozta a regény vesztét, hanem az ezzel együtt járó manierizmus, kimódoltság, a mindeközben szólamokká fakuló nyelvezet, továbbá a különféle szubjektív megnyilatkozásmódok reflektálatlan áradata is. (A tartalmi kérdéseket most nem érintjük.) Mindezt azért fontos elmondani, mert a SZILÁNKOK-ban, minden pozitív várakozás ellenére, hasonló jelenségekkel és problémákkal kell szembesülnünk.

A SZILÁNKOK az eddigi Rakovszky-művekhez képest nagyregény, törekvései legalábbis eképpen azonosíthatók: két évtizedet átívelő, városok, helyszínek sokaságát bejáró összetett cselekmény, amelynek során különféle (ellentétes) életutak, sorsok bontakoznak a magyarországi társadalmi, politikai folyamatokkal és eseményekkel – szándéka szerint – szoros összefüggésben. Az ügyetlenül megoldott bevezető fejezet, amelynek szükségességében erősen kételkedem, azonban a Balkay család, pontosabban a Balkay lányok történetét ígéri, ráadásul a prousti módon megnyíló emlékezetet és néhány fényképet is játékba hozva, ám a regénynek végül semmi kapcsolata nem lesz az emlékezettel, az olvasó viszont jobban járhatott volna, ha a beígért, szűkebb sztorit kapja olvasmányul e kiszélesített, szerteágazó létesítmény helyett. A szerző ugyanis a narratív formák egész sorát veti be a nagyszabásúnak tervezett tabló megrajzolásához, van itt (fél) kerettörténet, napló, különféle levelezések, leleplező-meaculpázó levélművek, konzervatív és radikális folyóiratok cikkeinek viadala, de nem marad el a mindentudó, bár kizárólag korabeli ismeretekkel rendelkező narrátor külső nézőpontú történetmondása sem. Tehát az elbeszélésmód túlbonyolítása, fifikásnak szánt megoldásai, a nézőpontok ütköztetése, a szálak szertefuttatása az intencióval ellentétesen működve inkább szétforgácsolják a művet; minden van itt, ami egy prózai mű építőköve lehet, csak éppen cement nincs,

ami összefogná és megszilárdítaná az egészet. A SZILÁNKOK cím ilyen értelemben találónak tűnhet(ne), de mindeközben mégsem szilánkokat kapunk, hanem elterült képeket, széles elbeszélői futamokat, egy-egy esemény részletes kibontását, a rések nem ott és nem úgy jönnek létre, mint ahol és ahogy szerencsés lenne.

A szubjektív, önfeltáró, önteremtő műfajok (Rauch Géza naplója, a szereplők hosszú levelei), a külső elbeszélő által elmondott részek és az eseményekre rálátást biztosítani szándékozó újságcikkek olyan heterogén regényszövetet alkotnak, amelyben a megszólalásmódoznak, azok regénybeli pozícióinak, az eseményektől való távolságoknak, nyelvhasználatoknak mindmind egyéni arculattal, karakterrel kell(ene) rendelkezniük a hihetőség, hitelesség, a sok oldalról megközelített történelmi, társadalmi tabló életre keltése érdekében. Mindez azonban hiányzik Rakovszky regényéből, nemhogy egyénített hangokról nincs szó, de még a regénybe dolgozott műfajok is feloldódnak egymásban, a határok, műfaji jegyek elmosódnak. Az újságcikkek hosszú elbeszéléseké nyúlnak, a levelek – a levelező felek szempontjából – felesleges fejtegetéseket tartalmaznak, mindezek az olvasó informálását szolgálják, csak éppen az adott műfajokat teszik hiteltelenné, vontatottá.

A legtöbb problémám Rauch Géza naplójával akadt, amely végképp elveszítette naplószerűségét, s a szereplő énelbeszélésének szervesen álcája maradt. Megtudjuk, hogy Rauch Géza négy éve ír naplót, ám mégis hosszas történet formájában írja le gyerekkorát és anyjával való kapcsolatát, részletesen elmeséli, hogyan alakultak, illetve nem alakultak társas kapcsolatai gyerekkorától kezdődően Barsi Lacival kötött barátságáig. A kedvelt tisztás lefestésére is hosszú oldalakat szán – a regényben amúgy mindenki grafomán –, miközben az is kiderül, hogy évek óta jár e kies helyre olvasni. Eltöprenghetünk, vajon miről írt az elmúlt négy évben. A rendszeresen naplót vezető fiatalembertől a későbbiekben is kerek történetként kapjuk meg Barsi visszatértét a frontról és Ilonkával bontakozó szerelmét is. *„De hát minék is kerteljek: az emberek előtt még titkolózunk, de a naplóm előtt miért hallgatnám el: lassan egy esztendeje lesz, hogy újra találkoztam a húgommal (vagyis hát nem a vér szerinti húgom szerencsére, hanem csak a mostohatestvérem volt, az is csak egy kis ideig, anyám rövid életű házasságának néhány hónapja alatt), a néhai fegyőr*

mostohaapám lányával, Ilonkával!” Az idézett (és a még máshonnan is idézhető) rész alapján elgondolkodtató, hogy Rauch esetleg mégsem ír rendszeresen naplót, ám ez önmagával vívódó, magányos alkatát tekintve valószerűtlennek tűnik, s az is, hogy az Ilonka-szerelmem lejegyzésével egészen egy évet várt volna. Úgy vélem, az ember a naplójában nem írja le a már egyszer részletesen elmesélt, ismert körülményeket, például, hogy Ilonka nem vér szerinti testvére, és hogy csak néhány hónapig tartott anyjának ez a házassága. A naplóírás többnyire rendszeres tevékenység, a napi, heti események aktuális rögzítése, más esetekben inkább alkalmi lejegyzéseknek nevezhetjük.

E hosszas részletezés, mondhatni szőrszálhasogatás, talán megmutatta, hogy milyen alapvető módokon siklanak ki a regény megszólalásmódjai, s ezáltal mesterkeltté, valószerűtlenné válnak azok a dolgok is, amikről beszámolnak. Az egyéni hang, nyelvezet, nézőpont hiányában a szereplők szövegei nem rendelkeznek karakterformáló erővel, a megszólalásmódok közti különbségek alig-alig érzékelhetők, s tulajdonképpen minden nagyon közel van az/egy implicit szerzői hanghoz. Ezt a benyomásunkat erősíti, hogy a harmadik személyű elbeszélő sem tart távolságot sem a szereplőitől, sem az eseményektől, így a nézőpontok váltakozását leszámítva végül is egynemű nyelvi közegben úszunk, a zárdanövendék levelétől a progresszív újságíró cikkéig, holott a szándék mintha éppen ezzel ellentétes lett volna. S ennek a tulajdonképpen homógen nyelvezetnek nem válik előnyére, hogy mívesen terjengős, redundánsan redundáns, szecessziósan túlbujánzó, tehát túlírt, mindeközben, a hatszáz oldal közben, mégsem nevez(nek) néven dolgokat, nemhogy a századfordulós külső narrátor, de még szubjektív elbeszélőkké megtett alakjai sem (vagy fordítva). Tulajdonképpen bravúrnak is tűnhetne, hogy egyetlenegyszer sem hangzanak el a zsidó, asszimiláció, antiszemita, Tanácsköztársaság, kommunista stb. kifejezések a műben, holott azokban a társadalmi, politikai, történelmi folyamatokban, amelyekben a regény áthalad, s amelyek súlyosan befolyásolják a szereplők sorsát, nagyon is meghatározó, a korabeli szóhasználatban is élő kifejezésekről van szó, s a szereplők történelmet és művészetet „csináló” közegében Igeként és szitokszóként gyakran megforduló kifejezések sokasága hiányzik a mű nyelvezetétől.

ből, pedig különféle megszólalókból nincs hiány. S nem lehet semmi mentesség az ideológiai, politikai reflexiók hiányára, hiszen a szereplők jó része nemcsak távolról szemléli az eseményeket, hanem egyik vagy másik oldalról aktív részese a politikai erők formál(ód)ásának, a proletárdiktatúra, majd a megtorlás eseményeinek. Hasonló szemérmesség jellemzi a testtel, nemiséggel kapcsolatos jeleneteket (illetve azok hiányát) és azok szóhasználatát is, holott Emma házassága előtt három férfinak is odaadja magát, s még a „disznókereskedőnek” is majdnem. Nem kapunk semmilyen képet a „progresszív” művészkozege szexuális életéről, csak a poligámia lelki gyötrelmeiről, a menstruációs görcs alhasi fájdalm, a rabok meghatottan énekelnek, s egyáltalán nem káromkodnak, a háborúban pedig nincsenek csonkolt testek, viszolygató részletek, csak némileg nehéz élelemhez jutni. (Az első világégés regénybeli elkenése kifejezetten bosszantó, hiszen a kezdeti – többségében – lelkes fogadtatás, majd a csalódás, kiábrándulás artikulálása, már csak a korabeli erős propagandának köszönhetően is, a mindennapi szóbeszéd, nyelvhasználat szerves része volt.) Egyáltalán, a századelő szépelgő, álszemérmes vértetében jelenik meg, mintha Móricz Kiss Jánosa nem ezekben az években öklendezné fel a torkán akadt töltött káposztát, mintha Veresné nem szédülne meg egy pillanatra a részeg káplán karjában, s kebléről nem pattannának le a gombok az ISTEN HÁTA MÖGÖTT-ben, s mintha Csáth Géza nem ezekben az években számolná coitusait naplójegyzeteiben.

Mindezzel, tehát a valóban egyéni megszólalásmodok hiányával, a nyelvhasználat túlfinomkodásával szorosan összefügg, hogy Rakovszky szereplői nem bírnak életre kelni, hús-vér emberekké válni. A szereplők többsége mindössze egy-egy ember- vagy társadalmi típus szócsöve marad, kevés egyéni karakterrel; papírbábuk, akiket az implicit szerző kedve szerint tologat és beszélget. A női alakok erkölcsös penészvirágok vagy zuillott némberek bipolaritásában, a férfiak pedig a negatív skála sztereotípiáiban helyezhetők el. Mindezek alól talán egyetlen kivétel Emma, Balkay nevelt lánya, aki a regény főhősének nevezhető. A balsorsú apa bélyegével élő lány identitásválsága a mű legrészletebben és legsikeresebben kidolgozott vonulata, s a történet is ott kezd működni, amikor a lány kétszáz oldal után felmegy a festő lakására.

(Szerencsésebb lett volna valahol itt kezdeni a művet.) Bár Emma jelenetei közt is akadnak szentimentális wertheriádák (öngyilkossági kísérlet a Kánya-sziklánál), a lány budapesti új élete, pálya(ámok)futása mindenképpen a mű legerősebb része, talán éppen azért, mert a korgó gyomor, az éhség miatti rosszulletek, a férfiaktól való zsigeri viszolygás eleven fizikai működésben láttatják személyét. S talán sajnálható is, hogy a részleteiben kidolgozott karakter életének folytatása csak nagyobb léptékekben, utalásokban villan fel a mű utolsó negyedében. Emmának a regényben nincs énszólama, ami azért szerencsés, mert (főleg a regény első felében) ritkábban reflektál magára (akkor is az elbeszélő közvetítése által), mint szereplőtársai, s ez az ábrázolásmód az ő esetében harmonizál sodródó, igazi akarat, igazi vágyak nélküli karakterével.

Emma alakjának kidolgozottságát mutatja, hogy az ő tétova, másoknak megfelelni vágyó személyéhez köthetők azok a finom megoldások, az épület ornamensei, amelyekre az ingtag falak között felfigyelhetünk, s érdekes módon, míg a többi szereplő többnyire tintaszínű figura marad, addig Emma nemcsak életre kel, ahogy azt egy regényhőstől várjuk, hanem nemegyszer (pre)modernista-dekadens műalkotásokká lényegül át a századelő művészetére jellemző módon, ami további jelentésekkel árnyalja személyiségét. A valódi származásával szembesülő, évnesztéssel küzdő lányt több alkalommal is képpé, „ikonná” formálják az őt körülvevő férfiak, elsőként Karelcszky, a festő vázolja őt fel, ad neki vonalat, Rogác egy álomképbe szerelmes, és egy elmosódott fényképet őriz Emmáról, továbbá Behr Béla, a költő is műalkotásként látja őt: „úgy fest, mint azok a sápatag és lengétegg preraffaelita szüzek odabenn, csak éppen magának nem indáznak kalotaszegi motívumok a feje búbjából”. Néhány oldallal később, ugyanabban a jelenetben pedig Emma veszi szemügyre OPHELLA (Millais) reprodukcióját, („[a] kép víz színén lebegő lányt ábrázolt: betegesen élénkzöld hínár és sápadt vízirózsa között sodródott hanyatt a fekete folyó felszínén nyitott szemmel, kezét sajnálkozó mozdulattal tárta szét, aranybarna haja szétterjedt, és moszatként lebegett a feje körül, miközben csupasz csuklója és súlyos, gyöngyhímszes középkori köntösének redői sápadt, zöldes víz alatti fényben derengtek”), s hogy ne lehessenek kétségeink, az elbeszélés később Emmát azonosítja a vízben lebegő

lánnyal. Az Emmához kötött képek, ikonikus kódok egyrészt a lány valamiféle rögzítését kísérelik meg ebbe a számára kapcsok, kapaszkodók, körvonalak nélküli világba, másrészt rámutatnak személyiségének tünékenységére, sodródó erőtlenségére, nem múló idegenségérzetre, de még (romantikus) regényszerűségére is; alakja valóban Ophelia identitásnélküliségével, férfiagnak való kiszolgáltatottságával mutat párhuzamot, s Emma maga is felismeri kontúr nélküliségét: „*az álombeli felismerések cáfolhatatlan bizonyosságával rájött, mi is a baj övele: őt nem vágta formára senki, olyan, mint a szürke, formátlan, összefogdosott tészta, és mindenki azt gyúrhat belőle, amit akar*”. Sóki bolyongásainak erőtlen vízióiban két lehetőséget lát maga előtt: beállni a hívők táborába, hiszen a vallásos bűnbánat megadhatná a bűn sötét méltóságát, a megtisztulás lehetőségét; ezzel szemben szégyennel teli emlékei a haladó elvek, az emancipáció szellemében jelentéktelenné válhatnak ugyan, de ezáltal ő maga is, személye is súlytalaná foszlik: „*Ezen a látszóvön át nézve ő maga is ugyanilyen jelentéktelen lett, lapos és szintelen, mint a papírból kivágott babák gyerekkorában, elveszett létezésének mélysége.*”

A mélység nélküli, „*papírból kivágott babák*” felidézése sajnos nemcsak a főhős léttapasztalatának egyik lehetősége, hanem az egész mű szereplőgárdáját jellemzi, pedig éppen a papíron való beszéd által kellett volna a figurák nagy részének életre kelnie. Sikeresebb megoldások esetén érdekes közelítési szempontja lehetne a műnek, de még így is átsejlik ez-az, a szereplők íráshoz való viszonyának értelmezése. A SZILÁNKOK-ban ugyanis mindenki ír valamilyen formában, a sóki fiúk izzó verseket, majd leleplező cikkeket, Rauch Géza még naplót is, amiről már esett szó, a pesti progresszív, baloldali kör szintén írásai által élteti magát, s a katedrán álló igehirdetők is publikálják tanaikat. Gyakran találkozhatunk Kardoss, a befutott, konzervatív író alakjával is, akinek egy időben épp Emma jegyzi le sorait, sőt Réthyné, a család barátja is publikál a konzervatív *Sóki Napló*ban. De a lelkes levélírók sem hiányoznak a regényből, közülük kiemelhetők Erzsébet egykori zárdai nevelőjének írt beszámolóit, a szobát bérbe adó főbérőlnő meglepő nyelvi kompetenciával megírt leleplező levele és Emma férjének aggodalmas, szűklátókörűségét is megmutató hosszú sorai. E „*Grafománok Társaságának*”

tükrében lehet jelzésértékű, hogy Balkay Emának nincsenek saját írományai, ő a regényben az egyetlen, aki csak mások – mindegy, hogy haladó vagy konzervatív – gondolatait jegyzi le, aki mások írásait gépeli.

Sajnálatos, hogy ilyenfajta – akár a regény egészét érintő – összefüggésekből nem fedezhetünk fel sokkal többet; akad ugyan néhány kiváló jelenet, például Barsi és Rauch házkutatása Balkayéknál vagy Emma rettenetes vonatútja a kommun idején, a túlírt, túlbeszélt jelenetek arányán ez keveset javít. S talán kisebb baj, hogy a XX. század első évtizedeit életre keltő kortárs próza szentimentalizmusra, romantikára jellemző kalandokkal, fordulatokkal, érzelmi fogásokkal él (például temetőjelenet, Balkay halála, Móor Ervin szerencsétlen menekülése, Rauch Géza családtörténete), mint az, hogy ezek közt a valóban regényes események közt sem a szereplők nem reflektálnak önmagukra, helyzetükre, történelmi, ideológiai szerepvállalásukra, helyes-helytelen tetteikre, sem az implicit szerző nem reagál semmilyen eseményre, szereplőjére ironikusan, nosztalgikusan vagy bármilyen más módon, akár a megjelenített időszak, akár a későbbi korszakok horizontjából.

A SZILÁNKOK-at, akárhogy is közelítjük és akár mennyire is próbálnánk szeretni, bizonytalanságokkal, kételyekkel, csalódottan tesszük le, hiszen még vállalkozásának tétjét sem sikerült pontosan azonosítani: ha a szerző a Balkay család és a lányok történetét szerette volna megírni, háttérben az idealizált Balkay alakjával, akkor a szélesre tárt kontextus eltereli róluk a figyelmet, bizonyos szálak és szereplők teljesen feleslegesen kaptak helyet a regényben, Emma és Erzsébet elvesztek a tükörtermek forgatagában, ráadásul élettörténetük meséje valamiért, ki tudja, miért, éppen 1926 szilveszterén fejeződik be. Am ha ennél nagyobb beruházást tervezett a szerző, mondjuk a tízes-húszas évek társadalmi, művészeti, kulturális folyamatainak és történelmi eseményeinek kis- és nagyváros szembeállítását is magába foglaló nagyregényét, ami elismerésre méltó vállalkás, és amelynek koncepciója minden gyengeség ellenére átsejlik a hatszáz oldalon, ebben az esetben a már fentebb leírtak értelmében látom erőtlennek és elhibázottnak a kidolgozást. A narratív szerkezet ingatag, a tartógerendák esetenként hiá-

nyoznak, máshol feleslegesek, a prózanyelv erőtlen és egyszínű vakolatként borít be mindent, a díszítmény gyötörően eklektikus, így hát hiába tetszetősek bizonyos boltívek és gyönyörűek egyes tetőablakok, sajnos mégsem tudunk beköltözni ebbe a házba.

Visy Beatrix

KOMMENTÁR VISY BEATRIX KRITIKÁJÁHOZ

„Siratni: semmit. Novalis, Burke én nem vagyok.
Bár lenyűgöz, bevallom, a metsző eszű rossziszeműség,
mellyel koruk figyelték.
És ezer okunk van szeretni őket, mert okunk van
rokonérzésre mind az epés moralisták iránt,
a belátásból eredő elfogultság, tragikus egyoldalúság iránt.

Amiben tévedtek: mégsem lehet forradalmi
könyvet írni a forradalom ellen...”

(Petri György: A FELISMERÉS FOKOZATAI)

Visy Beatrix, jeles fiatal irodalomtörténész és kritikus minden részletbeli gazdagsága ellenére lényegében, szerkesztésében elhibázott műnek tartja a SZILÁNKOK-at, amelyet így alkalmatlannak lát annak a problémahalmaznak a megtartására, amelyet Rakovszky Zsuzsa a szövegében felvet. Visy Beatrix a *close reading* szabályait követi s alkalmazza konzekvensen. Hasonlóan jár el, mint Gács Anna, aki – minden empátiája és az életmű iránti nem pusztán kötelese tisztelete ellenére – ugyancsak kudarcnak tekinti a könyvet. (SZILÁNKOK. *Élet és Irodalom*, 2014. szeptember 19.) Így látja ezt Szűcs Teri is, aki a *Revizor*on közölte korrekt és éles elutasítását. (SZTAVROGINÉK NEMJÁRTAK NYUGAT-MAGYARORSZÁGON. <http://revizoronline.com/hu/cikk/5127/rakovszky-zsuzsa-szilankok-magveto/>)

Az én dolgom a továbbiakban azonban nem Visy Beatrix, illetve nemzedéktársai szövegeinek kritikája, hanem egy megítélesem szerint figyelmet érdemlő irodalom- és politikatörténeti szempont felvetése a regény forrásaival szoros összefüggésben. (Ennyiben ez a szöveg óhatatlanul Visy Beatrix, Gács Anna, Szűcs Teri szövegeinek kommentárja.) Nyilván lehetetlen élesen elválasztanunk az eredeti társadalomtörténeti kontextus és a – megközelítően – korabeli szövegek szerepét Rakovszky regényében, ám ebben a rövid írásban inkább az utóbbiak

jelentőségére mutatnék rá. A regény – ha nem is épp az irodalmároknak tetsző módon megfogalmazva – egyik meghatározó témája a századelő magyar progressziójának elit szubkultúrája: a Vasárnapi Kör, illetve a *Szellem*, részben a *XX. század* című folyóirat s távolabbról értelemszerűen a *Nyugat* közege. Az 1910–1911-ben megjelent, összesen két számot megért, Fülep Lajos és Lukács György szerkesztette *Szellem*ben a szerkesztőkön túl többek között Mannheim Károly, Ritoók Emma, Zalai Béla, Balázs Béla írásai jelentek meg. 1915-től ők mind a Vasárnapi Kör tagjai. Firenze, Berlin, Heidelberg, Budapest: ezekben a városokban éltek, tanulnak, dolgoztak a szerkesztők és a szerzők – s ez a tágasság megfelel a folyóirat és az 1915 őszén megalakult Kör orientációjának. A művészettörténész Fülep ifjúkorától a magyar historizmus festészetének, szobrászatának elszánt ellenfele és Nagybánya híve; a filozófus Lukács a korabeli német filozófia szemtanúja, részben alakítója is. Ők a progresszió mellett kötelezték el magukat, s közben ne felejtjük, hogy olykor Rakovszky mennyi gúnnyal használja ezt a szót. Ez a közeg, amelyben rendszeresebben Antal Frigyes, Fogarasi Béla, Hajós Edit, Schlama-dinger (Hamvassy) Anna, Hauser Arnold, Lesznai Anna, Radványi László, Rényi (Gyömrői) Edit, Sinkó Ervin, olykor Bartók Béla, Ferenczy Béni, Kodály Zoltán, Nemes Lampérth József, Polányi Károly tűnt fel, a modern magyar társadalomról való gondolkodás, a ritka nagy intenzitású szellemi élet egyik különösen fontos kiindulópontja volt. Tagjai, illetve látogatói egyaránt kiemelkedő szerepet játszottak a magyar és nemzetközi tudományban, kortárs művészetben, s eltérő mértékben, de egyként részük volt az 1918-as és 1919-es forradalmakban. Utóbb nagy részük emigrálni kényszerült, közülük sokan 1945 után is Nyugaton maradtak, míg mások hazatértek, s eltérő módon és időszakokban, de ismét szerepet kaptak a kommunizmus és államszocializmus éveiben is.

A szellemtörténet, a radikális társadalomkritika, az elitkultúra melletti elkötelezettség és a széjjelbonthatatlan kettősség: a társadalmi és individuális megváltás vágya, mindezek együtt voltak jelen a Vasárnapi Kör világában, ám ez nem jelenti azt, hogy mindegyikük végigment az egész úton, tehát részt vállalt a kommunizmus történetében is. De tény, hogy a Vasárnapi

Kör vitathatatlanul magas szellemi színvonala is hozzájárult ahhoz a máig értelmezést követelő feszültséghez, amelyet a Nép-, majd a Tanácsköztársaság politikai és kulturális megítélése közti drámai eltérésben érzékelhetünk. E helyt nyilván nincs értelme felvetnem a Kommün politikai irányításának kérdését, de arra utalni szeretnék, hogy ama bizonyos 133 nap a XX. századi magyar művészettörténet és oktatástörténet kivételes, fényesen ragyogó periódusa volt, amelynek utóélete még hosszú éveken át, minden hisztérikus gyűlölet ellenére érzékelhető volt a Horthy-korszak világában is.

Mármost a helyzet az, hogy Rakovszky Zsuzsa ennek a progresszív közegnek a radikális kritikáját írta meg a SZILÁNKOK-ban, hol komoran, hol ironikusan, hol empátiával, hol tényleges megvetéssel. A vállalkozást magát komoly szellemi bátorságnak tekintem, olyan autonóm gesztusnak, amelyet éppoly nagyra értékelek, mint amennyire érteni vélem a *close reading* gyakorlatát folytató kiváló irodalmárok kritikáit. „Mindössze” arra a messze nem apró tényre szeretnék utalni, hogy a magyar progresszió modern kritikája máig megírásra vár, azaz Rakovszky egy javarészt értelmezésre váró területre lépett.

Rakovszky fontos, részben elfelejtett, részben teljesen marginalizálódott szövegeket használt, s ezek felidézése, olykor összeolvasása – úgy vélem – segíthet egy tágabb interpretációs horizont megrajzolásában. Ha tetszik, ez a kommentár semmi más, mint az értelmezési horizontok léptékváltásának módszere mellett érvelő szerény (és igen vázlatos) javaslat. Rakovszky tehát használta Balázs Béla korabeli NAPLÓ-ít, Lesznai Anna a korszakról szóló, jóval későbbi, 1966-ban megjelent KEZDETENBEN VOLT A KERT című regényét, Sinkó Ervin 1928-tól írt OPTIMISTÁK című kulcsregényét, amely Jugoszláviában 1953-ban jelent meg. Eltérő a forrásértékük, komoly különbség van minőségük és utóéletük között is. Ám közös bennük, hogy azokat „belülről” írták olyan szerzők, akik ha eltérő országokban, más módon is, de végül mind a baloldalon éltek le életüket, válságok és választások között. Fontos forrása azonban ennek a könyvnek Ritoók Emma A SZELLEM KALANDORAI című, 1921-ben megjelent könyve, amelyben az egykor a Vasárnapi Körhöz tartozó irodalmár, műfordító, eszszéista, széppíró igen kíméletlen, számos ponton mélyen elfogult s igazságtalan kritikáját adja a Vasárnapi Körnek, illetve közegének.

A SZELLEM KALANDORAI-nak 1989 utáni recepcióját a könyv 1993-as, Bodnár György gondozásában megjelent kiadása indította el. Így jelent meg Szalai Júlia és Nagy András fontos elemzése 1995-ben jelen folyóiratban. Szalai Júlia a Bodnár által szerkesztett sorozat egyik köteteként tekintette át Ritoók könyvének problémáit is, s idézte az azóta is kiadásra váró, az OSZK-ban őrzött kéziratok naplót, amelynek forrásértéke kétségbevonhatatlan. Nagy András kritikus-empatikus elemzése kiváló kiindulópontja lehet egy szélesebb Ritoók-interpretációnak. (Szalai Júlia: A POLGÁR ÉS KORA. EGY KÖNYVSOROZATRÓL – NÉGY REGÉNY KAPCSÁN. Nagy András: INFLUENZA A VIHARBAN. *Holmi*, 1995. február. 254–263., ill. 263–271.)

A német kultúrában ugyancsak járatos, a magyarországi nőemancipációban fontos szerepet játszó, nemesi származású, református családból származó Ritoók Emma, amúgy hosszú éveken át Zalai Béla benső jó barátja, komoly utat tett meg, amíg a Vasárnapi Kör tagja lett. A származási, vallási helyzettel és osztálytudattal összefüggő, egymást erősítő habitus és annak – utóbb reménytelennek bizonyult – meghaladása éppoly fontos része egy alapos rekonstrukív értelmezésnek, mint Ritoók nemi szerepekről alkotott felfogása. Az egyenjogúság vágyának (Ritoók 1895-ben, huszonhét évesen kezdhette meg gimnáziumi tanulmányait [1], s 1900-ban iratkozhatott be a pesti egyetemre), úgy tűnhetett, természetes közege lehet a Vasárnapi Kör, de ez sem így volt. Ő 1916-ban adta oda Balázsnak a regény első változatát, ekkor még A LÉLEK KALANDORAI volt a címe. „*Rossz regény. Nincs víziója, süket, átlátszó, atmoszférátlan. Nem művész-élménye. De nagy emberi élmény. Mégis nagyon megfogott. Milyen nagy generáció az, amelynek vihara őt elkapta! De ő csak influenzát kapott tőle, szegény. Vénlánytragédia. A nemi élet tényeire teszi a hangsúlyt, ott dől el számára minden, s ezért feldől minden. Mert evvel reprezentálja az embereket, és keserű csalódása, hogy a coitusban nincs villámlás, mennydörgés, és nem nyílik meg az ég... Ijesztett a regényben, hogy valaki, aki részese volt, csalódhatott a generációkban.*” (Balázs Béla: NAPLÓ 1914–1922, II. kötet. Magvető, 1982. 144.) Tény, hogy Ritoók keservesen csalódott azokban, akiktől egyszerűen remélte a szellemi megváltást, a felszabadulást és az emancipációt, azt, hogy épp nem úgy fogják látni és érteni, mint azt Balázs Béla sorai tanúsítják. A SZELLEM KALANDORAI ennek a

traumának a dokumentuma is, de látnunk kell, hogy a kiábrándultság nem 1919-ben, hanem hosszú évekkel korábban kezdődött el.

Rakovszky nem pusztán jól érzékelhetően használta ezt a könyvet, de elég világosan utal is rá. Ritoók egyik főhősét Donáth Ervinnek hívják, míg Rakovszkyét Moór Ervinnek. Ám nem pusztán azért vélem fontosnak Ritoók szövegét felidézni, mert az én olvasatomban annak csaldóttósága kétségkívül Rakovszky egyik fontos, talán felszabadító forrása is volt egyben. Nem az a kérdés, hogy Ritoók és Rakovszky könyve összemérhető-e irodalmi értékük tekintetében: úgy olvasom, hogy nyilván nem, de nem is ez a lényeg. Ellenben a Ritoók könyvében megbonthatatlan, megalázó férfivilághoz képest Rakovszky kortanúí nagyrészt nők. A két szöveg a szoros olvasat tesztjét nem egyként állja ki, s azok összevethetetlenek, de együttes elemzésük mégis tanulságosnak tűnhet. Ehhez persze szükség lenne egy átfogó Ritoók-kutatásra, amelynek kevés nyoma van: Lengyel András egy szép esszéje és Szapor Judit bátor angol nyelvű szövege, amelyben *A SZELLEMEK KALANDORAI*-nak szerzője és Lesznai Anna együttes elemzésére vállalkozik igencsak lefegyverző eleganciával. (Lengyel András: *A VASÁRNAPI KÖR „RENEGÁTJA”*. *A GONDOLKODÓ RITOÓK EMMÁRÓL. = ÚTAK ÉS CSAPDÁK. IRODALOM- ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK*, 1994. Tekintet Alapítvány, 7–76. Judith Szapor: *DISPUTED PAST: THE FRIENDSHIP AND COMPETING MEMORIES OF ANNA LESZNAI AND EMMA RITOÓK. AHEA: E-journal of the American Hungarian Educators Association*, Volume 5 (2012): <http://ahea.net/e-journal/volume-5-2012>.)

Rakovszky kritikai regényének valóban két, egymással nem mindig érintkező rétegét, problémáját azonosíthatjuk épp ebben a kontextusban. Egyrészt figyelemre méltó, hogy a „nagy történelem” kérdéseit a szerző szinte kizárólag a mikrovilágok és személyek viselkedésén keresztül, tehát jellemtelenségek dimenziójában érti és értelmezi. Ezt én azonban nem az architektúra hiányának, hanem a „történelmi esemény”, ha tetszik, nagyon is tudatos – jelentős részben feminista – kritikájának látom. Rakovszky szerint nincs az a történelmi szükségszerűség, az a szellemi fontosság, amely elnézhetővé teszi a mindennapi élet aljasságait. Magyarán: Rakovszky nem ignorálja, hanem minden erejével láthatatlanná teszi azt a koncepciót, amelynek a nevében hősei éltek. És ez azért mégiscsak

egy igazi – azaz nem marginális, hanem nagyon is figyelemre méltó – szempont. Ráadásul az is elég nyilvánvaló, hogy a századelő hőseinek emancipált életformák iránti elkötelezettsége teoretikusan ugyan kétségbevonhatatlan volt, de ami a gyakorlatot illeti, mint azt például Balázs élete mutatta, volt mindebben némi sötétség és jellemtelenség. Rakovszky, egyszerűen szólva, észrevette, s jól vette észre, hogy Ritoók kritikája nem csak s nem elsősorban ideológiai-kritika: hanem a nagy történelmi átváltozás elviselhetetlen ócskasága volt az, ami meghökentette. Nyilván szokatlannak is tűnhet, hogy a feminista percepció egyik első magyarországi regénye egyben jobboldali kritika is.

Másrészt ezzel szoros összefüggésben tűnik elének Rakovszky visszatérő kérdése, a vidéki élet fenomenológiája. Vajon van-e, lehetséges-e a politikai rendszereken átvélő igazi otthon, maradt-e valami a politika pokla alatt abból, amit mikroközösségnek hívunk, ha tetszik, Heimatnak. És ezt én – aki nagyvárosban éltem le majdnem az egész életem – érvényes problémának látom. Ritoók nyilvánvalóan ezen az állásponton volt: a *Gemeinschaft* magától értetődősége volt a válasz – de ezzel az álommal nem volt egyedül a Horthy-korszakban: Krúdy addig álmolta ezt az álmod, míg bele nem halt, és persze ott voltak a Pesten élő csaldóttok, mindjárt Kosztolányi, hiszen a *PACSIRTA* a nosztalgia könyve is.

Ezt a Sók-, Sopron-nosztalgiát vélem, látom a könyv legfontosabb és persze legkockázatosabb részének, amely elválaszthatatlan attól, hogy a szerző tudja, hogy hősei a modern világ úttörői, de mégsem felejtette el, hogy egyben a lélek és a szellem kalandorai. A kérdés ennyiben az, hogy lehet-e vidéken élni, a vidéket mint az ártatlanság és otthonosság ismerős birtokát visszaélni, rekonstruálni. (Miközben vagy nyolcmillióan élnek Budapest határain túl, tehát ez a kérdés pusztán retorikus.) Ám mindez már a kulturális földrajz léptékváltozásának problémája, amely korunk egyik alapkérdése. Lehet, hogy Rakovszky nosztalgikus, azaz rossz választ ad erre a kérdésre, ám szemernyi kétség sincs bennem aziránt, hogy ő maga tudja, miért is választotta élete színterétül Budapest helyett Sopront, s miért is él abban a városban, amelynek múltját felidézi. De ennek a kérdésnek a megválaszolása messze túlvezet ennek a kommentárnak a keretein.

Rakovszky könyvét úgy látom, mint Petri régi és fontos versének akaratlan felidézését, ha tesszük, parafrázisát. A kérdés az, hogy miként lehet megteremteni a polifon regény eltérő világok iránti nyitottságát egy olyan könyvben, amelynek írója a legkorrektebb módon a leghatározottabb ellenszenvet s olykor megvetést érez hősei iránt. Attól tartok, ennek az ellentmondásnak része van azokban a szövegteremtési ellentmondásokban, amelyeket a regény kritikusai szigorúan kértek számon. Az az egységes vagy egyetlen hang, amely valóban a regény minden fejezetét, eseményét uralja, s amely nem változik meg a nézőpontváltások alkalmával sem, ebből a lehetetlen feladatból ered. Én azonban nem pusztán rokonszenvet érzek eme szemléletmód iránt, hanem igen termékenynek is vélem. Rakovszky könyvét forgatva újra és újra szembesültem az eltűnt életvilágok felidézésének és Barthes lenyűgöző követelményének, a semlegesség pátozának összefüggésrendszerével.

Így aztán épp annyira megszerettem ezt a könyvet, mint amilyen ellenszenvvel ábrázolja a regény azokat, akikben az életemet máig meghatározó szellemi horizont hőseit látom.

György Péter

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

*Dragomán György: Máglya
Magvető, 2014. 448 oldal, 3990 Ft*

I

MÁGLYÁBÓL MÁGIA

Nem tudom nem életrajzi fordulattal kezdeni: az 1973-ban Marosvásárhelyen született, ott gyerekeskedő, majd 1988-ban Magyarországra áttelepült Dragomán György új könyve leginkább az ő megelőző, szintűgy nem nevesített erdélyi városban játszódó regényével, A FEHÉR KIRÁLY-lal rokonítható, amelynek kamasz fiú elbeszélő hőse a Duna-csatornához kényszermunkára hurcolt apja nélkül, elkeseredett anyját támogatva

téblából a kommunista diktatúra hétköznapjaiban. De jó okkal emlékeztethet az ezúttal kamasz lány hőst beszélgető MÁGLYA például Józsa Márta AMÍGA NAGYMAMI MEGKERÜL, Tompa Andrea A HÖHÉR HÁZA és Láng Zsolt A FÖLD ÁLLATAI című könyveire is, amelyek egyaránt a Ceausescu-időszak Erdélyében játszódnak, és amelyekben egy-egy fiatal lány szemszögéből látjuk a közelmúlt romániai valóságát. Az árván maradt Emmát nevelő „Nagymama” alakjáról meg eszünkbe juthat Agota Kristof TRILÓGIÁ-jának „Nagyanya”-ja, aki jelentős mértékben hozzájárul a háborús körülmények között eszmélkedő regénybeli ikrek gyorsított ütemű felnőtte válásához. Most nem beszélve a további lehetséges párhuzamokról, teszem azt Rakovszky Zsuzsa A HULLÓCSILLAG ÉVE című, az 1950-es évek Magyarországnál játszódó, kislánynézőpontból megírt regényéről...

Az életrajzi háttér és a tematikus-motivikus rokonsági kör említése után következzen a korrajz: a MÁGLYA, szemben a fent említett művekkel, már nem a diktatúrában játszódik, hanem a diktatúra 1989-es összeomlását követő időszakban, amely, ha úgy vesszük, még most sem ért véget. Hiszen még most, a romániai forradalommal egyidejű magyarországi békés rendszerváltozás után negyedszázaddal sem mondhatjuk, hogy igazán felnőtünk volna a zsírosan antidemokratikus talajból nagy hirtelen kiszökkenő demokrácia komoly és szép feladatához. Bizonyos értelemben, az újszülött demokrácia – sajnos antidemokratikus megszokásokkal terhelt – gyakorlásának értelmében, ugyanolyan gyerekek maradtunk, mint Dragomán regényének elbeszélő hőse, a tizenhárom éves Emma. A diktatúrából kilábaló kamasz lány személyre és korszakra szabott története rólunk szól – a BOVARYNÉ Flaubert-ének *bonmot*-ját ideferdítve: Emma mi vagyunk.

A huszadik század végi történelmi közegbe ágyazott nevelődési regény elbeszélő hőstét követő (az ő nézőpontjával azonosuló) olvasóként a teljes idegenségből indulunk – és az éppen még elérhető otthonosságig jutunk. Történetünk legelején az árván maradt Emmát magához hivatja a nevelőotthon igazgatónője, akinek irodájában már vár rá egy idős „néni”, aki azt mondja magáról, hogy a nagyanyja, és arra kéri őt, hogy szólítsa „Nagymamá”-nak. (8.) A mindvégig jelen időben fogalmazó Emma ezentúl így is hívja őt: „Nagymamá”-nak a nagymamáját.

Ahogy tehát az unoka elfogadja a nagymamát, vagyis igent mond a mágikus gyakorlatban és mitikus mesemondásban jártas nagymama világára, úgy újra kapcsolatba kerül a családja történetével, illetve történeteivel, legelsősorban a közelmúltban elhunyt családtagok egymásba és a történelembe szövődő történeteivel: a forradalom során autóbalesetben meghalt anyjával és apjával, valamint öngyilkos nagyapjával, akit egyébként, miként a nagymamát is, a forradalmi mámorban és indulatban úszó környezete kommunista spiclinek bélyegez. (És itt azonnal eszünkbe ötlük A FEHÉR KIRÁLY-beli nagyapa, illetve az ő állami temetésének hátborzongató burleszjkijelenete.) A családot pótló vagy inkább megtestesítő nagymama mágikus jellegű otthona és az iskola társadalmi tere közötti feszültségben telnek Emma kamaszkorának hétköznapjai, amelyek során a fiatal lány megismerkedik többek között nagyapja legjobb barátjával, aki egyúttal az ő tájfutóedzője, anyja barátnőjével, aki egyúttal az általános iskola jelenlegi könyvtárosa, Péterrel, akibe szerelmes lesz, továbbá érzéki kapcsolatba kerül különleges állatokkal, például Péter vadászsólymával vagy a havas erdőben mellészegődő rókával. De a nagymama családi múltra vonatkozó történetei is jócskán tágítják Emma önmagában véve fullasztó világát – kicsit emlékeztetve Nádas Péter EGY CSALÁDREGÉNY VÉGE című 1977-es regényének mitikus színezetű nagyapameséire. Az 1989-es forradalom utáni időszakban játszódó történetet tagoló, múltidéző mesék sűrűsödési pontján összeér a történelmi és a családi tragédia: a fajgyűlöletből fakadó népiirtásba torkolló negyvenes években a még gyerek nagymama zsidó barátnőjének rejtegetése vezet a szülők – a történetet hallgató unoka dédszülei – kegyetlen meggyilkolásához, ami mintegy véres előképe lesz Emma szülei pusztulásának, akik ráadásul ugyanakkor szenvedtek halálos autóbalesetet, amikor a lányuk eljövendő osztálytársnőjének ikertestvérét érte végzetes találat a forradalmi sokaságban...

A romániai forradalom győzelmét jelképező máglya úgy emészti fel a múltat, hogy egyúttal meghatározza a jövőt is, vagyis megteremti azt a lidérces folytonosságot, amelyben nincs igazi győztes, mint ahogyan igazi vesztes sincs: „...és amikor végre égni kezdett a tűz, a sercegő lángok közül egyszerre százszor és ezerszer is kimézett és ki-

mosolygott ránk a tábornok elvtárs, és mi a tűz körül álltunk, és énekeltük, hogy nincs többet, vége van, ollé-ollé, és a máglya helyén nem maradt semmi más, csak kormos üvegszilánkok, olyanok, mint a szétégett fekete fogak.” (19.) – „Egyszer csak azt látom, hogy nem fehér, hanem fekete a két kesztyűm között a hó. Először nem is értem, aztán lenézek a földre, és látom, hogy pont a máglya helyének a közepén állunk, átgörgettük a hógolyót a máglyán, egy nagy sávban egészen fekete lett a papírpernyétől.” (115.) Viszonylag távoli, de talán nem teljesen önkényes párhuzammal: míg az '56-os magyarországi forradalom után egy évvel játszódó kerettörténetbe ágyazott Ottlik-regény katonaiskolájának udvarán a hőesés még jótékonyan befedhette a sarat (szimbolikus érvénnyel: „Véget ért a sár korszaka”), addig a '89-es romániai forradalmat közvetlenül követő időszakot ábrázoló Dragomán-regény iskolaudvarán a máglya kormától lesz fekete a frissen lehullott hóból gyúrt hógolyó (vagyis az önmagában ártatlan gyerekjáték nyomán feltárul a lezártak hitt történelmi közelmúlt elszenesedett nyoma). Az ország előző vezetőit ábrázoló képeket, „a hazáról, a népről, a pártról és a békéről” harsogó piros betűs feliratokat és a vörös borítójú könyvkötegeket elégető máglyák ugyanolyan értelmezendő – értsd: a történelmi bűnök nem egyrészt önfelmentő, másrészt démonizáló feldolgozására sarkalló – úrt hagynak maguk után az iskolaudvarokon, mint a tantermi táblák felett évekig függő tábornokportrék által lefedett világos foltok a falakon. Emma egykori nevelőotthonában is, és az új iskolában is. Ami a diktátorházaspár euforikus kivégzése után marad: a tartós rosszkedv (amelynek egyébként emlékezetesen adott hangot annak idején egy-egy etikusan analitikus írásban a Ceausescu pár villámgyors vesztét övező össznépi ujjongást viszolyogva figyelő Kukorelly Endre és Nádas Péter). Ámde a nagymama testi érzetekkel és szellemi tapasztalatokkal belakható otthonában a forradalom máglyája helyett immár a hétköznapok mágiját éli meg Emma – aki viszont a nagyszülői ház kerítésén túli valóságban jócskán kiszolgáltatottá válik a politikai diktatúrát követő, immár szabad felnőttek és (az általuk irányított) gyerekek által gyakorolt mentális diktatúrának, ha tetszik: a politikai értelemben vett posztdiktatúrának. Mindeközben, Emma hétköznapjainak követése során, ajándékba kapunk számos járulékos, vagyis az

átmeneti társadalmi-politikai időszak sajátosságait ábrázoló szépséget. Emlékezetes, hiszen egyszerre az ábrázolt személyekre szabott és általános érvényű leírást olvashatunk például a diktatúra évtizedeinek szegényes élelmiszer-elátásához szokott „*kövér nő*” már-már ősvilági önkívületéről, amint az általa felügyelt szupermarket nyitását megelőző napon, szintúgy kövér keresztlány társaságában, továbbá a hűledező Emma szeme láttára, tántorogva tömi magába a korábban sosem tapasztalt bőségben felhalmozott csokoládékat. (102. k.) De nézzünk még néhány megragadó szövegrészletet.

„*A keze meleg, fog és híz magával, korcsolyázok, egy fiú fogja a kezem és korcsolyázok, csak erre akarok gondolni, erre és semmi másra. Minek beszél nekem halottakról?*” (283.) – A jelen idejű énelbeszélés-mód jóvoltából nagyon szorosán, már-már a tizenhárom éves Emma érzékelő bőrébe és értelmző elméjébe bújva követhetjük az ő mindvégig érzéki beágyazottságú nevelődéstörténetét, annak legapróbb részleteit, a kibontakozó nőiség megtapasztalásának legintimebb (és egyúttal legáltalánosabb) eseményeit, az először összevázertt lepedő fölötti szegycsonttól a tükröbéli meztelen test látványából fakadó zavart büszkeségen át a váratlan szerelmi érzés testi elhatalmasodásáig. Ugyanakkor a zsigeri önmegismerés mindig párhuzamosan fut a családi és történelmi titkok és hazugságok felfedésének folyamatával: a Péterrel korcsolyázó Emma nem tud nem arra gondolni, hogy nem is olyan régen éppen a városi jégpályán tárolták a forradalomban megölt emberek holttesteit. Kézmeleg és jéghideg, érzéki öröm és lihércés tudás, személyes tapasztalat és közösségi emlékezet keresztezik egymást, képeznek egymásba hatoló alakzatokat Dragomán regényének oldalain – éppúgy, ahogyan a nagymama rajzol rendszeresen mágikus jeleket az asztallapra szórt lisztbe.

„*Érzem, hogy a lábam körül forrón cuppog a sár, egyszer meg is csúszom, de Nagymama erősen fog és megtart, és amikor később ő csúszik el, én fogom meg és tartom meg őt.*” (332.) – Az egymás mozdulatait tükröző nagyszülő és unoka sártáncának végén újra megszületik a földből az évtizedekkel korábban keletkezett, „*Földcsont*” nevű agyagember. A sártáncot ábrázoló szövegrészlet akár érzéki emblémája, szimbolikus képviselete is lehetne a Dragomán-regény egészének. Hiszen

a nagymama mágikus lénye és Emma érzéki nyitottsága a mágiára, egyszerűen kettejük tartós összmunkája jelöli ki azt a termékeny szövegteret, ahol tényleg sajátos nézőpontból (és persze a magával ragadó stílus jóvoltából) láthatunk rá az 1989-es romániai forradalmat megelőző és követő időszakokra. Csúszós, sáros terepen mozognak – olykor táncolnak – a MÁGLYA főszereplői. És miközben kitartóan taposnak a súlyos és sötét térségi-történelmi anyagszerűségben, egyúttal a taposás ritmikus rítusával meg is munkálják, regényszerű világgá varázsolják azt.

„*Szilvaízt főzünk. Kint vagyunk a kertben. Nagymama azt mondja, meg kell tanuljam, hogy kell rendesen csinálni, hogy akkor is finom lekvárt ehessenek, ha ő már nem lesz.*” (361.) – A nagymama lényéhez és életformájához kötődő, nemritkán mágikus léptékű rítusok át- és átszövik a hétköznapi tárgyi valóságát és cselekedeteit. A lekvárfőzés, az ólomkatona-visszaolvasztás, a nercbundapróbálás, a szalagos fánk sütése... – mindmind egyszerre hétköznapi tevékenységek és szimbolikus sugallatú rítusok. Ám jelentőségük elsősorban nem is abban áll, hogy milyen titkos tudásra utalnak sejteltelen, hanem hogy miként történnek (Emma segédletével), és persze miként ábrázolódnak (Emma beszámolójában). Ahhoz, hogy az unoka később „*finom lekvárt ehessen*”, részt kell vennie a nagymama lekvárfőzésében, és ráadásul pontosan le is kell írnia azt. Olvasóként pusztán ennyit kapunk tőle, a Dragomán-regény kamaszkorú elbeszélőjétől – ami persze nem kevés: a hétköznapi rítus leírásának nyelvi rítusa.

„*A rókák egyszerre megiramodnak, futni kezdenek körbe körülöttem, olyanok, mint egy nagy, vörös örvény, állok, és nézem őket, aztán körbefordulok a sarkam körül, kitérom a karom, lehunyom a szemem, és forgok körbe-körbe, még annál is gyorsabban, mint ahogyan ők futnak körülöttem, teli torokból, teljes tüdőből elkialtom magam, rókaszoknya! Ettől szétrajzanak, hallom, hogy porzik a talpuk alatt a hó, befutnak a fák közé.*” (423–424.) – A „*rókaszoknyához*” fogható örvényes szerkezetű s így szerves egységnek tűnik a MÁGLYA is, olyan növekvő számozású fejezetekbe tördelt szövegvérnyek tehát, amelynek közepén áll Emma, aki körül egyre gyorsabban és gyorsabban kavarognak a jelenbeli és múltbeli események, miközben ő is egyre gyorsabban és gyorsabban forog, és éppen

ezt a gyorsuló forgásélményt képezi le a hangsúlyosan jelen idejű elbeszélésmódjával, továbbá magyarázatot sosem erőltet, ámde pontosságot sosem nélkülöző leírásaival. A FEHÉR KIRÁLY szerzőjének új regényében jóval kevésbé érződik a hagyományos, egyenes vonalú epikuság nyoma, vagyis annak reménye vagy ígérete, hogy valamiféle megragadható, célelvű logikája volna Emma sorozatjellegű, motivikus ismétlésekkel halmazódó életseményeinek. Itt még a korábbi regény keretes szerkezetéhez (a nyitófejezetben az apa letartóztatása és elhurcolása – a zárófejezetben az apa időleges hazatérése a nagypapa temetésére) hasonló formális fogás sincs, mert hogy nincs is oka, hogy legyen. És míg ott a fejezetek élén tárgymegjelölő s így figyelemfelkeltő címek álltak (TULIPÁNOK-TÓL TEMETÉS-IG), addig itt csupán betűvel kiírt semleges sorszámokat olvasunk (EGY-TŐL NEGYVENKETTŐ-IG). Mindazonáltal a mérsékelt epikus leírásokból álló fejezetek sora hasonló feszültségű, a személyes és közösségi történeteket egymásra csúsztató zárójelenetbe torkollik, mint A FEHÉR KIRÁLY: ott botrányba fulladó állami temetés, itt kis híján felkoncolásba torkolló tömegtüntetés.

Nem akar sok mindent a MÁGLYA szerzője, de amit akar, tudniillik az egymást átható mágiával és családtörténettel foglalkozó nagymamához kerülő kamasz lány posztdiktatórikus hétköznapijainak ábrázolását, azt nagyon pontosan, az aprólékos leírás fegyelmével teszi. Olyan szöveg-máglját rak, amely tartósan lobog, és persze hamut, nem metaforikusan mondva: igényesen kidolgozott szövegrészekből álló nyomegyüttest hagy maga után az olvasó emlékezetében.

Bazsányi Sándor

II

FORRADALOM UTÁN

Dragomán György új regénye, amely a jelentős nemzetközi sikert elérő A FEHÉR KIRÁLY után kilenc évet váratott magára, mind a tematikáját, mind pedig a világlátását illetően az előző mű folytatásának tekinthető. Míg ott a '89-es román forradalom előtti években játszódik a cselekmény, itt néhány hónappal a diktátor bukása

után vagyunk, és ez az időbeli párhuzam nagyon széles értelmezési lehetőségeket vet fel; miként is éli meg egy társadalom a szabadságot, képes-e önmagát szervezve elindulni a mélyreható demokratikus átalakulás felé. Mivel itt, Közép-Európában immár negyed évszázada mindannyian ennek a nehezen értelmezhető kaotikus újrendeződésnek a tanúi vagyunk, sajátunknak is mondhatjuk a regény világának némely tapasztalatát. Mintha közel jött volna hozzánk ez az idegen társadalmi környezetben játszódó múlt, vagy éppen mi lennénk képtelenek magunkról leválasztani azt, és mint egy súlyos koloncot hurcoljuk magunkkal, amennyiben hiteles korrájként éljük át a Dragomán György által felvázolt, nagyon is képlékeny valóságot.

Az író, talán az előző mű sikerétől is ösztönözve, újra csak egy gyermeki narratívába burkolózik, hogy sajátos nézőpontból mesélje el a történetet, próbálja felmutatni a főhős szűkebb környezetében működő erővonalak alapján a társadalom mozgásának fő irányait. Ott egy tíz év körüli fiú, itt egy tizenhárom éves lány mesél a hétköznapijairól. Stílusosan azonban lényegi különbség van a két regény között, hiszen az első regényben egy szétfolyó, áradó hang hallatszik végig, néha oldalakon át tart a folytonos mellérendelő mondatok sorjázása, amely monotonosága ellenére is magával ragadja az olvasót. A második regényben visszafogott, a feszültséget ügyesen adagoló egyszerű mondatok uralják az elbeszélést, az információkat is csak olyan mértékletesen csepegtetve, hogy az olvasó érdeklődő figyelme mindig fenntartható legyen.

Meg kell említeni, hogy milyen sokat tanult ebben a tekintetben Dragomán Agota Kristoftól, hiszen tagadhatatlan A NAGY FÜZET stílus hatása, maga a regénybeli szituáció is majdnem azt másolja. Adva van egy árva lány, akinek közlekedési balesetben meghaltak a szülei, árvaházban nevelkedik fél évet, majd a vér szerinti nagyanyja, akiről semmit nem tud, tökéletesen ismeretlen és idegen a számára, egyszer csak megjelenik, és magával viszi egy távoli városba. A maga szokatlan abszurditásában és torokszorító nyersségében látjuk őket egymás mellett ülve a tanintézet igazgatói irodájában, mivel semmi ismeretünk nincs, miként is lehetséges, hogy a lány anyja neha nem mesélt szülei léte-

zéséről. Működésbe lép az író furmányos ötlete: a nagymama a kezében tartott kávébögre zaccából bizonyítékként az unoka elé varázsolja az édesanyja, a saját és az unoka arcmását. Itt az olvasói bizalom megszerzésének pszichológiaiilag rögzös és nehezen befogadható módját választja az író; ahogy Agota Kristof nagymamája is végig rejtélyes, gonosz és ijesztő marad, most is az az érzésünk, hogy Juliskát éppen elrabolja egy vén boszorka.

Már ekkor felerősödik a kritikus gyanúja, miként A FEHÉR KIRÁLY olvasása közben is tapasztalta az író által visszafogottan adagolt misztikus elemeket, amelyek olykor megkérdőjelezték a történet hitelességét; itt még szembevetőbb lesz, miféle trükköket használ Dragomán az olvasói figyelem megnyerésére. Mert miről is szolt az a nagyon sikeres regény? Egy, a gyereket egyedül nevelő anyáról, akinek a férjét elhurcolták a Duna deltájába, átnevelő táborba, ahonnan nagyon kétséges a visszatérése. Egy kislíúról, aki fejezetenként különböző kalandokba keveredik, inkább a gyermeki képzelet és csínytevés jellemzi, mint akármiféle alázat a családi tragédia, a körülmények lesújtó tényeit illetően. Akár ifjúsági odüsszeiáként is tekinthetünk ezekre a kalandokra, ahol a krétaevés, a csatornát ásó munkások önkénye, a kegyetlen tanárok büntetése, az edző brutális nevelési módszerei, a céllövésben *csak azért is* kitűnően teljesítő fiúcska, a harmonikát a vak embertől ellopó Prodánok erőszakossága, majd a búzamezőben dülő háború során inkább A PÁL UTCAI FIÚK világának naív életszemléletét és bizarr gyermeki öntörvényűségét tapasztaljuk, mint alapvetően hiteles korrajzot, egy diktatúra mélységes kilátástalanságától szenvedő közösség miniatűr jelzésekkel teli mindennapjait. És ekkor még az olyan túlzásokról nem is beszélünk, amikor a két fiú bemászik a mozi szellőzőjára, és felfedezi azt a rejtélyes termet, ahol a kivételezettek a Nyugat tiltott filmjeit nézik. A nagykövetnél tett látogatás során a Jókai regényeit is túlszárnyaló romantikus néger sakkautomatát említhetjük, amelynek a táblájáról az elbeszélő ellopja a címként szereplő fehér királyt, miközben a potens jötevő az édesanyját akarja maga alá gyűrti. Vagy a snóblizásról, amely újra csak Molnár Ferenc művét idézi, Csákányról, aki több száz madárral él együtt egy árokban kialakított kunyhóban, s aki szintén egy hókuszpókusz során

elővarázsolja a kislíúnak az elhurcolt apa kép-mását. Míg azonban A FEHÉR KIRÁLY-ban mérsékelt szerepet játszanak ezek a fantasztikus elemek, és nem veszélyeztetik az egyes epizódokban az emberi kapcsolatok természetes, lelki beazonosíthatóságát, a MÁGLYÁ-ban a szűkebb nagymama-unoka viszony miatt ez a szemlélet már szinte minden más logikai magyarázatot felülír.

Itt, ezen a ponton jól érzékelhető Dragomán epikus anyagának szellemisége, amellyel a szent téma nevében kissé megtéveszti az olvasót, kilenc év távolából felerősödnek az előző regény eddig csak rejtett hibái. A zárt, egymással csak laza kapcsolatban álló kalandok mindig valamely kifejezetten morális probléma mélyére mutatnak, legalábbis az írói szándék szerint, valójában azonban a főhősnek a történelekből tisztán kiemelkedő tekintete éppen a diktatúra lényegi elemétől fosztja meg az epikus anyagot, hogy mindezek a dolgok, mert irracionálisak, a történelek elszenvedői számára nem tipizálhatók, nem szolgálhatnak kerekre zárt tanulsággal. Kertész Imre, Agota Kristof, de akár Barnás Ferenc (A KILENCEDIK), Báthori Csaba (az irodalmi köztudat perifériájára szorult, de igencsak értékes HALUC ÁRON DOLGOZATAI) gyermekszemmel ábrázoló regényeiben az a különös és abszurd, hogy bár a történelek tökéletesen a valóság, az értelmezhetőség falain kívül rekednek, sosem haladják meg az e világi törvényeket. Bodor Ádám zseniális kisremekeibe azért tudunk teljességgel belefeledkezni, mert végtelességgig feszítik ezt az abszurditást, amely már a benne élők számára sem racionalizálható, épp ezért félelmetes, ugyanakkor a kívülálló szempontjából *bensőségesen* groteszk. Hiszen képesek vagyunk megcselekedni az értelmetlenséget, rettegjük a hiábavalóságot, de szorongásaink közben mások és a magunk számára is kínosan látható figurákká válunk. Ha kinyitjuk ebben a zárt világban az érzelem, a mások megértésének, a bennünk rekedt feszültségnek, a szeretetnek, az együttérzésnek a szelepeit, akkor valamely nagy, érzélgős, szentimentális ködöt képezünk a szereplők köré, pedig ennek a világnak a legfontosabb eleme, hogy a félelmet átélők soha ne lehessenek a maguk életének hiteles tanúi. Az önsajnálát különös módon a legkevésbé sem juttatja a hősöket az epikus hitelesség közelébe. Ami pedig Molnár Ferenc remekmű-

vét illeti, mindig megmarad ifjúsági regénynek, amely szociológiai, várostörténeti vonatkozásaiban tökéletes kordokumentum; nem véletlen, hogy néha úgy érezzük, a város egyik kerületét át kell alakítani a soha meg nem történt események helyszínévé, amely ennek a fiktív történetnek a tárgyi emlékeit retrospektíve megteremti.

A román forradalom, egyfelől a véres események következtében a képzeletünket meghaladóan tragikus, ugyanakkor az események indítékai, a mögöttes hatalmi játszmák miatt máig gyanús, a társadalom megosztottsága, a szerepek tisztázása nélkül inkább véres operett, mint igazi dráma. Ezt a többértelműséget használja ki végletekig az író, amikor a félig hiteles történetek mögé álobjektív gyermeki narrációt teremt, az ifjúsági regényekre jellemző, fordulatokban gazdag cselekményt kreál, ahol még akár egy egész búzamezőt is felgújthatnak egy labda megszerzéséért verekedők (A FEHÉR KIRÁLY). A romantikához közeli humanizmus szerint a ronszolt arcú Csákány lesz a fiú lelkébe látó apapótlék, az egyetlen pozitív alak (mint Victor Hugo A NEVETŐ EMBER-ében).

Ennek fényében az eddig jóhiszemű olvasó is egyre inkább a történet súlytalanságára, az írói becsvágy tüzelte hatásvadász elemekre képes csak figyelni. A központi, az egész epikát jellemzően elurulta lelki tényező, a szájalom érzésének megteremtése, amely a sorstalan és védtelen gyerekhősök iránt könnyen kiváltható. A főszereplők félig vagy egészen árvák, a körülmények cseppet sem kedvezőek a számukra, hogy egyensúlyt, netán lelki békét találjanak az otthontalanságban, a kiszolgáltatottság és a megalázottság heves érzelmi megindulást szimulál az olvasóban. Ehhez járul még, mint fentebb említettem, a romantikus írókra jellemző sok beteg, nyomorék, vak, tébolyult, elüszkösödött arcú figura felvonultatása, amely úgyszintén a könnyed írói hatáskeltés legpregnansabb eszköze.

Kissé szépelegve azt is mondhatnánk, hogy a mágikus realizmus tágan értelmezhető világszemléletének egy újabb darabja ez a könyv, de ez inkább csak porhintés lenne, hiszen nagyon képlékeny és kevésbé körbeírható ez a fogalom, s jobbára csak visszaélni lehet vele, kevésbé alkalmas egy realista környezetben játszódó, a történelmi tényekre támaszkodó epikus mű ér-

telmezésére. Mert amíg A FEHÉR KIRÁLY-ban csak néhány alkalommal él ezzel az eszközzel, addig a MÁGLYÁ-ban már minden pszichológiailag értelmezendő emberi kapcsolatot átítat, s szinte kizárólagossá válik a nagymama ábrázolásában. Akár a voodoo vallás papnője, folytonosan rejtélyes szertartást mutat be az unokájának. Így a tésztadagasztásnál a lisztbe rajzol titkos jeleket, vagy éppen a kislány tenyerébe, hogy különleges beavatottságát, a dolgokon és történéseken túlmutató hatalmát gyakorolja. A múlt eltüntetése érdekében rakott, a címben szereplő máglya körül bemutatott vajákosságra, a vonaton kötött vérszerződésre vagy a zöld diókba karcolt zárt szemekre gondolunk itt. A történelmi eseményekkel nem jó cicázni, mert a tények makacs módon ellenállnak az efféle mitologizálásnak. Így erősödik a gyanúnk lapról lapra, hogy a tabukövekkel körbezárt faskamra, amelyet a kislány meg sem közelíthet, a nagymama egész múltját, a család hamis tudatát rejti. A homály egyre csak nő az egyedüli hiteles elbeszélő, a kislány által felvázolt valóságban, miközben fokozatosan ő is eme játék beavatottjának tudhatja magát. Már lassan érintkezésbe lép a nagymama által megteremtett másodlagos valósággal, látja a forradalom napjaiban meghalt vagy meggyilkolt nagyapja szellemét, elfogadja, hogy a világban, amely jókra és gonoszokra osztódik, csak az efféle hókuszpókuszokkal lehet eligazodni. Itt pedig határozottan háromféle, a fantasztikumot szolgáló lehetőség adódik. Vagy az olvasó is hisz ebben a valóság törvényeit áthágó elemeket fölvonultató világban, vagy csak az elbeszélő lelki azonosulásának tudja be, hiszen végképp kiszolgáltatott a varázsló-nagymamának; vagy pedig elutasítja az efféle misztériumot, és egyéb magyarázatot keres az ebbéli látomások értelmezésére. Tzvetan Todorov BEVEZETÉS A FANTASZTIKUS IRODALOMBA című művében a mai irodalom efféle írói megoldásait allegorikus, metaforikus elemként értelmezi, és nem hagy kétséget afelől, hogy ezek megfejtése alig gazdagítja a narratíva hitelességét. Hiszen a máglya, a kötőtűkkel átszúrt báb, a faskamra is ilyen önmaguknál tágasabb jelentésre utaló elemek, amelyek a szerző szándékával szemben nem segítik a szereplők, az emberi viszonyok megértését, hanem éppen szükségtelenül gyengítik a regény nagyon erős drámaiságát.

Nemcsak a közelmúlt, hanem a negyvenes évek zsidóüldözése is megelevenedik ebben a varázstükörben, tökéletesen értelmetlenül és túlhajszolt, az epikus kereteket szétfeszítő hiteltelenséggel. Mindennek helyszíne az említett kamra, egyetlen elbeszélője pedig a minden átmenet nélkül kislányhanggá változó nagymama (dőlt betűvel szedett betétek), aki nem a felnőttek tapasztalatával, hanem a belérekedt gyermeki látásmód őszönösségével adja elő a történetet. Már előtte is misztikus kapcsolatba kerül ezzel a zárt térrel hősnőnk, amikor titokban behatolva oda, gyermeksírást hall, majd talál is egy kötőtűkkel szíven szúrt bábót, amely valamely átoktól vagy varázslattól szenved. (Adódik a kérdés, ki is szúrta bele a bábuba a tűket, és miféle gyilkos indulattal, hiszen ez bizonyos varázslásokban az ellenség megsemmisítésére utaló gesztus. Erre azonban a regényben nem kapunk választ.)

A történelem borzalmaival szemben egy tökéletesen irracionális, a saját bájába bújó hanggal és látásmóddal jelentkezik itt az író, amely a tisztánlátás helyett újabb rejtélyeket gyárt. A sárga csillag kötelező felvarrásokkal szembe-sül a kamasz nagymama azzal a ténnyel, hogy legjobb barátjánője, Bertuka családja is zsidó. Egy éjszaka azzal kopogtat be hozzá, hogy a készülő deportálás elől menedéket kérjen magának és a testvéreinek. A nagymama a szülei tudomása nélkül (miért!?) bújtatja el őket a fűskamrában, majd heteken, hónapokon keresztül maga gondoskodik róluk. Mivel a történetet csak hézagosan és a kislány-nagymama tudati szintjén adagolja az olvasó számára a szerző, ez is valamiféle elmondhatatlan, alakatlan félálom lesz, amelynek valóságáról a nagymama *maga sincs egészen meggyőződve*. A borzalmak valósága szürreális. Annak az elmesélése, hogy a bújtatott zsidó barátait leleplezik, a saját szüleit az udvarukon fejbe lövik, a nagymama pedig valamilyen odúban éli át a világegést, hogy aztán elmegőgyintézetű ápoltként ráleljen a nagyapára, a későbbi férjére, a történet szempontjából a lehetetlenséggel határos. De az unokájának felidézett rémségek, a maguk életlenül megjelenített pillanataival is valamely homályos elhallgatást, takarást sejtetnek. Az a mód pedig, ahogy a gyermeki narratívába még egy teljesen szürreális beszédhangot betétként elhelyez, már a giccs határát súrolja, helyenként át is lépi.

Itt aztán egy krimi üres tényközléseire emlekeztető sablonok viszik tovább a történetet. A nagyapa – aki eredetileg orvos volt, majd átnevelő táborban büntetését töltő személy, a város hétköznapijaiban lesz meghatározó személyiség, tanár, aki a tanítványok százait segítette a tudományok megismerésében – a forradalom napjaiban kétes elemmé válik, akit a leszámolás eltípor, miután a bűnösök felkutatását tekinti a legfontosabbnak a változás hitelességének nevében. Már olyan mélyen eltávolodott az olvasó emez epika egész, történelmi dokumentumokkal is igazolható valóságától, hogy semmi meglepetést nem okoz számára, amikor a nagymama a legrejtélyesebb körülmények között a kislány által meglesett jelenetben a régi összekötő tisztjét fogadja húsleveses, pörköltös vacsorára. Sejtethető, hogy mi végre is szakított a lánya, az elbeszélő édesanyja a szüleiével egy avantgárd festőművészhez kötve életét, aki a legkevésbé volt megalkuvó a fennálló rezsimmel szemben. Ma már tudjuk, hogy ebben a környezetben minden őszinte pillantásban ott fészkelt a félelem, és a legmélyebb barátság, a legszorosabb családi kötelék sem volt mentes az efféle gyantától. Mindenki áldozat is volt, mindenki szeretett volna minél kevésbé bemocskolódni, még ha bizonyos emberi gyengeség vagy becsvágy a túlsó partra kényszerítette is a szereplőket. Itt aztán már teljes olvasói visszafogottság szükségeltetik, hogy a könyvnek ezt a részét higgadtan befogadjuk. A könyv egyik legfontosabb mondata, amelyet végre nem személytelenül, nem a bennfentes varázsló tolvajnyelvén idéz az unoka, nagyon hiteles, és a diktatúrában megfélemlített emberek logikáját teszi számunkra felfoghatóvá: „*Nagyapám egész élete arról szólt, hogy nemet mondjon, csak ahhoz, hogy ezt megtehesse, valaki másnak ígert kellett helyette mondania.*” (360.) Ha kissé pikírten magyarázzuk, akkor a szerző azt mondja, hogy minden ellenzéki hős mellé tartozott egy besúgó, aki védőszármayai alá vonta a vakmerőt, amely lehetőség nem is olyan abszurd, mint első pillanatban látszik.

A névtelen elbeszélő lány hirtelen aktivitása, Péter nevű barátjának hősies viselkedése kelle-tik ahhoz, hogy a városban kitörő lázadás során, amelynek mozgatói a vasgyáriak (vörösingese-ek?), vezére pedig egy régi szekus, a máglyára szánt, immár leleplezett besúgó nagymamát az utolsó pillanatban megmentse.

Dragomán nagyon ért a hatáskeltés minden eszközhöz, így e regényének végére is egy nagyoperai finálét, egy dramaturgiailag megkomponált tömegjelenetet kreál. Az első regényében a hithű kommunista nagyapa temetése lesz a színpadias végjáték, amikor a Duna deltájából az apja koporsója mellé engedik a fiát, kezén lábán súlyos bilincsekkel. A család hisztérikus kitörése, a jelen lévő tömeg felzúdulása elől egy kárpitajtón keresztül vonszolják el a hőst, a kisfiú pedig fut és fut az édesapját szállító börtönautó után. A MÁGLYÁ-ban a városi zendülés, mint már említettem, a forradalom során a kivégzettek hulláit és a belbiztonsági iratokat eltüntető vasgyáriak elégedetlensége, amely szíve szerint leszámolna mindenkivel, akiket valaha gyanúba kevert, lesz a regény fináléja. A megmentett nagymama felnyíló szeme azonban éppoly kétes happy end, mint A FEHÉR KIRÁLY-é volt. Fiziológiailag a halott és az élő szeme is felnyílhat, nem tudjuk meg, hogy valójában mi az igazság, marad a gyanúnk, hogy a tömegjelenetek díszletezése újfent egy magáért való esztétikai megfontolás felszínes cselvetése, A NAGY FÜZET páratlan feszültségével és belső törvényeivel szemben csak egy nagy átverés.

Míg A FEHÉR KIRÁLY elsősorban stilisztikai lendületességével, a minden elbeszélői terhet könnyen hordozó élményével tárt fel egy gyerek-szemmel is érvényes világot, itt ez a friss tekintet, amely több is lehet, mint az életkorhoz kötött emberi nyitottság, szűkebben és áttételesebben érvényesül, már megrontották a világra való őszinte rácsodálkozását a történelmi eseményeket manipuláló külső szempontok; a hitelesség és az őszinteség vesztit erejéből. A magyarzkodások, az írói elhallgatások, a babonákkal átítatott hétköznapi történések, úgy tűnik, eltakarják előlünk a közvetlen értés és átélés lehetőségét. Csak egy leszünk a tevékeny vagy passzív tömegből, aki semmit nem ért az előtte zajló, sablonosság egyszerűsített történelemből. Nem ért, de elfogad. Aki nem lesz tanú, csak egy mechanikus hang, egy stílus, egy tömegtermelési üzemmódra állított szöveg hallgatója.

A regény egészét egy olyan hajóhoz hasonlíthatjuk, amelynek az eleje tökéletes könnyedséggel szelné a vizet, a vég hatásvadász tatja azonban könnyűnek mutatkozik minden tekintetben, így orrnehéz egyensúlytalansága miatt lassan a kisebb hullámok játékaiként átsap fe-

lette a valóság felül nem írható igazsága. Sok-sok ragyogó jelenet, finom árnyalt írói ötlet megy végül is veszendőbe.

Sántha József

PÁR KÖZBEVETETT SZÓ

Jónás Tamás: *Lassuló zuhanás*
Magvető, 2013. 220 oldal, 2490 Ft

Olyanokkal olvastuk együtt Jónás Tamás ROMAGYAR című versét a LASSULÓ ZUHANÁS című kötetből, akikre nem vonatkozik. A Balassi Intézet műfordítóprogramjára idén Lengyelországból, Horvátországból, Törökországból, Kínából, Oroszországból érkeztek fiatal fordítók. Ők nem tartoznak egyik versbeli kategóriába sem – nem magyarországi romák és nem magyarországi nem romák. Könnyebben, könnyedebben olvassák a szöveget, nem érzik azt, hogy valamiből kizáratnak. Talán furcsállják is a kategóriák közt feszülő indulatot. Én az első rubrikához tartozom, ha a felosztás ez: „magyar” és „cigány”. Tisztában vagyok vele, hogy a vagy-vagy, a szembenállás az én csoportomtól ered. A többség választja ki magából a kisebbséget. Íme tehát az eredmény, ahogy Jónás Tamás elénk tárja: onnan nézve, abból a megkonstruált pontból, amit én hoztam létre, s amit ő elfoglalni kényszerült, „ő” vagyok, „ők vagyunk”, rossz vagyok, rosszak vagyunk.

„Rossz a magyar, fél és gyáva.
Nem épít az igazára.
Angyalnak reméli magát,
s nincsen szárnya.

Városokba tömörülnek,
jókedvük van, nem örülnek.
Gyűlölettel, ha szeretnek,
az az ünnep.

Cigány vagyok, mende-monda.
Fajtámnak sincs reám gondja.
Fehér ing a lelkem. Isten
kigombolja.”

Az utolsó versszakban mállani kezd a „cigány” is. Persze, hisz ha szembeállítódik a magyarral, akkor erőszakkal létrehozott pozíció. Jónás egyszerre teszi plasztikussá a különválasztás kategóriáit, és le is rombolja őket. Radikális megkérdőjelezi, hogy ilyen értelemben a romaidentitásnak volna tartalma (s nem „*mende-monda*” csupán), és azt is, hogy volna közösségképző ereje. Mit jelent akkor, hogy „*cigány vagyok*”? A szembenállás terhétől nem érintett olvasók felfigyeltek az utolsó előtti sor metaforájára, a lélek fehérségére. Vajon nem az asszimilációt idézi-e fel, kérdezték, azt, hogy a lélek fehér, míg a bőr nem? Én ezt nem hallottam bele a szövegbe. Merész felvetés. Engem inkább a kép hagyományossága kötött le, az, hogy mennyi költő kezén átment már az ártatlanságnak és tisztaságnak ez az allegóriája. Akik e tradíciótól szabadabban olvasták a verset, azt kérdezték, hogy ha végül Isten a lelket is kigombolja, mi marad az emberből – semmi? Nem marad semmi a „magyarból”, a „cigányból”, az emberből – vagy mégis volna ott még valami.

Jónás Tamás versei hol távolságra és ironiára fittyet hányva, vakmerő odaadással idéznek fel hagyományos lírai zárt formákat, ismerős ritmusokat, bevett szerkezeteket, hol pedig el lehetetlenítik a figyelő befogadást, mert olyannyira ismerős a zenéjük. Azok, akiknek nem csengett ismerősen ez a verszene, felfedezték a ROMAGYAR-ban a dekonstruktív mozzanatot. A „cigány” és „magyar” kategóriák kiüresedésével létrejön a cím nyugvópontja, a köztes, töredékes, keveredő identitás, a romagyság lehetősége. Ám a műfordítók arra is felhívták a figyelmemet, hogy ne örüljek túlságosan, hisz ebben a szójátékban ott van a *rom* is. Romosak vagyunk.

A LASSULÓ ZUHANÁS daloskönyv, sok benne a József Attila-song, dúdolgatók, sóhajtozók zümögnek, és ismerős az önmegszólító versek magányos, dallamos hangja is. Az alkalmi líra szól így, de az alkalmat nem jeles napok adják, hanem az élet, ahogy zajlik. Ezekben a dalokban él, reflektál, emlékezik, mesél az *én*. Szerelem, tönkrement házasság, két fiúgyermek, vonzalmak, szex s a gyerekkor, apa és anya, a korai évek, amelyekről máshol olyan elképesztő erővel ír Jónás Tamás. Ehhez az alkalmisághoz meglett a XXI. századi csatorna, az instant versközlés módozata, a facebookos költői jelenlét. Ha kész a vers, ki lehet posztolni, ha kész a követke-

ző, azt is. Ehhez a felpörgött verses kommunikációhoz, az olvasókkal való dialogikus kapcsolattartás vágyához jól illik a könnyen fogyasztható, ismerősen hangzó, leegyszerűsített József Attila-i hagyomány. De éneklős gördülékenysége helyenként elfedi azt, amit látni kellene, és ami az ereje: hogy néha minden tradíció, minden előírás és előítélet szétzúzódik benne, és a forma mindennek ellenére autonómmá, szinte esztétikai provokációvá válik. Ez ebben a kötetben túlságosan kevésszer történik meg. Kiemelkedik a számtalan, számolatlanul (számolhatatlanul) áradó szöveg közül az a vers, amelyben Jónás Tamás úgy idézi meg a József Attila-i hagyományt, hogy azt mondja rá: *nem. Ne légy férfi.*

*„A férfiak még tökéletesek.
Vöröslik meg-megremegő szájuk.
Két kavics-szemük nyitva, mint a seb.
Bennük zihál Isten, hogyha ájult.*

*Nevetnek, így hazudnak a nőnek.
Kozmosz a hát, fekete lyuk a szív.
A férfinál mindenki erősebb.
Ha meg is hal, csak pár évet lazít.”*

A rím- és retorikai kényszeren túl e vers különös, dinamikus ingautat jár be jó és rossz közt, erős és gyenge közt, élet és halál közt. Lebegős pozíció a beszélő: vajon ő férfi? Vagy inkább még kislíru, mint a NE LÉGY FÉRFI előtti versben, mely a kötet címadója? Ki volna itt a mintaférfi, kire vonatkozik a leírás? Az apára, Jónás írásainak talán leggyakrabban és legfájdalmasabban visszatérő alakjára? Arra, aki az apa lehetett volna? Vagy a férfiak is csak néha, pillanatokra, szakaszosan, töredékesen élhetik meg, hogy azok – tökéletesek, kozmoszhátúak? Az identitásnak ez a lebegtetése és lebegése, a szüntelen rákérdezés a rögzített szerepekre, a kapcsolatokban elfoglalt pozíciókra fontos gesztusa lehetne egy elképzelt Jónás Tamás-kötetnek. A LASSULÓ ZUHANÁS-ban nem tudom elkülöníteni ezeket a gesztusokat, úgy ömlenek a versek, hogy nem tudom ennél jobban szétszálalni, körbejárni őket. A Magvető nem tett jót ennek a még formálódó, de már mérhetetlenül fontos életműnek. Egy jobban megválogatott, karcsúbb kötet, az lett volna – hogy a megidézett hagyomány nál maradjunk – szemmaró füst.

Szűcs Teri

KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL

Havasréti József: *Úrérzékeny lelkek*
Magvető, 2014. 364 oldal, 3490 Ft

I

BEZÁRT ÉG

„A legnagyobb dobás, amit a pécsi egyetem bölcsész-kara oktatótól valaha látott: Havasréti József 50 évesen lenyűgöző pszichedelikus kalandregényt írt, aminek az Ozora Fesztiválon is ott a helye” – így kezdődik Bajtai András és Sirokai Máttyás könyvismertetője a *vs.hu*-n (A PSZICHEDELIKUS MAGYAR REGÉNY, AMIRE VÁRTUNK). Sokfélét volt szokás eddig is gondolni az értelmiségi diskurzusban a kalandregényekről és társaikról (hogy a nyugati társadalmak mételye lennének, vagy hogy nélkülük nem érthető meg a szélesebb néprétegek kultúrája, vagy hogy ma már róluk nem tudni elégét is műveletlenségnek számít) – ám hogy egy efféle mű mellett teljes, magasan jegyzett tudományos pályafutások törpülnek el: ez mégiscsak radikális elképzelésnek tűnik. És ha megesküdni nem mernék is rá, hogy a mondat szerzői szándéka szerint is pontosan ezt jelenti, nem suta túlfogalmazásról van csupán szó: az biztos, hogy tanulságos relikviája annak az egyre inkább megerősödni látszó tendenciának, mely az elitizmus vádjától és az elszigetelődés lehetőségétől megrettenve az antiintellektualizmus alagútjain keresztül igyekszik menekülési útvonalat találni a magyar irodalomnak, eddig alapvetőnek tekintett szolidaritásokat mondva fel közben. A társadalmi jelenségek racionális és felelős leírásának ideálját, melyet a bölcsészkarok szimbolizálnak, mindenesetre nehéz lenne összeegyeztetni azzal, ahogyan az idézett szöveg valamivel később kedvet igyekszik csinálni a könyvhöz: egyik fő erényként ugyanis éppen az tűnik fel itt, hogy „hatása olyan stimuláló, mint egy jófajta varázsgomba elfogyasztása után hallott összeesküvés-elmélet”; a világtérlemezés e kétszeresen illuzórikus módja pedig olyan értékrendszerben jelenik meg a pozitív pólus összetevőjeként, melyet a cikk búcsúzóul nyíltan is követendő útként kínál fel: „Reméljük, divattá válik, hogy az irodalom elméletében jártas szerzők kőkemény

fictiont kezdenek írni.” Fáradt idegeit persze úgy pihenteti mindenki, ahogy jólesik neki, ez nyilvánvaló, ahogy az is, hogy az összeesküvés-elméletek és a posztmodern információs-hitelességi válság, amelyben tenyésznek, korunk meghatározó tényezői, így jó okkal bukkannak fel az irodalomban is – programnak azonban már aligha problémátlan mindez. „Természetesen a szellemi kultúra mindkét területének esetében a fennálló valóságtól való elszigetelődés és elidegenedés »elefántcsonttorony« magatartáshoz vezethet. De olyasmihhez is vezethet (sőt, vezet is), aminek elviseléséhez az establishment messzemenően alkalmatlannak tűnik: a független gondolkodáshoz és a független érzni tudáshoz” – írta Marcuse a hetvenes évek elején az egyetem és a művészet felszabadítása és felszámolása közötti különbségre figyelmeztetve; és talán ma sem lenne a legszerencsésebb, amikor a kritikus gondolatok terepe a politika és a piac kettős nyomása alatt egyre szűkülőni látszik, ha félelmünkben magunk is a még megmaradt autonómia mielőbbi szétfoszlásának kezdenénk szurkolni.

Letagadhatatlan érdeme mindazonáltal a cikk szerzőinek, hogy az általuk megalkotottnál nemigen lehetne pontosabb leírását adni az ÚRÉRZÉKENY LELKEK-nek – a begombázott összeesküvés-elmélet képe a könyv mindkét alapvető tendenciáját megvilágítja: hiszen a regényben valóban a különböző jelenségeket egyetlen okra visszavezetve leegyszerűsítő logika működik, befejezése után azonban csak a tökéletes zavarodottság marad meg az olvasóban; és, benem legalábbis, közelmúltbeli kellemetlen emlékek egész sora ötlék fel. Lakatos István DOBOZVÁROS-ától Péterfy Gergely ÖRÖK VÖLGY-én és Horváth Viktor A KIS RECCS-én keresztül Bartók Imrének A PATKÁNY ÉVÉ-vel elkezdett trilógiájáig majd minden jó nevű magyar kiadó előrukkolt az elmúlt években a posztmodern elitirodalom és a népszerű műfajok sajátos módszertanú keresztezésével kísérletező művekkel – ebben a képzetben, úgy tűnik, a banalitás vállalása képviseli a népszerűséget, az elitirodalomból a követhetőség, az áttekinthetőség és az olvasót bevonni képes dramaturgia elutasítását emelik át, a posztmodernség pedig az elkoptatott, közheles fordulatok pastiche-elvű egymásra halmozására kapott vélt felhatalmazást jelent; ebből adódik, hogy számomra lehetetlennek bizonyult olyan megközelítési irányt, elvárásrendszer

találni e művekhez, amelynek nyomán másnak látszanának, mint mélyen problematikusnak. Ám amint a fentebb idézett írásból (és a Bartók-regény nyomán fel-fellángolt vitákból) is kiderülhet, éppen ez a különös hibriditás vezethet hangsúlyos, gesztusszerű zászlóra tűzésükhöz: hiszen a piaci logika egyeduralmának lassacskán megkérdőjelezhetetlenné váló elismerésével szemben a szimbolikus tőke kézenfekvő és jelentős forrásának látszhat az alternatív (egyéb-ként saját infrastruktúrával rendelkező, intézményi és művészetszociológiai szempontból a „kortárs irodalomtól” határozottan elkülönülő, jellemzően állami támogatás nélkül éldegélő) színterek népszerűségére való hivatkozás; az idegen területtel való kapcsolatokat a saját szcénán belül megszülető műveken felmutatni pedig nyilvánvalóan kevésbé kockázatos, mint ott egészen elvegyülni, és ezzel feladni az *idetartozás* és az *itteni másság* kiváltságát egyaránt. Ez az egzotista értéktermelődéssel ugyanis a látszat szerint egyirányú – ha kielégítő bizonyítéknak nem is tekinthető (bárki ízlésítéletét pedig végképp, a legkevésbé sem minősíti), mindenesetre nem tanulság nélkül való összevetni például a *populus* olvasói reakcióit gyűjtő *moly.hu* oldalán található értékeléseket A PATKÁNY ÉVÉ-RŐL azzal a retorikával, amely többek között a „populáritás” felé történő „nyitásra” hivatkozva affirmálta a művet: cikkem írásakor alacsony pontszámok sorát találhattuk ott, valamint számos követhetlenségre és unalomra panaszkodó, sőt a könyv olvasásának félbehagyását bejelentő hozzászólást. Ebben a kontrasztban jól látszik e stratégia veszélye: hogy idolumokat hoz csupán létre, amelyek reprezentálják, ugyanakkor azonban ki is takarják a távolabbi területeket, ezzel pedig az ott bizonyított és valóban népszerűvé vált műveket és szerzőket – veszélyesen közel kerülhet tehát a kulturális kisajátítás gyakorlatahoz, ami aligha a határonkon átnyúló kommunikáció etikaik legfeddhetetlenebb módja. De, azt gondolom, nem jelent kisebb problémát az sem, hogy ezek az attitűdök – mintegy mellékesen, sőt akár feleslegesen is – a népszerűség értékét sulykolva tovább növelik a konformitás irodalomra nehezedő nyomását, potenciálisan tovább erodálva azt a területet, mely nyilvánvalóan nem kizárólagos, de talán még mindig egyik kitiüntetett helye a valódi újszerűséggel, radikálissal vagy szubverzív erővel bíró, ám a piaci

értékre nem tekintő nézőpontok megformálódásának.

Nem gondolom tehát, hogy a tény, hogy Havasréti regényén bizonyos „populáris” poétikák hatása is megfigyelhető, önmagában esztétikai, pláne morális értéket képviselne (sőt azt sem, hogy e jelenség újdonsága minden bizonyítást feleslegessé tevő evidencia lenne), ahogy Bajtai és Sirokai alighanem gondolják: „*Nagyon örülünk, hogy végre kezdik a magyar szépirodok is bebizonyítani, hogy Közép-Európában is lehet dögös, a szárnerek bázisával savas reakcióba lépő regényeket írni, gondoljunk csak Bartók Imre tavaly megjelent A patkány évével induló trilógiájának első felvonására.*” Annál is inkább, mivel ebben a reakcióban semmiféle szinergia nem jön létre: mert ha nem csupán az építőelemeket, hanem az egész regény olvasóra gyakorolt hatását vesszük figyelembe, a *kalandregény* kategóriája is tökéletesen inadekvátnak tűnik. Elvégre e terminus mégiscsak valamiféle feszültséget sugall – az ŰRÉRZÉKENY LELKEK azonban éppen az olvasói involválódás ellehetetlenítése érdekében látszik mindent elkövetni. A regényt nyitó önreflektív INTRO „*kaotikus massa*”-ként jellemzi az elbeszélő emlékeit, és valóban: a teljes szöveget visszatréve ehhez a nyitófejezethez sem lesz világos például, hogy ki is az a „*szerzőtárs*”, akire az elbeszélő hivatkozik – együttműködésükről mindenesetre megtudjuk: „*A szerzőtárs elmondja, mi történt, én elmondom, hogy mit éltem át. Nem dialógus, inkább montázs: az összeszerelt részek mentén tapogatózunk az igazság felé – talán.*” A regény felépítésének pontos leírása ez, hiszen első személyben elmesélt fejezetek váltakoznak múltbeli vagy távoli vagy rejtett események valamiféle mindentudó hangtól származó ismertetésével – miközben e hang forrása, megbízhatósága, szándékai egyaránt megismerhetetlenek maradnak. A különböző típusú fejezetek semmilyen együtt mozgást nem mutatnak, ami az első pillanattól lehetetlenné teszi, hogy a szöveg egy nyomozás végigkövetésének illúzióját keltse, vagy egyáltalán: bármilyen módon motiválnak tűnjön, mikor milyen adalékokhoz juthatunk hozzá épp, és hogy miért is nem lehet megismerni az egész műből sem bizonyos alapvető információkat – a választott forma fő funkciója mintha kifejezetten az lenne, hogy az olvasó izgalma a regény végére minél maradéktalanabban frusztrációt alakít

sa át. Valódi nyomozásról persze már csak azért sem lehet szó, mert a tudás korántsem csupán a konvencionális módokon terjed a regény világában: a történet középpontjában ugyanis éppenséggel egy különleges gomba (pontosabban: az úrból származó gombaszerű *valami*, a „*fekete hús*”) áll, ami különleges tudásokat képes a vele érintkezők számára elérhetővé tenni – még hozzá úgynevezett „*kozmoszcápokon*” keresztül, mint egy igen homályos magyarázatból megtudhatjuk; bár éppenséggel amnéziát is okozhat, mint épp elbeszélő-főhősünk esetében. Az egyes figurák horizontja így tökéletes önkényességgel állítható be, ráadásul bármikor támadhatnak a cselekményszálakat összekapcsoló megérzéseik, vagy derülhet ki róluk, hogy a várhatónál jóval inkább tisztában vannak egy-egy esemény hátterével, vagy kaphatnak ismeretlen forrásból utasítást; ha pedig még ez sem elég, jönnek a különleges csavarok, hogy például egyiküket épp megtalálja egy lecsúszott alak a kocsmában, hogy eladja apja (a cselekmény összefüggései szempontjából természetesen igen jelentős) hagyatékát. A történetiszöveg állagát jól illusztrálhatja, hogy az utolsó két fejezetben jóformán új regény kezdődik, addig mellékes szereplőket állítva a középpontba, akik cselekedetei az addigiak alapján megmagyarázhatatlanok ugyan, de legalább kiderül, hogy maguk sincsenek egészen tisztában saját indítékaikkal – igaz, így a könyv hangsúlyos, sőt talán szimbolikus zárójelenete, amelyben egy úrhajó, úgy tűnik, elszállít egy szondát, majd arról értesülünk, hogy „*az ég bezárt*”, minden szinten tökéletesen értelmetlen marad. De a regény olvasói számára alighanem sokáig emlékezetes lesz az is, ahogyan az elbeszélő a Káló nevű alakot, akinek *rejtélyes* (számunkra pedig végképp az, hiszen alig derül ki, miről lehet benne szó) kézírata formálisan elindítja a cselekményt, egyszer próbálja csupán meglátogatni, ám mivel épp alva vagy bódult állapotban találja, soha többé észbe sem jut felkeresni, inkább spekulációkba bocsátkozik róla – amit azonban összeszed a lakásában, az, mondani sem kell, továbblendíti a sztorit. Eme furcsa véletlenek motiválására túl nagy erőt nem is fordít a szöveg, hiszen a „*fekete hús*” rejtélye ugyanis mindenhová behelyettesítendő, az teszi logikátlanul és megérthetetlenül cselekvő megszálottá az összes alakot. Havasréti, úgy tűnik, szoros

hálót igyekszik fonni szereplői köré, hogy bármerre forduljanak, mindig ugyanannak a történetnek a darabjaiba ütközzenek, ám mivel szemmel láthatólag nem volt kedve vagy türelme története részleteit is megmintázni, regényét sem az aprómunkára fordított mesteremberi műgondnak köszönhetően *valóban* izgalmas lektűrök, sorozatok és videojátékok alternatív valóságmagyarázatainak, sem a pynchoni–ecói paranoiának partjaira nem sikerül kivontatnia – csak a szerzői bűvészmutatványok hosszú, lehangoló sora marad.

De hasonlóan kevésbé kiérdemelt címkének mutatkozik a *pszichedelikus regény* is: a pszichédia itt csak téma, nem stílus vagy poétika. A regény egyik első fejezete Aldous Huxley és William Burroughs találkozását viszi színre – nem véletlenül, hiszen a középpontba állított „*fekete hús*” neve a MEZTELEN EBÉD-ből származott át ide. Kettejük közül azonban sokkal inkább az előbbi látszik e regény ideáljának: tőle is elsősorban az egész vallási és művészi hagyományt egyetlen kaptafára felhúzni igyekvő AZ ÉRZÉKELÉS KAPUI és a MENNY ÉS POKOL. AZ ŪRÉRÉKENY LELKEK magját egy ezekhez nagyon sokban hasonlító, vagyis inkább metapszichedelikusnak nevezhető gondolatmenet jelenti, melyet a szöveg néhol sejtet, néhol ábrázolni igyekszik, néhol egyenesben ismertet; viszont a rengeteg homály ellenére sosem von kétségbe, sosem ajánlja fel annak lehetőségét, hogy kételkedjünk benne. Az elszórt utalásokból nem túl szofisztikált, ám teljes körű antropológiai és esztétikai elmélet bontakozik ki, mely szerint az emberiség civilizálódását valamiféle űrlények által idecsempészett (eredetileg „*az ősi urak, a szárnyas vénék*”) tulajdonában lévő) anyag tette lehetővé, és ugyanez az anyag az, amely titokzatos csatornákon szétterjedve a világban a későbbiekben is fel-felserkent, aki találkozik vele, belőlük lesznek a művészek, mint az elbeszélő apukájából vagy Hajas Tiborból – kivéve, ha valakire *valamiért* hatás nélkül marad, mint az elbeszélő esetében, vagy belehal. Igazán revelatívnak talán akkor sem hatna ez a teória, ha a regény elné, hogy legalább végigolvasása idejére hinni lehessen benne, de a dramaturgia erőltetettsége leküzdhetetlen akadályokat gördít ez elé is – így csak a tanácstalanság marad, hogy miért látszott vajon érdemesnek a könyvben felhalmozott nem jelentéktelen mennyiségű kulturális tudást ennek

a kényszeredett mitológiának a táplálására feláldozni. Sinkó Ervintől az említett amerikai szerzőkön és David Bowie-n keresztül a magyar neoavantgárd alakjaiig ugyanis számos alkotó felbukkan a szövegben – kifejtetlen utalásaival sajnos legtöbbször csak a kirekesztettség nem éppen *populáris* érzését felkeltve az e területeken nem kellően járatos olvasóban –, azonban mindannyiuk működése a címbe emelt űrérzékenység, vagyis az emberi lélek földön kívüli eredetére való, leginkább pszichoaktív szerek segítségével tapasztalható visszaérzés közös nevezőjére hozva bukkan csak fel – már amennyire a kódos utalások tendenciája egyáltalán rekonstruálható; a tartályok, szondák, fényhozók és kozmikus köldökzsinórok infantilisán közhelyes kelléktára pedig lehetetlenné teszi, hogy mindezt csupán túlhabosított metaforának gondoljuk. Különösen elgondolkodtató persze, hogy ezt az inkább elhomályosító, mint megvilágító erővel bíró, a műalkotások és művészeti törekvések valódi tartalmát és kontextusát kiiktató magyarázóelv-rendszert olyan szerző találja fel olvasóinak, aki ezekről a tartalmakról és kontextusokról korábban számos felkészült és körültekintő tanulmányt publikált, *népszerű* műfajokból erjesztett művét nem e tudás népszerűsítésére, hanem elrejtésére-letagadására használva fel – a kezdésképpen idézett ismertető attitűdje tehát mintha valóban nem lenne idegen a regénytől; ennek a másodlagos, művileg létrehozni próbált naivitásnak azonban sem a hasznáról, sem a szépségéről, sem az érdekességéről nemigen képes meggyőzni.

Lengyel Imre Zsolt

II

A KÁOSZTÖMB TÖREDÉKEI

„A gombáknak van művelődéstörténete?” – teszi fel a hitetlenkedő kérdést a fiatal Novák Emil az ŰRÉRZÉKENY LELKEK-ben, amikor az állatkerti biológia-szakkör rejtélyes előadója a megszokott tantervi anyagon túlra próbálja csalogatni hallgatóit. Ehhez a regénybeli részlethez rögtön társítható egy hasonlóképp gyanakvó megszólalás a mű recepciójából, mégpedig Margócsy István És-beli kritikájának „*félig túl-*

képzett olvasójától”, aki nem győz azon csodálkozni, hogy „*Ilyen erős lenne a tömegkultúra vonzása?*” (GOMBÁK A ZÜRBÖL. *Élet és Irodalom*, 2014. április 30.) Havasréti József első regényének értelmezését érdemes ezeknek a kérdéseknek a metszéspontjában kezdeni, hiszen a gombák művelődéstörténete kiváló példája azoknak a regényben szép számmal előforduló narratíváknak, motívumoknak, jeleknek, melyek kulturális exkluzivitásokat alkotva nem sorolhatók be egyértelműen a műveltségi mátrix hagyományos területeire. Vagyis amennyiben a gombáknak *van* művelődéstörténete, akkor az nem egyszerűen a tömegkultúra nehézkedését gazdagítja – hiszen ebből a perspektívából a tömegkultúra homogenitása felszámolódik –, hanem olyan perspektívát kínál fel, mely összeolvashatóvá teszi az addig különműnek tartott kulturális dimenziókat. Talán épp ez a konstrukciós vágy az ŰRÉRZÉKENY LELKEK egyik mozgatója, az utazás, a sodródás, a trip eredője, mely nem valamiféle statikus hatalmi képződményként (múzeum, templom, könyvtár stb.), hanem érzéki-spirituális *kalandként* találja fel újra a kultúrát.

A fentiek értelmében tehát egyfajta transzkulturális kalandregényként tudnám leírni Havasréti kötetét, noha ezen nem valamiféle eszenciális műfaji identitásnak való szabályszerű megfelelést értek, hiszen a regény hibrid műfajszövetében számos ellentmondásos kód keveredik a detektívregénytől a pszichedelikus beavatásszövegen át a sci-fi-ig. A szöveg középpontjában a William S. Burroughs MEZTELEN EBÉD-je alapján fekete húsként emlegetett halucinogén gomba története áll, mely vélhetően földön kívüli eredetű, és a szibériai ún. tunguszkai eseménnyel (meteoritbecsapódás és/vagy ufójelenség) hozható kapcsolatba. A gomba transzállapotot, illetve tartós tudatmódosulást okoz, mely olyan speciális „érzéki tudással” ruhazza fel a fogyasztót, amely egyszerre vezet a képzelet és az emlékezet csúcsműködéséhez. A fekete hús utáni nyomozás több országon, tudaton és idősíkon átívelő komplex történet, melynek során különböző konspirációs teóriákból (konteók), irodalmi/filmes/zenei utalásokból és kultúrtörténeti spekulációkból álló, varba ejtő panoráma jön létre.

A történet egyik kulcsszereplője a szovjet tudós Aron Jakovlevics Suler, akit Szibériában

töltött gyermekkorában avatnak be a gomba misztériumába, illetve Rendes Ferenc, aki a regény énelbeszélőjeként arra keresi a választ, hogy a fekete hús hogyan és miként áll kapcsolatban saját élettörténetével, múltjának homályos részleteivel. A pszichoróp anyag tehát egyszerre bír jelentőséggel a regényvilág és a regény-poétika szempontjából. Az egyik mítoszmozaik szerint a fekete hús az emberiségtörténet földön kívüli megalapozásának eszköze, ugyanis a gombát idegenek hozták a Földre: „*A gombák evése áldás volt, kiemelte az embert a természetből, értelmet és, ami fontosabb, képzeletet ajándékozott neki, hogy az égi lényekhez lehessen hasonló.*” (128.) Ebben a H. P. Lovecraft-hommage-ként is értelmezhető (vö. a SUTTOGÁS A SÖTÉTBEN című elbeszélés yugothi gombáival) történetezésben egyrészt a civilizációs, illetve „hétköznapi” valósággal szembeni szkepszis mutatkozik meg, miszerint az emberi értelem afféle „*bolygóközi tréfa*” eredménye lenne, másrészt a képzetnek emberhez tartozó, de egyszerre emberen kívüli erőként való értelmezése tesz szert antropológiai jelentőségre. Havasréti kultúra(re)víziója abban hasonlít Lovecraft – sok tekintetben felvilágosodásellenes – világgépére, hogy függeszti a humanizmus értelem- és emberközpontú világrendjét, de nem szolgál helyette alternatív szupernarratívával, csupán történettörédek csúszkáló hálózatával. Ugyanakkor, míg a szakadások, törések, hézagok megjelenése Lovecraftnál a „*kozmosz rettetet*” fenomenológiáját eredményezi, addig Havasréti az értelem kudarcában képzelet és emlékezet felszabadulását látja.

Ez a perspektíva a regény szerkezetét is nagyban befolyásolja: „*Nem dialógus, inkább montázs: az összerakott részek mentén tapogatózunk az igazság felé – talán.*” (10.) Vagyis a kutatás igazságigénye fel van függesztve, helyét átveszi a montázs érzékisége, a különböző mítosz/történet/tudatdarabkák közti oszcilláció, mely a regény első két fejezetének fő szervezője. Ezek a részletek értelmezhetők – egyszerre idézve meg a filmes és drogkontextusokat – egyfajta flashbacksorozatként, vagyis olyan tudati panorámaként, melyben „előérzet” és „utóhatás” összekeveredik, hiszen a szöveg első olvasásakor nem tudjuk pontosan meghatározni a különböző szereplők térídejét, illetve ezek egymáshoz való viszonyát. A harmadik fejezettől kezdve – Sza-

bó és Rendes nyomozási narratívája alapján – egyre több információhoz jutunk, megvilágosodnak a szovjet–magyar titkos kísérletek egyes körülményei, illetve a szereplők közti múltbéli viszonyok szerkezete. Ugyanakkor a fekete húsról megszerzett „tudás” nem veszélytelen: „*Néha arra gondolok, hogy ha (újból) ehetnék belőle, jobban emlékeznék arra, amit tudni szeretnék, ami helyett csak a káosztömb töredéke, valami kaotikus massa áll. A szerzőtárs óvott ettől. Igaz, hogy visszatér a múlt, a fekete hús mindenható, de ha segítségével visszahoznánk a múltból a holtakat (hogy nekem tanulmányozhassak), akkor esetleg – nem mennek el többé. Hát igazából ezt nevezik örületnek. Mindezt csak azért említem meg (megkockáztatva, hogy mégiscsak boldognak tartanak), mert ez az oka annak, hogy többé nem kérek belőle – semmi más.*” (10.) Az olvasás/kutatás egybefonódik a regény (megjíródásával, miközben mindezeket a folyamatokat a fekete húsból való „részesedés” különböző fokozatai irányítják. A beszélő felismeri, hogy önön élettörténete (és ennek „formájaként” maga a regénystruktúra) nem transzparens, hiszen olyan töréseket, torzulásokat, ellipsziseket rejt, melyek a fekete hús hatásának köszönhetőek. Ugyanakkor a „*káosztömb*” felszámolása, a gomba történetének megismerése nem választható el a rejtélyes anyag működésétől, illetve annak fogyasztásától. Vagyis a fekete húshoz nem lehet eljutni a fekete húson „kívül”, hiszen ha tudomást szereztünk róla, akkor már vélhetőleg a hatása alatt állunk.

Ennek az ismeretelméleti és hermeneutikai körköröségnék köszönhetően a paranoia nemcsak motívumként jelenik meg a regényvilágban (mint a megjelenített hidegháborús környezet, illetve az összeesküvés-elméletek fontos eleme), hanem a különböző nyomokat/diskurzusokat/tudatokat összekötő és egyúttal összezavaró poétikai elvként is. A „*kozmoszcsapok összeírása*”, az a tapasztalat, ahogy a fekete hús hatásterében minden mindennel összefügg, illetve hogy a gondolatokat néha ki se kell mondani, mert „*okkult kémeként*” a szereplők közösen részesülnek bennük, a szocialista valóság meg- és kifigyelt léthelyzeteivel párhuzamosan jön létre, vagyis a megfelelések titokzatos rendje egy kisszerű világ hatalmi játszmáit (is) reprezentálja. (Különösen Szabó főhadnagy hetvenes évekbeli cselekményszála jelentős ebből a szempontból, aki fontos összekötő kapocs a

fekete hús történetének spirituális dimenziója – Rendes gyerekkori eltűnése – és a Suler-ügy politikai/szociológiai aspektusai között.) A paranoia „tudáshoz” való viszonya azonban rendkívül ambivalens, ugyanis nem egyszerűen „tévedésről”, megfeleltetési hibák lehetőségéről van szó, hiszen a diskurzusok kényszeres egymásra vetülése során, amikor az úrkutatás, a kabbala, Halász Péter neoavantgárd színháza, az orosz titkosszolgálat machinációi és az etnobotanika, vagyis „minden mindennel” összefüggeni látszik, akkor az igaz/hamis kategóriái egymásba omlanak. A kutatás-nyomozás-olvasás tudásigénye ugyanakkor megmarad, noha a fekete hús títka romboló hatású és nem diszkurzív természetű, mert az alternatív valóságok sorozatának revelatív *együttlátása* a tudat „(be)robbanásához” vezet. Ez a robbanás azonban „szép”, mint egy ufó – ahogy azt Erdély Miklós mondaná, hiszen „*értelmezhetetlen, semmivel összefüggésbe nem hozható, de felismerhető*”. ([A KALOCSAI ELŐADÁS]. = Erdély Miklós: MŰVÉSZETI ÍRÁSOK. VÁLOGATOTT MŰVÉSZETELMÉLETI TANULMÁNYOK. Képzőművészeti, 1991. 198–199.)

A kortárs filmkritika egyik sűrűn használt – ugyancsak pszichedelikus kontextusból kölcsönzött – segédfogalma az ún. *mindfuck*-filmek kategóriája. Az így jelölt alkotások (például a SZÁRNYAS FEJVADÁSZ [1982], 12 MAJOM [1995], A JOHN MALKOVICH-MENET [1999], DONNIE DARKO [2001], de David Fincher, Christopher Nolan és David Lynch számos filmje is idesorolható) műfajilag, poétikailag stb. rendkívül eltérőek lehetnek, ugyanakkor mindegyikre jellemző a konzenzuális realitás – gyakran a főhős identitásválságával párhuzamos – felforgatása. Ebből a perspektívából nem is az a fontos, hogy a felfüggesztett bázisvalósággal szemben a filmnek van-e bármiféle koherens ajánlata, létezik-e vagy megismerhető-e konkurens ellenkoncepció, ennel fontosabb az érzékelés robbanásszerű átrendeződése, illetve ennek vizuális színrevitele. Az életvilág panelszerűnek és kiszámíthatónak tekintett elemei feltöltődnek valamiféle szimbolikus „jelentőségteljességgel”, de a rendelkezésre álló kódrendszerek nem képesek ebből a sugalmazottságból egyértelmű jelentést generálni. Ugyanakkor ez a jelentőségteljesség olyan spirituális nehézkedésre tesz szert, illetve olyan életvilágbeli komplikációt okoz, mely a valóság/én, „elmásulásának” pszichofizikai határtapasztatáshoz – az „elmekúráshoz” – vezet.

A *mindfuck*-filmek között számos Philip K. Dick-adaptáció található, ami nem véletlen, hiszen a sci-fi-szerző talán legfontosabb témája épp a látszat/valóság közti paranoid oszcilláció. Dick VALIS című „*teológiai detektívregénye*” számos ponton közelíthető az ŰRÉRZÉKENY LELKEK-hez, hiszen itt is megjelenik egy, a hatvanas évek ellenkultúrájából, a legkülönbözőbb vallások és filozófiai elképzelésekből, spirituális és szubkultúrális narratívákból összegyúrt szinkretikus magánmitológia. Ahogy Dicknél, úgy Havasrétinél is a személyes „megváltásdráma” áll a középpontban, ugyanakkor ennek a folyamatnak a hibrid mitológia nem szuperreferenciája, hanem (fel)gyorsulási tere, hiszen a *mindfuck*-élményben a szubjektum nem igazsága(i) igazolását találja meg, hanem önmaga és kultúrája disszociációját esztétikai utazásként éli meg. Ebben az utazásban fontos szereppel bír a zene(hallgatás) kultusza, különös tekintettel David Bowie munkásságára, aki (illetve sci-fi-imágója, Ziggy Stardust) mind a VALIS, mind a Havasrétiregény egyik titkos hőse. A zenei hivatkozások egyrészt a popkultúra iránti hedonikus nyitottságot jelzik, másrészt az ŰRÉRZÉKENY LELKEK által megkívánt esztétikai beállítódás érzéki természetét hangsúlyozzák a jelentésközpontú olvasással szemben. A zene és a világűr ebben a kontextusban ugyanazt az ufószépségű, nem diszkurzív teret képviseli, mely felé a sugalmazások fűszerével gyorsul az elme, hogy a határokat bejárva megküzdjön a „kilépés” csábításával. A regény utolsó jelenetében például Novák Emil eltűnése kíséri végig David Bowie SPACE ODDITY című száma, mely címében és szövegében is utal Stanley Kubrick 2001: ŰRODÜSZSZEIÁ-jára – a *mindfuck*-filmek egyik klasszikusára –, hogy egyfajta melankolikus akkordként húzza alá „*Az ég bezárt*” zárómondatát.

Ha már a popzenei utalásrendszerrel tartunk, akkor ki kell emelni, hogy a jelentéskioltó gesztusokkal szembeni intellektualista szkepszis mellett kulturális hibriditás iránti gyanakvás is megnehezíti az ŰRÉRZÉKENY LELKEK kritikai megítélését. Margócsy István a már említett elmarasztaló kritikájában jelzi, tudatában van annak, hogy „*politikailag nem igazán korrekt a tömegkultúra rideg szembeállítását a »magas« kultúrával*”. Ez a megfogalmazás ebben a formában rendkívül szimpomatikus, hiszen arra utal, hogy az itthoni irodalomkritika „elvieken” elfogadja a nem hierarchikus kultúrafelfogás lehetőségét,

de annak kidolgozását, hogy ez pontosan milyen „gyakorlati” feladatokkal és művészeti-elméleti lehetőségekkel jár(hat), elnapolja, illetve a szorongás és ellenkezés gesztusaival helyettesíti. Margócsy szövege is rögtön felszámolja a kultúr-demokratikus PC-t, hogy a tömegkultúra versus „magas” kultúra problematikát egy apokaliptikus tónusú posztmodernitáskritika irányába tolja el: „Vagy mindez hit kérdése lenne? Tényleg vége lenne a felvilágosodásnak? Az »új korszak« (magyar változatban: New Age) oly szélesre tárta a hit világát, hogy minden világmagyarázat egyenrangú lenne?” Az ŰRÉRZÉKENY LELKEK többek között azért lesz elmarasztalva ebben a kontextusban, mert annak ellenére, hogy hatalmas kulturális anyagot mozgat, a rendszerező elme számára mégis esetlegesnek mutatkozik, illetve úgy zárul magába, hogy ezzel azt üzeni az olvasónak: a feladatlanyságok láttán ne kíváncsiskodj, hanem higgy!

Hit és értelem értékelvű elkülönítése olyan jelentésközpontú olvasatot feltételez, ami láthatóan nem tud/akar alternatív viszonyulási módokat elfogadni, illetve nem veszi figyelembe azt a lehetőséget, hogy a regény kalandtapasztalata épp az ilyen ellentétek irritációjából (is) nyerheti performatív energiáját, ahogy azt a *mindfuck*-esztétikára történő utalások során próbáltuk jelezni. Másrészt azt is fontos hangsúlyozni, hogy az ŰRÉRZÉKENY LELKEK-ben exponált kulturális narratívák („világmagyarázatok”) egyenrangúsítása nem lehetetleníti el az értelmezés munkáját, ha ezt egy kultúra- és prózapoétikai döntésnek tekintjük, és elismerjük az e döntés által – a hiányzó értelemegész „helyén” – megnyíló esztétikai játéktér lehetőségét. Margócsy legfeljebb hitet tételez fel az értelemegész helyén, amit azonban nem tart esztétikailag releváns kategóriának. Ennek kapcsán azt rója fel a szerzőnek, hogy ha már a „tömegkultúra gesztusait” alkalmazza, akkor miért nem vesz példát Umberto Eco-ról vagy Szerb Antalról, akik az irónia, paródia, travesztia eszközeivel forgatták ki a tömegkultúra műfajait. Ebben a gondolatban az irónia az alantas kultúrjavakat megnevesítő és/vagy leleplező magaskulturális csodaszerként jelenik meg, mintha ez lenne az egyedüli eszköz arra, hogy a tömegkultúra gesztusai egy „kifinomultabb” ízlés számára is feltöltődessenek (kritikai) jelentéssel.

Havasréti Józsefnél nincs olyan magaslati pont, amelyhez *képest* adott kulturális elemek

ironizálhatók lennének, vagyis nem lehet „hova” visszavonulni az értékstabilizáció szempontjából. Ugyanakkor, ahogy azt már említettem, az otthonlét e megvonása az útonlét dinamizmusát szabadítja fel, mely nem tanulságokkal, hanem határelményekkel szolgál. Mindez pedig nemcsak a létezés extravagáns szintjein válik kitapinthatóvá, hiszen a fekete hús történetének beleszövődése a hetvenes évek korrajzába az elvágyódás és otthontalanság banális realitását is segít színre vinni. A kulturális narratívák keresztbe fűzésének egyik izgalmas eredménye például a magyar ellenkultúra/underground – melynek Havasréti Szerb Antal munkássága mellett ugyancsak avatott ismerője – újszerű kontextualizálása. A (neo)avantgárd gondolkodás és az okkult-hermetikus, illetve a különböző paratudományos diskurzusok közti kapcsolat feltárása a művészetelméleti kutatások egyik izgalmas, bár sokak által „komolytalanoknak” vélt területe. Havasréti nem is próbál „igazságot” szolgáltatni ebben a metodológiai kérdésben, ehelyett inkább egy művészi gondolatkísérlet keretei között – mint „*okkult kémregényt*” – írja újra Hajas Tibor mítoszáit. Hajas művészete valóban tekinthető egyfajta akcionista teológiának, ami felől a tragikus eredményekkel járó budapesti gombakísérlet (melynek során a résztvevők orgiasztikus transzban szétépítik egymást) értelmezhető akár (ön)destruktív performanszként is. A „megismerés” vágyától hajtott performer poétikája eközben a regény *mindfuck*-esztétikájáról alkotott képünket is segít árnyalni, hiszen a mediális hasonmásai-ban feloldódó művészszenvedély ugyanúgy a káprázatok kiszolgáltatottja, mint a regény szereplői: „*Mindenki önmaga divatbemutatója, olvasta Hajasnál. Jelmezből az arcon. Mindenki reklám.*” (299.) Ennek a szimulációs működésnek az eredménye az is, hogy a regény szövetéből maga Hajas – ahogy sokat emlegetett munkája, a RESTORED HUXLEY (1978) – végül is „hiányzik”. Ugyanakkor ennek a távollétnek a kapcsán arra is gondolhatunk, hogy a magyar neoavantgárd története már eleve összeesküvés-elméletek, legendák és anekdoták hibrid szövedéke, vagyis olyan diskurzustér, amely folyamatosan önmaga elbizonytalanítására törekszik, hogy a láthatóság és láthatatlanság határán egyensúlyozva őrizze halvány körvonalát.

Havasréti fenti kísérlete félsikernek mondható, ugyanis az ŰRÉRZÉKENY LELKEK-ben kifej-

tetlen marad ez az izgalmas koncepció, ami a szöveg talán legnagyobb problémájának, az ökonómiai aránytalanságnak köszönhető, miszerint több feleslegesnek tűnő történetyszál, illetve szereplő (mint például Rotter vagy Káló alakja) is helyet kapott a regényben. Szívesebben olvastam volna a szöveget egy jobban meghúzott-szerkesztett verzióban, egyes redundanciák megszüntetése nem követelt volna jelentős beavatkozást. Ennek ellenére azt gondolom, hogy az *ÚRÉRZÉKENY LELKEK* több szempontból hiánypótló mű, emellett fontos képviselője annak a kortárs prózában egyre jelentősebbé váló tendenciának, mely a kulturális markerek átrendezését, perifériális poétikai hagyományok és műfaji kódok újrahasznosítását próbálja végrehajtani egy hibrid ízléspolitikai figyelembevételével – a gombák művelődéstörténetén innen és túl.

Nemes Z. Máriaó

KIK VAGYUNK MI?

Kis János: *Mi a liberalizmus?*

Esszék, tanulmányok, 1985–2014

Kalligram, Pozsony, 2014. 696 oldal, 4990 Ft

Öt könyvben teszi közzé válogatott műveit Kis János. Bizonyos szempontból a most megjelent második kötet az első: a szerző ebben fejti ki politikai filozófiájának, vagyis egalitárius liberális nézeteinek szellemi alapjait, és számot ad felfogásának finom változásairól is. Úgy is mondhatjuk, hogy ez a munka egyben afféle tartalmi előszó is a másik négy kötet gondolataihoz.

Az *ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ* címmel tavaly kiadott első könyv,¹ amely élénk vitát keltett a *Holmi* hasábjain,² a rendszerváltás utáni időszak politikai írásainak legjavát tartalmazta. Az 1989-es és a 2011-es alkotmányozásról, az antidemokratikus múlt örökségéről, a határon túli magyarok státuszáról, a politikai jogok érvényesüléséről, valamint a 2002-es Medgyessy- és a 2006-os Gyurcsány-ügyről szóló írások hangsúlyozottan egy jól körülhatárolt liberális elvi perspektívából láttatták a történéseket. A vár-

hatóan jövőre megjelenő harmadik könyv, *Az ÁLLAM SEMLEGESSÉGE* ugyanebből az egalitárius liberális alapvetésből származtatott alkotmányos elvet és alkalmazásait foglalja össze. A negyedik kötet *A POLITIKA MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA* címen a demokratikus politikai élet cselekvőivel szemben támasztható morális elvárásokat veszi majd szemügyre, értelemszerűen a liberális alapelvek továbbgondolásával. A sorozat záródarabja, az *ALKOTMÁNYOS DEMOKRÁCIA* fókuszában pedig a liberális politikai filozófia jogi-intézményi választásai, legfőképp a népképviselő és az alkotmánybíráskodás problémái állnak.

Az egalitárius liberalizmus gyökereiről és főbb karakterjegyeiről a most kiadott kötet két meghatározó szövege ad számot. Az első a *VANNAK-É EMBERI JOGAINK?* című monográfia³ lényegében változatlan utánközlése, a második egy originális szöveg, a kötetcímet is adó *MI A LIBERALIZMUS?* A két munka megjelentetése között mintegy három évtized telt el. Az előbbi bemutatja, milyen megfontolások alapján jutott el a szerző a kritikai marxizmustól a liberalizmusig, és milyen indokkal választotta a liberális politikai filozófia elágazásánál a nozicki libertarianizmus helyett a rawlsi egalitárius liberalizmus ösvényét.

Az emberi jogok megalapozása

Kis János emberi jogi elméletében a szabad és egyenlő emberek politikai közösségének alapja az emberi méltóság. A teória első megfogalmazásában nem azt a szokásos igazolást alkalmazta, mely szerint az embert bizonyos, erkölcsileg releváns tulajdonságai miatt illeti meg különleges, emberhez méltó bánásmód. (Kant az észhasználatból mint emberi tulajdonságból eredeztette az emberi méltóságot: az embert az emeli a többi természeti lény fölé, hogy képes ésszel belátni az erkölcsi törvény érvényességét, és ennyiben nemcsak a meglévő törvényeknek engedelmeskedik, hanem maga szab magának erkölcsi törvényt.)⁴ Ehelyett Kis János szerint az egyenlő erkölcsi méltóság az emberek közötti normatív társadalmi viszonyként határozható meg. Vagyis az elmélet alapegysége nem az egyén, hanem az egyének közötti morális viszony. Az egyenlő méltóság azt fejezi ki, hogy „*valamennyien egyenrangú résztvevői vagyunk a morálról folyó vitának*” (102.). Ezzel a liberális gondolat eltávolodik John Stuart Mill XIX. szá-

zadi utilitarista liberalizmusától, és végső értéke nem a szabadság, hanem inkább az emberek közötti morális egyenlőség.

Túl azon, hogy a politikai társadalmak normatív igazságossági elméletét kínálta, a VANNAK-E EMBERI JOGAINK? törekedett igazolni a Kádár-rendszer demokratikus ellenzékének tevékenységét is. Amikor az ellenzék tagjai polgári engedetlenséget gyakorolva nyíltan megsértették a jogszabályokat (engedély nélkül lapot alapítottak, politikai gyűléseket tartottak stb.), akkor jogosan cselekedtek. Nem ők álltak szemben a joggal, hanem azok a törvények, bíróságok, hatóságok, melyek megsértették az emberi jogokat. Az uralkodó jogpozitivizmus karakteres elutasítása volt ez – természetjogi referenciák nélkül. Igaz, tegyük hozzá, a demokratikus ellenzék elismerte a legalitás gyakorlati értékét, amíg a formális törvényszerűség nem járt az emberi jogok sérelmével. A békés, tárgyalásos rendszerváltás előfeltételezte a jogrend elfogadását.

Tanulságos Kis János liberális elméletének és Sólyom László tevékenységének kölcsönhatása. Az eredetileg 1986-ban közzétett könyv filozófiai érvekkel megtámogatva utalt Sólyomra és az akkori polgári jogi kezdeményezésekre, melyek a „csak azt szabad, amit a törvény kifejezetten megenged” uralkodó jogfelfogással szemben a „mindent szabad, amit a törvény kifejezetten nem tilt” elvet próbálták érvényre juttatni a bíróságokon személyiségi jogi és más polgári jogi perekben (146.). Mintegy fél évtizeddel később Sólyom alkotmánybírósági elnökként a köztársaság jogrendjének részévé tette ezt a jogszemléletet, és számos jogkiterjesztő döntést hozott a személyiségi és önrendelkezési jogok védelmében.⁵ Az Alkotmánybíróság méltóságkonceptiója így szólt: „Az emberi méltósághoz való jognak két funkciója van. Egyrészt azt fejezi ki, hogy van egy abszolút határ, amelyen sem az állam, sem más emberek kényszerítő hatalma nem terjedhet túl, vagyis az autonómiának, az egyéni önrendelkezésnek egy mindenki más rendelkezése alól kivont magja, amelynél fogva – a klasszikus megfogalmazás szerint – az ember alany maradhat, és nem válik eszközzé vagy tárggyá. [...] A méltósághoz való jog másik funkciója az egyenlőség biztosítása.”⁶ A két funkció körülírása Kis János elgondolásából merít, mely szerint az erkölcsi méltóság meghatározásából komparatív és nem kompa-

ratív követelmények származnak. A komparatív követelmények attól függően, a nem komparatív követelmények pedig attól függetlenül írnak elő vagy tiltanak valamit az egyik ember esetében, hogy más emberek milyen helyzetben vannak, vagy hogyan bánnak velük (104–105.). Persze Kis János liberális elmélete és a Sólyom László nevével fémjelzett alkotmánybírósági jogfejlesztés számos más területen (vallásszabadság, abortusz, azonos nemű párok státusza stb.) karakteresen eltért egymástól, de erről majd várhatóan a könyvsorozat utolsó darabja beszél.

Az elmélet változásai

A MIA LIBERALIZMUS? címmel közölt új tanulmány megőrzi a három évtizeddel korábban kimért nagyobb távolságot a rivális konzervatív és szocialista politikai elméletektől és a kisebb, de lényeges eltérést a libertárius irányzattól. Fenntartja azt is, hogy az egyenlő méltóság az emberek morális közösségében értelmezhető kategória. Az igazolási közösség azonban itt már nem alapja az emberi méltóság elvének, hanem következménye. A szerző ugyanis magyarázatot kínál a VANNAK-E EMBERI JOGAINK?-ban még irrelevantnak minősített kérdésre: milyen tulajdonságok teszik az embert olyan lénnyé, akinek különleges erkölcsi elismerést kívánó érdekei vannak? Válasza az, hogy az ember – egyedül az ismert természeti létezők között – képes tagolt nyelven kommunikálni és gondolkodni, és ebből következően képes az önálló, személyes életvezetésre (562. k.). Ez a képessége kölcsönöz számára speciális erkölcsi státuszt, mely az egyenlő emberi méltóság fogalmával írható le, és az egyenlő méltósághoz való egyéni jog garantálhatja érvényesülését.

Végső soron Kis János arra a belátásra jut, hogy az emberi jogok nem az emberek közötti viszonyokból, hanem emberi tulajdonságokból következnek. Nyitva hagyja azonban a kérdést, hogy mi igazolhatja az életképes emberi magzatok, a csecsemők és a gyermekek, a súlyos értelmi fogyatékossgal született vagy súlyos agysérülést szenvedett emberek, aggkori végletes szellemi leépülést átélők egyenlő emberi méltóságát, hiszen ők nem rendelkezhetnek a személyes életvezetési képességeik alapján emberi jogokkal (571. k.). Esetükben vagy más kritérium teszi indokoltá a jogvédelmet, vagy

ők nem rendelkezhetnek ugyanolyan jogokkal, mint az életvezetésre képes emberek.

A szerző nem a morális konstruktivizmus, hanem – Thomas Nagellel összhangban⁷ – a morális realizmus irányzatába sorolja saját fel fogását, vagyis az emberi ész nem megalkotja az erkölcsi értékeket és elveket, hanem felismeri, feltárja (269.). Más szóval az emberi jogok és más erkölcsi értékek objektív és univerzális igazságok, melyek nem az emberi közösségekben jönnek létre, az emberek és intézményeik elismerhetik és tiszteletben tarthatják vagy ellenkezőleg, tagadhatják és megsérthetik azokat, de a létük mindezekről független. „*Ha igaz, hogy embert kínzásnak, valamint a kegyetlen és megalázó bánásmód más formáinak alávetni tilos, akkor azokra a társadalmakra nézve is igaz, melyeknek kultúrája megengedi a kínzást, és pártfogolja bizonyos embercsoportok tagjainak kegyetlen és megalázó kezelését. Az a tény, hogy mások másképp gondolják, nem ellenérv e megállapítással szemben. Csak az volna ellenérv, ha kimutatnák, hogy nem igaz. Akkor viszont nemcsak a tőlünk idegen kultúrákra vonatkoztatva, hanem a saját kultúrkörünkön belül sem volna igaz.*” (662.)

Az így felfogott emberi jogi liberalizmus összességében individualista, egalitárius, progresszív és univerzalista tanítás (574.), melyben az emberek erkölcsi közössége nem csupán a hagyományos nemzetállami keretek között jön létre, hanem globális szinten is értelmezhető. Olvasatomban a kötet mindkét alapozó tanulmányát komoly távolság választja el a jogpozitivizmustól, de a jelzett hangsúlyeltolódások miatt az újabb dolgozatban már nehezebb fel-lelni a természetjogtól elválasztó határvonalakat. Azzal, hogy Kis János az ember észbeli tulajdonságaiból eredezteti a morális minőségét, a korábbiaknál is közelebb került Kant álláspontjához. A szerző szekuláris igazolási elméletet fejt ki, amivel elhatárolja magát a transzcendens, isteni megalapozású természetjogtól, de a nem paradigmátikus természetjogtól, melynek nincs szüksége isteni előfeltevésre, már kevésbé. Az is ebbe az irányba húzza Kis János szemléletét, hogy – akárcsak Ronald Dworkin – elfogadhatónak, sőt szükségesnek tartja, hogy bizonyos további körülmények esetén a bírák ne az immorálisnak bizonyult frott törvényre alapozzák döntésüket, hanem azt felülbírálván, morális elvekre hagyatkozzanak. Bár a szerző

hangsúlyozza, hogy az erkölcsi törvények, így az emberi jogok normatív karakterűek, szemben a deskriptív karakterű természeti törvényekkel, és az erkölcsi törvényeket nem az empirikus természettudomány eszköztárával ismerjük meg, hanem racionális diskurzus során, paradox módon azok mégis az emberi civilizációtól független, természeti létezők.

Újabb interpretációjukban az egalitárius liberalizmus elvei sokkal inkább elkötelezik a szerzőt a kapitalizmus mellett, mint a VANNAK-E EMBERI JOGAINK? idején. A szocialista elgondolásokkal vitázva védi a piaci koordináció elsődlegességét, a libertáriusokkal szemben viszont a kellően szabályozott piac szükségessége mellett érvel. A kapitalizmus igenléséhez az állami redistribúció korábbiaknál mélyebben igazolása társul. A dolgozat közvetlen kapcsolatot állapít meg a liberalizmus erkölcsi alapvetései és a disztributív igazságosság követelményei között. „[A]z egyenlő méltóság – nem disztributív – elve mindössze néhány ténymegállapítással kiegészítve disztributív – esélyegyenlőségi – kívánalmakat von maga után. Röviden szólva: ha minden ember élete fontos és egyenlően fontos, akkor a társadalomnak minden tagja számára egyenlő esélyeket kell biztosítania a sikeres életvezetésre.” (604.) A disztributív igazságosság magában foglalja bizonyos örökletes adottságokból és társadalmi körülményekből adódó hátrányok korrekcióját. A részletesen kifejtett esélyegyenlőségi koncepció Dworkinéhoz áll a legközelebb,⁸ aki saját elgondolását „*second best*”-nek nevezte, mivel nem veheti figyelembe, hogy mit kezdenek a támogatottak a számukra biztosított erőforrásokkal.⁹

Elvek egységes rendszere

Nemcsak az alapelveket kifejtő két robusztus szöveget, hanem a kötet valamennyi írását a *konzisztenciára* való törekvés jellemzi. John Rawls nyomán a szerző azt képviseli, hogy az etikai elvek és az erkölcsi ítéletek összehangolására van szükség. Egyfelől az elismert elvekből vonhatunk le következtetéseket erkölcsi ítéleteink helyességéről. Másfelől az erkölcsi ítéletek sokaságának fényében újra és újra vizsgálat tárgyává kell tennünk etikai elveinket. A konzisztenciamodellel tehát azt teszi lehetővé, hogy az elvek és ítéletek kölcsönösen korrigálják egymást (55–56.). A modellel alkalmazza a szerző a liberális erkölcsi elvek és az alkotmányos intéz-

ményrendszer viszonyában is. Az elvekkel összhangban lévő, azokat érvényre juttatni képes intézményi megoldásokat indokolt létrehozni. Az óhatatlanul tökéletlen intézményes gyakorlatokat az elvek alapján lehet értékelni. Ugyanakkor az intézményes gyakorlatok alakulása hozzásegíthet az elvek átgondolásához és korrigálásához is (226., 319., 370.). A konzisztenciamodelben tehát lehetőség van erkölcsi elvek alapján dönteni (ellentétben a decizionizmusmal), de nem az elvek egyszerű hierarchikus elsőbbsége érvényesül, mert „alulról”, a hétköznapi döntéseink sorozatából is érkehetnek olyan impulzusok, amelyek az elvek korrigálásához vezetnek.

A *hierarchikus* modellek kerülése más szempontból is meghatározó Kis János munkájában. Egalitárius elmélete értelemszerűen elutasítja a klasszikus természetjog és a skolasztika világ-és emberképét, a rendi hierarchiát és az autonómiát felszámoló, párturalmon alapuló, hierarchikus gazdaságirányítási rendszert. Morális közösségképe egalitárius diskurzust igényel: mindenki egyenlően jogosult részt venni a közügyek megvitatásában és a döntéshozatalban. Az esélyegyenlőség pedig megkívánja, hogy az állam tegyen lépéseket annak érdekében, hogy a foglalkoztatási hierarchia alján megrekedt társadalmi csoportok kitörhessenek a szociológiai csapdából. Az alkotmányos intézményi struktúra sem pusztán alá-fölé rendeltségi viszonyokban működhet jól, hanem akkor, ha a törvényhozás és a bírászkodás egymást korlátozva, de a másik hatalmi ág kompetenciáját tiszteletben tartva tevékenykedik. Ahogy az elvek és morális ítéletek kapcsolatában, úgy az elvek és alkotmányos intézmények viszonyában sem egyirányú a hatásmechanizmus: az intézmények gyakorlata nyomán az elvek újraértelmezhetők és pontosíthatók.

A kötetbeli szövegek filozófiai perspektívájának további sajátossága, hogy az értékek és elvek *egységes rendszerbe* szerveződnek. A szemléletmód megértéséhez érdemes utalni Isaiah Berlin *A SÜN ÉS A RÓKA* című, Tolsztoj történelemértelmezéséről szóló esszéjére, amely Arkhilokhosz töredékére utalt: „*The fox knows many things, but the hedgehog knows one big thing.*”¹⁰ A sor egyszerű értelme, hogy a ravasz róka nem tudja legyőzni az összegömbölyödvé, tüskéivel védekező sünt. Lehetséges azonban olyan kép-

letes felfogás is, írja Berlin, amely szerint az írókat, gondolkodókat és talán az emberiséget is két nagy megközelítésmód osztja meg. A rókák sokféle célt látnak maguk előtt, melyek nem függenek össze vagy ellentétesek egymással. Ők a sokféle tapasztalatban találják meg a lényegget, de nem alkotnak belőle egységes rendszert. A sünök ezzel szemben igyekeznek mindent egy egységes, univerzális szervezőelv alá rendelni, és annak fényében értelmezni. Berlin osztályozását használta fel Dworkin, aki elődjével ellentétben nem a rókák, hanem a sünök közé sorolta magát.¹¹ Olyan komplex filozófiai rendszerben gondolkodott, amelyet összefüggő és egymást támogató erkölcsi elvek alkotnak. Kis János liberalizmusról szóló írásai e tekintetben is rokonságot mutatnak Dworkin szemléletével. Úgy terjeszti ki az egyenlőségelv hatókörét, hogy közben igyekszik kimutatni, mindez nem a szabadság rovására megy. Koherens rendszerben szemléli és nem lemondásokkal járó kompromisszumként magyarázza a népszuverenitás és a hatalommegosztás, illetve a többségi elvű képviselői demokrácia és a kisebbségvédő alkotmánybíráskodás együttes érvényesülését. A liberális demokrácia nem két egymással ütköző elv összebékítése, hanem ugyanannak az elvnek két aspektusa: „*illiberális demokrácia nem létezik*” (612.). Így lényegében egy igazságossági elmélet és annak részeit alkotó értékek, elvek koherens rendszere rajzolódik ki a kötetből.

Liberális politika

Végezetül érdemes szót ejteni arról, hogy a könyv több írása számot vet az elmúlt közel fél évszázad hazai liberális politikájának történetével, kezdve az 1970-es években kibontakozott demokratikus ellenzékkel, folytatva az SZDSZ dicsőséges szerepével a harmadik köztársaság megalapításában, majd eljutva a dicstelen kimúlásig, és befejezve a jelenlegi perspektívákkal. Ez a történet teszi teljessé az ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ egyik fő téziséit, mely szerint a magyarországi jobb- és baloldal közötti „*százéves háború*” kiújulása vezetett el a köztársaság bukásához. A horthysta jobb- és kádárista baloldal anakronisztikus világképével és attitűdjével kölcsönösen kizárják a másik fél elismerését és a politikai együttműködést. A liberális párt szerepének értékelése egyrészt rávilágít arra, hogy a köztársaság megalapításában óriási szerepük volt

a parlamentáris demokrácia és a magántulajdonon alapuló piacgazdaság mellett leginkább elkötelezett liberálisoknak. Másrészt a szerző részletesen érvel amellett, hogy a liberális párt elvtelen megoldásokkal, rossz döntésekkel és libertárius irányváltással maga is hozzájárult a köztársaság hanyatlásához. Lényeges új elem Kis János elemzésében, hogy ha nem is nagy hangsúllyal, de helytelennek ítéli meg a kezdeti években az MDF és az SZDSZ közötti rivalizálás és a kooperáció arányát. A parlamenti kormánypárt és ellenzéke közötti partneri együttműködés hiánya és a végletes bizalmatlanság a „hideg polgárháború” nyitányaként is felfogható.

A tanulások összegzése persze nem csak a korábbi kötetben még hiányosan megrajzolt történeti tabló teljessé tételét szolgálja. A politikai értékek és elvek leírása, valamint a gyakorlatok kritikai elemzése egyúttal programot is kínál a következő liberális nemzedékek számára. A többi, úgy hiszem, nem lehet néma csend.

Jegyzetek

1. Kis János: AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ. POLITIKAI ÍRÁSOK, 1992–2013. Kalligram, Pozsony, 2013.
2. Weiss János–Bagi Zsolt: KÉT BÍRÁLAT EGY KÖNYVRŐL. *Holmi*, 2014/4. 482. Rauschenberger Péter: VÁLASZ BAGI ZSOLT LIBERALIZMUSKRITIKÁJÁRA. *Holmi*, 2014/8. 977. Jankovics Márton: A SZAVAK SÚLYA – REFLEXIÓK „AZ ÖSSZETORLÓDOTT IDŐ” RECENZIOI KAPCSÁN. *Holmi*, 2014/8. 985.
3. Kis János: VANNAK-E EMBERI JOGAINK? AB Független Kiadó, 1986.
4. Immanuel Kant: AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJÁNAK ALAPVETÉSE. A GYAKORLATI ÉSZ KRITIKÁJA. AZ ERKÖLCSÖK METAFIZIKÁJA. Gondolat, 1991. 68.
5. Sólyom László: AZ ALKOTMÁNYBÍRÁSKODÁS KEZDETEI MAGYARORSZÁGON. Osiris, 2001. 452–462.
6. 23/1990. (X. 31.) AB határozat, ABH 1990. 103–104.
7. Thomas Nagel: THE POSSIBILITY OF ALTRUISM. Clarendon Press, Oxford, 1970.
8. Kovács Kriszta: AZ EGYENLŐSÉG FELÉ. A HÁTRÁNYOS MEGKÜLÖNBÖZTETÉS TILALMA ÉS A TÁMOGATÓ INTÉZKEDÉSEK. L'Harmattan, 2012. 55. k.
9. Ronald Dworkin: SOVEREIGN VIRTUE. THE THEORY AND PRACTICE OF EQUALITY. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2000. 285.
10. Isaiah Berlin: THE HEDGEHOG AND THE FOX. AN

ESSAY ON TOLSTOY'S VIEW OF HISTORY. Princeton University Press, Princeton, Oxford, 2013. 1. k.

11. Ronald Dworkin: JUSTICE FOR HEDGEHOGS. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass., London, 2011.

Tóth Gábor Attila

EGY ÉRSEK ÉS EGY RABBI ARGENTÍNÁBÓL

Jorge M. Bergoglio–Abraham Skorka:

Az égről és a földről

Fordította Székács Vera

Holnap Kiadó, 2014. 182 oldal, 3300 Ft

2013. március 13-án Jorge Mario Bergoglio bíboros érseket, Buenos Aires érseket pápává választották. Nemcsak az Argentínán kívüli tágabb világ, hanem ezen belül még a római katolikus egyház egésze is arra ébredt, hogy Róma új püspökének, a katolikus egyház fejének megválasztott I. Ferenc pápának az eszmevilágáról gyakorlatilag semmit sem tud. (A legutóbbi két pápáról, II. János Pálról, valamint XVI. Benedekről könyveik révén is sokat lehetett tudni pápává választásuk előtt.) Bergoglio érsek, aki korábban az argentin jezsuita tartomány tartományfőnöke is volt, publikált ugyan jó pár kisebb, helyi érdeklődésre számot tartó spanyol nyelvű könyvet,¹ de nagyobb igényű munkát nem tett közzé. Így történhetett, hogy az akkor még Jorge Mario Bergoglio érsek és Abraham Skorka rabbi 1998 és 2010 között folytatott beszélgetéseiből összeállított, spanyol nyelven 2010-ben megjelent könyv a pápaválasztás után világszerte az érdeklődés középpontjába került. A könyvecskét tehát rövid idő alatt igen sok nyelvre fordították le. Nincs mit csodálni azon, hogy nagy siker lett, elvégre gyakorlatilag az egyetlen komoly forrásként szolgált Ferenc pápa általánosabb nézeteinek megismerésére. A Holnap Kiadó jól döntött, hogy összhangban a világgal megjelentette a fordítást, és így a magyar olvasó számára is lehetővé tette Ferenc pápa gondolatvilágának legalább részbeni megismerését.²

Különös szerzet lett azonban ilyen módon ez a könyv.³ Mindenekelőtt azért, mert a funkciója hirtelen megváltozott. Az eredetileg helyi,

argentín háttérű olvasóknak szánt beszélgetőkönyv Bergoglio érsek új szerepe miatt sokkal szélesebb, általános jelentőséget kapott, és szándékolt egyensúlya elkerülhetetlenül felborult.

Az új, egyoldalú olvasat persze természetes – felteszem, hogy még zsidó olvasóinak többsége számára is –, amennyiben mindenki elsősorban a Ferenc pápává lett Bergoglio érsek nézeteit próbálja kiolvasni a beszélgetésekből. Ez pedig nyilvánvalóan azzal jár, hogy Skorka rabbi háttérbe szorul, és a tematikák is átdimenzionálódnak. Ezt a felborult egyensúlyt mutatja szimbolikusan a magyar kiadás is, amelynek elülső borítóján már csak Ferenc pápa fehérbe öltözött alakja int az olvasónak. A korábbi kiadások címlapfotóin (és a magyar kiadás hátsó borítóján) ezzel szemben Bergoglio érsek még fekete reverendában ült Skorka rabbi kapedlis alakja mellett.

Következésképpen a könyv óhatatlanul kikerül eredeti argentín szellemi környezetéből. A beszélgetések során rengeteg utalás hangzik el helyi ügyekre és problémákra, az argentín politikára és történelemre, amit az eredetileg megcélzott olvasók nyilván értenek, de amelyeknek jelentőségét tájékoztató jegyzetek hiányában a legtöbb olvasó csak találgathatja (erről még alább lesz szó).

A két megjegyzés azt készíti elő, hogy fel kell tennünk a kérdést: vajon a könyv szert tehetett volna-e ekkora érdeklődésre, ha Bergoglio érseket nem választják meg pápának? A hangsúly az „ekkorán” van, hiszen bizonyos jelentősége volt a könyvnek, általános is és lokális is. Megfordítva: vajon nem úgy kell-e olvasni a könyvet, mint ami Argentínának és nem a világnak szól? Szabad-e messzemenő következtetéseket levonnunk egy eredetileg más célra szánt beszélgetéssorozatból?

Természetesen a szerzők mint „furcsa pár” a zsidó-keresztény viszony szempontjából általános szimbolikát hordoznak. Tekintve a katolikus egyház (illetve általában a kereszténység) és a zsidóság hagyományosan feszült, sok tekintetben tisztázatlan vagy legalábbis felemás, összefonódóan ellenséges viszonyát, ami viszont a súlyosan terhelt történelem ellenére az utóbbi fél évszázadban mégis radikálisan megváltozott és megjavult (mondjuk, inkább a világ más területein, mint Magyarországon), egy rabbi és egy érsek baráti beszélgetései már csak pusztá-

tényként is túlmutatnak önmagukon. A könyv ugyanakkor lokális is, amennyiben a 2010-ben született szimbolikus közös könyv már nem volt úttörő a maga nemében, hanem a személyes kapcsolat egyedi történetén túl egy általános egyházpolitikai irányhoz adott hozzá egy argentínai példát. A II. vatikáni zsinat NOSTRA AETATE deklarációja ugyanis már 1965-ben „felfelmentette” a zsidóságot a Krisztus-gyilkosság hagyományos (és teológiailag is problematikus) keresztény vádjá alól.⁴ II. János Pál pápa 1986-ban tett történelmi látogatást Róma nagy zsinagógájában, és a zsidó-keresztény viszony javítását immár számos egyházi intézmény, illetve gesztus is szolgálja.⁵ Ezt az irányt Bergoglio érsek egyértelműen támogatja. Odáig menően, hogy amikor Skorka rabbi rendkívül udvariasan és óvatosan, de előhossa a zsidóság és a kereszténység között feszülő számos probléma egyik fontos elemét, XII. Pius pápa szerepének megítélését, akkor ugyan az érsek határozottan megvédi a pápát (mélyebb elemzés nélkül), de egyetért abban, hogy a vatikáni archívumot meg kell nyitni a katolikus egyház szerepének tisztázása érdekében. Erre a fontos üzenetre nyilván sok történész felkapta a fejét, és érdeklődéssel várja, hogy az immár hatalmas helyzetbe került Bergoglio érsek megvalósítja-e az ígéretét.

A könyv tehát pusztán kronológiai alapon is a központoktól távolabb eső argentín környezet sajátos viszonyaira utal. Argentína sokat örökölt az európai problémákból, így az antiszemitizmusból is, nem kis részben a II. világháború jelentős német (náci) emigrációja miatt. Az argentín egyházon belüli antiszemitizmusra több utalás is elhangzik a könyvben. Nyilvánvalóan ennek kíván bizonyos korlátok között véget vetni, hogy az akkor már bíboros érsek Jorge Mario Bergoglio és Abraham Skorka rabbi közösen lép az olvasók elé.

Beszélgetéseik megtévesztően könnyed hangvételben folytak, amivel a két vallási vezető elvileg a szélesebb közönséget próbálja bevonni gondolataik körébe. A beszélgetéseket nyilvánvalóan nem „tudományosnak” szánták, sem nem ismeretterjesztőnek vagy párhuzamos katekizisnek. Ez ugyanakkor a nem argentín olvasó számára nehezzé is teszi a sokszor csak utalásszerűen megfogalmazott vélemények megértését, amelyek ráadásul igen bonyolult hát-

térrel rendelkeznek. Zavarba ejtő könyvről beszélünk.

Kik a szereplők? 2010-ben Bergoglio érsek még nem volt Ferenc pápa, hanem az argentin egyház feje. Bergoglio az erősen katolikus Dél-Amerikában máig roppant befolyásos jezsuita rend tagjaként szerzett tekintélyt hazájában. Mielőtt Buenos Aires érsekévé szentelték volna, az argentin jezsuita tartomány rendfőnöke volt. Az érseki székbe 1998-ban nevezte ki II. János Pál pápa, nyilván részben Bergoglio határozott szociális érzékenysége, illetve a más vallások iránti megértő és befogadó álláspontja miatt. Bergoglio érsek egyházi szerepe (akkor még plébánosként) ugyanakkor egybeesett Argentína nehéz éveivel, az úgynevezett „piszkos háborúval” (*guerra sucia*) 1976 és 1983 között. Ebben a főképp peronista gerillák és az argentin állam között zajló terrorháborúban tízezernél is több embert öltek meg. A roppant erősen nemzeti érzelmű argentinai katolikus egyház jobbára a kormány oldalán állt a peronista gerillákkal szemben (bár egyes tagjai a gerillák pártját fogták). Egy súlyos eset, Von Wernich káplán ügye különösen súlyos teher lett az egyház lelkiismeretén. Christian von Wernich a Buenos Aires-i rendőrség papja volt, aki életfogytiglani ítélete szerint jelen volt, illetve részt vállalt számos politikai fogoly megkínzásánál és megölésénél, és (bár ezt végig tagadta) a gyógyási titkot is sokszorosan megsértette. Az ügy a beszélgetésekben konkrétan is felmerül (118., illetve 153.), és a közelmúlt argentin történelmének ismerete nélkül az olvasó talán észre sem veszi, de a probléma átlengi a könyvet. Elszórt utalások mellett két fejezet közvetlenül is erről az időszakról szól.

A beszélgetőtárs, Abraham Skorka rabbi (aki kémiai doktorátussal rendelkezik, míg Bergoglio érsek vegyésztechnikai végzettséggel) a nem argentin közegben gyakorlatilag ismeretlen. Skorka rabbi Buenos Airesben a Latin-Amerikai Rabbiniikus Szeminárium igazgatója, a Masorti Olami, azaz a konzervatív (nem ortodox, hanem liberális, részben spirituális) zsidó irányzat képviselője, a helyi Bnai Tikva („a remény gyermekei”) közösség rabbija. Ez azért fontos, mert egyrészt ezt az irányzatot az ortodox zsidóság nem ismeri el, másrészt az irányzat alapítója Skorka rabbi elődje, Marshall T. Meyer rabbi volt, aki a „piszkos háború” idején legen-

dásan állt ki az emberi jogok mellett, amiért később a legmagasabb argentin kitüntetésekben részesítette az argentin állam. Meyer nemcsak emberjogi tekintély volt, hanem emellett a liberális spiritualitás képviselője, akinek a vallási párbeszédekben vállalt szerepét folytatja Skorka rabbi is. Ez a Meyer által alapított és Skorka által folytatott hagyomány sok tekintetben magyarázza a rokonszenvet a „piszkos háború” idején harcosan tevékeny Meyer, utódja, Skorka, illetve a hasonló érzékenységgű Bergoglio érsek között.

A két beszélgetőtárs az 1990-es évek végén találkozott, amikor Bergoglio érsek meghívta a nagy vallások képviselőit a Buenos Aires-i székesegyházba, hogy megünnepeljék Argentína függetlenségét. Bergoglio érsek, aki különös figyelmet szentelt a különböző felekezetekkel való kapcsolatok ápolásának (ideértve az iszlám közösséget is), Skorka rabbival igen jó, egyenesen baráti viszonyt alakított ki.⁶ Részt vett például a zsinagóga *ros hasana* (zsidó újév) ünnepén, és ott beszédet is mondott. Később Skorka rabbit díszdoktori címmel tüntette ki a Buenos Aires-i katolikus egyetemen.

A két vallási vezető megismerkedése után sokszor találkozott (mai napig rendszeres drótpostai kapcsolatban állnak), és beszélgetéseik során természetesen számtalan téma jött szóba, ahogy ez várható volt, és végül ezekből válogatták ki közös könyvük témáit.

Miről is beszélget a két argentin vallási vezető? Egészen általánosan az „*életről, sokféle arculatában*”, a „*világ problémáiról*”, a „*tapasztalható hitványságról és nagyságról*” és az „*argentin társadalomról*”. (6.) A tágabb világ olvasói számára ez az utóbbi terület lesz igazából problematikus, mint már jeleztük. Természetesen az argentin egyház, illetve zsidó közösség problémái számos tekintetben egyeznek az euroatlantiakkal, de szituáltságuk, hátterük, az argentin társadalom történeti tapasztalatai és ezek jelenléte a közbeszédben, magyarul a kulturális referenciák rendszere jelentősen különbözik a világ többi részétől, így a magyar olvasóétól is. Ennélfogva a könyv bizonyos tekintetben kissé félrevezető, hiszen az érsek és a rabbi beszélgetésének hátterét a kilencvenes évek Argentínája adja, amikor tehát ők „kormányról” beszélnek, akkor kimondatlanul az argentin kormány lebeg a szemük előtt.

A fejezetcímek sorra a következő témákat vezetik be: Istenről, az Órdögökről, az ateistákról, „a vallásokról”, a vallási vezetőkről, tanítványokról, az imáról, a bűnről, a fundamentalizmusról, a halálról, az eutanáziáról, az öregekről, a nőkről, az abortuszról, a válásról, az azonos neműek házasságáról, a tudományokról, a nevelésről, „a politikáról és a hatalomról”, „a kommunizmusról és a kapitalizmusról”, a globalizációról, „a pénzről”, a szegénységről, a holokausztról, a „hetvenes évekről”, „néhány történelmi időszakról: a hódításról, a szocializmusról és a peronizmusról”, „az arab–izraeli konfliktusról és egyéb konfliktusokról”, a vallások közötti párbeszédéről, végül „a vallások jövőjéről”.

A lista tehát a modernitás szinte összes kérdését sorra veszi, a feminizmustól az abortuszon és elöregedésen át a meglegházasságig. Láthatólag három szempont vezeti a beszélgetőket: az egyik az erőteljes aktuálpolitikai érdeklődés, majd emellett a kurrens társadalmi problémák felé fordulás, végül „a vallás” jövőjének megtaglalása a modern világban. Az egyház égető problémái, mint a papi nőtlenség, az abortusz vagy a meglegházasság iránt érdeklődők ezért is olvassák türelmetlenül a könyvet: mit várhatunk az új pápától ezekben a kérdésekben. Nos, a „modernitás” kérdései valóban felmerülnek, és ekként akár egyfajta modern teológiai „summa” elvi alapvetései is lehetnének. Végül azonban hiába kerülnek elő „ég és föld” összes manapság fontos kérdései, az olvasó nem lesz sokkal okosabb.

Ennek oka pedig elsődlegesen az, hogy mindkét fél feltűnően (persze érthetően) kerüli az egymás számára kényes állásfoglalásokat. Ekként viszont aki mélyebb teológiai iránymutatást várna a beszélgetésektől, csalódnia fog. Óvatos, tapintatos és általános, illetve helyi utalásokkal teli megjegyzéseket olvashatunk, amelyek ritkán nyitnak meg jelentősebb távlatokat. Két disztíngvált vallási vezető beszélget üriember módjára a nagy kérdésekről joviálisan, de láthatólag a helyi közönségnek, az ottani helyzetben vállalható tétekkel. Bergoglio érsek meg is fogalmazza saját előszavában, hogy a beszélgetéseik során egymás identitását sohasem vonták kétségbe, hanem elfogadták a különbségeiket. Megfogalmazása szerint megismerni törekedtek egymás álláspontjait a különböző kérdésekben, anélkül azonban, hogy megpróbálták

volna meggyőzni egymást saját igazukról. Kifejteni, a meggyőzés szándéka nélkül „igyekezzünk kifogástalanul megnyilatkozni”. (10.)

A beszélgetések témáit tehát meghatározta, hogy csak közös, illetve általános kérdések kerülhettek szóba. A sajátosan katolikus vagy zsidó kérdések a dolog természetéből fakadóan nem merülhettek fel, mint az egyház állapota, a pápaság szerepe, a laikusok részvétele, a pápai tévedhetetlenség dogmája, a papi cölibátus kérdése, a biblikritika és az egyház hagyományos teológiájának kapcsolata, vagy hogy a másik oldalt is nézzük, a zsidó irányzatok egymáshoz és Izraelhez fűződő viszonya. Ezért úgy is tűnhet az olvasónak, hogy Bergoglio érsek horizontján nem merülnek fel azok a kérdések, amelyek például XVI. Benedek pápát foglalkoztatták egy más jellegű beszélgetőkönyvben.⁷

Ez a hangsúlyozott „*kifogástalan megnyilatkozás*”, az „*egymás mellett haladás*” toleráns szelleme azonban nemcsak előnye, hanem hátránya is a könyvnek. Előnye, hogy a tolerancia minden józan ember számára kedves légkörét sugározza. Másfelől viszont az ilyen, hogy úgy mondjam, „óvatos duhajkodás” semmiféle választ nem tud adni arra, hogy például miért lesz keresztény vagy miért marad zsidó valaki.⁸ A választás, a döntés tényleg csak hagyományon, beleszületésen vagy nem tudatos, már-már irracionális preferenciákon alapulna? A rabbi és az érsek párbeszédétől természetesen nem azt kell elvárni a mai világban, hogy ott helyben eldőljön, kinek van igaza, de vajon szerencsés dolog-e eleve lemondani a döntések ésszerű igazolásának igényéről? Ha a döntés értelmű indokáról lemondunk, akkor vajon nem változik-e meg rögtön a találkozás szimbolikus tartalma? Folytathat-e a két szereplő igazán mély eszmecsere a (római) katolicizmus és a zsidóság viszonyáról, ha még annak az igényéről is lemondanak, hogy a Törvény és az Ige közötti döntésükről magyarázatot adjanak? A döntés természetesen az olvasóé, de ennek tiszteletben tartásával a saját döntés melletti érveket elő lehet adni az autonómia sérelme nélkül.

A konfliktustól való félelem táplálja azt a hamis illúziót, hogy a vallási vitakérdések már nem aktuálisak. A tétek ugyanis ma is fennállnak, és sokkal mélyebb problémákról van szó, mint amelyeket barátságos beszélgetésekkel el tudnának fedni. Nem a konfliktustól, a szellemi (és

gyakorlati) döntésektől kellene félni, hanem a konfliktusok kezelésének módját kell civilizált kontroll alatt tartani.

Ennek példája éppen a XX. század erőteljes zsidó vallási gondolkodása, ahol számos olyan nagy formátumú gondolkodó próbált meg számot vetni kereszténység és zsidóság viszonyával, mint (zsidó oldalról) Franz Rosenzweig, Leo Baeck, Hans-Joachim Schoeps, Martin Buber, Abraham Joshua Heschel, Jesajahu Leibowitz, Jacob Taubes, Daniel Boyarin, Moshe Halbertal, Joseph Soloweitschik, hogy csak párat említsünk. Ez a nagy irodalom világosan mutatja, hogy a kezdeményező szerep a zsidó oldalon áll, és nemigen kap érdemi keresztény választ – éspedig nem utolsósorban a vészorszaknak (a *soának*) a kereszténységre nehezedő súlyos terhe miatt.

A teljesség igénye nélkül felsorolt szerzők persze nagyon eltérő álláspontokat képviselnek. Feltéve azonban a lehetetlent, vajon Bergoglio érsek tudott volna-e hasonlóan „kifogástalan” beszélgetést folytatni egy olyan kombattáns, a kereszténységet szigorúan elvető zsidó gondolkodóval, mint Jesajahu Leibowitz?⁹ A *maszorti* irányzatot képviselő Skorka rabbi eleve toleránssabb állásponton van, ráadásul udvariasan és diplomatikusan fogalmaz az emberileg nyilvánvalóan számára is nagyon fontos és nagyra becsült Bergoglio érsekkel folytatott beszélgetésekben. De ehhez képest, persze szigorúan az olvasó szempontjából, nem lett volna-e Jesajahu Leibowitz (persze ő extrém példa) sokkal éleesebb és sarkosabb, ugyanakkor izgalmasabb beszélgetőpartner?¹⁰ De ne menjünk ilyen messzire. A legutóbbi évtizedekben a zsidó vallási gondolkodás súlyos, mély kérdések sokaságát vetette fel, amelyek egyáltalán nem kerülnek meg a legmélyebb ellentéteket (vagy kötéseket). Ez jelenti a szövetség fogalmát, a hit természetét, a megtérés fogalmát, a megváltást, a Krisztus (a Messiás) személyét. Jacob Taubes a RÓMAI LEVÉL politikai teológiáját elemezte, Daniel Boyarin a GALATA-LEVÉL-hez írt rendkívül fontos zsidó szempontú kommentárt, és általában kimondhatjuk, hogy a korai zsidósággal foglalkozó zsidó történészek és gondolkodók ma már az ÚJSZÖVETSÉG-et a korai rabbinikus irodalom fontos forrásának tartják. Ez azonban nem egyszerűen történelmi érdeklődés (habár annak is valóban újdonság), hanem teológiai számvetés

is. Hasonló mozgalom keresztény oldalról is tapasztalható, hatalmas irodalommal „az utak elválásának” témájában.

Bergoglio érsektől természetesen az adott helyzetben nem lehet elvárni, hogy ezekre a nagy jelentőségű intellektuális változásokra tudományosan reflektáljon, de bizonyos elemeket mégis fontos lett volna világossá tenni az olvasók számára. Például akkor, amikor a vészorszakról beszélgetnek,¹¹ Skorka rabbi finoman szemrehányást tesz, hogy XVI. Benedek pápa (Joseph Ratzinger) megengedte egyes közösségeknek, hogy „újra imádkozzanak a zsidók megtéréseért”. Bergoglio érsek válasza erre csak annyit, hogy megemlíti, hogy az egyház (XXIII. János pápa) visszavonta a nagypénteki liturgia nevezetes könyörgését, ami az adott magyar fordításban így hangzik: „*imádkozzunk az álnok zsidókért*”. Bergoglio érsek hozzáteszi ugyan, hogy a kifejezés eredetileg (latinul) „*hitelent*” jelent, de a mondat bevezetésében úgy fogalmaz, hogy „Az eredeti, *spanyol nyelvű ima erős volt...*” (kiemelések tőlem), ami az egész problémát értetlenné teszi a magyar olvasó számára. (144.) A rövid utalásokból az egyháztörténetben kevésbé jártas olvasó nem sokat fog érteni a probléma jelentőségéből. Amit azonban meg lehet érteni, az az, hogy az egyház hibát követett el, amit most végre helyrehozott, bár XVI. Benedek pápa, konzervatív hírének megfelelően, újra engedélyezte a korábbi kétes dolgot.

A helyzet ennél sokkal bonyolultabb, és bizony ide egy hosszabb lábujjgöcsöt kívánczolt volna. A nagypénteki római katolikus liturgia hagyományos könyörgéseinek utolsó könyörgése –, [oremus et pro] *perfidis iudaeis*” („[imádkozzunk a] *hitetlen zsidókért* [is]”) – lényegében a kereszténység kezdetei óta (bizonyíthatóan Jusztinosz mártír, azaz a II. század közepétől) része valamilyen formában a nyugati (!) keresztény liturgiának. S bár a XX. század során sokszor keveredett abba a gyanúba, hogy antiszemitizmusra serkent, ez a vád a latin kifejezés modern nyelvi megfelelőinek (azaz fordításainak) torzító hatásából ered, mely torzító fordítások létrejötte már egy nacionalizmussal és antiszemitizmussal terhelt időszak csökkenő teológiai érzékenységével magyarázható. A „*perfidus*” latin melléknév ugyanis nem a magyar ’hítségő’ (értsd, kissé sarkítva: ’álnok, elvete-mült gazember’) jelentésben került a könyör-

gések közé, hanem mint a *fidelis* ('hithű', 'hívó') ellentéte. Teológiai jelentése pedig az (keresztény szemszögből), hogy a zsidóság mint Isten választott népe nem hitt a Krisztusban (a Messiásban), és ekként hűtlen lett Istennek a próféták által tett ígéretéhez, amelyben megígéri a Krisztus eljövételét, például „*vessző sarjad Jessze törzsökéből, és virág növekedik az ő gyökeréből*” (Iz 11,1). A teológiai logika szerint tehát a zsidók hitetlenek (nem hisznek a Krisztusban), és a könyörgés azért szól, hogy ismerjék fel a Krisztust, a Messiást.¹²

A fordulat törlése a nagypénteki liturgiából védekezést és visszavonulást jelképez, amelyet azonban nem egy teológiai tévedés belátása, hanem a politikai korrektség igénye motivál. Nagy kérdés, hogy erre valóban szükség van-e. Jacob Taubes, a zsidó gondolkodó és rabbi egy helyen ki is fejezte értetlenségét a visszavonás felett, mert a vallási-teológiai logikát követve ebben semmiféle problémát magára nézve nem látott – elvégre igaz az állítás, hogy a zsidóság nem fogadja el (beleértve Taubest magát), hogy a názáreti Jézus a Felkent, a Krisztus lett volna. Az pedig a másik fél, a kereszténység szíve joga, hogy ennek a megváltozásáért fohászkodjék Istenhez. Egy ilyen könyörgésnek semmi köze a (faji, azaz származási alapú) antiszemitizmushoz. A könyörgés a keresztény teológia belső logikájából ered, éppen úgy, mint ahogy a napi zsidó liturgiában az „*eretnekek áldása*”, értsd: átká is (a BIRKAT HÁMINIM, a tizenkettedik a SEMONE ESZRE [„a tizennyolc”] imában, amit vitatott, de szokás a keresztényekre érteni) a zsidóság vallási gondolkodásának belső logikájából nyeri az értelmét.¹³

Az óvatosság által vezetett problémakerülésre egy másik példát a könyv végén találhatunk. (180.) Az utolsó beszélgetés témája a vallások jövője, és ennek során az új spirituális mozgalmakra is sor kerül. Skorka rabbi óvatosságra int, és arra figyelmeztet, hogy „*[s]emmilyen mozgalom spirituális kívánalmai nem okozhatnak konfliktusokat a családokban, nem ejthetik foglyul az egyéneket valamilyen hálóval, amely aztán elválasztja őket a társadalmi vagy érzelmi kapcsolataiktól*”. Partnere, Bergoglio érsek lényegében csak egyetértését fejezi ki, és ezzel véget érnek a beszélgetések, valamint a könyv is.

Mi itt a probléma, amikor mindez elsőre nagyon szépen és bölcsen hangzik? Először is az,

hogy jó volna tudni, konkrétan mit értenek a beszélgetőtársak spirituális mozgalmon, illetve pontosabban mely mozgalmakra is gondolt Skorka rabbi. (Talán a Waco-tragédiát kiprovokáló „Dávid Ága Hetednap Adventistákra” utalhatott vagy a guayanai Jonestownban öngyilkos People's Temple szektára? Vagy egyes radikális ortodox zsidó irányzatokra?) Általában mondva azonban a kereszténység számára ez a kívánalom nem fogadható el. Története felől nézve a kereszténység ugyanis szintén spirituális mozgalom volt. Nem világos, hogy Bergoglio érsek (aki egyrészt jezsuita szerzetes, másrészt később majd a szimbolikus *Ferenc* nevet választotta magának) miért nem hívja fel Skorka rabbi figyelmét arra, hogy a kereszténység történetének lényegéhez tartoznak a tagjait a társadalmi és érzelmi kapcsolataikból bizony kiszakító szerzetesi mozgalmak, és pedig a legkorábbi időktől kezdve. Sőt a kereszténység alapítója nyíltan azt mondta, hogy „*[a]zért jöttem, hogy meghasonlást támasszak az ember és az ő atyja, a leány és az ő anyja, a meny és az ő napa közt; és hogy az embernek ellensége legyen az ő házanépe*”. (Mt 10:35, vö. Lk 12:51–53.) Majd a vers így folytatódik: „*Aki inkább szereti atyját és anyját, hogynem engemet, nem méltó énhozzám; és aki inkább szereti fiát és leányát, hogynem engemet, nem méltó énhozzám*.” (Mt 10:37.) A Krisztus ígérete is ehhez kapcsolódik: „*És aki elhagyta házait, vagy fitestvéreit, vagy nőtestvéreit, vagy atyját, vagy anyját, vagy feleségét, vagy gyermekeit, vagy szántóföldjeit az én nevéért, mindaz százannyit veszten, és örökség szerint nyer örök életet*.” (Mt 19:29, vö. Mk 10:29.) Az Isten eljövendő országát hirdető Krisztusnak ezekre a súlyos kijelentéseire (is) támaszkodva tagadhatták meg családjukat a vértanúakták hősei (például Szent Perpetua, Alexandriai Szt. Katalin stb.), sőt erre hivatkozva alakult ki a keresztény szerzetesség a kivonulók által benépesített pusztaságokban, és a kezdetektől a sokféle újabb és újabb változaton keresztül (beleértve Szent Ferencet) a kivonulás bizony azzal járt és jár, hogy „*botrányt okoz*” a szerzetesi életet vállalók családjában.

Bergoglio érsek hallgatását talán egy kicsit korábbi megjegyzése magyarázhatja. Ugyanabban a témában ugyanis szembeállítja a „*katolikus szellemiség egy korábbi korszakát*” a maival. A korábbi korszak jellemzője a „*fuga mundi*” volt („*menekülés a világtól*” – a latin kifejezés nincs

lefordítva, illetve jegyzetelve). (175.) „*Most azonban – mondja Bergoglio érsek – egészen más fel-fogás uralkodik, be kell kapcsolódnia a világba.*” Ez talán az egyik legérdekesebb és legmesszebb mutató megjegyzése, ami összhangban van szociális és lelki gondozói, illetve pasztorációs prioritásaival. Természetesen hozzáteszi, hogy ennek a világ iránti elkötelezettségnek a „*vallási tapasztalatból*” kell kiindulnia, de mivel sem „a” vallás jellege nem tisztázódik (vajon csak a római katolicizmusra gondol-e Bergoglio vagy a többi kereszténységre is, ideérti-e a zsidóságot, esetleg az iszlámot is?), sem a vallási tapasztalat jelentése nem világos (elvégre a világ[iaosság]ból kilépő szerzetesek is „*vallási tapasztalatot*” keresnek, illetve követnek), a szembeállítás igazi tét-jét csak sejteni lehet. És persze rögtön az is fel-merül az olvasóban, hogy miképp illeszkedik ez a program ahhoz a krisztusi mondáshoz, hogy „*keressétek először az Isten országát és az ő igazságát, és ezek mind megadotnak nektek.*” (Mt 6:33.)

A beszélgetések baráti óvatossága másutt is a tartalom rovására megy. A katolikus egyház, de az ortodox és a református egyházak hagyománya is egyetemes küldetésről szól, és ez egyre világosabban kerül szembe a magukat a nemzeti hagyománnyal, sőt egyenesen a nacionalizmusokkal azonosító nemzeti egyházak gyakorlatával vagy legalábbis az egyes nemzeti egyházak partikularista tendenciáival. Amikor egy romániai magyar közösség felháborodik, ha lengyel papjai (!) románul is akarnak katolikus misét mondani, vagy amikor a szlovák püspökök nem akarják magyarul hallgatni híveik gyónását, hogy csak két közeli példát említsünk, akkor hirtelen nehéz értelmezni a HISZEKEGY végén mondott „*egy, szent, egyetemes egyház*” kifejezést.

Aszéthulló egység problémáját azonban mint-ha sem Bergoglio érsek, sem Skorka rabbi nem látná igazán súlyosnak. Sőt mindketten magától értetődően tartják megőrzendőnek a nemzeti identitást, ezen belül pedig az argentin nemzeti öntudatot. A probléma borzasztóan nehéz teológiaiilag, hiszen azt, amit a korai zsidóság, illetve kereszténység történetében a „népek” szó jelentett (értsd: a pogányokat), azt több száz éve már (a vesztfáliai béke óta, majd főleg a francia forradalom óta) éppen az ellenkező értelmére fordította az európai kulturális és politikai hagyomány, és az egyházak hiába pró-

báltak meg ennek a rettenetes erővel hömpölygő akaratnak ellenállni. Hiába ítélte el a pánortodox szinódus 1872-ben a „filetizmust” (a nemzeti egyházak partikularizmusát, a görög *phyle* 'törzs, nép' szóból származtatva) vagy a római egyház a liberális nacionalizmust, mára világossá vált, hogy egyik keresztény egyháznak sem sikerült kiiktatnia a korai egyház „Isten egyetlen népe” eszméjére hivatkozva a „nemzeti egyházak” legújabb korból származó teológiaiidegen fogalmát.

Skorka rabbi egyenesen odáig megy, hogy Babel tornyának történetét értelmezve az emberiség egynyelvűségét („*Mind az egész földnek pedig egy nyelve és egyféle beszéde volt.*”, GEN 11:1) Nimród diktatúrájának tulajdonítja. (Skorka rabbi a TALMUD-ra utal, de itt nem találunk hivatkozást.) Ez az utalás az olvasónak nagyon furcsa, mert Babel története mind a rabbinikus, mind a keresztény értelmezési hagyományban éppen arról szól, hogy az emberiség visszaélt az egynyelvűség adta lehetőséggel, és a sokféle nyelv éppen Babel büntetéséeként születhetett meg („*Nosza szálljunk alá, és zavarjuk ott össze nyelvüket, hogy meg ne értsék egymás beszédét.*”, GEN 11:7). Mind a kereszténység, mint a zsidóság valójában abban ért egyet, hogy nem a soknyelvűség a természetes, és így az nem Nimród diktatúrájának következménye, sőt az egynyelvűség a paradicsomi állapot örökségeként maradt fenn, és a soknyelvűség az emberiség megoszlásának, a népek megszületésének és így végső soron a bálványimádásnak az eredete. A kereszténység felől nézve pünkösdi története éppen arról szól, hogy a népek sokfélesége a saját nyelvén hallja az apostolok *egyetlen* igehirdetését, ami a Lélek egyetlen nyelvén jelenik meg az összes nyelv alakjában, és ami így Babel büntetésének visszavételét ígéri. (APCSEL 2:4–11.) Ez a két, egymásra rimelő helye az Ó- és az ÚJSZÖVETSÉG-nek döntő jelentőségű az üdvtörténet és ezen belül az egyházfoglalom megértése szempontjából is.¹⁴ A latin hagyományt kialakító Karoling-kor teológusai odáig mennek, hogy véleményük szerint „*nem lehet különbség a népek sokfélesége között, mert egyetlen egyetemes egyház oszlik meg az egész földgolyón.*”¹⁵ Agobardus szerint „*mindenki egyetlen testben osztozik Isten számára, és olyannyira váltak eggyé az egyetlen Lélek által, hogy már inkább nevezhetők Krisztusnak, mint keresztényeknek.*”¹⁶

Skorka rabbi és Bergoglio érsek azonban ebben a kérdésben teljesen mást képvisel. A nemzeti sajátosság, ezen belül az argentin identitás roppant fontos mindkettejük számára. Skorka rabbi ugyan elismeri, hogy a „vallás, nép, nemzet” különbsége, illetve egysége, illetve a „választott nép” fogalma a zsidóság esetében (25.) „sokakat összezavar”, de a zavar természetéről, illetve vélhetőleg kellemetlen következményeiről már nem esik szó. A fogalmak nem tisztázhatnának, és ekként az olvasó zavarodottságát semmi nem oszlatja el. A függőben hagyott „választott nép” fogalmának magyarázata már azért is fontos lett volna, mert sok hívő, magát az egyházhhoz számító ember számára sem világos, hogy a „választott nép” fogalma hogyan viszonyul az „isten népe” fogalomhoz, és hogy vajon tehát az egyház maga, amely önképe szerint az őszö-vetségi nép folytatása, utódja és örököse-e a „régii Izráelnek” mint „*verus Israel*”, az „igazi Izráel”, vagy egy másik, egy új nép-e.

Bergoglio érsek ehhez annyit tesz hozzá, hogy „*Isten a népek kultúráját tiszteletben tartja*” (26.), majd egy sajnos teljesen kétértelmű „*Isten közel áll a néphez*” (28.) megfogalmazásban tisztázatlanul hagyja, hogy az előző oldalakon említett egyes népekhez, „isten néphez”, az egyházhhoz vagy pedig a fentebb említett „választott néphez” áll-e közel. Az teljesen világos a beszélgetésekből, hogy Bergoglio érsek elítéli a katolicizmussal összekapcsolódott nacionalizmust. (158.) A kérdés azonban az, hogy lehet-e „*félíg nacionalistának lenni*”, hogy az ismert viccre utaljunk. (Vö. a 173. oldal megjegyzéseivel.)

E lazán fűzött gondolatok azután visszahatnak a „globalizációról” szóló beszélgetésre is. Bergoglio érsek kétféle globalizációt különböztet meg, amelyek közül az egyik „*megvédendő*”, míg a másik elutasítandó. Az elutasítandó globalizáció képe a golyó, amikor a felszín egységnyi részei izomorfak a többivel. Ebben az esetben „*minden egyes kultúra gazdag erőnyel megsemmisül-nének*”. Ezzel szemben, ha „*politérként*” képzeljük el, amelynek „*minden oldala megőrzi a maga sajátosságait, és ezekkel a többi gazdagítja*”, azt a globalizációt „*meg kell védenünk*”. (125.) Az indoklás persze rögtön láthatóan körben forgó: csak annak feltételezésével működik, amit el szeretne érni, azaz hogy a „népek”, azaz a népek „kultúrái” megőrzendők. Ha azonban a fentebb idézett karoling teológusokat követjük, akkor

éppen a golyó képe lesz a megfelelőbb. Skorka rabbi egyetért Bergoglio érsekkel. Szerinte a globalizációban a népeknek együtt kell működniük, de úgy, hogy „*minden fél megtartja és elmélyíti a maga identitását*”. (125.) Ez persze zsidó vallási szempontból különösen jelentős állítás, hiszen érthető lenne úgy is, hogy azt implikálja, hogy a nem zsidók (a „népek”, az „*amim*” vagy „*gojim*”) tartsák meg, sőt mélyítsék el a – pogányságukat.

A globalizáció során (de más helyütt is) a rabbi és az érsek is egyetértően ítéli el a „*vadkapitalizmust*”. (127.) Azt hangsúlyozza, hogy a vagon kötelezettséggel is jár a szükséglet szenvedők iránt. Persze ebben az esetben is nehéz nem az argentin, illetve a dél-amerikai helyzet sajátosságaira gondolni, ahol a vagyoni különbségek és kizsákmányolás hatalmas méreteket öltött (igaz, ott sem mindenütt, lásd Uruguay meglehetősen békés társadalmát), szemben mondjuk az észak-európai társadalmakkal, amelyekre a megjegyzés nyilván nem vonatkozhat ugyan olyan mértékben. A kizsákmányolásellenesség azonban problematikus mondatokat is eredményez. Bergoglio érsek azt mondja, hogy „*a magántulajdon azzal a kötelezettséggel jár, hogy igazságos paraméterek alapján társadalmassítsák*”. Ez ismét nagyon szép gondolat, csak hogy nem világos az az alany, aki társadalmassít. Ha ugyanis például az állam „társadalmassítana”, azt „álamosításként” élnék át Venezuelában vagy többek között itt, Kelet-Európában is, annak minden következményével.

Megint oda jutott az olvasó, hogy nem tudja, milyen következtetésre jogosítja fel ez a nem tolkodóan pontos fogalmazás. Mentségül azt lehetne felhozni, hogy a beszélgetések nyilván nem azzal a szándékkal íródtak, hogy abból messzemenő következtetéseket lehessen levonni. Biztosak lehetünk például abban, hogy pápaként már nem nyilatkozna olyan óvatlanul Bergoglio érsek a „*munka méltóságáról*”. (134.) Egy olyan világban (lásd a magyar miniszterelnök megnyilatkozásait is), ahol egyre terjedő szokás a gazdasági fejlődés elmaradásáért a szociális ellátórendszereket hibáztatni, és ennek következményeként vágják vissza a társadalmi szolidaritást kifejező ellátórendszereket, egy keresztény főpápnak nagyon kell figyelnie az egyébként nyilvánvalóan jó szándékkal mondott szavak következményeire. A kifejezés ugyan-

is kétértelmű: ha akarjuk, azt jelenti, hogy az embereknek joguk van a munkához, de azt is jelentheti, hogy a munkánélküli a méltóságát is elveszítette.

Nem látszik világosan az sem, hogy mi húzódik meg a „vallások közötti párbeszéd” tiszteletre méltóan toleráns, de teológiailag meglehetősen homályos programja mögött. Ha minden nép, amelyeknek kultúráját Isten „tiszteletben tartja” (26.), rendelkezik egyenrangú istenképpel (mert „minden népnek van istenképe”), amelyet „saját kultúrája szerint értelmez” (uo.), akkor ebből egyenesen következik, hogy ezek az istenképek egyenrangúak, és hogy minden néphez Isten egyenlően közel áll. (Vajon ezek a vallások mind ugyanabban az istenben hisznek? Esetleg az volna a helyzet, hogy kellő „megtisztítás” után [uo.] ezek a vallások mind felismerik a kereszténységet? Ez utóbbi nagyon szép régi gondolat lenne.) Nos, az kétségtelenül igaz, hogy a kereszténység központi üzenete, a Krisztus kereszthalála és feltámadása minden népnek egyaránt szól, de ebből nem következik, hogy ezek a népek ne számíthatnának pogányoknak, amelyeknek éppen abban áll a pogánysága, hogy a saját isteneiket imádják Isten helyett. Elég néhány fejezetet elolvasni az ŐSZÖVÉTSÉGBŐL (vagy az egyházatyáknak a pogányok ellen írott értekezéseiből), hogy ezt teljesen világosan lássuk.

Az olvasóban tehát nem alakulhat ki igazán pontos kép arról, hogy milyen elvek azok, amelyek a vallások közötti párbeszédet termékenyené tennék. A másik fél tisztelete, esetleg odáig elmenően, hogy megpróbáljuk magunkat „a másik cipőjébe helyezni” (mint azt Skorka rabbi egy interjúban mondta), vajon elegendő-e ahhoz, hogy az egyház megfelelően alapítója felszólításának, hogy „tegyetek tanítványommá minden népet”? (Mt 28:19.) Milyen párbeszédet lehet kialakítani az egész világot meghódítani törekvő iszlámmal kapcsolatban? Persze az iszlámra vonatkozó kérdés igazi súlya 2010-ben még nem látszott (habár jó páran látták előre a problémát),¹⁷ de ez csak még nyilvánvalóbbá teszi, hogy a „párbeszéd” jelentése üres marad, ha csak annyit jelent, hogy egymás társaságában elbeszélünk egymás mellett. A beszélgetőkönvből sugárzik ugyan a legjobb szándék, de a hogyanra hiába keresünk választ.

Folytathatnánk az olvasónak fejtörést okozó megfogalmazások elemzését, de vajon nem in-

terpretáljuk-e ezáltal túl a könyvecske jelentőségét, mint arra a bevezetőben utaltunk? Valószínűleg igen. Ez a könyvecske láthatólag nem a nagyobb világnak és főleg nem a teológusoknak íródott. Viszont a recenzens, aki történetesen eszmetörténész, és sokat foglalkozott teológia- és egyháztörténettel, a történetileg problematikus megállapításokat nem azért emeli ki, hogy a kákán is csomót keressen, hanem azért, mert a múlttól szóló ítéletek, a hagyományok értelmezései jövőbeli döntéseket alapoznak meg. Természetesen a múlt hibás megítéléséből nem következik szükségképpen hibás jövőbeli döntés, de a tradícióhoz való illeszkedés vagy nem illeszkedés fokozza, illetve csökkenti a jövőbeli döntések legitimitását. A tradíció, a hagyomány ugyanis az egyház életében nem a dogmatikus nyerevséget van hivatva kifejteni, hanem azt a történelmi alakzatot, amely az egyház identitását adja. A beszélgetések során igen sok szó esik a „népek” és „kultúrák” identitásáról, illetve emez identitások megőrzésének szükségességéről. Mi a helyzet azonban a vallási identitásokkal? Mennyiben kell a katolikus, illetve a zsidó vallási identitást megőrizni? A recenzens Hans Barions és Carl Schmitt nyomán egyszer megpróbálta összefoglalni, hogy mik a feltételei a történelmi formáknak. Ezek a feltételek: a jogalkotási képesség, a nyelvalkotási képesség, vagyis a sajátos retorika, valamint az esztétikai alkotóképesség, ideértve a tér megformálásának képességét.¹⁸ A tradíció pedig nem más, mint ezeknek az identitásalkotó aspektusoknak az időben (a történelemben) fennálló önazonossága.

Vegyünk egy frivol példát, egy focicsapat szurkolói klubját. Egy ilyen klub, mondjuk a Liverpool klubja, nem véletlenül ragaszkodik tűzönvívén címere, színei, indulója, szuvenirjei sajátos formáihoz. Ha ezeket megváltoztatják, akár csak a klub színeit, akkor az identitás maga változik meg. Másik példaként, ha a sakkban az újítás jegyében megváltoztatnánk a huszár lépésének szabályait, mondjuk úgy, hogy mostantól kezdve három kockát léphet előre, akkor nemcsak a jövő sakkjátszmái fognak teljesen más módon alakulni, mint az eddigiek, hanem ezáltal a sakkjáték történetének folytonossága is megszakad. A huszár lépés megváltoztatásával egyfajta származásbeli rokonságban az eredeti sakkal, de a korábbi játszmák tanulmányozása

a felkészülés szempontjából értelmét veszti. Ez a probléma áll az egyház (és a zsinagóga) „tradicionalizmusa” mögött is. Skorka rabbi ki is mondja, hogy „[a] zsidóság esetében, mivel évezredek vannak mögötte, régi fogalmakat kell használnunk”. (25. – Kiemelés tőlem.) A régi fogalmak azonban éppen így jelen vannak a katolicizmusban is. Mi vezet ugyanakkor a katolikus egyházat állandóan nyomasztó felzárkózási kényszerhez, hogy „modernizálódjék” a „modern világgal” együtt? Gelasius pápa (megh. 496) valószínűleg nem csak merev konzervativizmus okán hivatkozott BÖLCS 22:28-ra, hogy „*El ne mozdítsd a régi határt, amelyet őseid megvontak!*” – amin persze az egyházi hagyományt és nem általában az összes hagyományt értette.¹⁹

A hitbéli kérdésekben Bergoglio érsek világossá teszi, hogy alapvető kérdésekben traditionalista, és hogy ezekben nem kíván változást. Itt persze ismét megszólal az egyháztörténész a recenzensben. Mi az alapvető és mi az, ami csak történelmi alakulat a hagyományban? Vajon nem az kellene-e legyen az egyház egyik legfontosabb kérdése, hogy miképp is viszonyuljon összetett és sokágú hagyományához, a fentiek jegyében szétválasztva a tradíció központi elemeit és a történelmileg megjelenő érdekek által vezérelt, majd rögzült esetlegeségeket? Ehhez viszont nagyon szigorúan kell megrostálni a hagyományt, ami ismét igen súlyossá teszi a történelmi kérdéseket.

Bergoglio érsek inkább látszik régi vágású traditionalistának, mint a kereszténység baloldali vagy liberális ágához tartozónak. Az egyházat nyugtalanító, sőt egyenesen égető kérdésekről Bergoglio érsek felemásan nyilatkozik. Elismeri például, hogy a cölibátus (a papi nőtlenség) nem hittétel, hanem egyházjogi kérdés. Ez a rugalmasabb álláspont azonban csak addig mutat engedékenységet, hogy a nőtlenség „kulturális” szempontok miatt változhat meg esetleg a világ egyes részén, de nem minősül általános lehetőséggnek. Pillanatnyilag mindenestre nem támogatja a változást Bergoglio érsek. Más gyakorlati témák tekintetében is teljesen hagyományos álláspontokat képvisel. Hísz az egyház által közvetített abszolút igazságban, az „ördögben”, az egyház küldetésében (szemben egyfajta magánvallásossággal). Elutasítja a „*militáns laicitást*”, azaz azt a felfogást, hogy a vallás hagyja el a templomot. Nem támogatja

az aktív eutanáziát, amit gyilkosságnak tart, éppen úgy, mint az abortuszt. (79. és 91.) Nem rokonszenvezik a feminizmussal. A válasz kérdésében nem nyilatkozik egyértelműen, de a meglegházasságot „*antropológiai hátramenetnek*” tartja. (97.)

Ugyanakkor tartózkodik attól, hogy nyíltan érveljen a divatos liberális irányzatok ellenében, és ez vezethetett oda, hogy annak ellenére nem alakult ki róla a „jobboldali” pápa képe, hogy a liberális irányzatok központi javaslatainak jelentős részét elveti. Tulajdonképpen azt mondhatjuk, hogy dogmatikai kérdésekben nem mond sem többet, sem kevesebbet az egyház hivatalos álláspontjainál.

Ahol viszont újat és érdekeseket mond, az a pasztoráció, az egyház mindennapi tevékenységének területe. Bergoglio érsek láthatólag ezeken a területeken érzi magát otthon. Itt tudja kifejezni a tiszteletet, ami kijár az ateistának vagy a másik valláshoz tartozónak. Bergoglio érsek szavai nyilvánvalóan kifejezik a szegények és elnyomottak iránti szeretetét. Az is teljesen világos, hogy nyitott a nem keresztényekkel való párbeszédre, legyenek azok zsidók, protestánsok, muszlimok vagy akár hitetlenek. Ezek nagyon fontos jelei egy olyan szándéknak, ami a római katolikus egyház mereven bürokratikus vonásait gyengíteni és a környező társadalommal való „párbeszédet” erősíteni törekszik.

Hasonlóan fontos az, amikor Bergoglio érsek egy helyen arról beszél, hogy „*amikor a keresztény közösség naggyá akar válni, és világi hatalommá akar változni, annak a veszélynek teszi ki magát, hogy elveszti vallásos lényegét*”. (178.) Vajon pápaként Bergoglio érsek, immár a világ egyik leghatalmasabb vallási intézményének fejeként képes lesz-e megújítani annak „*vallásos lényegét*”?

Ezzel párhuzamos Bergoglio érsek üdítő antikerikalizmusa. A jó vezető szerinte igenis helyet ad a kételynek, és „*Isten számára kell teret adnia: ezért magának össze kell szugorodnia, el kell télnie kétséggel, a sötétség és a tanácstalanság belső élményével*”. (36.) Nagyon erőteljes az a megfogalmazása, amikor arról beszél, hogy „*[a]mikor valaki úgy gondolja, mindent tud, amikor minden kérdésre tudja a választ, az azt bizonyítja, hogy Isten nincs vele*”. (37.) Az önhittség a próféta hamiságának legfontosabb jele.

Végül úgy foglalhatnánk össze, hogy a könyv e tekintetben jelzi Ferenc pápa gondolkodásá-

nak irányát és azt is, hogy olyan főpap, aki ezeket a gondolatait komolyan is veszi. A mélyebb teológia iránt érdeklődőknek azonban viszonylag kevés örömet fog szerezni. Erre persze lehet azt mondani, hogy míg a korábbi egyházi gyakorlatban túl sok volt a magas teológia, pontosabban a névértéken vett Aquinói Szent Tamás, addig a mai világban inkább a társadalmi kérdésekre kell összpontosítani.

Jóllehet Bergoglio érsek konzervatívnak látszik a hitbéli, illetve spirituális kérdésekben (esetében a konzervatív egyházi konzervativizmust jelent), talán legrokonszenvesebb vonása az, ahogy a klerikalizmust elutasítja. Személyében olyan püspököt ismerhetünk meg, aki hallgatni akar a közösségére, amelyet vezet. Véleménye szerint a püspököknek és papoknak meg kell hallgatniuk az egyházközsegeiket annak érdekében, hogy bölcs döntéseket hozzanak.

Végül a könyv szerkesztéséről is mondani kell valamit. Szomorú közhely, hogy alig kerül ki magyar kiadótól szakszerűen szerkesztett, ellenőrzött, olvasóbarát könyv. A Holnap Kiadó láthatólag megpróbálta a szokásos hibákat elkerülni, és ezért két lektort is felkért, Székely János segédpüspök és Komoróczy Szonja hebraista személyében. Sajnos azt kell mondanunk, hogy főleg a katolikus oldalon a munka egyenetlenül sikeredett. Például a beszélgetések során természetesen számos bibliai hivatkozás hangzik el hol idézet, hol utalás formájában. A probléma az, hogy e hivatkozásokat számos helyen jegyzeteli a szöveg, más helyeken viszont nem. Jó szándékot mutat, hogy az ószövetségi hivatkozásokat zsidó és katolikus hivatkozási rendszer szerint is megadja a könyv, de a politikai korrektség néha erőltetett és ironikus azonosításokhoz vezet, például „*Ámosz 3:2 (= Am 3,2)*”, vagy „*Jób 42,7–8 (= Jób 42, 7–8)*”, és számos más meglehetősen groteszk esetben. Ennek nyilván akkor volna jelentősége, ha komoly különbség lenne az idézet héber-, illetve latin alapú fordítása között (aminek valójában a JERUZSÁLEMI BIBLIA óta egyre kevésbé van jelentősége).

Míg a könyv általában segíti az olvasót az ószövetségi (a héber Biblia-beli) idézetek azonosításával, habár nem teljesen, mert például a 35., 36., 37. oldalakon található idézetek feladatlanul maradnak, ugyanúgy, mint a 175. oldalon, ahol ráadásul Bergoglio érsek és Skorka

rabbi éppen utal a zsidó és a keresztény olvasatok eltéréseire. Az újszövetségi idézetek közül számos feladatlanul marad, például a 34. oldalon a gazdag ifjú példabeszéde (Mt 19:21 és Mk 10:25) vagy a 141. oldalon 1Kor. 1,24 azonosítása hiányzik stb.

A beszélgetések jellegükénél fogva nem tudományos értekezések, és ezért számos helyen csak röviden, magyarázat nélkül utalnak vallási, sőt argentin politikai elemekre. Az eredeti könyvnek természetesen kevésbé volt szüksége az olvasót segítő lábjegyzetekre, de ha már a Holnap Kiadó részánta magát lábjegyzetek hozzáadására, akkor ezeknek következeteseknek, illetve valóban olvasóbarátoknak kellett volna lenniük. A haszidizmus (38.), Jichak Rabin (66.), az „*egy-egy*» *időszaka*” (67.), Marshall Meyer (50.), a konzervatív (maszorti) irányzat (40.), sőt, az „*NGO*” rövidítés (40.) is kap magyarázatot. Meyer esetében azonban éppen a fent említett szerep marad ki az ismertetésből, Christian von Wenrich súlyos esete pedig jegyzet nélkül maradt (118.).

Egyes jegyzetek azonosítanak utalásokat, azonban némelyik elég rejtélyes önmagában, mint a „*Derech Erec Rábá 5*” (50.), amihez legalább azt hozzátéhetné volna a jegyzet a laikusok számára, hogy egy rövid talmudi traktátusról van szó. Az előbb említett jegyzetek valóban segítik az olvasót az adott helyen, ugyanakkor például a 23. oldalon a 14. jegyzet csak lefordítja a CLOUD OF UNKNOWING címet, de ezen túl semmiféle egyéb információval nem szolgál az ismeretlen szerzőjű, de roppant hatású késő középkori misztikus írásról. Megemlíthető lett volna, hogy van magyar fordítása is.

Szükséges lett volna megjegyzetelni a kimondottan argentin vonatkozású részeket. Bergoglio érsek például „*Catitáról*” beszél, akit „*Nini Marshall alakított*”. (36.) Igen kevés magyar olvasó láthatta ezt az 1956-ban készült argentin filmvígjátékot, amelynek női főszereplője volt Nini Marshall, amit a szerkesztő némi idegen nyelvű internetes kutakodással kideríthetett volna. De hogy az utalásnak mi a funkciója a beszélgetésben, azt már csak találgathatjuk. Ebbe a sorba tartozik a szereplők ismerkedését megalapozó vicces (amúgy félrefordított) utalás az argentin focira (Ferenc pápa a San Lorenzo csapat szurkolója, míg Skorka rabbi a River Platéé, és az elhíresült joviális megjegyzés helyesen

valahogy így hangozhatott „[ebben az évben] *csirkelevest fog[unk] enni*”, ami arra utal, hogy a San Lorenzo meg fogja nyerni a River Platéval szemben a bajnokságot. (10.) A kimondottan argentin történeti háttérű részekben (például a 157. oldalon) pedig ismét teljesen ismeretlen nevek sokasága merül fel. Itt nem ártott volna akár minden nevet is megjegyeztetni.

A recenziens nem tudta összevetni a magyar fordítást az eredetivel, de általános benyomása szerint a tapasztalt fordító jobbára megoldotta a feladatát. Bizonytalankodását a teológiai kontextusok esetében tapasztalhatjuk. Szinte biztos, hogy Bergoglio érsek nem mondhatta azt, hogy a nagypénteki liturgiában annak a szakasznak, amely a zsidók megtéréséért könyörög, „*az eredeti spanyol nyelvű*” imája lett volna „*erős*”, hiszen (mint fentebb láttuk) ez a liturgikus elem már a VI. században is jelen volt, és, „*eredetileg*” latin nyelven hangzott el. Biztos továbbá, hogy a zsidók nem Nagy Sándor inváziója *előtt*, hanem *után* olvastották a TALMUD-ba számtalan görög és görög-latin kifejezést. (125.) A magyar szöveg általában jó, de azért a testnek nem „*kamarái*” vannak (6.), hanem „*kamrái*”, és az a kötél, ami nem szakad el könnyen, nem „*háromágú*” (uo.), hanem „*háromszonátú*”. A horgonyt sem „*vágják*” a part szélébe (75.), hanem vetik, és a „*harc*” vagy „*küzdelem*”, ami az eredetiben állhatott, biztosan nem „*verekedés*” (88.). A „*kozmozgató*” neologizmusa sem volt feltétlenül szerencsés választás a „*világnézet*” vagy „*világlátás*” helyett (157.).

Jegyzetek

1. Online elérhető bibliográfia: http://en.wikipedia.org/wiki/Pope_Francis#Writings.
2. Ezt azóta Ferenc pápa részben pótolta a LUMEN FIDEI enciklikával, lásd (különböző nyelveken): <http://w2.vatican.va/content/francesco/it/encyclicals/index.html>.
3. Az alábbiakban elemzett problémákban a recenziens elsősorban filozófia- és teológiatörténészként szólal meg, és nem ortodox keresztényként, ami a személyes meggyőződése. A végső döntés az olvasóé. – Köszönöm Komoróczy Szonja észrevételeit és javításait. A felelősség a szerzőé.
4. Az ApCSEL 4:27 világosan egyetemesen megosztott felelősségről beszél: „*Mert bizony egybegyűltek a te szent*

fiad, a Jézus ellen, akit felkentél, Heródes és Poncius Pilátus a pogányokkal és Izráel népével...” Ez a fordulat, különösen a „*pogányok és Izráel népe*” szimbolikusan az egész világot jelenti (a „*nép*” és a „*népek*” kimerítően osztják fel a világot), ugyanúgy, mint politikai szempontból a két hatalmi alakzat, a helyi királyság és az univerzális római hatalom, amelyek pedig az egész politikai világot jelképezik. Magyarul a Krisztus ellen az egész emberiség „*gyűlt össze*”, nem csak és nem különösen a zsidók.

5. A Zsidósággal való Kapcsolatok Bizottságának felállítása; a Vatikán és Izrael állam közötti diplomáciai kapcsolat felvétele (1993); vagy az EMLÉKEZÜNK: MEGFONTOLÁSOK A SOÁRÓL vatikáni dokumentum: <http://vigilia.hu/regihonlap/1998/5/9805soa.html>.

6. Részletek itt olvashatók: <http://bigstory.ap.org/article/rabbi-whose-good-friend-became-pope>.

7. Joseph Kardinal Ratzinger: SALZ DER ERDE. CHRISTENTUM UND KATHOLISCHE KIRCHE AN DER JAHRTAUSENDWENDE. EIN GESPRÄCH MIT PETER SEEWALD. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt GmbH, 1996. Magyarul: Joseph Ratzinger bíboros: A FÖLD SÓJA. BESZÉLGETÉS PETER SEEWALDDAL. Ford. Diós István. Szent István Társulat, 2005.

8. Itt érdemes felidézni Tertullianus méltán híres fordulatát: „*Kereszténnyé csak válni lehet, nem születni.*” („*Christianus fit, non nascitur.*”)

9. Nagyon hasonló címet viselő beszélgetős könyve: Jesajahu Leibowitz: GESPRÄCHE ÜBER GOTT UND WELT. MIT MICHAEL SHASHAR. ÜBERSATZT VON MATTHIAS SCHMIDT. Frankfurt am Main: Dvora Verlag, 1990. (Eredeti: AL OLAM UMLO'OH. Jerusalem: Keter, 1987.)

10. Skorka rabbi például burkoltan bírálja is Leibowitzot, illetve az ortodox irányzatot a 178. oldalon.

11. A fejezet címének magyar fordításában a „*holokausz*” szó szerepel. A recenziens szerint azonban e roppant elterjedt, ám teológiailag (és filológiailag is) téves és félrevezető terminus helyett, ami az *Istennek tetsző* „*egészen elégő áldozatot*” jelent, helyesebb a *soá* („*vészorszak*”) kifejezést használni.

12. A. Nicolotti: PERFIDIA IUDAICA. LE TORMENTATE VICENDE DI UN'ORAZIONE LITURGICA PRIMA E DOPO ERİK PETERSON. = G. Caronello (ed.): ERİK PETERSON. LA PRESENZA TEOLÓGICA DI UN OUTSIDER. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 2012. 477–514. A fontos eredeti tanulmány: E. Peterson: PERFIDIA IUDAICA. *Ephemerides liturgicae* 50 (1936). 296–311.

13. Vö. I. Elbogen: DER JÜDISCHE GOTTESDIENST IN SEINER GESCHICHTLICHEN ENTWICKLUNG. Hildesheim–Zürich–New York, Georg Olms Verlag, 1995. (Az 1931-es kiadás reprintje.) 31–37., 45–47. Hasonló az alenu imának (szintén napi ima) az a része, hogy „*és ők meghajolnak a semmisség előtt, és egy nem megváltó istenhez imádkoznak*”. A referenciákat Komoróczy Szonjának köszönöm.

14. A kérdéshez lásd részletesebben Geréby György: A NÉPEK ANGYALAI, AVAGY LEHETSÉGES-E NEMZETI KERESZ-

TÉNYSÉG? *Pannonhalmi Szemle* 16 (2008/1.). 35–55. Mai napig alapvető tanulmány a témához E. Peterson: DAS PROBLEM DES NATIONALISMUS IM ALTEN CHRISTENTUM. = FRÜHKIRCHE, JUDENTUM UND GNOSIS. Freiburg: Herder, 1959. 51–63.

15. HRABANUS MAURUS LEVELE OTGARHOZ, 829. MGH Ep. V. Fragm. 11. 520.

16. Lyoni Agobardus, PL 104: 115.

17. Például B. Lewis: THE ROOTS OF MUSLIM RAGE. *The Atlantic Monthly* (September 1990). 47–60.

18. Geréby Gy.: AZ EGYHÁZ ÉS A POLITIKAI FORMA: CARL SCHMITT ÉS HANS BARION. *Világosság* 50 (2010/3.). 65–72.

19. Vö. SIRÁK 39:1–14 (ami lényegében a MISNA programja).

Geréby György

AZ ÁLDOZATCSERE

Sonia Combe: Une vie contre une autre. Échange de victime et modalités de survie dans le camp de Buchenwald (Egy életet egy másikért. Áldozatok kicserélése és túlélési lehetőségek a buchenwaldi táborban)
Paris, Fayard, 2014. 336 oldal, 19 €

A jól ismert francia politológus, a keletnémet politikai rendszer és általában a szovjetizált Kelet-Európa kitűnő szakértője tulajdonképpen alig lép vissza az időben szakterülete szűkebb tárgyától a buchenwaldi koncentrációs tábor működését alulról, az ottrekedt táborlakók társadalmi szempontjából vizsgáló tanulmányában. Három nagyobb témakörre koncentrálnaprólékosan adatolt, tragikus tárgyat nyelvileg rendkívüli gondossággal, leleményesen, de visszafogottan körüljáró munkájában. Mindenekelőtt a buchenwaldi táborlakók társadalmáról, ideológiai-politikai, osztályszerű és a nácik által „fajinak” tekintett rétegezetségéről ad képet. Fő témája a haláltáborokba továbbküldendő foglyok listáinak manipulálása, melyre egyes kiemelt táborlakóknak volt lehetősége és készítése. Mindez a kötet első, mintegy leíró részének tárgya, hatalmas számú publikált, orális és esetenként irodalmi jellegű emlékezés és tanúbizonyosság alapján. Végül a könyv második része igen alapos és kiegyensúlyozott elemzést nyújt a buchenwaldi táborhoz kötődő múltér-

telmezés kommunista, nyugati és kommunizmus utáni verzióiról, mely utóbbiakhoz újabb impulzust szolgáltatott a keletnémet titkosrendőrség idevágó aktáinak nyilvánosságra kerülése az 1990-es években.

Buchenwald több tekintetben különös helyet foglalt el a náci terrorgépezet térképén. Mindenekelőtt ez volt a rendszer egyik legnagyobb, 1944-ben már százezres tömeget befogadó darabja. Szerepét illetően munkatábor volt, így elsősorban férfi munkaerőt telepítettek ide helyi hadüzemek kiszolgálására. Ugyanakkor a haláltáborok előszobájaként is fungált. Kimerült, beteg vagy munkaképtelen lakókat, esetenként a halálgyárak kapacitásfeleslegének kiszolgálására csak számszerűen meghatározott tömegű *Transportok*at rendszeresen küldtek tovább megsemmisítőhelyekre, nevezetesen Auschwitzba. Legkülönösebb (ha nem is egyedi) sajátossága azonban abban rejlett, hogy ide egyszerre s már a náci uralom kezdetétől (1934-től) fogva hurcoltak zsidókat, köztörvényes vagy aszociálisnak tekintett elemeket és politikai üldözötteket – kommunistákat főleg, de szociáldemokratákat és más náciellenes, potenciális ellenállókat is. A tábori társadalom belső hierarchiájában a vezető szerepet a „politikaiak” vitték, közöttük is a legjobban szervezett kommunisták, emellett a helyileg legjobban kihasználható szakértelmiségiek, mint az orvosok, akik még a legrosszabb helyzetű zsidók köréből is gyakran megkülönböztetett pozícióhoz jutottak. A politikaiak, elsősorban a nemritkán a legrégebbi s leggyakorlottabb táborlakórészleget képező német kommunisták Buchenwaldban olyan ellenálló sejteket szerveztek, melyek hatáskörét az SS létszámhiánya folytán a táborvezetőség is elismerte. Ők adták a *kápok*, a foglyokból összeállított rendfenntartók (a *Lagerschutz* tagjai), valamint az irodai és egészségügyi segédzsemélyzet nagy részét. 1942 és 1945 között gyakorlatilag ők tartották fenn a tábor belső rendjét a táborvezető SS jóváhagyásával. Ezek a pozíciók, melyekbe zsidók például gyakorlatilag nem kerülhettek, éppen a túlélés esélyei szempontjából sokszor döntő hatalmi helyzetet biztosítottak. Többek között az ún. *Arbeitsstatistik* irodájába beosztottak állították össze a haláltáborokba küldendő listáit. Nem véletlen, hogy a politikai táborlakók közül került ki a legtöbb túlélő. Ők adták a tanúbizonyosságok jó részét is,

és közöttük bontakoztak ki a felszabadulás után a legsúlyosabb polémiák az üldözöttek társadalmának belső rétegezetsége, erőviszonyai, illetve a táborvezetőséggel való együttműködés (kollaboráció vagy kényszerhelyzetbeli magatartás) tárgyában.

A könyv törzstémája, az előbbiekből kitérnek, ehhez a belső rétegezethez, a bennlakók számára élményszerűen egyértelmű, bár sokszor kétségbe vont hatalommegosztáshoz fűződik. A téma visszatekintve a kimondhatóság határmezsgyéjén járó tragédiákkal terhes. Mégis része volt a tábori lét mindennapjainak. Hiszen rendszeresen vetődött fel a kérdés, hogy ki kerüljön a köztudottan halálraítéltek közé a *Transportokba*, s kit lehet és a helyi hatalmi és érdekviszonyok között kit „érdemes” ettől legálább átmenetileg megóvni. A mentés és elítélés lehetőségei és a menthetőség kritériumai sokfélék voltak, helyzetektől függően és az időben is változtak. Ebből kiemelkedőnek látszik a politikai vagy esetenként a nemzetiségi szolidaritás, mely a túlélők közötti vitákban nemegyszer felbukkan. Szerepet játszottak itt egyéni adottságok, nevezetesen a fizikai erőnlét fenntartásának készsége az éhezés, a túlhajszoltság, a kínoztatás, a végletes megalázottság és kiszolgáltatottság helyzeteiben. De tényező lehetett a döntéshozók – orvosok, kápók, munkafelügyelők – szakmai-emberi morálja, bár ezt sok esetben az embertelen választások kényszerkörülményei felőrölték. A buchenwaldi tábor intézményes sajátosságának talán leginkább azt lehet tekinteni, hogy a politikai foglyok ellenálló sejtjei gyakran kollektív elhatározással mentettek embereket a végső szelektációtól. Ez előfordult az SS-táborigazgatás ellenében is, de nem kevés esetben ezzel együttműködve. A mentés azonban legtöbbször – majdnem kizárólag – csak az áldozatok behelyettesítésével valósulhatott meg. Ahhoz, hogy a kis három és fél éves Stefan Jerzy Zweig apjával együtt megmeneküljön – ez a kollektív mentési akciók egyik, minden bizonynyal egyedi s a könyvben paradigmaként tárgyalt határeset – három cigány fiataalt kellett egy összeállítandó *Transportba* besorolni... Az „áldozatscere” klasszikus mechanizmusa az *Arbeitsstatistik* beosztottjainak manipulációján nyugodott, akik kihúzhattak és beírhattak neveket a *Transportba* szelektáltak listáin. De menthett a *Revier* egészségügyi személyzete is, akik

munkaképtelenné nyilváníthattak egyeseket, elkerülve ezzel, hogy a legrosszabb, magas halálalozási kvótával működő munkahelyekre kerüljenek. Náluk fordulhatott elő, hogy menthetetlenül legyengült táborlakókat tettek a szelektáltak listáira a jobb állapotban lévők mentése érdekében. Náluk is rajtuk kívül is klasszikus mentési aktusnak számított az elhalálozottak identitáscseréje. A reményteljes túlélők átvették az elhunytak személyazonosságát. A könyv döbbenetes esetlajstroma a tábori társadalom – ahogy Primo Levi nevezte – „szürke zónájának” rettenetes tárházába enged betekintést, melyben a humánus legtöbbször csak az embertelenség viszonylag enyhébb formáját jelenti. Buchenwald sok visszaemlékező szemében azzal emelkedett ki a többi tábor közül, hogy itt nem verték-kínozták rendszeresen a táborlakókat...

A tábori társadalom belső viszonyait a mentési lehetőségek kapcsán tárgyaló fejezetek átvezetnek a könyv második, emlékezetpolitikai részéhez. Ez két nagyobb témakör köré szerveződik. Egyrészt azt tárgyalja, hogy a táborbeli társadalmi-ideológiai-nemzetiségi megosztottság mily alapvetően határozta meg az emlékezés toposzait és azok értelmezését. A „politikai” túlélők élményvilágába is beivódott a „lumpen” (tolvaj, köztörvényes, aszociális) táborlakók megvetése. A francia és a német túlélők nem felejtik el a nemzeti szolidaritásnak, de a nemzeti előítéleteknek is a táborban nemritkán élet-halál kérdésévé fajuló mozzanatait. A zsidóság túlélői maguk is megosztottak a „politikaiak” egykori hatalmi helyzetének jellemzésében. De ilyenek maguk a „politikaiak” is, akik között egyesek számon tartották, hogy még a táborban is előfordultak leszámolások moszkovita és trockista kommunisták között egészen a *Transportok* listáinak összeállításáig bezárólag. Az emlékezők gyakran emlegetik a „privilegizált” – legtöbbször „politikai” – táborlakók (*kápók* stb.) hasonlóságát az SS-mentalitáshoz. Mások éppen ellenkezőleg, azt emelik ki, hogy némelyek közöttük a tábori kényszerviszonyok között is képesek voltak fenntartani az ott rendhagyó polgári vagy munkásmozgalmi „normalitás” értékeit. Persze a két vízió között mindig felbukkannak a tábori „szürke zóna” elemei. Bevallhatja-e egy ápoló, vállalva tettét, hogy kijelölt betegeknek halálos injekciókat adott be ak-

kor, amikor a parancs megtagadása saját halálát jelentette volna, amellelt, hogy alkalomadtán más betegeken nem segíthetett volna?

Az emlékezetpolitikáról szóló könyvrész talán legeredetibb elemzése az elvben hivatalos kötöttség nélküli „nyugati” – elsősorban nyugatnémet és francia – és a politikailag szervezett keletnémet emlékezetkonstrukciók konfrontációjára vonatkoznak. A szerző nem törpálcát egyértelműen egyikük felett sem, kiemelve mindkettő ellentmondásait és elégtelenségeit. Nyugaton közvetlenül a felszabadulás után megjelenő, néha igen elmélyült tanúbizonyosságokat több évtizedes hallgatási korszak követi. Ez inkább csak a legutolsó évtizedekben csap át a tanúbizonyosságok rendszeres, intézményes gyűjtésébe, ami megsokszorozza a most már rendelkezésre álló konkrét emlékezéseket. Már a korai emlékek tárgyalásánál felmerül azonban a buchenwaldi „kommunista atrocitások” megbélyegzése a hidegháború szellemében. Keleten korán elkezdődik az az emlékezőpolitikai hadjárat, amelynek legalább két, egymásnak is részben ellentmondó elemét különböztetheti meg az utólagos politikátörténeti elemzés. Egyrészt Bruno Apitz 1946-os regénye és az abból készült film egyértelműen heroizálja a buchenwaldi kommunista ellenállást, mely többek között Zacharias Zweig és csecsemő gyermeke mentését is szervezte. Ennek megfelelően a film a felszabadulási jelenetből kihagyja a felmentő amerikai hadsereget, és nincs benne szó a mentést lehetővé tevő „áldozatcseréről” sem. A kommunista világkép manicheista. Nem tűri meg a tábori valóság „szürke zónájának” felidézését. Az antifasiszta ellenállás kanonizált toposza először hozzájárult a túlélő kommunista ellenállók pozícióba helyezéséhez a szovjetizált keletnémet államban. Ez azonban a legyőzött birodalom kettéosztottságának véglegesítésével már sérthette az egyeduralomra törő moszkovita nomenklatúra érdekeit. A kései 1940-es évek antifasiszta hősei koncepciók perек és politikai hajszák eredményeképp rendre a sztálinista rendszer süllyesztőjébe kerültek 1950 után.

Sonia Combe könyve pontos, a nem szakértő olvasó számára is izgalmas részletelemzése mellett, melyek az emlékezések sokaságát szembeállítják egymással (csak írott forrásokból több mint 170-re utal), talán leginkább pártatlanságával tűnik ki. Ítéletei mindig mérsékeltek, kiegyen-

súlyozottak, méltányosak, és néha nem kímélik a téma legismertebb szakértőit sem. Lesújtó, egyben lebilincselő olvasmány a máig velünk élő történelem – hiszen vannak még körünkben tanúk – sokáig árnyékban hagyott „szürke zónájáról”.

Karády Viktor

TALÁLTAM EGY KÖNYVET

KI MÁS?

Urs Bitterli: „Vadak” és „civilizáltak”.

Az európai–tengerentúli érzékezés szellem- és kultúrtörténete

Fordította Bendl Júlia

Gondolat, 1982. 623 oldal

(Die „Wilden” und die „Zivilisierten”.

Grundzüge einer Geistes- und Kulturgeschichte der europäisch-überseeischen Begegnung. Verlag C. H. Beck, München, 1976)

„Az eltaposott orrú fekete,
a sárga, kinek kékebb az ege,
a rézbőrű, kin megfagyott a vér
és a lidércként rugódzó fehér –”
(József Attila: MEDÁLIAK, 12.)

A számítógép előtt ülök kezemben egy könyvvel, amely csaknem harminc évvel ezelőtt íródott, és több mint háromszáz évvel ezelőtti eseményeket, illetve azok mintegy kétszáz éves recepcióját dolgozza fel. Sok történés és sok történet kavarog a fejemben, Kolumbusz útjaitól Matteo Ricci Kína-missziójáig, Marco Polo beszámolóitól Defoe ROBINSON-jáig, Rousseau civilizációkritikájától Buffon rasszelméletéig. Aki elolvassa a mű alcímét, nem fog csodálkozni rajta, miért épp e gondolkodókat említtem – annál inkább csodálkozhat a kiadási és a folyó év közötti szakadékon. Nos, erről csak annyit, hogy Urs Bitterli munkájának e váratlan pillanatban érkező felidezéséről *időszertűségét* tekintve csak sajnálni, *célját* tekintve pedig csak remélni tudom, hogy nem késett el.

Visszatérve az alcímre, az „európai” és a „tengerentúli” ez esetben is, mint annyiszor, a *saját*

és a *más* kontextualizált megfelelői. Mármost minden szociológus, filozófia- vagy kultúrtörténész, aki valaha is megpróbál kívülről tekinteni a Saját és a Más viszonyára – és az ezzel rendkívül problematikus módon összefonódó „mi és ők” relációra –, eljuthat a belátásig, hogy e célkitűzés jószerével lehetetlen, mivel a Sajáton és a Más *kívül* nincs semmi. Ez azonban nem jelenti, hogy a kettőt valamiféle fal választaná el egymástól: a Saját és a Más végtelen változatosággal és dinamikával tölti ki a teret. „*Aki felfedezőútra indul, elviszi önmagát. Nem fiktív módon semleges tárgyilagosság teszi az idegennel szemben fogékonná az utazót; csak saját előítéleteinek tudatában válhat a kapcsolat intellektuálisan termékennyé*” – írja Bitterli egy bekezdésben, amely Dilthey „*kölcsönös megvilágosodásról*” és Gadamer „*az Egyik és a Másik egységéről*” szülő soraival folytatódik. (99.) Ami engem illet, bő fél évtizedes filozófiai és orientalisztikai tanulmányaim során tapasztaltam, milyen könnyen vívhatja ki az ember manapság a „kultúrrelativizmus” vádját, ha nem a kellő elővigyázatossággal fogalmazza meg álláspontját, amikor a hasonlóságok helyett a különbségekre fordítja figyelmét; akik pedig ezt a címkét kiosztják, rendszerint azt is hozzáértik, hogy „kultúrrelativistának” lenni egyszerű. Hozzájuk is szól (remélem, valóban szól is hozzájuk) a következő gondolatmenet, amelyet e kritikát szem előtt tartva írok le. Ennek jegyében, vagyis a kultúrrelativizmusra vonatkozó intésként álljanak itt Jean-Paul Sartre sorai. „*Örömmel leljük abban az arisztokratikus foglalatosságban, hogy felsoroljuk a különbségeket: én nyírom a hajamat, ő befonja; én villával eszem, ő pálcikával; én lúdtollal írok, ő ecsettel festi írásjeleit; az én gondolataim egyenesek, az övéi kacskaringósak... Ebből áll a játék a különbségekkel: és aki talál egy újabb különbséget, aki talál egy újabb okot arra, hogy ne értse meg a másikat, azt a saját országában megdicsérik különleges érzékenységeért. És senki sem fog csodálkozni, ha azok, akik embertársaikat ily módon a mozaikhoz hasonlóan feloldhatatlan másfélelégekből állítják össze, felteszik azután a kérdést, hogy a csudában lehet valaki mégis kínai.*” (SITUATIONS V, 1964. Idézi Bitterli, 80.)

Urs Bitterli műve szinte megköveteli az objektív bemutatást, hiszen a szerző szintén erre törekszik már célkitűzésében is, mely szerint a gyarmatosítás történetét nem pusztán „*a hatal-*

mi és érdekviszonyok” módosulását és ennek következményeit vizsgálva tárja az olvasó elé, ezzel szemben „*a tengerentúli kulturális érintkezés nyomait a szellemi viták lehetőleg minél több területén*” igyekeznek felderíteni, „*mind a közvetlen résztvevőkben és érintettekben a tengereken túl, mind pedig az itthon maradtakban, akik minderről elmélkedtek*”. (13. k.) Sajátos, ugyanakkor világos és átgondolt a mű felépítése is. Az egyes fejezetek belső struktúráját a leírt események időrendje szervezi, ezzel párhuzamosan azonban a „*tengerentúli színtérről*” Európa felé haladunk, mindig vissza-visszalépve az időben, miközben a tárgy egyre absztraktabbá válik. Tekintsük át e menetet részletesebben, hogy átlátható legyen, mit értek ezen.

A könyv első része (21–262.) három nagy szakaszra tagolódik. Az első (TAPASZTALATOK ÉS ISMERETEK A VILÁGRÓL) a tengeri, majd a szárazföldi utazások kontextusát mutatja be a korszak gondolkodástörténeti jellegzetességeitől a hajósok életkörülményeiig, különös figyelmet fordítva az úti beszámolókra. A vizsgálat középpontjában az áll, miként birkózott meg Európa azokkal az ismeretfoszlányokkal, amelyek hol büszkélkedésre, hol titkolni való szégyenkezésre, de mindenképpen gondolkodásra késztették a XV. század felfedezőseitől, vagyis a „*bennszülött népekkel*” való első találkozástól kezdve. (Bitterli nagy hangsúlyt fektet rá az ELŐSZÓ-ban, hogy tudatosítsa: az olyan szavak alkalmazása, mint „*bennszülött*”, „*néger*”, „*archaikus*”, „*civilizált*”, elengedhetetlen volt a forrásokzövegek kezelésében, noha maga is tisztában van azzal, „*hogy ezekben olyan dichotómiák rejlenek, amelyeket a modern etnológia joggal bírál*”. [16.] Írásomban e kifejezéseket, Bitterli munkájáról lévén szó, idézőjelben használom, itt jegyezvén meg, hogy e terminológiai nehézséggel a mai napig küzdünk.)

A második szakasz (EURÓPAIAK ÉS BENNSZÜLÖTTEK: A TALÁLKOZÁS FORMÁI) az utazók és egy adott, korábban számukra ismeretlen terület lakói közötti viszony négy lehetséges típusát veszi sorra – tehát még mindig a konkrét, fizikai érintkezés színterén maradunk. Bitterli plasztikusan interpretálja és remek érzékkel idézi azokat a beszámolókat, amelyek a találkozás legfelületesebb formájára, a „*kultúrák érintkezésére*” jellemző offenzív európai magatartásról tanúskodnak. A kezdeti bizonytalanságot ugyanis „*rendszerint*

nem az a komoly törekvés váltotta fel, hogy tárgyilagosan kutassák az idegen kultúrát, hanem inkább a bennszülöttek árnyalatoktól mentes és általános elítélése – akiket »barbárnak« és »vadembernek« nevezve egyszer s mindenkorra alacsonyabb rendűnek ítélték. (105.) Az utazók már kezdetben ezzel indokolták a „bennszülöttekkel” folytatott kereskedelemben elkövetett csalárdságokat, amikor pedig a másik fél hasonló ravaszkodással válaszolt, ezt mint eredendő tisztességtelenségének bizonyítékát kürtölték világgá. (106. k.) Így igazolták lelkiismeretlenségüket, miközben például látványos ceremóniális keretek között „birtokba” vették a földjét, holott neki semmilyen fogalma nem volt a tulajdonról.

Ha az utazók és az újonnan felfedezett terület lakói közti érintkezés hosszabb ideig fennállt, Bitterli „*kultúrkapcsolatról*” beszél. Ennek jellegzetes formái egyfelől a missziós, másfelől a kereskedelmi tevékenység, különösen a rabszolga-kereskedelelem, melyek közül nemcsak az utóbbi, de az előbbi sem jelent lényegi előrelépést az „idegen” kultúrák megértése felé vezető úton. A rabszolga-kereskedelelem igazolása a legtöbb esetben – amikor egyáltalán igazolást kerestek rá – hasonlított a fent említett kicsavart érveléshez, s a szánakozás egy-egy megnyilvánulásától eltekintve „*a rabszolga-kereskedelemtől bíráló hangokat az érintett európaiak részéről alig lehetett hallani*”. (130.) Miközben a XV. és a XIX. század között Nyugat-Afrikából mintegy húszmillió embert hurcoltak el, más területeken megkezdődött az ott élők keresztény hitre térítése. A jezsuita misszionáriusok türelme és – mint Bitterli fogalmaz – olykor pszichopatologikus önsanyargatási vágya lehetővé tette ugyan az alapvetően békés együttélést, de számos népcsoport, például az indiánok makacs ellenállása a hittérítéssel szemben ismét csak azt a reakciót váltotta ki a „jezsuita államok” (a „redukciók”) alapítóiból, hogy az „archaikus” embert – ne állatként, de – gyermekként kezeljék és „*a kiskorúságra jellemző függőségi viszonyban*” tartsák, ami „*csak megszeliidítette őket, ahelyett, hogy valóban műveltséget adott volna nekik*”. (160. k.) Fontos ugyanakkor, hogy a kanadai és dél-amerikai misszionáriusok mindenkinél korábban ismerték fel „*a tengerentúli kultúrkapcsolat tragikumát*” (165.), s az ő beszámolóik az elsődleges forrásaink azokról az eseményekről is, amelyeket Bitterli a „*kultúrák összeütközéseként*” vizsgál. „Né-

hány indiánt – idézi például egy ferences szerzetes beszámolóját a spanyolok haiti kegyetlenkedéséről – *élve elégették, másoknak levágták az orrát, kezét, kivágták a nyelvét, sokukat főlakasztották [...]*” (170. k.) E cselekedeteket rendszerint az önvédelem álcája mögé bújtatták. Néhány ritka esetben azonban a találkozás a kultúrák hosszabb távú, viszonylag békés együttélését is eredményezhette – ez az „*akkulturáció*”, illetve „*a kultúrák összefonódása*”. A szerző példája a portugálok és az őslakosság között kialakult braziliai kultúrkapcsolat, melynek vizsgálatában ugyanakkor nagy nyomatékkal utal a sajátos együttathatókra, amelyek az itteni viszonyt meghatározták, és amelyek mutatják, milyen ritkán alakul ki hasonló kulturális összhang. Magától adódik, hogy Bitterli a szakasz végén három területről, a hittérítésről, a gyarmatosító tevékenységről és a technikai fölénybe vetett hitről beszéljen mint az európai „fensőbbiség-igény” megnyilvánulási formáiról. Természetesen bemutatja a tengerentúli elnyomás ellen lépő abolicionisták tevékenységét is, akik azonban szintén „*viszariadtak attól, hogy a bennszülöttek számára is követeljék azokat a jogokat, amelyeket a XVIII. század Angliájában már egészen természetesen tartottak. Így az abolicionisták [...] az áldatlan állapotok elleni komoly bírálatukban és harcukban éppen arról a gondolati alapról indultak ki, amelyből az állapotok is fakadtak*”. (229.)

Már a XVI. században sor kerül az újonnan felfedezett területek lakóinak első néhány „európai látogatására”, a későbbiekben pedig egyre több utazó hozza magával Európába valamely „idegen” nép egy képviselőjét. A találkozás e formájának szenteli Bitterli az első rész rövid harmadik szakaszát (BENNSZÜLÖTTEK LÁTOGATÓBAN). Itt tehát még mindig „fizikai” értelemben vett, „közvetlen” találkozásról van szó, de már Európán belül. Bár „*a bennszülött látogatókkal szembeni viselkedés Európában szinte kizárólag a hitetlenkedő és ostoba csodálkozásra, a szenzációéhségre és a kissé leereszkedő kíváncsiságra korlátozódott*” (242.), e látogatásokkal a tengerentúli ember – a szó tudományos értelmében vett – megfigyelése mintegy „laboratóriumi” keretek közé került. Mégis, noha „*[]éirhatták [...] mint egzotikus növényt a herbáriumban, megállapíthatták külsejét, nagyságát, természetét, különleges jegyeit, színét, de képtelenek voltak [a bennszülöttet] elemi életfeltételével és képzeletvilágával együtt megragadni*”.

(243.) Fontos azonban, hogy bár az itt levont következtetések váltak a XIX. századi rasszelméletek alapjává, a faji ideológiák („*a biológiai alkalmasságról és a kulturális fölényről alkotott elképzelések*” [245.]) nem a kezdeti megfontolatlanság következtében jelentek meg. Ellenkezőleg: számos tudományosnak vélt „megfontolás”, számos – olykor évszázadokon át gyűrűző – tévkövetkeztetés előzte meg őket.

A mű második része (265–572.) a ZÁRSZÓ-t nem számítva négy szakaszra tagolódik, amelyeken keresztül továbbra is a tengerentúli emberről kialakított kép absztrahálódását követjük nyomon. Itt ismét visszalépünk az időben, de immár a felfedezések tágabb eszmetörténeti kontextusának vizsgálatával: az első szakasz (A FELVILÁGOSODÁS TUDOMÁNYÁNAK VILÁGSZOMJA) azt az átalakulást ragadja meg, melynek révén az idegenkedést és veszélyérzetet a tudomány minden területén a kielégíthetetlen kíváncsiság váltotta fel. Newton, majd Linné munkássága nyomán a felosztás tevékenységébe fektetett energia és az eredményességébe vetett hit mellett elhomályosult a szétválasztottak kapcsolatának feltárása. A természet és jelenségeinek „térbeli” elkülönítése együtt járt a szellemtudományok átalakulásával, így a történeti szemléletmód megjelenésével is. E folyamatokhoz szorosan kötődik az európai kultúra kritikája, amelyben *ellenpontként* a „vadaknak” is szerep jut. Márkánisan jelen van ez már Montaigne-nél, amennyiben az „*európaiak kulturális pozíciójának megkérdőjelezése*” hatja át az ESSZÉK mindazon fejezeteit, amelyekben az Európán kívüli népekről van szó. (299.) E szemlélet a XVII. század végén, különösen a hittérítők körében, új lendületet kap, amikor is például Sagard ferences szerzetes „*egyenesen azt a kérdést tette föl magának, hogy az indiánokat, akik annyival boldogabbak és erényesebbek az európaiaknál, helye-e megajándékozni az európai civilizáció kétes értékű adományaival*”. (300.) Ugyanakkor, hangsúlyozza a szerző, elsősorban itt sem a másik mélyebb megértéséről, pusztán a saját kritikai szemléletének kivetítéséről van szó. Noha e kritikának vitathatatlanul Rousseau volt a legnagyobb hatású képviselője, az itt vizsgált folyamat, vagyis az „archaikus” népek megértése terén az ő írásaiból sem indult ki „*valaminő döntő gondolkodási irány*”. (306.)

Bitterli egy teljes szakaszt szán a világról megszerzett tudás rendszerezését szolgáló gyűjte-

ményeknek (A TUDÁS ÖSSZEJE). Itt elsősorban arra kell felfigyelnünk, miként kezdenek szemléleti modellekké összeforrni azok az ismeretek, amelyeket egy személy már nem volna képes saját megfigyelései alapján összegyűjteni, és miként teljesednek olyan koncepciókká, amelyeket nem is *lehetséges* empirikus megfigyelés révén megalkotni. Ezt leginkább a kozmográfiai tükrözik, amelyek szerzői egyfelől „*értékelt, hogy a saját kultúrájuktól idegen jelenségek nem bélyegződtek barbároknak, hanem tudományosan és emberileg érdekesek maradtak. A következő lépést azonban – folytatja Bitterli –, amely abból állt volna, hogy az idegen kultúra jelenségeit saját történelmi feltételei felől közelítsék meg, még a XVIII. század gyűjteményeinek szerzői is csak a legrikább esetben tudták megtenni*”. (337.) Ide kötődik, de már egy későbbi, A KULTÚRTÖRTÉNETI SZEMLELETMÓD című fejezetben kerül előtérbe Voltaire világképe, amelyben bár „*szorosan összekapcsolódva jelenik meg az ember tökéletesíthetősége és megronthatósága*”, az „archaikus” kultúrák mégis alacsony rangot kapnak, és erős alapot nyer a vélekedés, „*mely szerint az írásos hagyomány nélküli kultúráknak nem lehet említésre méltó történelmük*”. (359.) E kultúrák megítélése szempontjából Voltaire-nél sokkal nagyobb szerepe lesz azonban Rousseau-nak, aki bár „*e hatását kényelmetlen érzéssel vette tudomásul*”, mégis „*minden egzotikum rajongó csodálatának kezdetén*” áll, „*melynek utóhatása egészen az imperializmus koráig érezhető volt*”. (372.) Mégsem róla, hanem Condorcet-ről mondták, „*hogy ő képviseli a legegységesebben a francia felvilágosodás szellemi álláspontját*” (373.), amennyiben az európai–tengerentúli kapcsolatokban is a forradalmi eszme érvényesítéseként követeli a viszonyok „*felelős újjáalakítását*”. Amikor azonban e „*kapcsolatokra rá akarja nyomni a független, magukat az emberi jogok tiszteletben tartására kötelező államok kölcsönös érdeket szolgáló szövetségének bélyegét, gondolkodás nélkül alkalmazza az amerikai és a francia forradalom jogi eredményeit a gyarmati partnerre, s hallgatlagosan feltételezi annak egyetértését. A gazdasági és politikai imperializmus helyére a civilizátori imperializmus lép*”. (381.)

Lehetetlen volna itt részletesebben bemutatnom azt a sokszínűséget, amely a mű második részére kibontakozik, de amelynek mégis az lesz a fő konklúziója, hogy „*az európai felvilágosodás – a kultúrák pluralizmusának belátása ellenére, a rasszok intellektuális azonosságának eszméje és az ebből szükségszerűen következő posztulátum, a jogi*

egyenlőség, a történelmi fejlődés dinamikájának egyre fokozódó felismerése ellenére – sok tekintetben nem tudott szabadulni korábbi előítéleteitől”. (417.) Igaz, hogy az üdvözülés ígérte a „műveltség és tudás” ígérete váltotta fel, hogy erőszakos fenyegetés helyett a közös haszonnal járó földművelés tervei kecsgették a tengerentúli népeket, miközben a „hatalom katonai megragadásából kulturális támogatás” lett, továbbá, hogy a „kor kiemelkedő tudósai bizonyára szem előtt tartották saját álláspontjuk relatív voltát”, vizsgálva Montaigne és Montesquieu írásaira. Mégis, „saját fensőbbségük tudata minduntalan elfedte az ilyesfajta felismeréseket, és az osztályozó rendszerezés, valamint a világméretű tanítás vonzereje veszélyeztette más kultúrformák öntörvényűségének felismerését”. (418.)

Itt érkezzünk a vizsgált folyamatnak a gyakorlati megfigyeléstől talán legteljesebb mértékben eltávolodó, ugyanakkor a racionális történetiségigényt leginkább tükröző vonulatához: az „antropológiai vitához”. Az emberi nem egységes eredetéről folyó diskurzus olyan meghatározó személyiségek munkásságán alapszik, mint Herder, Kant vagy Blumenbach. Ugyanakkor, miközben e gondolkodók a rassz fogalmának és a rasszok eredetéről folytatott vitának tudományos keretét kezdik kidolgozni, a rabszolga-kereskedelem „szószólói és apológétái” számára a poligenezis elmélete arra ad újabb alapot, hogy a „bennszülöttek” és az európaiak eltérő törzsből való származását felhasználva érveljenek az előbbieket alacsonyabb rendűsége mellett. (425.) Általánosan elmondható azonban, s ez még „a legjózanabb antropológusokra” is igaz, hogy a külső megjelenésről magától értetődően következtetnek a belső tulajdonságokra. (461.) Így például, miközben a sötét színű bőrt továbbra is negatív tulajdonságokkal kapcsolják össze (amelyek a már említett gátlástalan kegyetlenkedésnek is alapot adtak: gondoljunk a spanyolok Haiti lakóival szemben elkövetett tetteire), számos szerző épp a másik végletbe esik például Tahiti lakóinak gloriifikációjában, akiket már Bougainville a görög mitológia nimfáihoz hasonlít. (467. k.) Bár a tudományos megfigyelés módszerei egyre kifinomultabbakká váltak, e morális és esztétikai következtetések nemhogy elhaltak volna, inkább felerősödtek, olyannyira, hogy Bitterli már-már megkönnyebbülten idézi Lichtenberget, akinek „A fizionómiáról szóló

esszéje olyan határozottan mutatott rá a rasszfizionómia egyes vitatható pontjaira, hogy szinte azt kívánjuk, bárcsak gyakrabban és rendszeresebben szólt volna a szerző az antropológia kérdéseiről. »Ne ítélj meg Isten világát a magad világa alapján« – ez volt Lichtenberg alapelve”. (474.)

Az európai gondolkodás, mint láttuk, mégiscsak a saját világa alapján kezdett ítélni más kultúrákról, ezzel együtt azonban, amellett, hogy a „vadakat” az európaiaknál alacsonyabb rendűként tüntették fel, megszületett egy olyan képzeletbeli világ is, amelyben az állatias „bennszülött” „nemes vademberként” jelent meg. Ezekről az elképzelésekről szól a második rész negyedik szakasza (A TENGERENTÚLI EMBER MINT PÉLDAKÉP ÉS KIHÍVÁS), amelyben a közvetlen találkozástól már nem csak a tudományos feldolgozás szintjén távolodunk el: az utópiák megjelenésével a képzelet területére jutunk. Miközben a „ferinók” a kínai mintát, az ázsiai ember sztoikus nyugodtnak beállított tőrését dicsérik a „vadak” állatiasságával szemben, mások a „természeti” ember „természetességét” állították eszményképül – mindez azonban „a gyarmati kapcsolatok alakulására alig hatott”. (485.) A jelen családottságára adott válasz a múlthoz való visszavágyódás lett, amely egyben egy „archaikusnak” tűnő, valójában mesterséges képet tett ideáljává. Állandó visszatérő elem az óriási népszerűségnek örvendő utópiákban a magántulajdon hiánya (512.) – a mozzanat, amelyet a korai hajós kereskedők a leggátlástalanabb módon fordítottak saját javukra. „Míg azokban az utópiákban, amelyek az elképzelt népek egyenlőségét és a közös tulajdont hangsúlyozzák, félreismerhetetlen a természetjogi-progresszív tendencia, addig azok az utópiák, amelyek az élet bukolikus élvezetét dicsőítik, a visszafelé tekintésre és az apolitikus nosztalgiára hajlanak [...]” (516.) A robinzonádok kezdete olykor szinte megkülönböztethetetlen egy valódi útleírástól, mígnem az író felfedi magát, s a realitás álcája álomvilággá olvad. Ennek adja mintegy paródiáját Swift GULLIVER-je. Itt, ahogyan más művekben is, az elmélet szintjén folyamatosan jelen vannak ugyan a problémák, amelyek a gyarmatokon a napi gyakorlatot áthatják, mégsem „kerülhetjük ki azt a gyanút – mondja Bitterli –, hogy a kultúrák találkozásának problematikáját a honi irodalom hadszínterén kevésbé brutális eszközökkel ugyan, de alapjában véve alig oldották meg kielégítőbben, mint kinn a gyarmatokon”. (534.) Ami

ott a hatalom játszómájává merevedett, itt a képzelet játékvá hígult, s az „irodalmi művekben, amelyekben az igen sokféleképpen ábrázolt tengerentúli ember párbeszédet folytat egy európaival, alapjában véve egyetlen közös vonás van: a benszüllött mint olyan alig ismerhetjük már fel”. (553.) Így válik végső soron európaivá a „vadember” a képzeletben – mivel a valóságban nem tudták azzá tenni.

Nem kell hosszan ecsetelnem ezek után a Zárszó hangulatát és válaszát a nyitókérdésre: „Vajon képes volt-e az európai–tengerentúli kapcsolatok gondolati feldolgozása arra, hogy meghatározza az események tényleges menetét?” (555.) Az európaiak, mondja Bitterli, „lényegében nem voltak képesek felfogni a tengerentúli népekkel kapcsolatos intellektuális felelősségüket sem passzív, sem aktív értelemben”. (556.) Ez azonban nem jelenti, hogy a szellemtörténet mozzanatai ne lettek volna komoly hatással a gyarmati eseményekre, és hogy a beszámolók és a rájuk adott reakciók ne járultak volna hozzá ahhoz, hogy az emberek legalábbis tudomásul vegyék az itt említett problémák létét és a telepések „etikai felelősségét” (565.), noha, „az imperializmus elméleti megalapozói mégiscsak hajlottak arra, hogy az európaiak »vezető szerepét« igencsak kultúrsovimszta szímben lássák”. (570.) Bármelyik oldalt vizsgáljuk is tehát, közelítsünk az „archaikus” népek interpretációjához akár a „barbár”, akár a „nemes vadember” ábrázolása felől, egy-egy ritka kivételtől eltekintve nem a tengerentúli valóság megértéséhez, hanem európai félreértelmezéséhez jutunk.

Történetünk végéhez közeledve ideje feltennünk a kérdést, milyen alapon vág neki Bitterli ennek az útnak olyan nagy magabiztossággal. Szerzőnk talán nem eshet áldozatul saját kulturális közege általi meghatározottságának? Nem lehet elfogult? Vagy nem ragadhatja el éppen az idegen megértésének csak álarcát hordozó Európa-kritika? Nos, először is Bitterli messzeszemelőig tartja magát ahhoz a tudományos szemléletmódhoz, amelyet a történész tárgyilagosságának nevezhetünk. Egyik gondolatmenetében például, mely a „fölény” és „hátrány” fogalmait értelmezi, a következőképpen fogalmaz: civilizáción „azokat az elsődlegesen műszaki és tudományos eredményeket értjük, [...] amelyeket bizonyos módosításokkal le lehet választani egy meghatározott kulturális háttérről, és alkalmazni lehet

egy másikban”. (64.) Bitterli csak egy jegyzet erejéig hívja fel a figyelmet a „kultúra” és a „civilizáció” fogalmi vitájára, ami különösen problémás, mivel az idézett definíció a társadalmi létet meghatározó tényezők óriási hányadát utalja a „civilizáción” kívülre, arra pedig nem kapunk választ, miként definiálható a kultúra ezeket is tartalmazó területe. A szerző ugyanakkor a lehető legteljesebb mértékben ragaszkodik a civilizációra vonatkozó kikötéséhez, ami folyamatos, feszült kontrollt igényel. Ha kézbe vesszük a művet, ügyelnünk is kell rá, hogy a fordító, akinek munkáját természetesen óriási tisztelet illeti, akaratán kívül gyanúba ne keverje Bitterlit egyes szöveghelyeken. Így például a 258. oldalon, ahol a magyar szövegben „magasan fejlett” kultúrkörökről olvasunk (mint az iszlám és a kínai) az „archaikus” népekkel való szembeállításban, fontos tudnunk, hogy Bitterlinél, „hochzivilisiert” áll (DIE „WILDEN” UND DIE „ZIVILISIERTEN”, 199. k.), vagyis a „fejlettség” az adott kultúrkör „műszaki és tudományos eredményeire” vonatkozik. Hasonló megütközést vált ki annak a mondatnak a kezdete, mely szerint „Az afrikaiak mindig is a henyélés érzéki élvezetének mesterei voltak, azok ma is, és néhány XVIII. századi európai utazó elragadtatva számol be arról, hogyan tudják a négerek hazájukban zenével, táncsal és szellemes találékonysággal elütni az időt, és hogyan lesz számukra még a munka is játékos szórakozássá”. (195., kiemelés tőlem – T. F.) (Itt arról van szó, milyen elviselhetetlen, megszokott hétköznapjaikhoz viszonyítva mennyire idegen körülmények közé kerültek az Észak-Afrikából elhurcolt emberek.) Egészen más színben tűnik fel az állítás első fele (és nem kerül ellentmondásba folytatásával), ha az eredeti szöveget olvassuk: „Der Afrikaner war und ist ein Meister im sinnvollen Genuß des Müßiggangs [...]” (DIE „WILDEN”..., 152.), vagyis „az afrikaiak, miként ma is, [mindig] a semmittevés tartalmas [értelmes] élvezetének mesterei voltak”, ahol a *sinnvoll*, „érzéki”-ként való visszaadása igen problémás. Igaz, a fordítás megbicsaklása nem véletlenül sikkad el viszonylag könnyedén: a *Müßiggang* („henyélés”) nem épp hízelgő terminusát Bitterli csak részben használja az említett utazók megfigyelésének leírására – ez saját állítása is. Minden objektivitása mellett ugyanis ő sem állhat „a semleges térfélre” – ennek azonban, s ez a fenti kérdésekre adott válasz másik oldala, nem is kelti látszatát.

A „VADAK” és „CIVILIZÁLTAK” amellet, hogy átfogó képet nyújt az „európai-tengerentúli érintkezés szellem- és kultúrtörténetéről”, korántsem pusztá áttekintés. Bitterli már a könyv első harmadánál egy hosszabb bekezdést szentel annak, hogy szóljon az Egyesült Államokba hurcolt afrikaiak következő generációjának hányattatásairól. „*A feketék visszajuttatása Afrikába [...] – írja – éppoly kevésbé valószínű, mint az a terv, hogy kizárólag fekete szövetségi államokat hozzanak létre az Egyesült Államokon belül [...]. De Martin Luther Kingnek az a dédelgetett vágya, hogy a demokratikus eszményekre és a nemzet haladásába vetett hitre hivatkozva meg lehet szüntetni a mai Észak-Amerikában élő, mintegy 20 millió néger hátrányos helyzetét, szintén megvalósíthatatlannak bizonyult.*” (205.) Így beszél a szerző King híres beszéde után egy bő évtizeddel az európai-tengerentúli érintkezés konkrét következményeiről, s a műben nem ritkák a hasonló utalások. De Bitterli elsősorban szellem- és kultúrtörténetet ír, s a könyvbeli események *tényei* mögött végighúzódik egy, ha fogalmazhatok így, szellemtörténeti *árnyék*, a fajgyűlölet és vele a hitleri Németország ideológiájának *árnyéka*. Bitterli nem ennek az ideológiának a történetét írja meg, s legkritikusabb megjegyzései is inkább a tengerentúli emberrel közvetlenül kapcsolatban álló utazókra, mintsem a kultúrák érintkezésének európai teoretikusaira vonatkoznak – mégis tudatában van annak, hogy *minden* kritikai megjegyzése egyben ezzel az *árnyékkal* is küzd. Fontosnak tartom bővebben idézni a helyet, ahol ez a feszültség kitör a szöveg mögül. A felvilágosodás végére, kezdi Bitterli, az európai gondolkodók eljutottak arra a belátásra, hogy a tengerentúli ember, noha ilyen vagy olyan formában gyámolításra szorul, „*képes a művelődésre, sőt, hogy önként kész művelődni*”. (415.) „*Ezzel kapcsolatban utalnunk kell arra, hogy a korai gyarmattörténelem nem ismer-te azt a radikális rasszizmust, amely a XX. században jelentkezett. Pusztító méretű népirtások azonban minduntalan és a legkülönbözőbb változatokban előfordultak [...]. E népirtásokat rendszerint a leghazugabb érvekkel támasztották alá [...]. Az útbeszámoló és gyarmatelméleti írások gazdag forrásanyagában azonban tudomásunk szerint soha nem tagadták meg kifejezetten egyetlen néptől sem a létezéssel való jogot, mint Hitler és ideológiai előkészítői tették, és soha nem láttak hozzá egyetemes kiirtáshoz akár csak megközelítően is*

annyira szisztematikusan, mint az SS-állam a zsidók kiirtásához. Mind a keresztény tanban, mind a laikus felvilágosult gondolkodásban volt annyi etikai tartalom, hogy a »végleges megoldás« örült eszméje ne csírázhassék ki.” (415. k., kiemelés tőlem – T. F.)

A szerző nem szól hosszabban a fasizmusról, s ama szövegek kapcsán sem tér ki rá explicit módon, amelyeket később – noha sokszor leegyszerűsítően – összekapcsolnak vele. Mégis, az egész itt bemutatott történet mást jelent számunkra ma, mint bárkinek, aki a XX. század előtt tekintett volna vissza rá, nekünk ugyanis mindaz, ami az elmúlt évszázad derekán történt, ugyanúgy része az itt áttekintett események jövőjének, ahogyan része a mi múltunknak is. Feldolgozni ugyan elkezdtük már ezt a múltat – kérdés azonban, hogy milyen mértékben sikerült meghaladnunk. A „*világpolitikai tekintetben hatalmát messzemenően elveszített európai ember – zárja munkáját Bitterli – változatlanul a régi feladat előtt áll: meg kell tanulnia tisztelni a másfélét másféleségében, és ugyanakkor tudnia kell, hogy az alapvető emberi összetartozás jegyében rokonság is fűzi hozzá*”. (573.)

Mikor hozzákezdtem, azon töprengtem, mivel is kezdjem – most azon, mivel engedjem el. Ahogy Bitterli Martin Luther King vágyáról írott sorait olvasom, eszembe jut egy fiatal énekes, Robert Zimmermann, ismertebb nevén Bob Dylan, aki ott állt '63-ban King emelvényén, megénekelve közös „hajónk” partot érését (WHEN THE SHIP COMES IN). Hogy hol tart ma ez a hajó, mindenkinek saját megítélésére bízom, s egy személyes kiegészítéssel zárom soraimat.

Néhány évvel ezelőtt hosszasan gondolkodtam azon, hogyan reflektálhatnék Martin Schönfeld tanulmányának egy rövid szakaszára, melyben azt a kijelentést teszi, hogy a német gondolkodástörténetben Adolf Hitler volt „*a kantianizmus ideológiai ellentéte*” (FROM CONFUCIUS TO KANT – THE QUESTION OF INFORMATION TRANSFER. *Journal of Chinese Philosophy*, 33/1. 67–81.). A szerző eztán Konfucius és Kant „morálfilozófiájának” összehasonlításába kezd. Gyenge lábón álló elemzését a bevezető passzus hivatott megtámogatni: Kant és Konfucius gondolkodásának vélt vagy valós párhuzama a morál egyetemességét bizonyítja a hitleri ideológiával, az egyetemes rosszal szemben. Annak idején végül

szót sem ejtettem Schönfeld bevezetőjéről, Bitterli művét elolvasva azonban megfogalmazódott bennem, amit akkor nem mondtam ki. Kultúrrelativistának lenni valóban „egyszerű”. Az azonban, ha a világbéke jelszava mögött összefésüljük a Sajátot a Mással, Kantot Konfuciuszal (de sorolhatnék sokkal közelebbi példákat is), nos, ez sem felel meg éppen helyzetünk összetettségének. A más vallású, kultúrájú vagy bőrszínű emberrel szembeni viszonyunk nem attól válik (inkább) feszültségmentessé, hogy felszámoljuk a Mást mint *mást*, és a sajátunkkal azonosnak vagy ahhoz *eredendően* hasonlóknak tekintjük, hanem azáltal, hogy belátjuk, a „saját” semmivel sem „kevésbé más”. A fagyűlölet eszméjével nemcsak és talán nem első-

sorban az egyetemes *közösség* eszméje áll szemben, hanem a különbözők *mint különbözők* teljes és egyenlő létjogosultságának elismerése – ami egyben megismerésük előfeltétele is.

„Ének szól
 Amint a fővitorla fordul
 És a csónak partra veszi útját
 És a Nap néz egyformán
 Minden arcra padlatán
 Amikor beér a hajó”

(Bob Dylan:
 WHEN THE SHIP COMES IN
 – részlet)

Takó Ferenc

• Búcsú a HOLMI-tól •

ÍGY KEZDŐDÖTT

1989 tavaszán megkeresett Kenedi János azzal a felkéréssel, hogy indítsunk irodalmi lapot, a szerkesztő legyek én. Lapot kéne alapítani (sic!)? – kérdeztem frivolul. Pedig a felkérés telibe talált. Kamaszkorom óta irodalmi lapot akartam szerkeszteni.

Az ötlet mellett több érv is szólt: a kamaszkori vágy, az addigi olvasmányok, irodalmi kapcsolataim, barátságaim, eltökéltségem.

De volt ellene is érvem: ötvenkilenc éves voltam, lapot pedig húsz-harminc éves fiataloknak kell (ha lehet) szerkeszteni. Időt kértem.

Három nap múlva levelet kaptam egy hajdani lánytól. Megőriztem a levelet, így idézhetek belőle: Osvát is váradi volt (ezt persze tréfának számom); kicsoda csinálná azt a lapot, ha nem Maga? Maga mindenkit ismer, Magának mindenki fog kéziratot adni stb.

Elvállaltam a lap szerkesztését. Most, csaknem huszonöt év múlva, amikor leveszem a vállamról, azt kell mondanom: nem bántam meg.

Réz Pál

A HÉTFŐK

Huszonöt évvel ezelőtt más volt. A történelmi remények és várakozások része volt a folyóirat-alapítási kedv föltámadása. A magyar irodalmi kultúra folyóirat-kultúra volt, részben sikeres és sarkalatos történelmi folyóirataink hagyományának okából, részben azért, mert az irodalmi élet folyóiratok köré szerveződött, melyek mozgékonyabbak, frissebbek és még cenzurális föltételeikben is változékonyabbak voltak, mint az ugyancsak cenzurális okokból lassú és túellenőrzött könyvkiadás.

Mindazonáltal a korábbi évtizedek folyóirat-szerkesztői Király Istvántól Simon Istvánon keresztül Juhász Ferencig vagy Szederkényi Ervinig – személyes bátorságuktól vagy féltékenységüktől, jó- vagy rosszakaratuktól, ravasz szemhunyasuktól vagy éber tekintetüktől függetlenül – politikai megbízottak és kinevezettek voltak. Főszerkesztőnek lenni színekúra volt, de eligazításra – hányszor láttam ezt a Dunára nyíló ablakomból! – a pártközpontba kellett járniuk.

1989-ben megváltoztak a körülmények. Fiatalok indítottak szabadon folyóiratokat, mint a *Nappali házat*, diáklapból hamarosan színvonalas orgánium lett a debreceni *Határ*, s az idősebb korosztályok is megvalósították a maguk évtizedek óta reménytelenül dédelgetett vágyát, hogy – Nagy Lajossal szövölva (idéztük ezt önironikusan a *Holmi* első számában) – „*Lapot kell indítani. Egy új lapot*”.

A főszerkesztés is mást jelentett, mint a Rákosi- és Kádár-korszakban. Sovány laptársunk (mert magunk vastagok akartunk lenni), a *2000*, évenkénti rotálással védekezett a főszerkesztői túlhatalom ellen. A *Holmi* Réz Pál személyére volt kitalálva (s ne mulasszam el megemlíteni, hogy Magyar Bálint kezdeményezése nyomán Kenedi János volt, aki kitalálta), de meggyeztünk abban – ez volt a *Holmi* statútuma –, hogy vitás kérdésekben neki is csak egy szavazata lesz. A vitában megalapozott érvek, megérdemelt tekintély, férfibáj bevethető, de ha nem győzi meg a többséget, leszavazzuk.

Nem egységes szellemű csoport vágott ugyanis neki a *Holmi* szerkesztésének. Olyannyira különböző hagyományok, beállítottságok, elköteleződések, élettapasztalatok és utak jellemezték bennünket, hogy nem is kísérleteztünk előzetes koncepció megfogalmazásával. Abból indultunk ki, hogy mindenki, aki részt vesz a vállalkozásban, letett már valamit az asztalra. Továbbá abból, hogy egyetlen résztvevő tisztességében sincs okunk kételkedni. Abban egyeztünk meg, hogy „jó” akarunk lenni, azaz a megjelenés legfőbb ismérve nem az irányzat, hanem a minőség lesz, s távoli mintaként ott állt a legsikeresebb magyar folyóirat, a *Nyugat*, amelyet idéztünk is azzal, hogy főrésze és FIGYELŐ-re tagoltuk a *Holmit*. Belevágunk, és meglátjuk, mi lesz.

S aztán mindenki gondolt, amit gondolt. Eörsi István és Kenedi János olyannyira más – egymástól is különböző – lapot képzelt el, hogy javasolataik és ötleteik folyamatos leszavazásának hamarosan le is vonták a konzekvenciáját, és távoztak. Én mindjárt az elején megmakacsoltam magam, mert az eredeti javaslat szerint a prózarovatot kaptam volna és Domokos Mátyás a kritikát. Az utóbbihoz ragaszkodtam, s Domokos konciliánsan cserélt velem.

Egy irodalmi és kulturális folyóirat szerkesztésének persze az egésze kritikai tevékenység. Hogy milyen műveket fogadunk el: kritika. Ha egyszer nyilvánosságot látna Várady Szabolcs visszaküldő- (és elfogadó-) leveleinek gyűjteménye, meggyőződésem szerint a műhely jellegű lírakritika és pedagógia páratlan dokumentumát olvashatnánk. A résztvevők számára felejtethetetlen viták – Réz úrral, Fodor Gézával, Domokos Mátyással és a többiekkel –, amelyek tipikusan nem a kiemelkedő és nem is az elutasítandó művek körül forogtak, hanem a két evidencia közötti szürke zónában, szükségképp elszálltak a levegőbe, s annyi maradt meg belőlük, ami a folyóirat huszonöt évfolyamában látható. Hiszen ezek fogadások valójában. A viták eredményeképpen megtettük tétjeinket, de hogy milyen arányban nyertünk vagy veszítettünk, mennyire őriztük meg új nemzedékek és új ízlésformák iránti érzékenységünket, azt másoknak kell megítélniük.

Nekem a bírálat műfajával voltak a legnagyobb terveim. Szolgáltató, „szerviz”-kritikáról beszéltem, amin azt értettem, hogy jellemzően olyan olvasónak tegyünk befogadási ajánlatot, aki még nem ismeri a művet, s ezért legyen a bírálat információkban gazdag. A szigetszerűen kiemelkedő kritikai monológokat – úgy reméltem – részben fölvaltja majd a dialógus, és a *Holmi* körül kialakul majd egy kritikus közösség. Teljes kritikai spektrumra számítottam, tehát a polemikus (vulgo negatív) kritika föltámadására is, amely a Kádár-korszak magas színvonalú kritikai teljesítményeiben érthető okokból elsorvadt, hiszen a nyilvánosságot (az „első” nyilvánosságot) mindvégig körülengte az engedélyezettség légköre, s ezért a kritikai támadást politikai támadásnak lehetett vélni (vagy denunciálni). Jó ízlésű kritikus ezért a legtöbbször dicsért – vagy hallgatott.

Alapos, hosszú, műelemző, értelmező és értékelő bírálatokat vártam, amelyeknek nem akartam terjedelmi határt szabni: legyen éppolyan hosszú, amennyi eszme és ötlet van benne. A magaskultúrát létezőnek és fenntartandónak tartottam – azzal a megszorítással, hogy magaskultúra bárhonnan jöhet, s ugyanakkor annak tudata, amit általában „Bildungsbürger”-alapon kontinuum magaskultúrának nevezünk, ki van téve a kiüresedésnek és a giccsveszélynek is. A műbírálatot önálló műfajnak gondoltam el a művészet és a tudomány között, s a műhelykritika mellett szívügyem volt a filozofikus bírálat. Amikor az úgynevezett kritikavita alkalmával nézeteimet teoretikusan megalapozva próbáltam meg kifejteni (elsősorban PINKIK című 2000-es kötetemben), akkor ezzel kapcsolatos írásaimnak némiképp deiktikus karaktere volt: rámutathattam már a *Holmi* kritikai rovatára.

Ezek az elképzelések azonban nem képviselték a szerkesztőség egyöntetű véleményét. Fodor Géza alighanem nehezen emelhetett volna óvást a hosszú kritikák ellen, hiszen máshol gyakorolt operakritikusi praxisa nem ismert terjedelmi korlátokat. Réz főszerkesztő úr azonban erősen szorgalmazta a rövid kritikákat. Nekem sem lett volna ellenemre, olykor magam is próbálkoztam vele, de be kellett látnom, hogy az olvasottabb, fürgébb hetilapok s később az internetes kritikai portálok elszívják ezeket. Mindazonáltal a terjedelemtől szóló vita végigkísérte a *Holmi* negyedszázadát, utolsó dokumentuma Várady Szabolcs e-mail üzenete, amelyben a jelen szám egy bírálatáról kérdésemre közli, hogy tetszik neki, közlésére szavaz, s melankolikusan hozzáteszi: „*Ilyen rövid kritikából kellett volna sok-sok.*”

Abban egyetértettünk, hogy a bírálat nem tudomány (bár Domokos Matyi tudománykritikáját sokallottam), de abban már kevésbé, hogy vajon nem művészet-e. Egy régi írásomban név nélkül alkalmasint Réz Pali nézetét foglaltam össze ekképpen: „*a művész jobban tudja, a művész a legjobb kritikus, a kritikus feladata az, hogy kilesse, hogyan csinálja a művész, és eredményeit a művészhez közelítő prózában adja elő: egy-egy tömör, megvilágító mondat, találó jelző többet ér sok tucat oldal unalmas, akadémikus analízisnél*”. A nyelvi igényességre én is adtam, s a kritika történetéből, valamint a mai magyar kritikából is ismertem jelentős szépíró-költő kritikusokat, de úgy gondoltam, hogy ez valamiféle perszonálunió, amelynek számos más példáját

ismerjük (tudóst és kritikust, filozófust és kritikust, magánzót és kritikust). A költő is más képességeit mozgósítja, amikor bírál, mint amikor verset ír. Végső megfontolásom az volt, hogy zseniális villanásokra nem lehet alapítani a kritika intézményét. Hozzáteszem: még egy-egy zseniális kritikusra sem. Az csak a zsenikorszakban eshetett meg, s akkor is ritkán, hogy egy kritikai folyóirat (mint a kurta életű *Athenäum* – 1798–1800) majd minden szerzője zseni volt.

A *Holmi* szerkesztőségében huszonöt éven keresztül polemikus légkör uralkodott. Ami engem illet, e folyamatos vita nemcsak említett kritika-elméleti írásaiban csapódott le, hanem ott volt akkor is, amikor Bán Zoltán Andrásról, Kulcsár Szabó Ernőről, Pór Péterről, Somlyó Györgyről, Vas Istvánról vagy – sajnos, nekrológesszék formájában – Balassa Péterről, Fehér Ferencről, Fodor Gézaról írtam.

A polémia nemcsak a kritika mibenlétére terjedt ki, hanem a mai magyar irodalom megítélésére is. Ezt háttérbe szorította főszerkesztőnk példaszerű munkája hétről hétre, s az az engem mindig megható lelkesedés, amellyel egy-egy beérkezett szép verset, jó novellát üdvözölt, de mégis volt valami alapvető különbség a kortárs magyar irodalom globális megítélésében, amely Závada Pált és engem – talán a félnemzedéknyi különbség okából is – elválasztott Réz Páltól és korábban Domokos Mátyástól. Ők a régi nagyok aranykori bűvöletében s az ezüstkor reprezentánsainak személyes, baráti ismeretében bronzkornak látták a jelenkori szcénát; én bizonyos időszakokra és bizonyos teljesítményekre tekintettel – okkal vagy ok nélkül, elválik majd – ennél magasabb polcra helyeztem.

Mindezek a mindig baráti légkörben megmaradó feszültségek azonban – és erre akarok kilyukadni –, azt hiszem, nem voltak a *Holmi* ártalmára. Mindannyian számos kompromisszumot kötöttünk, de ezek termékeny kompromisszumok voltak. Fölkaptuk Domokos egy mondatkezdetét – „ha én szerkeszteném ezt a lapot” –, s csakhamar – főszerkesztőnkkel az élen – sűrűn alkalmazott ironikus fordulatunkká vált. Alkalmi szövetségeket kötöttünk, amelyek hétről hétre felbomlottak és másokkal újraterezték, s a hétfők (szerkesztőségi napunk) szellemi izgalmát az is adta, hogy kívül fogunk egyetérteni, s kívül nem. A főszerkesztő úr pedig huszonöt éven keresztül provokált, ugratott bennünket, kifogyhatatlanul anekdotázott, érvényesítette rendkívüli minőségérzékét, elegánsan engedett és elegánsan volt csökönyös, kormányozta a hajót, s posztjára az ő teljesítménye után senki sem áhítozott.

Radnóti Sándor

BÚCSÚM A LAPOMTÓL

Mit mondjak?, ha egyszer ez annyira személyes, mint mikor zsákutcába jut egy korszakunk, zátonyra futnak eddigi törekvéseink, alkotói váltságba navigáljuk magunkat, szétesik a házasságunk, vagy meghal az édesanyánk.

Avagy: ezennel nekivághatunk az öregségünknek.

Hogy vége van, nem tagadható – de hogy mit érzek, és mi jár a fejemben erről, mindebből mit mondhatok el? Miközben – hiszen a *Holmiról* van szó – nyilvánosan is csak egészen szubjektív lehetek.

Nem tartozom az alapítók közé – és közülük csak Radnóti Sándort, legközelebbi barátaim egyikét ismertem azelőtt. Vági Gábor barátom 1990-es halála után, az ő helyére kerültem a szerkesztőségbe – mint szociológus, afféle társadalomtudomány-ügyi szerkesztőnek. De nemigen voltam erre jó, úgyhogy inkább elfogadott kéziratok javítatójaként próbáltam hasznosítani magam, majd – miközben novelláim kezdtek megjelenni – a prózarovatba dolgoztam be magam.

Amit rögtön be kell vallanom: jelentősen többet köszönhetek én a *Holminak*, mint a *Holmi* énnekem. Tudniillik a kollektív, szavazós szerkesztés elvéből következően nagyjából magam is hasonló kiválasztási értékrendet szolgáltam, mint a többség, magyarán ez a lap, amely a leginkább mégiscsak Réz Pálra hasonlít, nagyjából akkor is ugyanilyen lett volna, ha én nem veszek részt a szerkesztésében. Hogy milyen lett énvelem, illetve miféle lett volna nélkülem – ez a különbség, azt hiszem, észrevehetetlen volna. Saját kezem nyomát tehát kevéssé hagytam rajta a *Holmin*, inkább csak némi szükség, ám jellegtelen tüsténkedést tettem bele a közösbe.

Amit ellenben én kaptam a *Holmitól*, mindaz jelentősen fölülmúlja ezt. Harmincöt évesen lettem a lap benjáminja, a *Holmi* lett az én irodalmi egyetemem, posztgraduális íróképzőm, életem legtartósabb „munkaviszonya”, választott kapcsolata, egyszerre szakmai és baráti köre, benne Radnóttal és Váradyval, az élén Rézzel, akire nem csupán mint mesterre, hanem csakhamar mint pótapára is tekintettem. De a *Holmi* nélkül nem ülhettem volna évtizedeken át olyan egyéniségek fényében, mint Fodor Géza és Domokos Mátyás, akiket már elveszítettünk, majd pedig nem okulhattam volna Szalai Júliától és Voszka Évától (de nem csak a társadalmat meg a gazdaságot illetően). A szellemi műhely és a baráti társaság jótéteményén túl azonban, akárhogy is nézem, ez a közeg nevelt íróvá, a *Holmi*hoz képest igyekezhettem magamnak irányt, ízlést és mércét találni, amikor pályamódosítás közepette nekivágtam a szépprózaírásnak.

Korábban már a közgazdasági karon is, a szociológiai intézetben is úgy alakult, hogy egészen mást műveltem a kedvemre, mint amire szerződöttem voltam. Ha hálával tekintek a *Holmira*, akkor azért is, mert ugyanezt a „mással való foglalatzkodást” a saját folyóiratom is időről időre kiváltotta belőlem. Tudományos szerkesztő helyett irodalmi gyakornok lettem,

amikor aztán novellát várt volna tőlem a lapom, én regényt és színdarabot írtam, amint pedig már regényrészleteket is elhelyezhettem volna, olyan könyvbe fogtam bele, amelynek a szöveggel egyenrangú alkotóelemei a fotók. Márpedig a *Holmi* képeket nem közöl, és nem csak illusztrációként nem – és nem tesz kivételt. Tudomásul vettem ezt, sőt, minthogy így megint az ösvényről való letérésből lett a főcsapásom, még ez a dac is ösztönzőmmé vált. Így alakult, hogy nem sokat (és egyre kevesebbet) publikáltam a saját folyóiratomban – és noha nem a munkáim otthonaként volt az enyém, lapomat mégse cseréltem volna be semmi áron másikra.

És így, az utolsó szó jogán már azt is beismerhetem, hogy az utóbbi években már inkább leltem örömeimet a szerkesztői társaságban, mint a címemre kéretlenül tóduló szövegküldeményekben. Egyszerűbben szólva Réz maga volt az, aki miatt nem szívesen mulasztottam el a hétfő délutánokat – úgyhogy ezeket nem is kéne kiiktatni az életünkből a továbbiakban sem.

Úgy mesélik, annak idején a barátai azért találták ki Réz Palinak a lapszerkesztést, hogy életelixírje legyen a felesége, Klári elvesztése feletti bánatában. Negyedszázad múltán – a vég dolgait latolgatva már – Pali olykor úgy képzelhette, sorsa össze van kötve a lapjával, s a *Holmi* vele együtt száll majd a sírba. De nem addig az! A *Holmit* érte utol végzete, s vele együtt végezzük be mindnyájan – de csak szerkesztőként.

Mert élni még akarunk.

Závada Pál

AZ ÉN HÉTFŐIM

Búcsúznak, és e lapokon ki-ki részben a maga személyes *Holmi*-történetét idézi fel – hadd tegyek így én is. Az én történetem 1990 végén kezdődött, néhány hónappal volt férjem, Vági Gábor halála után. Réz Pali meghívott egy azóta is fontos emlékeim között számon tartott beszélgetésre, aminek a végén megkérdezte: kicsit a „családi folytonosság”, de főleg közös szakmánk, a szociológia képviselőjére nincs-e kedvem bekapcsolódni a *Holmi* szerkesztőségének munkájába. Elöntött a forróság, egyszerre a megilletődöttségtől és az aggodalomtól. Mert az akkor alig egyéves múltra visszatekintő lap máris nagy hírnevet vívott ki magának, ide meghívást nyerni nagy megtiszteltetés volt. De vajon meg tudok-e felelni a felkérésnek? Nem vagyok irodalmár, tehát a lap fő profilját jelentő próza- és versirodalom terén műítészti véleményeket nyilván nem mondhatok, legfeljebb az „informált laikus” szerepére vállalkozhatom. Szakmám, a szociológia pedig az irodalmár olvasók érdeklődésére nemigen számító szakmunkákkal jelentkezett akkoriban – sokszor művességükben is kétes értékűekkel. Minderről persze sokat beszélgettünk, és Závada Palival, akkor még szociológus kollégámmal azért nekiálltunk jobbfejta kézira-

tokat gyűjteni, a szociológiánál szélesebb társadalomtudományi körben.

Mindent egybevetve, a csábítás nagyobbban bizonyult az aggodalomnál: 1991 elején bekapcsolódtam a munkába. Írtam néhány esszét, kicsit nagyobb számban recenziókat, és szerkesztettem – ez utóbbi téren az évek folyamán lett néhány „saját” szerzőm. De ezzel nem mondtam el, hogy mi történt. A „*Holmi*-csinálás” ugyanis lassacsán életformám szerves része lett. Ott volt a vasárnap, amikor „legálisan” félre lehetett tolni minden mást, és készülésképpen a másnapi szerkesztőségi találkozóra, olvashatott az ember. Ez akkor is öröm volt, ha persze nem csupa jó dolgot olvasott. Mert számítani lehetett rá, hogy hétfőn alaposan végiggyúrjuk, egy-egy írás kinek miért tetszett vagy nem tetszett, és ezekben az elemző beszélgetésekben irodalmi gondolkodás-módszertant is tanul az ember. Én pedig szívesen tanultam – és tanulok ma is –, mert azért a laikusságnak legfeljebb múló a bája. Nagyon vonzóak voltak ezek a beszélgetések azért is, mert a véleményt ebben a körben nem szakmai felszenteltsége szerint tisztelték. A kiindulás a gondolat, mögötte pedig az emberi tapasztalat volt – a szerkesztőség meg az emberek és tapasztalataik egyenjogúságának kis köztársasága. Ezt tükrözte a szavazási rendszerünk is: egy-egy novella vagy vers elfogadásáról a vitakör lezárása után „egy ember – egy voks” alapon döntöttünk, és így adott esetben bárki alulmaradhatott. De ettől kezdve a döntés döntés volt, és ezt mindnyájan elfogadtuk.

A hétfőknek volt azonban más adománya is. Egy-egy szerző és írása kapcsán világok nyíltak ki, amikor Réz Pali – és amíg köztünk volt, részben Domokos Matyi – felidézett régen volt történeteket, szerkesztőségi szobákat, vendégségeket és helyzeteket, humoros, olykor megrázó emlékeket. Lassacsán ezek a történetek belakták a személyes világot: az itt és most élményén túl, léleteli módon körbefonták, amit a hazai szellemi életről, politikai megosztottságokról, ízlésvitákról, hajdani, utóbb kicsorbult barátságokról tárgyyszerűen tudtam. Ettől fogva kicsit az „ismerőseként” olvasok Kosztolányit, Vas Istvánt, sőt még Illyést is, és mindettől prózájukat, verseiket máshogy – jobban – értem. Mindennek egy-egy recenzióon dolgozva, közvetlen hasznát leltem. Mert Domokos Matyi értő fejtegetései a falukutatók és Szabó Zoltán vitákkal teli viszonyáról „foghatóvá” tették számomra a DIASZPÓRANEMZET olykor érzelmes, olykor indulatos passzusait, vagy Eörsi István IDŐM GOMBROWICZSALJÁRÓL nyilván kicsit máshogy írtam volna, ha nem csengenek fülemben Réz Pali „Pista-történetei”.

Ezek a személyessé tett világok most már megmaradnak nekem, huszonnégy év felhalmozott kincseként. De a folytatásról reményeim szerint nem kell lemondani. A hétfő délutáni kávézás Réz Palinál nemes és talán továbbra is megőrizhető közös szokásunk.

Szalai Júlia

CIVIL A PÁLYÁN

Mit keres egy közgazdász az irodalmi folyóirat szerkesztőségében? Verseket kortárs költőktől, akiknek a nevét sokszor tájékozatlansága miatt nem ismeri, készülő regények részleteit, történeteket a régi szép időkből, amiket sehol máshol nem lehet hallani, érdekes emberek társaságát – élményeket és egy kis bennfentességet a hozzá hasonló kívülállók szemében.

Többet kaptam a *Holmitól*, mint amennyit vártam, és sokkal többet, mint amennyit adni tudtam.

A lap szerkesztői között mindig voltak nem irodalmárok. Ahogy most megnézem a Kenedi Jánostól kapott első szám kifakult példányának kolofoinját, a népes szerkesztőbizottságban ők adták a többséget. A rendszeres összejövetelekre nyilván már akkor sem jöttek el mind a tizenheten – de a később kialakult szűkebb körben is maradtak közülük néhányan. Engem Szalai Juli ajánlott be helyettesítőként, amikor – éppen tíz éve – hosszabb időre elutazott. Visszatérte után a főszerkesztő, mint minden fontos kérdésben, most is megkérdezte a többieket: mi legyen a vendégszereplővel? Maradjon, biccentett Radnóti Sándor, már csak a rémes ivararány javítása végett is... Hát sokkal több jót nem is mondhatott a hallgatag nőszemélyről. Egy év alatt kiderült, hogy bár valószínűleg szorgalmasan olvasom a kéziratokat – olvastam is –, hozzáértő véleményeket nemigen lehet várni tőlem. Várady Szabolcs gondosan strigulázta ugyan a versekre leadott szavazatokat, de én legfeljebb a „nekem tetszik” vagy „nem az én világom” megjegyzést tudtam a vokshoz hozzáfűzni. Szerveztem ugyan néhány recenziót, megszerkesztettem egy-két szöveget – amelyek közül a Sydney-ben élő, a *Holmit* később példátlan nagylelkűséggel támogató Somssich Béla emlékiratai voltak a legemlékezetesebbek –, de ezen kívül leginkább csak füleltem, szívtam a cigarettákat, amíg lehetett, kitarítván bámulva közben fentről a zavaros, bölcs és nagy Dunát.

Szerettem a hétfő délutánokat.

A sors most is igazságtalan: én veszítem a legkevesebbet. Ami nekem a legfontosabb volt a *Holmiban*, az nemcsak a megjelent írásokban marad meg, nemcsak emlékként, mint másoknak, hanem valóságosan is. Találkozunk hétfőn kettőkor Réz Palinál!

Voszka Éva

LAPZÁRTA

Most akkor ezzel mi legyen?
És egyáltalán, hova tettem?
Nagyon el tudnak keveredni.
De úgyszincs hely. Nincs semmi sem.
Nem úgy van az. Mert van a semmi.
A voltam, az volt. És a lettem?
Te jó ég, mennyit leveleztem!
Versíróként ez lett a vesztém?
Ez itt egészen versszerű.
A kőből is kinő a fű.
Nagy ügy. De *most*? Mert most mi van?
Lapzárta van a *Holmiban*.
 Megyünk hová. Ide s tovább.
 Jó reggelt vagy jó éjszakát?

Várady Szabolcs

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap,
a Nyílt Társadalom Intézet Alapítvány (OSI)
és a MOL támogatásával jelenik meg

Nemzeti Kulturális Alap

